

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELERİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

(27 MAYIS 1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)

AZİZ KILIÇ

TÜRKİYE'DE ASKERÎ DARBELERİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

(27 MAYIS 1960-12 MART 1971-12 EYLÜL 1980)

Aziz Kılıç

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ♦ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 526

Türkiye’de Askerî Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri
(27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)
[The Effects of Military Coups on Education and Cultural Life in Turkey
27 May 1960-12 March 1971-12 September 1980]
Aziz Kılıç

İnceleyiciler

Zehra Aslan ♦ Orhan Avcı

Metin Denetimi

Mukaddes Arslan

1. Baskı: Ankara, 2023.
ISBN 978-975-17-5323-6
DOI

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Selen Kuyucu

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: atam.gov.tr

E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 27 MAYIS REJİMİNİN KARAR VE TUTUMLARININ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsallaşma Süreci.....	8
1.1.1. Milli Birlik Komitesinin (MBK) Oluşumu	13
1.1.2. Milli Birlik Komitesinin Yapısı.....	15
1.1.3. Milli Birlik Komitesinde Fikir Ayrılıkları ve Bölünme.....	18
1.1.4. Hürriyet ve Demokrasi Hareketi Olarak 27 Mayıs Propagandaları.....	20
1.2. 27 Mayıs Dönemi'nde Eğitim ve Kültür Politikaları.....	27
1.2.1. Cemal Gürsel Hükümeti Programında Eğitim ve Kültür	30
1.2.2. MBK'nin Hükümete Verdiği Talimat ve Temel Görüşleri	32
1.3. 1960'ta Eğitim Sisteminin Genel Durumu ve 27 Mayıs Rejiminin Eğitim İle İlgili Temel Sorunlara Yaklaşımı	34
1.4. 27 Mayıs Dönemi'nde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler	38
1.4.1. Eğitim Sisteminin Yeniden Planlanmasına Yönelik İlk Adımlar ...	40

İÇİNDEKİLER

1.4.2. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması	43
1.4.3. Emekli Subayların Öğretmen Olarak Atanması	46
1.4.4. İlköğretim ve Eğitim Kanunu	49
1.4.5. Devlet Planlama Teşkilatı.....	51
1.5. Milli Birlik Komitesinin Türkiye'deki Dini Uygulamalara Müdahalesi.....	54
1.6. Eğitim Kurumları Aracılığıyla 27 Mayıs'ın Meşrulaştırılması.....	60
1.7. Ders Kitaplarında 27 Mayıs	64
1.8. Köylerde 27 Mayıs	66
1.9. Türk Kültür Dernekleri	74
1.10. Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı.....	77
1.11. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası.....	81
1.11.1. 1961 Anayasası'nda Eğitim ve Kültür.....	85
1.12. 27 Mayıs Darbesinin 1960'lar Sinemasına Etkileri	91

İKİNCİ BÖLÜM

2. 12 MART REJİMİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

2.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum.....	108
2.2. 12 Mart Muhtırası	111
2.3. 12 Mart Dönemi Hükümet Programlarında Eğitim ve Kültür	116
2.3.1. I. Erim Hükümeti	117
2.3.2. II. Erim Hükümeti	121
2.3.3. Ferit Melen Hükümeti.....	124
2.3.4. Naim Talu Hükümeti	126
2.4. 12 Mart Dönemi'nde Eğitimde Reform Çabaları.....	127

İÇİNDEKİLER

2.4.1. Milli Eğitim Reformu Stratejisinin Hazırlanması ve Askerlerin Sürece Müdahalesi.....	129
2.4.2. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu.....	134
2.4.3. 12 Mart ve Dini Eğitim.....	137
2.4.4. Kısa Ömürlü Bir Kültür Bakanlığı	140
2.5. 12 Mart Atatürkçülüğü ve Atatürk Akademisi.....	141
2.6. 12 Mart Dönemi Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkisi	144
2.6.1. Sıkıyönetim ve Aydınlar.....	149
2.6.2. Sıkıyönetim ve Yasak Yayınlar.....	152
2.6.3. Eğitim Kurumlarında ve Günlük Yaşamda Sıkıyönetim Uygulamaları	158
2.7. 12 Mart Edebiyatı.....	162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 12 EYLÜL DARBESİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. 12 Mart'tan 12 Eylül'e 1970'ler Türkiye'si.....	172
3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Kurumsallaşma Süreci	174
3.3. Bülend Ulusu Hükümetinin Kuruluşu ve Hükümet Programında Eğitim ve Kültür	178
3.4. 12 Eylül Rejiminin Mevcut Eğitim Sistemini Algılayış Şekli.....	182
3.5. Eğitim Sisteminin Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çabalar.....	185
3.6. 12 Eylül Rejiminin Yasal Düzenlemeleriyle Eğitim Hayatı	188
3.6.1. Eğitim Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler	188
3.6.2. Eğitim Kurumlarına Yönelik Geliştirilen Yeni Yönetmelikler ve Direktifler	192

İÇİNDEKİLER

3.6.3. Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat Yapısının Yeniden Düzenlenmesi	195
3.7. Eğitim Programları ve Ders Kitapları	196
3.7.1. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi.....	199
3.7.2. İnkılâp Tarihi Ders Konularının Diğer Ders Programlarına Yayılması	202
3.7.3. Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi.....	205
3.7.4. Genel Tarih Dersi	207
3.7.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi	211
3.8. Okuma Yazma Seferberliği.....	219
3.9. 100. Yıl Etkinlikleri.....	223
3.9.1. Atatürk Heykelleri	225
3.10. Bayram ve Resmi Tatiller	227
3.11. Türk Tarih ve Dil Kurumlarının Kapatılması	228
3.11.1. 27 Mayıs Dönemi Dil Politikaları.....	233
3.11.2. 12 Eylül Dönemi Dil Politikaları.....	236
3.12. 12 Eylül Dönemi'nde Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkileri.....	241
3.12.1. Eğitim Kurumları ve Sıkıyönetim.....	243
3.12.2. Yasak Yayınlar ve Yayın Hayatı.....	246
3.13. Türk Sinemasında 12 Eylül'ün İzleri.....	250
3.14. 12 Eylül ve Türk-İslam Sentezi.....	254

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ASKERÎ DARBELER VE ÜNİVERSİTE

4.1. İstanbul Darülfünunundan 27 Mayıs'a Kadar Üniversite-İktidar İlişkisi ve Özerklik Prensibi	273
---	-----

İÇİNDEKİLER

4.1.1. Üniversitenin Yeniden Özerkliğine Kavuşması: 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu.....	275
4.1.2. Demokrat Parti ve Üniversiteler.....	277
4.1.3. 27 Mayıs'a Giden Süreçte Darbe Öncesi Koşulların Oluşmasında Öğrenci Gençliğin Rolü.....	279
4.2. 27 Mayıs Rejiminin Üniversiteleri Etkileyen Karar ve Tutumları.....	284
4.2.1. Üniversitelerin 27 Mayıs Rejiminden Reform Talepleri.....	285
4.2.2. 27 Mayıs Rejiminin Yükseköğretim Sistemine Yönelik Reform Çabaları.....	287
4.2.3. 147'lerin Tasfiyesine Gösterilen Tepkiler.....	290
4.2.4. Tasfiyenin Yükseköğretime Etkileri.....	297
4.2.5. 27 Mayıs Sonrası Üniversitenin Yaşadığı Bunalım.....	300
4.3. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Toplumsal, İdeolojik, Psikolojik Zeminin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri ve Yükseköğretime Yansımaları.....	305
4.3.1. 27 Mayıs Darbesinin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri.....	305
4.3.2. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Yeni Siyasal ve Düşünsel Ortamın Öğrencilerin Siyasal Yönelimlerine Etkileri.....	308
4.3.3. Öğrenci Hareketlerinde Radikalleşme: Türkiye'de 1968.....	313
4.4. 12 Mart ve Üniversite.....	317
4.4.1. 1973 Üniversite Reformu.....	318
4.4.2. 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu.....	321
4.4.3. 12 Mart'tan 12 Eylül'e Yükseköğretim.....	324
4.5. 12 Eylül ve Üniversiteler.....	333
4.5.1. Yükseköğretim Kanunu Tasarısının Hazırlanması.....	335
4.5.2. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu.....	337
4.5.3. Yükseköğretim Kanunu'na Tepkiler.....	342

İÇİNDEKİLER

4.5.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Uygulanması	345
4.5.5. Üniversitelerden Tasfiyeler	346
4.5.6. YÖK ve Üniversiteler	353
4.5.6.1. Demokratik Rejime Dönüşten Sonra Yaşananlar	355
SONUÇ	361
KAYNAKÇA	370
DİZİN	396

ÖNSÖZ

1960-1980 yılları arası dönemde, 27 Mayıs darbesiyle başlayan ve 12 Mart muhtırası ile devam ederek 12 Eylül darbesine ulaşan askerî darbe ve müdahaleler, Türk siyasi hayatının önemli bir gerçeğidir. Neredeyse her on yılda bir tekrarlanan askerî darbeler sonucunda ülke yönetimi 1960-1983 yılları arasında belirli aralıklarla toplamda yedi yılı aşkın bir süre askerlerin kontrolü altında kalmıştır. Sık sık sivil rejimi kesintiye uğratan söz konusu darbeler, Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engeli teşkil etmiş, toplumu normal gelişim sürecinden uzaklaştırmış; birey, toplum, kurumlar ve devlet bazında ciddi maliyetlere yol açmışlardır.

Türkiye'nin siyasi ve toplumsal tarihinde önemli bir yere sahip olan söz konusu askerî darbeler çok sayıda akademik araştırmancının konusu olmuş ve bu konuda hatırı sayılır bir literatür de oluşmuştur. Ancak konuyla ilgili çalışmalara bakıldığında bunların daha çok asker-sivil ilişkileri, askerî darbelerin siyasi sebep ve sonuçları gibi noktalara odaklandığı ve söz konusu askerî darbelerin toplumsal etkilerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen akademik çalışmaların ise sınırlı kaldığı görülür. Oysaki siyasal ve toplumsal yaşama doğrudan veya dolaylı etkileri günümüze kadar devam eden bu askerî darbelerin tüm boyutlarıyla ele alınması oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada konu eğitim ve kültür hayatı açısından ele alınarak söz konusu askerî darbelerin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın genel amacı 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde egemen olan toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıların ve bunlara yönelik anlayışların eğitim ve kültür hayatı üzerindeki çeşitli etkilerini irdelemeye çalışmaktır. Bu amaçla, söz konusu askerî darbe dönemlerinde eğitim ve kültür hayatına yönelik yasal düzenlemeler incelenmiş; bu askerî rejimlerin oluşturdukları temel politikalar, gerçekleştirdikleri uygulamalar, tercih ettikleri ideolojiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak 1960-1980 arası dönemin siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeleri değerlendirilmeye çalışılmış, bu süreçte eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler ele alınmış fakat çalışmanın esasını bahsi geçen askerî rejimlerin eği-

tim ve kültür alanında ürettikleri politikalar ve uygulamalar teşkil etmiştir. Askerî rejimler sonrası kurulan sivil hükümetler döneminde eğitim ve kültür hayatında yaşanan gelişmeler, konunun sınırlandırılması zorunluluğundan ve çalışmanın hacmini aşacağından çoğunlukla kapsam dışında bırakılmıştır. Ayrıca askerî darbelerin siyasi sebep ve sonuçları da çok sayıda çalışmaya konu olduğundan çoğunlukla bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Şüphesiz eğitim ve kültür konusu çok geniş bir yelpazeye sahiptir ve aynı zamanda askerî darbelerin bu alanlara etkileri de çok boyutludur. Birçok eksikliği olmakla birlikte bu sınırlı çalışmamızla konu çeşitli açılardan ele alınmış, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül olmak üzere konu bütünlüğü sağlanarak her üç dönemde gerçekleşen askerî darbelerin etkisiyle eğitim ve kültür alanında yaşanan gelişmeler ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma, kaynak açısından döneminde üretilen birincil derecedeki resmi belge ve dokümanlara, gazetelere, dergilere, dönemin aktörlerinin söylev ve demeçlerine, hatıratlarına ve konuyla ilgili araştırma ve inceleme eserlere dayanmaktadır. Çalışma zengin kaynak imkânlarına sahip olmakla birlikte bazı eksiklikleri olduğunu da burada belirtmek gerekir. Çalışmanın kaynak açısından sınırlılıklara sahip olmasının ise çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle yapısı gereği otoriter olan askerî rejimlerin şeffaf bir yönetim anlayışı sergilememeleridir. Bu durumun sonucunda askerî yönetimlerin eylemleri resmi dokümanlara bazen gereği gibi yansımamış veya bazı sınırlandırmalara tabi tutulduktan sonra yansımıştır. Bunun dışında askerî yönetimler döneminde sıkıyönetim rejimleri tarafından basına uygulanan sansür sonucunda dönemin basınının olayları gereği gibi aktaramaması da kaynak açısından önemli bir eksiklik doğurmuştur. Bu durum gazete ve dergilerin sık sık kapatıldığı, muhalif gazetecilerin tutuklandığı, basın özgürlüğünün son derece kısıtlandığı 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde oldukça belirgindir. Diğer taraftan hem darbeyi yapan kadroların hem de darbeye maruz kalanların yayımladıkları hatıratlardan da faydalanılmıştır. Ancak hatıratların doğası gereği subjektif olmaları, olgunun anlaşılmasını zaman zaman zorlaştırmıştır.

Bu çalışma daha önce Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş doktora tezinin gözden geçirilmiş halidir. Çalışmanın hazırlanması sürecinde öncelikle bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım kıymetli hocam Prof. Dr. M. Vedat Gürbüz'e teşekkür borçluyum. Değerli hocamın çalışmayı doğru bir çerçeveye oturtan yol göstericiliği olmasaydı herhalde bu çalışma gerçekleşemezdi. Ayrıca her türlü yardımını ve yakın ilgisini gördüğüm Prof. Dr. Faruk Söylemez'e, Doç. Dr. Özer Özbozdağlı'ya teşekkürlerimi borç bilirim. Çalışmayı dil ve gramer açısından kontrol eden değerli dostum Celal Özel'e teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca kitabın yayınlanmasını sağlayan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih

ÖNSÖZ

Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı Mukaddes Arslan'a teşekkür ederim. Maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen sevgili eşime ve aileme de teşekkür borçluyum. Çalışmanın tüm ilgililere faydalı olmasını dilerim.

Aziz Kılıç
Malatya 2023

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
B:	Birleşim
bkz.	Bakınız
BP	Birlik Partisi
C	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Dev-Genç	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Dz. Kuv. K.	Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Komutanı
EMİNSU	Emekli Subaylar Derneği

KISALTMALAR

Gen.	General
Gnkur.	Genelkurmay
HAK-İŞ	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Hv. Kuv. K.	Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Komutanı
Korg.	Korgeneral
Kur. Alb.	Kurmay Albay
MBK	Milli Birlik Komitesi
Md.	Madde
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
Org.	Orgeneral
Ora.	Oramiral
S	Sayı
s.	Sayfa
SEKA	Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş.
TDK	Türk Dil Kurumu
TDTC	Türk Dili Tetkik Cemiyeti
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİP	Türkiye İşçi Partisi

KISALTMALAR

TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TTK	Türk Tarih Kurumu
TTTC	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayını, yayınları
Yb.	Yarbay
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi
Yzb.	Yüzbaşı

GİRİŞ

Sivil rejimleri ve çoğu zaman demokrasileri kesintiye uğratan askerî darbe ve müdahaleler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında, dünyanın birçok ülkesinde görüldü. Eric Hobsbawm'ın *görülmemiş biçimde küresel askerî hükümetler modası*¹ olarak adlandırdığı bu süreçte, demokrasilerden küresel boyuttaki uzaklaşma çarpıcı niteliktedir². Sadece 1946-1967 yılları arasında Asya, Afrika, Avrupa, Ortadoğu, Latin Amerika ve Uzakdoğu ülkelerinde gerçekleşen başarılı hükümet darbelerinin sayısı 42'dir³. Aynı zamanda çok sayıda başarısız askerî isyan ve başkaldırı da görülmüştür⁴. Bu süreçte askerî darbe ve müdahalelerin sık sık görüldüğü ülkelerden biri de Türkiye'dir. 1950 genel seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askerî darbeye iktidardan uzaklaştırıldı. Bu darbeye kurulan askerî rejim, 1 yıl 4.5 ayı geçkin bir süre yönetimde kaldı ve Ekim 1961'de yapılan seçimlerle iktidarı sivillere geri verdi. Ordu, 12 Mart 1971'de bir muhtıra ile yönetime yeniden müdahale etti. 12 Mart muhtırasıyla kurulan sivil-askerî rejim 2 yıl 7 ayı geçkin bir süre iktidarda kaldıktan sonra, Ekim 1973'te yapılan seçimlerle sivil yönetime tekrar geçiş yapıldı. Daha kapsamlı ve sistemli olarak 12 Eylül 1980'de ordu, üçüncü kez sahneye çıktı ve ülke yönetimine tümenden el koydu. 12 Eylül askerî rejimi 3 yıl 2 ayı aşkın bir süre ülkeyi yönettikten sonra Kasım 1983'te sivil yönetime geçişe izin verdi. Bu süreçte neredeyse her on yılda bir tekrarlanan askerî darbeler sonucunda ülke yönetimi belirli aralıklarla toplamda yedi yılı aşkın bir süre askerlerin kontrolü altında kaldı. Bunun yanı sıra çeşitli darbe teşebbüslerine (Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri) ve müdahale tasarılarına da tanık olundu. 1960-1980 yılları arası dönemde böylesine ilginç bir grafik

¹ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s. 296, 402-403.

² Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara 1992, s. 18.

³ "World-Wide Pattern of Soldiers Taking Over Power", **The Times** (London, England), February 25, 1966, pg. 10; Edward Luttwak, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Yaba Yay., Ankara 1996, ss. 193-196.

⁴ Luttwak, **a.g.e.**, ss. 193-196.

çizen Türkiye'deki rejim, Huntington'un da ifade ettiği gibi demokratik ve otoriter sistemler arasında gidiş gelişler yaşamakta⁵ ve yönetimde sürekli ne siviller ne de askerler kalabilmektedir.

Tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, Osmanlı Dönemi'nde darbe ve isyanların tarihi 15. yüzyıla kadar gerilere gider ve 1913 Babıâli Baskını ile son bulur. Osmanlı padişahlarından on ikisi isyan ve darbe ile tahtını kaybetmiştir⁶. Osmanlı tecrübesini göz önünde bulunduran Cumhuriyetin kurucu kadroları, orduyu siyasetin dışında tutmak için çeşitli önlemler almış ve ordunun sivil siyasi kuruma sadık kalması gerektiği ilkesini uzun süre korumaya çalışmışlardır. Cumhuriyetin ilanından beri, en bunalımlı dönemlerde dahi titizlikle korunmaya çalışılan bu ilke, 27 Mayıs darbesiyle ağır bir yara almış ve bu darbeyle ortaya çıkan ordunun sivil yönetime müdahale alışkanlığı, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi ile de sürdürülmüştür. 27 Mayıs'ın başlattığı darbe geleneği ve kültürüyle birlikte Türkiye'nin siyasi hayatında askerî darbe ve müdahaleler, daima sivil rejime bir tehdit olarak varlığını korumuş, ülkede derin siyasal ve toplumsal bunalımların yaşandığı her dönemde, ordunun ülke yönetimine müdahale edip etmeyeceği olasılıklarının gündeme gelmesi bir alışkanlık haline gelmiştir.

1960-1980 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen söz konusu askerî darbeler, daima bozulan siyasi, ekonomik ve toplumsal düzenin yeniden tesis edilmesi iddiasına dayanmışlardır. Darbe öncesinde baş gösteren siyasal şiddet ve terör, siyasal karışıklıklar, rejimin temel ilkelerine yönelik tehditler, giderek hızlanan toplumsal çözülme ve iktisadi sorunlar gibi nedenler, bu askerî darbelerin temel gerekçesini oluşturmuştur. Bununla birlikte, söz konusu askerî darbeler, nitelik bakımından demokrasi karşıtı olmalarına rağmen, demokratik kurum ve değerlerin mevcut iktidar tarafından zayıflatıldığı, bu yüzden söz konusu değerlerin yeniden ve daha güçlü bir şekilde tesis edilmesi için demokrasi dışı yöntemlerin de kullanılabileceği yönünde temel argümanlar da öne sürmüşlerdir.

1960-1980 yılları arası dönemde neredeyse her on yılda bir periyodik olarak gerçekleşen bu askerî darbelerin yasal dayanağı ise 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi ve sonrasında 1961 tarihli TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesidir. 1935 tarihli söz konusu Kanun'un 34. maddesinde, *Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır* şeklinde tanımlanmıştır⁷. Silahlı Kuvvetlere, Türkiye Cumhuriyeti'ni hem iç hem de dış tehditlere karşı koruma ve Cumhuriyet rejiminin kazanımlarını güvence

⁵ Huntington, **a.g.e.**, s. 40.

⁶ Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyanlar ve Darbeler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 7.

⁷ "Ordu dâhili hizmet kanunu", Kanun No: 2771, **Resmî Gazete**, S 3031, 18.06.1935.

altına alma işlevini yükleyen bu madde, yasal dayanak gösterilerek askerî darbeler kutsal ve yasal bir görev olarak meşrulaştırılmıştır. 27 Mayıs askerî cuntası, söz konusu maddeye dayanarak darbeyi *mukaddes ve kanuni* bir görev olarak nitelendirmiştir⁸. 1961'de TSK İç Hizmet Kanunu'nu yeniden düzenleyen 27 Mayıs rejimi, ordunun *kollama ve koruma* görevini bu kez 35. maddede tekrarlar. Söz konusu maddeye göre, *Silâhlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tâyin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*⁹. Böylece 27 Mayıs'tan sonra da İç Hizmet Kanunu askerî darbelerle yasal dayanak olmaya devam etmiştir. Söz konusu madde 12 Mart muhtırasına ...*Türk Silahlı Kuvvetleri Kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır*. ifadeleriyle yansımıştır. Yine 12 Eylül darbesinde de Silahlı Kuvvetlerin *kollama ve koruma* görevine atıfta bulunulmuştur. 13 Temmuz 2013'te darbelerle yasal dayanak oluşturduğu gerekçesiyle söz konusu madde Meclis tarafından değiştirilmiştir¹⁰.

Askerî darbe ve müdahaleler genel olarak mevcut demokratik kurum ve değerlere karşı yapıldığından çoğu kez meşruiyet sorunu ile karşılaşılırlar. Söz konusu askerî darbeler yukarıda bahsedilen Kanun'un hükmüyle yasal bir dayanak oluşturmuştur. Ancak bu yasal dayanak, darbe karşıtı muhalefete potansiyel bir kaynak teşkil edebilecek gruplara karşı geniş bir toplumsal desteğin sağlanması için gerekli meşruiyet zemini sağlamakta zayıf kalmaktaydı. Bu nedenle söz konusu askerî darbelerin meşruiyet sorununu aşmak için başvurdukları yegâne referans, Atatürkçülük olmuştur. Dolayısıyla söz konusu askerî rejimlerin iktidarda olduğu dönemlerde Atatürk, Atatürkçülük ve Atatürk ile ilgili semboller yoğun bir şekilde yürütülen propagandaların merkezinde yer almıştır. 27 Mayıs Dönemi'nde Demokrat Parti liderlerinin *Atatürk inkılâplarına karşı düşman duruma düşmüş olduğu*, Atatürk inkılâplarına ihanet ettiği ve 27 Mayıs darbesinin ise Atatürk'ün başlattığı devrimlere, onun bıraktığı yerden devam etmek amacıyla yapıldığı tezleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 12 Mart muhtırasında, ...*Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak*

⁸ **Resmi Gazete**, S 10525, 14.06.1960, Kanun No: 1, 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun. *Genel Hükümler*: ...*Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34 üncü maddesi ile 'Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak' vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Millî Birlik Komitesine emanet etmiştir.*

⁹ "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", Kanun No: 211, **Resmi Gazete**, S 10702, 09.01.1961.

¹⁰ **Resmi Gazete**, S 28724, 31.07.2013.

kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin... kurulması, aksi halde ülke yönetimine doğrudan el konulacağı vurgulanmıştır. 12 Eylül rejimi ise neredeyse bütün eylemlerini Atatürkçülük ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır.

1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye’de askerî darbeler sonucunda kurulan askerî rejimlerin ortak özelliği, görece uzun süreli olmamaları, askerî bir diktatörlüğe dönüşme eğilimi göstermemeleri, sivil rejimin niteliğini değiştirmeye yönelmemeleridir. Asıl görevi savunma olan ordunun siyasetle uğraşarak uzun süre iktidarda kalması, hem iç hem de dış güvenlik açısından büyük bir risk taşıırken aynı zamanda askerî liderlikteki olası bir bölünmenin orduya sıçraması riski de her zaman varlığını korumuştur. Nitekim 27 Mayıs Dönemi’nde MBK içerisindeki bölünme ve ardından Komite üyelerinin kendilerine yönelik bir komploya karşılık askerî birliklerde destek arama çabaları, orduyu bölünmeyle karşı karşıya getirmiştir. Hem 27 Mayıs hem de 12 Mart tecrübelerini yaşamış Kenan Evren, beş kişilik bir emir-komuta kademesiyle işleri yürütmüş ve alt kademelerin politikayla uğraşmamalarını, sadece askerî görevlerini yürütmelerini sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda Evren, sürekli Konsey üyeleriyle birlikte hareket ederek, askerî rejim adına sadece kendisi beyanat vererek cunta üyeleri arasında olası bir bölünmenin önüne geçmeye çalışmıştır.

Hem ordunun uzun süre politikayla uğraşmasının beraberinde getirdiği riskler hem de çeşitli toplumsal ve siyasal dinamiklerden dolayı her seferinde askerler zamanı geldiğinde görece kısa süreler içerisinde serbest seçimlerle iktidarı sivillere yeniden devretmişlerdir. Fakat askerler bunu yaparken, sivil rejime geçiş sürecini de kontrolleri ve denetimleri altına almaya da çalışmıştır. Askerî rejimler bu kontrol ve denetimi, daha çok seçimleri kazanmasını istedikleri adayları veya partileri destekleyerek ortaya koymuştur. Her seferinde de askerî rejimler, destekledikleri adayların veya partilerin seçimleri kazanacağı yolundaki yanlış beklentiyle düzenledikleri seçimlerle sona ermiştir. Askerî rejimler, Cemal Gürsel, Kenan Evren gibi darbe liderlerini gerek Meclise gerekse halka baskı yaparak cumhurbaşkanı seçtirmekte başarı gösterebilirler de aynı başarıyı serbest ve genel seçimlerle kurulabilen sivil hükümetler konusunda gösterememişlerdir. Örneğin 27 Mayıs Dönemi’nde Demokrat Parti (DP) iktidardan düşürülmüş, parti ve örgütleri kapatılmış, yöneticileri çok ağır cezalara çarptırılmış ve yürütülen propagandalarla itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştı. Ne var ki askerî rejimin sona erdirilmesi için yapılan 15 Ekim 1961 seçimlerinde DP’nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) %48,5 oy aldı ve bir nevi DP yeni isimler altında da olsa Türkiye’nin en büyük partisi olarak yeniden ortaya çıkmış oldu. Millet Meclisinde, darbe karşıtı veya DP sempatisini olduğu düşünülen grupların sahip olduğu sandalye sayısı 223’tü; seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanması beklenen ve ordunun da desteklediği Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise 173

sandalyeyle azınlıktaydı¹¹. DP mirasçısı partilerin Mecliste elde ettiği bu güç askerlerin hoşuna gitmedi. Bunun üzerine Milli Birlik Komitesi dışında gelişen bir başka askerî cuntanın üyesi olan bir grup subay, Meclis toplanmadan müdahale ederek *devrimi milletin gerçek ve liyakat sahibi temsilcilerine* vermeyi, siyasi partileri ve seçim sonuçlarını feshetmeyi 21 Ekim 1961'de kararlaştırdılarsa da bunu uygulayamadılar¹². Sancılı da olsa sonunda askerler ve sivillerin uzlaşmasıyla sivil rejime geçiş yapıldı. 12 Eylül rejimi ise yönetimi sivillere devretmek için 6 Kasım 1983'te seçimlerin yapılmasına karar verdi ve hem yeni kurulan partileri hem de adayları sıkı denetim altına aldı. 12 Eylül öncesi politikacıların yanı sıra, kurulan çok sayıda yeni partinin de seçime girmesine izin vermeyen askerî yönetim, yalnızca üç partinin seçimlere katılmasına onay verdi. Bu üç parti arasında askerî rejimin açıkça desteklediği ve seçimleri kazanmasını umduğu ise Milliyetçi Demokrasi Partisiydi (MDP). Ne var ki seçimleri ordudan en bağımsız sayılan Turgut Özal'ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi (ANAP) %45,2 oy alarak kazandı. Ordunun açık desteğine sahip MDP ise ancak %23,3 oy ile üçüncü sırada yer alabildi.

Türkiye'deki sivil rejimi, demokrasiyi sık sık kesintiye uğratan 1960-1980 yılları arası dönemde kurulan askerî rejimlerin hiç biri kalıcı askerî yönetime dönüşmeyi düşünmemekle birlikte, bu askerî rejimler siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer birçok alanda yaptıkları düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışmışlardır. 27 Mayıs rejiminin lideri Org. Cemal Gürsel darbenin birinci yılı biterken yabancı bir televizyona verdiği röportajda *bu abdest bu memlekete elli sene namaz kıldırabilir* diyerek askerî rejimin uzun vadeli düzenlemelerine işaret etmekteydi. Üç yılı aşkın bir süre ülkeyi yöneten 12 Eylül askerî rejiminin çıkardığı toplam yasa sayısı 669'du¹³. Bu yoğun yasama faaliyeti tesadüf olmasa gerekir. Bu durum söz konusu askerî darbelerin amaçlarının sadece ülke yönetiminde başarısız olan sivilleri yönetimden uzaklaştırmak, kanun ve düzeni yeniden sağlamak ve yönetimi tekrar sivillere devretmek olmadığını; bunun aksine toplumsal ve siyasal hedeflere sahip olduklarını ve aynı zamanda anayasal bir demokraside normal sayılamayacak iktidar ve ayrıcalıkları, sivil rejime geçiş sonrası dönemde de sürdürmeye teşebbüs ettiklerini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu askerî darbeler sonucunda kurulan askerî rejimler, başta anayasalar olmak üzere devlet ve toplum yaşamını, siyasal hayatı yeniden dizayn eden temel yasaları yaptıktan sonra sivil rejime yeniden geçişe izin vermişlerdir. Siyasal durum normalleştiğinde ise darbe ihtimalleri ağır

¹¹ **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları**, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 103.

¹² Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yay., İstanbul 2007, s. 125-126.

¹³ M. Semih Gemalmaz "12 Eylül Rejimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 14, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 975.

aksak ilerleyen demokrasiye karşı sürekli bir tehdit olarak varlığını korurken, devlet sistemi içerisinde yerleştirilen yeni kurumlarla (Milli Güvenlik Kurulu gibi) da askerî vesayet varlığını hep hissettirmiştir. Bununla birlikte, askerî rejimler dönemin olağanüstü koşullarını olağan dönem için de öngörüp düzenlemeler yaptıklarından, olağan döneme geçildiğinde kültürel, kurumsal, ideolojik ve ekonomik boyutlar taşıyan militarizm sivil yaşama eşlik etmiş ve bu alanı da şekillendirmeye başlamıştır.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde iktidardaki askerî rejimler ürettikleri politika ve eylemlerle eğitim ve kültür hayatını da derinden etkilemişlerdir. Söz konusu askerî rejimlerin özellikle ilk müdahale ettikleri alanlardan biri eğitim sistemi olmuştur. Bu müdahaleleriyle söz konusu askerî rejimler eğitim sisteminin yapısına ve ideolojisine yönelik uzun vadeli ve kalıcı bir dizi düzenlemeler yapmış ve gelecek sivil hükümetlerin de bu politikaları sürdürmelerini varsaymışlardır. Bu durumun nedeni ise eğitimin araçsal niteliğiyle açıklanabilir. Eğitim sistemi ve insan yetiştirme düzeni, ait olduğu toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel özellikleri, yapısı ve birikimiyle oldukça yakın ve birbirini etkileyen karmaşık ilişkiler içinde biçimlenir. Bununla birlikte siyasal ve ekonomik açıdan karar verme süreçlerine, konularına hâkim olan güçler ve ülke yönetiminde söz sahibi kesimler kendi ideolojileri ve çıkarları yönünde eğitim düzenini şekillendirmeye çalışırlar. Dolayısıyla eğitim sistemi, toplumsal değişimin yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışan, ideolojik açıdan bir değişim ve dönüşüm isteğinde bulunan kesimlerin ilk müdahale ettikleri bir alandır. Bir başka ifadeyle, gelecek nesilleri kendi ideolojileri yönünde yetiştirmeyi amaçlayan kesimler için eğitim sistemi önemli bir araç niteliğindedir.

Söz konusu darbelerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki etkilerinin doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yönü olduğu söylenebilir. Doğrudan etki, daha çok askerî rejimlerin tercihlerinin biçimlendirdiği ve belirli bir politikaya göre dizayn edilen yasal düzenlemelerde kendisini gösterir. Söz konusu darbe dönemlerinde, eğitim sistemine yön veren temel yasaların hazırlanması, eğitim müfredatları ve ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlara yönelik düzenlemelerin yapılması askerî rejimlerin eğitim sisteminde ve kültürel yaşamdaki doğrudan belirleyici etkisine işaret eder. Diğer taraftan askerî darbelerin etkisiyle süregelen toplumsal düzenin maddî ve manevî yönleriyle temelden sarsılması, sosyal düzende öngörülebilir değişimin dışına çıkılması, sosyal ve kültürel fonksiyonların yeniden şekillenmesi sonucunda, eğitim ve kültür alanında kendiliğinden ya da dolaylı etkilenmeler de olabilmektedir. Bu durum askeri darbelerin uzun vadede dolaylı veya görünmeyen etkilerine işaret etmektedir. Söz konusu askerî darbelerin etkisiyle kendiliğinden doğan etkilenmeler ve sonuçlar, askerî rejimlerin gerçekleştirdikleri uygulamalar ve ürettikleri politikalarla ve aynı zamanda darbelerin yarattığı yeni koşul ve imkânlarla

bağlantı kurularak açıklanabilir.

Toplumun kültürel ve sosyal hayatı, kendi doğal mecrasında ve iç dinamiklerin de etkisiyle dönüşüme uğrarken, askerî darbeler de değişim güçlerine eklenerek bu süreci başka bir yöne doğru kaydırabilmişlerdir. Askerî darbelerin etkisiyle yaşanan toplumsal dönüşüm ve gelişmelerin yönü, iktidarı ele geçiren askerî cuntanın ideolojisine göre yeniden şekil almıştır. 27 Mayıs Dönemi'nde, toplumun eğitim ve kültürde geri kalmışlığı, ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu teziyle birleşince, askerler kendi bakış açısıyla bu konudaki geri kalmışlıkla mücadele etmeyi ana hedefleri arasına koymuşlardır. Darbenin ardından, toplumu yeniden *çağdaşlaşma* yoluna sokmak temel hedef olarak görülmüştür. 12 Eylül askerî rejimi ise ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynaklarından biri olarak algılamış ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeleri bu çerçevede ele almıştır.

1. BÖLÜM

27 MAYIS REJİMİNİN KARAR VE TUTUMLARININ EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsallaşma Süreci

Demokratik usullerle yapılan 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucunda iktidara gelen Demokrat Parti (DP), 27 Mayıs 1960'ta ordu tarafından gerçekleştirilen bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı. Darbe, on yıllık DP iktidarına son vermekle kalmadı aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Darbe, 27 Mayıs günü Ankara ve İstanbul'da herhangi ciddi bir direnişle karşılaşmadan saatler içerisinde gerçekleştirildi. Harekât, ordu içi gizli örgütlenmeler¹⁴ sonucu bir araya gelen küçük bir subay grubu tarafından gerçekleştirildi ve darbe sabahı ordunun tamamı bu harekâta destek verdi¹⁵. Darbenin başarıya ulaşmasıyla birlikte sokağa çıkma yasağı, uyulması gereken bazı emirler, bildirimler ve açıklamalar birbiri ardına radyodan ülkeye yayıldı. Artık ülkenin yönetimi askerlerin kontrolüne geçmiş durumdaydı. 27 Mayıs sabahı radyoda okunan bildiride, askerî darbenin gerekçesi ve amaçları vurgulanıyordu. Darbeciler bildirimlerinde, demokrasinin içine düştüğü *buhran ve son müessif olaylar dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek için* ülkenin yönetimine el koyduklarını; *en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak* idarenin kazanan partiye devredileceğini; hareketlerinin hiçbir şahıs veya gruba yönelik olmadığını; ilkelerinin yurttan sulh, cihanda sulh

¹⁴ Ordu içi gizli örgütlenmeler konusunda bkz. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yay., İstanbul 2004.

¹⁵ Özdağ, **a.g.e.**, s. 231; Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sitemin Evrimi**, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yay., İstanbul 2012, s. 267.

olduğunu; NATO'ya, CENTO'ya ve Türkiye'nin dâhil bulunduğu diğer bütün antlaşmalara bağlı kalacaklarını bildirdiler¹⁶.

Kimi önemli konularda belirsizlikler taşıyan ilk radyo bildirisi, ordunun parti mücadelesinin dışında kalacağı ve bir tür hakem rolü üstleneceği şeklinde anlaşılmışsa da darbenin niteliği süreç içerisinde belirginleşecektir.¹⁷ Başlangıçta darbeyi gerçekleştiren subaylar da hareketlerinin nereye varacağını henüz kestiremiyordu. Çünkü 1954'ten itibaren hücreler şeklinde gizlice örgütlenmeye başlayan cuntaların, darbe sonrası için belirgin plan ve programlarının olmadığı¹⁸, gizlilik ve güvenlik unsurlarını da göz önünde bulundurarak sadece darbenin hazırlık ve oluş aşamalarıyla ilgili yazılı olmayan bir takım hareket planlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Darbenin hazırlık aşamasında cuntanın öncelikli amacı, darbeyi yapıp mevcut iktidarı yıkmak, darbenin güvenliğini sağlamak ve yıkılan iktidarı tasfiye edip bu süre zarfında askerî yönetimin ayrıntılı planını ve kadrosunu tamamlamaktır¹⁹. Bu nedenle askerler ülke yönetimini ele aldıklarında, askerî yönetimin ekonomik, siyasal ve toplumsal konulara hangi yönden yaklaşacağı, hangi köklü reformları yapacağı, ülke sorunlarını nasıl ele alacağı belirsizliğini koruyordu. Bununla birlikte 27 Mayıs'ın planlayıcılarından biri olan Orhan Erkanlı kendi aralarında bazı prensip ve fikirler üzerinde anlaştıklarını ifade etmektedir. Erkanlı'nın ifadelerine göre, 27 Mayıs öncesinde gizli cuntaların üzerinde birleştikleri prensip ve düşünsel tercihler genel olarak şöyledir: Darbe kansız olacak, suçlular özel bir mahkemede yargılanacak, Meclis dağıtılacak, bütün partiler kapatılacak ve askerî bir yönetim kurulacak, dinin siyasete alet edilmesi önlenerek ve dinde reform imkânları araştırılacak, aşırı akımlar önlenerek ve Kemalizm devletin hâkim görüşü haline getirilecek, bir planlama teşkilatı kurularak sosyal, ekonomik ve kültürel konular plan dâhilinde yürütülecek; Silahlı Kuvvetler başta olmak üzere, tüm devlet teşkilatı reorganizasyona tabi tutulacak, idari reform yapılacak, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomik sistem uygulanacak, sosyal adalet sağlanacak, ağalığa son verilecek²⁰. Gizli örgütün üyelerinden olan Dünder Seyhan da anılarında bunlara benzer fikir ve düşüncelere yer vermektedir²¹. Dolayısıyla ana hareket noktaları dışında, iktidarın yeni sahiplerinin ülkenin siyasal ve toplumsal sorunları karşısında gerçekçi ve ayrıntılı bir programları mevcut değildi²².

¹⁶ **Millî Birliğe Doğru**, C 1, haz. Sabahat Erdemir, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yay., Ankara 1961, s. 293.

¹⁷ Tekin Erer, **On Yıllık Mücadelesi (Türkiye'de Parti Kavgalarının 2. Cildi)**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963, s. 16-17.

¹⁸ Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 42-45.

¹⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, Baha Matbaası, İstanbul 1973, s. 18.

²⁰ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 17-18.

²¹ Seyhan, **a.g.e.**, s. 45.

²² Erkanlı, **a.g.e.**, s. 18; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yay., İstan-

Yönetimi ele geçiren askerlerin halletmek zorunda oldukları ilk görev, ülkenin kimin tarafından yönetileceğini ve yeni rejimin hukuki statüsünün ne olacağını belirlemektir²³. 27 Mayıs günü İzmir’de bulunan Cemal Gürsel Ankara’ya getirildi ve henüz resmen ilan edilmemiş olan Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin lideri ilan edildi.²⁴ Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan, Başkumandan ve MBK Başkanı gibi olağanüstü yetkilerle donatıldı. Gürsel, bazı üst düzey asker ve sivil teknokratlarla işbirliği içinde ülkeyi geçici olarak yönetmeyi, darbe başarıldığına göre artık subayların görevlerine dönmelerini önerdiyse de kabul ettiremedi.²⁵ Çünkü bir kısım subaylar darbeden sonra uzun süre iktidarda kalıp hiçbir siyasi partinin başaramayacağına inandıkları reformları gerçekleştirmeyi umuyorlardı²⁶. Diğer bir kısmı ise iktidarı Gürsel’e bıraktıkları takdirde bir dikta rejiminin kurulmasından kaygı duuyorlardı²⁷. Askerî cuntayı oluşturan subayların Gürsel’in teklifini reddetmeleri üzerine hükümetin kurulması için hemen çalışmalara başlandı. Gürsel’in başkanlığında toplanan MBK, öncelikle hükümetin askerî mi yoksa sivil mi olacağı konusunu ele aldı ve tartışmalar sonunda hükümetin sadece üç üyesinin askerlerden ve diğerlerinin ise sivillerden oluşmasını kararlaştırdı²⁸.

Bakanlar ciddi bir araştırma yapılmadan alelacele belirlendi²⁹ ve Gürsel’in başkanlığında yeni hükümet kuruldu ve 28 Mayıs’ta Komite’nin 27 numaralı bildiriyle ilan edildi³⁰. Yeni hükümette 3 asker, 14 sivil üye yer almaktaydı³¹. Hükümet nitelik olarak bürokratlardan, teknokratlardan, aka-

bul 2014 s. 153; Zehra Aslan, “60 Yıl Sonra 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine Bakmak”, (4 bölümlük yazı dizisi), **Independent Türkçe**, 27 Mayıs 2020, <https://www.indyuturk.com/node/185571/t%C3%BCrkiyeden-sesler/60-y%C4%B1l-sonra-27-may%C4%B1s-1960-askeri-m%C3%BCdahalesine-bakmak-1>, Erişim: 20.05.2021.

²³ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yay., İstanbul 2014, s. 161.

²⁴ **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1960.

²⁵ Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960, Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Yay., İstanbul 1968, s. 130; Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 74.

²⁶ Bu düşüncede olanlar Alparslan Türkeş’in de içerisinde bulunduğu 9 kişilik gruptu. Abdi İpekçi ve Ö. Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 193-194.

²⁷ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 18-21; Seyhan, **a.g.e.**, s. 81; İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 226.

²⁸ Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 271; İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 199-201.

²⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s. 256.

³⁰ **Resmi Gazete**, S 10515, 30 Mayıs 1960.

³¹ Hükümet listesi şöyledir: Başvekil ve Millî Müdafaa Vekili Org. Cemal Gürsel, Devlet Vekili Âmil Artus, Devlet Vekili Şefik İnan, Adliye Vekili Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili Selim Sarper, Maliye Vekili Ekrem Alican, Maarif Vekili Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili Daniş Koper, Ticaret Vekili Cihat İren, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Fethi Aşkın, Ziraat Vekili Feridun Üstün, Münakalât (Ulaştırma) Vekili Tuğğ. Sıtkı Ulay, Çalışma

demisyenlerden ve subaylardan oluşuyordu ve geleneksel asker-sivil-aydın ittifakı görünümündeydi. Hükümet üyelerinin seçiminde herhangi bir siyasal partiye bağlı olmama şartı aranmıştı. Gürsel MBK'nin 27 nolu tebliği ile hükümet listesini açıklarken özellikle bu noktayı belirtmeyi gerekli görmüştü: *...Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikrimüdir memleket ve dünya çapında şöhret yapmış, herhangi bir siyasi partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır*³². Burada belirtmek gerekir ki Gürsel'in başkanlığında oluşturulan sivil hükümetin tamamen asker veya asker kökenli üyelerden oluşmaması, sivil üyelerin ağırlıkta olması bu hükümetin niteliğinin askerî olmadığı anlamına gelmez. Asıl iktidar sahibinin MBK olması ve hükümetin de Komitenin yönlendirmesi ve etkisine açık olmasından dolayı hükümet fiili olarak askerî bir özellik göstermektedir.

Daha önce değinildiği üzere hazırlık aşamasında askerî cuntanın darbe sonrası için ayrıntılı bir planı yoktu. Bu açığı İstanbul'dan getirilen hukuk profesörleri doldurdu. Cemal Madanoğlu'nun girişimiyle, darbe sabahı yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden yedi öğretim üyesi Ankara'ya getirildi ve bir komisyon oluşturuldu³³. Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan Anayasa Komisyonu, 28 Mayıs'ta ilk raporunu sundu. Raporda tespit edilen esaslar, darbenin hukuki yönden meşruiyetini sağlamakla birlikte³⁴ darbenin niteliğini de değiştirdi. 27 Mayıs günü askerî müdahale, sosyal bir boyut ve siyasi bir düşünce derinliğinden yoksun, basit bir hükümet darbesi³⁵ görünümündeyken, söz konusu Anayasa Komisyonunun 28 Mayıs'ta hazırladığı raporla darbe, teorikte *devrime* dönüştürülecektir³⁶. Ayrıca söz konusu Komisyon üyeleri DP yöneticilerinin yargılanması gerektiğini de askerlere telkin etmişlerdir³⁷.

Anayasa Komisyonunun raporu, içinde bulunan durumu *âdi ve siyasi bir hükümet darbesi* olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirttikten sonra, DP iktidarının günahlarını sayıp döker. Rapora göre, DP iktidarı Anayasa ve hukuk dışı faaliyetlerinden dolayı aylar hatta yıllar önce meşruiyetini

Vekili Prof. Cahit Talas, Sanayi Vekili Muhtar Uluer, Basın - Yayın ve Turizm Vekili Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Vekili Orhan Kubat. **Resmi Gazete**, S 10515, 30 Mayıs 1960; **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1960.

³² **Milli Birliğe Doğru**, 27 Numaralı Tebliğ, s. 303-304; **Resmi Gazete**, S 10515, 30 Mayıs 1960.

³³ Bu akademisyenler şunlardır: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, bk. **Resmi Gazete**, S 10540, 1 Temmuz 1960; **Resmi Gazete**, S 10541, 2 Temmuz 1960.

³⁴ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 217.

³⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu**, Can Yay., İstanbul 2016, s. 227.

³⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yay., İstanbul 2010, s. 209.

³⁷ Birand, vd., **a.g.e.**, s. 236-237.

kaybetmiş ve kişisel iktidar hevesini ve sınıf çıkarlarını temsil eden maddi bir güç haline gelmişti. Yine rapora göre, DP iktidarı, Atatürk inkılaplarına karşı düşman duruma düşmüş, Anayasa'ya tamamen aykırı kanunlar çıkarılmış ve bu kanunlara dayanarak Anayasa'yı ihlâl etmiş, devlet düzenini bozmuş, halkı siyasal açıdan kutuplaştırıp birbirine düşürerek toplumsal kargaşaya yol açmış, devleti ve sosyal kurumları işleyemez duruma getirmiş ve bu kurumların dayandığı ahlak temellerini yok etmeye çalışmıştır. Tüm ulusu temsil etmesi gereken TBMM, hakiki bir temsil organı olmaktan çıkarılmış, kişisel ve sınıf çıkarına hizmet eden bir parti grubu haline dönüştürülmüştür. Raporda ileri sürülen bu düşüncelerden sonra, 27 Mayıs darbesinin tüm bu fiili durumları önleme, meşru ve sosyal düzeni yeniden kurma ihtiyacının bir sonucu olduğu ifade edilir ve darbenin meşruiyeti pekiştirilir³⁸.

Anayasa Komisyonu söz konusu raporun devamında, Türkiye'de devletin ve toplumsal kurumların yeniden yapılandırılması, siyasal otorite ve yasal hükümet kavramlarının yeniden formüle edilmesi önerisinde bulunur. Bunların şu şekilde hareket edilerek yapılması tavsiye edilir: Birincisi, *amme hizmetlerini, gerçekleşmesi istenilen ve milletçe özlenen demokratik icaplara şimdiden uygun olarak yürütecek ve insan hak ve hürriyetlerini koruyacak, fiili ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek*. İkincisi, *Devletin ihlâl edilmiş ve işleyemez bir hale gelmiş Anayasası yerine bir Hukuk Devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, Devlet organlarını kuracak ve sosyal müesseselerin hak ve adalet prensiplerine, demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek bir anayasa hazırlamak ve ...milletin gerçek iradesinin izharına imkân verecek, bir çoğunluk istibdadına mani olarak siyasi kuvvetin soysuzlaşmasını önleyecek esaslar dâhilinde bir seçim kanunu meydana getirmek*³⁹.

Anayasa Komisyonu söz konusu raporuyla bir taraftan darbeye yasal bir meşruiyet sağlarken diğer taraftan, 1950'nin karşı devrim olduğu tezini de ileri sürmekteydi. Anayasa Komisyonu söz konusu raporunda, DP'nin, *Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna düştüğü* ifadelerine yer verilmekteydi. Komisyonun bu ifadeleri çok kısa bir süre içinde, askeri rejim tarafından da tekrar edilecektir⁴⁰. Böylece Atatürkçülüğün askeri darbeler için bir meşruiyet referansı olarak kullanılmasının ilk örneği ortaya çıktı ve 27 Mayıs Dönemi boyunca sürdürülen propagandalarla

³⁸ "Anayasa ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tespit ettiği esaslar", **Resmi Gazete**, S 10540, 1 Temmuz 1960, s. 1636 ve **Resmi Gazete**, S 10541, 2 Temmuz 1960, s. 1644.

³⁹ "Anayasa ön Projesi Hazırlama Komisyonunun tespit ettiği esaslar", **Resmi Gazete**, S 10540, 1 Temmuz 1960 ve **Resmi Gazete**, S 10541, 2 Temmuz 1960.

⁴⁰ Tanel Demirel, "1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C 9, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 420.

1950'nin *karşı devrim* olduğu tezi, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı bir argümanı olarak geliştirildi⁴¹.

1.1.1 Milli Birlik Komitesinin (MBK) Oluşumu

27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesiyle birlikte darbeyi hazırlayan subayların Milli Birlik Komitesi adı altında, seçimler yapılincaya kadar iktidarda kalmaları kararlaştırılmış⁴², 28 Mayıs 1960'ta kurulan sivil hükümet de Gürsel'in başkanı olduğu MBK adına atanmıştı. Bununla birlikte iktidarı asıl elinde tutan MBK'nin yetki ve sorumluluklarının belirlenip resmen ilan edilmesi darbeden 15 gün sonra ancak gerçekleşebilmiştir. Bu gecikmenin nedeni Komitenin yetki ve sorumluluğunun ne olacağı, kimlerden oluşacağı, üye sayısının kaç olacağı ve Komiteyi oluşturacak subayların isimlerinin açıklanıp açıklanmayacağı gibi meselelerdi⁴³.

MBK'yi kimlerin teşkil edeceği en önemli meselelerin başında gelmekteydi. Darbenin ikinci gününden itibaren darbeye katılan subaylar, Başkanlıkta MBK adı altında toplanıp dağınıklık ve kargaşa içerisinde her türlü kararları almaya başlamış, Komitenin kimlerden oluşacağı tespit edilmediğinden her önüne geleninin toplantılara katılmak istediği gibi bir durum da oluşmuştu. Cuntanın İstanbul grubuna mensup Orhan Erkanlı, 29 Mayıs akşamı Ankara'ya ulaştığında karşılaştığı manzarayı şöyle ifade etmektedir: *50-60 kişilik bir kalabalık kabine toplantısı yapılan masanın etrafında oturmuş, kısmen ayakta, her kafadan bir ses çıkıyor...çok kısa zamanda duruma hâkim olamaz ve kendisine Komite ismini veren bu grubu düzene sokamazsak, devleti de kendimizi de batıracağımızı idrak ettim.*⁴⁴ Yine cuntanın İstanbul grubuna mensup Numan Esin ise *Komitede görevli olan olmayan, ihtilalden önce çalışmış çalışmamış birtakım adamlar gelmiş oturmuştu...* ifadelerini kullanarak MBK'nin oluşumu sırasındaki kargaşayı dile getirmektedir. Esin'e göre bu durum bir otorite bunalımıydı⁴⁵. Dahası Komitenin hangi sorunları ne şekilde görüşeceği ile ilgili bir düzenleme de henüz olmadığından, Lübnan'a gidecek güzellik kraliçesinin yurt dışına çıkabilmek için yaptığı başvuruya kadar her türlü iş MBK'nin gündemine geliyor ve uzun uzun müzakere ediliyordu⁴⁶.

MBK, bu ilk on beş gün herhangi bir hukuki temele dayanmadan fiili olarak varlığını sürdürdüktan sonra, Komiteyi oluşturacak isimler bir ko-

⁴¹ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 28

⁴² İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 226.

⁴³ Tunçkanat, **a.g.e.**, s. 275; İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 226-229.

⁴⁴ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 20-21.

⁴⁵ Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul 2005, s. 112-113.

⁴⁶ İpekçi ve Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, s. 227.

misyon tarafından tespit edildi ve 12 Haziran 1960'ta resmen açıklandı⁴⁷. Gürsel'in başkanlığındaki Komite, darbeci gizli örgütün en önemli isimlerinin de aralarında olduğu 38 subaydan oluşmaktaydı⁴⁸. Gizli örgütün önemli üyelerinden Talat Aydemir, Dündar Seyhan gibi subaylar yurt dışı görevinde olduklarından liste dışı bırakılmıştı. Bununla birlikte gizli örgüte hiç katılmamış veya önemsiz konumlarda yer almış birçok subay, Silahlı Kuvvetlerin tamamının temsil edilmesi amacıyla MBK'ye alınmıştı⁴⁹. Bu durum sonraki süreçte önemli sonuçlar doğuracaktır.

MBK üyelerinin açıklanmasıyla birlikte Komitenin yasal statüsünü ve yetkilerini tanımlayan 1 nolu Geçici Kanun da 12 Haziran'da açıklandı ve 27 Mayıs 1960'tan itibaren yürürlüğe girmiş olduğu ifade edildi. Anayasa Komisyonunun hazırladığı bu belgeye göre, yeni anayasa ve seçim kanunu kabul edilip ve bunlara göre yapılacak genel seçimlerle oluşturulacak olan TBMM'ye iktidar devredilene kadar, 1924 Anayasası'nın TBMM'ye tanıdığı bütün hak ve yetkiler MBK'ye ait olacaktı. Komite, millet adına egemenlik hakkını kullanacaktı. MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise Devlet Başkanının atadığı ve Komitenin onayladığı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanacaktı. Söz konusu Kanun'a göre, MBK bakanları denetleyebilecek ve görevden alabilecekti ancak bakanları yalnızca Devlet Başkanı atayabilecekti. Yargı yetkisi ise MBK'den bağımsız olacaktı. Komitenin müzakereleri gizli yapılacak ve bu kayıtlar yayımlanamayacaktı⁵⁰.

Geçici Anayasa ile MBK'nin görev ve yetkileri belirlenmiş ve böylece Komite anayasal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu. Komite üyelerinin 24 Haziran'daki yemin törenlerinin ardından Meclis binasında çalışmalarını sürdüren MBK, gerçek bir meclis gibi çalışmayı sağlayabilmek için ihtisas komisyonları kurmayı da kararlaştırdı⁵¹. Beş ayrı konuda kurulan komisyon-

⁴⁷ Erkanlı, a.g.e., 22-23; İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 233-237; **Resmi Gazete**, S 10525, 14 Haziran 1960.

⁴⁸ MBK Üyeleri: Başkan Cemal Gürsel, üyeler; Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Suphi Karaman, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Mehmet Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıktı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler, "Milli Birlik Komitesi Üyeleri Kimlerdir", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1960, s. 5; **Milliyet**, 16 Haziran 1960, s. 3.

⁴⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul 2005, s. 333-334.

⁵⁰ "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun", **Resmi Gazete**, S 10525, 14 Haziran 1960.

⁵¹ **Resmi Gazete**, S 10548, 11 Temmuz 1960; Erkanlı, a.g.e., s. 28-29.

lar şunlardır: Güvenlik, İktisat, Sosyal İşler, İnceleme, Bayındırlık ve İmar komisyonları⁵². Her biri alanında uzman yüzlerce kişinin görev aldığı bu komisyonların amacı, kanun tekliflerini ve tasarılarını ele almak, girişilecek reformları tespit etmek ve MBK'ye danışmanlık yapmaktı. MBK'nin Meclis Genel Kurulu gibi ihtisas komisyonlarına bölünme kararı, Komite içerisinde özellikle iktidarda uzun süre kalmayı planlayan üyelerin yönlendirmesiyle alınmış görünmektedir. Bu üyeler, sivil hükümetler tarafından hiçbir zaman başaramayacağını düşündükleri reformları hayata geçirmek için öngörülen- den daha uzun bir süre askerî yönetimin sürdürülmesini istemekteydiler⁵³.

Basın-Yayın ve Turizm, Sağlık ve Sosyal Yardım, Çalışma ve Adalet Bakanlıklarının yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili tasarıları Sosyal İşler Komisyonu ele alacaktı. Bu Komisyonunda; Komite üyelerinden Mehmet Özgüneş, Numan Esin, İrfan Solmazer, Suphi Gürsoytrak, Mustafa Kaplan, Sami Küçük, Muzaffer Karan, Muzaffer Özdağ, Ahmet Yıldız ve Alparslan Türkeş bulunmaktaydı⁵⁴. Bu Komite üyelerinden bazıları, Ülkü Kültür Birliği kanun tasarısının hazırlanması ve üniversitelerden 147 öğretim üyesinin tasfiye edilmesi gibi çok tartışmalı kararların alınmasında önemli rol oynadılar. Nitekim bu Komisyonunda yer alan MBK üyelerinden altısı, 13 Kasım 1960'ta radikal eğilimleri olduğu gerekçesiyle Komiteden tasfiye edilen 14'lerin içerisinde yer almaktaydılar⁵⁵.

1.1.2. Milli Birlik Komitesinin Yapısı

27 Mayıs darbesinin gerekçeleri kadar, müdahaleyi yapan kadrolara hâkim olan düşünceler, müdahale sonrası toplumsal, siyasal ve kültürel ortamın nasıl şekil alacağı konusunda ipuçlarını da barındırmaktaydı. MBK'yi oluşturan 38 subayın biyografileri darbe sonrasında ortaya çıktı⁵⁶. Komitede neredeyse her rütbeden ve sınıftan subay vardı: 5 general, 7 albay, 5 yarbay, 13 binbaşı ve 8 yüzbaşı. Bu subaylardan 31'i kurmay subaydır⁵⁷. Komitenin en yaşlı üyesi 65, en genç üyesi ise 27 yaşındadır. Komiteyi oluşturan subayların çoğunluğu 35-46 yaşları arasındadır ve yaş ortalaması 41.1'dir⁵⁸. En yaşlısı ve kıdemlisi Org. Cemal Gürsel (1898 doğumlu), en genci ise 1934 doğumlu Yzb. Muzaffer Özdağ'dı. Komite homojen değildi, rütbe, yaş farkı ve özellikle

⁵² İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 437-441.

⁵³ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 256-257.

⁵⁴ Özdağ, **a.g.e.**, s. 275; Esin, **a.g.e.**, s. 119.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1960.

⁵⁶ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960, **Cumhuriyet**.

⁵⁷ "Milli Birlik Komitesi Üyeleri Kimlerdir?", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1960, s. 5; **Milliyet**, 16 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁸ Özdağ, **a.g.e.**, s. 270; **Milliyet**, 16 Haziran 1960, s. 3.

generallerin sayı bakımından azlığı göze çarpmaktaydı. Komitenin kuruluşunda, darbenin hazırlık aşamasına katkı dikkate alınmış ve rütbe farkları göz ardı edilmiştir⁵⁹. Subayların yaşlarına ve Harp Okulundan mezuniyet tarihlerine bakıldığında, çoğu Komite üyesi subay mesleki kariyerinin ilk yıllarını ve zorlu acemilik dönemlerini çok partili hayata geçişin çalkantılı yıllarında geçirmiş görünmektedir.

Komite üyesi subayların çoğu alt-orta sınıf veya maaşlı orta-sınıf ailelerden gelmektedir. 20 kadarının ailesi devlet memurudur, 3'ü köklü Osmanlı ailelerinden gelmektedir, 3'ü çiftçi veya köylü ailelerden gelmektedir ve köy kökenli olduğunu belirten 5 subay ise köy yaşantısı ve değerleriyle alakasız, köye sonradan yerleşmiş memur ve aydın çocuklarıdır. Geriye kalanların aileleri ise küçük esnaf ve tüccardır. 4 subay yurt dışında, 11'i Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde doğmuştur. En az 15 MBK üyesi, iş nedeniyle sürekli yer değiştiren ailelerin çocuklarıydılar. Geriye kalanlar ise küçük kasabalarda dünyaya gelmişti. Komite üyesi subaylardan yaklaşık olarak 30'u, bir ya da iki yabancı dili okuyabiliyor veya konuşabiliyordu ve en az 36'sı, okul dönemi veya görev amaçlı yurt dışında bulunmuştu. Dış etkilere maruz kalmaları, subaylarda Türkiye'nin iktisadi geri kalmışlığına dair bir farkındalık yaratmıştı⁶⁰.

MBK üyesi Haydar Tunçkanat Komiteyi oluşturan 38 subayın eğitim ve kişiliklerini şöyle değerlendirmektedir:

27 Mayıs'tan sonra MBK'ya seçilen arkadaşların tahsillerine, kişiliklerine bir bakınız, örneğin ben İngiltere'de bulundum. Tahsilimi orada yaptım. Kanada'da ataşelik yaptım. Sn. Esin, Harp Akademisi birincisi, diğer arkadaşlarımızı da sıralarsak hepsi sınıfının temayüz etmiş kimselerdir. Aynı zamanda biz DP zamanında politika ile ilgilenmeye başladık. Yani Türkiye'de 1946'dan sonra Silahlı Kuvvetler yavaş yavaş politika ile ilgilenmeye başladı ve biz de bunların içerisindeydik. Nereye gidiyoruz? Ne yapalım? Demokrasi istiyoruz ama, nasıl bir demokrasi? Yani biz, daha doğrusu memleket meseleleriyle yakından ilgilenenler, hepimiz orta halli aile çocuklarıyız. Zengin ailelerden gelmiş insanlar değiliz. Devlet parası ile okumuş insanlarız biz...bizim kuşağımız, orta halli ailelerden gelmiş, fakat kendini yetiştirmiş insanlardır⁶¹.

⁵⁹ Karavelioğlu, a.g.e., s. 127.

⁶⁰ Karpat, a.g.e., s. 325; Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 137-38; "Millî Birlik Komitesi Üyeleri Kimlerdir", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1960; Ergun Özbudun, **The Role of the Military in Recent Turkish Politics**, Center For International Affairs, Harvard University, 1966, s. 28-29; "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, 15 Temmuz-23 Ağustos 1960, **Cumhuriyet; TBMM Albümü 1960-1983**, C 4, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 1625.

⁶¹ Suna Kili, **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Yay., İstanbul 1998, s. 135.

MBK üyelerinin toplumsal ve sınıfsal geçmişleri, onların orduya geleneksel yollardan katıldığını göstermektedir. MBK üyelerinin rütbeleri, toplumsal geçmişleri, doğum yeri ve tarihleriyle Harp Okulundan mezun oldukları tarih hakkında bilinen ayrıntılar, onların Silahlı Kuvvetlerin geri kalan üyelerinden farklı olduklarını gösteren hiçbir şey ortaya koymamaktadır⁶². Diğer taraftan Türkiye'de subayların siyasal davranışları üzerinde etki eden en önemli unsur, onların toplumsal geçmişlerinden daha çok askerî okullarda aldıkları eğitimidir. Askerî okullarda verilen eğitim, subayın devletle kurduğu ilişkiyi, sivil topluma bakış açısını, ideolojik yönelimini, entelektüel düzeyini ve ülke sorunlarıyla ilgili düşüncelerini önemli ölçüde şekillendirir. Askerî bilgi, genel kültür, sosyal yön, disiplin ve ideoloji Türkiye'de askerî okullarda subay adaylarına verilmek istenen eğitimin ana hatlarını teşkil eder. Askerî bir anlayışla yetiştirilen subay adayı aldığı eğitimle, sivil toplumdaki hastalıklardan hiçbirini taşımayan, son derece bilgili veya her şeyden biraz anlayan biri olacaktır⁶³. Harp okullarında, toplum hayatının hemen her yönünü kapsayan Atatürkçülük görüşünün dışına çıkılmamasının altı çizilir. Siyasi partilerin nasıl çalışmaları ve nasıl işlevlerini yerine getirmeleri gerektiği belirtilir. Muhalefetin nasıl yapılması gerektiği de subay adaylarına öğretilir. Ancak verilen eğitimin içeriği, Türkiye'nin gerçek koşullarından yola çıkılarak oluşturulmuş değildir, bunun aksine ideal olanı anlatır ve subay adayını nesnel olarak siyaset düşünmeye hazırlamaz⁶⁴. Mevcut siyasi partiler, askerî okullarda idealize edilenden farklı olduğundan, subay adayının kafasında daha başlangıçından itibaren siyasi partilere karşı kaçınılmaz olarak güven-sizlik besleyen bir imaj oluşur⁶⁵.

Komite üyelerini oluşturan subayların okuma alışkanlıklarına bakıldığında, Napolyon gibi büyük adam biyografilerini ve romantik tarzda yazılmış toplumsal içerikli romanları tercih ettikleri görülmektedir. Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'si tercih edilen kitaplardandır. Ama onlara, *öğrencilik yıllarında bağlandığımız, etkisinde kaldığımız* kitaplar hangileridir diye sorulduğunda cevapların çoğu *Beyaz Zambaklar Ülkesinde (Finlandiya)*⁶⁶ adlı

⁶² Weiker, a.g.e., s. 137.

⁶³ M. Ali Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yay., İstanbul 1986, s. 61.

⁶⁴ Hale, a.g.e., s. 161.

⁶⁵ Birand, a.g.e., s. 118-119.

⁶⁶ Grigory Petrov'un yazdığı **Beyaz Zambaklar Ülkesinde (Finlandiya)** adlı eser, Yugoslavya ve Bulgaristan'da olduğu gibi bir dönem Türkiye'de de en çok beğenilen ve okunan kitaplardan biridir. Eser 1928'de Ali Haydar Taner tarafından Türkçeye çevrildi ve içerdiği fikirler bakımından kısa süre içerisinde dikkatleri üzerine topladı. Türkiye'deki aydın ve bürokratlar yazarın bu eserinin *içerdiği fikirleri, ülkede uygulanması gereken bir eğitim ve kalkınma programı* olarak gördü. Kitabın çevirmeni Ali Haydar Taner'in belirttiğine göre, *Beyaz Zambaklar eseri Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından zabıtlere tavsiye edilmiş ve Maarif Vekâleti tarafından da Muallim mekteplerinin son sene mezunlarına birer nüsha hediye edilmiştir*. Söz konusu eser, içerdiği fikirler bakımından, ideal bir demokratik toplum modeli,

kitaptır⁶⁷. Rus yazar Grigory Petrov'un yazdığı bu kitap, çok etkileyici bir üsluba sahiptir. Söz konusu eserinde Petrov, Finlandiya'nın ve ülkesi için her türlü fedakârlıkta bulunabilen halkının geçmişini etkileyici bir üslupla anlatır ve öğretmenlerin, doktorların, din görevlilerinin, memurların, ordu mensuplarının, işçilerin ve iş adamlarının, anne ve babalarının ülkeleri uğruna neler yaptıklarını anlatarak kahramanları yüceltir. Petrov eserinde, insanların yalnız savaş için değil barış zamanı işleri için de eğitildiği bir kardeşlik yeri, bir *halk okulu* olan romantik bir ordu imgesi tasvir eder⁶⁸.

1.1.3. Milli Birlik Komitesinde Fikir Ayrılıkları ve Bölünme

MBK, ideolojik bakımından birleşik bir yapı görünümünde değildi. 27 Mayıs'ı hazırlayan gizli örgüt, birbirinden bağımsız olarak ayrı yer ve zamanlarda oluşmuş bir yapıdaydı⁶⁹. Aynı zamanda bu örgütü teşkil eden üyeler arasında önemli ideolojik farklılıklar da mevcuttu. Bu durum, darbenin hazırlık aşamasında çok fazla sorun yaratmasa da MBK'nin iktidara gelmesi ve düzenli bir şekilde çalışmasıyla birlikte etkisini göstermeye başladı ve MBK bir konsensüs sağlamada zorlandı. Belki de üzerinde anlaşılmaya varılan tek konu, sivil yönetime geçiş sürecini idare etmesi için MBK'nin kurulmasıydı. Darbeden kısa zaman sonra askerî yönetimin ne kadar süreceğiyle ilgili tartışmalar, MBK içerisinde karşıt eğilimlere sahip belirgin iki grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Eninde sonunda seçim yapıp iktidar sivillere teslim edilecekti ama geçiş şeklinin nasıl olacağı sorunu Komitenin bölünmesine yol açtı. Komitenin ılımlı kanadı olarak adlandırılan birinci gruba göre, darbenin ilk günü, en geç üç ay içinde seçimlerin yapılacağı ve iktidarın milletin seçeceği yeni idareye devredileceği ilan edilmişti. Askerî yönetim bu sözünü tutarak, mümkün olabilecek en kısa süre içerisinde yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamalı ve buna göre yapılacak seçimlerle ülke yönetimini bu seçimleri kazanan sivillere bırakmalı ve sahneden çekilmeliydi. Komitenin radikal kanadı olarak adlandırılan diğer bir grup ise uzun süre iktidarda kalmaktan yanaydı. Sivil siyasetçilere güvensizlik besleyen bu gruba göre, ülkeyi 27 Mayıs'a getiren siyasal partilere yönetim kısa zamanda bırakılırsa aynı bunalımın çıkması kaçınılmaz olacaktı. Bu nedenle askerî yönetim en az bir seçim dönemi sürmeli; ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar gerçekleştirilerek ülke gerilikten kurtarıldıktan sonra iktidar sivillere bırakılmalıydı⁷⁰.

eğitim ve kalkınma programı sunduğu düşüncesiyle Türkiye'de uzun süre ilgi görmüştür. Zeynep Zafer, "Rus Yazarı Grigoriy Petrov'un Sürgün Dönemi Eserleri", **Karadeniz Araştırmaları**, C 6, S 23, Güz 2009, s. 147-149.

⁶⁷ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960; Karpat, **a.g.e.**, s. 326.

⁶⁸ Grigory Petrov, **Beyaz Zambaklar Ülkesinde**, Yason Yay., Ankara 2017.

⁶⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s. 281.

⁷⁰ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 342-343; Erkanlı, **a.g.e.**, ss. 138-140; Seyhan, **a.g.e.**, s. 113;

Komitenin ılımlı kanadına göre, köklü reformlar yapılarak ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının değiştirilmesine gerek vardı. Ancak bu işler uzun zaman, sürekli iktidar, bilgi ve tecrübe gerektirmekteydi. Yine bu gruba göre, ekonomik hayat durgunlaşmış ve normal bir yönetim kurulmadıkça ekonomik faaliyetlere hız vermek, vatandaşın huzur içerisinde yaşamasını sağlamak mümkün değildi. Hazırlanmakta olan anayasa birçok soruna çözüm yolu bulacak ve devletin yeni şeklini ortaya koyacaktı⁷¹. Bu görüş CHP, diğer bazı siyasetçiler, aydınların çoğu ve ordu üst kademesi tarafından da desteklenmekteydi. İnönü 9 Eylül'de yaptığı bir konuşmada, yeni TBMM'nin en geç Ekim 1961'de görevi devralması gerektiğini vurguladı⁷².

Komitenin radikal kanadının önderliğini Türkeş yapmaktaydı. Radikallerin belirgin ortak niteliği alt rütbeli subaylardan oluşmasıydı. Daha çok siyasi partilere olan güvensizlik etrafında şekil bulan radikallerin görüşlerine göre, 27 Mayıs'ın amacı mevcut iktidarı devirmek, yeni anayasayı ve seçim kanunu hazırlamaktan ibaret olamazdı ve Türkiye'nin sorunları anayasa ve seçim kanunu çıkarmakla da çözülemezdi. Türkiye'nin siyasi çöküşüne doğru sürüklenmesinde DP'nin olduğu kadar CHP'nin de sorumluluğu vardı. Siyasi partiler sürekli olarak oy kaygısıyla hareket etmiş ve ülkenin hızla çözülmesi gereken temel sorunlarını ele alıp olumlu bir şekilde bir türlü sonuçlandıramamışlardı. Siyasi partiler bundan sonra da oy kaygısıyla hareket edeceklerinden durum pek değişmeyecekti. Türkiye'de halkın iradesini kullanmayı önleyen çıkar ve baskı grupları olduğundan gerçek demokratik rejimin normal yollarla kurulması zordu. Radikallere göre, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarının çözülmesi için 27 Mayıs önemli bir fırsattı. Bu nedenle *en az dört sene milletçe el ele vererek ve iktidarı herhangi bir partiye teslim etmeyerek bir inkılap devri* yaşanmasına ihtiyaç vardı. MBK en az bir seçim dönemi kadar iktidarda kalıp, demokrasinin dayanacağı kurumları, organları kurmalı, gelenekler oluşturmalı ve demokrasinin yaşayabileceği ve işleyeceği ortamı hazırlamalıydı⁷³.

MBK içerisindeki bu ayrılık ve hizipleşme olanca hızıyla devam etti. MBK'nin ortak bir ideoloji üzerinde anlaşamadığı, Komite üyelerinin Eylül 1960'ta yurt gezileri sırasında yaptıkları açıklamalarla da kamuoyuna hissettirildi⁷⁴. İş sadece Komite üyelerinin birbirlerinin tümüyle karşıtı açıklamalar ve konuşmalar yapımlarıyla kalmadı, Komitedeki ayrılık alınan kararlara da Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yay., İstanbul 1985, s. 93.

⁷¹ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 138-139.

⁷² **Ulus**, 10 Eylül 1960; Erkanlı, **a.g.e.**, s. 146.

⁷³ "Prensipler", **Sözcü Haftalık Siyasi Dergi**, S 5, (18 Kasım 1960), s. 16; Ahmet Hamdi Başar, "Bir Vatan Vazifesi Karşısındayız", **Sözcü Haftalık Siyasi Dergi**, S 2, (28 Ekim 1960), s. 13; Erkanlı, **a.g.e.**, s. 140-142; Seyhan, **a.g.e.**, s. 113.

⁷⁴ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 21-29 Eylül 1960.

yansıyordu. 13 Kasım 1960'ta MBK'nin radikal kanadından 14 üyenin tasfiyesine kadar, ülkenin geleceğini ilgilendiren politikalar bu iki hizipten hangisinin baskın olduğuna göre şekil almaya başladı. İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı gibi Ağustos 1960'ta orduda kapsamlı bir tasfiye hareketine girişilmesi, ekimde bir anda üniversiteden 147 öğretim üyesinin atılması, Ülkü Kültür Birliği gibi tasarıların hazırlanması, basının ıslah edileceği tehditleri MBK içerisindeki yalpalanmaları gösteren bazı örneklerdir.

27 Mayıs'ı desteklemiş iki önemli güç olan üniversiteye ve basına yönelik olumsuz karar ve tutumların sorumluluğu, bir bütün olarak MBK'den çok radikallere yüklendi. Bu süreçte basın daha fazla eleştirel olmaya başladı ve MBK içerisindeki ayrılığı tema olarak kullandı. Komite içerisindeki her iki hizip de artık birbirlerine karşı darbe korkusu içerisinde yaşıyordu. MBK içerisindeki bu iki grup arasındaki çatışma, Kurucu Meclisin yeni bir anayasayı hazırlamaya yetkili kılınması tartışmaları esnasında doruk noktasına çıktı. Türkeş'in başında bulunduğu grup Kurucu Meclisin erken açılmasına ve bunun hemen ardından beklendiği üzere askerî yönetimin sona erdirilmesine karşıydı. Nihayet gruplar arasındaki çatışma 13 Kasım'da Türkeş'in de içerisinde bulunduğu radikal gruptan 14 MBK üyesinin tasfiyesiyle sonuçlandı⁷⁵. Aslında tasfiye tamamen hukuk dışıydı ve tam anlamıyla siyasal bir darbe niteliğindedir. Çünkü 12 Haziran 1960 tarihli Geçici Anayasa'ya göre yeminlerine sadakatsizlikten veya vatana ihanetten açıkça hüküm giymedikleri sürece, MBK üyelerinin Komiteden çıkarılmaları olanaksızdı⁷⁶. Diğer taraftan 14'lerin tasfiyesiyle birlikte sivil yönetime dönüş yolu geniş ölçüde açılmış oldu.

1.1.4. Hürriyet ve Demokrasi Hareketi Olarak 27 Mayıs Propagandaları

İktidar değişimi normal demokratik yollarla gerçekleşmediğinden 27 Mayıs'a olan toplumsal ve siyasal destek zayıftı. 27 Mayıs darbesinin dayandığı güçler daha çok üniversite, basın ve şehirlil aydınlar ile büyük kentlerdeki halk kitlesinin bir kısmıydı. Daha da önemlisi köylü nüfus arasında halen Menderes'in karizması güçlüydü⁷⁷. Anayasa Komisyonu 28 Mayıs'ta hazırladığı raporla darbenin meşruiyetini hukuki yönden sağlamış olsa da askerler geniş kitlelerce darbenin kabul görmesiyle meşruiyetin gerçekten sağlanabileceğinin farkındaydılar. Bu nedenle askerî yönetim kamuoyu nezdinde darbenin meşruiyetinin sağlanması ve geniş kitlelerce kabul görmesi için her türlü yazılı ve görsel malzemeyi kullanarak yoğun bir propaganda faaliyeti

⁷⁵ Cumhuriyet, 14 Kasım 1960.

⁷⁶ Resmi Gazete, S 10525, 14 Haziran 1960.

⁷⁷ Weiker, a.g.e., s. 170-171.

yürüttü.

Darbeden hemen sonra askerî cuntanın da teşvikiyle, tüm ülkede *hürriyet mitingi*, *hürriyet bayramı* gibi adlar altında 27 Mayıs'a destek mitingleri düzenlendi⁷⁸. Bazı sevinç gösterilerinin dışında, ülke çapında organize olarak gerçekleştirilen bu mitingler bir aya yakın devam etti⁷⁹. 27 Mayıs aleyhinde propaganda yapılması yasaklandı. Daha sonra darbenin tanıtılması ve anlatılması için radyo yayınları hazırlandı, propaganda broşürleri⁸⁰, kitap ve kitapçıklar bastırıldı⁸¹. Bir anda 27 Mayıs darbesini yücelten, devrik DP iktidarını lanetleyen, karalayan yayınlar ortalığı kapladı. Gazeteler günlerce Menderes hükümetlerinin kanlı planları olduğu ile ilgili asılsız haberleri yazdılar. Komite bu tür haberlere göz yumdu ve herhangi bir önlem almadı. MBK, bu dönemde kitlelere ulaşabilecek nitelikteki her türlü aracı propaganda konusu yaparak kullandı. 27 Mayıs nedeniyle on liralık gümüş hatıra para bastırıldı ve dolaşıma girdi. 100 milyon liraya kadar basılması kararlaştırılan bu gümüş paraların üzerinde *hâkimiyet milletindir* yazısı vardır⁸². Türk parasının kıymetini arttırmak ve hazinenin açığını kapatmak amacı ile hazineye altın bağıışı kampanyası başlatıldı. Ordu mensupları tarafından başlatılan bu kampanya bir anda yayıldı ve binlerce kişi, başta alyans olmak üzere diğer ziyet

⁷⁸ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1960; “Yurtta Bayram Sevinci ve Şenlikler Devam Ediyor”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1960; Zehra Aslan, “27 Mayıs Darbesinin Trabzon’da Yansımaları ve DP Trabzon Milletvekillerinin İfadeleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 192, 2011, s. 143-144; Zehra Aslan, “27 Mayıs 1960 Darbesi’nin Rize’ye Yansımaları”, **Cumhuriyet Döneminde Rize-II (1950-1980) Siyasi Temeller**, Ed. Zehra Aslan ve Mustafa Arukan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara 2019, ss. 114-118; Işıl Tuna, “27 Mayıs 1960 Darbesi’nin Edirne’deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C 16, S 32, 2017, s. 73; Cengiz Şavklı, “27 Mayıs 1960 Darbesinin Maraş Yerel Basınındaki Yansımaları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBD**, C 15, 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı, 2018, s. 149.

⁷⁹ **Cumhuriyet**, 29 Mayıs ve 1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 20, 21 Haziran 1960 sayıları; **Milliyet**, 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 21, 24 Haziran 1960 sayıları.

⁸⁰ **Yassıada Broşürü**, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960: 27 Mayıs’tan önce meydana gelen çeşitli olayların fotoğraflarının yer aldığı broşürde, sırasıyla “İnkılabın Gerekeçesi, 27 Mayıs’ın Manası, Yassıada’nın Manası, Düşük İktidar Mensupları Neden Yargılanmaktadır?” gibi bölümler yer almaktadır.

⁸¹ Bu broşür ve kitapçıkların bazıları şunlardır: **Okullarda 27 Mayıs**, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara 1961; **Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal**, haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960; Enver Ziya Karal, **27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu**, MEB Basımevi, İstanbul 1960; Selahattin Tansel, **27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler**, MEB Basımevi, İstanbul 1960; Avni Elevli, **Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960; **27 Mayıs Marşlar**, Milli Eğitim Bakanlığı, 1961.

⁸² “27 Mayıs İnkılabı dolayısıyla 100 milyon liralık madeni hâtıra para bastırılması hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, S 10668, 30 Kasım 1960.

eşyalarının bir kısmını hazineye bağışladı⁸³. MBK, bir süre sonra bağışlanan alyansların karşılığında 27.05.1960 yazan nikelden yüzükler dağıttı. Böylece yüzüğü takanlar rejime olan bağlılıklarını ifade etmiş oluyordu. MBK, posta pulunu da bir propaganda aracına dönüştürdü. Yassıada damgalı pulların ilk serisi 14 Ekim'de, ikinci serisi ise 1 Aralık 1960'ta dolaşıma çıktı. 27 Mayıs anısına bastırılan bu pulların üzerine, adeta 27 Mayıs darbesinin gayri resmî marşı haline gelen Plevne Marşına ait *Olur mu böyle olur mu/ Evlat babayı vurur mu* dizelerinin uyarlanmış şekli olan, *Olur mu böyle olur mu/ Kardeş kardeşi vurur mu* yazılıdır. Birçok kent meydanına, caddelere, okullara⁸⁴ 27 Mayıs ismi verildi⁸⁵. Bunların yanı sıra sinema, edebiyat, ders kitapları, ilk gün zarfı ve Tekelin çıkardığı 27 Mayıs sigarasına kadar akla gelebilecek her türlü araç şaşırtıcı ve yoğun bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanıldı. MBK'ye bağlı çalışan Milli İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı adıyla bir propaganda bürosunun da oluşturulmasıyla birlikte dağınık bir şekilde yürütülen propaganda süreci daha sistemli hale getirildi.

MBK'nin propagandalarının hedef kitlesi daha çok öğrenci gençlik ve köylülerdi. Komite, darbenin başarılmasında gençliğin oynadığı rolün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurdu. Darbenin hemen ardından gençlikle özel bir ilişki geliştirmeye çalışan, ordunun *ilerici* rolünü vurgulayan bir dizi propagandalar yürütüldü. Bu propagandaların en dikkat çekicisi, *Hürriyet Şehitleri*, *Devrim Şehitleri*, *İnkılap Şehitleri* gibi adlarla yeni bir siyasal şehitlik kavramının icat edilerek propaganda amaçlı kullanılmasıdır. 28 Nisan-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'daki olaylarda ve darbe sırasında hayatlarını kaybeden 5 kişi *Hürriyet Şehitleri* olarak adlandırıldı ve geniş katılımın sağlandığı törenlerle bu kişiler Anıtkabir'e defnedildiler. Önce İstanbul'da ve daha sonra Ankara'da yapılan cenaze törenleri büyük bir propaganda malzemesine dönüştürüldü. *Hürriyet Şehitleri* olarak adlandırılan bu beş kişiden olan Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat İstanbul'daki olaylarda hayatlarını kaybetmişti. Bu iki kişi için 9 Haziran 1960'ta İstanbul'da geniş katılımlı bir cenaze töreni düzenlendi. Tören, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın, sivil-asker devlet erkânının yanı sıra, gazetelelerin aktardığına göre 2 milyon kişinin katılımıyla gerçekleştirildi. Sıddık Sami Onar törendeki konuşmasında, *iki şehidimiz için yapılan bu tören sembolik mahiyettedir. Daha başka ölülerimiz de vardır. Naaşlarını belki bulamaya çağız. Ama onları da kardeşleri gibi Ata'nın yanında kalplerimize gömeceğiz.* diyerek darbeye ilgili olaylarda hayatlarını kaybeden öğrenci sayısının daha fazla olduğunu iddia etti. Onar'dan sonra konuşma yapan Org. Fahri Özdi- lek ise Ankara'daki olaylarda daha başka öğrencilerin de öldürüldüğünü ve

⁸³ *Milliyet*, Haziran 1960; *Cumhuriyet*, Haziran 1960.

⁸⁴ *MEB Tebliğler Dergisi*, C 23, S 1133, 26 Aralık 1960; *MEB Tebliğler Dergisi*, C 24, S 1159, 26 Haziran 1961; *MEB Tebliğler Dergisi* C 24, S 1173, 2 Ekim 1961.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1960.

konuyla ilgili soruşturmaların devam ettiğini, fakat bu kişilerin naaşlarının henüz bulunmadığını söyledikten sonra, *ne olursa olsun onlar için de büyük merasim yapılacağını* belirtti. Cenaze töreninin ardından naaşlar Anıtkabir'e gömülme üzere Ankara'ya gönderildi⁸⁶. Ertesi gün, Ankara'da bulunan üç ve İstanbul'dan getirilen iki olmak üzere toplam beş *Hürriyet Şehidi* için çok geniş katılımlı bir tören daha düzenlendi. Askerî yönetim İstanbul'da olduğu gibi Ankara'daki cenaze törenini de gövde gösterisine dönüştürdü. Söz konusu beş kişinin naaşları top arabalarına yerleştirildi ve binlerce kişinin oluşturduğu kortejin eşliği ile Anıtkabir'e doğru yola çıkıldı. Törene, Hava Kuvvetlerine ait jetlerin alçak uçuşu, top atışları, cenazelerin toprağa verilmesi sırasında her seferinde tören bölümünün havaya üç el ateş ederek saygı sunumu eşlik etti⁸⁷.

MBK'nin kendi genç kahramanlarını yaratma çabasının ürünü olan *Hürriyet Şehitleri* kavramı bir zorlamanın ürünüydü. Çünkü *Hürriyet Şehitleri* veya *Devrim Şehitleri* olarak adlandırılan bu beş kişi kasıtlı olarak öldürülmemişlerdi. Anıtkabir'e gömülen bu beş kişiden biri olan Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz'in ölümü sadece şüpheliydi. 28 Nisan öğrenci olaylarında öldürüldüğü kesin olan Emeksiz'i polislin doğrudan hedef mi aldığı yoksa seken bir kurşunla mı hayatını kaybettiği halen tartışmalıdır. Bunun dışında diğer şehitlerin hayatlarını ne şekilde kayb ettikleri açıktır. *Hürriyet şehidi* ilan edilen lise öğrencisi Nedim Özpolat, İstanbul'da 30 Nisan 1960'taki hükümet karşıtı gösteriler sırasında çıktığı tankın üzerinden düşmüş ve hayatını kaybetmişti⁸⁸. Söz konusu şehitlerden bir diğeri ise Tğm. Ali İhsan Kalmaz'dı. Onun görevi darbe gecesi Ankara Ulus'taki PTT Genel Müdürlük binasını almaktı. Kalmaz, bu görevini yerine getirirken paniğe kapılan bir jandarmanın silahından çıkan kurşunla hayatını kaybetmişti⁸⁹. *Hürriyet şehidi* ilan edilen bir diğeri ise 12 yaşındaki Ersan Özey'di. Özey, 27 Mayıs sabahı sokağa çıkma yasağını ihlal neticesinde vurularak öldürülmüştü.⁹⁰ *Hürriyet şehitlerinin* sonuncusu ise Harp Okulu öğrencisi Sökmen Gültekin'di. O da 27 Mayıs gecesi askerî darbeye hazırlanırken kaza eseri silahı ateş almış ve hayatını kaybetmişti⁹¹.

Askerî yönetimin gövde gösterisine dönüştürdüğü *Hürriyet Şehitleri* cenaze törenleriyle topluma vermek istediği mesaj, 27 Mayıs yapılırken şehitler

⁸⁶ **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1960.

⁸⁷ **Cumhuriyet**, 10-11 Haziran 1960; **Milliyet**, 10-11 Haziran 1960.

⁸⁸ Erkanlı, **Askeri Demokrasi...**, s. 31; **Hayat, Haftalık Mecmua**, S 25, 17 Haziran 1960, s. 7.

⁸⁹ "Hürriyet Hareketinin Simaları" **Hayat, Haftalık Mecmua**, S 24, 10 Haziran 1960, s. 3.

⁹⁰ Ulay, **a.g.e.**, s. 104-405.

⁹¹ **Milliyet**, 11 Haziran 1960; **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1960; "Millî Birlik Komitesinin şehitlerle alâkalı tebliği 9 Haziran 1960", **Resmî Gazete**, S 10548, 11 Temmuz 1960.

verilmiş, büyük uğraşlar sonucu kutsal bir dava başarıyla sonuçlandırılmış, ülke uçurumun kenarından alınmıştı şeklinde okunabilir. Bu gençlerin Anıt-kabir'e gömülmelerindeki amaç ise 27 Mayıs'ın Atatürk devrimlerinin bir devamı olduğu ve dolayısıyla bu gençlerin Atatürk yolunda şehit oldukları duygusunu halkta yerleştirmek olduğu söylenebilir. Fakat *şehit* sayısının azlığı verilmek istenen mesajların topluma güçlü bir şekilde iletilmesine engel olmuş görünmektedir. Bu nedenle MBK, 28 Nisan ile 27 Mayıs tarihleri arasında çok sayıda öğrencinin öldürüldüğünü ileri sürerek *Hürriyet Şehitleri* propagandasını uzun süre devam ettirdi. Komite konuyla ilgili yayımladığı tebliğde, *milletçe girilen hürriyet mücadelesinde İstanbul ve Ankara'da şehit edildikleri inanılır kaynaklardan ihbar edilen diğer öğrencilerimiz hakkında tahkikat devam etmektedir* diyerek olaylarda hayatlarını kaybeden birçok kişinin daha olduğunu, üniversitelerin tatilde olmaları ile *cinayetler mesullerinin almış oldukları tedbirler ve araştırmaların bir ay kadar bir zaman geçtikten sonra başlamış olması* diğer cesetlerin bulunmasını güçleştirdiğini iddia etti⁹². Basın, Komitenin bu propagandasını destekleyen haberler yaptı. Et ve Balık Kurumu buzhanelerinde ve çukurlarda toplu halde cesetlerin bulunduğu ve bunların çoğunluğunun gösterilerde öldürülen öğrenciler olduğu, cesetlerden kıyma ve hayvan yemi yapıldığı gibi kamuoyunu şok eden asılsız haberler gazetelere servis edildi⁹³. Haziran ayı boyunca gazetelerde kayıp oldukları iddia edilen öğrencilerle ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Kayıp öğrencileri araştırmak üzere İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir de komisyon kuruldu⁹⁴.

27 Mayıs öncesindeki olaylarda öldürüldüğü iddia edilen öğrenci sayısındaki mübalağa ve iddia edilen bu öğrenci cesetlerinin bulunamaması bir süre sonra söylentilerin asılsız olduğuyla ilgili karşı propagandaların başlamasına yol açtı. Bu durum hükümeti tedirgin etmişe benziyordu. 8 Eylül 1960'ta *Devrim Şehitleri*'nin ailelerine maddi yardım yapmak konusu 32. Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınırken kayıp öğrenciler de gündeme geldi. Toplantıda Başbakan Gürsel, *ölenlerin sayısı ve hüviyetleri daha belli olmadı mı?* şeklinde sorması üzerine Adalet Bakanı Amil Artus, öldürülmüş olduğu belirtilen 11 kişinin isimlerine ulaşıldığı, yapılan incelemelerle bu kişilerden ikisinin hayatta olduğu ve diğerlerinin ise cesetlerinin bulunmasının henüz mümkün olmadığı bilgisini verecektir. Sonrasında Gürsel bu konunun oldukça önemli olduğunu, üzerinde titizlikle durulması gerektiği talimatını verecektir⁹⁵. Fakat araştırmalardan hiçbir sonuç alınamadı. Daha sonra bu

⁹² "Millî Birlik Komitenin, ölen ve kaybolan gençler hakkındaki tebliği, 3 Haziran 1960", **Resmî Gazete**, S 10545, 7 Temmuz 1960; "Millî Birlik Komitesinin şehitlerle alakalı tebliği, 9 Haziran 1960", **Resmî Gazete**, S 10548, 11 Temmuz 1960.

⁹³ **Cumhuriyet**, 2-4 Haziran 1960; **Milliyet**, 2-4 Haziran 1960.

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1960.

⁹⁵ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C 1, haz. Cemil Koçak, Yapı Kredi Yay., İs-

iddiaların tamamen asılsız olduğu anlaşılacaktır.

27 Mayıs rejiminin icat ettiği *Hürriyet Şehitleri* kavramı daha sonra da kullanılacaktır. 21 Mayıs 1963'te darbe yapmaya ikinci kez teşebbüs eden Talat Aydemir'in isyancı grubuyla çatışırken hayatlarını kaybeden beş asker bu kez *21 Mayıs Şehitleri* olarak *Hürriyet Şehitleri*'nin yanına, Anıtkabir'in bahçesine defnedildiler⁹⁶. Çatışmalarda ağır yaralanan Albay Fehmi Erol'un 28 Mayıs'ta hayatını kaybetmesi ve onun da Anıtkabir'e defnedilmesiyle 21 Mayıs şehitlerinin sayısı altı olacaktır⁹⁷. Daha sonra 14 Eylül 1966'da vefat eden Cemal Gürsel'in de Anıtkabir'e defnedilmesine karar verilir. 15 Eylül'de Bakanlar Kurulunca alınan kararda *27 Mayıs 1960 İhtilâli uğrunda canlarını vermiş olanların Atatürk'e ait Anıt-Kabir Âbidesi'nin bulunduğu tepe üzerindeki özel mahalle defnedilmiş olmaları itibariyle, İhtilâlin Lideri olan eski Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Cemal Gürsel'in de bu sıfatla aynı yere defnedilmesi...* ne karar verildiği açıklanır⁹⁸. Böylece Gürsel de 27 Mayıs şehitleri ile 21 Mayıs şehitleri arasına 18 Eylül'de defnedilir⁹⁹.

27 Mayıs askerî yönetiminin bir başka propaganda girişimi de 27 Mayıs'ın resmî bayramlar arasına alınmasıdır. Döneme hâkim kılınmaya çalışılan duygu, 27 Mayıs'ın hürriyet ve demokrasi adına ilerici bir hareket olduğu, özel bir önem taşıdığı ve hatta 27 Mayıs'ın ikinci bir 19 Mayıs olduğu yönündeydi. Bu nedenle MBK, 27 Mayıs'ın özel bir anlam ve önem taşıdığı gerekçesiyle ulusal bayram ilan edilmesini gerektiğini düşünerek bir kanun tasarısı hazırladı. Tasarı, 27 Mayıs'ın resmi bayram olarak kutlanmasını öngörüyordu. Ancak 4 Ekim'deki Genel Kurulda tasarımı ele alan MBK, 27 Mayıs'ın kendileri tarafından resmî bayram ilan edilmesinin doğru olmadığına, bunun kendilerinden sonra gelecek olan iktidara bırakılmasının daha doğru olacağına karar vererek kanun tasarısını arşive kaldırmayı daha uygun bulur¹⁰⁰. Daha sonra yeni Meclis ve Senato 27 Mayıs'ı *Hürriyet ve Anayasa Bayramı* ilan eden 221 sayılı yasayı 4 Nisan 1963'te kabul etti¹⁰¹. Böylece 26 Mayıs öğleden sonra ve 27 Mayıs tam gün, Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak resmi tatil günleri arasına alındı¹⁰².

27 Mayıs'ın tüm bu çabalarının izlerini, ancak başka bir darbeci grup yani 12 Eylül askerî yönetimi tümüyle silecektir. Öncelikle yasal bir zorlamatanbul 2010, s. 435-436.

⁹⁶ "21 Mayıs Şehitleri Dün Anıt-Kabir'e Defnedildi", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1960.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1963.

⁹⁸ *Resmi Gazete*, S 12403, 17 Eylül 1966.

⁹⁹ *Milliyet*, 19 Eylül 1966.

¹⁰⁰ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C 2, B:16, 04.10. 1960, s. 11.

¹⁰¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C 15, D: 1, B: 66, 3.4.1963, s. 146.

¹⁰² *Resmi Gazete*, S 11381, 13 Nisan 1963.

nın ürünü olan ve 1981'e kadar her yıl kutlanan Anayasa ve Hürriyet Bayramı Milli Güvenlik Konseyinin yaptığı yeni bir düzenlemeyle 17 Mart 1981'de kaldırıldı¹⁰³. 12 Eylül yönetimi bu bayramın toplumu ayırdığına düşünüyordu. Evren, Anayasa ve Hürriyet Bayramı ile ilgili şu ifadeleri kullanacaktır: *Biz millette birlik ve beraberlik ruhunun teşekkül etmesine çalışıyorduk. Hâlbuki 27 Mayıs'ın yanında olanlar, olmayanlar diye Türkiye'de iki toplum vardı. Karşısında olanlar merasim gününe gelmemek, Atatürk anıtlarına çelenk koymamak için çeşitli yollara başvuruyordu*¹⁰⁴. 12 Eylül rejimi Anıtkabir'e defnedilen *Hürriyet Şehitleri* ile ilgili de yeni bir düzenleme yaptı. Kenan Evren, Atatürk için yapılan ve ondan başka hiçbir kimsenin defnedilmemesi gereken Anıtkabir'e kendilerine *Hürriyet Şehitleri* veya *Devrim Şehitleri* adı verilen kişilerin gömülmesinin yanlışlığına işaret ederek Anıtkabir'in bir mezarlık veya şehitlik olmadığını ifade eder. Evren, devrim şehitleri arasında Ankara'da *Ersan Taksi'nin sahibinin 12 yaşlarındaki oğlu da var. Bu çocuk 27 Mayıs günü sokağa çıkma yasağına uymamış ve askerlerin dur ihtarına uymayarak arkasından ateş edilerek öldürülmüş. Bu çocuk da şehit kabul edilip Anıtkabir'de Atatürk'ün yanı başına gömüldü* diyerek 27 Mayıs yönetiminin siyasi propaganda amaçlı *Devrim Şehitleri* uygulaması konusundaki rahatsızlığını ifade eder¹⁰⁵. 12 Eylül rejimi bu duruma çözüm bulmak için 6 Kasım 1981'de Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun'u çıkardı. Söz konusu Kanun, *cumhurbaşkanları, devlet başkanları ve Atatürk'ün en yakın silah arkadaşları için Ankara'da bir Devlet Mezarlığı yapılmasını, Anıtkabir'de sadece Atatürk ve İsmet İnönü'nün kabirlerinin bulunabileceğini ve Anıtkabir alanı içerisine başkaca hiçbir kimsenin defnedilemeyeceğini öngörüyordu. Ayrıca söz konusu Kanun'a eklenen geçici bir madde ile de Anıtkabir bahçesine defnedilen Cemal Gürsel'in kabri Devlet Mezarlığına; devrim şehitlerinin ise, varsa eşleri, bulunmaması halinde anne ve babaları tarafından başka yere nakledilmemeleri halinde Ankara'daki askerî şehitliğe Devletçe nakledileceği hükmü konulmuştur. Bu hüküm 1988 yılına kadar uygulanmayacaktır. Bu yılın 24 Ağustos'unda 27 Mayıs ve 21 Mayıs şehitleri büyük bir gizlilik içerisinde Anıtkabir'den Cebeci mezarlığına nakledildiler*¹⁰⁶. Cemal Gürsel'in kabri ise 27 Ağustos'ta açılıp 30 Ağustos'ta yapılan devlet töreniyle Devlet Mezarlığına nakledilecektir¹⁰⁷.

¹⁰³ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 3, B: 44, 17 Mart 1981, s. 51-57; **Resmi Gazete**, S 17284, 19 Mart 1981.

¹⁰⁴ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, C 2, Milliyet Yay., 1991, s. 260-261.

¹⁰⁵ Evren, **a.g.e.**, s. 451-452.

¹⁰⁶ "Anıtkabir Boşaltıldı", **Milliyet**, 25 Ağustos 1988.

¹⁰⁷ **Milliyet**, 28, 31 Ağustos 1988.

1.2. 27 Mayıs Dönemi'nde Eğitim ve Kültür Politikaları

27 Mayıs Dönemi'nde izlenecek eğitim ve kültür politikalarının belirlenmesi ve yeniden şekillendirilmesinde en önemli unsur iktidar yetkisini elinde tutan MBK'nin karar ve tutumudur. Bu nedenle öncelikle Komite üyelerinin bu konudaki görüşlerini ele almak faydalı olacaktır. MBK üyelerinin tamamı ülkenin en önemli temel sorununun eğitim ve kültürde geri kalmışlık olduğunu düşünmekteydiler ve toplumun çektiği sıkıntıları büyük ölçüde cehalete atfetmekteydiler. MBK üyelerine göre, ülkenin geri kalmışlığının, bütün felaketlerin, yolsuzlukların kaynağı eğitimsizlik ve kültürde geri kalmışlıktı. Bu nedenle toplumun yeni baştan gelişmesi için eğitime başat bir rol biçmekteydiler. Komite üyeleriyle yapılan röportajlarda *sizce bu günkü Türkiye'nin en büyük meselesi nedir?* sorusu sorulduğunda, Komite üyelerinin hemen hepsi eğitimsizlik olduğuna işaret etmişlerdir. MBK üyesi Alparslan Türkeş'e göre, Türkiye'nin o günkü geri kalmışlığının en önemli nedeni eğitim davasının halledilemeyeşiydi. Türkeş, eğitimde kalkınamayan bir ülkeden hiçbir şey olamayacağı, hatta ekonomik kalkınmanın da sağlanamayacağı görüşündeydi¹⁰⁸. Komite üyesi Sami Küçük ise konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmekteydi: *Milli eğitim bu memleket davalarının en başında gelir. Bu halledilmedikçe yapılacak bütün inkılaplar yarımdır... Netice şu ki 100 kilometre yol veya iki fabrika yerine tam kadrolu öğretmenli bir okul...bu millet ancak böyle asrı takip eder.* Küçük'e göre, kültür sorunu çözüldükten sonra geriye kalan sorunları halk kendiliğinden halledebilirdi¹⁰⁹. Komite üyesi Orhan Erkanlı'ya göre, bütün felaketlerin nedeni cehalettir. Bu nedenle eğitim davası bir bakanlık davası değil, artık devlet sorumluluğunu aşan bir var olma, bir yaşama davasıdır. Erkanlı'ya göre, DP iktidarının en büyük hatalarından biri, Atatürk Dönemi'nde başlatılan eğitim ve kültür atılımlarını baltalamasıdır¹¹⁰. Komite üyesi Vehbi Ersü'ye göre de ülkenin en önemli sorunu eğitim ve kültürdür. Ersü, bu konuda şu ifadeleri kullanmaktaydı: *İnsanlarımızı eğitmekte başarıya ulaştığımız gün, bütün davalarımızın hâl yoluna gireceğine, davaların anahtarının elimize geçeceğine inanıyorum*¹¹¹. Yine Komite üyesi Emanullah Çelebi ülkenin en önemli sorununun eğitim ve kültür olduğunu şöyle ifade etmekteydi: *Kanaatimce en önemli dava kültür davasıdır. Balkanların, henüz dün denilebilecek kadar kısa zaman evvel memleketimizden ayrılan devletlerinde okuma yazma bilmeyenlerin nispeti yüzde 5 ile yüzde 25 ara-*

¹⁰⁸ Cevat Fehmi Başkut, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

¹⁰⁹ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 5", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1960, s. 1, 4.

¹¹⁰ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 6", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹¹ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 11", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1960, s. 1, 5.

sında değişirken, Türkiye’de yüzde 70’e yakın bir büyük çoğunluğun cahil kalmış olması çok acıdır¹¹². Bu örneklerde olduğu gibi diğer MBK üyeleri de ülkenin en önemli sorununun eğitim ve kültürde geri kalmışlık olduğunu, 27 Mayıs ile gerçekleştirmeye çalıştıkları yeni sosyal anlayış ve düzen bakımından eğitim ve kültürün daha da önem kazandığını ısrarla vurgulamışlardır¹¹³.

Subaylara göre, ülkenin eğitim ve kültür konusunda geri kalmışlığının önemli nedenlerinden biri de DP iktidarının eğitim ve kültür konusunda izlediği politikalarıdır. Örneğin Komite üyesi Orhan Erkanlı’ya göre, DP iktidarı, ilköğretim seferberliğini baltamış, Köy Enstitülerini kapatmış, her köye bir okul davasını dejenere etmiş, *Halkevleri ve Halkodalarını partizanca ve haince* yok ederek kültür yuvalarını söndürmüş, Ordunun milli kültür hayatındaki rolünü yok etmek için her türlü tedbirleri almış, *askere giden adam olur* asırlık geleneğini yıkmış, öğretmenleri ve aydınları sosyal ve iktisadi güçlükler içinde erimeğe terk etmiş, gençlerin okuma yazma arzularını körleştirmek için eski yazıyı teşvik etmiştir. Tüm bunların sonucunda Atatürk devrimleri duraklamış veya gerilemiş, inkılapların halka ulaşması sağlanamamıştır¹¹⁴.

MBK üyelerinin tamamı, eğitim ve kültürle ilgili sorunların acilen çözülmesi, yüzde 60’ı okuryazar olamayan nüfusun eğitilerek cehalete son verilmesi için halkın Atatürk devrimlerinin ruhuna uygun olarak eğitilmesi konusunda hemfikirdir. Ancak aralarında belirli konuların önem dereceleri üzerinde görüş ayrılıkları olduğundan, MBK üyelerinin eğitim sorunlarına ilişkin önerdikleri çözümler de çeşitli olmuştur. Alparslan Türkeş, eğitimin okullarla, konferanslarla ve yayınlarla halkın ayağına kadar götürülmesi; Batı ülkelerinde *laboratuvarlarda çalışan papazlar gibi* âlim din adamları yetiştirilmesi ve bunların da eğitime destek sağlaması önerisinde bulunur. Ayrıca Türkeş, halkın eğitilmesi için siyasetin dışında olacak şekilde *kültür ocakları* kurmayı düşündüklerinden bahseder¹¹⁵. Orhan Kabibay, toplumun eğitim sorununun çözümünü aydınlardan beklemektedir. Kabibay’a göre, eğitim ve kültür konusunda hedefe ulaşmak için esas görev, *Türk münevverine teveccüh* etmektedir. *Bu zümre bu ulvi lüzum ve maksadı tahakkuk ettirebilmek için okutulmamış topluma gücünün azamisi ile yönelmeli, planlı ve şuurlu gayretini bu büyük davaya yoğunlaştırmalıydı*. Kabibay, aydınının *şarktan ve köyden ayağını çekmemesi, tam tersine oraya gitmesi için bütün imkânların kullanıl-*

¹¹² Ecvet Güresin, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹¹³ “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

¹¹⁴ “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

¹¹⁵ Cevat Fehmi Başkut, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

ması gerektiğini vurgular¹¹⁶. Komite üyesi Haydar Tunçkanat, eğitim başta olmak üzere her alanda reformlar yapmak ve acilen bir *eğitim seferberliği* başlatılarak halkın okuma-yazma sorununun çözülmesi gerektiğini önerir¹¹⁷. Yine Komite üyesi Mustafa Kaplan'a göre, eğitim ve kültürde kalkınmanın sağlanabilmesi için en kısa zamanda bir eğitim seferberliği başlatılmalı ve bu, anayasa ile mutlaka teminat altına alınmalıydı. Kaplan, eğitim seferberliğinin köylerde ve orduda birbirinin devamı olan iki aşamada yapılması, *Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da 8-10 köyün ihtiyacını karşılayacak tam teşekküllü okullar* açılması önerisinde bulunur¹¹⁸. Emanullah Çelebi ise planlı olarak bir eğitim seferberliği başlatılması, halka zorla değil, propagandalar ve diğer araçlarla okuma yazma zevkinin aşılması önerisinde bulunur¹¹⁹. Mehmet Özgüneş ise yeni kurmayı düşündükleri *kültür ocaklarının* halk eğitimi konusunda büyük bir fayda sağlayacağını savunur¹²⁰.

Komite üyelerinin kimi ilköğretime, kimi uygulamalı eğitime, kimi de yükseköğretime önem verilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte, MBK üyeleri arasında Köy Enstitülerinin yeniden açılması için güçlü bir akım da vardır. Komite üyeleri, köylerin ekonomik ve kültürel gelişmesinde Köy Enstitülerini önemli ve ilerici bir girişim olarak görmekteydiler ve bu okulları kapattığından dolayı DP iktidarına tepkiliydiler. Komite üyelerine göre, Köy Enstitüleri, başlangıçta, ideal amaçlarla kurulmuş, daha sonraki faaliyetlerde çeşitli sebeplerle bir takım aksamalar görülmüştür. DP iktidarı bu aksaklıkları gidermek ve bu okulları bazı ıslahatlarla kuruluş amaçlarındaki ideal hallerine getirmek yerine, polemige kurban ederek toptan kapatma yoluna gitmiş ve bunun sonucunda genel kültür kalkınması derin yaralar almıştır. Bu nedenle MBK üyelerinin çoğunluğu, toptan eğitimin sağlanması yolunda Enstitülerin programlarının esaslı bir şekilde incelenerek değiştirilmesi, kültür seviyelerinin yükseltilecek yeniden açılması gerektiği düşüncesindeydiler¹²¹. Ancak Köy Enstitülerini yeniden canlandırma planları kabul görmedi. Bunun yerine yedek subayların görevlerini köylerde öğretmenlik yaparak icra etmeleri üzerinde duruldu.

¹¹⁶ Ecvet Güresin, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 13", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹⁷ Ecvet Güresin, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 15", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹⁸ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 16", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹⁹ Ecvet Güresin, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹²⁰ Yaşar Kemal, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 19" *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1960, s. 1, 5.

¹²¹ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

MBK üyelerinin 27 Mayıs Dönemi'nde izlenecek eğitim ve kültür politikalarıyla ilgili düşünceleri ve çözüm önerileri, daha çok onların Tek Parti Dönemi politikalarına yeniden dönüş isteğini de göstermektedir. MBK üyeleri genel olarak eğitim seferberliği başlatılarak halkın tümünden okuryazar hale getirilmesi, Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumların yeniden canlandırılması, toprak reformu ile topraksız köylünün topraklandırılması gibi Tek Parti Dönemi'ndekine benzer politikaları çözüm önerisi olarak ifade etmişlerdir. Bunların dışındaki çözüm önerileri, Komite üyelerinin kişisel görüşlerini ve temennilerini yansıtmaktadır. Ayrıca Anayasa ve kanunların değiştirilmesiyle sorunların çözüleceği inancı da hâkimdir. Bu noktadan hareketle, MBK'nin eğitim konusunda belirgin bir programının olmadığı da anlaşılmaktadır.

1.2.1. Cemal Gürsel Hükümeti Programında Eğitim ve Kültür

Cemal Gürsel'in başkanlığında kurulan yeni hükümet, darbeden bir gün sonra yani 28 Mayıs 1960'ta ilan edilmesine rağmen, hükümet programı uzun süre yayımlanmadı. Gecikmenin nedeni, geçici olduğu öngörülen hükümetin bir programa ihtiyaç duyup duymayacağıydı¹²². Bazı bakanlar çok kısa bir süre için görev aldıklarını ve hükümetin bir programa gerek duymadığını savunmaktaydılar¹²³. Bir süre sonra hükümetin bir program hazırlaması gerektiği uygun görüldü ve nihayet 11 Temmuz 1960'ta program yayımlanabildi. Devlet Bakanı Amil Artus tarafından Komiteye okunan programda, yeni hükümet, *İnkılap Hükümeti* olarak nitelendirilir ve 27 Mayıs'la başlayan yeni dönem *İkinci Cumhuriyet* ifadeleriyle tanımlanır. Yeni dönemin bu şekilde tanımlanması, adeta DP'nin on yıllık iktidarının Cumhuriyeti kesintiye uğrattığı ve rejimin kaldığı yerden 27 Mayıs'la yeniden sürdürüldüğüne işaret etmek için yapılmış görünmektedir. *İkinci Cumhuriyet* ifadesi daha sonra yaygın bir şekilde kullanılacaktır. Hükümet programında öncelikle on yıllık DP iktidarı ağır bir şekilde eleştirildikten sonra özellikle dış politika ve ekonomik sorunlar üzerinde durulur. Hükümet programının ana hedefleri kısaca şöyledir: Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Beyannamesinin ruhuna bağlı kalmak üzere tamamen demokratik esaslar içinde bir Anayasa hazırlamak. *Türkiye'ye başka ulusların gösterdikleri saygı ve güvene layık bir dış politika izlemek. Gerçek bir denk bütçe kurmak ve bütçe açıklarını kapatmak için enflasyonist yöntemlere son vermek. Uzun bir süreden beri ekonomik olmayan devlet teşebbüsleri haline gelen iktisadi devlet teşebbüslerinin yeniden teşkilatlanması için gerekli önlemleri almak. Toprak reformu için tedbirler hazırlamak. Dinin istismarını önlemek. Sağlık ve eğitim üzerinde öncelikle durmak*¹²⁴.

¹²² Özdağ, a.g.e., s. 289-290.

¹²³ İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 256.

¹²⁴ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C 1, B: 2, 11 Temmuz

Hükümet programında, milli eğitim en önde gelen davalardan biri olarak nitelendirilir. Milli eğitim konusunda yapılacak gerekli inceleme ve araştırmalar sonucunda düzenlemeler yapılacağı belirtilir. Ayrıca, programda, milli eğitim konusunda yapılacak düzenlemelerin gelecek sivil iktidarlar tarafından da sürdürülmesi gerektiği ifade edilir:

Milli Eğitim davası, baş davalarımızdandır. Demokrasinin kökleşmesi, soysuzlaşmamasının teminatı, özlenen iktisâdi refahın tahakkuku, büyük kütüphelerin, yeni yetişen nesillerin milli eğitimden en geniş ölçüde faydalanmasına bağlıdır. Milli Eğitim teşkilat ve programlarımızı, bugünkü istikrarsız halinden kurtarmak, en acele işlerimiz arasındadır. Maarifimizin muhtaç olduğu nizam içinde ve belli metotlarla çalışan medeni ve milli bir müessese haline getirmeye matuf olmak üzere, gerekli inceleme ve araştırmalara başlamak, gelecek iktidarlara bu istikamette hazırlıklar bırakmak, başlıca arzularımızdandır. Milli Eğitimi durgun halinden çıkarıp yapıcı ve başarıcı bir vafsa ulaştırmak amacımızdır.¹²⁵

Ayrıca söz konusu hükümet programında, tüm vatandaşların Anayasa ile sahip oldukları din ve vicdan hürriyetlerini herhangi bir engelle karşılaşmadan yapabilmelerinin sağlanacağı, ancak dinin istismardan korunmasının önemle göz önünde tutulacağı belirtilir. Yine söz konusu programda, özgür basın, kurulacak *İkinci Cumhuriyetin* başlıca dayanaklarından biri olacağı, gelişmiş Batılı demokrasilerdeki basın özgürlük anlayışının ve basın kanunlarının prensip olarak benimseneceği ifade edilir. Radyonun ise bir partiye veya bir çıkar sınıfına hizmet etmeyeceği, halka haber sağlayan ve onun kültür seviyesini yükselten bir kitle iletişim aracı olarak tüm halka hizmet edeceği ifade edilir.¹²⁶

Hükümet kurulduktan kırk gün sonra ilan edilen program, hükümetin kısa bir süre görevde kalacağı esas göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Belirli hedeflerden yoksun görünen programda, sadece birkaç noktada devamlı bir hükümetin programında bulunacak bazı konulara değinilmiştir. Hükümetin program konusundaki bu tavrı MBK'nin hoşuna gitmemiş ve Komite, programı hiçbir zaman onaylamamıştır¹²⁷. Dahası MBK ile hükümet arasında sağlıklı bir işbirliği hiçbir zaman sağlanamamış, Bakanlar Kurulu hiçbir zaman yetkili bir hükümet niteliğinde görev yapamamıştır. Hükümet, MBK'nin çıkardığı birçok kanundan ve aldığı çeşitli kararlardan sonradan

1960, ss. 2-8.

¹²⁵ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 2, haz. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara 2013, ss. 1305-1315.

¹²⁶ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 2, 11 Temmuz 1960, ss. 2-8.

¹²⁷ Özdağ, a.g.e., s. 289-290.

basın aracılığıyla haberdar olmuştur¹²⁸.

1.2.2. MBK'nin Hükümete Verdiği Talimat ve Temel Görüşleri

Askerî rejimin temel politikalarının tam anlamıyla belirginleşmesi ve ülke sorunlarına hangi yönden yaklaşacağı, MBK'nin 11 Eylül 1960'ta hükümete verdiği talimatla belirginleşti. Oldukça ayrıntılı bir şekilde hazırlanmış bu talimat, askerî rejim tarafından izlenecek temel politikaların hemen bütününe kapsamaktaydı. Söz konusu belgede, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yeniden yapılanmanın ve devlet mekanizmasının tümünden reforme edilmesinin hedeflendiği ifade edilmekteydi. Belirtilen hedeflere nasıl ulaşılabileceği ise çoğunlukla ilgili bakanlara bırakılmıştı¹²⁹.

MBK, topyekûn amaçlarını ifade etmek ve hükümetin çalışma programına esas teşkil etmek üzere iki metin hazırlamıştı. Kurmay subaylarca askerî üslupla hazırlanmış bu metinlerden biri *Milli Birlik Komitesi Direktifi* diğeri ise *Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri* başlığını taşıyordu. İkinci metinde birinci metinde yer alan talimatlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Milli Birlik Komitesi Direktifi başlıklı birinci metnin ilk maddesi *Ana Fikir*'di. Bu kısımda, askerî rejimin amaçları ifade edilmektedir. Buna göre askerî rejimin amacı; Türkiye'yi ve toplumunu bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılaplarına dayanan tarafsız ve erdemli bir yönetim kurmak, günün kısa vadeli sorunlarını çözmek, uzun vadeli sorunların esaslarını tespit ederek imkân ve zaman nispetinde uygulamasına çalışmak ve ülke yönetimini hazırlıkları ile birlikte en geç 1961 yılı sonbaharında yeni sivil iktidara devretmektir. Askerî yönetimin amacı bu şekilde kısaca ifade edildikten sonra, tarım, iç politika, dış politika, ulaştırma, sağlık, savunma ve eğitim gibi hemen her alanda izlenecek politikaların temel esasları ayrıntılı bir şekilde ifade edilmekteydi. Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliği ile mesleki ve teknik öğretimin geliştirilmesiyle kalkınmanın eğitsel temelini güçlendirileceği, sağlık hizmetlerinin geliştirileceği; işçi sorunlarının, sosyal hakların, toplu sözleşme ve grev hakkının ele alınıp gerçekleştirileceği, kalkınmanın plana bağlanacağı, vergi reformu ile mali kaynakların harekete geçirileceği, özgür bir basın yaratılması için gerekli mevzuatın hazırlanacağı ifade ediliyordu¹³⁰.

Milli Birlik Komitesi Direktifi başlıklı metinde izlenecek eğitim politikaları *Milli Eğitim İşleri* başlığı altında ele alınmıştı. Burada eğitimin amacı; memleket ihtiyaçlarını çağdaş gelişmelere uygun olarak karşılamak ve öğrenciyi hayata hazırlamak olarak belirtilmiştir. Yine aynı yerde, halk eğitimi ve ilköğretim seferberliğinin birinci planda ele alınacağı ve bunun gerçekleş-

¹²⁸ İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 256-257.

¹²⁹ **Resmi Gazete**, S 10605, 16.09.1960

¹³⁰ **Resmi Gazete**, S 10605, 16.09.1960

tirilmesi için ordu, gençlik ve aydın vatandaşların her türlü yardım ve desteğinden faydalanılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca direktifte, mesleki ve teknik okulların milli kalkınmanın ihtiyacına cevap verecek şekilde düzenleneceği, üniversite ve yüksekokullarla ilgili gerekli sosyal ve ekonomik tedbirlerin hızla alınacağı, öğretmenlerin toplumdaki mevkilerine uygun bir statüye sahip kılınmalarının sağlanacağı da ifade edilmiştir¹³¹.

Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri başlıklı ikinci metninde ise, MBK Direktifleri başlıklı metninde yer alan konuların ayrıntılı bir şekli mevcuttur. Bu metinde de milli eğitimin amacı, ülke ihtiyaçlarını çağdaş gelişmelere uygun olarak karşılamak ve öğrenciyi hayata hazırlamak şeklinde tekrar edilir. Bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yol şöyle ifade edilir:

a) *Halk eğitimi ve ilköğretim seferberliğiyle ilgili etkili çalışmalar süratle başlamalıdır.*

b) *Milli eğitim sisteminin her kademesi yetiştirilmiş personelle takviye edilmelidir.*

c) *Üniversite ve yüksekokul mezunlarının millî eğitim seferberliğinde görevlendirilmesi sağlanmalıdır.*

ç) *Ordunun yıllık ihtiyaç fazlası olup kaynakta bekleyen yedek subay adayları askerlik hizmetinden sayılmak üzere milli eğitim seferberliğinde kullanılmalıdır.*

d) *Diğer bütün aydınları belirli bir süre içerisinde, millî eğitim dâvasının kutsal hizmetine ortak edici esaslar tespit edilmeli ve hayata geçirilmelidir.*

e) *Üniversitelerin çağdaş birer kurum haline getirilmesi için her türlü önleme başvurulmalıdır.*

f) *Üniversite şehirlerinde gelecek yılların ihtiyacı da dikkate alınarak yeterli öğrenci siteleri tesis ve inşa edilmeli ve öğrencilerin zorunlu ihtiyaçları karşılanmalıdır.*

g) *İlkokul ihtiyacının mevcut bütün imkânlar kullanılarak sağlanmasına çalışılmalıdır.*

ğ) *Milli eğitim seferberliğinde ordu ile milli eğitim kurumlarının yakın ve etkili iş birliği sağlanmalı ve bunun için gerekli teşkilât kurulmalıdır.*

h) *Zorunlu eğitim üzerinde önemle durulmalı ve bu konunun gerçekleşmesi için Devletin yardımı önemli derecede sağlanmalıdır¹³².*

¹³¹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 9, 10.09.1960, ss. 2-5.

¹³² **Resmi Gazete**, S 10605, 16 Eylül 1960.

MBK'nin din konusundaki görüşleri ise dinî konuların ve kurumların aydın ve bağımsız din adamlarının yönetiminde vicdan özgürlüğüne uygun olarak yürütülmesinin sağlanması, yeterli din adamının yetiştirilmesi için mevcut eğitim kurumlarının geliştirilmesi ve dinin siyasete alet edilmesinin kesin olarak önlenmesi gerektiği şeklindedir¹³³.

1.3. 1960'ta Eğitim Sisteminin Genel Durumu ve 27 Mayıs Rejiminin Eğitim İle İlgili Temel Sorunlara Yaklaşımı

1960 yılına gelindiğinde eğitim sisteminin Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren süregelen çoğu temel sorunu devam etmekteydi. Kaynak, personel, bina, eğitim araç ve gereç eksikliğinden dolayı bir türlü çözülemeyen bu temel sorunlar, ülke yönetimini zor kullanarak ele geçiren bir grup idealist subayın popülist söylemleriyle de çözüme kavuşturulacak gibi görünmüyordu. 27 Mayıs rejimi, bir türlü çözülemeyen eğitim sisteminin temel sorunlarının ve toplumun kültürel geri kalmışlığının, DP'nin on yıllık iktidarı döneminde izlenen yanlış politikaların sonucu olduğunu iddia ederek işe başladı. Askerî yönetime göre, eğitim sistemindeki birçok sorun, DP iktidarı dönemindeki yanlış uygulamalardan kaynaklanmaktaydı. DP Dönemi'nde, Cumhuriyet dönemindeki eğitim ve kültür politikalarıyla yapılan ilerici hamleler kesintiye uğramış ve hatta gerilemişti. Askerî yönetimin DP'nin eğitim politikalarına yönelik eleştiri ve suçlamaları şu şekildeydi: DP, plansız, programsız şahsi ve politik sebeplerle rasgele okullar açmıştır. Bu durum özellikle ortaöğretimde kendisini göstermişti. Oy alma kaygısı, DP'nin eğitim politikaları üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. DP, zorunlu eğitimi önemli ölçüde sağlayamamış ve 1952 yılında toplanan Milli Eğitim Şurasının tavsiyelerine göre hazırlanan ilköğretim kanun tasarısını bir türlü kanunlaştıramamıştı. DP öğretmen, bina ve ders malzemesi düşünmeden bilinçsizce okullar açarak en fazla orta dereceli okulları istismar etmiştir. Askerî yönetime göre DP, yürüttüğü eğitim politikalarıyla, *cemiyette adeta teşvik edilen prensipsizlik, ahlaki çözümler, yalnız maddi ölçülere dayanarak değer biçme temayülleri, okullarda tahakkukuna çalışma milli menfaate matuf ahlak terbiyesini tesirsiz hale getirerek eğitim sistemini ilkeler bazında yozlaştırmıştı. Askerî yönetime göre, DP öğretmen kesimine karşı da adil bir tutum sergilememiş ve onları siyasi baskı altında tutmuştur. Eğitimin her kademesindeki öğretmenler, mebusundan ocak başkanına kadar siyasi tazyik altında tutulmuştur. Tarih derslerinde, Milli Mücadelede önemli rol oynayan komutanların isimlerinin anılması bile, öğretmenin nakline sebep olmuştur. İktidar büyüklerinin çocuklarına kırık not veren öğretmenler tecziye veya nakledilmişlerdir*¹³⁴. Askerî yöne-

¹³³ Resmi Gazete, S 10605, 16 Eylül 1960.

¹³⁴ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri, 2 No. Broşür, Milli İnkılabı Yayma Komisyonu, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1961, s. 93-97.

time göre, 1956'dan beri eğitim sisteminin sorunlarını ele alan birçok rapor hazırlanmış ancak DP hükümetleri bu raporları kullanmamış, hatta kamuoyundan gizlemiştir¹³⁵.

Askerî yönetimin DP'yi suçlayarak yürüttüğü propagandalar bir yana bırakılırsa, 1960'a gelindiğinde hem eğitim sisteminin durumu, hem de genel nüfusun eğitim seviyesi gelişmeye muhtaçtı. 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımına göre 13 milyon 648 bin olan nüfusun sadece %10,6'sı okuryazar¹³⁶ olduğundan bu durumu değiştirmek için bir dizi önlemler alınmıştı. Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında, Mustafa Kemal Atatürk, yeni eğitim politikasının temel amacını, *genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtabilecek kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek* olarak belirtmişti¹³⁷. Atatürk'ün işaret ettiği bu amacın gerçekleştirilebilmesi için 1928'de Latin harfleri kabul edilmiş, bunun ardından yetişkinlere yeni harflerle okuma yazma öğretmek amacıyla 1929'da Millet Mektepleri kurulmuştu. Halkın devrimleri benimsemesi ve kültür yaşamının zenginleştirilmesi amacıyla 1932'de Halkevleri açılmıştı. Köylerde eğitim olanakları sınırlı olduğundan 1940'ların başında Köy Enstitüleri hem kırsal alana eğitim götürmek hem de köyü ekonomik ve toplumsal olarak kaldırmak amacıyla kurulmuştu¹³⁸. Okuryazarlığın artırılması, halkın eğitilmesi için gösterilen tüm bu çabalara rağmen 1955'te halen nüfusun büyük çoğunluğu korkutucu şekilde okuryazar değildi. 1955 yılındaki nüfus sayımına göre, 24 milyon 121 bin 778 olan nüfusun sadece %40'ı okuryazardı¹³⁹. Hızlı nüfus artışı ile birlikte okuma yazma bilmeyenlerin sayısı da artmıştı. Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 1927'de 12,5 milyonken bu sayı 1960'ta daha da artmıştı. Ekim 1960'taki genel nüfus sayımına göre 27 milyon 766 bin olan nüfusun 16 milyonu halen okuma yazma bilmiyordu¹⁴⁰. 1960'a gelindiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri, zaman zaman şiddetlenen devamlı bir milli eğitim faaliyetine rağmen halkın okuma yazma sorunu dahi halen çözülememişti.

Cumhuriyetin ilanından beri eğitimin en başta gelen hedefi, ilköğretimin yüzde yüz gerçekleştirilmesiydi. Bu amaçla 1924 Anayasası hükümleri gereğince vatandaşlara en az beş yıllık bir temel eğitim verilmesi öngörülmüştü.

¹³⁵ “Eğitim Milli Raporu Bakanlıkça Yayımlandı”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1960, s. 5.

¹³⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 168.

¹³⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, “Maarif Kongresini Açarken“ Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 252.

¹³⁸ Fatma Gök, “75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet”, *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul Haziran 1999, s. 5.

¹³⁹ *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 17; TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2009*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2010, s. 8.

¹⁴⁰ *Milliyet*, 30 Ekim 1960.

Ancak 1960'a gelindiğinde bu esas henüz gerçekleştirilebilmiş değildi. 1958-59 istatistiklerine göre, 7-11 yaşlarında ilköğretim çağındaki 3 milyon 318 bin çocuktan 1 milyon 38 bin 799'u okul ve öğretmen yokluğu nedeniyle okutulamıyordu. Bu sorunun çözülebilmesi için 17 binden fazla okul binasına¹⁴¹, 19 bini aşkın öğretmene ihtiyaç duyulmaktaydı¹⁴². 1960'a gelindiğinde bu durumda kayda değer olumlu bir gelişme yaşanmamıştı. 3 milyon 519 bin 144 çocuktan ancak 2 milyon 547 bin 927'si okuyabilmekteydi. Geriye kalan 1 milyona yakın çocuk ise okul ve öğretmen yokluğu nedeniyle okutulamıyordu¹⁴³. Bu önemli sorunun 1960'ın bütçe imkânları ve politikaları ile daha uzun yıllar çözülemeyeceği göz önündeydi¹⁴⁴. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından beri ilköğretim alanında elde edilmiş olan büyük gelişmelere rağmen, etki, kalite, daha yukarı öğrenim seviyesi için sağlam bir temel ihtiyacını karşılama, ülkenin ihtiyaçlarına cevap verme, ilköğrenimin amaçlarını gerçekleştirme bakımlarından ilkokullar yeterli değildi¹⁴⁵. Mevcut okullardan da özellikle köylerde, devamsızlık yüzünden, gereği kadar faydalanılamıyordu¹⁴⁶.

1960'a gelindiğinde ortaöğretimde bazı ilerlemeler sağlanmıştı ama yeterli seviyede değildi. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda ilköğretim, özellikle kitlelerin bilinçlendirilmesi, yeni rejimin ilkelerinin topluma benimsetilmesi için en fazla önem verilen kademe haline gelmişti. Bu nedenle eğitim politikalarının ağırlık noktası ilköğretimi geliştirmeye yönelikti¹⁴⁷. Ortaöğretim ise daha çok yeni rejime aydın ve seçkin kişiler yetiştiren okullar olarak değerlendirilmişti. DP Dönemi'nde ise, Tek Parti Dönemi'nden farklı olarak liseler, daha çok kitle öğretimine yönelmişti. Bu bakımdan ortaokul ve liselerde, gerek öğrenci gerekse okul sayısı bakımından en fazla gelişme DP iktidarı döneminde olmuştu. Bu konudaki istatistiklere göre, 1945-46 yılında ortaokulların sayısı 163, öğrenci sayısı 58 bin 544 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 503'e ve öğrenci mevcudu ise 212 bin 654'e yükselmiştir. Liselerin ise 1945-46 yılında sayısı 52 ve öğrenci sayısı 21 bin 804 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 120'ye, öğrenci sayısı ise 44 bin 643'e yükselmiştir. Ortaöğretim alanında sayı bakımından en hızlı gelişime mesleki ve teknik öğretim kurumlarında olmuştu. 1945-46 yılında bu kurumların sayısı 207 ve öğrenci sayısı 48 bin 752 iken, 1958-59'da bu okulların sayısı 484 ve öğrenci mevcudu

¹⁴¹ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu..., s. 40.

¹⁴² a.g.e., s. 73.

¹⁴³ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri..., s. 93-94.

¹⁴⁴ a.g.e., s. 99.

¹⁴⁵ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu..., s. 43.

¹⁴⁶ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri..., s. 93-100.

¹⁴⁷ İsmail Güven, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yay., Ankara 2014, s. 260.

ise 109 bin 505'e yükselmiştir¹⁴⁸. Bu gelişme dikkate alındığında teknik öğretimin gelişmesine ne kadar önem verildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu okulların ancak yüksek bütçelerle yapılabilecek bina ve atölye eksiklikleri vardı¹⁴⁹.

DP Dönemi'ndeki sayı bakımından bu hızlı ilerlemeye rağmen 1958-1959 ders yılında, ortaöğretim çağı içerisinde bulunan 12-18 yaşındaki çocuklardan ancak 386 bin 637 kadarı ortaöğretimden (ortaokul ve lise) faydalanabiliyordu. Kültürel, teknik, sosyal ve ekonomik seviyenin gereği olarak bütün çocukların ortaöğretimden geçirilmesi gerektiği dikkate alınırca bu sayı oldukça düşüktü. Diğer taraftan ortaöğretim alanında, bölge koşulları, ihtiyaçları, şehir ve kasabalar ile köylerin ve buralarda yaşayan çocukların ve gençlerin özellikleri düşünülmeden tek tip okullarda ve aynı öğretim programları uygulanıyordu¹⁵⁰. Bu okulların bina, eğitim araç ve gereç eksikliğinin yanında öğretim kadrosunun yetersizliği büyük bir sorun halindeydi. Öğretmenlik açısından yetersiz kişilerin bu okullarda görevlendirilmesi, birçok öğrencinin başarısızlığa sürüklenmesine ve okulu bu şartlar içerisinde bitiren öğrencinin istenilen seviyenin çok altında kalmasına neden oluyordu. Birçok yerlerde açılmış olan lise ve ortaokullarda yetkili öğretmen ancak % 25 oranındaydı. Bazı ortaokullar hazırlıksız bir şekilde tek bir müdürle açılmış, öğretmen ihtiyacı ücretli öğretmenle kapatılmaya çalışılmıştı. 1959 - 1960 ders yılı ortaöğretimde 7547 asil öğretmen mevcudu yanında çeşitli menşelerden 40 bin 387 eleman ücretli öğretmen olarak kullanılıyordu ki bu durum, öğretmene duyulan ihtiyacı açıkça göstermekteydi¹⁵¹. Ortaöğretim kurumlarının başarısızlığına yol açan başka bir neden ise, ilköğretim ve ortaöğretim müfredat programları ve öğretim metotları arasında bir koordinasyonun kurulamamış olmasıydı. İlköğretimden ortaöğretime geçen öğrenciler bu kademeye intibakta büyük güçlüklerle maruz kalıyordu¹⁵².

Eğitim sisteminin en önemli sorunlarından biri öğretmen açığıydı. 1958-59'un istatistiklerine göre, ilköğretimin yüzde yüz gerçekleştirilmesi için 19 bin 468 öğretmene, ortaöğretim kurumları için ise 5 bin civarında öğretmene ihtiyaç duyulmaktaydı. O günkü ilköğretim alanına öğretmen yetiştiren yetkili kurum İlk Öğretmen Okullarıydı. Bu okulların sayısı, 21'i ilkokul, 31'i ortaokula dayalı olmak üzere toplam 52'ydi. Söz konusu okullarda 19 bin 855 öğrenci mevcuttu ve bu okullardan her yıl 2 bin öğretmen mezun oluyordu. Bu durumda, nüfus artışına paralel olarak hızla artan öğrenci sayısı ve çeşitli

¹⁴⁸ Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu..., s. 18-19.

¹⁴⁹ a.g.e., s. 18-19.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 18-20.

¹⁵¹ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri..., s. 93-100.

¹⁵² Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu..., s. 48.

nedenlerle meslekten ayrılan öğretmenlerin meydana getireceği açıklar hesaba katılmaksızın, o günkü öğretmen ihtiyacı ancak on yıl sonra karşılanabilecekti¹⁵³. Ayrıca mevcut İlk Öğretmen Okulları bina, tesisat, eşya, ders araç ve gereçleriyle öğretmen ve idareci kadrosu, müfredat programı ve çalışmaları bakımından kaliteli öğretmen yetiştirmek için de yeterli değildi¹⁵⁴.

1958-59'un istatistiklerine göre, ortaokullara öğretmen yetiştiren Eğitim Enstitülerinin sayısı 4, öğrenci sayısı ise 1443'tür. Bu okullar da ortaokulların öğretmen ihtiyacını karşılama konusunda oldukça yetersizdi¹⁵⁵. Liselere ise başlıca iki kaynaktan öğretmen yetiştiriliyordu. Bunlardan biri üniversitelerin fen-edebiyat fakülteleri mezunlarından öğretmenliği meslek olarak seçenler, diğeri de Yüksek Öğretmen Okulundan mezun olanlardır. Fen-edebiyat fakültesi mezunlarından öğretmenliği meslek olarak seçenlerin sayısı tatmin edici değildi. Yüksek Öğretmen Okuluna gelince; 1958-59'da bu okula devam eden öğrenci sayısı 86'ydı. Bu mevcutla liselerin öğretmen ihtiyacının karşılanması pek mümkün değildi¹⁵⁶.

Yükseköğretim 1933 reformu ve özellikle 1946'da çıkarılan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile prensip ve kuruluş bakımından belli bir standarda kavuşmuştu. Ancak uzun yılların alışkanlıkları ve II. Dünya Savaşının doğurduğu sıkıntılar dolayısıyla iyi kadroların yetiştirilememesi, öğrencilerin ortaöğretim kademesinde üniversite ölçülerine göre yetişememesi, birçok fakültelerde öğrenci sayılarının çok kabarık olması; kitap, dergi ve laboratuvar sıkıntısı, maddi imkânsızlıklardan dolayı yurt dışından gerekli araç ve gerecin getirilememesi gibi birçok neden üniversitelerde verimin düşmesine yol açmıştı¹⁵⁷.

1.4. 27 Mayıs Dönemi'nde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler

Eğitim reformu, MBK'nin gündemindeki en önemli meseleydi ve bu reformun ağırlık noktasını ilköğretim ve halk eğitimi teşkil etmekteydi. MBK'ye göre, *vatan, millet, kanun, vatandaşlık hakları ve vazifelerinden, bugünkü insanlığın gidişinden habersiz bir kütleden, kötü niyetli idareler kendi maksatları için kolaylıkla faydalanabilirdi*¹⁵⁸. Bu nedenle gerek ilköğretim gerekse halk eğitimi yolu ile vatandaşa en azından temel eğitim verilmeliydi. Fakat MBK Dönemi, eğitim sisteminde esaslı değişiklikler yapılmasına imkân vermeyecek kadar kısa sürmüştür. Buna rağmen MBK, bazı önemli

¹⁵³ a.g.e., s. 74.

¹⁵⁴ a.g.e., s. 73-74.

¹⁵⁵ a.g.e., s. 77-78.

¹⁵⁶ a.g.e., s. 81.

¹⁵⁷ a.g.e., s. 57.

¹⁵⁸ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri..., s. 93.

eğitim reformlarını gerçekleştirebilmiş, bazılarını ise gündeme taşıyarak hiç değilse gelecekteki hükümetlerin çözmesini umut etmiştir.

MBK, kısa süre içerisinde eğitim ve kültüre yönelik birçok düzenleme ve uygulama gerçekleştirdi. Askerî yönetim *Milli Eğitim Seferberliği* olarak adlandırdığı programı uygulamaya koymak için 5 Ocak 1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nu çıkardı¹⁵⁹. Bu kanunun tasarısı DP iktidarı döneminde hazırlanmış fakat bir türlü kanunlaştırılamamıştı. Ayrıca MEB bünyesinde Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü oluşturuldu. Bu teşkilat, okuma-yazma, mesleki ve teknik bilgi ve güzel sanatlar alanında çeşitli okul ve kurslar açacak, halkın eğitim seviyesini yükseltmek için faaliyet gösterecek¹⁶⁰ ve henüz kurulan Türk Kültür Dernekleriyle beraber halk eğitimi faaliyetlerini planlayacaktı¹⁶¹.

MBK'nin eğitim politikaları, kaynak, personel, bina, eğitim araç ve gereçleri eksikliğinden dolayı çıkmaza girmekteydi. Ancak askerî rejimin eğitim seferberliğinin önündeki en önemli engel öğretmen açığıydı. Askerî rejim bu soruna geçici olarak çözüm bulmak için bazı önlemler aldı. Öğretmen ihtiyacı karşılanıncaya kadar, özellikle orta ve teknik öğretimde okul açılmasının durdurulması kararı alındı. Daha fazla öğretmen yetiştirmek için çeşitli yatılı öğretmen okullarının kontenjanları artırıldı. İlk Öğretmen Okullarına 550, Eğitim Enstitülerine 354, Yüksek Öğretmen Okuluna 228, Yüksek İslam Enstitüsüne 105, Kız Teknik Öğretmen Okuluna 110 ve Erkek Teknik Öğretmen Okuluna ise 600 ek kontenjan sağlandı¹⁶². Bununla birlikte MBK, öğretmen açığını hızlı bir şekilde kapatmak için aceleci davranarak nitelikten çok niceliği ön plana çıkaran bir dizi düzenleme de yaptı ve öğretmen atanmasında normal ve ciddi yetiştirme yolu dışında çeşitli uygulamalara başvurdu. Öğretmen ihtiyacının karşılanması için yedek subayların köy okullarında öğretmenlik yapabilmeleri için kanun çıkarıldı¹⁶³. Emekli Sandığı Kanunu'nun yaş haddine dair olan 40. maddesinde değişiklik yapılarak, ihtiyaç duyulan öğretmenlerin 70 yaşına kadar çalıştırılması ve aynı zamanda emekli öğretmenlerden yararlanmak için yasal düzenlemeler yapıldı¹⁶⁴. İlköğretim ve Eğitim Kanunu çerçevesinde ortaokul ve dengi okullardan mezun olup 18 yaşını tamamlamış olanlar, kısa süreli bir kurs eğitiminden sonra muvakkat öğretmen olarak ilkokullara atandılar. Lise ve daha üst seviyedeki okullardan

¹⁵⁹ **Resmi Gazete**, S 10705, 12 Ocak 1961.

¹⁶⁰ "Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü Kuruluyor", **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1960.

¹⁶¹ **27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri...**, s. 97-100.

¹⁶² **a.g.e.**, s. 93-100.

¹⁶³ **Resmi Gazete**, S 10630, 15.10.1960.

¹⁶⁴ **27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri...**, s. 97-100.

mezun olanlar ise lise ve dengi okullara öğretmen olarak atandılar¹⁶⁵.

Öğretmen sağlama konusunda MBK'nin yaptığı bu düzenlemelerde, öğretmenlik formasyonu uygulaması kaçınılmaz ve ciddi bir şekilde yapıldığında yararları görülebilirdi. Fakat mevcut öğretmen açığını kısa sürede kapama isteği, kalite konusunda amaca ulaşılmasını engellemiş görünmektedir. Askerî yönetim öğretmenlerden en fazla yararlanmayı sağlayacak metotlar geliştirmek yerine kısa sürede yaptığı yasal düzenlemelerle öğretmen açığını meslekten olmayan kişilerle kapama sürecini iyice hızlandırmış; herhangi bir mesleki eğitim vermeden çabuk, ucuz ve siyasi amaçlı öğretmen sağlamaya çalışarak öğretmenlik mesleğine zarar vermiştir¹⁶⁶.

Askerî yönetim, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatını da ele aldı. Bakanlık teşkilâtında değişiklikler yapıldı. Teknik Öğretim Müsteşarlığı, Müsteşar Muaviniği şeklinde çalışmaya başladı. Özel Öğretim Müdürlüğü, Umum Müdürlüğe dönüştürüldü ve Öğretici Filmler Merkezi de Müdürlük haline getirildi. Daha önce idari bir kararla kurulmuş bulunan Devlet Operası Umum Müdürlüğü lâğvedildi ve opera eskisi gibi Devlet Tiyatrosu Umum Müdürlüğüne bağlandı. Aynı zamanda diğer ülkelerle kültür ilişkilerini düzenleyen Dış Münasebetler Genel Müdürlüğü de yeniden organize edildi. Bakanlık görevli üst düzey yönetici ve bürokratlar değiştirildi. DP Dönemi'nde öğretmen ile Bakanlık arasındaki güvenin sarsıldığı ileri sürülerek *siyasi tesirlerden uzak* yeni bir çalışma sistemi kurulmaya çalışıldı. DP Dönemi'nde siyasi nedenlerle uygulanmış görevden uzaklaştırmalar, tayin ve cezalandırmalar kaldırıldı. DP Dönemi'nde Bakanlık merkez ve il teşkilâtında yapılmış kanunsuz hareketleri ve malî suiistimalleri araştırmak için idari bir komisyon kuruldu. Bir diğer komisyon da, mağdur olmuş öğretmenlere yapılmış uygulamaları düzeltmek amacıyla oluşturuldu¹⁶⁷.

1.4.1. Eğitim Sisteminin Yeniden Planlanmasına Yönelik İlk Adımlar

27 Mayıs rejiminin eğitim politikalarına yön veren ve kaynaklık eden en önemli doküman, 1959 tarihli *Eğitim Milli Komisyonu Raporu*'ydu¹⁶⁸. Söz

¹⁶⁵ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 1998, s. 143.

¹⁶⁶ Yahya Akyüz, "Meslekleşmeye Etkisi Açısından Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Atamaları", *V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim*, C IV, haz. Songül Boybeyi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, s. 9.

¹⁶⁷ *Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları*, C 1, B: 14, 29. 09. 1960; *27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri...*, s. 97-100.

¹⁶⁸ bk. *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu...*

konusu rapor, DP Dönemi'nde Ford Vakfı (Ford Foundation) ve MEB iş birliğinde konuyla ilgili uzmanlar tarafından hazırlanmıştı. Vakıf, 1957 yılında, eğitim sisteminin ıslahı, özellikle öğretmen yetiştirme konusunda MEB'e işbirliği ve mali yardım teklifinde bulunmuş ve bu konuda yapılacak iş birliğine esas teşkil etmek üzere, Ford Vakfı tarafından üç kişilik bir inceleme komitesi kurulmuştu. Bu komite, Türkiye'de öğretmen yetiştirme konusundaki inceleme ve tavsiyelerini bir rapor halinde 4 Aralık 1957'de MEB'e vermişti. Ford Vakfı uzmanları tarafından sunulan raporda, Türkiye'nin eğitim sorunlarının bir bütün halinde ele alınması gerektiği, bu amaçla da eğitimin çeşitli kademelerindeki tecrübeli ve yetkili kimselerden bir komisyonun oluşturulması, bu komisyonun yurt içinde ve yurt dışında incelemelerde bulunması teklif edilmiş ve Ford Vakfının bu konuda gereken işbirliğini ve mali yardımları yapmaya hazır olduğu bildirilmiştir¹⁶⁹. Ford Vakfının raporu üzerine MEB, öğretmen yetiştirme konusu başta olmak üzere, eğitim sorunlarını bütün halinde ele almak, bunların yurt içindeki durumunu gözden geçirdikten sonra gelişmiş ülkelerde nasıl halledildiklerini yerinde görüp inceledikten sonra sonucu MEB'e bildirmek üzere Fahir İz başkanlığında Eğitim Milli Komisyonu oluşturuldu. 14 Ağustos 1958'de çalışmalarına başlayan Komisyon, öncelikle eğitimle ilgili sorunları incelemek üzere yurt içinde 10 ildeki köy okulundan üniversiteye kadar her dereceli okulları ve eğitim kurumlarını inceledi. Daha sonra bu komisyon 14 Şubat 1959 itibariyle yurt dışı programına çıktı ve Japonya, ABD, Fransa, İngiltere, Batı - Almanya, İtalya gibi ülkelerin eğitim sistemlerini, okullarını ve eğitim çalışmalarını inceledi ve tüm bu çalışmaların sonucunda 18 Temmuz 1959'da da *Eğitim Milli Komisyonu Raporu* adı altında bakanlığa sundu¹⁷⁰. Söz konusu raporun birinci bölümünde, Türkiye'de eğitimin mevcut durumu, ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel durumu ile ilgili olarak eğitim ilkeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Raporun ikinci bölümünde okulöncesi ve ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik öğretim, yükseköğretim hakkında tespit ve tavsiyeler kaydedilmiş ve özellikle cehaletin yok edilmesi ve halk eğitimi üzerinde Türkiye ile ABD, Japonya, Batı Almanya, İtalya gibi ülkeler arasında karşılaştırmalara yer verilmiştir. Ayrıca raporda öğretmen yetiştirme, meslek örgütleri, yabancı dil öğretimi, burslar, ölçme ve değerlendirme sorunları incelenmiş, Türk toplumunda kadının durumu ve bununla ilgili öğretim ve eğitim üzerinde de durulmuştur¹⁷¹.

İki yılı aşkın bir araştırma ve incelemenin ürünü olan söz konusu rapor, eğitim sisteminin yeniden ele alınması bakımından önemli bir doküman niteliğindedir. Fakat raporun DP Dönemi'nde hazırlanmış olması, DP'yi her alanda karşı propaganda bombardımanına tutan askerî yönetimin hoşuna gitmeyen bir durumdu. Bu nedenle öncelikle, askeri yönetim, DP'nin 1956'dan

¹⁶⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1107, 6 Haziran 1960.

¹⁷⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1107, 6 Haziran 1960.

¹⁷¹ bk. Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu...

beri eğitimin sorunlarını ele alan diğer raporları kamuoyundan gizlediği gibi Eğitim Milli Komisyonu Raporunu da gizlediğini ileri sürerek propaganda konusu yaptı. Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz konuyla ilgili açıklamasında, *gerçekleri gün ışığına sermekten ve bunları milletin önünde tartışmaktan da-ima kaçınan zihniyetin*¹⁷² söz konusu raporu uygulamak bir yana 27 Mayıs'a kadar basından ve halktan gizlediğini ileri sürdü ve raporun yeniden bastırıldığını ve görüş alınmak üzere ilgililere dağıtıldığını ifade etti¹⁷³. Yavuz aynı açıklamasında, *Milli Birlik Hükümeti'nin eğitim davasını istikrarsızlıktan kurtarmak ve yetişmekte olan genç nesillerin eğitimini düzenli bir milli eğitim programına bağlamak kararında olduğunu, eğitim işlerinin hiçbir zaman siyasete alet edilmeyecek sağlam temellere dayandırılması gerektiği ve Bakanlığın, ülkenin gerçek ihtiyaçlarına cevap verecek uzun süreli milli eğitim programını tespit etmek için çalıştığını belirtti*¹⁷⁴.

27 Mayıs rejiminin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi planlamaydı. Bu bağlamda eğitim sisteminin planlanmasına hazırlık yapmak üzere bir Eğitim Danışma Komisyonu oluşturuldu. Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz, Komisyonun amacını özetle, *Milli Eğitim planının hazırlanması için gereken şartları, tedbirleri düşünmek ve konunun fikri, idari esaslarını tespit etmek* şeklinde açıkladı¹⁷⁵. Komisyon, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısına uygun bir eğitim planının ilkelerini tespit etmek amacıyla çalışmalarını yürütecek¹⁷⁶ ve yeni eğitim sisteminin oluşturulmasında bu komisyonun tavsiyeleri göz önünde bulundurularak çalışmalara başlanacaktı. Prof. Dr. Ratip Berker başkanlığında oluşturulan Komisyon, çeşitli üniversitelerdeki akademisyenlerden, bürokratlardan, gazetecilerden oluşuyordu¹⁷⁷. Komisyon ilk toplantısını 5 Eylül 1960'ta gerçekleştirdi ve bu toplantıya MBK üyelerinden Alparslan Türkeş, Sami Küçük, Mustafa Kaplan, Suphi Gürsoytrak da katıldılar ve toplantıda Türkeş, Cemal Gürsel'in mesajını okudu. Gürsel gönderdiği mesajda, Komisyondan milli eğitim seferberliğinin ele alınması için gerekli esasların tespit edilmesini, öğretmenlerin toplum içerisindeki değerlerinin yeniden tespitini, kaliteli öğrenci yetiştirilmesi ve öğrencilerin

¹⁷² **Milliyet**, 1 Ağustos 1960.

¹⁷³ "Eğitim Milli Raporu Bakanlıkça Yayınlandı", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1960.

¹⁷⁴ **Milliyet**, 1 Ağustos 1960, s. 5.

¹⁷⁵ **Milliyet**, 6 Eylül 1960.

¹⁷⁶ **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1960.

¹⁷⁷ Komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Ord. Prof. Dr. Ratip Berker (İTÜ Makine Fakültesi Dekanı), Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu (ODTÜ Rektörü), Prof. Dr. Fahir İz (Eğitim Milli Komisyonu Başkanı), Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal (AÜ. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi), Nuri Kodamanoğlu (MEB Müsteşarı), Orhan Mersinli (Karayolları Eski Genel Müdürü), Emil Galip Sandaler (Gazeteci), Reşat Tardu (Milli Eğitim Bakanlığı Eski Müsteşarı), Dr. Cavit Orhan Tütengil (İÜ. İktisat Fakültesi), Ekrem Yiğit (Eğitim Milli Komisyonu üyesi), Hasan Ali Yücel (Milli Eğitim Eski Bakanı), **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1960.

üniversitelerden ziyade özellikle teknik alanlara yönlendirilerek teknisyen yetiştirilmesi konusunda gerekli esasların tespitini istemekteydi¹⁷⁸.

Askerî yönetim tarafından oluşturulan Eğitim Danışma Komisyonu, daha önce bahsi geçen Eğitim Milli Komisyonu Raporundan da genişçe faydalanarak çalışmalarını tamamladı. Komisyon Başkanı Ratıp Berker konuyla ilgili basın toplantısında yapılan çalışmaların sonuçlarıyla ilgili bilgi verdi. Berker, cehaletin yok edilmesi ve yetişkinler eğitiminin sağlanabilmesi için Türkiye'de bir *Eğitim Seferberliği* açılmasının zorunlu olduğunu ifade ettikten sonra bu konuda şu önlemlerin alınmasını önerdi:

a) *Yurdun her yerinde gündüz-gece ve tatil günleri faaliyet gösterecek Millet Okulları açılmalı ve Ordudaki temel eğitimle bu girişim desteklenmelidir.*

b) *Her okuma yazma bilen bir kişi, bilmeyen bir kişiye öğretmelidir.*

c) *Cehaletin yok edilmesi için her aydına görev verilmeli ve gençler bu konuda mecburi hizmete çağrılmalıdır.*

d) *Gezici kadın kurslarından ve aydın Türk kadınlarından faydalanılmalıdır.*

e) *Köylerdeki camiler okul binası olarak kullanılmalıdır.*

f) *UNESCO Milli Komisyonu ile Milli Eğitim Bakanlığının ortak kurdukları Temel Eğitim Merkezleri ülke ölçüsünde geliştirilmelidir*¹⁷⁹.

1.4.2. Yedek Subay Öğretmen Uygulaması

MBK, ülkenin geri kalmışlığında eğitimsizlikten beslenen bir cehaletin en temel sebeplerden biri olduğunu isabetle görmüş ve ülkedeki eğitim hareketini hızlandırarak bir an önce toplumun cehaletten kurtarılması için çaba sarf etmiştir. Bu çabalardan en etkilisi, yedek subayların askerlik hizmetlerini köy okullarında öğretmen olarak yapabilmelerini sağlayan düzenlemedir. MBK, 1076 sayılı Yedek Subay ve Yedek Askerî Memurlar Kanunu'nun 3. maddesinde değişiklik yaparak lise ve dengi okul mezunlarının yedek subaylık hakkını kaldırdı¹⁸⁰. 3. maddede yapılan değişiklik üzerine, sadece fakülte ve yüksekokul mezunları yedek subaylığa kaynaklık edeceklerdi. Söz konusu Kanun'a eklenen geçici 2. madde ise yürürlükten kaldırılan hükümler gereğince yedek subay olmak hakkını kazanmış lise ve dengi okul mezunlarının *Millî Eğitim Seferberliğinde kullanılmak üzere öğretmen olarak Millî Eğitim*

¹⁷⁸ **Milliyet**, 6 Eylül 1960; **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1960.

¹⁷⁹ “Camilerden Okul Olarak İstifade Edilmesi İstendi” **Milliyet**, 25 Eylül 1960; “Millî Eğitim Komisyonu Çalışmalarını Tamamladı”, **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1960.

¹⁸⁰ **Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B:21, 11. 10. 1960, ss. 3-14

*Bakanlığı emrine verilmesini öngörüyordu. Yasaya göre, lise mezunu yedek subay adayları iki senelik askerlik hizmetlerini öğretmen olarak tamamlayacaklardı*¹⁸¹.

Bu düzenlemenin yapıldığı tarihte kaynakta bekleyen 17 bin yedek subay adayı vardı. Ancak bu kişilerin köylere yedek subay öğretmen olarak gönderilmesi konusunda hiçbir hazırlık yapılmadığından MBK'nin önünde önemli güçlükler vardı. Örneğin yedek subay öğretmen olarak görev alacakların mesleki formasyonu yoktu. Bilgi ve ahlak bakımından bu kişilerin öğretmenliğe yeterli olup olmadığı ile ilgili herhangi bir uygulama yapılmamıştı. Bu kişilere herhangi bir askerî eğitim verilmeden yedek subay statüsü veriliyordu ve bunlar asker olduğundan üniforma giyip giymeyecekleri de tartışma konusuydu. MBK, gerek zamanın darlığından gerekse ekonomik koşulların zorlamasıyla uzayıp giden tüm bu sorunları görmezden gelmek zorunda kaldı. Komite üyeleri olaya daha çok duygusal açıdan ve askerî bir bakış açısı ile yaklaşmayı tercih ettiler. Komite üyesi Mehmet Özgüneş: *Nasıl ki, vatanın bir yeri, bir tarafı bir hücumu uğrarsa nasıl nereden bulup o tarafa kuvvet gönderiyorsak aynen cehalet içinde bu böyle olmaz mı? Nasıl cepheye sükûnet zamanında bunları geriye çekip gereken eğitimi gösteriyorsak bunlara da yazın bunu yaparız.* diyordu. Şefik Soyuyüce, *bunların öğretmen olarak vazife görmeleri, günün şartları içinde lüzumludur. 5-10 gün yahut bir ay eğitim yaptırmak için bir araya getirilmeleri masraflı, külfetli bir iştir. Bu uygun değildir.* diyordu¹⁸².

Bu düzenlemeyle öngörülen programa göre, yedek subay öğretmenlerin çoğu Doğuda ve köy okullarında görev yapacaklardı. Bu kişiler 1960-1961 eğitim ve öğretim yılına, herhangi bir mesleki eğitim almadan başlayacaklardı. Mümkün olduğu kadar bunlar bir öğretmenin yanına verilmeye çalışılacaktı. Müfettişler sık sık bu kişilerin görevli oldukları okulları denetleyecekti. Aynı zamanda bu kişiler ordu tarafından da denetlenecekti. Yedek subay öğretmenler Milli Eğitim Bakanlığı emrinde olacak ve öğretmenlik görevlerini yerine getirdikleri süre zarfında askerî talimatlara ve Askerî Ceza Kanunu'na tabi olacaklardı. 1960-1961 eğitim ve öğretim dönemi bittikten sonra, bu kişiler, yaz döneminde bir taraftan askerî eğitim yaparken diğer taraftan pedagojik eğitim alacaklardı¹⁸³. Fiilen iki ders yılı ve 6 aylık askerî eğitimini tamamlayanlar teğmen olarak terhis edilecekti¹⁸⁴.

Yedek subay öğretmen uygulamasında, Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlerin askerî üniforma giymeleri durumunda daha etkili olabileceklerini

¹⁸¹ **Resmi Gazete**, S 10630, 15.10.1960.

¹⁸² **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 20, 10. 10. 1960, ss. 3-20.

¹⁸³ a.g.y., ss. 3-20.

¹⁸⁴ **Resmi Gazete**, S 10630, 15.09.1960.

Komiteye önerdi. Bakanlığa göre, köy ağalarının yerini tutan ocak ve bucak başkanlarının zorlamasıyla öğretmenler çok şey kaybetmişti ve öğretmenin prestijinin yeniden sağlanması konusunda üniformanın halk üzerindeki etkisinden istifade edilmesi gerekiyordu. Ancak MBK, üniformayı giymeyi bilmeyen kimselerin ortaya çıkararak askerlik şerefini düşürmesi olasılığını ileri sürerek Bakanlığın teklifini kabul etmedi¹⁸⁵.

Yedek Subay Öğretmen programı 2 Kasım 1960'tan itibaren uygulamaya konuldu¹⁸⁶. Lise ve dengi okul mezunu yedek subay öğretmenlerin görev yerleri kura ile belirlendi¹⁸⁷. Bu uygulama ile 1960-61 döneminde durumları uygun olan 12 bin yedek subay adayı, Türkiye'nin dört bir yanına köylere ilkokul öğretmeni olarak gönderildiler¹⁸⁸. Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tah-takılıç'a göre, yedek subay öğretmen uygulamasıyla şehirdeki okullar ile köy okulları artık bağdaşacak, ...*münevver insanların nuru* köye ulaşacaktır¹⁸⁹. Ancak üniformaların sağlayacağı prestij yerine birdenbire köy hayatının zor koşullarıyla karşı karşıya kalan yedek subayların mesleklerini bilinçli ve ehliyetli yapmalarını beklemek fazla iyimserlik olurdu. Kısa bir süre sonra herhangi bir hazırlık yapılmadan hayata geçirilen yedek subay öğretmen programının uygulama aşamasında istenilen sonuçları vermeyeceği, giderek artan itirazlardan, şikâyetlerden, ek ücret, üniforma ve silah talep edilmesinden anlaşıldı¹⁹⁰. Örneğin Denizli'ye atanan 320 yedek subay öğretmen; *tayin bedeli, emireri tazminatı ve aile yol harcırahından istifade* etmek için MBK'ye başvuruyordu¹⁹¹. Bu uygulama toplumun çeşitli kesimlerinden de tepki topluyordu. Bazı eşraf takımı bu uygulamanın aleyhinde hareket ediyordu. Bu yüzden yedek subay öğretmenler gittikleri yerlerde bazen yerel eşrafla bazen de bir takım bağnazlarla mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Aydınlar ise, binlerce genci konforundan eden böylesi bir uygulamanın aleyhinde bulunan eşraf takımını kınamaktaydılar. Fakat bir yandan da bu iyi niyetli teşebbüsün aleyhindeydiler. Aydınlar göre, yedek subay öğretmen uygulaması en nihayetinde geçici bir önlemdi ve eğitim sorununa kalıcı çözümler bulmanın yolu ancak Milli Eğitim Bakanlığına yeterli imkân ve koşulları sağlamakla

¹⁸⁵ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 20, 10. 10. 1960, ss. 3-20.

¹⁸⁶ “Öğretmen Yedek Subayların Talepleri”, **Cumhuriyet**, 08 Kasım 1960; **Milliyet**, 3 Kasım 1960.

¹⁸⁷ “Öğretmen Yedek Subaylar 1 Kasım'da Kura Çekiyor”, **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1960, s. 5.

¹⁸⁸ “Yedek Öğretmenlerin Sevkine Dün Başlandı”, **Milliyet**, 3 Kasım 1960; “Milli Eğitimi-mize İstikrar Verecek Plan Hazırlanıyor”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1961.

¹⁸⁹ **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, B: 17, 13. 02. 1961, s. 218.

¹⁹⁰ **Milliyet**, 3 Kasım 1960; “Yedek Subay Öğretmenlerin Bir Kısmı Zor Durumdalar”, **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1960.

¹⁹¹ **Milliyet**, 11 Kasım 1960.

bulunabilirdi¹⁹².

Köy okullarında yedek subay öğretmenlik programı, MBK'nin eğitim konusunda yaptığı en kalıcı ve en derin etkiyi uyandırabilecek uygulamaydı. Birkaç yıl köy öğretmenliği kurumu büyük bir ihtiyaca cevap verdi. Ancak bu uygulama ile de istenilen sonuçlar tam olarak elde edilemedi. Uygulanan yedek subay öğretmen programı sosyal, kültürel ve ekonomik hayata paralel olarak ve aynı zamanda halk kütlesini de içine alacak şekilde organize edilmemişti. Yetersiz okul binaları, eğitim araç ve gereçlerinin eksikliği, diğer altyapı sorunları programın önünü tıkayan başka bir sebepti. Aynı zamanda yedek subaylara herhangi bir mesleki eğitim vermeden çabuk, ucuz öğretmen sağlama yöntemi de hem programı başarısız kılmış hem de eğitim ve öğretmenlik mesleği açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan lise ve dengi okullardan yedek subaylık hakkının kaldırılmasıyla birlikte yükseköğretime olan talep de giderek artmıştır. Bu konuda herhangi bir önlem alınmadığından 1963'ten itibaren bu durum kendisini yükseköğretimde göstermeye başlamıştır.

Yedek subay öğretmen uygulamasının olumlu bir sonucu ise kentli aydınların veya o günkü terminolojiyle söylenecek olursa *münevverlerin* köy ve kırsaldaki hayat şartlarıyla tanışmasına yardımcı olmasıdır¹⁹³. Köyleri ve ülkeyi az tanıyan, büyük kentlerde yetişmiş gençler, köy öğretmenlikleri sırasında karşılaştıkları Anadolu gerçeklerini yıllarca anlattılar¹⁹⁴. Sonraki yıllarda ülke sorunlarına daha da artacak olan ilginin temelinde bu gerçeklerin bilincinin de yer aldığı söylenebilir.

1.4.3. Emekli Subayların Öğretmen Olarak Atanması

MBK, ordu komuta kademesinin gençleştirilmesi, rütbe enflasyonunun önlenmesi, kadro fazlalığının giderilmesi ve orduda piramidin yeniden kurulması gibi çeşitli gerekçelerle 235'i general ve amiral olmak üzere beş bine yakın subayı ordudan tasfiye etti¹⁹⁵. MBK'ye göre, Silahlı Kuvvetlerde yapılan bu tasfiye, devlet teşkilatında düşünülen modernizasyon zincirinin birinci halkasıydı¹⁹⁶. Ordunun birliği açısından oldukça riskli olan bu adım, daha sonra çok sayıda eski askerî siyasi partilere katılmasını mümkün kılmasıyla siyasal hayatı da derinden etkiledi¹⁹⁷. Görevlerine dönmek isteyen emekli

¹⁹² “Türkiye’de Ordunun Rolü”, **Amerikalı, Fransız, Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilali**, Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 233-234.

¹⁹³ Yaşar Kemal, “İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri”, yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 15, 16, 18, 21, 23, 24, 27 Şubat 1961, s. 1, 5.

¹⁹⁴ Karavelioğlu, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁹⁵ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 265-266.

¹⁹⁶ Seyhan, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁹⁷ “57 Emekli Subay Dün CHP’ye Kaydoldular”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1961; “26 Emekli

subaylar, EMİNSU yani Emekli Subaylar Derneği'ni kurarak güçlü bir baskı grubu haline dönüştüler. MBK, tasfiye edilen subayların tepkilerini azaltmak ve aynı zamanda *Türk toplumunun ahlaki ve idealist erdemlerini temsil etmeleri için bu subayları devletin çeşitli kurumlarında istihdam etmek üzere birçok özel kanun çıkardı. Bu uygulama Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek tarafından radyoda şöyle açıklanıyordu:*

*Türkiye'nin kurtarılması ve Türk devletinin yeni bir hamle yapması için partizan, liyakatsiz tembel ve ahlaksız ellerde kalmış olan devlet idaresini ve diğer amme müesseselerini ordudan ayrılmış olan ve bütün hayatları boyunca namus ve şeref imtihanı vermiş bulunan emekli generallerimiz ve subaylarımızla takviye etmek kararındayız. Bu suretle devlet teşkilatına ve amme müesseselerine yeni bir ruh yeni bir iman gelecek, milli birlik hareketinin gayeleri kısa zamanda başarılacaktır. Bu hareket asla diğer meslek erbabının aleyhine olmayacaktır*¹⁹⁸.

Komite üyesi Sezai Okan'a göre, emekli subaylara daha çok Sivil Savunma Teşkilatı ve Milli Eğitim alanlarında ihtiyaç duyulmaktaydı. 28 Ekim'de *Savunma sekreterlikleri kurulmasına dair Kanun* çıkarıldı¹⁹⁹ ve bu Kanun ile Sivil Savunma Teşkilatına 27 Kasım 1960'a kadar 1532 emekli subay yüksek dereceyle işe yerleştirildi. Yine söz konusu tarihe kadar Milli Eğitim Bakanlığında 65 albay, 80 yarbay ve 110 binbaşı sivil bürokratlara ayrılan kadrolara atandılar²⁰⁰. Komite üyesi Sezai Okan'ın ifadesine göre, MEB'e 350 albay, 350 yarbay, 250 kıdemli yüzbaşı, 200 de binbaşı olmak üzere toplam 1150 emekli subay teklif edilmiş ancak bu subaylar yüksek dereceden emekli olduğundan ve kadro bulunmadığından, Bakanlık bunlardan ancak 250'sini istihdam edebilmişti²⁰¹. Kalanların istihdamını sağlayabilmek için MBK, emekli subayları öğretmen olarak atamak üzere girişimde bulundu. Ancak bu kişilerin atamasının yapılabilmesi için yasal bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. Bunun üzerine MBK, görünürdeki amacı *irfan ordusunda* daha fazla emekli subayı istihdam ederek eğitim seferberliğine katkı sağlamak olan *42 sayılı kanun gereğince emekliye ayrılan subaylardan isteklilerin öğretmenliğe alınması hakkında Kanun'u* hazırladı²⁰². Söz konusu Kanun'un gerekçesinde, ortaöğretime olan talebin hızla arttığı ve bu artışın gerektirdiği öğretmen ihtiyacının karşılanamadığı, öğretmen ihtiyacının giderilmesi konusunda gerekli tedbirlerin

Subay CHP'ye Girdi, bunlardan 5'i emekli general 21'i ise emekli albay", **Milliyet**, 9 Şubat 1961.

¹⁹⁸ "1500 Subay Emekli Olmak İstiyor", **Milliyet**, 12 Ağustos 1960.

¹⁹⁹ **Resmi Gazete**, S 10641, 28 Ekim 1960.

²⁰⁰ "Emekli Subaylardan 2220'sine İş Verildi", **Milliyet**, 27 Kasım 1960.

²⁰¹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 20.

²⁰² **Resmi Gazete**, S 10654, 14.11.1960.

alındığı ve ancak bunun uzun süreli bir iş olduğu; bu nedenle geçici ve acil önlemlere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekteydi. Diğer taraftan söz konusu emekli subayların *mesleki icabı esasen yetiştirici durumunda olduklarından ve uzun müddet kendi meslek bünyesinde kâfi derecede tecrübe sahibi bulduklarından* öğretmenlik için ayrıca bir staja tâbi tutmaya gerek olmadığı vurgulanıyordu²⁰³. Ayrıca gerekçede, eğitim seferberliğinin gerçekleştirilmesinde emekli subayların oynayacakları büyü rol dikkate alınarak, öğretmen olacak emekli subaylardan yaş sınırı da aranmayacağı ifade ediliyordu²⁰⁴.

Komite üyesi Sezai Okan tarafından hazırlanan söz konusu kanun tek-lifi 3 Kasım'da MBK Genel Kurulunda görüşülmeye başlandı. Söz konusu düzenleme, ordudan tasfiye edilen emekli subayların emekli oldukları dere-ceyle MEB kadrolarına yeniden atanmasını öngörüyordu. Çünkü istihdam edilmesi düşünülenlerin çoğu albay, binbaşı ve yüzbaşı rütbesindeydi. Bu da 20-30 yıl hizmet etmiş öğretmenlerle yeni atanacak emekli subayların aynı haklara sahip olması demekti. Bazı MBK üyeleri, görüşmeler esnasında bu uygulamanın öğretmenlik mesleğini maddi ve manevi bakımdan ihmale uğ-ratacağını ve mesleğe karşı ilgiyi azaltacağını ifade etti. Sami Küçük, emekli subayların Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük kentlere yüksek dereceyle öğ-retmen olarak atanmaları durumunda, sayıları on üç bini bulan ortaöğretim öğretmenleri arasında ve aynı zamanda yıllardır terfi bekleyen öğretmenler arasında bir reaksiyona neden olacağını, öğretmenliğin cazip bir meslek ola-rak sürdürülmesinin zorlaşacağını ifade etti. Gerçekten de MBK Sosyal İşler Komisyonunun konuyla ilgili raporuna göre, Kasım 1960'a kadar öğretmenlik isteği ile başvuran emekli subaylardan 1022'si Ankara, İstanbul, İzmir gibi merkezlerde ve 200 kadarı da bu merkezler dışında görev almak için başvuruda bulunmuşlardı. Meslekte 20-30 yıl hizmet ettikten sonra çocukla-rının öğrenimi, eş durumu, kendilerinin veya eşlerinin hastalıkları gibi ciddi mazeretlerle Ankara, İstanbul, İzmir gibi merkezlere nakil ve tayinlerini iste-yen öğretmenler yıllardan beri sıralarının gelmesini ve bu yerlere tayinleri-ni beklemekteydiler. Bu nedenle öğretmenlik mesleğine yeni girecek emekli subayların, bu merkezlere tayinleri, öğretmenler arasında ciddi hoşnutsuzluk yaratacağı²⁰⁵.

MBK üyesi Osman Köksal, emekli subaylar arasında Harp Okulu mez-unlarının yanı sıra lise mezunu kişilerin de bulunduğunu ve bu kişilerin ortaöğretime öğretmen olarak atanmasının öğretmenler arasında hoşnutsuzluk yaratacağını ileri sürdü. Emekli subayların öğretmen olarak atanmadan önce mesleki bir kurstan geçirilmeleri ve staj yapmaları gerekliliği de bazı MBK

²⁰³ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 3, B: 34, 09. 11. 1960.

²⁰⁴ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 128.

²⁰⁵ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 31, 03. 11. 1960, s. 128.

üyeleri tarafından dile getirildi. Kanun teklifini hazırlayan Sezai Okan ise askerî bir disiplinle er eğitmiş kişilerin öğretmen olmak için mesleki formasyona ihtiyaç duymayacaklarını ileri sürdü:

Bir arkadaşımız ben tarih öğretmenliği yaparım diyecek, bir diğeri ben fizik, matematik öğretmenliği yaparım diye müracaat edecek. Belki orta mektebin birkaç sınıfında tarih öğretmenliğini yapmak kolaydır... Ama matematik öğretmenliği yaparım demek oldukça büyük bir cesarettir. Bir muhabere, bir topçu subayı bir defada kendisinde bu kudreti bulup müracaat edince, bunu artık bir kurstan geçirmeye lüzum görmeden vazife tevcih edebiliriz²⁰⁶.

MBK, kanun teklifini tüm yönleriyle ele aldı ve görüşmeler esnasında bu düzenlemenin eğitim sistemi açısından ortaya çıkarabileceği bazı olumsuzluklar, özellikle öğretmenler üzerindeki psikolojik etkisi de dile getirildi. Fakat MBK'nin asıl amacı, tasfiye edilen subayların tepkilerini azaltmak olduğundan, Komite eğitim alanında çıkabilecek sorunları göz ardı etti. MBK'nin 9 Kasım'da kanunlaştırdığı yeni düzenlemeye göre, emekliye ayrılan Harp Okulu mezunu veya yükseköğretim görmüş subaylardan istekliler Milli Eğitim Bakanlığına bağlı orta dereceli okullara öğretmen olarak veya yetiştirme yurtlarına müdür olarak tayin edileceklerdi. Bu Kanun ile tahsis edilen kadro sayısı 600'dür. 1 Ocak 1961'e kadar başvuran emekli subaylar orta dereceli okullara öğretmen olarak atanacaklardı²⁰⁷.

1.4.4. İlköğretim ve Eğitim Kanunu

1960'ta nüfusun çoğunluğu halen okuryazar değildi ve okul çağındaki çocukların önemli bir oranı temel eğitim imkânlarından yoksundu. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda yapılan onca atılıma rağmen bu sorunların çoğu süregelmiş ve tam olarak çözülememişti. Mayıs 1936'da dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'nın Mecliste yaptığı açıklamaya göre, 40 bin köyün 35 bininde halen okul ve öğretmen yoktur²⁰⁸. 1960'a gelindiğinde ise bazı ilerlemelere rağmen halen 17 binden fazla köy, okuldan yoksundur²⁰⁹. Okuryazar nüfus ve bunun genel nüfusa oranı %40 civarındadır. Yani okuma yaşındaki ve üstündeki nüfusun %60'ı halen okuryazar değildir²¹⁰. Ülkedeki eğitimin bu manzarası karşısında 27 Mayıs rejimi, çalışmalarını özellikle ilköğretim ve halk eğitimi üzerinde yoğunlaştırdı. Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel yaptığı bir açıklamada, *ilköğretim çalışmalarımız Milli Eğitim*

²⁰⁶ a.g.e., s. 20.

²⁰⁷ "42 sayılı kanun gereğince emekliye ayrılan subaylardan isteklilerin öğretmenliğe alınması hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, S 10654, 14.11.1960.

²⁰⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara 2014, s. 346.

²⁰⁹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 5, B: 69, 03. 01. 1961.

²¹⁰ **Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl 1963-1967**, DPT, Ocak 1963, s. 26.

*programlarımızın bel kemiğini teşkil edecektir*²¹¹ diyerek 27 Mayıs Dönemi eğitim politikalarının ağırlık noktasını vurgulayacaktır. Askerî yönetim, bu alanlardaki çalışmalarını *millî eğitim seferberliği* olarak adlandırdı ve bunu gerçekleştirmek için 5 Ocak 1961 tarihli 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nu çıkardı²¹². Söz konusu kanunla ilgili çalışmalar uzun yıllar önce başlatılmış ve bir de tasarı hazırlanmıştı fakat bir türlü kanunlaştırılmamıştı. MBK bu tasarıyı ilköğretim seferberliğini gerçekleştirmek için 1959'da hazırlanan Eğitim Milli Komisyonu raporuna göre yeniden ele aldı ve hazırladı²¹³.

222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu tasarısı 3 Ocak 1961'de MBK Genel Kurulunda ele alındı. Tasarının gerekçesinde, Cumhuriyetin ilanından itibaren, ilköğrenimi yurt ölçüsünde yaymak için harcanan bütün gayretlere rağmen henüz bunun başarılamadığı ve bunun sebepleri arasında günün ihtiyaçlarını karşılayabilecek, amaca uygun bir ilköğretim kanununun bulunmamasının başta geldiği ifade ediliyordu. Bu durum karşısında Milli Eğitim Bakanlığınca köy, kasaba ve şehri bütünüyle ele alan bir ilköğretim yasa tasarısı hazırlanması zorunluluğu duyulduğu vurgulanıyordu²¹⁴. Kanun tasarısıyla öngörülen hedefler ise şöyle belirlenmişti: Zorunlu öğrenime tabi olan 7-14 yaşlarındaki öğrencileri 10 yıl içinde tamamen okula kavuşturmak; ülkenin nüfus, iskân şartlarına ve sosyal durumlarına uygun yeni okul tipleri açmak; on yıl içinde dörtlülük, üçlülük, ikili öğretime son vermek ve sınıf mevcutlarını normal düzeye indirmek; fiili yıllık öğretim süresini uzatmak ve çevrenin iş ve doğal koşullarına göre ayarlamak; yedi yaşından küçük çocuklar için okul öncesi kurumların açılmasını kolaylaştırmak ve teşvik etmek; zorunlu öğrenim çağında olan çocuklardan hasta olanları tedavi etmek, bütün öğrencilerden muhtaç durumda olanların beslenmelerine yardım etmek, bu gibilere ders araç ve gereçleri sağlamak; ilkokulu bitirenlerden çok kabiliyetli ve fakir olanların daha ileri öğrenim yapmalarına yardım etmek; kız-erkek bütün zorunlu öğrenim çağında bulunan öğrencilerin okullara devamlarını sağlamak için gerekli teşvik ve yardım edici düzenlemeler yapmak; 17 binden fazla okulsuz köyü okula kavuşturmak şeklindeydi²¹⁵.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu 3 Ocak 1961'de MBK tarafından yasalaştırıldı. Kanun'un birinci maddesinde, *ilköğretim, kadın erkek bütün Türklerin millî gayelere uygun olarak bedenî, zihnî ve ahlaki gelişmelerine ve yetişme-*

²¹¹ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960.

²¹² **Resmî Gazete**, S 10705, 12 Ocak 1961.

²¹³ **Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 5, B: 69, 03. 01. 1961; Millî Birlik Komitesi Karma Komisyon Esas No. 2/119 Karar No. 61.

²¹⁴ **Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 5, B: 69, 03. 01. 1961, s. 208.

²¹⁵ "Özgüneş Mehmet'in, İlköğretim ve eğitim kanunu teklifi ve Sosyal İşler, Güvenlik ve İktisat komisyonları raporları (2/119)", **Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 5, B: 69, 03. 01.1961, s. 208.

lerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir şeklinde ilköğretimin amacı ifade edilmiştir. Ayrıca yasada, öğrenim çağında bulunan kız ve erkek çocukları için ilköğretimin zorunlu olduğu, devlet okullarında parasız olduğu ile ilgili hükümlerinin yanı sıra, ilköğretim kurumlarının yönetiminde yardımcı olmak üzere; köy, bucak, ilçe ve illerde kurullar teşkil edileceği; göçebe halk için gezici okul tipi, dağınık nüfuslu yerler için de gezici öğretmenlik öngörülüyordu. Yasada, eğitim sağlık teşkilatı genişletilmekte; fakir çocuklara imkân dâhilinde yiyecek, giyecek ve ders araçları sağlanması yoluna gidilmekte; öğrenci devam işi yeni bir düzene konmakta, devam konusunun, öğretmeni veliyle karşı karşıya getirmeden idari ve adli mercilerin halliyle sağlanmaktadır. Okul yapım işi, on iki yıllık bir plana bağlanmakta ve bu işle ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir birim oluşturulmaktadır. Bu ofis, bölge özelliklerine göre okul tiplerini tespit edecek, planlarını yapacaktı. Yine söz konusu Kanun ile ortaokul ve dengi okul mezunlarından 18 yaşını tamamlamış olanlara kurs görmek şartıyla vekil öğretmenlik, lise ve daha yüksek okul mezunlarından istekli olanlara da meslek derslerinden ve bunların uygulamalarından sınava girmek şartı ile öğretmen olma imkânı tanınmaktadır²¹⁶.

Bu Kanun'un uygulamasından sonra, yeterli olmasa da bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. 1960'ta %39 civarında olan okuryazarlık 1965'te %48 düzeyine çıkarılmıştır. Okullarda önemli orandaki öğretmen açığı da belirli ölçüde giderilmiştir²¹⁷. Köylerdeki ilkokullarda 1960-1965 yılları arasında öğretmen sayısında da %31 oranında artış olmuştur²¹⁸.

1.4.5. Devlet Planlama Teşkilatı

27 Mayıs yönetiminin önemli girişimlerinden biri, aynı zamanda eğitim ve kültür planlamasında da önemli rol oynayacak, Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurmasıydı. Bu teşkilatın kurulmasında ve Anayasa'da yer almasında askerler önemli rol oynadılar²¹⁹. Planlama 1957'den itibaren Türkiye'nin gündemindeydi ve hatta 1958'de iktisadi konularda koordinasyon ve eşgüdüm sağlaması için bir Koordinasyon Bakanlığı da kurulmuştu²²⁰. Bununla birlikte, Türkiye yıllardan beri planlama olmadan kalkınmaya çalışan bir ülke konumundaydı²²¹. Askerler açısından plan, kuşkusuz en başta gelen bir hareket

²¹⁶ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları, C 5, B: 69, 03. 01. 1961; Resmi Gazete, S 10705, 12 Ocak 1961.

²¹⁷ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), DPT, ss. 158-162; Sakaoğlu, a.g.e., s. 264.

²¹⁸ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), DPT, ss. 158-162.

²¹⁹ Özbudun, a.g.e., s. 23.

²²⁰ Özdağ, a.g.e., s. 293.

²²¹ Weiker, a.g.e., s. 179.

prensibiydi ve askerler, Türkiye yıllardan beri hızla gelişmekte olan ülkeler arasında olmasına rağmen bir planlama teşkilatının olmamasına, Menderes döneminde ekonominin rastgele yürütülmesine tepkiliydiler²²².

Komiteyi oluşturan subayların tümü, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını uzun vadeli planlara bağlamak için bir planlama teşkilatının kurulması konusunda hemfikirdi ve gelecek yıllarda ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması noktasında böyle bir kurumdan beklentileri de oldukça yüksekti²²³. MBK'nin bu girişimi, ulusal ekonomiyi güçlendirmek ve sosyal adaleti sağlamak için gerekli temel koşulun ekonomik kalkınma olduğunu öne süren sol aydınlar tarafından da destek görmekteydi²²⁴. Fakat kurulacak planlama teşkilatının hazırlayacağı ekonomik ve sosyal planların, hükümet için tayin edici mi yoksa tavsiye niteliğinde mi olacağı, MBK içerisinde önemli bir tartışma konusu halindeydi. Sivil hükümetlerin plansız, programsız hareket tarzı, askerlerin sivillere olan güvensizliğini iyice arttırmıştı. Bu nedenle, özellikle MBK'nin radikal kanadı, güçlü bir planlama teşkilatı kurulmasını savunmaktaydı²²⁵.

DPT'nin kuruluş kanun tasarısı 29 Eylül 1960'ta MBK Genel Kurulunda görüşülmeye başlandı. Söz konusu tasarıya göre, devletin organik bünyesi içerisinde yaşayabilen bir kurum olarak DPT'nin görevi; ülkenin doğal, beşeri ve ekonomik her türlü kaynağını tespit ederek izlenecek ekonomik ve sosyal politikalarda hükümete tavsiye ve yardımda bulunmak olarak öngörülmüştü. Ancak Komitenin radikal kanadı, DPT'nin bakanlar kurulunun, hükümetin üstünde özerk bir kurum olması; ekonomik ve sosyal politika hedeflerin belirlenmesinde DPT'nin hükümete tavsiye eden ve yardımcı olan bir kurum olması değil, bu politikaları tayin eden bir kurum olması konusunda ısrarcı oldu²²⁶. Mehmet Özgüneş, Planlama Teşkilatının kurulmasının sebebinin DP'nin on yıldan beri yanlış uygulamaları olduğunu, her zaman devlet menfaatinin parti menfaatinin gerisinde tutulduğunu belirttikten sonra *şayet bu komisyon istişari mahiyette olacaksa; sadece tavsiye edecekse hakikatte dünkü kötü tatbikatı önlemeye imkân ve ihtimal olmadığını* ifade etmiştir. Orhan Kabibay, DPT sadece tavsiye niteliğinde rapor hazırlayan bir kurum olacaksa böyle bir teşkilata gerek olmadığını, şimdiye kadar yüzlerce rapor hazırlandığını ama hiçbirinin uygulanmadığını ifade etmiştir. Dündar Taşer,

²²² **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19.

²²³ Karavelioğlu, a.g.e., s. 78.

²²⁴ Karpat, a.g.e., s. 244.

²²⁵ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19; **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 8-22.

²²⁶ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 13.

Planlama Teşkilatının hazırlayacağı planların uygulanıp uygulanmayacağı- nın gelecek hükümetlerin inisiyatifine bırakılması durumunda her zamanki gibi bu planların günlük politik kaygılara kurban edileceğini ifade ettikten sonra şöyle devam etmiştir: *Zamanın Başvekilinin, beni niçin tenkid ediyor- sunuz, siz istediniz ben de falan yere o fabrikayı kurdum* şeklinde israfa yol açan politikalar tekrarlanacaksa bu tasarının çıkarılmasına gerek yoktur²²⁷. Şefik Soyuyüce'ye göre ise, *Adnan Menderes'i diktatoryaya* götüren sebep siyasi nüfuz kadar, iktisadi *vasıtalar*'dı. Başbakanın elinde *bir sürü banka- lar ve vasıtalarla çeşitli zümreler üzerinde baskı yapabilmek ve bunu icra edebilmek imkânı* vardı ve bu nedenle önlem alınmaz ise sorunlar devam edecekti²²⁸. Planlama Teşkilatı yapmalı, söylemeli, hükümet de planlamanın dediklerine uymalıydı. Muzaffer Özdağ'a göre, DPT'ye verilecek hükümet üstü özellik bir hiyerarşi üstünlüğü değildi, fakat bu üstünlük, bir planlama ve zihniyet üstünlüğüydü. DPT'ye verilen özerklikle siyasetçilerin keyfi mü- dahalelerinden bağışık kılınmış bir kalkınma yöntemi geliştirilecekti²²⁹.

Ancak radikaller bu görüşlerini, Komitenin geri kalanına kabul ettire- mediler ve Komite tasarımı 30 Eylül'de kanunlaştırdı. Kabul edilen 91 sayılı Kanun'a göre, DPT'nin görevi, Başbakanlığa bağlı olarak ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin tayininde ve ekonomik politikayı il- gilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda hükümete yardımcı olmak ve da- nişmanlık yapmaktır. Kalkınma Planları, kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici nitelikte olacaktı²³⁰. Daha sonra Planlama Teşkilatı 1961 Anayasası'na da dâhil edildi. Böylece Türkiye'de planlı kalkınma döne- mi başlamış oldu.

DPT, kurulduktan sonra yatırım ve kalkınma için sistematik ve gerçekçi planlar oluşturmaya başladı. Hazırladığı planlarla ve diğer faaliyetlerle ülke- nin ekonomik ve sosyal kalkınmasında faydalı etkilerde bulundu. 1963-1967 yılları arasındaki kalkınmanın ana çerçevesini çizen ilk Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı 1963'te hazırlandı. Eğitim konusunu *İnsan gücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma* başlığı altında ele alan bu ilk planlama çalış- masında, eğitimin ana ilkeleri, hedefleri, mevcut durumu ve alınması gereken önlemler ele alınmıştır. Benimsenen ana ilkelerde, eğitimin kalkınmada en etkili araçlardan bir olduğu, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelikte ve sayıda elemanın yetiştirilmesinde eğitimin başlıca yol olduğu ifa- de edilmiştir. Eğitimin aynı zamanda toplumda kişilere kabiliyetlerine göre yetiştirme imkânı sağlayarak sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkelerinin gerçek-

²²⁷ a.g.y., s. 9.

²²⁸ a.g.y., s. 9.

²²⁹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 14, 29. 09. 1960, ss. 12-19; **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B: 15, 30. 09. 1960, ss. 8-22

²³⁰ **Resmi Gazete**, S 10621, 5 Ekim 1960.

leşmesinde en etkili araç olduğu vurgulanmıştır. Sonrasında Kalkınma Planında toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesinin ve toplumun ihtiyaç ve şartlarına uygun insan yetiştirilmesinin büyük bir öncelik olduğu belirtilmiştir²³¹.

İktidarlara DPT arasındaki anlaşmazlıklar daha Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planının hazırlanması sırasında ortaya çıkmıştır. Tarım kesiminin vergilendirilmesi konusunda hükümetle anlaşamayan DPT müsteşarı ve daire başkanları istifa etmişlerdir. Bu tür sürtüşmeler uzun yıllar devam etmiştir²³². Kalkınma planlarıyla tespit edilen çoğu hedef, ekonomik ve siyasi nedenlerle gerçekleşme de DPT, hükümetlere çeşitli yönlerden baskılarda bulunarak planlı kalkınmanın devamını sağlamak için etkili olmuştur. Hükümetlerin, DPT'nin hazırladığı planlara, tavsiyelerine ve diğer faaliyetlerine gösterdikleri itibar zaman zaman farklılık gösterebilmiş, iktidar partileri DPT'nin hazırladığı plan ve programı kendi faaliyetlerini, amaçlarını kısıtlayıcı bir unsur olarak görebilmiştir. Özellikle bazı partilerin seçim meydanlarında *Plan mı pilav mı?* sloganını kullanması partilerin DPT'ye yaklaşımını gösterir niteliktedir²³³.

1.5. Milli Birlik Komitesinin Türkiye'deki Dini Uygulamalara Müdahalesi

27 Mayıs'ta askerler yönetimi ele geçirdiğinde, Tek Parti Dönemi'ne tekrar dönüleceği ve hatta katı laiklik politikalarının yeniden uygulanacağı ile ilgili yaygın bir kanı oluştu. Camilerin kışlalara dönüştürüleceğine, ezanın yeniden Türkçe okunacağına dair söylentiler dolaşmaya başladı²³⁴. MBK bu tür söylentilere, dinin bir vicdan işi olduğu, kanun ve polis işi olamayacağı, din konusunda bir zorlamanın yapılamayacağı, ezanın Türkçe okunması ile ilgili herhangi bir kararın alınmadığı; Kuran'daki değişmez kutsal gerçeklerin ve güzelliklerin ancak Türkçe okunduğu zaman daha iyi anlaşılacağı şeklinde cevap verdi²³⁵. MBK'nin İslam'a yönelik aleyhte bir tutum sergilemek gibi bir niyeti yoktu, aksine onu istismar eden çıkarıcı kesimlerin ve siyasi partilerin etkisinden kurtararak devletin kontrolü ve denetimi altına almak istiyordu²³⁶. MBK din konusundaki genel politikasını şöyle açıklıyordu:

Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin irticai ve siyasi cereyanlara alet edilmekten saf ve lekesiz kalması Milli Birlik Komitesinin en

²³¹ **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, DPT, 1963, s. 441-467

²³² Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 111.

²³³ **a.g.e.**, s. 111.

²³⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 475.

²³⁵ **Milliyet**, 16 Temmuz 1960.

²³⁶ "Dinimiz Siyasi Cereyanlara Alet Edilmeyecek", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1960.

*büyük emelidir. Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ne de zor kuvveti ile müdahale edilemez. Bu maksatla şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki: Bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar hiçbir surette Milli Birlik Komitesinin fikirlerini ifade etmez*²³⁷.

Din ve vicdan özgürlüğü konusundaki bu resmi açıklamasına rağmen MBK, açıkça ezan ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi, çarşıfa karşı bazı önlemler alınmasından yanaydı. Bu yöndeki uygulamaları tedricen hayata geçirecek halka benimsetmeyi planlamaktaydı. Diğer taraftan İslam'a yönelik Tek Parti Dönemi'nde uygulanan katı laiklik politikalarına dönmek niyetinde de değildi. Atatürk'e ve devrimlerine derin bağlılığına karşın MBK, Tek Parti Dönemi'nde uygulanan laiklik politikalarının toplumda açtığı yaraların izlerini kavriyordu. Dinin toplumda yaşamsal bir bileşim olduğunu, dine yönelik düşmanca bir tutumun vereceği zararların da farkındaydı²³⁸. Bu nedenle MBK, yasanın gücü ve baskıyla değil, ana araç olarak eğitim ve propaganda ile dini eğitim sağlama ve halkı aydınlatma yolunu seçti. 27 Mayıs rejiminin din konusunda izlemeye çalıştığı politikayı Gürsel şöyle ifade etmekteydi: *İzlediğimiz yol, öyle bir yoldur ki, bir gün, halkımızın bilgilenmesi sayesinde, duaların ve Kur'an'ın Türkçe okunması talebi aşağıdan, bizzat halkımızdan gelecektir. Böyle bir yol takip ediyoruz. Halkımızı bu yola hazırlayacak ve eğitecek şekilde gerekli unsurları eğitiyor ve gerekli kurumları hazırlıyoruz*²³⁹. Komite üyesi Muzaffer Özdağ'a göre, *Türk inkılapçıları inanan insanlar sıfatıyla caminin içine girmedikçe fikirlerini köylüye kabul ettiremezler. Öğretmen, memur ve diğerleri halka inecek ve oradan halkı aydınlatmaya teşebbüs edecektir*²⁴⁰. Diğer yandan MBK içerisinde bazı subaylar Diyanet İşleri Başkanlığının ve dinin yeniden düzenlenerek kontrol altına alınması gibi proje tasavvurlarına da sahiptiler. Bu projelerden biri, ileride değinileceği üzere, Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı kanun tasarısı olarak ortaya çıkacaktır.

MBK üyesi subayların tümü, Atatürk'ün laik devrimlerine bağlıydılar²⁴¹ ve Menderes iktidarının bu devrimler konusunda tavizler verdiğini savunmaktaydılar. Bu nedenle 27 Mayıs'ı Atatürk'ün laik devrimlerini devam ettiren bir hareket olarak tanımlıyorlardı. Diğer yandan din konusunda askerlere hâkim olan duygu, İslamiyet'in gerçek özünden ve anlamından koparıldığı ve gericilerin de kişisel çıkarları uğruna dini değerleri istismar ettikleri yönün-

²³⁷ **Milliyet**, 26 Temmuz 1960, s. 1, 5.

²³⁸ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları...**, C 1, 17. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 21 Temmuz 1960, s. 382.

²³⁹ **Milliyet**, 3 Mart 1961.

²⁴⁰ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1960.

²⁴¹ **Karpat, a.g.e.**, s. 329.

deydi. Askerî yönetim, din istismarını önlemenin en etkili yolu olarak ibadet dilinin Türkçe olması gerektiği görüşündeydi²⁴². Örneğin Gürsel'e göre, Türk milleti Kur'an'ı kendi dili ile öğrenmesini bilmelidir. Yüzyıllarca bunu bilmediği içindir ki *dinimizin hakiki kemaline erememiş, onun fazilet, ahlak, insani vazifeler bakımından çok mühim esaslardan gafil kalmıştır. Halkın dini bilgileri hakiki hüviyeti ile öğrenmesi mutlaka lazımdır. Bunun için de yol Kur'an'ı konuştuğu dil ile okuyup anlamasıdır*²⁴³. Gürsel, İslam Enstitüsünde yaptığı konuşmada da dinin *milli bir hüviyetle kavranmasının zorunluluğu* üzerinde durdu: *Türk, kendi dinini kendi dili ile ifade edemezse, asla bir din sahibi olduğunu iddia edemez... Ezan'ın, Kur'an'ın Türkçe okunamaz denişi gibi sakat, köksüz ve esassız fikirlere itibar etmemeliyiz* dedi²⁴⁴. Bu konuda diğer MBK üyeleri de Gürsel'den farklı düşünmüyordu. Türkeş'e göre *Türk camiiinde Türkçe Kur'an okunur. Arapça değil*²⁴⁵. Sami Küçük'e göre ise bütün dünyada insanlar ibadetlerini, çağrılarını, Allah'a yalvarışlarını kendi dilleriyle yaparlarken, Türklerin bunu yapmamaları için sebep yoktu ve yapmaları zorunluydu²⁴⁶.

İbadet dilinin Türkçe olması yönünde bazı sivil kesimlerden de sesler yükseliyordu. Örneğin 14 Temmuz 1960'ta yapılan Türk Dil Kurumu Kongresinde, Arapça ezanın yasaklanması ve Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi istendi. Dil Kurultayının önergeyi hazırlayan delegeler *27 Mayıs İnkılabından sonra ezanın hala Arapça okunmasının devrimlere ve Türkçeye aykırı bulunduğunu bildirdiler*²⁴⁷.

Cemal Gürsel, din konusunda izlenecek politikaya destek olmak ve aynı zamanda dinin istismar edilerek yapılacak toplumsal reformlara engel teşkil etmemesi için çeşitli yurt gezilerinde İslam'ın ilerici rolünü vurgulayan konuşmalar da yapmaya başladı. Gürsel, Malatya'da yaptığı konuşmasında, ekonomik durumun düzeltilmesi için halktan gayretle çalışmalarını, çaba sarf etmelerini istedi ve *İslam, çalışmamızı ve mükemmele ulaşmamızı emreder* dedi. Erzurum'da *geriliğimizden dini sorumlu tutanlar yanılıyorlar. Hayır, geriliğimizin nedeni dinimiz değil, dinimizi bize yanlış tanıtanlardır. İslam, dünyadaki en kutsal, en dinamik ve en güçlü dindir... Fakat yüzyıllarca İslam bize kötü ve yanlış açıklanmıştır. Dünya milletlerinin gerisinde olmamızın ne-*

²⁴² "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, 15 Temmuz-23 Ağustos 1960, **Cumhuriyet**.

²⁴³ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1960.

²⁴⁴ **Milliyet**, 6 Ekim 1960.

²⁴⁵ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960.

²⁴⁶ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1960.

²⁴⁷ **Milliyet**, 15 Temmuz 1960.

*deni budur dedi*²⁴⁸. Türk-İslam vurgusu yaparak, Türk İslam'ındaki gerici unsurların yabancılardan alındığını ifade eden Gürsel, bir basın toplantısında, İslam'ın Arap diline kölelikten kurtarılması gerektiğini söyledi²⁴⁹.

Din ve laiklik konusu sık sık Bakanlar Kurulunda da ele alınmış ve izlenecek bazı politikalar dile getirilmiştir. 17. Bakanlar Kurulu toplantısında Kur'an Kurslarının yasaklanması ve yeni bir din kitabı yazılması gündeme gelir. Toplantıda Tek Parti Dönemi'nde sadece laikliğin esas alındığı, din konusuna ilgisiz kalındığı ve bu alanın yobazlara terk edildiği ve bu politikanın olumsuz sonuçlar doğurduğu dile getirilir. Bu hatanın tekrarlanmaması için örgün eğitimde dini eğitimin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilir. Böylece din, devletin kontrolünde doğru bir şekilde öğretilecek ve softaların elinden kurtarılacaktı²⁵⁰.

Askerî yönetim, gericiliği ve hurafeleri önlemenin en etkili yolun eğitimden geçtiğini ve bu nedenle din adamlarının daha iyi eğitilmesi gerektiği görüşündeydi. Bununla birlikte devletin milli olma özelliğine zarar verebilecek veya Panislamizm'i desteklemeye yönelik her türlü girişime karşı da sert tavır aldı. Örneğin Bakanlar Kurulunun 35 ve 38. toplantılarında bazı Türk öğrencilerin Mısır'daki el-Ezher Üniversitesine gidip dinî eğitim almaları önemli bir tehlike olarak değerlendirilmiş ve bunun mutlaka engellenmesi için önlemler alınması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Buraya giden öğrencilerin Arap olup döndükleri, özellikle Atatürk inkılablarına ve Atatürk Türkiye'sine karşı düşman kesildikleri, bu konuda mutlaka önlem alınması gerektiği dile getirilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel, İmam-Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüsünün rasyonel bir şekilde yeniden ele alınması ve bu kurumların ıslah edilmesiyle dinî eğitim için el-Ezher Üniversitesine öğrencilerin gitmesi gibi eğilimlerin önüne geçilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Bakan Tuncel, din konusunda bir heyet oluşturulduğu ve bu heyetin tavsiyelerinden faydalanarak İmam-Hatip Okullarını ve İslam Enstitüsünü kısa sürede ıslah edeceklerini söylemiştir. Cemal Gürsel ise bu konuda çok sert önlemlerin alınması talimatını vermiştir. Gürsel, el-Ezher Üniversitesine kayıt yaptıran öğrencilerin tespit edildikten sonra gerekirse bunların vatandaşlıktan çıkarılmasını istemiştir²⁵¹.

Askerî yönetim çarşaf konusunda da çok hassas davranmaktaydı. Devlet Başkanı Gürsel'e göre, çarşaf gerici bir unsurdu ve kesinlikle Türk değildi. Gürsel, çarşafın Türk kadını için bir yüz karası olduğunu belirterek şöyle

²⁴⁸ **Milliyet**, 25 Ekim 1960.

²⁴⁹ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1960.

²⁵⁰ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları...**, C 1, 17. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 21 Temmuz 1960, s. 384.

²⁵¹ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları...**, C 1, 35. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 26 Eylül 1960, s. 506.

devam etmekteydi:

...*Türk kadının güzel yüzünü saklaması için bir alın karası bulunduğunu sanmıyorum. Dünya önüne temiz yüzü ile çıkmak onun hakkıdır. Tarih boyunca kahramanlar doğurmuş, büyük evlat yetiştirmiş, büyük tarihi hadiseler yaratmıştır. Kimden ne korkusu vardır ki yüzünü saklamak ihtiyacını duyuyor. Çarşafın namus ile de alakası yoktur. Türk kadınlarından rica ederim, kendilerine yakışmayan ikbalde gözükmelerine meydan vermesinler, yüzlerini saklamasınlar*²⁵².

Çarşaf konusunda MBK'nin diğer üyeleri de Gürsel'den farklı düşünmüyorlardı. Türkeş'e göre, çarşaf Türk kadınına utanılacak kılığa sokmuş ve kap-kara bir yangın halinde tüm Anadolu'yu sarmış durumdaydı. İrfan Solmazer, *çarşafı din için bir kisve saymıyoruz. Dinin elbisesi yoktur. Din istismarcılığı dinsizliktir. Asla müsaade etmeyeceğiz* diyordu²⁵³. İstanbul Valisi General Refik Tulga'ya göre, çarşaf kiliseden kalma bir alışkanlıktı ve İslam diniyle bir ilgisi yoktu. Tulga, *zira ben İtalya'daki papaz kadınlarda da aynı tip çarşaf görürüm. Bunun ancak gericilikle ilgisi olabilir* demekteydi. Askerlerin açıklamalarını bazı müftüler de onaylıyordu. İstanbul Müftüsü, *çarşaf kelimesi bile Türkçe değildir, kelimenin esası Acemceden gelmiştir*²⁵⁴ derken Antalya Müftüsü Fatih Gökmen, çarşafın İslam dini ile hiçbir alakasının bulunmadığını ve Kur'an'da örtünme ile ilgili ayetin bazı tefsirciler tarafından yanlış anlaşılmalara yol açacak şekilde yorumlandığını söyleyerek askerlerin söylemlerini destekliyorlardı²⁵⁵.

İstanbul'da görevli bazı subaylar Mustafa Kemal Derneği gibi sivil toplum örgütleriyle birlikte çarşafıla mücadele kampanyası başlattılar. Mücadeleye imam ve muhtarların da katılımı sağlanmaya çalışıldı. Kadıköy Kaymakamı Yb. Turan Okan, *bir Hristiyan kıyafeti olan çarşafın tamamen ortadan kaldırılması için* imamları göreve davet etti. İstanbul'da bir tekstil işletmesi çarşafıla mücadele kampanyası için ucuz manto imal ederek destek sağladı²⁵⁶. İstanbul Valisi Gen. Refik Tulga, çarşafın Müslümanlıkla ilgisinin olmadığı ve Hristiyan kıyafeti olduğu yönünde İstanbul Müftüsünden destek sağladı. Bu propaganda çizgisi işe yaramayınca bu kez, Tulga İstanbul'un turistik bölgelerinde çarşaf giymeyi yasaklayan bir talimat yayımladı²⁵⁷.

Dönemin en önemli kitle iletişim aracı radyoydu. Askerî yönetim radyo

²⁵² **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1960.

²⁵³ "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz-23 Ağustos 1960.

²⁵⁴ **Cumhuriyet**, 27-28 Ağustos 1960.

²⁵⁵ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1960.

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1960.

²⁵⁷ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1961.

programlarını da yeniden ele aldı ve dinî programları tamamen kaldırarakla birlikte bu programların sürelerini kısalttı. Düzenlenen yeni programa göre, saat farkından dolayı radyoda ezanın okunması kaldırıldı. Mevlidin, sadece Hz. Muhammed'in doğum gününde, Kadir ve Miraç gecelerinde okunması kararlaştırıldı. Radyodan Kur'an'ın okunması ise sadece Cuma sabahı ve 15 dakika ile sınırlandırıldı. İlk beş on dakikada, parçanın mealen Türkçesi izah edildikten sonra geriye kalan sürede Arapça metin okunacaktı. Din ve ahlak saati konuşmaları da cuma geceleri yapılacaktı²⁵⁸.

MBK, din konusunda DP Dönemi'nin kurumsal değişikliklerini sürdürmekle birlikte, daha aydın din adamları yetiştirilmesi ve ibadet dilinin Türkçe olması için bazı girişimlerde bulundu. Bu girişimleri Devlet Bakanı Hayri Mumcuoğlu, 17 Aralık 1960'ta bir basın toplantısında açıkladı. Bakanın yaptığı açıklamalarda, İmam Hatip okullarının ıslah edileceğini, 1959'da açılan Yüksek İslam Enstitüsünün yerine olmak üzere İstanbul Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesinin kurulacağını, bundan böyle din ve dinî meselelerin ehil din adamlarının eline bırakılacağını ve böylelikle vatandaşların dinî inançlarının politik sebeplerle sömürülmesine engel olunacağını ifade etti. Ayrıca Bakan Mumcuoğlu, dinî eğitim konusunun kapsamlı bir şekilde ele alındığını, 10 yıllık bir plan hazırladığını, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesine başladığını, 8 ay içerisinde de bunun bitirileceğini, camilerdeki hatiplerin vatandaşları her bakımdan aydınlatmaları için Hutbeler dergisinin çıkarıldığını, Türk mimarisinin örnekleri oldukları için, Güzel Sanatlar Akademisinden uzmanların camileri onarıp restore edeceklerini ifade etti²⁵⁹.

27 Mayıs rejimi dinin siyasete alet edilmesine şiddetle karşıydı. Öyle ki daha darbenin ilk günü Gürsel, Anayasa Komisyonundan hazırlanacak anayasada din istismarını önleyecek hükümlerin de bulunması isteğinde bulundu²⁶⁰. Buna rağmen, MBK toplumdaki etkili gücünden dolayı darbeyi meşrulaştırma aracı olarak dini kullanmaktan da kaçınmadı. *27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mananın, halka ve köylüye kâfi derecede anlatılması için darbeden hemen sonra Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Haziran 1960'ta müftülere bir genelge gönderdi. Söz konusu genelgede, ..yurdumuzun en ücra köşelerine kadar idareyi fiilen ele alıp Milli menfaatlerimizi korumak için var kuvvetiyle çalışan Hükümetimize destek olmanın Dini bir vecibe teşkil ettiğini, aksine hareket eylemenin dünyada ve ahirette mes'ulliyeti ve hüsrani mucip olacağını* vaizlerin vaazlarında, hatiplerin hutbelerinde ayet ve hadislere dayanarak

²⁵⁸ 27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri..., s. 136-137.

²⁵⁹ "Batıl İnançlara Karşı Mücadele", *Milliyet*, 18 Aralık 1960, s. 3; "Diyanet İşleri Teşkilat Kanununda Alevi'lerin Temsiline Yer Verilecek", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1960; Ahmad, *a.g.e.*, s. 477.

²⁶⁰ İpekçi ve Coşar, *a.g.e.*, s. 198.

halka anlatılması istenmekteydi²⁶¹. MBK, anayasa referandumunu için başlattığı *Evet* propagandasında da dinin etkili olabileceğini düşündü ve Diyanet İşleri Başkanlığına konuyla ilgili bir bildiri hazırlattı. *İslam dini ile Anayasamız* adlı bildiri, anayasa referandumundan bir hafta önce yayımlandı. Söz konusu bildiride, laiklik ilkesinin ve halkın anayasa etrafında birleşmesinin önemine değinilmekteydi²⁶².

27 Mayıs rejimi, tedricen uygulayacağı politikalarla ezanın Türkçe okunmasını, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesini, ibadet dilinin Türkçe olmasını hedeflemekteydi. Böylece halk kendi dilinden dinini öğrenecek, din istismarının önüne geçilmesi sağlanacaktı. Fakat 27 Mayıs rejiminin hedeflediği bu politikaların ürün verebilmesi için uzun süre iktidarda kalmayı gerektirmekteydi. Oysa MBK, on sekiz ay gibi kısa bir süre iktidarda kaldı ve din politikası kalıcı bir etki yaratamadı. Bununla birlikte laiklik konusu ve Atatürk devrimlerinin korunması 1961 Anayasası ile dikkatle ele alındı. Bağımsız bir dinî örgütlenme yerine dinin devletin kontrolünde olmasına özen gösterildi²⁶³. Ayrıca askerî yönetim, en azından din istismarının önlenmesi yönündeki çabalarının boşa gitmemesi için siyasi partilerden 1961 seçimleri öncesinde ve sonrasında dinî, siyasî amaçlarla istismar etmeyeceklerini açıkça ilan etmelerini istedi²⁶⁴. MBK bu zayıf önlemlerle yetinmek zorunda kaldı. Diğer taraftan 27 Mayıs darbesinin din konusunda kalıcı ve dolaylı etkisi ise 1961 Anayasası ile genişletilen bazı hak ve özgürlükler sonucu ortaya çıkmıştır. Genişleyen hak ve özgürlükler ve bunlardan istifade eden sol akımların 1960'lar boyunca gelişmesi, kültürel İslam'ın dışında siyasal İslam'ın da sesini yükseltmesine yol açmıştır²⁶⁵.

1.6. Eğitim Kurumları Aracılığıyla 27 Mayıs'ın Meşrulaştırılması

MBK, eğitim kurumlarında darbenin meşruiyeti ve niteliğine yönelik olarak yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Komitenin eğitim kurumlarına yönelik bu propaganda faaliyetlerinin amacı ise halk desteğini sağlamanın yanında, 27 Mayıs darbesini yeni nesillerin zihninde, ülkenin geleceği için zorunlu ve ilerici bir hamle olarak yerleştirmektir. Oluşturulmak istenen bu imaj, konuyla ilgili çeşitli resmi açıklamalarda, eğitim kurumlarına yönelik genelge ve yayınlarda kendisini görünür kılmaktadır. Örneğin Devlet Başka-

²⁶¹ BCA. FK. 51V, Yer No: 4-33-29, 28. 06. 1960.

²⁶² "Anayasa 'Evet' Kampanyası Gelişiyor", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1961; *Milliyet*, 2 Temmuz 1961.

²⁶³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2018, s. 390-392.

²⁶⁴ "Müşterek Anlaşma", *Milliyet*, 6 Eylül 1961.

²⁶⁵ Murat Yılmaz, "Darbeler ve İslâmcılık", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslâmcılık*, C 6, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul s. 637; Ahmad, a.g.e., s. 478.

nı Org. Cemal Gürsel, 1 Haziran 1960 tarihli konuşmasında öğrenci gençliğin darbenin gerçekleşmesindeki rolünü yücelterek darbenin gerçek kahramanlarının onlar olduğunu ifade etmektedir.

Haklara ve hürriyetlere yapılan tecavüzler karşısında bir aydan beri yaptığımız cesur ve asil mücadelenizi yakından hayranlıkla ve muhabbetle takip ediyorum. Sizler bu hareketinizle yalnız zalimleri korkutmadınız, aynı zamanda milletin ve hepimizin ümitlerine de ışık tuttunuz... Şunu katiyetle bilmeliyiz ki, hürriyetlerimiz elimizden gittiği gün insanlık hayatımızı da, faziletlerimizi de ve hatta milli varlığımızı da kaybetmemiz mukadderdir. Hürriyetsiz kemal ve tekâmül olamaz. Hak ve hürriyet bilmemek, duymamak ancak bahtsız aşağı mahlûkların talebidir... Milletimizi bu derece düşürmek isteyenler her zaman mutlak surette hüsrana uğrayacaktır²⁶⁶.

I. Gürsel Hükümetinde Maarif Vekilliğine getirilen Fehmi Yavuz ise öğretmenlere yönelik konuşmasında, 27 Mayıs darbesinin eğitim ve bilim alanına nasıl yansması gerektiğini açıklamıştır²⁶⁷. Yavuz, DP iktidarını ağır bir dille eleştirerek müdahalenin gerekçelerini ayrıntılarıyla anlatmış ve 27 Mayıs'ın *sosyal hayatımızda ilmin, kültürün amiyane düşüniş ve davranışlara, hürriyetin ve meşruiyetin keyfi idareye, zümre tahakkümüne galebesi olduğunu ileri sürmüştür*²⁶⁸. Fehmi Yavuz'dan sonra Milli Eğitim Bakanı olan Bedrettin Tuncel ise 1960-1961 öğretim yılı nedeniyle yaptığı radyo konuşmasında, *ülkeyi aydınlığa kavuşturan 27 Mayıs İnkılabının ilk ders yılına başladığını ve öğretmenlerin öğrencilere milleti aydınlatan inkılap hareketini en açık biçimde anlatacaklarını ifade etmiştir*²⁶⁹.

Komite üyelerinin ve milli eğitim bakanlarının eğitim kurumlarına yönelik konferans ve demeçlerinin²⁷⁰ yanı sıra okullarda çeşitli uygulamalarla da 27 Mayıs darbesinin benimsetilmesi için öğrenciler üzerinde etkili olunmaya çalışılmıştır. Örneğin MEB, okullara gönderdiği bir genelge ile 1960-1961 ders yılının, 27 Mayıs'ı kapsayacak şekilde saptanan bazı törenlerle başlayacağını bildirmiş ve yerine getirilecek program şöyle saptamıştır:

1) *27 Mayıs İnkılabı hakkında okul müdürü ve başöğretmenleri ile tarih, felsefe ve yurttaşlık bilgisi veya milli savunma dersi öğretmenlerinden biri tarafından birer konuşma yapılacaktır.*

2) *Bu konuşmada öğrencilerin seviyesine göre, 27 Mayıs İnkılabımızın*

²⁶⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1117, 5 Eylül 1960.

²⁶⁷ İnal, Kemal, **Eğitim ve İktidar, Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milli-yetçi Değerler**, Ütopya Yayınevi, Ankara 2004, s. 113.

²⁶⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1107, 6 Haziran 1960.

²⁶⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1121, 3 Ekim 1960.

²⁷⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1117, 5 Eylül 1960; MEB Tebliğler Dergisi, C 24, S 1171, 18 Eylül 1961.

mana ve sebepleri üzerinde durulacaktır:

- a) *Sayın Devlet ve Hükümet Başkanımız Orgeneral Cemal Gürsel'in Türk gençliğine 1 Haziran 1960 tarihli hitabesi okunacak ve açıklanacaktır.*
- b) *27 Mayıs İnkılabı, sosyal sebepleri, memlekete getirdiği hürriyetin manası, milletin inkılap hareketine derhal katılımı anlatılacaktır.*
- c) *27 Mayıs İnkılabı, bilhassa kardeş kavgalarının ve bunun toplumsal acı sonuçlarının önüne geçmiştir, bu cihet belirtilecektir.*
- d) *İnkılap şehitlerinin Türk milletine verdikleri büyük misal üzerinde durulacak, milletin kendilerine kahraman Atatürk'ün yanında yer vermesinin manası belirtilecektir.*
- e) *İnkılabın Türk gençliğine verdiği vazifenin tekrar hatırlatılması maksadıyla Atatürk'ün gençliğe Hitabesi bir öğrenci tarafından okunacaktır.*
- f) *Vatan bağlılığı üstün olan Türk gençlerinin ahlak, ilim, teknik ve kültür alanında da aynı üstünlükle memlekete hizmet edecekleri açıklanacaktır²⁷¹.*

MBK, eğitim kurumlarında 27 Mayıs ile ilgili propaganda faaliyetlerini daha sistemli hale getirmek ve belirli bir çerçeveye oturtmak için yoğun bir yayın faaliyeti de yürütmüştür. Bu yayın faaliyeti daha çok MBK'ye bağlı çalışan *27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı* tarafından yürütülmekteydi. Örneğin genç zihinlere 27 Mayıs darbesini kazımak için bu propaganda bürosu tarafından hazırlanan yayınlardan biri *Okullarda 27 Mayıs* adlı kitapçıktı. Bu kitapçığın hazırlanma amacı 27 Mayıs'ın okullarda öğretmenler tarafından nasıl işlenmesi gerektiğinin esaslarını belirlemektir. Söz konusu kitapçıkta, *27 Mayıs İnkılabının şümülünü, manasını* okullarda tanıtma ve yayma konusunda göz önünde bulundurulacak esasların çerçevesinin tespit edildiği, ilk ve orta dereceli okullarda her öğretmenin kendi ölçüsünde öğrenci seviyesinde bu esasları genişleterek veya kısaltarak anlatması istenir. Yer yer tarihsel gerçeklerden uzaklaşan, tamamen propaganda amacı güden bu MBK yayınında, 27 Mayıs darbesi 19. ve 20. yüzyıllardaki yenileşme hareketlerinin içerisine yerleştirilir. Her yönden yenileşmek için toplumun gösterdiği çabaların (1825, 1839, 1876, 1908, 1920, 1950, 1960) ve yenileşme zincirinin son halkası olarak 27 Mayıs'a işaret edilir²⁷².

Söz konusu kitapçıkta, tarihteki diğer büyük devlet adamları arasında kendine has olan değerleriyle Atatürk belirtilirken, diğer büyük devlet adam-

²⁷¹ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 23, S 1117, 5 Eylül 1960.

²⁷² **Okullarda 27 Mayıs**, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, DSİ Matbaası, Ankara 1961, s. 1.

larının değerlerini küçülterek değil, bütün büyüklükleriyle onları ortaya koyduktan sonra Atatürk'ün onlardan daha ileri, daha yeni ve daha yüksek olan meziyetlerinin vurgulanması istenir²⁷³. DP iktidarının 10 yıllık faaliyetleri ise ağır bir dille eleştirilir:

*Partizan ve aşağılık bir zihniyetin davranışı Aziz Milletimizin ikiye bölünmesine ve aramızda din, mezhep, siyasi inanış, servet farkı yaratılmasına çalışıyordu. Bu, düşünce ve söz hürriyetini, basın hürriyetini, din ve vijdan hürriyetini, can ve mal emniyetini, kanun önünde eşitliği, kamu hizmetlerinde eşit muamele görme hakkını ortadan kaldırıyor ve Ulu Önder Atatürk'ü, yarattığı inkılapları yıpratıyordu*²⁷⁴.

İlköğretim ve ortaöğretim okulları için hazırlanan bu kitapçıkta, yukarıdaki şekilde DP iktidarı tanımlandıktan sonra Menderes hükümetlerinin 10 yıllık faaliyetleri yer yer abartılarak sunulur. 1950'ye kadar inkılâpların yapıldığı, demokrasi yolunda ilerlendiği, *mutlu ve özgür günlere kavuşma sevincinde, gelişme yolunda ve Atatürk'ün izinde mutlu yarınlara yürürken 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP'nin 1950'de iş başına geçtikten sonra süreci tersine çevirdiği* ileri sürülür: *Daha mutlu günlere kavuşmamızı beklerken, dünya, insanları mutlu kılmak yolu ararken, düşük iktidar kabına sığmaz hale geldi.* Ordunun CHP'ye ve İnönü'ye bakış açısını da ortaya koyan şu ifadelerle 1950'lerdeki DP ile muhalefet ilişkileri belirtilir: DP'nin, devlet kuran, Cumhuriyeti ilan eden, inkılâplar yapan, topluma demokrasi nimetlerini hazırlayan muhalefet parti ve mensuplarının haklarını, huzurlarını yok etmeye çalıştığı; *Milletin makûs talihini yenen tarih yapan Atatürk'ün en yakın iş ve silah arkadaşı, dünya diplomatlarınca da dünya çapında bir devlet ve siyaset adamı olan Sayın İnönü'nün hayatına kastettiği* ifade edilir. Kitapçıkta DP'yi karalama propagandasına devamla, DP'nin bilim ve Batılılaşma zihniyetinin ayakta kalmasından korktuğu, Anayasa'nın millete tanıdığı hakları gasp ettiği; devlet işlerini, antlaşmaları Meclise ve halka duyurmadan yaptığı, yolsuzluklarla ve uyguladığı bozuk planlarla ülkeyi zarara uğrattığı ileri sürülür²⁷⁵.

Kitapçıkta, 27 Mayıs'ın anlamı üzerinde önemle durulur. Öncelikle 27 Mayıs'ın bir ihtilal mı yoksa bir inkılâp mı olduğu açıklanır ve 27 Mayıs'ın hem ihtilali hem de inkılabı kapsayan derin bir hareket olduğu öne sürülür. Daha sonra 27 Mayıs'a çok farklı açılardan anlamlar yüklenerek 27 başlık sıralanır. Kitapçıkta ifade edildiğine göre, 27 Mayıs, *özgürlüğüne tecavüz edilen Türk gençliği ve ordusunun Atatürkleşerek yarattığı bir mucizedir. 27 Mayıs, hürriyetleri yok eden, milli birliği bozan iktidar düşkünlerine, bir avuç diktatöre karşı Türk Ulusunun şahlandığı tarihtir. 27 Mayıs, Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletin şeref ve haysiyetini, namusunu kurtardığı gündür. 27*

²⁷³ a.g.y., s. 1.

²⁷⁴ a.g.y., s. 6-7.

²⁷⁵ a.g.y., s. 16-17.

Mayıs, *Türk milletini karanlıktan kurtaran, Atatürk'ün emanetini muhafaza ve müdafaa eden, Türk Ordusunun vatan ve milletin vefalı ve sadık bekçisi olduğunu ifade eden gündür. 27 Mayıs, insanlık tarihinin şeref belgelerinden biridir ve Türk milletini muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkaracak yoldur. 27 Mayıs, dünyada ilk beyaz ihtilalin yaratıldığı gündür vs. Bu şekilde içerikten yoksun 27 tane anlam sıralanır*²⁷⁶.

Tamamen propaganda amaçlı ve gerçeklerden uzak bir şekilde hazırlanan söz konusu MBK yayını, her ne kadarki *karanlık günlerin* DP iktidarı ile başladığını ifade etse de demokratik devlet düzeninin yüzyılı aşkın bir süredir gerçekleştirilemediği, bunun en büyük nedeninin ise bağınazlık ve cehalet olduğunu da kabul eder²⁷⁷.

Kitapçıkta, *Vatanseverlik ruhunu körpe dimağlara yerleştirmek ve bu imanla gençliği idealize etmek için tarihten örnekler verilir. Daha sonra MBK ve Cemal Gürsel de verilen tarihsel örnekler ışığı altında kahramanlaştırılır. Kitapçıkta metinlerde şiir etkili bir şekilde kullanılır. Sık sık işlenen konu ile bağlantılı şiirlere yer verilir. Osmanlı tarihi kısaca anlatıldıktan sonra Cumhuriyete vurgu yapılırken Mithat Cemal Kuntay'ın *Cumhuriyet* adlı şiiri verilir. Çok partili hayata geçiş ve sonu anlatılırken Mehmet Emin Yurdakul'un *Vatan Tehlikede* şiiri verilir. Darbe süreci anlatılırken Tevfik Fikret'in *Millet Şarkısı* verilir. Darbe öncesi ele alınırken, Mehmet Ütük'ün *Hürriyet Destanı*, 27 Mayıs şehitlerinden teğmen Ali İhsan Kalmaz'ın darbeden on gün önce kaleme aldığı *Uyandır Hala Uyanmayanlar Varsa* adlı şiirleri işlenir. 27 Mayıs'ın anlamı ve hedefleri anlatılırken de *27 Mayıs Marşı* kullanılır²⁷⁸.*

1.7. Ders Kitaplarında 27 Mayıs

27 Mayıs darbesiyle birlikte, özellikle toplumsal içeriğin ağırlıklı olduğu derslerin ders kitaplarının yeni döneme göre güncellenmesi de gündeme geldi. Bu güncelleme daha çok iktidardaki askerî yönetim tarafından belirli bir geçmiş yorumunun aktarılacağı tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyoloji gibi dersleri kapsamaktaydı. Ders kitaplarındaki konu ve ünitelerin yeniden ele alınması ve 27 Mayıs ile ilgili konuların kitaplara dâhil edilmesi işi uzun zaman alacağından, ilk etapta ders kitaplarıyla birlikte okutulmak üzere 27 Mayıs ile ilgili ek yayınlar hazırlandı. Darbeden dört ay sonra Milli Eğitim Bakanı valiliklere gönderdiği bir genelgede, ilk ve orta dereceli bütün okullarda 27 Mayıs konusunun tarih, yurttaşlık bilgisi ve sosyoloji derslerinde ne şekilde işleneceğini bildirdi²⁷⁹. Genelgede, 1960-1961 ders yılında tarih ve

²⁷⁶ a.g.y., s. 42-44.

²⁷⁷ a.g.y., s. 42.

²⁷⁸ a.g.y.

²⁷⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C 23, S 1119, 19 Eylül 1960.

yurttaşlık bilgisi derslerinin 1950'leri içeren kısmının okutulmasında, Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*²⁸⁰ ile Selâhattin Tansel tarafından hazırlanan *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*²⁸¹ adlı eserlerin esas alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bununla doğrudan DP iktidarının on yıllık geçmişi hedef alınmaktadır. Aynı genelgede ilk ve ortaokul yurttaşlık bilgisi programlarının aynen okutulacağı, ilkokullarda öğretmenlerin, Karal'ın ve Tansel'in söz konusu eserlerindeki metinleri göz önünde tutarak öğretim yapacakları belirtilmektedir. Yine söz konusu genelgede, ortaokul ve lise seviyesindeki okullarda bahsi geçen iki eserin veya bunlardan herhangi birisinin öğrencilere de aldırılması ve ortaokullarda metinlerin öğrenciler tarafından anlaşılmasında durumunda öğretmen tarafından izah edilmesi istenmektedir. Genelgenin devamında, lise derecesindeki okullarda *27 Mayıs İnkılâbının mânası bu okulların seviyesine göre daha derin bir şekilde tahlil olunur. Sosyoloji derslerinde bu tahlillere, mevzuuna göre, bütün öğretim boyunca yer verilir* ifadelerine yer verilmekteydi. Son olarak bütün okullarda özellikle *Yurttaşlık Bilgisi, Türkçe ve Sosyoloji* derslerinde *27 Mayıs İnkılabı* konusu üzerine ödevler verilmesi istenir²⁸².

1960-1961 ders yılında, 27 Mayıs'ın meşruiyetini kaybeden bir iktidara karşı yapıldığı, demokrasinin kurtarıcısı olduğu mesajını yayma çabaları, ders kitaplarına ekler hazırlanarak sürdürülür. Örneğin Ortaokul III. Sınıf Yurttaşlık Bilgisi, İlkokul 5. Sınıf Tarih ders kitaplarıyla ile verilmek üzere *27 Mayıs İnkılabı* başlığı ile ekler hazırlanır²⁸³. İlk ve ortaöğretimde okutulan tüm bu yayınların ortak özelliği, DP iktidarına yönelik olabildiğince küçük düşürücü bir dil kullanmaları ve 27 Mayıs darbesini her yönü ile övmeleridir²⁸⁴.

1961'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yurttaşlık bilgisi, milli savunma gibi derslerin müfredatlarının değiştirilmesiyle birlikte 27 Mayıs ile ilgili propaganda metinleri ders kitaplarında yer almaya başladı. Haziran 1961'de yayımlanan ilk ve ortaokul yurttaşlık bilgisi dersi müfredatında *27 Mayıs 1960 İnkılabı, sebepleri, Milli Birlik Komitesi, Kurucu Meclis* gibi konular yer almaktadır²⁸⁵. Lise ve dengi okullarda okutulan milli savunma dersi müfredat

²⁸⁰ Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, MEB Yayını, İstanbul 1960.

²⁸¹ Selâhattin Tansel, *27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler*, MEB Yayını, İstanbul 1960.

²⁸² *MEB Tebliğler Dergisi*, C 23, S 1119, 19 Eylül 1960.

²⁸³ Cemal Onoğur, *27 Mayıs İnkılâbı: Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf Kitabına Ek, İnkılap Kitapevi*, İstanbul 1960; Ali Ekrem İnal ve Rakım Çalapala, *İlkokul 5. Sınıf Tarih Kitabında 27 Mayıs İnkılabı Eki*, Atlas Yayını, İstanbul 1960.

²⁸⁴ İsmet, Üzen, *27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve Demokrasi Eğitimi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998, s. 40.

²⁸⁵ *MEB Tebliğler Dergisi*, C 24, S 1158, 19 Haziran 1961.

programı da yeniden ele alındı. Bu ders programında ise *Atatürk İnkılapları ve 27 Mayıs Devrim Hareketleri* ünitesi yer almaktadır²⁸⁶.

DP ve 27 Mayıs dönemlerini tarihsel gerçeklerden kopararak ele alan metinler, uzun süre söz konusu ders kitaplarında yer almaya devam etti. Bu metinlerde daha çok belirlenmiş bir geçmiş yorumu aktarılmaktadır. 27 Mayıs, Türk ordusunun şanlı bir zaferi olarak değerlendirilirken on yıllık DP iktidarı ağır, zaman zaman aşağılayıcı bir dille aktarılır. 1964'te ortaokul I. Sınıf Yurttaşlık Bilgisi dersi kitabında şu cümlelere yer verilir: ...*Atatürk'ün izinde olan Türk Silahlı Kuvvetleri harekete geçtiler.... memleketi düştüğü felaketsel durumdan kurtarmak, Cumhuriyeti ve milletin insan haklarını korumak, parti çekişmelerine son vermek azmindeydi... Kansız 27 Mayıs İnkılabı ile yurt içindeki huzursuzluk ve güvensizlik sona erdi*²⁸⁷. Yine 1966'da basılan başka bir Yurttaşlık Bilgisi ders kitabında 27 Mayıs ile ilgili şu ifadeler yer verilmektedir: *27 Mayıs Devrimi, yurdumuzda yapılan devrimlerin en büyüğü ve en anlamlısıdır*²⁸⁸. Ders kitaplarında 27 Mayıs'ın özellikle demokrasi ile yan yana zikredilmesi de dikkat çekicidir. Ders kitaplarından 27 Mayıs ile ilgili konuların tamamen çıkarılması ise 12 Eylül Dönemi'nde gerçekleştirilecektir.

1.8. Köylerde 27 Mayıs

27 Mayıs gerçekleştiğinde İzmir, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentler darbeyi olumlu karşılarken kırsal kesim, darbeye karşı pasif bir tutum sergilemişti²⁸⁹. Kırsal kesim ile kentler arasındaki bu tutum farkının önemli nedenlerinden biri, DP'nin baskıcı politikalarının en fazla büyük kentlerde hissedilmesi ve rahatsızlık uyandırmasıydı. Köylünün darbeye karşı tutumunu ise subayların ve aydınların öne sürdüğü basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, ekonomik politikalar veya çok partili siyasal yaşam gibi ince konulardan ziyade *İnönü'ye karşı Menderes* sloganı ile özdeşleşmiş düşünce belirlemekteydi. Tek Parti Dönemi ile kıyaslandığında DP Dönemi'nde köylünün hayatındaki maddi olanaklarda gözle görülür bir gelişme sağlanmıştı. Tarım ürünlerinin fiyatları arttırılmış, jandarma baskısı yok edilmiş ve köylü daha rahat bir yaşama kavuşmuştu²⁹⁰. Bu nedenle DP'nin gücünün yattığı yerler köylerdi ve *İnönü'ye karşı Menderes* karşılaştırmasında köylülerin büyük bir

²⁸⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C 24, S 1169, 4 Eylül 1961.

²⁸⁷ Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf*, Ders Kitapları AŞ, İstanbul 1964, s. 131-132.

²⁸⁸ Halit Aksan, *Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf*, Ders Kitapları AŞ, İstanbul 1966, s. 58.

²⁸⁹ Weiker, a.g.e., s. 32.

²⁹⁰ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 415.

kısmı Menderes'i destekliyordu²⁹¹.

Kırsal kesimin darbeye karşı pasif tutumu susturulmaya zorlanmış bir pasiflikti aynı zamanda. Çünkü MBK, ordunun iradesini zorla kabul ettirmekte kararlı olduğunu göstermek için çeşitli adımlar attı. 28 Haziran'da polis ve jandarmanın yetkileri genişletildi. 12 Ağustos'ta gözaltı süresini bir aya çıkardı. 18 Ağustos'ta İhtilal Mahkemeleri kurulması için bir kanun çıkardı. İstiklal Mahkemelerine benzeyen bu mahkemeler; gerekli görüldüğü takdirde istendiği yerde kurulabilecek, mahkeme üyelerini ise MBK doğrudan doğruya atayacak ve *Milli İhtilal Hareketine ve bu hareketin prensiplerine karşı suç işleyenler veya ihtilal aleyhinde propaganda yapanları yargılayacaktı*²⁹². Söz konusu mahkemeler hiç kurulmadı, ancak MBK sık sık bunların kurulabileceğini hatırlatmaktan geri kalmadı. Hatta bir seferinde MBK üyelerinden biri, *gerekirse kullanabileceğimiz daha birçok Yasıada var dedi*²⁹³.

MBK üyelerinin sık sık dile getirdikleri şey, ülke nüfusunun yaklaşık %70'ini meydana getiren köylü²⁹⁴, ekonomik ve kültürel anlamda kalkınmadığı sürece, ülkede gerçek anlamda bir gelişmenin sağlanamayacağıydı. Bu sebeptendir ki MBK, *Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisi olan köylüye ve köye eğitim ve faal öğretim yolu ile bilginin ve hünerin ışığını götürmek için her türlü fedakârlıkta* bulunacağını sık sık ifade etmekteydi²⁹⁵. Ne var ki MBK'nin kırsal kesimin ekonomik ve kültürel kalkınmasına yönelik reformlara girişmeden önce halletmesi gereken şey, köylüye 27 Mayıs fikrini anlatması ve bu fikri ona iyice benimsetmesiydi. Bu nedenle MBK, köylülerin 27 Mayıs'ı anlamasını ve benimsemesini sağlamak için birçok girişimde bulundu. Darbeden hemen sonra, DP Dönemi'nde işlenmiş olduğu iddia edilen fiziksel, siyasi ve mali suçlar hakkında yapılan son derece abartılı yayınlar ortalığı bir anda kapladı. Gazeteler, ayrıntılı bir şekilde acı çekmiş olanların anlattıkları hikâyeleri, kan ve zulüm kokan olayları günlerce haber yaptılar. Ekonominin içine düştüğü durum kamuoyuna açıklanırken, şehirlerde yaşayanlarla birlikte köylülerin de nasıl zarar görmüş olduklarını ortaya koymak niyetiyle hareket edilmişti. Bir anda ortalığı kaplayan bu tür haberleri dizginlemek için MBK herhangi bir önlem almadı, aksine bu durumdan faydalandı. Bu tür haberlerle dolu gazetelerin köylülere ulaşması için köylere gazete gönderme çalışmaları başlatıldı ve özel kampanyalar açıldı, şehirlerde caddelerin belirli noktalarına kutular konuldu ve okunmuş gazetelerin bu kutularda toplanma-

²⁹¹ Weiker, a.g.e., s. 170-171.

²⁹² **Resmi Gazete**, S 10584, 22 Ağustos 1960.

²⁹³ **Cumhuriyet**, 02 Mart 1961.

²⁹⁴ TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2013**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s. 7.

²⁹⁵ **Okullarda 27 Mayıs...**, s. 42.

sına çalışıldı²⁹⁶. Toplanan gazeteler, *köylüleri milli inkılap yolunda aydınlatmak üzere* uçaklarla köylere atıldı²⁹⁷. Bu çalışmalar köylünün fikir ve kültür hayatına bir hizmet olarak nitelendirildi²⁹⁸. Fakat okuma yazma oranının çok düşük olması nedeniyle MBK'nin bu girişiminin faydalı sonuçlar vereceği şüpheliydi.

MBK üyeleri 27 Mayıs'ı anlatmak için ülkeyi baştan aşağı iki kez dolaştılar. 9-10 gün sürecek ilk yurt gezilerine 21 Eylül 1960 tarihinde başladılar. Bu gezi için bir de program hazırlandı. MBK'nin basına açıkladığı programa göre, bu gezinin amacı, 27 Mayıs'ın halk kitleleri üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerini yerinde incelemek, halkın sorunlarını, istek ve arzularını yerinde tespit ederek sosyal ve ekonomik politikalara yön vermek, 27 Mayıs hareketinin kuruluş sebeplerini ve amaçlarını açıklamak, askerî hükümetin üç aylık süre içerisinde yaptığı işleri anlatmak ve yeni meclis kurulup iktidar devredilinceye kadar izlenecek politikaları ve yapılacak işlerin izahını yapmak şeklindeydi. Geziler sonunda edinilen izlenimler bir rapor şeklinde MBK başkanlığına sunulacaktı²⁹⁹. Bu arada geziye öğretim üyelerinden oluşan 131 kişilik bir kafiye de katıldı. Bu kafilenin görevi Doğu, Güney Doğu ve Orta Anadolu'daki illeri gezerek halkın darbeyi onaylayıp onaylamadığını incelemek ve çıkan sonuçları rapor halinde MBK'ye sunmaktır³⁰⁰.

Komite üyeleri 21 Eylül'den itibaren 17 grup halinde şehirleri, kasabaları ve köyleri dolaşarak kitaplar, broşürler dağıtarak, konferanslar vererek 27 Mayıs'ı anlatmaya çalıştılar. Gruplar halinde Anadolu'ya dağılan Komite üyeleri konuşmalarında, çeşitli konulara değiniyor, çoğu kez de kalabalıktan gelen sorulara cevap veriyorlardı. Konuşmacılar genellikle 27 Mayıs'a yol açan nedenleri, 27 Mayısın anlam ve önemini, üç aylık süre içerisinde yapılan işleri ve hedeflerini anlatmaya çalışıyor, özellikle iktidarda kalmak isteğinde olmadıklarının ve seçimlerin en geç 1961 sonbaharında yapılacağını belirtiyorlardı. MBK üyeleri en fazla din, eğitim ve ekonomi üzerinde duruyorlardı. Mehmet Özgüneş Diyarbakır'da 17 bin yedek subayın köylerde öğretmenlik yapacağını, köylülere ucuz radyo verileceğini, seyyar film ekipleri ile köylünün gözüne ve kulağına hitap eden öğretici filmler gösterileceğini söyledi. Haydar Tunçkanat, İzmir'de köy okullarının inşası için imece usulünün tekrar uygulanması gerektiğini ileri sürdü. Ahmet Yıldız konuşmalarında, gerıcilere ve din istismarcılarına aman verilmeyeceğini belirtti ve dinde reform yapılmasının zorunlu olduğunu savundu. İrfan Solmazer, dinin

²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1960; Weiker, a.g.e., s. 172.

²⁹⁷ **Milliyet**, 2 Haziran 1960.

²⁹⁸ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 24, S 1169, 4 Eylül 1961.

²⁹⁹ "MBK'nin Yurt Gezisi...", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1960; "17 MBK Ekibi Geziye Çıkıyor", **Milliyet**, 20 Eylül 1960.

³⁰⁰ **Milliyet**, 22 Eylül 1960.

siyasete alet edilmesine katiyen müsaade edilmeyeceğini bildirdi ve şunları söyledi: *Kimsenin ibadetine karışmayacağız. Nurculuk, Bahailik gibi şeyleri kabul etmiyoruz*³⁰¹. Ülkenin ekonomik durumuyla ilgili olarak, üyelerin bir kısmı güncel problemlere ya da ekonominin geleceğini ilgilendiren sorunlara değiniyor, diğer bir kısmı ise çok tartışmalı konular üzerinde duruyorlardı. Örneğin Orhan Erkanlı, Kayseri'de, *biz zenginlerin değil, sadece hırsızların düşmanıyız... bazı kapitalistler bizi desteklemiyorlar... Ne var ki, onların direnişleri de kırılacaktır* dedi. Daha sonra Erkanlı, *son on yıldır Türkiye, Amerika Birleşik Devletlerinin bir kolonisi haline gelmiştir*, şeklinde bir iddiada bulundu. Ahmet Er ise Diyarbakır'da, DP iktidarını ahlaki yönden lanetledi ve *Türk kadınına yabancılara peşkeş çekecek ve genel evler açtıracak kadar iler gitmekle suçladı*³⁰².

MBK üyelerinden bir kısmı ordunun ne kadar ciddi olduğunu vurgulamak için tehditler savurmaktan da geri kalmıyorlardı. Numan Esin Bursa'da yaptığı konuşmada, *biz kalmak için gelmedik. Bundan sonra hizmet edeceklere oylarınızı verin. Yalancılara yüz vermeyin. Eğer ahlaksız adaylara oy verecek olursanız yanınıza yapışırız. Oturmak için iktidara gelecekleri devirecek bir ihtilalin öncüsü, yemin ederim, ben olacağım* dedi³⁰³. Mehmet Özgüneş Mardin'de *yakın bir zamanda seçimler yapılacak ve biz en geç 1961 sonbaharında idareden çekileceğiz... Siyaset madrabazlarına oy vermeyiniz. Bunları aramızdan çıkarınız. Bu inkılap, sizin son şansınız. Artık ordu idareye müdahale etmeyecektir*³⁰⁴. Sami Küçük, milletin bütünlüğünü bozacak hareketlere kesinlikle izin verilmeyeceğini ifade ederek, *eğer böyle bir şeye cüret edilecek olursa beyaz ihtilalin nazik ihtilalcileri gerekirse kan akıtmaya kararlıdır* dedi³⁰⁵.

MBK'nin köylüye 27 Mayıs fikrini anlatma ve benimsetme çabalarının pek sonuç vermediğini daha sonraki gelişmeler gösterecektir. Ancak 27 Mayıs'ı anlatma çabaları, köylünün ekonomik ve sosyal durumunu ülkenin gündemine tüm gerçekliğiyle taşıdı. Köylünün durumunun ekonomik ve kültürel açıdan yükseltilmediği sürece ülkenin gerilikten kurtulamayacağı yeniden güncellik kazandı. Memleketçi konuşma ve tartışmalara konu olan köy ve köylünün durumu her açıdan pek iç açıcı değildi. Eğitim açısından yoksun, son derece cehalete terk edilmiş, okulsuz, öğretmensiz binlerce köy vardı. Sağlık açısından her türlü sağlık imkânından mahrum ve hastalıkların tedavisi için halen ilkel yöntemler kullanılıyordu. Ulaşım açısından mevcut köy yollarının çoğu bozuktu ve köylerin çoğunluğunun yolu yoktu. İletişim açsın-

³⁰¹ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 29 Eylül 1960.

³⁰² "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 21-29 Eylül 1960.

³⁰³ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 26 Eylül 1960.

³⁰⁴ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 24 Eylül 1960.

³⁰⁵ "MBK Üyelerinin Yurt Gezisi", **Milliyet**, 29 Eylül 1960.

dan köyler posta, telgraf, telefon ve mektup gibi iletişim araçlarından yoksun, dünya ile bağlantısı kesik, sosyal hayattan uzak bir şekildeydi. Ekonomik açıdan halen en ilkel yöntemlerle tarım yapılıyordu. Barınma açısından mağara devrini andıran toprağın altında veya kayaların içerisindeki oyuklarda bulunan evlerde yaşayan köylerden bahsediliyordu³⁰⁶. Kısacası Anadolu'nun coğrafi özelliklerine göre sefaletin kendine has bir kategorisinin yaşandığı on binlerce köy manzarası gözler önüne seriliyordu. Böylece ülkenin geri kalımlılığında cehaletin başta gelen bir sebep olduğu düşüncesi, nüfusun %70'ini oluşturan köylü kitlesinin durumu ile bir kez daha pekişiyordu.

MBK'nin köylüleri ilgilendiren diğer bir eylemi, 1950-1960 arasındaki çatışmaların ve gerilimlerin kaynaklarından biri olduğu gerekçesiyle siyasi partilerin ocak (köy) ve bucak (nahiye) teşkilatlarını lağvetmesidir³⁰⁷. 27 Mayıs öncesinde üç siyasi partinin küçük yerleşim birimlerine yayılmış yaklaşık 140 bin ocağı ve 14 bin bucağı faaliyet halindeydi³⁰⁸. MBK, bu teşkilatları kırsal nüfus için birer nifak ve çatışma yuvası olarak görmekteydi ve halkın aşırı politizasyonundan tedirgindi³⁰⁹. Bu teşkilatların kaldırılması 27 Mayıs öncesinde de zaman zaman gündeme gelmişti. Ocak ve bucaklarla ilgili iki görüş ön plana çıkmaktaydı. Bunlardan biri, demokratik rejimin halk nezdinde kökleşmesi ve yaşaması için ocak ve bucak teşkilatları gerekliydi. Bu teşkilatlar aracılığıyla partiler en alt düzeyde köylülükle bağlantı kurup köylülüğü politikaya dâhil etmekteydiler. Böylece kırsal kesim yerel güçlerin, toprak ağalarının, şeyhlerin insafına terkedilmemiş oluyordu. CHP'nin de savunucusu olduğu bu görüşe göre, partilerin ocak ve bucak teşkilatları köylü ile devleti bütünleştiren örgütlenmeleri simgelemekteydi. Türkiye'de sendikalar ve sivil toplum örgütleri gelişmediğinden köylünün devletle ve toplumun öteki kesimleriyle bütünleşmesini sağlayan toprak ağasının işlevini siyasi partiler yüklenmekteydi. Bu nedenle ocak ve bucak teşkilatlarının demokratik gelişmeye zarardan çok faydaları vardı³¹⁰. Buna karşın ileri sürülen diğer görüşe göre ise ocak ve bucak teşkilatlarının memleket içerisinde bir kamplaşma meydana getirdiği, kardeş kavgasına yol açtığı ve partilerin henüz bu derece demokratik bir yaşama hazır olmadığı yönündeydi³¹¹. MBK bu ikinci görüşü benimsemekteydi. Siyasi partilerin ocak ve bucak teşkilatları

³⁰⁶ Yaşar Kemal, "İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri", yazı dizisi, **Cumhuriyet**, 15-16-18-21-23-24-27 Şubat 1961, s. 1, 5.

³⁰⁷ **Milliyet**, 7 Temmuz 1960.

³⁰⁸ **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1960; Oktay Akbal, "Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları", **Vatan**, 25 Haziran 1960.

³⁰⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s. 286.

³¹⁰ Bülent Ecevit, "Ocak, Bucak..." **Ulus**, 5 Temmuz 1960, s. 1, 5; Nadir Nadi, "Tuhaf Gerçekler", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1958, s. 1.

³¹¹ "Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatının İlgâ Edilmesi Düşünüyor", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1960.

nın lağvedilmesini Cemal Gürsel şöyle açıklamaktaydı:

Ocaklar ve bucaklar yüzünden, köylerle, nahiyeler kanlı şekilde ikiye bölünmüş, iki taraf camilerini, kahvelerini birbirinden ayırmışlar, hatta birbirlerinden kız alıp vermemeye başlamışlardır. Biz memleketteki ve bilhassa köylerde, bucaklarda son haddine varmış olan huzursuzluğu ortadan kaldırmak gayesiyle bu kanunu çıkardık...³¹² Partiler Garptaki gibi bizde de gelişmiş olsalar, siyasi terbiye o merhaleye varmış bulunsa bu teşkilatın zararı değil, belki faydası olabilirdi. Ama bence bu gün memleketimizde zararları daha galiptir. Mamafih partiler özlediğimiz seviyeye gelince bu kayıtlar elbette kaldırılabilir³¹³.

Gürsel'in de yukarıda ifade ettiği gerekçelerle MBK, 4 Temmuz 1960'ta 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'na ek 8 nolu Geçici Kanun ile yeni bir düzenleme yaptı. 6 Temmuz'da yürürlüğe giren bu Kanun ile siyasi partilerin il ve ilçe merkezleri dışında teşkilat kurmaları yasaklanmaktaydı. Ayrıca söz konusu Kanun partilerin gençlik ve kadın kollarına da bazı sınırlamalar getirmekteydi³¹⁴. İnönü ve diğer bazı siyasetçiler, kapatılan teşkilatların çok önemli eğitici roller üstlendiklerini, yapıcı kurumlar olduklarını, faydalarının zararlarından çok olduğunu ve demokrasinin yerleşmesinde fayda sağladıklarını savundularsa da MBK'yi ikna edemediler³¹⁵.

MBK'nin köylünün ekonomik ve sosyal durumunu düzeltilmesinde etkili olabilecek adımlardan bir tanesi de Türkiye'nin doğusunda elli beş toprak ağasının başka yerlere sürülmesi ve ileride dağıtılmak üzere topraklarına el konulmasıydı. Doğu Anadolu'daki toplumsal yapının feodal bir özellik gösterdiği bilinen bir durumdu. Bölgedeki halk ekonomik bakımından hâkim gruplara bağımlıydı ancak din faktörü ve aşiret ilişkisi gibi nedenler de bu bağımlılığın artmasında önemli rol oynamaktaydı. Dolayısıyla toprak ağaları şeyhlik, aşiret ağalığı gibi sıfatlarla da halk üzerindeki otoritelerini pekiştirmektedirler. Şeyhlik ve ağalık gibi devlet otoritesinin dışında bir otoriteye sahip olan bu unsurların nüfuzunu kırmak için Tek Parti Dönemi'nde çeşitli girişimlerde bulunulmuş ama eski düzen yine de 1960'a kadar süregelmişti³¹⁶. Ağalık ve şeylik kurumu ile ilgili genel olarak iki görüş öne sürülmekteydi. Bu görüşlerden ilki, buldukları çevrede halkın cehaletinden faydalanan şeyhler dini yönden, ağalar da ekonomik bakımdan insanları sömürmekteydi. İkincisi ise şeyh ve ağaların halkı sömürmediğini, aksine koruduğu yönündeydi. Bu görüşe göre şeyhlik ve ağalık, memleketin sosyal bünyesinin yarattığı faydalı bir fonksiyondur. Şeyh ve ağalar, çevrelerinde yaşayanların

³¹² **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1960.

³¹³ **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1960.

³¹⁴ **Resmi Gazete**, S 10544, 6 Temmuz 1960.

³¹⁵ **Cumhuriyet**, 8-9 Temmuz 1960.

³¹⁶ Weiker, a.g.e., s. 173.

maddi ve manevi alanda en büyük yardımcılarıydı. Onlara kredi açarlar, has-ta olanlara ilaç ve doktor sağlarlar, her türlü zorluklarını çözmeye çalışırlar³¹⁷.

MBK, şeyh ve ağaların halkı maddi ve manevi yönden sömürdüğü yönündeki görüşü benimsiyordu ve Doğu Anadolu'daki feodal özellik taşıyan yapıdan son derece rahatsızdı³¹⁸. Bu konudaki rahatsızlık sadece köylünün ekonomik açıdan ağalar tarafından, dini açıdan şeyhler tarafından sömürülmesinden kaynaklanmıyordu; daha da önemlisi bölgedeki nüfuzlu bazı aşiret ağalarının ve şeyhlerin ayrılıkçı faaliyetler yürütmeleri idi. Özellikle bu durumun 27 Mayıs rejimini tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulunun daha ilk toplantılarında bölgedeki Kürtçülük faaliyetleri hemen gündeme gelecektir. 15 Haziran 1960'taki üçüncü Bakanlar Kurulu toplantısında İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu, Sivas'ta Kürtçülük hareketinden dolayı 180 kişinin gözaltında olduğu bilgisini verecektir. DP mensupları gibi bunların da darbe sırasında tutuklandıkları anlaşılmaktadır. Toplantıda Başbakan Gürsel, bu kişilerin batı bölgelerinde zorunlu iskâna tabi tutulmasını gündeme getirecektir. Gürsel'e göre söz konusu şeyh ve toprak ağaları halkın başına beladır. Köylüleri köle haline getirmişlerdir. Kürtçülük üzerine de görüşlerini ifade eden Gürsel şöyle diyecektir: *Esasen bizim memlekette Kürt diye bir şey yoktur. Horasan'dan, Orta Asya'dan hatta Aydın'dan, şuradan buradan sevkedilen aşiretler oraya yerleşmişeler ve maalesef bu hale almışlardır*. Sonuç olarak Devlet Başkanı Gürsel özellikle Kürtçülük faaliyeti gösteren ağaların ve şeyhlerin bölgeden uzaklaştırılmasını istiyordu³¹⁹.

Özellikle Eylül 1960'ta MBK'nin yurt gezisi, Komitenin toprak ağalarına ve şeyhlere karşı harekete geçmesini hızlandırdı. Yurt gezisinde Doğu bölgesine giden Komite üyeleri şeyh ve ağalara gözdağı vermekten çekinmediler. Sami Küçük, Van'da halka hitap ederken, eğitim seferberliğini engelleyecek şeyh ve ağaların en şiddetli şekilde cezalandırılacaklarını söyledi. Komite üyesi Muzaffer Yurdakuler Bitlis'te yaptığı konuşmada *neden insan insanın kölesi olsun? Bir ağa birkaç köye, bir köylünün kaderine niçin sahip olsun? Şeyh ve ağaları istemiyoruz. Kölelik, ağalık devri geçmiştir. Bunları mutlaka yok edeceğiz*³²⁰. Komite üyesi Vehbi Ersü, toprak ağalarının yasadışı bir şekilde bölgedeki toprakları ele geçirdiğini ve orada yaşayan insanları *esir gibi çalıştırdıklarını* ifade etmekteydi³²¹.

MBK'nin bölgedeki feodal yapıyı ortadan kaldırmak isteğiyle Gürsel'in

³¹⁷ “Şeyhler ve Ağalar”, *Milliyet*, 10 Aralık 1961.

³¹⁸ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 24, 17.10.1960.

³¹⁹ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Toplantıları...**, C 1, 3. Bakanlar Kurulu Toplantısı, 15 Haziran 1960, s.157-160.

³²⁰ Özdağ, *a.g.e.*, s. 351.

³²¹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 24, 17.10.1960, s. 3-4.

bölücü ağalara yönelik talebi birleşince hemen harekete geçildi. 2510 sayılı İskân Kanunu'na ek kanun tasarısı 17 Ekim'de MBK Genel Kurulunda ele alındı. Komite üyeleri yurt gezileri sırasındaki izlenimlerini de ifade ederek bu kanunun zorunlu olduğunu belirttiler³²². Tasarı görüşüldükten sonra 19 Ekim'de kanunlaştırıldı. 2510 sayılı İskân Kanunu'na ek 105 nolu Kanun'a göre, mülki amirin sorumluluğunda, emniyet makamlarının incelemesi sonucunda, buldukları çevrede halkı sömürdükleri anlaşılanlar, Bakanlar Kurulu kararı ile başka yerlere nakil ve iskân edilebilecekti. Bu gibilerin malları satılacak, buna karşılık iskâna tabi tutuldukları yerde kendilerine arazi ve sermaye verilecekti³²³.

Yurt gezisi sırasında Gürsel Erzurum'daki konuşmasında Zorunlu İskân Kanunu'nun amaç ve hedefinin, *...yıllardan beri şeyhlerin ağaların ve geniş toprak sahiplerinin istismarı altında inim inim inleyen köylüyü bu mütegalibelerin elinden kurtarıp rahata kavuşturmak* olduğunu ifade etti. Ayrıca Gürsel, söz konusu Kanun'un doğrudan doğruya Doğu illerindeki vatandaşları hedef aldığı, Zorunlu İskân Kanunu'nun Kürtleri hedef aldığı ile ilgili kötü propagandaların bilinçli bir şekilde yayılmak istendiğini, *milli bütünlüğü bozmaya yönelik olan bu tür propagandaların çoğu kültürsüz olan Doğu illerinde bile işe yaramayacağını* altını çizdi³²⁴.

Darbeden hemen sonra belirli aralıklarla Erzurum, Van, Diyarbakır, Mardin, Gaziantep, Urfa, Hakkâri ve Maraş gibi illerden aralarında çok sayıda büyük toprak sahibi, aşiret reisi ve şeyhin de bulunduğu 275 kişi tutuklanmıştı³²⁵. Sivas'ta bir kışlada tutulan bu kişilerin bir kısmı bölücülük faaliyetlerinden dolayı bir kısmı ise darbe karşıtı muhalefete potansiyel bir kaynak teşkil edebilecekleri ihtimaliyle tedbir amaçlı tutuklanmışlardı. Fakat bunlardan 220'si 21 Aralık'a kadar çeşitli zamanlarda tahliye edildi ve geriye kalan 55'nin tutukluluğu devam etti³²⁶. 25 Ekim'de 2510 sayılı İskân Kanunu'na ek 105 nolu Kanun yürürlüğe girince hükümet harekete geçti ve bu 55 kişi hakkında söz konusu Kanun'a göre işlem yaptı. 25 Kasım'da Bakanlar Kurulu, bu 55 kişinin *dini his ve gelenekleri alet etmek suretiyle sağladıkları nüfuzla dayanarak çevrelerinde yaşayanları istismar ettikleri gerekçesiyle zorunlu iskâna tabi tutulmasına karar verdi*³²⁷. Söz konusu 55 kişi Isparta, Muğla, Manisa, Antalya, Denizli ve İzmir'de Milli Emlak'a ait bina ve arazilerde

³²² a.g.y.

³²³ **Resmi Gazete**, S 10638, 25 Ekim 1960; **Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu Toplantısı Tutanakları**, C 2, B: 25, 19.10.1960.

³²⁴ "Mecburi İkamet Kanunu ve Başkanın Doğu Gezisi", **Sözcü, Haftalık Siyasi Dergi**, S 2, 28 Ekim 1960, s. 16-17.

³²⁵ **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1960.

³²⁶ **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1960; **Milliyet**, 22 Aralık 1960.

³²⁷ Zorunlu iskâna tabi tutulan 55 kişinin isimler için bk. **Resmi Gazete**, S 10670, 2 Aralık 1960.

iskân edileceklerdi ve toprakları ileride dağıtılmak üzere Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na göre müsadere edilecekti³²⁸.

27 Mayıs rejiminin bu girişimi Türkiye'nin doğusundaki toprak ağalarının, aşiret reislerinin ve şeyhlerin nüfuzunun kırılması için önemli bir adımdı ve o tarihe kadar hiçbir hükümetin yapamadığı bir hareket olmuştu. MBK'nin bu adımı pekâlâ köylü için önemli bir sosyal reforma dönüşebilir ve aynı zamanda bir türlü gerçekleştirilemeyen çiftçiyi topraklandırma reformunun hayata geçirilmesi için önemli bir adım da olabilirdi. Fakat MBK 15 Ekim 1961 genel seçimleriyle iktidarı sivillere bıraktıktan sonra, toprak ağalarının, aşiret reislerinin ve şeyhlerin siyasi nüfuzunun ne derece etkili olduğu anlaşılacaktır. Seçimlerden hemen sonra, oy sağlama bakımından büyük önemi olan bu konu siyasi partiler tarafından ele alındı. 10 Eylül 1962'de söz konusu 55 kişinin geri dönüşünü sağlamak için bir kanun tasarısı Meclise sunuldu. Söz konusu tasarının gerekçesinde, Zorunlu İskân Kanunu'nun, Anayasa'nın yerleşme hürriyeti ve mal emniyeti ile ilgili maddelerine ve İnsan Hakları Beyanamesi'nin mesken hürriyeti maddesine aykırı olduğu ifade ediliyordu³²⁹. Gerçekten de söz konusu Kanun toplumsal gerçeklerle örtüşmekteydi fakat idari makamlara ceza verme yetkisi tanımakla antidemokratik bir görünüme sahipti. Meclis 18 Ekim 1962'de 105 sayılı Zorunlu İskân Kanunu'nu yürürlükten kaldıran 81 nolu Kanunu kabul etti ve böylece söz konusu 55 kişi eski yerlerine dönebildiler³³⁰.

1.9. Türk Kültür Dernekleri

Ağustos 1960'ta askerî yönetim, görünürdeki amacı *kültür savaşı* başlatmak olan Türk Kültür Derneklerini kurdu³³¹. MBK üyelerinin çoğu, Tek Parti Dönemi'nin eğitim ve kültür hayatında birer ilerici hamle olduklarına inandıkları Köy Enstitüleri, Halkevleri gibi kurumlara önemli derecede sempati duymaktaydılar. Çeşitli çevreler de DP Dönemi'nde kapatılan bu kurumların yeniden canlandırılmasına yönelik MBK'yi teşvik ediyordu. MBK içerisindeki Köy Enstitülerinin yeniden açılmasına yönelik akım hayata geçirilemedi. Bunun yerine yedek subay öğretmen programı uygulandı. Halkevlerinin yürüttüğü misyonu yerine getirmesi için de Türk Kültür Derneklerinin kurulmasına karar verildi. Bu derneğin açılmasıyla ilgili ilk açıklamayı 24 Haziran 1960'ta MBK basın sözcüsü Numan Esin yaptı. Komite üyesi Esin, *millî eğitimi yaymak ve vatandaşlarımıza her türlü kültürel yardımda bulunmak vazifemizdir* açıklamasını yaparak *Türk Kültür Ocakları'nın* kurulacağını

³²⁸ Milliyet, 3 Aralık 1960.

³²⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, B: 114, 10.09.1962.

³³⁰ Resmi Gazete, S 11239, 23 Ekim 1962.

³³¹ Milliyet, 18 Ağustos 1960.

ifade etti³³². Türkeş ise bir gazeteye verdiği röportajında, Halkevleri ve Türk Ocakları ile ilgili soru üzerine şunları söyleyecektir: *Halkevleri açık buldukları devirde faydalı olmakla beraber tam bekleneni vermediler. Politika cereyanlarına karıştılar. Bir nevi mebusluk fideliği oldular. Türk Ocaklarının da ömürlerini doldurduğunu ifade eden Türkeş, bunların yerine ...halkı aydınlatmak üzere Kültür Ocakları kurmak istiyoruz. Politika cereyanından tamamen uzak Kültür Ocakları*³³³.

Türk Kültür Dernekleri genel merkezi 17 Ağustos 1960'ta açıldı. Dernek, Başbakan Müsteşarı Alparslan Türkeş'in önderliğinde kuruluyordu. Askerî yönetimin söz konusu derneğe önemli görevler affettiği, hem açılış töreninden hem de derneğin tüzüğünden anlaşılmaktadır. Derneğin açılış törenine Cemal Gürsel'in yanı sıra MBK üyelerinden Sami Küçük ve Muzaffer Özdağ ile CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, Turhan Feyzioğlu ve Afet İnan katılmışlardır. Açılış töreninde konuşma yapan Dernek Başkanı Şahap Tomris, *Türk Kültür Dernekleri partili ve partisiz bütün Türk milletininidir. Her türlü yıkıcı, bozguncu ve geriletici cereyanlardan milli kültür ve manevi değerlerimizi korumak azmindeyiz*³³⁴... ifadelerini kullandı. Dernek başkanından sonra konuşan Gürsel ise Türk milletinin yıllardan beri sahipsiz kaldığını, ilerletici değil, geriletici amaçlardan dolayı bu gün fikren dağıntık durumda olduğunu ve bu nedenle Türk Kültür Derneğinin bütün Türk milletini ortak bir kültür ve ideal etrafında birleştirme amacıyla kurulduğunu ifade etti:

Milletin cehaletinden istifade etmek isteyen akılsızlar, dağıntığımızı istismar etmişler, ona kızılbaş, buna Ticani, öbürüne Nursi, berikine Hristiyan diyerek manevi bir dağıntıklık yaratmışlardır... Herkes bir istikamete yönelmiştir.

*Kültür Dernekleri, Türk Köylüsüne ışık tutacaktır. Bu gün içinde bulunduğumuz durum ciddidir. Türk milleti senelerden beri sahipsiz, ilerletici değil, geriletici gayretler yüzünden bugün fikren dağıntık durumdadır. Milli hedeflerimiz, milli gayelerimiz yok olmuştur. Herkse ayrı bir istikamette ne yaptığını bilmez bir durumdadır. Bu kadar dağıntık ve gayesiz bir millet olmaz. Türk köylüsü, geriletici tesirlerle, memleket ve dünya meselelerine arkasını çevirmiş, atıl bir şekilde yaşamaktadır. Türk kültür merkezi bu acı neticeleri anlatacak, bizi toplanmaya sevk edecek ve bütün Türk milletini bir düşüncede toplayacaktır. Memleket menfaatlerini birinci derecede göz önüne alarak düşüncede bir olacağız*³³⁵.

³³² **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1960.

³³³ Cevat Fehmi Başkut, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclis Üyeleri, Alparslan Türkeş'le Görüşme", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

³³⁴ "Türk Kültür Derneği Dün Merasimle Açıldı", **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1960; "Gürsel 'Kültür Savaşı' Açtı", **Milliyet**, 18 Ağustos 1960.

³³⁵ "Türk Kültür Derneği Dün Merasimle Açıldı", **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1960.

Derneğin tüzüğüne göre, genel merkezi Ankara'da olmak üzere ve yurdun her tarafında şube açabilmek üzere kurulan Türk Kültür Derneği, siyasetle alakalı olmayacaktı. Tüzüğün üçüncü maddesinde millet, vatan, kültür, ülkü, Türk milleti, Türk vatani, Türk milliyetçiliği gibi kavramlar tanımlandıktan sonra derneğin amaçları sayılmaktadır. Derneğin amaçları arasında, yıkıcı, bozguncu ve geriletici akımlardan milli kültürü, milli ve manevi değerleri korumak; demokrasi terbiyesini kökleştirmek, milli ahlakı pekiştirmek, milli gelenek ve görenekleri canlı tutmak ve yaymak; okuma yazma seferberliğine önem vermek suretiyle *Türk Maarifinin, Türk Ordusunun* yanında geniş ölçüde görev almak; aydının kültüründen halkın, halkın kendi sosyal yapısında yaşatmakta devam ettiği manevi değerlerden de aydın çevrelerin faydalanmasını sağlamak gibi görevler sıralanmaktaydı. Derneğin kurucu üyeleri arasında neredeyse her kesimden kişiler vardı. Milli Eğitim Bakanının yanı sıra, Emniyet Genel Müdürlüğü, Dil Kurumu, üniversite, Başbakanlık gibi çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev alan üst düzey bürokratlar kurucu üyeler arasında yer almaktaydı³³⁶.

Halkevlerinin okula dönüştürülmemiş binalarının bu derneğe tahsis edileceği³³⁷, UNESCO'nun da yardımda bulunacağı söylendi. İlerleyen zamanlarda MBK, söz konusu derneğe iki yüz bin lira yardım kararı aldı³³⁸. Kültür Dernekleriyle birlikte halk eğitimi faaliyetlerini planlaması için MEB bünyesinde Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü de kuruldu. Fakat bu dernek umulduğu gibi pek bir varlık gösteremedi. 10 Eylül 1960'ta bir basın toplantısında derneğin bazı çalışmaları hakkında bilgi veren Dernek Başkanı Şahap Tomris, 27 Mayıs'ın propagandasını yapmak üzere bir *kültür kervanı* kurulduğunu, 25'e yakın yerlerde şubeler açıldığını; özellikle köylüye okuma yazma öğretmek, halkın boş zamanlarını değerlendirmesini sağlamak için sanatsal faaliyetler için bir program hazırlandığını ifade etti³³⁹.

Başlangıçta bu dernekten, Halkevlerinde olduğu gibi halkçı ve demokratik bir yaklaşımla eğitim ve kültür faaliyetlerini yürütmesi beklendi. Nadir Nadi, *Kültür Dernekleri* başlıklı yazısında, *...Kültür Dernekleri, medeniyet yolunda harcamak zorunda olduğumuz şuurlu gayretlerle yeniden başlayacağımızı müjdeliyor. Tarihsel akışı içinde bu derneklerin Türk Ocaklarına ve Halkevlerine kıyasla daha ileri bir merhale teşkil etmesine el birliğiyle çalışmayı ihmal etmeyelim...* ifadelerine yer vermiştir³⁴⁰. Ancak, Ülkü Kültür Birliği yasa tasarısının gündemde olduğu bir sırada 13 Kasım 1960'ta Türkes'in de aralarında bulunduğu radikal 14 MBK üyesinin tasfiye edilmesinden he-

³³⁶ **Resmi Gazete**, S 10577, 13 Ağustos 1960.

³³⁷ **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1960.

³³⁸ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları**, C 1, B:15, 30.09. 1960, s. 8.

³³⁹ **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1960.

³⁴⁰ Nadir Nadi, "Kültür Dernekleri", **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1960, s. 1,3.

men sonra İçişleri Bakanlığının talimatıyla Kültür Derneklerinin şubelerine ve genel merkezine vali ve kaymakamlar tarafından el konulması, bu derneğin farklı amaçlarla kurulduğunu akla getirdi. 14'lerle bağlantısı olan kişiler dernek yönetiminden tasfiye edildiler. Bu tarihten sonra Kültür Derneği vali ve kaymakamların gözetimi altında faaliyetlerine devam etti³⁴¹. Çok da etkili olmayan bazı çalışmalarla dernek istenilen sonucu vermedi. Daha sonra 1963'te Kültür Derneklerinin ismi Halkevi olarak değiştirildi ve bu isimle faaliyetlerini 12 Eylül Dönemi'ne kadar sürdürdü³⁴².

1.10. Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Tasarısı

Türkiye'nin sosyal ve kültürel kalkınmasının siyasetten uzak bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla hazırlanan Ülkü ve Kültür Birliği kanun tasarısı 27 Mayıs Dönemi'nin en tartışmalı ve çarpıcı girişimlerinden biriydi. Yürütmeden bağımsız, neredeyse mevcut devlet düzenine paralel, siyaset dışı ve özerk bir kurum olarak düşünülen Ülkü ve Kültür Birliği tasarısı bir nevi MBK'nin tamamı olmasa bile Komite üyelerinin bir kısmının uzun süre iktidarda kalma arzusunu ve toplumsal hedeflerini yansıtmaktaydı. Bir tür toplumsal mühendisliği hedefleyen Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatının kanun tasarısını hazırlayan, 27 Mayıs'tan sonra Kur. Alb. Muhterem Seral'ın başkanlığında faaliyet gösteren bir kuruldu. Seral, Harp Akademisinde çoğu Komite üyesinin tarih öğretmenliğini yapmış ve MBK üzerinde etkili bir kişiydi. MBK, Seral'ın başkanlığındaki bu kurulu başlangıçta, 27 Mayıs'ın propagandasını yürütmesi, darbeyi tanıtıcı broşürler ve kitapçıklar hazırlaması için görevlendirmiş ve propaganda faaliyetleri başarılı olunca söz konusu kurulu sürekli hale getirmişti. Bir süre sonra hem kurulda çalışan ekip sayıca artırılmış hem de kurulun çalışma şekli farklılaşmıştır. Artık kurul sadece propaganda faaliyetleri yürütmekle kalmamış, bunun yanı sıra 27 Mayıs'ın düşünsel yapısı üzerinde durmuş ve doktrinini oluşturmaya yönelmiştir. İşte bu çalışmaların sonucunda Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ortaya çıkmıştır³⁴³.

Alb. Muhterem Seral, 29 Eylül 1960'ta Güzel Sanatlar Akademisinde yaptığı konuşmasında Ülkü Kültür Birliği Teşkilatının kurulacağından söz etti. Seral konuşmasında, yeni teşkilatın amacının memleketin fikir ve sanat adamlarını köylere sevk ederek, köylünün topyekûn aydınlanmasını mümkün kılmak olduğunu ifade etti. Bütün sosyal ve kültürel görevleri yüklenecek bu yeni kurumun yurt içi teşkilatı da 12 bölgeye ayrılacaktı³⁴⁴. Seral'ın bu

³⁴¹ *Milliyet*, 15 Kasım 1960.

³⁴² Karpat, *a.g.e.*, s. 352.

³⁴³ İpekçi ve Coşar, *a.g.e.*, s. 370-371; Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yay., İstanbul 1976, s. 129.

³⁴⁴ "Ülkü Birliği Teşkilatı Kuruluyor", *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1960.

açıklaması pek dikkat çekmemiş gibi görünüyor. Çünkü tasarı Kasım'ın ilk haftası açıklandığında bir kısım basın ve siyasi çevreler sert tepki gösterecek, tasarımı antidemokratik bulacaklardır.

Kurul, Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısıyla ilgili çalışmalarını tamamlayarak, söz konusu tasarımı Komite Sekreterliğine yani Orhan Erkanlı'ya teslim etmiştir. Erkanlı da tasarımı, Komite üyelerinden Numan Esin, Kadri Kaplan, Sami Küçük, Sezai Okan ve Şefik Soyuyüce'ye imzalatarak 3 Kasım 1960'ta Orhan Erkanlı ve beş arkadaşının *Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı Teşkilatı* hakkındaki yasa tasarısı olarak MBK'nin ilgili birimine sevk etmiştir. MBK, tasarımı 3 Kasım'da ele almış ve tasarıyla ilgili görüşleri alınmak üzere Devlet Bakanlığı, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı, İçişleri, Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarına gönderilmesine karar vermiştir³⁴⁵. Ülkü ve Kültür Birliği tasarısı şöyle bir gerekçeye dayandırılmıştır:

*Parti iktidarlarının değişiklikleri ve bir iktidarın icra organizmasının siyasi davranışı telakki ve periyodik lüzumları gibi mütahavvil, tesirlerinden azada olarak, millete şamil ve memleketin en ücra köşelerine nafiz böylece müstakar bir şekilde çalışacak, birbiriyle münasebetli yekdiğerini tamamlayan Ülkü ve Kültür müesseselerini tam bir koordinasyon ve müşterek bir idare altında toplayacak (Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı) adıyla bir teşkilat kurulması milli bünyemiz için lüzumlu ve milli inkılabımızın kemali için bir zaruret görülmektedir*³⁴⁶.

Bu gerekçeye dayalı olarak belirtilen söz konusu teşkilatın amaçlarından ise tüm toplumu kapsayan ve ülkenin en ücra köşelerine kadar etkili olabilecek bir örgütün tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu teşkilat, tarımın gelişmesi ve köylerin kalkınmasına, kültürün her alanda ilerlemesine, ahlak ve toplumsal eksikliklerinin giderilmesine kadar ülkenin her sorunuyla meşgul olacak ve bunları en radikal ve en kısa zamanda çözmeye çalışacaktı. Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı Teşkilatının amaçlarından bazıları şunlardır: Atatürk devrimlerini en ücra yerlere kadar yaymak. Milleti en küçük birimine kadar milli bilinç etrafında toplamak. Çalışma gücünü arttırmak. Zararlı ideolojilerle ve faaliyetlerle, özellikle dini istismar eden yobazlarla mücadele etmek. *İnkılapçı münevverleri, ülkü ve kültür davasında çalışan bütün teşekkül müesseseleri, bir mecrada müşterek tesire icra etmek ve bilhassa münevver gençliği bu dava için hazırlamak*. Kültürel alanlardaki çalışmaları ve sonuçlarını milli bünye ve ekonomik düzene uyarlamaya çalışmak. Kent ile köy arasındaki kültürel seviye farkını kapatmak ve hem devrimi hem de gerçek ve aydınlık manasıyla dini, köye ulaştırmak. Köy ve diğer küçük yerleşim birimlerindeki sosyal ve ekonomik örgütlenmeleri desteklemek. Milli Eğitim seferberliğini örgütlemek. Ülkede dil birliğini sağlamak. Milli kültür doğrul-

³⁴⁵ Özdağ, a.g.e., s. 363-364.

³⁴⁶ "Ülkü Kültür Birliği Kanun Tasarısı" aktaran Altuğ, a.g.e., s. 140.

tusunda güzel sanatların yayılmasına yönelik çalışmalar yürütmek. Tıbbın sosyalizasyonuna katkıda bulunmak. Ziraatın gelişmesine yönelik faaliyetleri desteklemek. İmar ve iskân problemlerinin çözülmesine çalışmak. Beden terbiyesini yaygınlaştırmak. Ahlakın gelişmesine çalışmak. Basın ve yayın organlarından günlük siyasi etkileri ve dar ve maksatlı görüşleri ortadan kaldırmak³⁴⁷.

Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için de tasarının 8. maddesiyle, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının bu teşkilat tarafından kontrol edilmesi öngörülmüştür. Buna göre, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın, Vakıflar ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlüklerinin teşkilat ve kadrolarıyla bu teşkilata bağlanması tasarlanmış ve bu kurumların Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanına karşı sorumlu olacağı öngörülmüştür³⁴⁸. Böylece teşkilata bağlanan kurumlar partiler üstü kılınacak, Türkiye'nin kültürel kalkınması partizan etkilerden uzak bir şekilde gerçekleşecekti.

Ayrıca tasarıda, Ülkü ve Kültür Birliğinin yurt içi teşkilatı 12 bölgeye ayrılmış ve her bölgenin bir müfettişliğin denetiminde olması tasarlanmıştır. Gerektiğinde bölge sayısı da arttırılabilecekti. Merkez örgütünde ise Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı, Ülkü ve Kültür Birliği Müşterek Sekreterliği, Ülkü Birliği Başkanlığı, Devlet Milli Eğitim Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi ana örgütler bulunacaktı³⁴⁹.

Tasarının en çarpıcı maddeleri ise Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanının seçimi, görev süresi ve hangi hallerde görevden alınabileceğiyle ilgili olanlardır. Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanlığının Başbakanlığa bağlı olarak çalışacağı ancak kurumun *gerek şahsi, gerek siyasi tesirlere karşı makam ve teşkilat olarak muhafazası* için tasarıda gerekli hükümlere yer verildiği ifade edilir. Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatının partiler üstü kılınabilmesi, Türkiye'nin kültürel kalkınmasının partizan etkilerden uzak bir şekilde gerçekleşebilmesi için tasarıda, kurumun genel başkanının seçimi, görev süresi ve hangi hallerde görevden alınacağıyla ilgili hükümlerle Başbakanın etkisi en aza indirilmiş ve genel başkan adeta bağımsız bir yöneticiye dönüştürülmüştür. Tasarının 17. maddesinde genel başkanın seçimi şöyle açıklanmıştır:

Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı için Genel Kurmay Başkanı, Yargıtay Başkanı, Sayıştay Başkanı, Askerî Yargıtay Başkanı, Üniversiteler Rektörleri Müşterek Genel Sekreteri, Ülkü Birliği Başkanı, Devlet Milli

³⁴⁷ Özdağ, a.g.e., s. 364-365; Altuğ, a.g.e., s. 140-141; Milliyet, 11 Kasım 1960; Cumhuriyet, 10 Kasım 1960.

³⁴⁸ İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 371; "Milli Eğitim Bakanlığı ve Teşkilatı Kaldırılıyor", Cumhuriyet, 10 Kasım 1960.

³⁴⁹ Altuğ, a.g.e., s. 142-143

Eğitim Başkanı, Basın Yayın Genel Müdürü, Diyanet İşleri Başkanı, Beden Terbiyesi Genel Müdürü ve Vakıflar Genel Müdüründen müteşekkil seçim kurulunun mürettep üye sayısının üçte iki ekseriyetiyle bir aday seçilir. Bu aday, Başbakan ve Cumhurbaşkanının müşterek kararnamesi ile Türkiye Ülkü ve Kültür Genel Başkanlığına tayin olunur. Genel başkanlık müddeti altı yıldır. Genel Başkan müteakip devreler için de seçilebilir ve tayin edilebilir³⁵⁰.

Bu şekilde özel bir durumla seçilen genel başkan, yalnızca görevi kötüye kullanma veya ahlaksızlık gibi nedenlerle ve yukarıda adı geçen kurul üyelerinin üçte ikisinin oylarıyla görevden uzaklaştırılabilecekti. Böylece Ülkü ve Kültür Birliği genel başkanı görevinden alınması güç, dokunulamaz bir yönetici haline getirilmekteydi. Teşkilat başkanı istediği ve gerekli gördüğü her türlü alt kademe daireyi kurabilecekti. Ülkenin temel sorunlarını gün ışığına çıkarmak, bu sorunların çözümü için gerekli raporları hazırlayıp Kültür Birliğinin Danışma Komitesine sunabilmek üzere köylerde, şehirlerde, okullarda, üniversitelerde, fabrikalarda ve ordu içerisinde sürekli bağlantısı bulunacaktı³⁵¹.

Resmi olarak MBK 9 Kasım 1960'ta tasarıyı özet niteliğinde basınıla paylaştı³⁵². Fakat Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı yasa tasarısıyla ilgili haberler, bu resmi açıklama yapılmadan önce basına yansımaya başlamış ve hızla ülke gündemine oturmuştu bile. Her ne kadar tasarı henüz MBK tarafından tam olarak müzakere edilip son şeklini almamış olsa da bazı siyasi çevrelerin, çeşitli basın ve bir kısım aydınların sert tepkisine yol açtı. Bu girişimin, devlet içinde devlet yaratmaktan başka bir şey olmadığı, bu teklifin ardında gizli amaçlar bulunduğu ileri sürüldü³⁵³. 5 Kasım'da Bülent Ecevit, *Ülkü ve Kültür Birliği' nedir?* başlıklı yazısında, *bu teşkilât, memleket kaderini büyük ölçüde etkileyebilecek, hatta Türkiye'deki rejim için yepyeni bir yol çizebilecek önemdedir. Bu kadar önemli bir teşkilâtın halkoyundan habersiz, aydınlar arasında enine, boyuna tartışılmadan kanunlaşması çok tehlikeli olabilir* demektedir. Ecevit yazısının devamında, *Ülkü ve Kültür Birliği adında bir resmî ve millî teşkilâtın demokratik bir rejimde yeri olabileceği, demokrasiyle bağdaşabileceği, pek şüpheli görünüyor. İster istemez bu ad, Mısır'daki ve galiba Irak'taki ihtilâl idarelerinin kurdukları 'Millî İstikamet Bakanlığı' adını akla getiriyor* diyerek kurulacak teşkilatın ülkenin geleceği için tehlikeli olabileceğine işaret etmekteydi³⁵⁴. Ahmet Emin Yalman, Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısının demokrasinin temel özgürlüklerinin çoğuna

³⁵⁰ a.g.e., s. 142-143.

³⁵¹ Weiker, a.g.e., s. 158; İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 371; **Milliyet**, 11 Kasım 1960; **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1960, Hale, a.g.e., s. 177.

³⁵² **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1960.

³⁵³ **Sözcü Haftalık Siyasi Dergi**, S 5, 18 Kasım 1960; **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1960

³⁵⁴ Bülent Ecevit, "Ülkü ve Kültür Birliği' nedir?", **Ulus**, 5 Kasım 1960, s. 1, 2.

ve halkı temsil eden hükümet ilkesine ihanet etmek olduğunu, hoşgörülü ve serbest tartışma yolunu açma dışında farklı herhangi bir yoldan sağlanacak toplumsal birliğin kısır bir disiplinden başka bir şeyi ifade edemeyeceğini yazacaktır³⁵⁵. Diğer taraftan askerlerin uzun süre iktidarda kalmasını istemeyen CHP ve İnönü de tasarıya açıktan muhalif oldu. İnönü, seçimlerin bir an önce yapılmasının yararlı olduğunu ifade ederek demokratik rejime geçişteki gecikmenin sakıncalarını dile getirdi³⁵⁶.

Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısıyla ilgili tartışmalar devam ederken Komite içerisindeki süregelen hizipler arası çatışma da doruk noktasına ulaşmıştı. Gruplardan birinin diğerini tasfiye etmesi sadece bir zaman meselesiydi³⁵⁷. Bazı siyasi kesimlerin ve basın çevrelerinin tepkisini çeken Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ise MBK'nin radikal kanadının gerçek ihtiraslarını ortaya çıkaran bir girişim olarak yorumlanmaktaydı³⁵⁸. Çünkü tasarının ana hatları radikallerin tezleriyle uyumluluk göstermekteydi. Tasarının Türkçe tarafından hazırlatıldığı ve radikaller tarafından benimsendiği söylentileri yayılmaya başladı³⁵⁹. Sonunda 13 Kasım'da MBK'nin radikal kanadını oluşturan 14 Komite üyesi tasfiye edilip yurt dışı görevlere gönderildiler. 14'lerin MBK'den uzaklaştırılmasından sonraki basın toplantısında Gürsel, *Kültür Birliği diye bir şey yoktur ortada. Başka türlü ifade edeyim, siz tutun Türk vatanını 100 metre yukarı çıkarın, ne geçer ele? Biz, memlekette demokratik nizamın yerleşmesine azimli ve kararlıyız. Onu gölgelendirecek hiçbir karar MBK'den çıkmayacak* dedi³⁶⁰. Böylece Ülkü ve Kültür Birliği yasa teklifi geri alındı ve bir daha gündeme gelmedi.

1.11. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası

MBK'nin sivil rejime geçiş için attığı ilk ciddi adım Kurucu Meclisin toplanmasına karar vermesiydi. En baştan beri MBK, amaçlarının yeni bir demokratik anayasa yapmak ve iktidarı serbestçe seçilmiş sivil bir hükümete bırakmak olduğunu ilan etmişti. Ancak MBK'nin bu sözünü tutmasının önündeki önemli engellerden biri, Komitenin radikal kanadının muhalefeti idi. Radikaller, erkenden Kurucu Meclisin oluşturulmasına ve bunun hemen ardından beklendiği üzere yapılacak seçimlerle askerî yönetimin sona erdirilmesine karşıydılar. Ekim 1960'ta Gürsel'in direktifi üzerine Sıtkı Ulay tarafından hazırlanan Kurucu Meclis yasa tasarısı MBK toplantısında gündeme

³⁵⁵ Weiker, **a.g.e.**, s. 159.

³⁵⁶ Altuğ, **a.g.e.**, s. 131.

³⁵⁷ Ulay, **a.g.e.**, s. 155.

³⁵⁸ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 370.

³⁵⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s. 364.

³⁶⁰ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1960.

geldiğinde, tasarı radikallerin şiddetli itirazlarına maruz kaldı³⁶¹. Bu süreçte MBK içerisindeki hangi hizibin üstün geleceği rejimin kaderini belirleyecekti. Nitekim Komitenin ılımlı kanadı darbe niteliğindeki bir girişimle 13 Kasım tasfiyesini gerçekleştirdi. Radikallerin MBK'den tasfiyesiyle birlikte Kurucu Meclisin oluşturulmasının önündeki önemli bir engel kaldırılmış oldu. Böylece erken seçim yolu açıldı ve sivil rejime geçiş için süreç hızlandı³⁶².

Tasfiyeden sonra, Komitede Kurucu Meclisin oluşturulmasına karşı bir itiraz kalmadı³⁶³. 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun ile Kurucu Meclis oluşturuldu. Meclisin yapısı, yetkileri ve çalışma ilkelerini belirleyen bu Kanun'a göre, Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşacaktı. Meclis yeni anayasa ve seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihine kadar iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ve yürütmeyi denetleme yetkisini kullanacaktı. 272 üyeli Temsilciler Meclisininin 10 üyesi Devlet Başkanınca ve 18 üyesi ise Komite tarafından seçilecekti. Ayrıca Bakanlar Kurulu üyeleri de Meclisin doğal üyesi olarak kabul edilmişlerdi. Geriye kalan tüm üyeler, il seçim komisyonları (75 temsilci), siyasal partiler, (CHP: 49, CKMP: 25 temsilci) ve diğer kuruluş ve kurumlarca (basın:12, barolar: 6, Eski Muharipler Birliği: 2, esnaf kuruluşları: 6, odalar: 10, işçi sendikaları: 6, öğretmen kuruluşları: 6, tarım kuruluşları: 6, üniversite: 12, yargı organları: 12, gençlik kuruluşları:1) aşamalı bir şekilde seçilecekti³⁶⁴. Görüldüğü üzere Meclise temsilci gönderebilecek sadece iki siyasi parti mevcuttur. Meclisin kuruluş yasası o sırada kesin olarak kapatılmış olan DP ve çizgisinin yeni yasama organına katılmasına olanak tanımamaktaydı³⁶⁵. Seçmen tercihlerinin yarısına yakını³⁶⁶ yok sayan bu durum, Anayasası'nın daha yapım aşamasında yara almasına yol açan etkenlerden biriydi³⁶⁷.

MBK, iktidarı sivillere bir an önce devretme konusunda oldukça kararlıydı. 157 nolu Kanun'da, Kurucu Meclis tarafından kabul edilecek anayasanın halkoyu ile reddedilmesi durumunda yeni seçim kanununa göre, yeni bir Temsilciler Meclisininin seçileceği hükümlerine yer verilmesi bu durumu göstermekteydi. Ayrıca Meclisin anayasayı 27 Mayıs 1961 tarihine kadar tamamlamakla görevli olduğu ve anayasanın bu tarihe kadar yetiştirilememesi durumunda bu sürenin bir defalık 15 gün uzatılabileceği hükümlerine de yer

³⁶¹ Ulay, **a.g.e.**, s. 154-157.

³⁶² Özbudun, **a.g.e.**, s. 34.

³⁶³ Ulay, **a.g.e.**, s. 169.

³⁶⁴ "157 Nolu Kanun", **Resmi Gazete**, S 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶⁵ "157 Nolu Kanun", **Resmi Gazete**, S 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶⁶ DP 1957'de %47.7 oranında oy almıştı.

³⁶⁷ Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 1, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 28-29.

verilmişti³⁶⁸.

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplandı. Temsilciler Meclisi siyasi parti eğilimi olarak CHP ve sosyal kompozisyon bakımından devlet eliti (askerler, bürokrasi ve profesörler) ağırlıklı oldu³⁶⁹. Meclisin kuruluş yasasında CHP'ye ayrılan temsilci sayısı 49 olmasına karşın³⁷⁰, il temsilcisi olarak seçilenlerin ya da diğer çeşitli kuruluşlarca seçilen üyelerin çoğunun CHP mensubu olduğu biliniyordu³⁷¹. Gazetelerin aktardığına göre temsilcilerin yaklaşık olarak 222'si CHP mensubuydu³⁷². Bu temsil gücüyle CHP'li ve aydın kanat, anayasa yapım sürecinde asıl ağır basan güç oldu. Topraksız ve yoksul köylünün temsil olunmadığı, sendikacılardan sadece 6 üyenin bulunduğu Temsilciler Meclisinde, asıl mücadele reformcu aydınlar ve CHP çizgisindeki siyasetçilerle, genellikle tarımdaki egemen çıkarları temsil eden üyeler arasında geçti³⁷³. Kurucu Meclisin diğer bir organı olan MBK'nin de etkisi anayasa yapımında güçlü bir şekilde hissedildi³⁷⁴. Askerî kesimin anayasa ile ilgili özel istekleri, çoğu zaman Temsilciler Meclisinde çoğunlukta olan CHP kanalı ile yansıtıldı³⁷⁵.

Kurucu Meclis, 27 Mayıs 1961'de 22 MBK üyesi ve 238 Temsilciler Meclisi üyesinin kabul oyu ile Anayasa tasarısını onadı. Temsilciler Meclisinden 38 üye oylamaya katılmamış, 2 üye ise çekimser oy kullanmıştı³⁷⁶. Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa metni 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmadan önce MBK, *Evet* kampanyası başlattı. Bu yöndeki yoğun tanıtım ve propaganda faaliyetleri, Komitenin Anayasa'nın halk tarafından reddedilmesi konusunda kaygılı olduğunu da göstermektedir. Anayasa'nın tanıtılması ve halkoyuna sunulması konusunda vatandaşların aydınlatılmasında yürütülecek propaganda faaliyetleri için 16 Haziran'da MBK İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığı bir genelge yayımladı. Söz konusu genelgede, bakanlıkların, üniversitelerin ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün Anayasayı tanıtma konusunda ne tarzda hareket edecekleri, hangi faaliyetleri yerine getirecekleri bildirildi. Buna göre, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, radyoda 15 dakikalık Anayasa saati programı düzenleyecek, ulusal ve yerel gazeteleri

³⁶⁸ “157 Nolu Kanun”, **Resmi Gazete**, S 10682, 16 Aralık 1960.

³⁶⁹ Tanör, **a.g.e.**, s. 373; Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, çev., Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 53.

³⁷⁰ “157 Nolu Kanun”, **Resmi Gazete**, S 10682, 16 Aralık 1960.

³⁷¹ Hale, **a.g.e.**, s. 179.

³⁷² **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1961.

³⁷³ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 10-11.

³⁷⁴ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası...**, s. 53.

³⁷⁵ Mümtaz Soysal, “27 Mayıs Olmasaydı Belki Daha İyi Olurdu”, **Nokta Dergisi**, Yıl 3, S 21, 2 Haziran 1985, s. 32.

³⁷⁶ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, C 2, B: 15, 27.05.1961, s. 111.

Anayasa ile ilgili yazılar yazılmasını teşvik edecekti. İçişleri Bakanlığı, daha önce başlatılan valilik ve kaymakamlıklar yoluyla köylere gazete gönderme kampanyasını daha da yoğunlaştıracak, broşürler hazırlayıp halka dağıtacak, bez ve kâğıt dövizler hazırlanıp belediyelerce uygun yerlere asılacaktı. Köy öğretmenleri, din adamları, aydınlar, üniversite öğrencileri konferanslar düzenleyerek köylüye yeni Anayasayı tanıtacaktı. Tanıtım faaliyetlerinin halkın oyunu etkilemeyecek bir şekilde düzgün bir dille yapılması önemle vurgulanır. Ayrıca genelgede, yürütülen faaliyetler konusunda bakanlıklardan her 15 günde bir, valiliklerin ise 10 günde bir, İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu Başkanlığına rapor bildirmeleri istenir³⁷⁷. Diğer yandan MBK üyeleri de Anayasa ile ilgili tanıtım ve propaganda yapmak amacı ile yurt gezisine çıktılar. Kampanyaya destek sağlamak amacıyla referandumdan bir hafta önce Diyanet İşleri Başkanlığından Anayasa'nın dine uygun olduğuyla ilgili bir bildiri de yayımlandı. Bildiride, *Yeni Anayasa, bütün Anayasaların en sonuncusu ve bize göre en uygundur. Onu desteklemek, sosyal hayatımıza istikrar getirecek. 27 Mayıs'tan evvelki huzursuzluklara mahal verilmeyecektir* ifadeleri kullanılmaktaydı³⁷⁸.

Propaganda döneminde, *Anayasa'ya hayır* yolundaki propagandaların yürütülebilmesi için koşullar pek uygun değildi. İçinde bulunulan fiili durumun elverişsizliğine rağmen, DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi (AP) ve diğer DP taraftarları Anayasa metni aleyhindeki resmi olmayan propaganda faaliyetlerini, *hayır'da hayır vardır, oyların hayırlı olması* şeklinde imalı bazı sözlerle ifade etmeye çalıştılar³⁷⁹. Gürsel bir basın toplantısında, AP'nin Anayasa karşısındaki tutumunu, partinin *iyi yolda olmadığı* şeklinde değerlendirdi³⁸⁰. CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Anayasa'nın kabulü için yoğun bir çaba sarf ederken, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise kararsız bir tutum sergiledi³⁸¹.

Sonunda Kurucu Meclis tarafından kabul edilen Anayasa metni 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunuldu. Seçmen olarak 12.735.009 kişi oy kullanma hakkına sahipti ve bunların %81'i oylamaya katılmıştı. Kullanılan toplam 10.322.169 oydan 10.282.561'i geçerli sayıldı ve 39.608'i ise iptal edildi. Toplam 6.348.191 kabul, 3.934.370 ret oyu vardı³⁸². Evet oylarında yeni Anayasa'nın getirdiği geniş temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra askerî bir an önce

³⁷⁷ BCA. FK. 030-01, Yer No: 33-198-3, Tarih: 21.06.1961.

³⁷⁸ "Anayasa 'Evet' Kampanyası Gelişiyor", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1961; *Milliyet*, 2 Temmuz 1961.

³⁷⁹ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 7, İletişim Yay., s. 1807.

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1961.

³⁸¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 376.

³⁸² "Yüksek Seçim Kurulunun Anayasa'nın Halkoyuna Sunulmasının Kesin Sonuçlarına İlişkin Kararı", *Resmi Gazete*, S 10859, 20 Temmuz 1961.

kışlasına dönmesi için Anayasa'nın kabul edilmesi gerektiği düşüncesinin etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Diğer taraftan *Evet* diyenlerin sayısının oy kullanma hakkına sahip olanların yarısından az olması ve aynı zamanda *Hayır* oylarının beklenmedik ölçüdeki yüksek oranı, Anayasa'nın çok düşük oransal bir destek aldığını da açıkça göstermekteydi. Bu durum Anayasa konusunda toplumsal mutabakatın sağlanamadığına, 27 Mayıs'ın toplumun önemli bir kesimi tarafından onaylanmadığına işaret etmekteydi. Ret oylarının yüksek oranı üzerinde AP'nin dolaylı propagandalarının sınırlı etkisinin dışında, o sırada halen Yassıada'da yargılanan Menderes'in etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Referandumda katılan 67 ilden 12'si³⁸³ çoğunlukla Anayasa'ya hayır oyu vermişti. Bu iller DP'nin güçlü olduğu yerlerdi. 27 Mayıs ile özdeşleşmiş bir Anayasa'yı oylayan eski DP mensubu halk kitlesi, yeni Anayasa'ya ret oyu vererek 27 Mayıs darbesine olan tepkisini göstermiş gibidir. Anayasa'nın toplumun önemli bir kesimi tarafından kabullenmeyişi, 12 Eylül Dönemi'ne kadar sürecek olan Anayasa'yla ilgili tartışmalara, bölünmelere de yol açacaktır. Bir kesim, 1961 Anayasa'sını Türkiye'ye geniş temel hak ve özgürlükler tanıyan, son derece ilerici ve özgürlükçü bir metin olarak neredeyse kutsarken, diğer bir kesim ise Anayasa'yı Türkiye'ye bol gelmekle eleştirecek, toplumsal huzursuzlukların kaynağını Anayasa'ya ve beraberinde getirdiği vesayetçi kurumlara bağlayacaktır³⁸⁴. Bu tartışmalar 1961 Anayasası'nın ömrünün kısa olmasında da önemli rol oynayacaktır.

1.11.1. 1961 Anayasası'nda Eğitim ve Kültür

Şüphesiz 27 Mayıs'ın uzun dönemli en önemli mirası 1961 Anayasası oldu. 27 Mayıs darbesinin bir ürünü olan 1961 Anayasa'nın Başlangıç kısmına göre Anayasa'yı, ...*Anayasa ve Hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti yapmıştır. Türk milleti, ...Kurucu Meclis tarafından hazırlanan bu anayasayı kabul ve ilan etmiştir.* Millet'in Anayasa'sı olarak ilan edilen 1961 Anayasası, gerçekte, demokratik normlara göre oluşturulma şekli tartışmalı ve temsil kabiliyeti sınırlı olan Temsilciler Meclisince hazırlanmıştı. Bununla birlikte gerek Anayasa'nın yapım aşamasında, gerekse son şeklini almasında askerî kanadı temsil eden MBK önemli rol oynamıştı³⁸⁵. Diğer yandan 27 Mayıs darbesi *ulusça direnme hakkı* olarak tanımlanarak darbenin millet adına yapıldığı vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımla askerî cuntanın iradesiyle halk iradesi özdeşleştirilmektedir. 1961 Anayasası

³⁸³ Çoğunlukla Anayasaya hayır diyen iller şunlardı: Aydın, Bolu, Bursa, Çorum, Denizli, Diyarbakır, İzmir, Kütahya, Manisa, Sakarya, Samsun ve Zonguldak. Cemal Aygen, "Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri", *Ankara Üniversitesi SBF*, C XVII, S I, Mart 1962, s. 206.

³⁸⁴ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yay., İstanbul 1979, s. 76.

³⁸⁵ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53.

ile Türkiye'nin siyasal hayatında yer almış bu yaklaşım, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine de kapıyı aralayacak; askerî darbelere ve darbe anayasalarına meşruiyet kazandıracaktır³⁸⁶.

1961 Anayasası, yapılış şekli bakımından tam demokratik şartlardan yoksun bir şekilde geliştirilmiştir³⁸⁷. Bununla birlikte ülkenin birçok temel sorununun Anayasa ile çözülebileceğine dair iyimser bir düşünceyle hazırlandığından 1961 Anayasası, daha önceki tüm anayasalara göre daha ayrıntılı ve daha uzundur³⁸⁸. Anayasa ile yapılan birçok düzenleme, 1950-1960 arasındaki siyasal döneme duyulan tepkiyle hazırlanmıştır³⁸⁹. 27 Mayıs öncesinde Türkiye'de demokrasinin gerekleri bakımından DP'ye muhalif kesimler tarafından söylenmiş, ileri sürülmüş olan formüller Anayasa'ya yansıtılmaya çalışılmıştır. Özellikle Ocak 1959 tarihli CHP 14. Kurultayında kabul edilen *İlk Hedefler Beyannamesi*'nde ifade edilen talepler Anayasa'nın köşe taşları haline getirilmiştir³⁹⁰.

1961 Anayasası'nın en belirgin özelliklerden biri 1924 Anayasası'nın aksine temel hak ve özgürlükleri büyük oranda genişletmesi, vatandaşlara kapsamlı sosyal ve iktisadi haklar tanınması³⁹¹ ve bunları geniş güvencelere bağlamasıdır³⁹². Yeni Anayasa, 157'si temel ve 11'i geçici olmak üzere 168 maddeden oluşan oldukça uzun bir metindir. Öyle ki bu metnin yaklaşık olarak üçte biri, temel hak ve ödevlere ayrılmıştır³⁹³. Batılı klasik hakların yanında modern bütün hak ve özgürlükler de Anayasa'da yer almıştı. Anayasa'nın 2. Maddesi'ne göre, *Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir*. Böylece Türkiye Cumhuriyeti *demokratik ve laik* niteliğine ek olarak *sosyal* bir nitelik de almaktaydı. Anayasa'da öngörülen sosyal devlet, kişilere sadece klasik özgürlükleri sağlamakla yetinmeyip aynı zamanda, onların insan gibi yaşamaları için zorunlu olan maddi ihtiyaçlarını karşılamalarını kendisine görev edinen devletti.

Anayasa diğer özgürlüklerle birlikte inanç, düşünce, ifade, örgütlenme ve yayın özgürlüklerini de açıkça garanti altına almaktaydı. Diğer birçok

³⁸⁶ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, Metis Yay., İstanbul 2016, s. 36.

³⁸⁷ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53.

³⁸⁸ Cem Eroğul, *Anatüzeeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*, İmaj Yay., Ankara 2016, s. 276.

³⁸⁹ Sosyal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar"... , s. 28-29.

³⁹⁰ Tanör, *İki Anayasa...*, s. 10.

³⁹¹ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 53-54; Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2012, s. 65.

³⁹² Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul 1990, s. 146.

³⁹³ Eroğul, a.g.m., s. 146.

konuda olduğu gibi Anayasası'nın; eğitim, öğretim ve bilim konusunda da görece özgürlükçü, laik ve sosyal devlet anlayışına uygun bir tutumu vardı³⁹⁴. *Bilim ve sanat hürriyeti* kenar başlıklı 21. maddeyle bilim ve sanatın özgür olduğu ilkesi benimsenmiştir. Söz konusu maddeye göre, *Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir. Eğitim ve öğretim, Devletin gözetimi ve denetimi altında serbesttir.* 50. maddeye göre, *Halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını sağlama devletin başta gelen ödevlerindedir. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburidir ve devletin okullarında parasızdır. Devlet, maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yükseköğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.* Bu madde ile yalnız 1924 Anayasası'nın 87. maddesinde ifadesini bulan ilköğretimin zorunlu olduğu değil, devletin her alanda eğitimi sağlama görevi de ifade edilmiştir. Aynı zamanda başarılı öğrencilere burs, yatılı okul gibi imkânlarla öğrenim imkânı sağlanması öngörülmektedir. Böylece hem sosyal adaletin bir gereği olarak eğitimde fırsat eşitliği öngörülmüş hem de başarılı öğrencilerin toplum hayatı için önemli bir değer olarak kazanılması sağlanmaya çalışılmıştır³⁹⁵. Ayrıca ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınmanın bir plan çerçevesinde gerçekleştirilmesi esasına dayanılarak *plan* kavramına Anayasa'da yer verilmiş ve ülke kaynaklarının en rasyonel şekilde kullanılmasını sağlamak amacı ile kalkınma planı yapılması esası benimsenmiş ve buna bağlı olarak DPT de anayasal bir kurum haline getirilmiştir. (md.129) Bu kurum 1961 sonrası hazırladığı beş yıllık planlarla eğitim politikalarında da yönlendirici olabilmıştır.

1961 Anayasası'nın en dikkat çekici yeniliklerinden biri de devlet sistemi içerisinde özerk kuruluşlar yaratmış olmasıdır. Anayasa iki özerk kuruluşu öngörmüştü: Bunlardan biri Anayasa'nın 120. maddesiyle ele alınmış olan üniversiteler, diğeri ise 121. madde ile düzenlenen *Radyo ve televizyonun idaresi ve haber ajansları*'ydı. Bu kuruluşların Anayasa'ya girmelerinde 1950-1960 siyasal dönemine duyulan tepkinin etkisi büyük olmuştur. Bu iki kurumun özerkliği, 12 Eylül darbesine kadar sürecek şiddetli tartışmaların konusu olacak; üniversitelerin özerk yapısıyla devletin denetimi dışına çıktığı sık sık ileri sürülecektir.

Üniversitelere geniş bir özerklik veren Anayasa'nın 120. maddesi şu gerekçeye dayandırılmıştı:

Üniversitelerimizin ilmi ve fikri sahada tam bir hürriyet içinde görevlerini yapmaları bütün Türk milletinin üzerinde titizlikle durduğu bir husustur. Geçmiş deneyimler, üniversitelerimizin haklarını açıklıkla koruyacak

³⁹⁴ Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet"..., s. 6.

³⁹⁵ "Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *Resmi Gazete*, S 10810, 31 Mayıs 1961.

*hükümlere gereksinim olduğuna şüphe bırakmamıştır. Özerkliğin Anayasada belirtilmesi bu açıklığı sağlayacaktır. Son fıkra, siyasi hayatımızın zenginleşmesi ve partilerin kendilerinden beklenen, hizmetleri daha iyi görebilmesi için üniversite öğretim üyelerinin partilere girebilmesine imkân vermek, aynı zamanda ilmi çalışmaların memleket realitelerinden uzak kalmamasını sağlamak maksadını aksettirmektedir*³⁹⁶.

Bu madde daha çok 1950-60 dönemine, özellikle dönemin ikinci yarısında DP iktidarı ile üniversitelerin gergin ilişkilerine bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca 27 Mayıs rejimi de üniversiteye dışarıdan müdahale ederek üniversite özerkliğine ciddi zarar vermiş ve üniversite çevrelerinden büyük tepki toplamıştı. Bu geçmiş tecrübelerin etkisiyle üniversitelerin haklarını açıkça koruyacak hükümler Anayasa'ya konulmuştu. 120. maddeye göre, *üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilerdir. Yine aynı maddede üniversitelerin, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetileceği ve denetleneceği ifade edilmekteydi.*

DP Dönemi'nde öğretim üyelerinin Bakanlık emrine alınmasına ve ardından MBK'nin üniversitelere dışarıdan müdahale ederek 147 öğretim elemanını tasfiye etmesine duyulan tepki, Anayasa'da *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar* şeklinde ifadesini bulmuştu. Yine 120. Madde ile öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olma yasağı kaldırılmış ve öğretim üyelerinin siyasi partilere girebilmelerine imkân sağlanmıştı.

Anayasa ile özerklik kazanan bir diğer kurum da radyo ve televizyon idaresidir. DP 1954'ten itibaren radyoyu hükümetin ve iktidar partisinin bir yayın organı olarak kullanmaya başlamıştı³⁹⁷. Bu duruma duyulan tepki Anayasa'ya yansıtılmıştır. 121. maddede *Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır*, denilerek radyonun partizan bir yayın aracı haline getirilmesi önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca *radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcı görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır* denilerek radyonun eğitim ve kültür faaliyetlerinde oynayacağı role de vurgu yapılmıştır.

Anayasa'da üzerinde önemle durulmuş olan bir başka alan da basın. Anayasa'ya basınla ilgili gerekli güvenceler eklenmiş, yazma ve söyleme

³⁹⁶ **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, s. 106.

³⁹⁷ Jülide Gülizar, "Türkiye Radyoları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, İletişim Yay., s. 2742.

özgürlüklerini güvenceye almak için her türlü önlem alınmıştır³⁹⁸. *Basın ve yayımla ilgili hükümler* kenar başlığını taşıyan 22. maddede *basın hürdür sansür edilemez* şeklindeki klasik hüküm ifade edildikten sonra basının ancak *milli güvenlik ve genel ahlaki* koruma gerekçesiyle kanunla sınırlandırılabilmesine yer verilmiştir. Her zaman gazete ve dergilerin toplatılması basın özgürlüğünü ciddi bir şekilde tehdit eden bir önlemdi. Bu nedenle aynı maddede *Türkiye’de yayımlanan gazete ve dergilerin* ancak hâkim kararıyla toplatılabileceği ve mahkeme kararıyla kapatılabileceği esası benimsenmiştir. Gazete ve dergi çıkarmaya ilişkin 23. maddede ise *Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz* hükmüne yer verilmiştir. *Kitap ve broşür çıkarma* hakkını düzenleyen 24. maddede *kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür olunamaz* hükmüne yer verilmiştir.

27 Mayıs darbesinin temel gerekçelerinden biri de Atatürk inkılabları ve laiklik konusuydu. Daha darbenin ilk günü Gürsel, Anayasa'nın hazırlanması için oluşturulan Anayasa Komisyonuna, *öyle bir anayasa yapın ki bir daha ihlali mümkün olmasın, dinin istismarına imkân bırakmasın* talimatını vermişti³⁹⁹. İlerleyen süreçte DP iktidarının *Atatürk inkılablarına karşı düşman durumuna* düştüğü ve dini istismar etiği çeşitli açıklamalarda ileri sürülmüş ve askerî yönetim tarafından bu konuda geniş çaplı bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştü. Askerî yönetimin bu tutumu kapsamlı bir şekilde Anayasa'ya da yansıtıldı. Laiklik ilkesi, daha sağlam güvencelere bağlandı⁴⁰⁰ ve Anayasa'da başta laiklik olmak üzere Atatürk ilke ve inkılablarının korunmasıyla ilgili çeşitli hükümlere dikkatle yer verildi⁴⁰¹. Anayasa'nın Başlangıç kısmında *Atatürk Devrimlerine bağlılık esastır* vurgusu yapılmıştır. 2. maddede devletin laik olduğu, 12. maddede ise herkesin din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu hükümlerine yer verilmiştir. *Düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri* kenar başlıklı 19. maddede, herkesin inanç özgürlüğüne sahip olduğu, ibadet ve törenlerin, kamu düzenine, genel ahlaka ve bu amaçla çıkarılmış kanunlara uygun olmak şartıyla serbest olduğu ve kimsenin bunlara katılmaya, inançlarını açıklamaya zorlanamayacağı hükümlerine yer verilmiştir. Söz konusu maddedeki, *Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır* hükmüyle de Türkiye’de her zaman tartışma konusu olmuş dini eğitim isteğe bağlı hale getirilmiştir. Yine aynı madde, çıkar sağlamak için din sömürsünün yasak olduğu kaydı düşülmüş ve bu yasağa uymayan dernek ve siyasi partilerin temelli kapatılacağı hükmüne yer verilmiştir. 21. maddede

³⁹⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay., İstanbul 2013, s. 133.

³⁹⁹ İpekçi ve Coşar, *a.g.e.*, s. 198.

⁴⁰⁰ Soysal ve Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”..., s. 28-29.

⁴⁰¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 390.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz hükmüne yer verilmiştir. Yine laiklik ilkesinin korunmasını sağlamak için 57. maddede, siyasi partilerin laik cumhuriyet ilkesine uymak zorunda oldukları aksi halde Anayasa Mahkemesince temelli kapatılacakları kaydı düşülmüştür⁴⁰². Din üzerinde devlet kontrolünün daha etkin kılınabilmesi içinse Diyanet İşleri Başkanlığı da anayasal bir kurum olarak düzenlenmiştir. (md.154).

27 Mayıs darbesinin Türkiye'nin ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel hayatına etkileri kendisini 1961 Anayasası'nın yarattığı ortam ile görünür kılar. Bu nedenle Türkiye'nin 1960'lı ve 70'li yıllarını şekillendirecek 1961 Anayasası'nın getirdiği diğer bazı yenilikler üzerinde durmak faydalı olacaktır. 1961 Anayasası hem yeni kurumlar yarattı hem de yasama-yürütme-yargı arasında yeni bir ilişki biçimi öngördü. Egemenliğin ve iktidarın kullanılışı ile ilgili düzenlemelerde, genel oya ve sivil siyasetçiye güvensizlik duygusu hâkimdir⁴⁰³. Anayasa'nın hazırlanması ve olgunlaştırılması sürecine dâhil olan güçlerden biri askerlerdi. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askerlerin sivil siyasetçilere olan güveni zayıftı veya hiç yoktu. Nitekim MBK içerisindeki askerî yönetimi bir süre daha uzatmak isteyen radikal kanadın görüşleri, siyasi partilere, sivil siyasetçilere olan güvensizlik etrafında şekil bulmuştu. Anayasa'nın hazırlanmasına katılan diğer sosyal ve politik güçlerde de 1924 Anayasası'nın yürütmeye tanıdığı aşırı yetkilerin DP tarafından kötüye kullandığına dair bir tepki mevcuttu⁴⁰⁴. 1950-60 dönemine duyulan bu reaksiyon, Anayasa'ya, egemenliğin ve iktidarın kullanımının paylaşılması şeklinde yansdı. Bölüştürülmüş bir egemenlik öngörülerek yürütmenin gücü azaltılmış, gücün tek elden toplanmasının engellenmesi öngörülmüştür⁴⁰⁵.

Dolayısıyla 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'na göre oldukça farklı bir egemenlik anlayışı benimsemiştir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet in yeğâne ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder* diyen 1924 Anayasası'na karşılık, 1961 Anayasası, *Millet, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır* (md.4) demektedir. Böylece genel oyun ürünü olan TBMM, artık egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkmakta, Anayasa'da belirtilen yetkili organlardan biri haline gelmektedir⁴⁰⁶. Seçilmiş organlara ve siyasetçilere güvensizliği yansıtan bu düzenlemeyle TBMM'nin sistem içerisindeki yeri zayıflatılmıştır⁴⁰⁷.

Anayasa'nın getirdiği bir başka yenilik ise yasama organını iki meclisli hale getirmesiydi. Meclislerden biri Millet Meclisi'ydi. Bu Meclis, genel oyla

⁴⁰² a.g.e., s. 391.

⁴⁰³ Turan Güneş, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yay., İstanbul 1983, s. 80.

⁴⁰⁴ Karpat, a.g.e., s. 245.

⁴⁰⁵ Tanör, **İki Anayasa...**, s. 16.

⁴⁰⁶ Sosyal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar"... , s. 28-29.

⁴⁰⁷ Hikmet Özdemir, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 37.

seçilen 450 milletvekilinden kuruluydu. Bir diğer Meclis olan Cumhuriyet Senatosu ise genel oyla seçilen 150 üyenin dışında, cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeyi ve MBK üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarından oluşan tabii üyeleri bir araya getirmekteydi. Senato üyeliğine aday olabilmek için kırk yaşını bitirmiş ve üniversite mezunu olmak gerekiyordu. Her iki meclisi de kapsayan Türkiye Büyük Millet Meclisi terimi kabul edilmişti. Meclisler ilke olarak ayrı ayrı, bazı konularda ise bir arada toplanmaktaydılar. Meclislerin görev süreleri de farklıydı. Millet Meclisi seçimleri 4 yılda bir yapılmıyordu. Cumhuriyet Senatosu'nda ise genel oyla ve cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerin üçte biri iki yılda bir yenileniyordu, fakat Senato üyeliğinin süresi altı yıldır⁴⁰⁸.

İki meclisli sisteme, DP'nin Meclis çoğunluğuna dayanarak bazı otoriter eğilimler göstermesinden dolayı ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Nitekim Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu ilk metin raporunda, Cumhuriyet Senatosunun kurulmasını, *demokratik düzenin bir teminatı ve memleketimizdeki siyasi buhranın hal çarelerinden biri olarak gerekçelendirmişti*⁴¹⁰. Cumhuriyet Senatosunun içine genel oyla gelmeyen bazı *denge* unsurlarının yerleştirilmesi ve bunların temsilci sayılması genel oya karşı duyulan güvensizliğin bir diğer belirtisi niteliğindedir⁴¹¹.

1.12. 27 Mayıs Darbesinin 1960'lar Sinemasına Etkileri

27 Mayıs darbesinin sinema üzerindeki etkileri iki yönlü olduğu söylenebilir. Birincisi doğrudan doğruya iktidardaki gücün tercihlerinin biçimlendiği ve belli bir politikaya göre düzenlenen, yönlendirme amacı güden propaganda amaçlı filmlerin çekilmesi ve bunların bütün ülkede aylarca gösterime sokulmasıdır. Diğer bir etkisi ise darbenin yarattığı yeni koşul ve imkânlarla bağlantılanabilecek, daha çok darbeye *ilerici* bir rol yükleyen yönetmenlerin dönemin siyasal ruhu ile uyumlu filmler çekmesi ve diğer bazı kendiliğinden doğan etkilenmeler ve sonuçlardır.

27 Mayıs rejimi edebiyatı, şiiri, sanatı, ders kitaplarını, sigara paketlerini, posta pullarını ve akla gelebilecek hemen hemen diğer tüm araçları darbeyi meşrulaştırmak, halk desteği sağlamak için propaganda malzemesi olarak kullandı. Fakat görüntünün inandırma, kandırma, etkileme, yönlendirme gücü neredeyse sınırsız olduğundan; görüntülerin ve sesin istenildiği gibi kullanılabilmesi imkânı sinemayı propaganda araçlarının en güçlüsü haline getirmektedir. Bu nedenle sinema, sağladığı güçlü inandırıcılık etkisiyle kit-

⁴⁰⁸ Soysal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar"... , s. 31.

⁴⁰⁹ Çavdar, a.g.e., s. 109.

⁴¹⁰ **Temsilciler Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)**, Karar No: 27, 09.03.1961.

⁴¹¹ Tanör, **İki Anayasa...**, s. 16.

leler üzerinde hızlı ve kolay bir şekilde yönlendirici olabilmektedir. 1960'taki genel nüfus sayımına göre 27 milyon 766 bin olan nüfusun 16 milyonu okuma yazma bilmiyordu ve okuryazar olanların çoğu ise ilkokul mezunuydu⁴¹². Büyük orandaki bu okuryazar olmayan nüfus üzerinde etkili olmanın en kolay yolu sinemanın propaganda gücünden faydalanmaktı. 1950'lerin başlarında ortaya çıkan Yeşilçam sineması 1960'a gelindiğinde bir sinema endüstrisinin temellerini oluşturmuştu. 27 Mayıs rejimi de bu altyapıdan yararlanarak propaganda amacı ile bir dizi belgesel film çekti ve yurt geneline yayılmış sinema salonlarında gösterime soktu. 1960 ve 1961'de hazırlanan *Düşükler Yassıada'da* (1960) ve *Düşüklerin İç Yüzü* (1961) gibi filmler bunların öne çıkanlarıdır⁴¹³.

DP'lilerin tutuklanarak Yassıada'ya götürülmesiyle birlikte askerî cunta, halktan gelebilecek bir tepkiye önlem olarak Yassıada sanıklarının oradaki yaşam koşullarıyla ve duruşmalarla ilgili filmler çekerek gösterime soktu. Filmler, on yıl boyunca ülkeyi yönetmiş, birçok önde gelen devlet ve siyaset adamlarını, ülkenin başına gelen tüm felaketlerin sorumluları olarak göstermekte ve kitlelerin DP imajını yıkarak yönlendirici olmaya çalışmaktadır. Ordu Foto-Film Merkezi tarafından propaganda amacı ile hazırlanmış bu filmlerden ilki *Düşükler Yassıadada'dır*⁴¹⁴. DP'lilerin Yassıada'ya götürülmesinden sonra, halk arasında buradaki sanıkların yaşam koşullarının çok kötü olduğuna dair söylentiler çıkınca askerî yönetim, sinemalarda gösterilmek üzere hemen bir film çekilmesini emretti. Film çekimi yapmak için 14 Eylül gece yarısı bütün tutuklular adaya yeni geliyorlarmış gibi iskeleye götürülüp merdivenlerden yürütüldüler. Adadaki yaşam koşullarının gayet iyi olduğunu göstermek için hastanede, berberde, koğuşlarda çekimler yapıldı. Fatin Rüştü Zorlu'ya odasında kitap okuma taklidi yaptırılıyordu, Refik Koraltan kantinden alışveriş yaparken görüntüleniyordu⁴¹⁵. Söz konusu film hemen piyasaya sürüldü ve sinema salonlarında gösterilmeye başlandı⁴¹⁶. Ancak filmde kullanılan dil alaycı ve küçümseyicidir. Filmde, İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün, *vatan cephesi başkumandanı* olarak, Emniyet Müdürü Faruk Oktay *barların haraç başı* olarak ve Polis Şefi Bumin Yamanoğlu ise *üniversite gençliğinin amansız celladı* olarak tanıtıldıktan sonra adı geçen bu üç kişi *İstanbul'un kumar, eroin ve cinayet kolektif şirketi* olarak nitelendirilir. Yemek yerken görüntülenen Celal Bayar için *sofrasında kilosu bin liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber iştahı yerindedir* denir. Menderes, yemekhanede, yemek yer gibi yapmaya çalışırken filmdeki ses şöyle der: *Ad-*

⁴¹² **Milliyet**, 30 Ekim 1960.

⁴¹³ Nijat Özön, **Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)**, Bilgi Yay., Ankara 1968, ss. 147-154.

⁴¹⁴ **a.g.e.**, s. 147-154.

⁴¹⁵ Birand, vd., **Demirkırat...**, s. 243.

⁴¹⁶ **Milliyet**, 12 Kasım 1960.

nan Menderes... Poz vermeden edemez. Filmdeki seslendirmeden de anlaşılacağı üzere yargılamalar başlamadan hükümler giydirilmiş gibidir. Bu filme ilk tepki Celal Bayar'dan geldi⁴¹⁷. Film çekimleri Bayar'ın onurunu oldukça zedelemiş ve bu nedenle Bayar 25 Eylül günü intihar girişiminde bulunmuştu⁴¹⁸.

Askerî yönetimin propaganda amacı ile hazırladığı diğer bir film ise *Yassıada'da Hesap Veriyorlar*'dır. Yassıada duruşmalarının bu ikinci filmi de Ordu Foto-Film Merkezi tarafından hazırlanmıştır. Yassıada duruşmalarını konu alan bu ikinci uzun metrajlı film iki saat uzunluğundadır. Film, 14 Mayıs 1950 seçimlerini hemen takip eden günlerin kısa bir hikâyesini veren bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde yapılan seçimler sonunda iktidarın DP'ye nasıl teslim edildiği, Meclise ilk defa bir cip ile gelen DP liderlerinin sonradan nasıl çıkmaz yola girdikleri yönündeki iddialar ifade edilmektedir. Ardından film, 6-7 Eylül 1955 olayları, *bebek, örtülü ödenek, radyo*, Barbara *Topkapı Olayları* gibi Yassıada Mahkemelerine konu olan davaların anlatımıyla devam etmektedir⁴¹⁹. Bu filmin dışında daha sonra Yassıada duruşmaları ile ilgili ayrı ayrı kısa metrajlı filmler de çekildi. Ayrıca Yassıada ile ilgili bu dokümanter filmlerin, Almanların Ekim 1945'teki Nürnberg yargılamalarını anımsattığı öne sürüldü ve bu filmler yabancı ülkelere pazarlanmaya çalışıldı. Hatta gazeteler bir yabancı firmanın *Düşükler Yassıada'da* filmi- ni Uzak Doğu ülkelerinde gösterme hakkını satın aldığını yazdı⁴²⁰. 10 Ekim 1960 tarihli *Milliyet* gazetesinde, Ordu Film Merkezinin Yassıada'daki DP'li sanıkların hayatına dair çekmiş olduğu filmleri dünyada göstermek hakkını satın almak üzere bazı Amerikan film ve televizyon şirketlerinin başvuruda bulunduğunu fakat filmlere bir milyon dolar istendiği için bir anlaşmaya varılamadığı yazılıyordu⁴²¹.

Sanat toplumsal bağlamı içerisinde incelendiğinde, çoğu zaman toplumsal ilişkiler ve sorunlarla yakından ilgili olan bir gerçekliğin izdüşümü ile karşılaşılır. Bu anlamda 27 Mayıs ile gelen yeni siyasi ve fikirsel ortam sinemayı da etkiledi⁴²². DP'nin siyasi mirası bir yanda paylaşılmaya çalışılırken, diğer taraftan sosyalist fikirler taşıyan yayınlar hızla tercüme edildi. Marksist ve sosyalist fikirlerin hızla moda olması ile birlikte sinema da bu ortamdan etkilendi ve 27 Mayıs darbesi sonrası süreçte politik düşünce ve eğilimlerin sinemaya yansıtıldığı akımlar ortaya çıkmaya başladı.

⁴¹⁷ Birand, vd., *Demirkırat...*, s. 244-245.

⁴¹⁸ *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1960.

⁴¹⁹ Tuncan Okan, "İkinci Yassıada Filmi", *Milliyet*, 26.02.1961, s. 3.

⁴²⁰ *Milliyet*, 26 Şubat 1961.

⁴²¹ "Yassıada Filmine Bir Milyon Dolar İstendi", *Milliyet*, 11 Ekim 1960.

⁴²² Atilla Dorsay, *Sinemamızın Umut Yılları, 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989, s. 12.

Türk sinemasında ideolojik kavramların tartışılmaya başlanması 27 Mayıs'ın bir sonucudur. Türkiye'de sinemanın sanatsal ve ideolojik boyutu ve aynı zamanda bir endüstri olarak gelişmesinin tarihsel süreci ele alındığında 27 Mayıs'ın etkisiyle ortaya çıkan sinema akımları daha tutarlı hükümlerle değerlendirilebilmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında Fuat Uzkınay'ın 1914'te çektiği *Ayestefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* adlı kısa belgesel, çekilip çekilmediği konusundaki bazı kuşuklara rağmen, Türk sinemasının ilk filmi olarak kabul edilmektedir⁴²³. Bununla birlikte, Osmanlı vatandaşı olan Makedonyalı Yanaki ve Milton Manaki kardeşlerin, 1911 yılında çektiği *V. Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır ve Selanik Ziyareti* adlı belgesel, ilk Türk filmi olarak kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır. 1914-1922 yılları arasında çoğu belgesel niteliğinde, sayısı çok fazla olmayan bazı filmler de çekilir⁴²⁴. 1922 ile 1939 yılları arası döneme ise tek yönetmen olarak Muhsin Ertuğrul damgasını vurur⁴²⁵. Ertuğrul devrin ilerici, kültürlü, batıcı aydın tipidir. Almanya ve Rusya'da sinema üzerine çalışmıştır. Tiyatrocu olan ve aynı zamanda dönemin tek yönetmeni Ertuğrul'un filmleri ağdalı melodramlarla teatral havadan kurtulamadığı için bu dönem *tiyatrocular dönemi* olarak adlandırılır. Ertuğrul 1922-1939 yılları arası dönemde birbiri ardına tam on dokuz uzun metrajlı film çeker. İlk özel yapımevi olan Kemal Film şirketinin kuruluşunda katkıları olan ve özellikle de Türk tiyatrosuna büyük hizmet veren Ertuğrul'un bu süre zarfında çektiği filmler Batı sinemasının etkilerini taşır⁴²⁶. Ertuğrul'un birçok filmi, yabancı kaynaklıdır veya o dönem Avrupası'nda en geçerli olan kalıpların tekrarıdır. Tek Parti Dönemi'nin batılılaşma çabaları sırasında tek yönetmen olan Ertuğrul'un bu tarz sineması döneminin düşünce tarzını ve sanat anlayışını da yansıtmaktadır⁴²⁷. Ertuğrul'un yönettiği birçok film Batı sinemasının taklidi şeklinde olsa da tarihsel sürece dayalı üç önemli filmi görülür: *Ateşten Gömlek* (1923), *Bir Millet Uyanıyor* (1932) ve *Bataklı Damın Kızı Aysel* (1934). Türk sinemasında *ilk kurtuluş savaşı filmleri* ve *ilk köy filmi*'ni oluşturan söz konusu filmler her ne kadar abartı ve teatral unsurlardan kurtulmasa da dönemin imkânlarına göre önemli yapıtlardır⁴²⁸. 1940'lara gelindiğinde Muhsin Ertuğrul'un tiyatro merkezli sinema çalışmalarının genç yönetmenlere tiyatrodan farklı bir sinema geleneği miras bıraktığı söylenemez. II. Dünya savaşı yıllarında ise ikinci sınıf Hollywood filmleriyle *çoğu okuma yazma bilmeyen Mısır halkını uyuşturmak ve en kesin bilinçsizlik halinde tutmak* işlevini yüklenmiş Mısır melodramları salonları

⁴²³ Agah Özgüç, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 13.

⁴²⁴ Mesut Uçakan, *Türk Sinemasında İdeoloji*, Düşünce Yay., İstanbul 1977, s. 17.

⁴²⁵ Alim Şerif Onaran, *Türk Sineması*, C 1, Kitle Yay., İstanbul 1994, s. 21.

⁴²⁶ Uçakan, *a.g.e.*, s. 18.

⁴²⁷ Halit Refiğ, *Ulusal Sinema Kavgası*, Dergah Yay., İstanbul 2009, s. 89.

⁴²⁸ Özgüç, *a.g.e.*, s. 15-16

doldurur⁴²⁹.

Çok partili hayatla birlikte sinema da değişim geçirmiştir. Türk filmlerini desteklemek için getirilen vergi indirimi ve ardından DP'nin 1950'de işbaşına gelmesiyle birlikte Türk sinemasının çehresi de değişmiştir. DP'nin yurt geneline elektriği yaygınlaştırma girişimleri sinema salonlarının sayısını hızla arttırmış, doğal olarak film ihtiyacı da buna paralel olarak artmıştır. Böylece, daha önce birkaç merkezin dışına çıkamamış olan sinema, hızla yurt geneline yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Yeşilçam olarak adlandırılan yeni bir sinema türü ve endüstrisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır⁴³⁰. Yeşilçam 1950'ler boyunca sinemanın film, salon sayısının artması ve teknik altyapının gelişmesi gibi sinemanın endüstriyel anlamda gelişmesini sağlamıştır. Fakat Yeşilçam sineması temelde sanattan ve ideolojiden yana kaygı gütmeyen, sadece kar amaçlı yapılan, niteliği çok da önemsemeyen, aynı kişisel konu ve kalıpların tekrar edildiği melodram örnekleriyle dolup taşar. O dönemde sinema sektörü güçlü bir sermayeye sahip olmadığından dolayı paraya sahip olması gereken yapımcı, bölgesel dağıtımcılara ve salon sahiplerine bağımlıdır. Bono adı verilen bir ön ödeme sistemiyle, dağıtımcı ve salon sahibi filmin yapım sürecini büyük ölçüde belirler. Dağıtımcı ve salon sahipleri doğrudan filmi finanse ettikleri için daha yüksek kar elde edebilecekleri filmler yapılmasını beklerler. Salon sahipleri de seyircinin isteklerine göre hareket ettiğinden filmlerin konusunu ve oyuncularını doğrudan salonları dolduran halkın tercihleri şekillendirmektedir⁴³¹. Bir bakıma Yeşilçam bir dönemin eğlence anlayışının ve kültürel seviyesinin de göstergesidir.

27 Mayıs darbesinin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanma, 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni hak ve özgürlükler Türk sinemasının fikri karakterini de belirlemeye başladı. Düşünce ve hareket kargaşalığı içerisinde yeniden oluşmakta olan siyasi ve fikri ortamla birlikte artık sinemanın sadece bir eğlence aracı olmadığı, bir eğitim aracı, bir propaganda aracı ve nihayet toplumun kültür sanat seviyesinin artırılması için kullanılması gereken bir araç olması gerektiği fikirleri de belirmeye başladı. Böylece sinemanın sanat kaygısı ile birlikte ideolojik boyutu da dar bir çerçevede de olsa kendisini gösterdi. Darbenin özellikle sol çevrelere getirdiği özgürlük atmosferi içerisinde perdeye yansıyan ilk düşünsel akım *toplumsal gerçekçilik*'tir. Daha sonraları bu akımın temsilcilerinden bir kısmı, milli bir anlayışa yönelince, toplumsal gerçekçiler ikiye bölünür ve iki sinema akımını ortaya çıkarırlar. Bunlar Marksizm'e taban tabana bağlı *devrimci sinema* ve tarihsel kaynaklara dayanarak yerlileşme çabaları gösteren *ulusal sinema* akımlarıdır. 1960'ların

⁴²⁹ Ali Subaşı, "Mısır Sineması" *Yedinci Sanat*, S 7, (Eylül 1973), s. 49, aktaran Aslı Daldal, **1960 Darbesi ve Türk Sineması'nda Toplumsal Gerçekçilik**, Homer Kitapevi, İstanbul 2005, s. 63.

⁴³⁰ Uçakan, **a.g.e.**, s. 19.

⁴³¹ Daldal, **a.g.e.**, s. 65.

sonlarında ise sinemada *milli sinema* olarak yeni bir düşünce daha filizlenir. Bu akım da son ifadesini milli kültürde ve onun kaynağını teşkil eden İslam düşüncesinde bulur⁴³².

27 Mayıs darbesi sonrası özellikle aydınlar arasında oluşan ilerici atmosfer, o dönemdeki kültürel üretimleri de etkilemiştir. 27 Mayıs'ın etkisiyle yeni beliren *ilericilik* daha çok kent merkezlidir ve Kemalist-bürokratik kadroların, sol kesimlerin çevresinde yoğunlaşmıştır. Darbe sonrasında, toplumu yeniden *çağdaş* bir yöne doğru sevk etmek temel hedef olarak görülmüştür. Bu yeni düşünsel ortamın ve yeni sol oluşumların ideolojik yansımaları ise sinemada *toplumsal gerçekçi* akım olarak kendisini göstermiştir. Bu akım etrafında toplananlar daha çok 27 Mayıs darbesine ve onun getirdiği 1961 Anayasası'na ilerici bir anlam yükleyen yönetmenlerdir. Bu yönetmenler toplumsal gerçekçiliği aynı zamanda Anayasa ile kazanılmış hakların kitlelere aktarılmasının bir aracı olarak da görmüşlerdir⁴³³. Sinemadaki toplumsal gerçekçi eğilim, dönemin toplumcu fikirleri ile ve aynı zamanda askerî cuntanın bazı sosyal reformları gerçekleştirme girişimleriyle ve 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni entelektüel ortamla uyumludur. Toplumsal gerçekçi akımın önde gelen yönetmenlerinden Halit Refiğ 27 Mayıs ve 1961 Anayasası'nın toplumcu bir sinema akımına uygun koşulları yarattığını şöyle ifade etmektedir:

14'lerin tasfiyesi, 1961 Anayasası, yeni kurulan siyasi partiler ve seçimler toplumumuzun çeşitli meselelerine değişik görüş açılarından bakmaya uygun bir ortam yarattı. 27 Mayıs ertesinin meydana getirdiği bu siyasi canlılık sinemada da etkisini göstermekte gecikmedi. Zaman zaman 'toplumsal gerçeklik' diye tanımlanan, toplumumuzun yapısını, bu yapı içinde çeşitli katlardan insanların birbirleriyle münasebetlerini anlatmaya çalışan bir akımın doğmasını sağladı⁴³⁴...

Toplumsal gerçeklik akımı 27 Mayıs darbesiyle birlikte yaşanan politik gelişmeler sonucunda gelişme zemini bulmuş fakat 1965 seçimleriyle AP'nin iktidarı kazanması, 27 Mayıs'ın yarattığı atmosferin yavaş yavaş etkisini yitirmesiyle birlikte son bulmuştur⁴³⁵. Bu bakımdan toplumsal gerçekçi akım 27 Mayıs darbesiyle doğrudan bağlantılı ve bir bakıma 27 Mayıs sineması niteliğindedir. Halit Refiğ bu konuda şunları ifade etmektedir: *1960-65 arasında Türk sineması tipik bir 27 Mayıs sonrası sineması idi. Sınırları, 27 Mayıs'ın sınırları kadardı. Türk sinemasına getirdiği canlılık ve ilerilik ise, 27 Mayıs'ın cumhuriyet tarihimize getirdiği canlılık ve ilerilik ayarındaydı⁴³⁶.*

⁴³² Uçakan, a.g.e., s. 10-11.

⁴³³ Daldal, a.g.e., s. 56-57.

⁴³⁴ Refiğ, a.g.e., s. 24.

⁴³⁵ Uçakan, a.g.e., s. 36.

⁴³⁶ Nijat Özön, "Yeşilçam 1965: Kırılma Noktası", **Yeni İnsan Yeni Sinema**, S 4, 2000, s.

1960-65 yılları arasında toplumsal gerçekçi eğilimlerle film üreten yönetmenler ideolojik açıdan, 27 Mayıs darbesini destekleyen, darbeyi sevinçle karşılayan kişilerdir. Dönemin önemli yönetmenlerinden Lütfi Akad, anılarında 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: *Ne ad verilirse verilsin, askerîn yönetime el koyması, bir ürkü ve içe kapanma yerine genel bir bayram havası getiriyor. Demokratlık savıyla iktidara gelen Demokrat Parti'nin başındakiler, on yıl süresince gittikçe hırçınlaşarak dediğim dediğiğe giderek padişahlığa dönüşürken tarihe karışıyorlar*⁴³⁷. Toplumsal gerçekçi sinemacılar, darbeye daha çok anti-kapitalist, anti-empyralist ve ilerici bir rol yükleyen sol aydınlara angaje kimselerdir. Aynı zamanda siyasetle iç içe yaşayan bu yönetmenlerin çoğu *Yön* hareketine de ilgi duymaktadırlar. Toplumsal gerçekçi akımda Halit Refiğ, Metin Erksan, Atıf Yılmaz, Ertem Göreç, Duygu Sağıroğlu ve Lütfü Akad gibi isimler öne çıkmaktadır⁴³⁸. Türkiye Sinema Emekçileri Sendikasının başkanlığını da yapan Metin Erksan, ideolojik açıdan Türkiye İşçi Partisine (TİP) yakın biridir. Senarist Vedat Türkali eski Komünist Parti üyesi, Ertem Göreç ise yine sendikacıdır. Halit Refiğ koyu bir Kemalist ve *Yön* hareketine yakınlık duymaktadır⁴³⁹.

Gerçekçi akımın içerisinde yer alan sinemacılar, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren toplumsal kesimlerle paralel olarak toplumu tepeden dönüştürme, eğitici, seçkinci niteliğinde fikirlere sahiptirler. Ülkedeki tüm toplumsal dengeleri sarsarak kendisine *ilerici ve demokratik* bir anlam yükleyen 27 Mayıs darbesinin başlattığı yeni dönemde, ideolojik olarak darbeyi destekleyen aydınlar, kendilerini bu yeni dönemin kültürel modernizasyon fikirlerinin öncüleri, *misyonerleri* olarak görme eğilimindedirler. Bu aydınlar hareketinde toplumsal gerçekçi sinemacılar da yer alır. Senarist Vedat Türkali bu konuda şunları ifade etmektedir:

*Bizim o zaman yapmaya çalıştığımız bir şey oldu...O da Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmaktı. Ve yığınlara belli bir demokratik mesaj vermek. 27 Mayıs belli yasalar getirdi. Ama halk daha bu yasaları benimsemiş değildi. Mesela sendika yasası. Çoğu, benzer ülkelerden benzer yasaların bize getirilmesi biçiminde oldu. İşçi sınıfı bunları, Batı işçi sınıfının kanlı mücadelelerle elde etmesi biçiminde elde etmedi. Bu gelen kanunların hayata geçirilmesini sağlamak için sinemacılara düşen bir görev vardı*⁴⁴⁰.

Halit Refiğ ise toplumsal gerçekçi akım ile 27 Mayıs ilişkisini şöyle açıklar:

58.

⁴³⁷ Lütfi Akad, *Işıkla Karanlık Arasında*, İş Kültür Yay., İstanbul 2004, s. 317.

⁴³⁸ Onat Kutlar, "Tarihsel Gelişme Hükümünü Veriyor", *Ve Sinema*, Hil Yay., İstanbul 1985, s. 15

⁴³⁹ Daldal, *a.g.e.*, s. 93-94.

⁴⁴⁰ Vedat Türkali, *Bu Gemi Nereye*, Cem Yayınevi, İstanbul 1985, s. 201.

*Toplumsal Gerçekçilik akımını hiçbir zaman 27 Mayıs olayından tecrit etmeden düşünmek gerekir. 27 Mayıs tarihimizde başarısızlıkla sonuçlanan batılılaşma çabalarından biridir. Sinemamızdaki toplumsal gerçekçilik akımı da bir çeşit batılılaşma ve aydınlar hareketi olmuştur....Türk sinemasında batılı anlamda ilk sol hareketi olan Batı etkisindeki toplumsal gerçekçilik akımı, sağcı basının savunması ile üst tabakadan kopan gürültüler sayesinde gelişebilmiştir, gerçekte 27 Mayıs hareketi gibi halka hiçbir zaman inememiştir*⁴⁴¹.

Toplumsal gerçekçi akım çerçevesinde değerlendirilebilecek filmler doğrudan propagandacı mesajlar içermemekle birlikte, filmde kurgulanan hikâyeler, arka planda sosyo-politik bir zemine oturtulmuştur. Toplumsal gerçekçi filmlerin çoğu, 27 Mayıs darbesi sonrası dönemin düşünsel yapısına paralel olarak, kent filmidir ve darbeden maddi ve manevi açıdan etkilenen şehirli insanların hikâyelerini konu alırlar. Bu filmlerde geleneksel burjuvazi ve onun değer yargıları, kar hırsı, mülkiyet edinme duygusu gibi konular sert bir üslupla eleştirilir. Devlet ve onun kolluk kuvvetleri veya atanmış memurlar çoğunlukla adaletten ve güçsüzdense, pozitif kişilerdir. Muhtar gibi seçilmiş kimseler genelde negatif kişiler olarak sunulur. Toplumsal gerçekçi filmlerde en negatif tipler DP çizgisini yansıtan esnaf, tüccar ve ticaret burjuvazisidir⁴⁴². Birçok filmin içeriğinde toplumsal konular ve anlatımda gerçeklik kaygısı ön plandadır. Bu akım çerçevesinde çekilen filmlere örnek olarak şunlar verilebilir: Metin Erksan'ın *Gecelerin Ötesi* (1960), *Yılanların Öcü* (1962), *Susuz Yaz* (1963) ve *Suçlular Aramızda* (1964); Halit Refiğ'in *Şehirdeki Yabancı* (1963), *Şafak Bekçileri* (1963), *Gurbet Kuşları* (1964), *Harem'de Dört Kadın* (1965); Ertem Göreç'in *Otobüs Yolcuları* (1961), *Karanlıkta Uyananlar* (1965), Orhan Elmas'ın *Duvarların Ötesi* (1964); Duygu Sağıroğlu'nun *Bitmeyen Yol* (1965), akımın öne çıkan filmleridir⁴⁴³.

27 Mayıs darbesinin etkilerini yansıtan toplumsal gerçekçi filmlere bakıldığında çoğu DP iktidarı dönemine olumsuz eleştiri getirir. Metin Erksan'ın *Gecelerin Ötesi* (1960) filmi, toplumsal gerçekçi hareketin ilk örneği olarak kabul edilir⁴⁴⁴. 27 Mayıs darbesinin gerçekleştiği yıl gösterime giren bu film, bir grup şehirli orta sınıf gencin DP liberalizminin olumsuz toplumsal sonuçlarıyla drama dönüşen hayatını anlatır. Amerika'ya gidip ünlü ve zengin olma hayalleri kuran iki müzisyen, kendi tiyatrosunu kurmak isteyen bir tiyatrocunun ve güzel ve çekici bir kadına âşık beş parasız bir ressam. Hepsinin ortak amacı, hayatlarını anlamsız işlerde harcamadan kolay para kazanmaktır ve sonunda bir benzinciyi soyarak bu paraya kavuşmayı plan-

⁴⁴¹ Refiğ, a.g.e., s. 36-37.

⁴⁴² Daldal, a.g.e., s. 94-95.

⁴⁴³ Nijat Özön, **Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları**, C 2, Kitle Yay., Ankara 1995, s. 217; Daldal, a.g.e., s. 133.

⁴⁴⁴ Nijat Özön, "Türk Sineması", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 7, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 1888.

larlar. Ancak işler planladıkları gibi gitmez. İçlerinden biri öldürülür. Filmin sonunda bu gençler *amaca giden her yolun mubah* olmadığını anlarlar ve fırsatçılığın trajik sonuçlarıyla karşılaşır. Erksan, filmde kurguladığı hikâyenin arka planındaki sosyo-politik mesajı, 1950-1960 döneminde *her mahallede bir milyoner yetiştireceğiz* felsefesiyle ilişkilendirerek vermeye çalışır⁴⁴⁵. Erksan'ın diğer toplumsal gerçekçi yapıtı *Yılanların Öcü* filmidir. Bu filmde bir taraftan köy gerçeklerine eğilmeye çalışan Erksan diğer taraftan dönemin ideolojisine uygun mesajlar verir. *Yılanların Öcü*, cesur bir köy kadını olan Irazca'nın evinin önüne düşüncelessly ev yapmaya kalkan Haceli'yle giriştiği büyük adalet mücadelesini anlatır. Köy muhtarının desteğini arkasına alan Haceli zayıfları ezmeye çalışır. Erksan muhtar ve kaymakamı birbirinden çok farklı çizmeye çalışır ve böylece de önemli bir siyasi mesaj vermek için yeterli bir alan açmış olur. DP'yi yansıtan seçilmiş muhtara karşı olumsuz bir tavır takınan Erksan, kolluk kuvvetlerine ve atanmış hükümet görevlisi kaymakama oldukça pozitif roller yükler. Bu tutum, askerlerin, bürokrasinin ve seçkinci aydınların seçilmiş kurumlara olan güvensizliğini vurgular. Ayrıca ülkede kültürel modernizasyonu sağlaması beklenen darbeci, jakoben elite de bir saygı sunumudur. Bu açıdan bakıldığında, *Yılanların Öcü* filmi sansür kuruluna karşı koruyan ve filmin gösterime girmesinde büyük rol oynayan kişinin Cemal Gürsel olması şaşırtıcı değildir. *Yılanların Öcü* filmi çekildikten sonra sansüre uğrar ve hem yurt içinde hem de yurt dışında gösterimine izin verilmez. Sansür Kurulu, hem görüntülerde hem de diyaloglarda, yaklaşık filmin üçte birinde değişiklikler ister. Kurulun bu kararından sonra filmin yönetmeni Metin Erksan Çankaya Köşkü'ne çıkar ve Gürsel'e başvurur⁴⁴⁶. Gürsel, filmi izledikten sonra sinemacılara dönerek şu konuşmayı yapar:

Filmi çok beğendim. Bu filmi yapmakla ve gerçekleri göstermekle vatanına hizmet ettiniz. Sizleri tebrik ederim.... Memleketimizin bize kapalı kalmış gerçeklerini çok iyi aksettirmişsiniz. Köylerimiz hakikaten böyledir. Hatta gerçek buradakinden daha acıdır. Siz gerçeği biraz yumuşatmış ve cilalamışsınız. Bizim memlekette eskiden beri her türlü meselelere, bilhassa köy meselelerine karşı bir münevver taassubu vardır. Bunlar gerçeklerin örtülü kalmasını isterler; gerçekler söylendiği zaman bağıırır çağırırlar. Hâlbuki bu gerçekler kapalı kaldığı müddetçe; görülmediği, teşhis edilmediği müddetçe tedavisi de mümkün olmaz⁴⁴⁷...

Film, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in yakın ilgisi sayesinde sansüre uğramadan gösterime girebilir. Gürsel'in bu tutumu, kültürel modernizasyon fikrinin öncüsü, misyoneri eğiliminde olan entelijansiya ile askerî kanadın

⁴⁴⁵ Metin Erksan, "Türkiye'de Entelijansiya Yok" **Ve Sinema**, Hil Yay., İstanbul 1985, s. 25-26.

⁴⁴⁶ Erksan, a.g.m., s. 29.

⁴⁴⁷ Özön, **Karagözden Sinemaya...**, C 2, s. 261.

dayanışmasının bir göstergesi niteliğindedir.

Halit Refiğ, 27 Mayıs darbesinin ideolojisini destekleyen ve toplumsal gerçekçi filmler yapan diğer bir yönetmendir. 1960 sonrasında Refiğ *Yön* hareketi içerisinde yer alır; *Yön Bildirisi*'ni ilk imzalayan aydınlar arasındadır. Refiğ 1963'te bir tür 27 Mayıs savunusu olan *Şafak Bekçileri* filmi çekti. Film, *Yön*'ün ordu yanlısı tezlerine paralel olarak Türk Hava Kuvvetlerini tutucu toprak ağalarına karşı ilerici bir güç olarak betimler. *Şafak Bekçileri*, Türk sinema tarihinde ilk *askerî film* olmanın yanı sıra, 27 Mayıs ile birlikte ordu, siyasi hayatta ve milliyetçiliğin yeniden inşasında en önemli güç haline gelirken, Türk sineması da döneme hâkim olan *Ordu-Millet Elele* sloganını bu filmle beyazperdeye taşıdı⁴⁴⁸. Söz konusu film, Eskişehir'deki I. Hava Kuvvetleri Üssü'nde çekilir ve ordu mensupları da oyuncu olarak rol alır. Filmde mesleği ile nişanlısı arasında kalan bir pilotun aşk hikâyesi anlatılır. *Şafak Bekçileri*'nde Yeşilçam'ın tipik aşk hikâyelerinden biri yaşansa da aslında bu bir aşk filmi değil, aşk hikâyesi etrafında orduyu anlatmaya çalışan bir filmdir⁴⁴⁹. Filmde seyirciye, DP'nin on yıllık iktidarı boyunca, Cumhuriyetin kazanımlarından verilen tavizler hatırlatılır. Çıkar ilişkileri Ankara'daki bürokratlara kadar uzanan, hazinenin arazilerini yağmalamaya çalışan, köylüyü çeşitli şekillerde sömüren, kendi çıkarları için yoksul köylü çocuklarının eğitim görmesini engelleyen toprak ağaları; onlarla işbirliği yapan taşralı siyasetçiler; eğitim gördükleri halde içinde yaşadığı toplumun sorunlarına duyarlı gençler; sağlık ve eğitim imkânlarına erişemeyen yoksulluk içindeki köyler gibi sorunlar dönemin bakış açısı ile ele alınır. Gerici toprak sahibi ve ilerici asker mücadelesinin açıkça telaffuz edildiği filmde, Türk subayının *aydın* kimliğine yapılan vurgu, ordunun eğitime ne kadar önem verdiği konusu üzerinde ısrarla durulması ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu geleneğinin bir yansımasıdır. Bir hava üsteğmeni olan Göksel, Eskişehir'de son derece nüfuzlu Kudret ağasının kızı olan, üniversite mezunu Zeynep ile bir tesadüf sonucu tanışır ve onunla sözlenir. Kudret ağa, Göksel'in ordudan ayrılması durumunda, ona bütün çiftliğin başına geçmeyi vadederken, Göksel'in bütün köyleri gezip *onlara okuma yazma öğretmek* ve böylece *köylerini kalkındırmaları için yaratımcı rehber olmak, onları dar kafalı cahil köy imamlarının elinden kurtarmak* gibi farklı idealleri vardır. Toprak ağası Kudret'e göre ise *köylüye okul, eğitim götürmek angaryadır, demokrasiyle taban tabana zıttır*. Filmin kahramanı jet pilotu Göksel'in şehit olduğu haberini alan nişanlısı *kendimi ona veremedim, ama ideallerine vereceğim* der; o ideal, *beş yüz senedir aydın-yurtsever insanları bekleyen yoksul köylere ışık* olmaktır, köy çocuklarına okuma-yazma öğretmektir.

Yılanların Öcü'nde olduğu gibi *Şafak Bekçileri*'nde de halkoyu ile se-

⁴⁴⁸ Hilmi Maktav, "Vatan, Millet, Sinema", *Birikim Dergisi*, S 207, 2006, s. 71.

⁴⁴⁹ Maktav, a.g.m., s. 71-83.

çilmişlere güvensizlik vardır. Bu kişiler son derece negatif, demokratik değerleri çıkarlarına göre yorumlayan kişilerdir. Toplumsal gerçekçi kategoride değerlendirilebilecek ve Ertem Göreç'in yönetmenliğini yaptığı *Karanlıkta Uyananlar* (1965) filmi ile grev ve sendikal haklar gibi toplumun gündemine yeni girmiş konular beyaz perdeye yansıtılabilmektedir. Metin Erksan'ın *Gecelelerin Ötesi* (1960), *Susuz Yaz* (1963) çalışmaları, toplumsal-siyasal sorunları beyaz perdeye yansıtma kaygısı taşıyan filmlerdir. *Şehirdeki Yabancı* (1963) filmi ile Halit Refiğ, ilk kez işçi sorunlarını ve aydınının yabancılaşması konularını yansıtmaya çalışmaktadır⁴⁵⁰. Refiğ, *Şehirdeki Yabancı*'da filmin ana kahramanında, kendi kişisel sorunları ile toplumsal inanç ve mücadeleleri arasında bir denge kuramayan güçsüz aydın tipinin nasıl kendi toplumu içerisinde bir yabancı durumuna düştüğünü, çıkarıcılar tarafından kolayca yok edilebilir hale geldiğini göstermeye çalışmıştır⁴⁵¹.

Toplumsal gerçekçi sinemacılar 27 Mayıs'ın getirdiği ilericiliği *Yön* çizgisindeki antiemperyalist, devrimci perspektiften ele almış ve halkı filmleriyle bu yönde aydınlatmaya çalışmışlardır. Çünkü toplumsal gerçekçilik ile dönemin ideolojik yapısı ve sol kesimlerin Türkiye'nin sosyo-politik ihtiyaçlarına cevap verebilecek ideoloji aramaları (Yön hareketi) örtüşmektedir⁴⁵². Bu anlamda toplumsal gerçekçilik Refiğ'in ifade ettiği üzere Türk sinema tarihinde *ilk bilinçli sol* hareketti⁴⁵³. Bununla birlikte 27 Mayıs darbesini takip eden yıllarda sinema dergileri, kulüpler ve festivaller, o güne kadar yaşanmamış bir canlılığa kavuşur. *Si-Sa*, *Yeni Sinema*, *Sine-Film*, *Sinema 65*, darbe sonrasında yayın hayatına girmiş dergilerden bazılarıdır. Ankara Sinema Derneği, Kulüp Sinema 7, İstanbul Fransız Kültür Sinema Derneği ve Sinematek o yıllarda kurulur. Fakat 27 Mayıs'ın sinema endüstrisine en önemli etkisi ise siyasi duyarlılığı olan bir yönetmen tipinin belirmeye başlamış olması ve siyasi elitler ile film endüstrisi arasında çeşitli bağlantılar oluşmaya başlamasıdır⁴⁵⁴.

27 Mayıs'ın ardından meydana gelen siyasal ve ideolojik bölünme sinemaya da yansır. Kamusal alandan dini dışlayıcı bir modernleşme projesinin dindarlar üzerinde yarattığı baskı, DP'nin 1950'de iktidara gelmesiyle birlikte bir nebze hafiflemiş ve dindar kesim bu dönemde bazı kazanımlar elde etmiştir. Ancak 27 Mayıs darbesinden sonra batı eksenli modernleşme anlayışı sadece dindarlar tarafından değil, solda da itiraz görmüştür. Hem sağda hem de solda Batılılaşmaya karşı yükselen itirazlar, sinemaya da yansır ve

⁴⁵⁰ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitapevi, Ankara 1992, s. 83.

⁴⁵¹ Refiğ, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁵² Uçakan, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁵³ Refiğ, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁵⁴ Daldal, *a.g.e.*, s. 58.

bu süreç çeşitli akımların ortaya çıkması ile sonuçlanır. 1965'te toplumsal gerçekçiliğin son bulmasıyla akımın önde gelen temsilcilerinden Halit Refiğ ve Metin Erksan gibi yönetmenler, Batılılaşmaya karşı durup ulusal değerlere yaslanan bir toplum modeli önererek ulusal sinema akımı geliştirmeye çalışırlar. Toplumsal gerçekçi sinemacıların ideolojik anlamdaki bu sapmalarının nedeni, 27 Mayıs sonrası oluşmaya başlayan temelsiz ilerencilik fikirlerinin kısa sürede yerini karamsarlığa ve kaosa bırakmasıdır. Halit Refiğ bu durumu şöyle ifade edecektir:

27 Mayıs olayının getirdiği umut havası 1961 yılının ortalarından itibaren kaybolmaya başladı. Bebek ve köpek davaları gibi başarısız mizansenlerle başlayan Yassıada duruşmaları, askerî ihtilalin belli bir fikre ve ekonomik görüşe dayanmaması, daha kötüsü her şeyin söylenebildiği bir ortamın meydana geldiğinde kimsenin söyleyecek bir şeyinin bulunmadığının anlaşılması, sosyal hayatta hiçbir temel değişiklik olmaması, askerî idareciler arasındaki görüş ayrılıkları, umudun yerini yavaş yavaş bir karamsarlığın almasına yol açtı⁴⁵⁵.

27 Mayıs başlangıçta ülkenin ekonomik, siyasal ve kültürel alanda kalkınması için yeni umutlar doğurmuş, olumlu bir hava estirmiş ve bu alanlarda aydınların öncü olma rolünü pekiştirmiştir. Ancak 27 Mayıs'ın ardından geçen yıllara rağmen ekonomik durumda bir ilerleme olmaması, toplumsal sorunların olumlu bir şekilde çözülememesi, toplumsal huzursuzlukların artan bir şekilde daha karmaşık hale gelmesi, ordu içerisindeki huzursuzlukların devam etmesi gibi birçok etken aslında 27 Mayıs'ın umut değil, hareket ve düşünsel anlamda bir kargaşaya yol açtığını göstermiştir. Bu süreçte önemli bir rol oynaması beklenen aydınların kendilerine olan güveni de sarsıcı bir şekilde geriledi. 10 Ekim 1965 seçimleriyle DP çizgisini sürdüren AP'nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte 27 Mayıs ile gelen atmosferin artık sona erdiği anlaşıldı. Seçimler aynı zamanda halkın aydınlara karşı güvensizliğini de açığa vurmuştu. Böylece 27 Mayıs ile birlikte ortaya çıkan toplumsal gerçekçi sinema da etkisini yitirdi ve yerini iki farklı akıma *Ulusal Sinema* ve *Devrimci Sinema* akımlarına bıraktı⁴⁵⁶.

1965'li ve 1970'li yıllar Türkiye'de Marksizm ve devrimde yöntem tartışmalarının olduğu kadar Türk düşüncesinin kendi kültür ve tarihi kökenlerini araştırma yıllarıdır. Marx'ın Asya üretim tarzı kavramı Batı bilim çevrelerinde yeniden sözü edilmeye başlandı ve Türkiye'de de bu kavram çerçevesinde Türkiye'nin toplumsal yapısını açıklamaya çalışan çeşitli çalışmalar yapılmaya başlandı⁴⁵⁷. Selahattin Hilav'ın *Asya tipi üretim biçimi*'ni açıklayan yazı-

⁴⁵⁵ Refiğ, a.g.e., s. 24.

⁴⁵⁶ Uçakan, a.g.e., s. 11.

⁴⁵⁷ Bu çalışmaların bazıları şunlardır: Selahattin Hilav, "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine", *Eylem Dergisi*, No. 129; Selahattin Hilav, "Asya Üretim Tipi Nedir?" *Yön Dergisi*, 18 Şubat

ları, Sencer Divitçioğlu'nun *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler* başlıklı kitabı ve Kemal Tahir'in çalışmaları bu alanda yönlendirici olmuşlardır. Asya üretim tarzı kavramı Marx tarafından ele alınmış ve Osmanlı, İran ve Hindistan gibi Batılı olmayan toplumların üretim tarzlarının ancak toprak mülkiyetinin yokluğu olgusu ile açıklanabileceğine işaret etmiştir. Bu toplumlarda toprakların mülk sahibi devlettir. Öyle ise Osmanlı, İran ve Hindistan'da klasik feodal üretim tarzı söz konusu değildi ve bu ülkelerde farklı bir üretim tarzı olmalıydı. Çıkış noktası bu şekilde olan Asya üretim tarzı kavramı yardımıyla Türkiye'de 1965'ten sonra Osmanlı toplum yapısı açıklanmaya çalışılmıştır. Divitçioğlu'nun analizine göre, toprakta feodal özel mülkiyete dayanan Batı toplumlarıyla, miri devlet mülkiyetine dayanan Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel gelişimi farklı yollardan olmuş, Batı Avrupa'nın aksine Türk toplumunda ticaret ve sanayi sermayesine dayanan bir burjuva sınıfı oluşmamıştır⁴⁵⁸.

S. Hilav ve S. Divitçioğlu'nun Asya üretim tarzı analizlerinin yanında Kemal Tahir'in Batı yaşantı ve değerlerinin Türk ahlak ve kültür yapısı ile hiçbir şekilde uyuşamayacağı, tarihte en iyi sosyal adaleti gerçekleştiren Osmanlı Devletinin toplum yapısında sosyal sınıfların oluşmadığı gibi analizleri sinemacıları etkilemiştir. Özellikle Kemal Tahir'in senaryo yazdığı dönemlerde Halit Refiğ ve Metin Erksan'la olan yakın ilişkileri de ulusal sinema akımının gelişmesini sağlamıştır. Türkiye'nin tarihsel şartlarının ATÜT analizi çerçevesinde ele alınmasıyla birlikte 27 Mayıs'ın etkisiyle toplumsal gerçekçi filmler yapan sinemacılar da bu analizlerin etkisiyle *ulusal sinema* akımının teorik altyapısını oluşturmuştur. Toplumsal gerçekçilik akımının en tipik temsilcilerinden olan Halit Refiğ, 27 Mayıs'ı Tanzimat'tan beri süregelen başarısız Batılılaşma çabalarının bir halkası olarak görmeye başlar. 27 Mayıs bir halk hareketi değil, bir aydınlar hareketi, yeni bir batılılaşma çabasıdır. Toplumsal gerçekçilik akımı da bir çeşit batılılaşma ve aydınlar hareketi olmuştur⁴⁵⁹. Refiğ'e göre, Batı Avrupa sanatlarının bireyci dünya görüşü burjuva sınıfına özgü bir özelliktir. Türk halkının kökünde ise göçebe Türk geleneklerine, İslam hukukuna ve Osmanlı devlet sistemine dayanan kolektif bir dünya görüşü vardır. Bu farklı temellerden dolayı Batıdan rastgele alınan fikirler yüzünden Tanzimat'tan beri süregelen Batılılaşma çabaları hep başarısızlığa uğramıştır. Türk milletinin kendi iç dinamiklerinden doğmayan Batı özentisi içindeki bir medeniyet anlayışıyla kendisine yakıştırılan devrimlere daima karşı durmasının nedeni budur⁴⁶⁰.

1966; Sencer Divitçioğlu, *Az Gelişmiş Ülkeler ve Asya Tipi Üretim Tarzı*, Elif Yay., İstanbul 1966 vb.

⁴⁵⁸ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumuna*, Alfa Yay., İstanbul 2015, s. 41-62.

⁴⁵⁹ Refiğ, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁴⁶⁰ *a.g.e.*, s.52.

Ulusal sinema akımını savunan yönetmenler, fikri kaynağını Batıdan alan her türlü kültürel ve sanatsal faaliyetin burjuva sınıfının değerlerine özgü olmasından dolayı Türkiye’de karşılığının olamayacağını savunarak Batı karşıtı bir tavır sergilerler. Refiğ’in geliştirmeye çalıştığı *ulusal sinema* kuramı, kısaca Batı karşıtı bir söylemin, 1960-1965 yılları arasındaki materyalist, Marksist bakıştan arındırılarak daha yerel, toplumun tarihsel kaynaklarına dayandırılarak, geleneksel unsurlarla yeniden üretilmeye çalışılmasıdır⁴⁶¹. Bir başka ifadeyle ulusal sinema akımı, Türk halkının değerlerine, kültürel mirasına materyalist bir açıdan yaklaşma endişesine sahiptir. Bu yüzden Refiğ, sanatın, Batıcı sanat *evrenseldir* iddialarını bırakıp ülkenin ve halkın tarihsel özelliklerine dayanması gerektiğini savunur⁴⁶².

Ulusal sinema akımı, bir bakıma 27 Mayıs’ın beklendiği gibi sonuçlanmamasıyla birlikte sanatçının sorunları ele alma biçiminin de farklılaşmaya başladığının bir göstergesidir. Darbeyi alkışlayan ve darbenin etkisiyle film yapan sanatçının 1965’ten sonra 27 Mayıs’ı Tanzimat’tan beri süregelen başarısız Batılılaşma çabalarının bir halkası olarak görmesi de bu yüzdendir. Ulusal sinema akımının perdeye yansımış en önemli örnekleri ise şunlardır: *Haremde Dört Kadın* (Refiğ 1965), *Sevmek Zamanı* (Erksan/ 1965) *Kuyu* (Erksan/ 1968), *Bir Türk’e Gönül Verdim* (Refiğ/ 1967)⁴⁶³, *Fatma Bacı* (Refiğ/1972), *Vurun Kahpeye* (Refiğ/1973), *Hudutların Kanunu* (Akad/ 1966) vb.

Ulusal sinema yaklaşımı Asya üretim tarzı analizleriyle ilişkilendirilerek 1966 yılından sonra Halit Refiğ, Metin Erksan ve Duygu Sağıroğlu gibi eski toplumsal gerçekçi sinemacılar tarafından çeşitli seminer, açıkoturum ve sinema yazılarında savunulmaya başlanmıştır. Atıf Yılmaz ve Lütfi Akad gibi yönetmenler de Batı karşıtı fikirleri savunan bu akım içerisinde kısmen de olsa yer aldılar. Ulusal sinemacıların Batı karşıtı teorileri, Sinematek Derneği çevrelerince şiddetli bir şekilde eleştirildi. Sinemacılar arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla ayrılıklar, ağır eleştiri ve tartışmalar yaşanmaya başlandı. 1965 yılında kurulan Türk Sinematek Derneği ve yayın organı *Yeni Sinema* dergisi çevresinde buluşan eleştirmen ve yönetmenler, ulusal sinema akımının ileri sürdüğü teorilere karşı çıktılar. Sinematek çevreleri; ülke gerçeklerine yönelik, sanatsal kaygıları daha ağır basan, hem ulusal gerçekliği yansıtan hem de evrensel bir anlam ifade eden, dünyadaki gelişmeleri takip eden bir sinema sanatı oluşturmayı savunuyorlardı. Bir tarafta *sanat sineması* paradigmasını Batılı ve Hıristiyan geleneğinin mirasçısı olarak gören *ulusal sinema* görüşü, diğer tarafta yer alan Sinematek çevresinin yüksek sanat değerlerinin idealleştirilmesinden güç alan *sanat sineması* görüşü arasındaki çatışma, sinemanın hem teorik hem de pratik alanını son derece karmaşık

⁴⁶¹ Daldal, a.g.e., s. 123.

⁴⁶² Refiğ, a.g.e., s. 59.

⁴⁶³ a.g.e., s. 92.

hale getirdi⁴⁶⁴. Diğer taraftan sanat, siyaset ve sinemanın birbiriyle ilişkili biçimde ele alındığı 1960'lı yıllardaki bu tartışmalar, Türk sinemasına düşünce düzeyinde şekil vermiştir⁴⁶⁵.

Toplumsal gerçeklik akımının diğer bir ardılı ise Marksizm'e tabandan bağlı *devrimci sinema*'dır. Marksist düşünce 27 Mayıs darbesinden sonra siyasal alanda etkin olmaya başlamış ve bu düşünce sinemaya toplumsal gerçekçi akım olarak yansımıştır⁴⁶⁶. Bu nedenle Marksist sinemanın başlangıç tarihi 27 Mayıs'ı işaret etmektedir. 1965 yılından sonra toplumsal gerçekçi akımın etkisini yitirmesiyle birlikte sinemadaki Marksist yaklaşım 1970'e kadar bir duraklama dönemine girer. Devrimci sinema açısından 25 Ağustos 1965'te işadamı Şakir Eczacıbaşı tarafından *Batı anlamında bir Türk Sinema sanatının oluşturulması* amacıyla İstanbul'da Sinematek Derneğinin kurulması önemli bir noktadır⁴⁶⁷. Sinematek Marksist yöneticilerin kontrolündedir ve bu kişiler devrimci sinema dergileriyle devrimci sinemayı teorik planda geliştirmeye çalışırlar. Sinematek'in görünürdeki amacı Batı anlamında bir sinema dili oluşturmaksa da gerçek amacı sinemanın devrime katkısının nasıl olacağına Marksist bakış açısıyla ele alınmasıdır⁴⁶⁸. Devrimci sinemacıların amacı, halkı aydınlatmak, onları politikleştirerek eylem aşamasında sürecin bir parçası haline getirmektir. Sinematek çatısı altında toplanan devrimci sinemacılar, Yeşilçam'ın basmakalıp yapısının dışında emperyalizm karşıtı bir sinema anlayışının da ilk savunucularıdır. Var olan yozlaşmış sinema pratiklerini bir şekilde eleştiren devrimci sinemacılara göre, asıl sorun içinde bulunulan sistemin kökten değiştirilmesidir. Bu akımın savunucularına göre, Yeşilçam sebep değil, sinema endüstrisini de içeren kapitalist düzenin siyasi, ekonomik ve ahlaki bir sonucu. Devrimci sinemacılar Hollywood ve Yeşilçam'ı aynı potaya koyarak her ikisinin de uyuşturucu sineması olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu akımın savunucularına göre, sinemanın kullanması gereken dil; toplumdaki sınıfsal çatışmaları gösteren, ezilen sınıfların haklarını savunan, geri kalmışlığı ve yoksulluğu sorgulayan gelişmiş bir dil olmalıdır⁴⁶⁹. Devrimci sinemacılar öncelikle kısa metrajlı filmler çekerler. Bu kısa filmlere örnek olarak şunlar verilebilir: *Kanlı Pazar*, *Gerze'de Tütün Mitingi*, *İstanbul Olayları*, *Tuslog Olayları*, *29 Nisan*, *10 Haziran*, *Che Guevera*, *Ankara'nın Çöpleri*, *Taylan Özgür'ün Cenaze Töreni*, *İmran Öktem Yürüyüşü*

⁴⁶⁴ Kutlar, a.g.m., s. 15.

⁴⁶⁵ Kurtuluş Kayalı, "Türk Sineması Yeniden mi Yapılanıyor Yoksa Temel Mecrasında Seyretmeye Devam mı Ediyor?" *AÜ İletişim Fakültesi, Yıllık 1999*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 135-146.

⁴⁶⁶ Uçakan, a.g.e., s. 23.

⁴⁶⁷ *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1965, s. 6.

⁴⁶⁸ Uçakan, a.g.e., s. 74-75.

⁴⁶⁹ Şükran Kuyucak Esen, *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, Agora Kitap, İstanbul 2010, s. 74.

ve *Altıncı Filo*. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere filmlerin içerikleri güncel politik gelişmelerle ilgilidir. Filmler dolaysız bir şekilde politik mesajlarını verme çabasıdadırlar. Devrimci sinemacıların ilk uzun metrajlı filmi ise 1970 yılında Yılmaz Güney'in hem başrol oynadığı hem de yönetmenliğini yaptığı *Umut* filmidir. Söz konusu filmde doğrudan politik göndermeler yaparak temsil ettiği akımın amacını açıkça ortaya koyan Güney, bir sinemacı ve politik bir figür olarak devrimci sinemacıların, Sinematek çevresinin ve Yeşilçam'ın sevgisini kazanarak bir oyuncu ve yönetmen olarak dönemin sol sinemasında öncü görevi görür. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra 1972'de tutuklanan Güney, tutuklanıncaya kadar ardı ardına *Umutsuzlar* (1971), *Yarın Son Gündür* (1971), *Ağıt* (1971), *Acı* (1971), *Baba* (1971) filmlerini çeker. İlkel yapım koşullarında çekilmesine karşın Güney *Yarın Son Gündür* filmiyle 12 Mart'ı yaratan koşulları irdelemeye çalışır, fakat film sansüre uğrayarak gösterime girebilmiştir⁴⁷⁰.

Güney'in sanat anlayışının siyasi görüşü çerçevesinde yeniden şekillenmesinde 12 Mart önemli bir etkidir. Şöyle ki demokrasiye geçici bir nokta koyan 12 Mart askerî rejimi, 1960'ların sonlarından beri süregelen anarşiyi kontrol altına almaya çabalarırken 1973'te yönetimi tekrar sivillere bıraktığında ülkedeki siyasal şiddet, aşırı sol hareketler başka bir boyuta taşınmıştı. 12 Mart rejimi sorunların temeline inerek kalıcı çözümler üretmek yerine özellikle solcu aydın, yazar ve sanatçılar üzerinde baskı kurarak bu çevrelerin daha da radikalleşmesi sürecini hızlandırmıştı. Sanatçı olarak Güney'in 1972'de tutuklanması ve hapisneden çıktıktan sonra hem siyasi görüşlerinde hem de sinemasında önemli değişiklikler olması bu sürece işaret etmektedir. Güney, geçirdiği dönüşümü şöyle anlatır:...*hapse girdim. Fakat 1972'deki bu tutuklanmam, esasında yaşamımın dönüm noktası oldu, çünkü cezaevinde... Marksizm-Leninizm'i öğrendim. Devrimi, revizyonizmi, Sovyetler Birliği'ni öğrendim*⁴⁷¹. Hapisneden çıktıktan sonra *Arkadaş*, (1974) filmi çeken Güney, bu film ile siyasi görüşlerini daha somut tarzda ortaya koymaya başlamıştır⁴⁷². Güney *Arkadaş* filminde, aynı toplumsal kökenden (kırsal) gelen ve büyük şehirde yolları ayrılan iki arkadaşın yıllar sonra yollarının yeniden kesişmesini ve hesaplaşmasını anlatır. Güney, bu filmin ardından Adanalı pamuk işçilerinin hikâyesini anlattığı *Endişe* (1974) adlı filme başlar, ancak bu sırada bir cinayet olayına karışınca filmi tamamlayamadan hapse girer. Söz konusu film asistanı Şerif Gören tarafından tamamlanır. Hapisten yazdığı senaryolarla sinemayla olan bağını sürdüren Güney, *Sürü* (1978) ve *Düşman* gibi filmlerin senaryosunu hapisnede yazar ve senaryoların hayata geçirilmesini sağlar⁴⁷³.

⁴⁷⁰ Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 326.

⁴⁷¹ Yılmaz Güney, *Siyasal Yazılar*, Güney Yay., İstanbul 2000, s. 63.

⁴⁷² Scognamillo, *a.g.e.*, s. 376.

⁴⁷³ Onaran, *a.g.e.*, s. 139.

27 Mayıs, toplumsal unsurları, siyasal ve kültürel olarak kendilerini yeniden yapılanmaya, konumlamaya, tanımlamaya zorladı. Her bir toplumsal grup kendi refleksini yeni koşullara göre geliştirme çabası içerisine girdi. Darbeyle birlikte ortaya çıkan yeni koşullar sol çevrelere daha verimli bir saha açmış ve ülkedeki kültürel ve eğitim modernizasyonu ve yeniden yapılanması bu sol çevrelerin ideolojik yorumlaması çerçevesinde gelişme görüntüsü kazanmıştır. Darbe sonrasında genel olarak kültürel anlamda ve özelde sinema bağlamında da siyasal sinemaya yansıyan düşük dozda Marksist düşüncedir. Buna karşılık dindar ve muhafazakâr kesimin savunduğu değerleri kitlesel haberleşme aracı olan sinema ile beyaz perdeye yansıtması da gündeme gelmiştir. 1963-64 yıllarından sonra, sayısı çok az da olsa bazı sinema yazarları Türk toplumunun dinsel yapısının göz önüne alınarak film yapılması gerektiğini savunmaya başladılar. Milli sinema olarak adlandırılan bu akımın fikri temelleri Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) Sinema Kulübü tarafından biçimlendirilmeye çalışıldı. Söz konusu sinema akımı, milli kültürü ve bunun beslendiği kaynak olan İslam dininin getirdiği sistemi tek yaşam şekli olarak ele almıştır. Pratikte çok fazla örnek çıkarmamakla birlikte, sinemanın kitle haberleşme aracı olması ve Müslüman Türkiye'de yeni neslin inançlarından gittikçe uzaklaşması, milli sinemayı politik sahneye çıkararak iki önemli neden olarak görülmüştür⁴⁷⁴. Milli sinema anlayışının belirginleştiği 1970'lerde MTTB'nin düzenlediği bir açık oturumda şöyle tanımlanır: *Milli Sinema'nın temeli, tamamıyla İslami bir düşünce ve yaşayış şekline dayanır (...) İslam inancının yansıdığı bir film ancak Milli Sinema olabilecektir*⁴⁷⁵.

Milli sinema akımının ilk örneği Yücel Çakmaklı'nın yönettiği *Birleşen Yollar* adlı filmidir. Bu film milli sinema anlayışının en temel örneklerinden biri olarak değerlendirilir. Şule Yüksel Şener'in *Huzur Sokağı* adlı romanından uyarlanan *Birleşen Yollar*, inançlarıyla alay eden, başıboş üniversiteli genç bir kızın İslam'a yönelişini anlatır. Çakmaklı, milli sinema anlayışı ile ilişkilendirilebilecek filmleri 1970'li yıllarda ve sonrasında çekmeye devam etmiştir. Bu filmlerden bazıları *Çile* (1972), *Zehra* (1972), *Oğlum Osman* (1973), *Diriliş* (1974), *Garip Kuş* (1974), *Kızım Ayşe* (1974) ve *Memleketim* (1974) adlı filmlerdir⁴⁷⁶.

⁴⁷⁴ Uçakan, a.g.e., s. 137.

⁴⁷⁵ Salih Diriklik, "Milli Sinema Otokritiği", **Milli Gençlik**, Mart 1975, aktaran Uçakan, a.g.e., s. 181.

⁴⁷⁶ Esin Coşkun, **Türk Sinemasında Akım Araştırması**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009, s.79.

2. BÖLÜM

12 MART REJİMİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATINA ETKİLERİ

2.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum

15 Ekim 1961 genel seçimleriyle 27 Mayıs askerî yönetiminin sona ermesinden sonra deneyimlenen dört yıllık siyasal hayat, ülkede derin toplumsal ve siyasal bunalımlarla geçti. Bu denli yoğun seyreden bir sosyal çatışma ve siyasal kutuplaşma ortamı sonrasında gelen 1965 seçimlerinin, siyasal ayrışmanın yeni biçimlerini en açık şekilde göstermemesi olanaksız oldu. 1965 seçimleri, geniş ölçüde, ideolojik belli değer yargıların çatışması çerçevesinde geçmiş, kısacası bir *sağ* ve *sol* mücadelesi olmuştu⁴⁷⁷. Türkiye’de öz halinde bir *sağ* ve *sol* daima var olmuştur; ama *sağ* ve *solun* 27 Mayıs darbesinden sonra birer taraftar kitlesi bulmuş olması⁴⁷⁸ ve siyasal hayatı tanzim eder bir şema olarak oturması yeni toplumsal hareketliliğin belirleyicisi oldu⁴⁷⁹. Bu toplumsal hareketlilik 1965’ten sonra hızlandı ve 1970’li yıllar boyunca radikal bir mecrada sürdürüldü. 27 Mayıs çoğulcu bir anarşi yaratmıştı.

1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden sonraki gelişmeler izlendiğinde, askerî bir darbeden sonra sivil yönetime geçişin ne denli güç bir iş olduğu açıkça kendisini gösterdi. MBK içerisindeki hizipleşme, 14’lerin tasfiyesi, 21 Ekim Protokolü⁴⁸⁰ ve 15 Ekim 1961 genel seçimlerinin iptaliyle yeni-

⁴⁷⁷ Özkan Ağtaş, “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, C 8, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 195.

⁴⁷⁸ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4**, Der. Mümtaz’er Türküne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 253.

⁴⁷⁹ Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., 2009, İstanbul s. 533.

⁴⁸⁰ Protokol metni için bk. Dündar Seyhan, “Gölgedeki Adam”, **Milliyet**, 21 Haziran 1966.

den müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girişilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki darbe girişimleri bu durumu açıkça göstermektedir. Siyasi partilerle sosyal gruplar arasında patlak veren birçok anlaşmazlık, ordunun baskısı ve darbe teşebbüsleri sonucunda siyasal ve toplumsal hayatta meydana gelen kaotik durum 27 Mayıs'ın görünmeyen bir sonucu niteliğindedir.

1960'lar boyunca darbe ihtimalleri sürekli olarak demokrasiye karşı bir tehdit olarak varlığını korumuştur. 27 Mayıs darbesinin ordu bünyesinde yarattığı tahribatın bir sonucu olarak, ordu içerisinde birbiriyle rekabet eden çeşitli hizipler oluşmuş⁴⁸¹ ve emir-komuta zincirinin dışından bir müdahale tehdidi varlığını her zaman korumuş, özellikle 1967'den sonra askerî bir darbe ihtimali güçlenmiştir⁴⁸². Aynı zamanda orduya farklı roller biçen bazı radikal sol akımlar, kendi ideolojileri yönünde askerî bir darbeyi teşvik etmekteydiler. Örneğin Doğan Avcıoğlu'nun öncülüğünde çıkarılan *Yön ve Devrim* gibi sol yayınlar ordu içerisindeki subaylar üzerinde de etkili olmaktadır. Doğan Avcıoğlu çevresinin *Devrim* dergisinde işlediği; *askerler, aydınlar ve ilerici bürokratların* katkısıyla *halk için ve halka rağmen bir ulusal demokratik devrim* tezi bazı sosyalist eğilimli subayları etkilemekte ve onların daha fazla politikayla ilgilenmelerine yol açmaktaydı⁴⁸³.

AP, 1965 ve 1969 genel seçimlerini kazanarak tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlamış olsa da 1960'ların sonunda giderek radikalleşen siyasal ortamla başa çıkamaz duruma gelmiş, toplumsal gelişmeleri kontrolde etkisiz kalmaya başlamıştı. 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlüklerin bir sonucu olarak, aşırı sağ ve sol gruplar siyaset sahnesinde göründüler. Başlangıçta şiddetsiz sürdürülen eylemler, 1960'ların sonunda özellikle radikal gençlik grupları tarafından işlenen cinayetlere, adam kaçırmalara, bombalamalara ve banka soygunlarına dönüştü. Radikal öğrenci hareketlerine, 15-16 Haziran 1970'te İstanbul ve İzmit'te elli bin işçinin katıldığı ve kanlı olayların yaşandığı işçi ayaklanmasıyla⁴⁸⁴ zirveye ulaşan işçi kitlesinin radikalleşmesi de eşlik etti. Bu kriz, ordu içerisindeki komplo hazırlıkları içerisinde olan birçok cuntaların faaliyetleriyle daha da derinleşmekteydi⁴⁸⁵.

Ocak 1971'e gelindiğinde Türkiye'nin bir kaos durumunda olduğu görülmüyordu. Boykotlar, işgaller, gösterilerden dolayı üniversiteler işlevlerini neredeyse kaybetmişlerdi. İdeolojik nitelikli öğrenci olayları, radikal sol örgütlerin desteğinde giderek ülke geneline yayılmaya başlamıştı⁴⁸⁶. Latin Amerikan

⁴⁸¹ Semih Vaner, "Ordu", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yay., İstanbul 1990, s. 259-260.

⁴⁸² Çavdar, **a.g.e.**, s. 203.

⁴⁸³ Batur, **a.g.e.**, s. 168; Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, May Yayınevi, İstanbul 1978, s. 18.

⁴⁸⁴ **Cumhuriyet**, 16-17 Haziran 1970.

⁴⁸⁵ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası...**, s. 38.

⁴⁸⁶ **Be Yaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973,

şehir gerillalarını taklit eden öğrenciler banka soyuyor⁴⁸⁷, ABD görevlilerini kaçırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı⁴⁸⁸. 1970'ten itibaren giderek daha da yoğunlaşan fabrikalardaki grevler ekonomiyi felce uğratacak boyutlara ulaşmıştı⁴⁸⁹. 1960'lar boyunca bazı sol akımlarca *parlamento dışı muhalefet*, *cici demokrasi* gibi çoğulcu demokrasiye karşı güveni sarsıcı kavramlar ortaya atılmış⁴⁹⁰ ve ardından 1960'ların sonunda artık *zinde güçlerin* duruma müdahale ederek *Milli Demokratik Devrim* olarak ifade edilen hareketi gerçekleştirmesi gerektiği görüşleri iyice gün yüzüne çıkmıştı⁴⁹¹. Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi görüşü, bazı aşırı sol gruplara şiddet kullanmanın zeminini hazırlamıştı⁴⁹². Böylesi bir ortam içerisinde askerî bir darbenin yaklaşmakta olduğu Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ordu komuta kademesi tarafından bilinmekteydi⁴⁹³. Artık ordunun yeniden müdahalede bulunup bulunmayacağı değil, yapılacak askerî bir müdahalenin nasıl şekil alacağı tartışma konusuydu. 14 Ocak 1971 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında *The Economist* adlı İngiliz dergisinden naklen alınan bir yazı, Türkiye'nin o günkü durumunu göstermesi açısından ilgi çekicidir:

*Türkiye'deki durum son haftalarda adamakıllı bozulmuştur. Ve Demirel Hükümeti'nin nasıl iktidarda kalacağını tahmin etmek çok güçtür. Birçok gözlemciye göre, önemli sorun ordunun, duruma müdahale edip etmeyeceği değil, bu müdahaleyi ne zaman yapacağıdır. Şimdilik komutanlar işe karışmamaktadırlar, fakat durum daha da kötüleşirse, kurmay heyeti genç subayların baskısıyla harekete geçmek zorunda kalacaktır*⁴⁹⁴.

1971'in ilk aylarında artık Silahlı Kuvvetler içinde çeşitli müdahale yöntemleri tartışılıyor ve bu yönde hazırlıklar yapılıyordu. Hv. Kuv. K. Muhsin Batur'un anlatımına göre ordu içerisinde müdahale konusunda beliren eğilimler şöyledir: Birinci eğilim, alttan yapılan bir örgütlenmeye dayanarak bir

s. 37-43.

⁴⁸⁷ 11 Ocak'ta İş Bankası Emek şubesi, 12 Şubat'ta Ziraat Bankası Küçükesat şubesi soyuldu. **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1971 ve 13 Şubat 1971.

⁴⁸⁸ 4 Mart'ta Amerikalı 4 asker kaçırıldı ve 400 dolar fidye istendi. **Cumhuriyet** 5 Mart 1971.

⁴⁸⁹ 1963 ile 1971 yılları arası dönemde grevlerin sayısal görünümü için bk. Çavdar, **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁹⁰ Bu ifadeler örnek olması açısından bk. Doğan Avcıoğlu, **Devrim Üzerine**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, s. 9,10, 55, 135 vd.; "Cici Demokrasi İçin Pazarlık", **Devrim**, 23 Aralık 1969.

⁴⁹¹ Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, Cem Yayınevi, İstanbul 1978, s. 52.

⁴⁹² Jacob M. Landau, **Türkiye'de Aşırı Akımlar**, çev. Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1978, s. 56.

⁴⁹³ Batur, **a.g.e.**, s. 154-200.

⁴⁹⁴ **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1971.

veya iki üst kademedeki komutanın öncülüğünde bir müdahale ile yönetime tamamen el koymak; ikinci eğilim, emir-komuta zincirine sadık kalınarak yönetime tamamen el koymak ve son olarak üçüncü eğilim ise, komuta düzeni içinde müdahale ile mevcut durumu düzeltmek. Birinci yöntemi düşünenler Doğan Avcıoğlu, Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay gibi Yön-Devrimcilerin yanı sıra ordu içerisinde bazı subayların da dâhil olduğu cuntaydı⁴⁹⁵. Bu cuntanın, 27 Mayıs darbesinde olduğu gibi plansız bir harekete girişmemek için, darbe sonrası için çeşitli planlar hazırladıkları da anlaşılmaktadır. Batur'a göre, Ocak 1971'in sonlarında bir grup subay, genel olarak Doğan Avcıoğlu'nun görüşlerini yansıtan otoriter bir askerî rejimin kurulması yönünde planları içeren bir dosyayı kendisine vermişlerdir. Plana göre yeni rejim, toprak ve vergi reformu, eğitim reformu, idari reformu, Silahlı Kuvvetler reformunu gerçekleştirecek; dış ticareti, yeraltı kaynaklarını, bankaları ve büyük kuruluşları devletleştirecek; bağımsızlık prensiplerine uygun olarak bir dış politika, radikal bir ekonomik reform programı benimseyecekti. Plandaki yeni rejimin kurumlarına yönelik planlar farklı şemalara göre çizilmiş ve liderleri kod isimlerle belirlenmiştir. (Gürler *Selim Bey*, Batur, *Yavuz Bey*, Tüm. Celil Gürkan *Nuri Bey* vb.) İktidar devlet başkanına bağlı olarak subaylardan oluşan *Devrim Konseyi*'nde olacaktı. Başbakan ve bakanlar kurulu bu konseye karşı sorumlu olacaktı. Tüm siyasal partiler kapatılıp sadece *Türk Devrim Partisi* olacaktı. Yönetimi gösteren şemalardan biri Gürler'i devlet başkanı, Batur'u başbakan, Gürkan'ı ise başbakan yardımcısı olarak göstermekteydi. Planı inceleyen Batur, planın *ilkeler bölümü üzerinde bazı farklı görüşlere* sahip olduğunu, ancak uygulama noktasında söz konusu planı benimsemesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir⁴⁹⁶. Ancak 16 Mart 1971'de ordudan atılan Tüm. Celil Gürkan ise bu planların bir müdahale durumuna hazırlık olması için Batur'un talimatlarıyla hazırlandığını öne sürmektedir⁴⁹⁷.

2.2. 12 Mart Muhtırası

Uzun süredir beklenen askerî müdahale, hiyerarşik düzene bağlı olarak, Gnkur. Başkanı Memduh Tağmaç ve diğer üç kuvvet komutanının 12 Mart 1971'de verdikleri bir muhtıra ile gerçekleşme yoluna girdi. Cumhurbaşkanı, Senato ve Millet Meclisi başkanlarına sunulan muhtırada, Parlatentonun ve hükümetin ülkeyi anarşiye, sosyal ve ekonomik huzursuzluğa soktuğu, Atatürkçü hedefin yitirildiği ve Anayasa'da öngörülen reformların gerçekleştirilmediği belirtilmekte ve bu durumun derhal düzeltilmesi için partiler üstü bir hükümetin kurulması istenmekteydi. Üç maddelik muhtıranın son maddesinde ise belirtilen yönde hareket edilmemesi durumunda *Silahlı Kuvvet-*

⁴⁹⁵ Batur, **a.g.e.**, s. 214.

⁴⁹⁶ Batur, **a.g.e.**, ss. 215-235.

⁴⁹⁷ Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, Tekin Yayınevi, 1986, s. 91, 201, 216.

lerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır şeklindeki TSK İç Hizmet Kanunu'na⁴⁹⁸ dayanarak, yönetimin doğrudan doğruya ele alınacağı ifade edilmekteydi. Muhtıranın tam metni şu şekildedir:

1. Parlamento ve hükümet; süregelen tutum, görüş ve icrâatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak umudunu kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları, tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kânunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize⁴⁹⁹.

Muhtıranın radyodan okunmasından saatler sonra Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Demirel, Cumhurbaşkanına yazdığı istifa mektubunda, *hukuk devleti ve anayasa ile bağdaşmayan bu tutum karşısında çekildiğini* söylüyordu⁵⁰⁰. Hükümetle birlikte Parlamentoyu da suçlayan muhtıra metni, hem Millet Meclisi hem de Cumhuriyet Senatosu başkanlıklarına da tebliğ edildi ve Meclislerin kürsülerinde okundu⁵⁰¹. Dönemin Parlamentosu muhtıraya çok zayıf bir tepki gösterdi ve böylece muhtırayı kabul edilmiş durumda göründü⁵⁰². Böylece askerler 12 Mart'ta verdikleri muhtıra ile görev başındaki seçilmiş meşru hükümeti yönetimden uzaklaştırıp, Parlamentosu baskı altına alarak ağır aksak ilerlemeye çalışan demokrasi sürecine

⁴⁹⁸ "Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", Kanun No: 211, **Resmi Gazete**, S 10702, 09.01.1961.

⁴⁹⁹ **Hürriyet**, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskısı).

⁵⁰⁰ **Milliyet**, 13 Mart 1971.

⁵⁰¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 12, B: 70, 12.03.1971; **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 64, B: 51, 13.03.1971.

⁵⁰² Muhtıra metni Millet Meclisi kürsüsünde okunurken bu duruma sadece Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan itiraz etti. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C12, B:70, 12.03.1971. Cumhuriyet Senatosunda ise Senato Başkanı Tekin Arıburun, muhtıradaki ileri sürülen ithamların Parlamentosunun özellikle Cumhuriyet Senatosunun muhatap olamayacağına dair bir görüş ileri sürmüştür. **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 64, B: 51, 13.03.1971.

önemli bir darbe indirdiler ve antidemokratik bir rejime yöneldiler.

Muhtıranın verilmesinden birkaç gün sonra, siyasi partiler muhtıraya yönelik olumlu-olumsuz çeşitli tepkilerini göstermeye başladılar. Muhtıraya önemli bir tepki İsmet İnönü'den geldi. İnönü, CHP ortak grubunda yaptığı konuşmada, muhtırayı demokratik anlayışla bağdaştıramadığını, komutanlardan emir alan bir parlamentoya demokratik denmeyeceğini ifade etti ve geçici bir hükümetle asayışı sağlayarak en kısa zamanda seçime gidilmesini önerdi:

Yüksek ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz...biz demokratik rejime inanıyoruz. Reformları nasıl yapacağız? Reformları yapmak niyetiyle Meclise geldik. Fakat başka niyetle de gelenler var. Onlar çoğunlukta. Reformları yapmak, bunun için bizim sayımızla mümkün değil. Bu durumda nasıl bir hükümet teşkil edecek de bu reformları yapacak? Meclisin hükümeti tutması için kumandanlar her gün yeni bir müdahalede mi bulunacaklar, demektir, bu...Meclise yapılacak her yeni müdahale, şimdiye kadar yanlış usulleri savunanlara kuvvet ve fırsat vermekten başka bir işe yaramaz...Ordunun hareketiyle parlamentonun çalışmasına imkân verilmiyor. Anayasa düzeninde hükümetin kurulması ve denetim usulü rahnedar oluyor. Yapılan hareket, fiilen parlamento hayatının işlemesini imkânsız kılmıştır⁵⁰³.

İnönü, daha sonra tutum değiştirerek yeni rejimi desteklemeye karar vermiş olsa da 12 Mart muhtırasının yarattığı bunalımı, askerlerin yüz yüze kaldığı açmazı isabetle görmüştü⁵⁰⁴. Ülkeyi anarşi ve kardeş kavgasına sürüklemekle, Anayasa'nın öngördüğü reformları geciktirmekle ve Atatürk devrimlerine bağlı olmamakla suçlanan Parlamento, hem muhafaza edilmekte hem de aynı Parlamentodan partiler üstü bir hükümetin kurulması ve Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmesi için destek vermesi beklenmekteydi.

12 Mart'ta askerler tarafından verilen muhtıradan sonra Cumhurbaşkanı Sunay, partilerden konuyla ilgili yazılı görüşlerini istedi. Bunun üzerine Mecliste temsilcisi bulunan siyasi partiler muhtıraya yönelik görüşlerini Cumhurbaşkanıya bildirdiler. AP, geçici bir hükümete taraftar olmadığını, Anayasa çerçevesinde bir hükümet kurulmasını ve bu hükümete üye versin veya vermesin destekleyeceğini bildirdi. CHP, geçici bir hükümet kurulup seçime gidilmesi veya reformlar yapılırsa kurulacak hükümeti destekleyeceği şeklinde görüşlerini bildirdi ve aşırı sağ ve solun engellenmesini istedi. Milli Güven

⁵⁰³ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 270.

⁵⁰⁴ **Milliyet**, 17 Mart 1971.

Partisi (MGP), bağımsız bir başbakanın öncülüğünde ve demokratik kurallar içinde *milli beraberlik hükümeti* kurulmasını istedi. Demokrat Parti (DP), *seçim değil, kuvvetli bir hükümet gerektiğini* bildirdi. TİP, Seçim Kanunu'nun değişmesi ve en kısa zamanda seçime gidilmesi görüşünde olduğunu bildirdi. Milli Nizam Partisi (MNP) geçici bir *milli koalisyon* hükümetinin kurulmasını önerdi. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), erken seçime gerek olmadığı, *milliyetçi bir hükümet* kurulmasını önerdi. Birlik Partisi (BP), *Atatürkçü ve toplumsal görüşlere sahip kişilerle bir hükümet kurulmalı, milli bakiye sistemi kabul edilmeli ve en kısa zamanda seçime gidilmelidir* şeklindeki görüşlerini bildirdi. YTP, kurulacak hükümetin başarılı olması durumunda erken seçime gerek olmadığını bildirdi⁵⁰⁵.

Muhtıra, farklı kesimlerde olumlu-olumsuz çeşitli tepkilere neden oldu. Sağ kesim seçimle geldiği iktidardan bir kez daha baskıyla uzaklaştırılmaktan dolayı kızgındı. Sol çevrelerin muhtıraya ilk tepkisi ise olumludur⁵⁰⁶. 12 Mart muhtırasının ilk günlerinde, muhtıranın niteliği ya da alacağı yön konusunda, özellikle sol kesimler arasında bir kafa karışıklığı yaşandığı anlaşılmaktadır. Müdahale emir-komuta zincirine sadık kalınarak yapıldığından, ordu içerisinde hangi grubun inisiyatifi ele aldığını ayırt etmek zordu. Diğer taraftan muhtıranın altında reform yanlısı olarak bilinen Gürler ve Batur'un imzalarının olması, ilk günlerde muhtıranın sol çevrelerce olumlu karşılanmasına yol açtı⁵⁰⁷. Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi görüşünde olan radikal sol çevreler muhtırayı, uzun süredir bekledikleri müdahale olduğu kanaatiyle desteklediler. Devrimci Avukatlar Derneği, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Türk Hukuk Kurumu, İnşaat Mühendisleri Odası, Elektrik Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Dev-Genç, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Üniversite Asistanlar Derneği, Türk-İş ve DİSK gibi çok sayıda meslek ve gençlik örgütleri muhtırayı olumlu bulduklarını ve *girişilecek tüm devrimci atılımları* destekleyeceklerini ifade eden açıklamalarda bulundular⁵⁰⁸. Kendilerini *devrimci* olarak nitelendiren bu örgütlerin yayımladıkları ortak bildiri şöyleydi:

Emperyalizmin egemenliğindeki işbirlikçi iktidarlar tarafından çeyrek yüzyıldır uygulanan gerici parlamentoculukla yoksul ve geri bırakılmış olan ülkemiz kesin bir sosyal ve ekonomik bunalımın içine itilerek, ancak olağa-

⁵⁰⁵ “Partiler Görüşlerini Çankaya’ya Veriyor”, *Milliyet*, 17 Mart 1971, s. 1 ve 7.

⁵⁰⁶ **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**, C 2, TBMM, Dönem: 24, Yasma Yılı:3, 2012, s. 428.

⁵⁰⁷ “Devrimci Kuruluşlar Tutumu Destekliyor”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971.

⁵⁰⁸ *Cumhuriyet*, 14 Mart 1971, s. 1 ve 7; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011, s. 249.

*nüstü girişimlerle kurtarılacak bir duruma sokulmuştur...Ülkemizin kuruluşu, emperyalizmle herhangi bir bağlantısı olmayan Atatürkçü tam bağımsız bir dış politikanın gerçekleştirilmesi, emekçi halkımızın ağırlığı ve etkinliği altında temel reformların yapılması ve insanın insana kul olmadığı yeni bir toplumsal düzenin kurulmasıyla mümkündür*⁵⁰⁹...

Ne var ki çok geçmeden ordu içerisinde bazı subayların tasfiye edilmesi, sol açısından muhtıranın mahiyetinin daha iyi anlaşılmasını sağladı. Muhtıranın verilmesinden sonra, üst düzey komutanlar eylemlerinin Silahlı Kuvvetlerdeki radikal unsurların çok daha aşırı ve tahrip edici müdahalesini önlediğini ileri sürdüler⁵¹⁰. Muhtırayı takip eden birkaç gün içerisinde, *hiyerarşik mekanizmanın dışına çıkararak* 211 sayılı İç Hizmet Kanunu'nu ihlal ettikleri ve *Silahlı Kuvvetlerin disiplin kuralları ile asla bağdaşmayacak siyasi eylemlerde buldukları* gerekçesiyle bazı subaylar ordudan atıldı ve bazılarının ise görev yerleri değiştirildi⁵¹¹. Bu subaylar muhtıradan hemen önce yani 9 Mart'ta bazı yasadışı radikal sol örgütlerle bir darbe yapmayı planlamışlardı. Fakat en üst seviyedeki komutanların desteklerini kazanamadıklarından harekete geçememişlerdi⁵¹². Bu tasfiye, radikal sol çevrelerin ordudan bekledikleri hareketin gerçekleşmediğine işaret etti. Sonraki süreçte sol kesimlere yönelik uygulanan geniş çaplı baskılar, muhtıraya ilk tepkisi olumlu olan sol çevrelerin 12 Mart rejimine cephe almasına yol açtı.

12 Mart Dönemi'nin en önemli aktörleri şüphesiz muhtırayı veren komutanlardı. Bu nedenle muhtırayı imzalayan dört komutanın ülke sorunlarına bakış açıları ve eğilimleri, dönemin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Muhtıranın altında, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Dz. Kuv. K. Celal Eyiceoğlu ve Hv. Kuv. K. Muhsin Batur'un imzaları vardı. Dönemin Başbakanı Nihat Erim'in izlenimlerine göre komutanlardan Faruk Gürler ve Muhsin Batur sol düşüncelere daha açık kişilerdir. Eyiceoğlu ise ilerici, Atatürkçü bir görüştedir, fakat sağ-sol ayrımı yapacak bir doktrin araştırması içinde olan biri değildir. Tağmaç ise diğer komutanlara nazaran daha muhafazakâr bir yapıya sahiptir ve Anayasa'da öngörülen reformların Atatürkçü çizgide gerçekleştirilmesini savunan bir kişidir⁵¹³. Komutanlar arasında fikir birliği de olmadığı anlaşılmaktadır. Batur, verilen muhtıranın işleri düzene koyup koymayacağı konusunda şüphelidir ve Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ile aralarındaki görüş ayrılığına dikkat çeker:

⁵⁰⁹ Cumhuriyet, 14 Mart 1971.

⁵¹⁰ Abdi İpekçi, "Durum", Milliyet, 13 Nisan 1971, s. 1.

⁵¹¹ Batur, a.g.e., s. 299-300; Hürriyet, 18 Mart 1971; 5 general, 1 amiral ve 35 albay emekliye sevk edildi. Birçok subay da Ankara dışında görevlere atandılar. Milliyet, 17 Mart 1971.

⁵¹² Çavdar, a.g.e., s. 204; Karavelioğlu, a.g.e., s. 223.

⁵¹³ Nihat Erim, 12 Mart Anıları, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 185-186.

Muhtıra verilmiş, Hükümet istifa ettirilmiş, yeni bir dönem açılmağa çalışılmıştı, ama bundan sonraki gidiş ve sonuç ne olacaktı? Acaba gerçekten muhtıranın istekleri yani bir taraftan otorite buhranı ve anarşi yok edilirken, Atatürkçü çizgide yapılacak reformlarla düzen iyileşecek miydi? yoksa yalnızca yasa değişiklikleri ve otoriter bir yönetimle anarşi kontrole alınıp durdurulmakla mı yetinilecekti? Bunu tabi zaman gösterecekti, ama Muhtırayı imzalamadan önce de ve hemen sonrasında da işlerin benim ve Faruk Paşa'nın istediği yönde gelişmeyeceği kuşkusunu taşıdığımı itiraf etmek isterim. Nedenine gelince, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı yerlerindeydiler ve de her zaman iyi anlaşıyorlardı, bunlardan birincisi statükocu ve güçlüden yana, ikincisi ise Anayasa ve özgürlüklerin bize uymadığı inancını değişmez bir şekilde benimsemiş kişiliklere sahiptiler. Siyasi parti ve Meclisler de aynen varlıklarını ve kendilerine özgü düşüncelerini muhafaza ediyorlardı⁵¹⁴.

Batur'un yukarıdaki ifadeleri, 12 Mart Dönemi'nin çelişkilerinin kaynağını da ortaya koymaktadır. Batur'un işaret ettiği üst düzey komutanlar arasındaki bölünmeler, yani Batur gibi reformistlerle esas vurguyu kanun ve düzenin sağlanması gereği üzerine yapan Tağmaç gibi muhafazakârlar arasındaki fikir ayrılıkları, 12 Mart Dönemi'nin çeşitli politikalarına da yansıtacaktır.

2.3. 12 Mart Dönemi Hükümet Programlarında Eğitim ve Kültür

Türk demokrasisine geçici bir nokta koyan 12 Mart muhtırası aynı zamanda siyasal süreci de onarılamaz şekilde tahrip etti. Askerler, 12 Mart muhtırası ile AP'nin siyasal iktidarına son verirken, Türk siyasi literatürüne *partiler üstü hükümet* olarak girecek olan yeni bir hükümet modeli de getirdiler⁵¹⁵. 12 Mart muhtırası, belirli bir partinin siyasetini yansıtmaması, tarafsız olması öngörülen partiler üstü hükümetten, asayişin düzeltilmesini, Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir anlayışla gerçekleştirmesini istiyordu. Ancak, 12 Mart 1971 muhtırasından 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen sürede, siyasal istikrar bir türlü sağlanamadı. Bu süreçte kendilerini reform *hükümeti* olarak niteleyen I. ve II. Nihat Erim hükümetleri ve ardından Atatürkçü *atılım hükümeti* olarak tanımlanan Ferit Melen Hükümeti ve son olarak Naim Talu'nun başkanlığında kurulan koalisyon Hükümeti olmak üzere, Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmayan Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti sayılmaz ise, dört hükümet kuruldu. Bu hükümetler sıkıyönetim sayesinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasında başarılı oldularsa da ekonomik, sosyal ve kültürel reformların gerçekleştirilmesi konusunda aynı başarıyı gösteremediler. Ayrıca bu hükümetler döneminde ortaya çıkan istikrarsızlığın bir sonucu

⁵¹⁴ Batur, a.g.e., s. 298-299.

⁵¹⁵ Ali Gevgili, *Türkiye'de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşamaları)*, Milliyet, Yay., 1973, s. 236.

olarak, politikacı, seçim sistemi, parlamento ve ona dayanan hükümet kurumu önemli eleştirilere maruz kaldı. Kısa ömürlü hükümetlerle birlikte Milli Eğitim Bakanları da değişmiş ve bu süreçte yaşanan siyasal istikrarsızlık ve toplumsal bunalım sık sık değişen kararlar haline dönüşerek eğitim politikalarına da yansımıştır. Konu bütünlüğünün sağlanması açısından öncelikle 12 Mart Dönemi'nde kurulmuş hükümetlerin programlarında eğitim ve kültür kısımları ele alınacak ve sonrasında bu alanda gerçekleştirilmeye çalışılan reformların içeriğine değinilecektir.

2.3.1. I. Erim Hükümeti

12 Mart muhtırasının ikinci maddesinin gereği olarak, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, partiler üstü olması hedeflenen yeni hükümeti kurmak üzere Kocaeli Milletvekili Nihat Erim'i görevlendirdi. Sunay *kuvvetli ve inandırıcı bir hükümet kurulabilmesi için Erim'i seçtiğini, siyasi partilerin hiçbir şart öne sürmeden yeni hükümete katılmalarını ve desteklemelerini istedi*⁵¹⁶. Erim, yeni görevine atanması üzerine, Sunay'ın isteğiyle CHP'den resmi olarak istifa etti ve hükümet kurma çalışmalarına başladı⁵¹⁷. Erim'in hükümet kurma çalışmalarını yürütürken *bana teknisyenler lazım*⁵¹⁸, *reformları beyin takımı ile yapacağız*⁵¹⁹ şeklindeki açıklamalarından kurulacak hükümet üyelerinin çoğunluğunun Parlamento dışından olacağı anlaşılmaktaydı. Bu durum aynı zamanda 12 Mart rejiminin Parlamento'ya olan güvensizliğinin ve demokratik bir rejimde reformların gerçekleştirilemeyeceğinin açık bir itirafı niteliğindedir. Bir dizi görüşmelerden sonra Erim, 26 Mart 1971'de kabine üyelerini ilan etti. Anayasa'nın parlamento dışından bakan atama olanağını kullanan Erim, beklediği gibi, yeni hükümet üyelerinin çoğunu Parlamento dışı isimlerden seçmişti⁵²⁰. Yirmi dört üyeden oluşan Bakanlar Kurulunun on dört üyesi Parlamento dışından atanmıştı; geriye kalanlardan üçü CHP'den, beşi AP'den, biri Güven Partisinden ve bir kişi de Milli Birlik Grubu üyesi senatörler arasından seçilmişti⁵²¹.

Erim'in *beyin takımı* olarak adlandırdığı Parlamento dışındaki hükümet üyeleri, eski asker ve sivil teknokratlar arasından seçilmişti⁵²². Bu grubun

⁵¹⁶ **Cumhuriyet**, 20-21 Mart 1971.

⁵¹⁷ Erim, **a.g.e.**, s. 175-176.

⁵¹⁸ **Cumhuriyet**, 22 Mart, 1971.

⁵¹⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 192; **Cumhuriyet**, 24 Mart 1971.

⁵²⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 12, B: 78, 26.03.1971, s. 382.

⁵²¹ **Milliyet**, 27 Mart 1971.

⁵²² Dünya Bankası'ndan Atilla Karaosmanoğlu, OYAK yönetim kurulu üyesi Özer Derbil, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü yapmış İhsan Topaloğlu, Devlet Planlama Teşkilatında çalışan eski bir kurmay subay Şinasi Orel, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Türkân Akyol, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi öğretim

içinde sol eğilimleriyle tanınan ekonomistler ve bürokratlar çoğunlukta görünüyordu. Hükümetin reformcu kanadını temsil eden Erim'in *beyin takımı*'ndan, hükümete dinamizmlerini ve yeteneklerini katarak muhtırada ifade edildiği üzere Anayasa'da öngörülen reformları gerçekleştirmeleri umulmaktaydı.⁵²³ Fakat Erim, reformcuların yanı sıra, Sait Naci Ergin, Ferit Melen gibi muhafazakâr ve reform karşıtı kişileri de hükümete almak zorunda kalmıştı⁵²⁴. Bu durum karşısında reformcular, *biz reform kabinesi olarak ortaya çıkacağız. Ama içimizde bir Sait Naci Ergin vardır ki, kendisi bir banka grubunun temsilcisidir. Bir Melen vardır ki, onun kişiliği ile bizim reform anlayışımızın bağdaşmasına imkân yoktur. O halde, onlar kalsın biz gideriz*⁵²⁵. Erim, hükümetin reformcu kanadını kalmaya ikna etmiş olsa da hükümet üyelerinin inanç, düşünce ve görüş açısından kaynaşabilecek durumda olmadığı, hükümet üyelerinin birlikte çalışmasının zor olacağı daha başlangıçta belli olmuştur.

Genel olarak askerî müdahaleler kendi hukuklarını beraberinde getirirler. 12 Mart müdahalesi de kendi hukukunu beraberinde getirdi ve isteğe göre hükümeti kurdurdu. Bu durum Erim Hükümetinin kuruluş şeklinin sahip olduğu çelişkilerde açıkça görülmektedir. Erim Hükümeti, ne seçilmiş bir hükümetti ne de muhalefeti tamamen yok sayabilen askerî bir yönetimdi⁵²⁶. Diğer taraftan Parlatentonun desteğine de tam olarak sahip değildi. Millet Meclisinde çoğunluğa sahip AP lideri Süleyman Demirel, yeni hükümeti *bizim programımıza, felsefemize ters düşüyorsa desteklemeyiz* diyerek keskin tavrını koydu⁵²⁷. Ayrıca, hükümete üye veren siyasi partiler, hükümet ile herhangi bir koalisyona ortaklıklarının olmadığını, sorumluluğun tamamen hükümete ve söz konusu üyelere ait olduğunu ifade ediyorlardı⁵²⁸. Askerî bir müdahaleden doğan, bir konsensüs sağlayacak ulusal bir hükümet olmaktan uzak, halk desteğinden yoksun bulunan Erim Hükümeti, bir uyumsuzluk ve çelişkiler kabinesi oldu. Tüm bu çelişkilere ve açmazlara rağmen Erim Hükümeti 2 Nisan'da programını Meclise sundu ve 7 Nisan'da güvenoyu aldı⁵²⁹.

12 Mart muhtırasının istekleri doğrultusunda hazırlanan hükümet programı, Nihat Erim tarafından 2 Nisan 1971'de Meclise sunuldu. Program, askerlerin kısa ve uzun vadede köklü reformlar yaparak devleti ve toplumu dönüştürme niyetlerini dile getiriyordu. Programda, öncelikle geçen 10 yılın

üyeleri Prof. Dr. Selâhattin İnan gibi isimler kabineye alınmışlardı. **Milliyet**, 27 Mart 1971.

⁵²³ Gevgili, **a.g.e.**, s. 337.

⁵²⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 357.

⁵²⁵ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedi Gün Yayıncılık, İstanbul 1973, s. 39.

⁵²⁶ Hale, **a.g.e.**, s. 241.

⁵²⁷ **Milliyet**, 11 Nisan 1971.

⁵²⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 12, B: 81, 05.04.1971, ss. 382-383.

⁵²⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 12, B: 82, 07.04.1971, s. 463.

genel bir değerlendirmesi yapılarak, 12 Mart muhtırasına neden olan toplumsal ve siyasal olaylar ifade edilmekteydi. *1961 Devriminin Türkiye'ye kazandırdığı 1961 Anayasası Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını sağlayacak dengeli bir gelişmenin çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır*, değerlendirmesiyle başlayan programda, 1961 Anayasası ile toplumun hızlı bir toplumsal ve siyasal değişme sürecine girdiği, ancak gerçekleştirilmesi zorunlu yapısal ve kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmediği, sorunları çözümede olayların arkasında kalındığı, *bu durumun toplum yapısıyla devlet düzeni arasında önemli gerilimlerin ortaya çıkmasına yol açtığı, devlet ve toplumda gelişen çeşitli güçler arasında kuralları belli ilişkiler kurulamadığı ve karşılıklı bir güvensizlik ortamı doğduğu*, bu ortamın karışıklıklara ve 12 Mart muhtırasında çözümlenmesi istenen siyasal bunalıma yol açtığı belirtilerek teşhis konuluyor ve bazı reformların yapılması suretiyle her şeyin yoluna gireceğine işaret ediliyordu. Programda, ülkenin içerisinde bulunduğu toplumsal karışıklığın ve siyasal bunalımın aşılmasının ancak Anayasa'nın öngördüğü doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklenmeden gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceği, bu nedenle kamuoyunun karşısına *Reform Hükümeti* olarak çıktığı ve bu niteliğe uygun bir program sunulduğu ifade ediliyordu⁵³⁰. Anayasa'nın öngördüğü reformlar vurgusu, ordu içerisindeki bazı grupların 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformların sivil iktidarlar tarafından yapılmadığı görüşünden kaynaklanmaktaydı ve bu vurgu Parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran AP'ye doğrudan bir eleştiri niteliğindediydi.

Hükümet programına göre yapılacak reformların ana ilkeleri, Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tam olarak uygulanması, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, mevcut huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi şeklinde sıralanmaktaydı. Bu ana ilkeler ışığı altında yapılacak reformların hedefi ise şöyle açıklanmıştı: Ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde kalkınma olanaklarının hızla hazırlanması, lâiklik ilkesinin tam olarak uygulanması, öğretim birliğinin sağlanması, devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi, özel sektörün toplum yararına uygun bir çalışma düzenine kavuşması ile kalkınmaya katkıda bulunması, gelir dağılımını düzelterek önlemler alınması, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması, eğitimde fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi, gençliğin temel sorunlarının ele alınması⁵³¹.

Programda, *reform* olarak nitelenen ve ön plana alınarak hepsinin gerçekleştirileceğine söz verilen altı ana konu belirtilmekteydi. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilmesi planlanan reform konuları

⁵³⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵³¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

şöyle sıralanmaktaydı: Tarım ve toprak reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar. Bunlar aynı zamanda ordunun talep ettiği reformlardı.⁵³² Program, reformların gerçekleştirilmesinde kısa ve uzun vadeli konuların ele alınması şeklinde aşamalı bir strateji izleyeceğini ifade ediyordu.

Programda, hükümetin reform stratejisi açıklandıktan sonra ana başlıklar halinde hangi alanda ne gibi reformların yapılacağı sıralanmaktaydı. Eğitim konusunda ise *Milli Eğitim Reformu* başlığı altında eğitim alanında köklü bir reform yapılacağı vaadinde bulunulmaktaydı. Programda, eğitim reformu kapsamında Atatürk'ün, eğitimde birlik (Tevhid-i tedarisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verileceği, din işleri yönetiminin siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacağı ve lâik devlet esaslarına göre ele alınacağı, İmam-Hatip okullarının ortaöğretim sistemine uyacak biçimde ıslah olunacağı ifade edilmekteydi. Yine programda, üniversite ile ilgili olarak, üniversite ve yüksekokullar reformu konusunda yapılmış çalışmaların ve Devlet Memurları Kanunu'nun kapsamı dışında bırakılmış bulunan üniversite mensuplarının durumlarının üniversitelerin görüşleri ve Anayasa ilkeleri çerçevesinde en kısa zamanda halledileceği; özel yüksekokullar sorununun Anayasa Mahkemesi kararı ışığı altında öğrenci hakları zedelenmeden çözümleneceği ifade edilmekteydi. Ortaöğretimle ilgili olarak, ortaöğretimde VII. ve VIII. Eğitim Şûralarında başlatılmış çalışmaların en kısa zamanda tamamlanarak değerlendirileceği ve uygulamaya konulacağı, özellikle teknik öğretimin geliştirilmesine önem verileceği vurgulanmaktaydı. Zorunlu öğretim süresinin ileride bütün yurda yayılmasına hazırlık olarak çok yönlü öğretim yapan ve öğrenciyi hem üst okullara, hem de çalışma hayatına hazırlayacak sekiz yıllık okulların deneme olarak kurulmaları için gerekli hazırlıklara hemen başlanacağı ifade edilmekteydi. Yine programda eğitim reformu kapsamında, ilköğretim ve ortaöğretimde tek kitap düzeninin uygulanacağı, üniversite ve yükseköğretim ders kitaplarının öğrenciye ucuz fiyatla verilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı, öğrenci artışını karşılayacak sayıda ve nitelikte, Atatürkçülüğe bağlı öğretim üyesinin ve öğretmenin yetiştirilmesinin sağlanacağı ve öğretim üyesi ve öğretmenlik mesleğinin daha çekici kılınması için çözüm bekleyen sorunların ele alınacağı, öğretim üyelerinin ve öğretmenlerin çalışma güvenliğinin sağlanması için tedbirler alınacağı belirtilmekteydi. Hükümet programında ayrıca, toplumun eğitiminde ve kültürel gelişmesinde çağın önemli araçlarından biri haline gelen TRT'nin, Anayasa'nın öngördüğü özerklik görev anlayışı içinde güçlenmesine yardımcı olunacağı, televizyonun köylerde de seyredilebilmesi ve bütün ülkeye hızla yayılması için gerekli tedbirlerin alınacağı ve yatırımlar yapılacağı, kültür işlerinin yürütülmesi için yeni bir bakanlığın kurulması konusunun önemle

⁵³² Erim, a.g.e., s. 184.

ele alınacağı ifade edilmektedir⁵³³.

Terör ve anarşiyi önlemek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları gerçekleştirmek için kurulan I. Erim Hükümeti, kuruluş tarzındaki çelişkilerinin bir sonucu olarak çok uzun ömürlü olamadı. Erim ile AP lideri Süleyman Demirel'in çatışması ve ardından 3 Aralık 1971'de aralarında Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu reformcu 11 bakanın istifa etmesi üzerine Başbakan Erim de istifa etmek zorunda kaldı⁵³⁴. İstifa eden bakanlar Başbakan Erim'e sundukları istifa gerekçelerinde, 12 Mart ortamını hazırlayan bunalımı giderecek köklü önlemlerin alınmadığını, hükümet programında ifadesini bulan reformları gerçekleştirecek imkânların ortadan kalktığını, aydın çevrelerin küstürüldüğünü, Maliye Bakanlığı ile Merkez Bankası kadrolarının reform tedbirlerini baltaladığını ileri sürmekteydiler⁵³⁵.

I. Erim Hükümetinin programında yer alan ve her biri çok önemli sorunlara çözüm olarak düşünülen reformlardan hemen hemen hiç biri yaklaşık 8,5 aylık icraat döneminde sonuçlandırılmamıştı. Bu hükümet döneminde sadece Anayasa değişikliği hazırlanmış ve gerçekleştirilmişti. Ayrıca Toprak Reformu Ön Tedbirler Kanunu tasarısı hazırlanarak Meclise sevk edilmişti.⁵³⁶ Hem reformların gerçekleştirilmesi hem de 12 Mart muhtırasının ve sıkıyönetim uygulamalarının ortaya çıkardığı ve ele alınmaları zorunlu olan bazı sorunlar da ister istemez yeni hükümete devredilmiş oldu⁵³⁷.

2.3.2. II. Erim Hükümeti

I. Erim Hükümetinin istifa etmesi üzerine 7 Aralık 1971'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Nihat Erim'i hükümeti kurmakla yeniden görevlendirdi. Sunay, hükümetin kurulmasından önce Meclis başkanlarına, siyasi parti liderlerine bir de mektup gönderdi. Sunay mektubunda, siyasi partilerin, TBMM üyelerinin ve bütün kuruluşların, yeni hükümetin kurulması konusunda Başbakan Erim'e yardımcı olmalarını, siyasal durum normalleşene kadar hükümet çalışmalarının desteklenmesini istemektedir. Geçen dönemde istenilen düzeyde bir işbirliği sağlanamadığını belirten Sunay, *ön tedbirlerin gecikmeden başarılmasını zorunlu olduğunu, reformlar konusunda partilerin programlarındaki ayrıntılardan vazgeçerek çabalarını aynı yönde birleştirmeleri'nin bir vatan borcu olduğunu* ifade etmektedir. Reformların ve hükümet programının uygulanmasında Parlamento denetiminin esas ol-

⁵³³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁵³⁴ **Cumhuriyet**, 04 Aralık 1971.

⁵³⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 482-483; **Milliyet**, 4 Aralık 1971.

⁵³⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 446-447.

⁵³⁷ "Olayların Ardındaki Gerçek, Artan İşler ve II. Erim Hükümeti", **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1971.

duğunu belirten Sunay, bu denetimin yapılacak düzenlemelerin özüne yönelmemesi gerektiğini de vurgulayarak, Parlatentonun hükümet üzerindeki denetleme yetkisinin sınırlarını da çizmekteydi. Ayrıca mektupta, reformların hızla gerçekleştirilmesi ve normal döneme geçilebilmesi için sürenin kısa olması gerektiği, kurulacak hükümetin *normal koşullarda 1971 yılının sonuna kadar, fakat en geç 1972 baharı içinde temel reformlarla ilgili bütün yasama tasarruflarını* Meclislere sunacağı, Meclisin halen gündeminde bulunanlarla, gelecek tasarıları da aynı süre zarfında kanunlaştırması halinde, *mümkün olan en kısa sürede olağan siyasi* hayata dönüleceği belirtiliyordu. Mektubun 13 maddeyi kapsayan *Yapılacak İşler* bölümünde ise I. Erim Hükümetinin programında yer alan reformlar, siyasi partilere bir hareket planı olarak yeniden sunulmaktaydı. Toprak ve tarım reformunun 14 Ağustos 1971 tarihli Kararname ve ön tedbirler tasarısı doğrultusunda gerçekleşmesi, mali idarenin güçlendirilmesi, vergi adaletinin sağlanması, bankacılık sisteminin güçlendirilmesi, hukuk ve adalet reformunun sağlanması, devlet kesiminin yeniden yapılandırılması gibi bir dizi reformlar sıralanmaktaydı. Eğitimle ilgili reformlar konusunda ise özel yüksekokullar ve İmam-Hatip okullarının ortaöğrenime dayandırılmasıyla ilgili kararların korunacağı, hazırlanmakta olan ilköğretimden üniversitelere kadar her öğretim düzeyindeki kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer reformların *Atatürkçü doğrultuda en kısa zamanda gerçekleştirilmeleri için TBMM'nin takdirine* sunulacağı belirtilmekteydi⁵³⁸.

II. Erim Hükümeti 11 Aralık'ta ilan edildi ve yeni hükümetin⁵³⁹ kompozisyonu, birincisine oranla Parlatentoya daha çok ağırlık tanıyan bir yapıdaydı. Yeni hükümette Parlatentodan 14, Parlatento dışından ise 11 teknisyen üye görev almıştı. Parlatentodan seçilen hükümet üyelerinden 7'si AP'den, 4'ü CHP'den, 1'i MGP'den ve 2'si de kontenjan senatörlerindendi⁵⁴⁰. Bu yapıyla yeni hükümet bir nevi AP-CHP koalisyonu niteliğindediydi ama hükümet halen *partiler üstü* olarak değerlendiriliyordu. Diğer taraftan Erim'in *beyin takımı*'ndan yeni hükümete kimse alınmamış ve bürokratik reform düşüncesinden vazgeçilmişti⁵⁴¹. 14 Temmuz 1971'de kurulan Kültür Bakanlığı kaldırılmıştı⁵⁴². Reformlardan vazgeçilmemişti ama reform konusunda başlangıçtaki dinamizm yitirilmiş görünüyordu.

Başbakan Erim 16 Aralık'ta hükümet programını Meclise sundu. Erim, ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü şartların halen devam ettiğini, yeni hükümet programının bir önceki hükümet programı ile değerlendirilmesi ge-

⁵³⁸ **Milliyet, Cumhuriyet**, 8 Aralık 1971.

⁵³⁹ **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1971.

⁵⁴⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 488-489; **Milliyet**, 12 Aralık 1971; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 19, B: 14, 13.12.1971, s. 357.

⁵⁴¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 373.

⁵⁴² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 15, B: 130, 17.07.1971, s. 413.

rektiğini vurguladıktan sonra *aşırı sol cereyanların, komünizmin, aşırı sağ cereyanların, hilafetçiliğin, şeriat esaslarına dayanan teokratik devlet kurma arzularının ve her çeşit bölücü faaliyetlerin kesinlikle karşısında olduklarını* ifade etti. Erim, yeni hükümetin bir önceki hükümet programında vaat edilen reformları bir an önce hayata geçirmek için büyük çaba göstereceğini belirtti. Bu reformları şu başlıklar altında sıraladı: Toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformlar, yabancı sermaye, hukuk ve adalet reformu, asayiş ve güvenliğin sağlanması, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabii kaynaklar, dış politika, millî savunma⁵⁴³.

Erim, eğitimle ilgili reformlar konusunda ise, özel yüksekokulların üniversite ve akademilere bağlanması ve İmam-Hatip okullarının ortaöğretime dayandırılması ile ilgili daha önce alınmış kararların korunacağını; ilköğretimden üniversiteye kadar her öğretim düzeyindeki kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer kanunların en kısa zamanda hazırlanacağı; Üniversiteler Kanunu'nun, Anayasa'nın 120. ve 129. maddeleri ışığı altında ve üniversitelerle yakın bir işbirliği içinde hazırlanarak Meclislere sunacaklarını belirtti. Ayrıca programda, milli eğitimin amacı olarak, her kademedeki öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin Atatürk ilklerine uygun bir anlayış içinde yetişmeleri sağlanırken, bu öğrencilerin aşırı sol ve sağ siyasi akımlar tarafından zihinlerinin bulandırılmaması ve ön yargılara saptırılmamasına üstün bir dikkat gösterileceği, ayrıca her kademedeki öğretim kurumlarından çıkacak öğrencilerin ekonomik hayata katkıda bulunacak şekilde üretici hale gelmeleri için gerekli tedbirlerin alınacağı da belirtiliyordu⁵⁴⁴.

II. Erim Hükümeti de ancak dört buçuk ay gibi kısa bir süre işbaşında kalabildi ve 17 Nisan 1972'de istifa etti⁵⁴⁵. Erim yeni hükümet kuruluncaya kadar başbakanlığa Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'i vekil bırakarak görevinden ayrıldı⁵⁴⁶. II. Erim Hükümetinin birincisinden daha başarılı olmadığı ortaya çıktı. Askerlerin destekleriyle kurulan ve 26 Mart 1971- 22 Mayıs 1972 tarihleri arasında görevde kalan Erim hükümetlerinin icraatlarına genel olarak bakıldığında, ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere, gündelik hayata hâkim olan sıkıyönetim uygulamaları ve bunların yarattığı tahribat ön plana çıkmaktadır. Bu dönemin öne çıkan bir diğer faaliyeti ise yapılan değişikliklerle 1961 Anayasası'na özgürlükçü ruhunu veren birçok maddenin değiştirilmesidir⁵⁴⁷. Diğer yandan toplumsal sorunlara çözüm olması beklenen sosyal reformlar henüz gerçekleştirilmiş değildi veya bunlarla ilgili çok az

⁵⁴³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 19, B: 16, 16.12.1971, s. 257.

⁵⁴⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 19, B: 16, 16.12.1971, s. 257.

⁵⁴⁵ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1972.

⁵⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 24, B: 73, 17.04.1972, s. 4.

⁵⁴⁷ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", **Resmi Gazete**, S 13964, 22 Eylül 1971.

ilerleme kaydedilmişti. Eğitim sisteminin sorunlarını çözmek amacıyla başlatılan reformların çoğu ise tasarı halinde beklemekteydi. Eğitim reformunun içeriği, ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

2.3.3. Ferit Melen Hükümeti

12 Mart muhtırasının farklı bir boyuta taşıdığı toplumsal ve siyasal bunalım II. Erim Hükümetinin istifasından sonra da devam etti. Cumhurbaşkanı Sunay yeni partiler üstü hükümeti kurmak üzere bu kez kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü'yü görevlendirdi. Ürgüplü, *tamamen Atatürkçü bir hükümet* kuracağına⁵⁴⁸, yeni bir program hazırlayıp seçimlerden önce reformları gerçekleştireceğine söz verdi⁵⁴⁹. 13 Mayıs'ta Ürgüplü, Bakanlar Kurulu listesini Sunay'a sundu ancak Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunu onaylamadı ve bunun üzerine Ürgüplü istifa etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez yaşanan bu ilginç gelişmeye Sunay, *düzenlenen Bakanlar Kurulu listesinin 12 Mart Muhtırası ile bağdaşır nitelikte görülmediği*'ni gerekçe gösterdi⁵⁵⁰. Daha önceki hükümetlerin aksine Ürgüplü'nün kurmayı hedeflediği hükümet, Meclisteki bütün önemli partilerden (AP, CHP, DP ve MGP) oluşan gerçek bir koalisyon niteliğindedi. Ürgüplü AP'ye 9, CHP'ye 5, DP'ye 3 ve MGP'ye 2 bakanlık vermişti⁵⁵¹. Görünüşe göre, Cumhurbaşkanı Sunay, Ürgüplü'nün sunduğu listeyi kabul edilebilir bulmuştu fakat askerler itiraz etmişti⁵⁵². Yaşanan bu krizin ardından vekâleten Başbakanlığı sürdüren Ferit Melen yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Melen, 26 Mart 1971'den beri Milli Savunma Bakanıydı ve MGP'nin de genel başkan yardımcısıydı. Melen'den partisinden, şeklen de olsa, istifa ederek bağımsız olmasının istenmemesi ve partiler üstü hükümeti kurmasının beklenmesi dikkat çekiciydi⁵⁵³. Oysaki daha önce kurulan 12 Mart partiler üstü hükümetlerinin esprisi, başbakanın ve hükümetin tarafsız olması ve belirli bir partinin siyasetini yansıtmamasının öngörülmesiydi.

Melen Hükümeti 22 Mayıs'ta ilan edildi ve Bakanlar Kurulunda AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 1 üye yer almıştı. Ayrıca II. Erim Hükümetinin 16 üyesi de yeniden görev almıştı⁵⁵⁴. Başbakan Melen, 29 Mayıs'ta hükümet programını Meclise sundu. Kendisini *Atatürkçü atılım hükümeti* olarak tanımlayan Melen Hükümetinin programında, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandıracak reformların hızla gerçekleştirileceği; iktisadî, sosyal

⁵⁴⁸ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1972.

⁵⁴⁹ **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1972.

⁵⁵⁰ **Milliyet, Cumhuriyet**.

⁵⁵¹ **Milliyet**, 14 Mayıs 1972.

⁵⁵² Ahmad, **a.g.e.**, s. 378.

⁵⁵³ **Milliyet**, 16 Mayıs 1972.

⁵⁵⁴ **Milliyet**, 23 Mayıs 1972.

ve kültürel reformların Atatürkçü bir görüşle ele alınacağı ifade ediliyordu. Programın en dikkat çeken yanı, seçimlerin Anayasa'nın öngördüğü zamanda yapılacağı vaadinde bulunması ve 12 Mart rejiminin yapılacak seçimlerle sona ereceğinin ortaya konmasıydı⁵⁵⁵.

Programın eğitim reformuna ayrılmış kısmında ise eğitim sisteminin toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için gerekli insan gücü ihtiyacını sağlayacak şekilde düzenleneceği; hazırlanacak olan Milli Eğitim Kanunu ile eğitim sisteminin yeni bir yapıya ve çalışma düzenine kavuşturulacağı, temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması çalışmalarına devam edileceği ve bu okulların yurt ölçüsünde yayılmasına çalışılacağı vaatlerinde bulunulmaktaydı. Ayrıca programda, bütün öğretim kademelerinde uygulanacak eğitim programlarının, *Atatürk ilkelerine, laik ve sosyal hukuk devleti esaslarına, hür demokratik düzene yürekten inanmış, millî bir ruh ve heyecan taşıyan vatandaşlar yetiştirilecek şekilde* değiştirileceği; Atatürk ilkelerini bilimsel açıdan incelemek, bu alanda gerekli araştırma ve yayım yapmak üzere kurulması daha önce öngörülen Atatürk Akademisi Kanun tasarısının hızla kanunlaşmasına çalışılacağı; Mecliste bulunan Üniversiteler Kanunu tasarısının kanunlaştırılacağı ifadelerine yer verilmiştir⁵⁵⁶.

Söz konusu programda eğitimle ilgili vaat ve hedefler, I. Erim Hükümeti programında esasları belirlenen eğitim reformunun hedeflerinin tekrarı niteliğindedir. Ayrıca Melen Hükümetinin görevde kalacağı süre göz önünde bulundurulduğunda eğitimle ilgili vaatler oldukça iddialı görünmekteydi. Zaten geçici Melen Hükümetinin uzun süre gerektiren toplumsal ve ekonomik reformlar yapmak gibi bir niyeti de yoktu ve asıl amacı siyasal şiddeti durdurmak ve yapılacak seçimlere uygun ortamı oluşturmaktı⁵⁵⁷.

1973'e gelindiğinde süregelen temel sorunlar halen çözüm bekliyordu. Bozulan kanun ve düzenin yeniden sağlanması için 27 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim işlemeye devam ediyordu ve ülkeyi iyice çıkmaza sokmuştu. Anayasa kısmen değiştirilmiş fakat Anayasa'nın öngördüğü reformlar halen uygulanmayı bekliyordu. Bununla birlikte 1973 Mart ayına yaklaşırken, sivililerle askerler arasında cumhurbaşkanlığı seçimi üzerine patlak veren kriz siyasal bunalımı da doruk noktasına çıkardı. Mart 1973'te mevcut Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresi dolacağından, askerler, artık yerleşmeye başlayan bir alışkanlıkla, Genelkurmay Başkanının yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmesine karar vermişlerdi. Askerlerin cumhurbaşkanı adayı olan Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Ağustos 1972'de Genelkurmay Başkanı oldu⁵⁵⁸ ve bu görevde kısa bir süre hizmet ettikten sonra emekliliğini istedi ve

⁵⁵⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 24, B: 94, 29.05.1972, ss. 827-838.

⁵⁵⁶ **a.g.y.**, ss. 827-838.

⁵⁵⁷ Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 184.

⁵⁵⁸ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1972.

ardından cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe getirildi⁵⁵⁹. Böylece Gürler, cumhurbaşkanlığı seçilme şartlarından eksik olanı yerine getirdi ve adaylık yolu açıldı. Ancak 13 Mart'ta oylama yapıldığında Meclis, askerlerin Genelkurmay Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı arasında kurmaya çalıştığı halef-selef ilişkisine karşı direndi ve Gürler'i seçmeyi reddetti. Siyasal gerilim, adaylığı üzerinde uzlaşılana emekli Ora. Fahri Korutürk'ün 6 Nisan'da Cumhurbaşkanı seçilmesiyle aşılabildi⁵⁶⁰.

2.3.4. Naim Talu Hükümeti

Ferit Melen hükümeti yeni Cumhurbaşkanının seçilmesi üzerine usul gereği 7 Nisan 1973'te istifa etti⁵⁶¹ ve Cumhurbaşkanı Korutürk, Merkez Bankası başkanlığı yapmış, Melen Hükümetinin Ticaret Bakanı ve iş çevrelerinin temsilcisi olarak bilinen Naim Talu'yu yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi⁵⁶². Talu'nun kurduğu hükümet AP ile Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) arasında kurulmuş bir koalisyondu⁵⁶³ ve görüldüğü kadarıyla partiler üstü hükümet modelinden artık vazgeçilmişti. Talu Hükümeti açıkça bir seçim hükümetiydi ve 1973 seçimlerine altı ay gibi kısa bir süre olmasına rağmen, hükümet programında reformların gerçekleştirileceği yazılıydı. 20 Nisan'da Meclise sunulan hükümet programında, her türlü aşırı sol ve sağ akımlara, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı güçlü ve etkili bir yönetime öncelik verileceği; bu amaçla Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulacağı ve önceki hükümetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarının sonuçlandırılacağı ifade edilmekteydi⁵⁶⁴.

Programda, milli eğitim politikası açıklanırken, eğitimin ülkenin insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarını karşılamadaki rolü tekrarlanır ve her zaman olduğu gibi, gençliğin Atatürk inkılablarının ruhuna uygun olarak yetiştirilmesi gereği vurgulanır. *Milli Eğitim Politikamız, bir yanda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planımızın öngördüğü hedeflere göre iktisadi ve sosyal kalkınmamızın dayandığı insan gücü ve teknoloji ihtiyaçlarımıza cevap verecek, diğer yandan Cumhuriyete, insan hak ve hürriyetlerine, Türk Milliyetçiliğine demokratik, lâik, sosyal hukuk devleti anlayışına sahip, Atatürk inkılablarının koruyucusu bir gençlik yetiştirmek amacına yöneltilecektir.* Programda bu amaçla, Meclise sunulmuş bulunan *Milli Eğitim Temel Kanunu Tasarısı* ile *Üniversiteler Kanun Tasarısı*'nın yasalaştırılacağı belirtilir⁵⁶⁵. Daha sonra, söz

⁵⁵⁹ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1973.

⁵⁶⁰ Özdemir, **Ordunun Olağandışı...**, s. 262-265.

⁵⁶¹ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1973

⁵⁶² **Cumhuriyet** ve **Milliyet**, 13 Nisan 1973 sayıları.

⁵⁶³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 36, B: 96, 16.04.1973, s. 642-643.

⁵⁶⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 36, B: 97, 20.04.1973, s. 694-699.

⁵⁶⁵ a.g.y., s. 694-699.

konusu iki kanun tasarısı da bu hükümet tarafından yasalaştırılmıştır. Bu iki tasarının yasalaşmasıyla birlikte tüm eğitim sistemi askerî yönetimin isteği doğrultusunda düzenlenmiş ve gelecek sivil hükümetlerin bağlı kalacakları çerçeve çizilmiştir⁵⁶⁶.

2.4. 12 Mart Dönemi'nde Eğitimde Reform Çabaları

12 Mart muhtırasından sonra kurulan ilk hükümet olan I. Erim Hükümetinin programı, 12 Mart Dönemi'nde izlenecek eğitim reformlarının çerçevesini belirledi. Dolayısıyla bu hükümet döneminde başlatılan çalışmalar, daha sonra gelen diğer ara dönem hükümetleri tarafından da sürdürülmeye çalışıldı. Diğer yandan, bu dönemde eğitim sistemini yeniden düzenleyerek sistemin sorunlarını çözmeyi hedefleyen eğitim reformlarının ve çeşitli düzenlemelerin içeriğinin her hükümet değişikliğinde ve aynı zamanda askerlerin sürece dâhil olmasıyla ilkeler bazında sapmalara da uğradığı görülmektedir. Bu süreçte, eğitim sistemini, devlete ve rejime yönelik siyasal terörizme karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemlerin bir aracı olarak görme eğilimi yapılan düzenlemelerde etkisini giderek göstermiştir.

I. Erim Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'di. Orel, 1960 yılında kurmay albay rütbesindeyken, Milli Birlik Komitesi tarafından DPT'nin kurulması için görevlendirilmiş, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlık döneminde DPT müsteşarlığı ve daha sonra çeşitli ülkelerde büyükelçilik yapmıştı⁵⁶⁷. Orel, işbaşına gelir gelmez I. Erim Hükümeti programında eğitim reformu ile ilgili temel ilkeler ve direktifler doğrultusunda reformist çalışmalara başladı. Bakan Orel, çeşitli zamanlarda eğitim reformuyla ilgili yaptığı açıklamalarında, temel sorunun Atatürk ilkelerinin tam olarak uygulanamamasından kaynaklandığını ifade etmekteydi. Orel yaptığı açıklamalarda, Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli sebeplerle Atatürk ilkelerinin uygulanmadığını, sapmalar olduğunu ve bu sapmanın Türkiye'yi dar boğazlara getirdiğini, gerek 27 Mayıs'ın gerekse 12 Mart'ın Atatürk çizgisine dönüşü ifade ettiğini belirtmekteydi. Bakan Orel, eğitim reformunun stratejisi ve yöntemini şöyle açıklamaktaydı: *Ana fikir, Atatürk ilkeleri ve milli bilincin içinde genç kuşaklar yetiştirmek, eğitimin her kademesinde ayrılacaklara bir beceri kazandırmak, kendisine bir iş bulma imkânı vermek ve çevresine katkıda bulunabilmesini sağlamaktır*⁵⁶⁸. *Kemalizm'in, kendi insanını yaratmak* zorunda olduğunu belirten Orel, ders programlarının Atatürk ilkeleri ışığı altında yeniden gözden geçirileceğini de ifade etmekteydi⁵⁶⁹. Orel'in bu ifa-

⁵⁶⁶ Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 243.

⁵⁶⁷ *Milliyet*, 27 Mart 1971.

⁵⁶⁸ *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1971.

⁵⁶⁹ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1971.

deleri aynı zamanda 12 Mart rejiminin Atatürk imgesini yeniden şekillendireceğine de işaret etmekteydi.

I. Erim Hükümeti eğitim reformu üzerinde ısrarla durmaktaydı ve reform kapsamında birçok yeni düzenleme yapmayı planlamaktaydı. Başbakan Erim, Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için eğitim reformunun tam anlamıyla gerçekleşmesi gerektiği kanısındaydı. Eğitim reformu tüm reformların başında gelir diyen Erim, okullarda öğretim yönteminin değişmesi gerektiği, Tanzimat'tan beri Fransız eğitim sisteminin örnek alındığını ancak bunun gerekli verimi sağlamadığını, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'nin de hızla teknik öğretimi yaygın hale getirecek bir eğitim sistemine geçmesi, sekiz yıllık zorunlu eğitimin uygulanması gerektiğini düşünmekteydi⁵⁷⁰. Bakan Şinasi Orel'in konuyla ilgili verdiği bilgilere göre ise birinci dört yılda klasik bilgi, ikinci dört yılda ise çevrenin ekonomisine yardımcı bilgiler verilmek üzere ilköğretimin sekiz yıla çıkarılması, ortaöğretimin ikinci basamağında yeteneğe göre yönlendirme yapılması, üniversiteye girişte fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla öğrencilere yaz kursları verildikten sonra sınava alınmaları, üniversitelerde yatay geçiş imkânlarının sağlanması, kürsü yerine bölüm sisteminin getirilmesi ve üniversite öğrencilerinden harç alınması planlanan eğitim reformunun hedefleri arasındaydı⁵⁷¹. Ancak 12 Mart muhtırasının ortaya çıkardığı olağanüstü koşulların bu hedeflerin gerçekleştirilmesine ne kadar müsaade edeceği ise belirsizdi. Diğer yandan ülkenin sahip olduğu olanaklar ve kaynaklar da söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli birer engeldi. Örneğin hükümet sekiz yıllık temel eğitimi planlamaktaydı fakat sekiz yıllık temel eğitime geçilmesi bir yana, 5 yıllık ilköğretim bile tam olarak gerçekleşebilmiş değildi. Bunun yanı sıra, bazı yerlerde halen ikili ve üçlü eğitim de sürdürülmekteydi⁵⁷². Dahası 35 milyonluk nüfusun 13 milyonu okuryazar değildi ve bu sayıya okul çağına girmemiş 7 milyon 17 bin çocuk dâhil değildi⁵⁷³. Sekiz yıllık temel eğitimi planlayan hükümet, imkân ve fırsat eşitliğini eğitimden yoksun vatandaş kitlesinin aleyhine bozmakla karşı karşıyaydı.

Kasım 1971'de I. Erim Hükümetinin reformlarla ilgili Cumhurbaşkanına verdiği raporda, eğitimle ilgili reformlar konusunda şunlar belirtilmekteydi: *Hükümet, özel yüksekokullar ve İmam-Hatip Okullarının ortaöğretime dayandırılması ile ilgili kararları koruyacaktır. Hazırlanmakta olan ilköğretimden üniversitelere kadar, her öğretim düzeyinde kuruluşları ve eğitimi kapsayan diğer reformlar, Atatürkçü doğrultuda en kısa zamanda gerçekleş-*

⁵⁷⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 202-203.

⁵⁷¹ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 34, S 1663, 28 Haziran 1971, s. 287-289; **TBMM Tutanak Dergisi**, C 15, B: 130, 14.07.1971, s. 417-423.

⁵⁷² Cavit Orhan Tütengil, "Erim Hükümeti ve Milli Eğitim Reformu", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1971, s. 2.

⁵⁷³ **Milliyet**, 27 Nisan 1971.

*tirilmeleri için TBMM'nin takdirine sunulacaktır*⁵⁷⁴. Program bakımından I. Erim Hükümetinin devamı olan II. Erim Hükümeti 22 Mayıs 1972'de görevi bıraktığında hedeflenen bu reformlar halen gerçekleştirilmeyi beklemekteydi. Reformlarla ilgili tasarıların neredeyse hiç biri Meclise sunulmuş değildi.

2.4.1. Milli Eğitim Reformu Stratejisinin Hazırlanması ve Askerlerin Sürece Müdahalesi

I. Erim Hükümeti programında öngördüğü eğitim reformunu gerçekleştirmek üzere geniş çaplı bir çalışma başlattı. İlköğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini ele almak ve günün koşullarına göre yeniden düzenlemek için, her zamanki gibi, komisyonlar kuruldu ve mevcut durumu tespit etmek için raporlar hazırlanmaya başlandı. Öncelikle eğitim reformunun ön hazırlıkları için çeşitli uzmanlardan oluşan *Eğitim Reform Komisyonu* olarak adlandırılan bir komisyon oluşturuldu. On kişiden oluşan bu komisyonun amacının eğitim sistemini bir bütün olarak ele almak ve eğitim reformu için bir strateji hazırlamak ve bu stratejinin uygulanması için gerekli ortak esasları tespit etmek olduğu belirtiliyordu⁵⁷⁵. Bakan Şinasi Orel'e göre, adı geçen komisyonun dayanağı Atatürk ilkeleri, Anayasa, hükümet programı, Devlet Kalkınma Planlarıydı. Komisyon içerikten ziyade, eğitim sisteminin esaslarını geliştirmekle görevlendirilmişti⁵⁷⁶. Fakat bu komisyonda Necat Erder, Cevat Geray, Mübaccel Kıray gibi isimlerin görev alması eleştirilere uğramaktaydı. Bu süreçte gerek askerî, gerekse bazı sivil kesimler tarafından, Şinasi Orel'in eğitim alanındaki reform çalışmaları için oluşturduğu komisyonlara aşırı solcuları atadığı, eğitim sisteminin komünistleştirilmeye çalışıldığı ileri sürülmekteydi⁵⁷⁷.

Reform faaliyetlerini düzenlemek, planlama ve uygulamaya yönelik kararları formüle etmek için *Eğitim Reformu Çalışma Grupları* olarak adlandırılan sekiz alt komisyon da oluşturulmuştu. Bu alt komisyonlar, sekiz yıllık ilköğretim, üniversite dışı yükseköğretim kurumlarının üniversiter bütünleşmesi, yaygın eğitim, ortaöğretim sisteminin yeniden düzenlenmesi, üniversite reformu, Bakanlık teşkilatının reorganizasyonu, okulöncesi eğitim ve özel eğitim konuları üzerinde duracaklardı⁵⁷⁸. Söz konusu çalışma gruplarının, mevcut durumu tespit etmek, ana sorunları tespit ederek öncelikleri belirlemek, tespit edilen sorunlara çözüm teklifleri geliştirmek gibi esaslar

⁵⁷⁴ Koçaş, a.g.e., s. 287-287.

⁵⁷⁵ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 34, S 1663, 28 Haziran 1971, s. 287-289.

⁵⁷⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 17, B: 153, 23.08.1971, s. 134-135.

⁵⁷⁷ Abdi İpekçi, "Neden AP'nin Özel Bir Sorumluluğu Var?", **Milliyet**, 2 Kasım 1971, s. 9.

⁵⁷⁸ **Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu**, 7 Nisan-31 Ağustos 1971, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s. 12.

dâhilinde çalışmalarını yürüttükleri belirtiliyordu⁵⁷⁹.

Eğitim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi için gerekli görülen strateji ve yöntemi saptamakla görevlendirilen Eğitim Reformu Komisyonu, bir dizi çalışmadan sonra Temmuz 1971’de taslak bir rapor hazırladı. *Eğitim Reformu Stratejisi* olarak adlandırılan taslak raporda eğitim sorunu, eğitimin bir birey olarak kişiyi, vatandaş yetiştirmek bakımından kişiyi ve toplumu, insan gücü yetiştirmek bakımından ekonomik kalkınmayı ilgilendirdiği şeklinde üç ana yönde ele alınmaktaydı. Raporda, bu üç ana yönün birbirinden ayrılmadan ele alınmasının zorunlu olduğu, Reform Komisyonunun genel anlamda inceleme raporları değil, uygulamaya yönelmiş karar önerileri hazırlamak için çalıştığı ifade edilmekteydi. Söz konusu taslak raporun ilk bölümünde eğitim stratejisi konusu ele alınmakta; eğitimin toplum ihtiyaçlarına bağlılığı, devamlılığı ve bütünlüğü ilkeleri üzerinde durulmakta, daha sonra *eğitimin kalkınma stratejisi üzerindeki yeri* konusu işlenmektedir. Raporun bu bölümünde, gelir dağılımındaki dengesizliğin eğitimi de etkilediği, bölgelerarası gelir dağılımındaki dengesizliğin eğitimde önemli kalite farklarına yol açtığı, yetişmiş eleman bakımından bir iç beyin göçü olayı doğurduğu, bölgelerarası farklar üzerinde durmanın ve bunları düzeltmenin ulusal bütünleşme politikasının zorunlu bir parçası olması gerektiği ifade edilmekteydi. Raporun, *kalkınma hedefleri ve eğitim* kısmının sanayileşme ile ilgili bölümünde ise *yüksek seviyede insan gücünün Türkiye koşullarında teknoloji geliştirecek, teknolojiyi Türkiye koşullarına uyduracak ve uygulayacak bir nitelikte yetiştirilmesi gereği vardır* denilmekteydi. Tarımda modernleşme bölümünde ise özetle *tarım eğitimini toprak reformu ve kooperatifleşme çabaları ile birlikte bir bütün olarak geliştirmek gereklidir* cümlesine yer verilmekteydi. Taslak raporun *demokratik düzen ve eğitim* bölümünde ise kalkınmanın demokratik yoldan yapılması için eğitim sistemine düşen önemli görevlerin başında, *kitlelerde demokratik bilincin geliştirilmesi geldiği* ve bunu sağlamak için *eğitimin halka hizmet esasına göre düzenlenmesi ve seçkinler eğitiminin yerini almış olan kitle eğitimi ilkesinin uygulanması* gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca taslak raporda, Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatının yeniden düzenlenmesi gerektiği de belirtilmekte, fırsat eşitliği, kaliteli öğretmen, araç-gereç ve okul sorunlarına da geniş yer verilmekteydi⁵⁸⁰.

I. Erim Hükümeti eğitim reformuyla ilgili çalışmalarını sürdürürken askerler de sürece dâhil olmaktaydılar. Askerî vesayet altında olan hükümet ekonomik, siyasal ve diğer alanlarda yürüttüğü reform çalışmalarında olduğu gibi eğitim reformunda da ordunun eğilimlerini göz önünde bulundurmak zorundaydı. Yukarıda bahsedilen Eğitim Reformu Komisyonunun hazırladığı taslak rapor, 25 Temmuz 1971’de Başbakan Erim ve kuvvet komutanla-

⁵⁷⁹ a.g.y., s. 10-12.

⁵⁸⁰ “Eğitim Reformu Stratejisi Konusunda Taslak Hazırlandı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1971, s. 7.

rının katıldığı bir toplantıda gündeme gelir. Toplantıda söz konusu raporla ilgili Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, raporu incelediğini, olumlu ve olumsuz yönleri olduğunu ifade ederek konuyla ilgili eleştirilerini yazılı olarak Başbakan Erim'e sunar. Dz. Kuv. K. söz konusu raporla ilgili görüşlerini Genelkurmay Başkanlığına sunduklarını ifade ederken, Hv. Kuv. K. ise herhangi bir görüş bildirmez. Rapora ve hükümetin yürüttüğü eğitim reformu çalışmalarına asıl müdahale Genelkurmay Başkanı Tağmaç'tan gelmiştir. Tağmaç, Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in Necat Erder, Cevat Geray, Mübeccel Kıray gibi kişilere eğitim reformu komisyonlarında görev vermesinden oldukça rahatsız olmuştur. Tağmaç, Şinasi Orel'in solcu bir kimliğe sahip olduğunu, solcularla işbirliği yaptığını, *bunun felaket olduğunu, her şeyin bozulacağını*, bir an önce *bakanlıktaki solcuları temizlemek gerektiğini* Başbakan Erim'e söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Eğitim Reformu Komisyonunun hazırladığı taslak raporu da eleştiren Tağmaç, *raporda Atatürkçülükten, milliyetçilikten çok az söz edildiğinden* bahsetmiştir. Erim, Eğitim Komisyonunun hazırladığı raporun danışma amaçlı olduğunu söyleyerek Tağmaç'a şöyle cevap vermiştir: *...bu rapor bir istişari vesika. Sizlerden de mütalaa isteniyor. Bütün ilgililerden istendi. Daha sonra ben fikrimi söyleyeceğim, uygun görürsem Bakanlar Kuruluna gelecek. Orada partileri temsil eden bakanlar var... Yani materyalist felsefe ile yazılmış bir rapor bizden geçmez* diyerek Tağmaç'a güvence vermiştir⁵⁸¹. Daha sonra Eğitim Reformu Komisyonu başkanı ODTÜ Öğretim Üyesi Necat Erder'in de içerisinde bulunduğu Komisyon üyelerinin çoğu istifa etmek durumunda kalmışlardır⁵⁸².

Eğitim reformunun genel prensiplerini belirleyecek *Milli Eğitim Reformu Stratejisi* raporu nihayet son şeklini almış ve Ferit Melen Hükümeti tarafından 5 Ekim 1972'de Bakanlar kurulunca kabul edilmiştir. Raporda, öncelikle milli eğitimin genel bir tablosu verilmekte ve reformu zorunlu kılan başlıca sebepler sıralanmaktadır. Daha sonra, reforma esas olan *Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları* ve bu amaçların gerçekleştirilmesinde uyulacak *Temel ilkelere* belirtilmektedir. Son olarak raporda, genel amaçları temel ilkelere uygun olarak gerçekleştirecek Türk eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinde uyulacak esaslara yer verilmektedir⁵⁸³. Rapor, Milli Eğitim Temel Kanunu'nun çerçevesini de belirlediği için oldukça önemlidir.

Söz konusu Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporunda, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk eğitim sisteminin gelişim çizgisi ortaya konduktan sonra, eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinin zorunlu olduğu ortaya konur. Rapora göre, 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlük ortamı,

⁵⁸¹ Nihat Erim, **Günlükler, 1925-1979**, C 2, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, s. 972.

⁵⁸² **Milliyet ve Cumhuriyet**, 1 Kasım 1971.

⁵⁸³ "Milli Eğitim Reformu Stratejisi", **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

Türkiye’de önceleri yurt sorunlarına dönük canlı ve yararlı bir düşünce hayatı doğurmuş, ancak bu özgürlük ortamı, *kötü niyetliler tarafından çeşitli dış tahriklerle hemen yozlaştırılıp yolundan saptırılmış, Türkiye’nin varlığını tehlikeye düşüren anarşik olaylara, büyük ölçüde dayanak teşkil etmiştir*. Rapora göre, kanun ve düzeni bozan bu olayların odak noktalarının daha çok yükseköğretim kurumlarında ortaya çıkması, lider ve militanlarının yükseköğretim gençleri arasından çıkması, özellikle, olaylar sırasında bazı gençlerin içten ve dıştan gelen olumsuz etkilere kendilerini kaptırmış olmaları, başka sorunlar yanında, önemli bir eğitim sorununu da ortaya koymuştur. Rapora göre, bu eğitim sorununun çözülmesi için, bütün Türk gençlerine eğitimin her kademesinde *Atatürkçülük ülküsü, Türk milliyetçiliğinin temel ilkeleri, Türk devletinün ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunun tam olarak benimsetilmesi ve millî birlik ve beraberliği sarsacak aşırı ve sapık ideolojilere kapılmamalarını sağlayacak ve sapanlar olursa onları doğru yola çevirecek* bir ruh ve irade gücünün kazandırılması millî eğitimin temel görevi olmalıdır. Rapora göre, bu görevin en iyi şekilde yerine getirilebilmesi için, millî eğitim sisteminin içerik bakımından önemle ele alınarak öğretim programlarının geliştirilmesi ve uygulamaların titizlikle izlenmesi gerekmekte ve aynı zamanda öğretmen yetiştiren kurumların programlarının da aynı yönde geliştirilmesi gerekmektedir⁵⁸⁴.

Millî Eğitim Reformu Stratejisi raporuna göre, eğitim sisteminin karşı karşıya kaldığı dar boğazlar şöyledir: Harcanan bütün çabalara rağmen halkın %45’i halen okuma yazma bilmemektedir. Kalkınma planlarında beş milyon yurttaş okuma yazma öğretmek hedef alındığı halde, yıllık okuma yazma öğretilenlerin sayısı sadece 100.000 civarında kalmıştır. Okul öncesi eğitime gereken önem verilmemiş ve ihtiyacı karşılayacak seviyede anaokulları ve ana sınıfları açılmamıştır. Okul öncesi eğitim, büyük şehirlerde yalnızca özel sektör elinde sınırlı bir vatandaş grubunun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ve dar imkânlarla yürütülmektedir. Rapora göre, temel eğitimin 7-11 yaş grubunu içine alan ilköğretimdeki dar boğaz ise, Cumhuriyet hükümetlerinin büyük çabalar harcamalarına rağmen okullaşma oranının yüzde yüze getirilememesidir. Okullaşma oranı 1972’de %88,6’ya ulaşabilmiştir. Hatta bazı bölgelerde, özellikle Güney Doğu Anadolu’da bu oran ortalamaya göre çok düşüktür. Siirt, Muş, Bingöl, Van, Hakkâri illerinde bu oran %40 dolaylarındadır. Hedeflerden geri kalış sebeplerinin başında, planda öngörülen ödeneklerin tam olarak verilemeyişi gelmektedir⁵⁸⁵.

Rapora göre, ortaöğretimin birinci kademesinde, yani ortaokullardaki dar boğaz, ilk planda, öğrenci fazlalığına karşı özellikle bazı dallarda öğretmen azlığı, bina, laboratuvar, atölye, konferans ve spor salonu, uygulama

⁵⁸⁴ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁵ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

bahçesi ve ders araç-gereçleri yetersizliğinden meydana gelmektedir. Rapora göre, ortaokulların öğretim programları, öğrencilerin kişisel farklılıklarına cevap verecek esnekliğe sahip değildir ve ortaokullarda verim çok düşüktür. 1970-1971 öğretim yılında birinci sınıfta %40, ikinci sınıfta %29, üçüncü sınıfta ise %27 oranında öğrenci sınıfta kalmıştır⁵⁸⁶.

Rapora göre, ortaöğretimin ikinci kademesinde genel öğretim veren liselerde dar boğaz ise birinci kademeyle hemen hemen aynı olmakla birlikte bu kademedede, kalkınmanın gerektirdiği, orta seviyeli insan gücünü yetiştirecek olan meslekî ve teknik öğretim okulları bazı nedenlerden dolayı gereken rağbeti görmemektedir. Okulların fizikî şartlarının bozulması liselerde verimi düşürmüştü ve 1970-1971 öğretim yılında liselerde sınıfta kalma oranı, birinci sınıfta %42, ikinci sınıfta %28, üçüncü sınıfta %25 olmuştur. Söz konusu rapora göre, ortaöğretimin yapısını birbirlerine kapalı dikey kuruluşlardan ibaret sayan mevcut uygulamanın toplumda sosyal sınıflar yaratacak nitelikte olması, yatay ve dikey sosyal hareketliliği kolaylaştırmaması, aynı seviyede çeşitli okul mezunları arasında aşağılık duygusu veya huzursuzluk doğurması, çeşitli kabiliyetlerin belli bir kanala zorlanması, nihayet üniversite öğrenimine girişte yalnız lise yolunun itibar görmesi ve diğer öğrenimlerin arka plana itilmesi eğitimin bu kademesi için ciddi sorunlar doğurmuştur. Rapora göre, genel olarak bir değerlendirme yapıldığında ilk, orta ve mesleki öğretim birbirinden ayrı olarak planlanmış ve örgütlenmiştir. Bu tür ayrı örgütlenmeler eğitim sisteminin amaçlarını gerçekleştirmesinde önemli sorunlar doğurmuştur⁵⁸⁷.

Raporun yükseköğretimle ilgili kısmında, yükseköğretimde 175 bin öğrenci bulunduğu ve bu öğrencilerden çoğunun genel eğitim dallarında toplandığı; bu durumun, mesleki ve teknik alanlarda kalkınma planlarında öngörülen yüksek seviyede insan gücü ihtiyaçlarının karşılanmasını kısıtlandığı yer almaktadır. Rapora göre, planlı dönemde fen dallarındaki öğrencilerin toplam öğrenciler içindeki oranı ancak %21,9'dan %25,3'e çıkmış; buna karşılık edebiyat ve sosyal bilimlerin oranı %65,2 den %61,1'e düşmüştür. Rapora göre, yükseköğretimde okullaşma oranı çağ nüfusunun %6,8'ini bulmakta ve yaratılan kapasite, talebi karşılayamamaktadır. Yine söz konusu raporda belirtildiği üzere, farklı statülerde üniversitelerin varlığı üniversiteler arasında huzursuzluk yaratmıştır. Bu karışık ve huzursuz durum, yükseköğretili ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bütünleştirmeyi, ilköğretim ve ortaöğretili yeniden düzenlemeyi, tüm eğitim sistemini dengeli ve ahenkli bir bütünlüğe kavuşturmayı zorunlu kılmıştır⁵⁸⁸.

⁵⁸⁶ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁷ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁸⁸ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

Söz konusu raporda, Türkiye gibi büyük bir kültür değişmesi süreci içinde bulunan toplumlarda kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa geçerken çeşitli etkilerle bozulup yozlaşmaması, yabancılaşmaması için devletin etkili tedbirler almak zorunda olduğu belirtilir. Rapora göre, bu etkili tedbirlerin başında eğitim kurumlarının milli kültür değerlerini yeni nesillere aktarılması için kullanılmasıdır. Bu bakımdan, özellikle milli kültür değerlerinin genç kuşaklara aktarılmasında, milli eğitime önemli görevler düşmektedir.⁵⁸⁹

2.4.2. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

12 Mart Dönemi'nde milli eğitim reformu kapsamında yapılan en önemli yasal düzenlemelerden biri, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'dur⁵⁹⁰. Diğer birçok temel yasa gibi, eğitim sistemine yön veren Milli Eğitim Temel Kanunu da darbe döneminden miras kaldı. 12 Mart Dönemi'nin olağanüstü koşullarında hazırlanan söz konusu Kanun, dönemin siyasal kaygılarını da yansıtmaktadır. Milli Eğitim Temel Kanunu tasarısını hazırlayan yasa koyucuların amacı, eğitim sistemini bir bütün haline getirmek, eğitim sistemine ilkokuldan girip yükseköğretim sonu sistemden çıkanların toplumdaki egemen değerler sistemini içselleştirmelerini sağlamak ve aynı zamanda eğitim sistemine giren kişilerin hem toplumdaki işbölümünde geçerli becerileri edinmeleri, hem de düzenin kurallarına uygun davranışlar kazanmalarını sağlamaktı. Cumhuriyetin kuruluşu ile temelleri atılan eğitim sisteminin milli ve toplumun kültürüne dayalı olma özelliği tasarıda ilkeler bazında kendisini göstermektedir. 1960'lardan itibaren Türkiye'de radikal solun yükselişi, 1970'lere doğru siyasal şiddetin artması ve özellikle yükseköğretimde siyasal şiddetin baş göstermesi gibi nedenlerden dolayı, söz konusu yasa tasarısında milliyetçi eğitim ideolojisi açıkça vurgulanır. 12 Mart muhtırası ile birlikte oluşan koşullar da söz konusu yasa üzerinde belirleyici olmuştur. 12 Mart muhtırasının önemli gerekçelerinden biri de kanun ve düzenin bozulmasından kaynaklanan otorite boşluğu idi. Askerlere göre bu otorite boşluğu devletin temelini sarsacak, rejimi tehlikeye düşürecek boyutlara varmıştı. Bu otorite boşluğuna neden olan ise 1961 Anayasası'nın öngördüğü bazı hak ve özgürlüklerin istismar edilmesi ve kötüye kullanılmasıydı. Söz konusu hak ve özgürlükler bazı sol ve sağ aşırı siyasal akımlar tarafından kötüye kullanılmış ve devletin varlığını tehdit eder boyuta ulaştırılmıştır. Bu aşırı akımların faaliyet alanı yükseköğretim kurumları, öğretmen yetiştiren okullar ve ortaöğretim kademesinde liselerdi. Askerlerin bu güvenlik tehdidi algılaması, dolayısıyla askerlerin desteği ile kurulan 12 Mart hükümetlerinin yaptığı yasal düzenlemelere de yansdı. Bu nedenle Milli Eğitim Temel Kanunu ile günün koşullarına göre eğitim sisteminin reorganizasyonu bir yana, devlete ve rejime yönelik siyasal teröriste

⁵⁸⁹ Resmi Gazete, S 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁹⁰ Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet"..., s. 7.

karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemler alma kaygısının taşındığı söylenebilir. Dolayısıyla Milli Eğitim Temel Kanunu ile yapılacak eğitim reformu, eğitim sistemini, anarşiye meydan vermeyecek şekilde, baştan aşağı yeniden düzenlemeyi hedeflemekle birlikte, eğitim sisteminin içeriğini de değiştirmeyi hedeflemiştir. Hazırlanacak eğitim programları ile *Atatürkçülük ülküsü, Türk milliyetçiliğinin temel ilkeleri, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunun tam olarak benimsetilmesi ve millî birlik ve beraberliği sarsacak aşırı ve sapık ideolojilere kapılmamalarını sağlayacak ve sapanlar olursa onları doğru yola çevirecek bir ruh ve irade gücünün kazandırılması*⁵⁹¹ hedeflenmekteydi.

Yukarıda değinilen Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporu ve konuyla ilgili diğer çalışmalar esas alınarak, eğitim reformunu gerçekleştirmek üzere, Milli Eğitim Temel Kanunu tasarısı hazırlandı. Tasarının gerekçesinde, Milli Eğitim Reformu Stratejisi raporunda yer alan eğitim sisteminin temel sorunları bir kez daha sıralandıktan sonra, eğitim sisteminin bir temel kanuna ihtiyaç duyduğu ifade edilir. Tasarının gerekçesine göre, okul öncesinden yükseköğretim sonuna kadar bütün örgün ve yaygın eğitimin bir sistem bütünlüğü içinde ele alınması ve eğitimin devamlılık ve istikrar içinde, yenileşme, gelişme ve yayılmasına imkân verecek esasların bir temel kanunda toplanması zorunluluğunu doğurduğu ifade edilir⁵⁹².

14 Haziran 1973 tarihinde kabul edilen 64 maddelik 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, eğitim sisteminin amaçlarını, sistemin yapısını ve işleyişini ayrıntılı olarak tespit ederek eğitim sistemini yeniden düzenlemiştir⁵⁹³. Böylece 1923 yılından 1973 yılına kadar çeşitli yönetmelik ve programlarda yer alan milli eğitimin amaçları ve eğitim sisteminin çeşitli basamakları Milli Eğitim Temel Kanunu ile bir esasa bağlanmış oluyordu⁵⁹⁴. Kanun'a göre milli eğitimin genel ve resmi amaçları milletin bütün bireylerini,

1. Atatürk inkılâplarına ve Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan millî, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

⁵⁹¹ **Resmi Gazete**, S 14335, 13 Ekim 1972.

⁵⁹² "Millî Eğitim Kanun Tasarısı Genel Gerekçe", **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 37, B: 116, 28.05.1973.

⁵⁹³ Rıfat Okçabol, "Cumhuriyetin 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz", **75 Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 180.

⁵⁹⁴ Cavit Binbaşıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yay., Ankara 2009, s. 396.

2. *Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;*

3. *İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;*

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır⁵⁹⁵. (Madde 2)

1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu'nun en çarpıcı yanı ise şüphesiz 4-17. maddelerdeki temel ilkelerdir. Eğitimde din, dil, cinsiyet, ırk farkı gözetilmemesi, programların Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri doğrultusunda hazırlanması, herkesin yeteneğine göre programları seçebilmesi; eğitimde cinsiyet eşitliği, genel ve meslekî eğitim fırsatlarının yaşam boyu sürekliliği, demokrasi bilincinin geliştirilmesi, eğitimde laikliğin temel alınması, programların, metotların, araç-gereçlerin bilimsel ve teknolojik esaslara uygunluğu, eğitim-insan gücü-istihdam ilişkilerinin planlanması temel ilke olarak benimsenmiştir⁵⁹⁶. Ancak aradan geçen yıllarda, bu yönde yatırımların planlandığına, bütçelerden ödenekler ayrıldığına dair ciddi girişimler görülmemiştir⁵⁹⁷.

Kanun'un 18. ve 19. maddeleri ile eğitim sistemi örgün ve yaygın olarak iki ana bölüme ayrılarak örgün eğitimin; okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsamaya öngörülmüştür. Yaygın eğitim ise, örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsadığı ifade edilmiştir. Bu Kanun'un önemli yeniliklerden birisi de sekiz yıllık temel eğitim kavramını getirmiş olmasıdır. Kanun'da temel eğitimin 7-14 yaşlarındaki çocukları kapsadığı, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu hükme bağlanmış, ortaokullar ilköğretim kurumu içine alınarak zorunlu yapılmış, lise ve dengi okulları kapsayan ortaöğretim kurumları yeniden tanımlanmıştır. Sekiz yıllık temel eğitime tedrici olarak geçiş öngörülmüştür. Bu Kanun ile hedeflenen, ancak altyapı yetersizliğinin

⁵⁹⁵ Resmi Gazete, S 14574, 24.06.1973.

⁵⁹⁶ Resmi Gazete, S 14574, 24.06.1973.

⁵⁹⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 267.

den dolayı ertelenen⁵⁹⁸ sekiz yıllık zorunlu temel eğitim uygulamasına ancak 1997-1998 yılında kitlesel olarak geçilebilmiştir⁵⁹⁹.

Söz konusu Kanun'un 43. maddesi ile öğretmenlik bir meslek olarak kabul edildiği gibi, hangi öğretim kademesinde olursa olsun, öğretmen adaylarının yükseköğretim görmeleri koşulu getirilmiştir. Ayrıca *Öğretmen adaylarının genel kültür, özel alan eğitim ve pedagojik formasyon bakımından aranacak nitelikler Milli Eğitim Bakanlığı'nca tespit olunur* denilmektedir. Böylece öğretmenlerin pedagojik formasyonu da yasal bir dayanağa kavuşmuştur. Bu yasal düzenleme uyarınca, 1974 - 1975 öğretim yılında, ilk öğretmen okulları kapatıldı ve onların yerine iki yıllık eğitim enstitüleri kuruldu⁶⁰⁰.

1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu'nun bir başka yeniliği ise mesleki ve teknik okullara lise statüsü kazandırmasıydı. 1973 yılına kadar genel eğitim veren liseler yükseköğretime hazırlama işlevini üstlenmişken, çeşitli isimlerle kurulmuş mesleki ve teknik okullar doğrudan mesleğe hazırlama işlevini üstlenmişlerdir. Ayrıca bu okullar lise statüsünde olmadıkları için mezunlarının yükseköğretime girişleri de mümkün olamamaktaydı⁶⁰¹. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile mesleki ve teknik okullara da lise statüsü verilmiştir.

2.4.3. 12 Mart ve Dini Eğitim

Türkiye'de din konusunda bilgi edinme anlamındaki din eğitimi ile din hizmetleri alanındaki meslek adamı yetiştirmeyi hedef tutan din öğretimi sık sık tartışmalara konu olmuştur. Bununla birlikte okullardaki din eğitiminin ve din hizmetleri için meslek adamı yetiştiren İmam-Hatip okulları gibi kurumların durumu, iktidardaki hükümetin ideolojik tutumuna ve tavrına göre değişiklik gösterebilmiştir. Din öğretimi Türkiye'de 1950-1980 arasında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu süreçte en ilginç olan nokta ise din öğretimi konusunda en önemli gelişmelerin askerlerin yönetime hâkim olduğu dönemde ivme kazanmasıdır⁶⁰².

12 Mart Dönemi'nde de İmam-Hatip okulları ve kanuna aykırı açılmış Kur'an kursları, hükümetin eğitim politikalarının önde gelen iki önemli konusu oldu⁶⁰³. 12 Mart muhtırasının Atatürkçülük ve laiklik vurgusu hükümetin

⁵⁹⁸ Neşe Işık Tertemiz, "Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar", 75 **Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 173.

⁵⁹⁹ **Resmi Gazete**, S 23084, 18 Ağustos 1997.

⁶⁰⁰ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 38, S 1840, 19 Mayıs 1975, s. 295; **MEB Tebliğler Dergisi**, C 38, S 1860, 17 Kasım 1975, s. 453.

⁶⁰¹ Güven, **a.g.e.**, s. 290.

⁶⁰² Güven, **a.g.e.**, s. 417-418.

⁶⁰³ Koçaş, **a.g.e.**, s. 273.

bu konudaki düzenlemelerde temel gerekçesini teşkil etmekteydi. Muhtıraya uygun bir şekilde hazırlanan I. Erim Hükümet programının eğitim reformu bahsinde, Atatürk'ün eğitimde birlik (Tevhid-i tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verileceği; din işlerinin yönetimi siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacağı ve laik devlet esaslarına göre ele alınacağı ifade edilmekteydi⁶⁰⁴. Hükümet programı doğrultusunda MEB, Kur'an kurslarını ve İmam-Hatip okullarını yeniden ele aldı. Kur'an kurslarını Bakanlığın denetim ve gözetimi altına almak için Kur'an Kursları Yönetmeliği hazırlandı. Bakanlık böylece kontrol edilmeyen, gayri resmî olarak faaliyet gösteren, çeşitli akımların etkisi altında olan kursları kontrol altına almaya çalıştı⁶⁰⁵.

I. Erim Hükümetinin eğitim reformuyla ilgili ses getiren ilk uygulaması ise hükümet programındaki *imam-hatip okullarını orta öğretim sistemine uyacak biçimde ıslah edileceği* direktifine dayanarak İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarını normal ortaokullara dönüştürme kararı oldu⁶⁰⁶. Bakanlığın resmi açıklamasına göre, İmam-Hatip okullarını ortaöğretimin ortak gövdesi ortaokul üzerine, bir mesleki eğitim ve öğretim kurumu olarak yeniden teşkilatlandırmak; bu okulları imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli kimseleri yetiştirmek üzere laik eğitim sistemi içinde ayrı okul olarak düzenlemek; aydın din adamı yetiştirmeyi hedef alan ve bu amaçla gerektiği ölçüde genel kültüre dayalı din kültürü kazandıracak biçimde bir programa sahip kılmak için İmam-Hatip okullarının yönetmelik ve programlarını yeniden düzenlemek hedeflenmekteydi⁶⁰⁷.

Bakan Orel, İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarının normal ortaokula dönüştürülmesine gerekçe olarak; bu okulların ortaokul kısımlarının programlarında dinle ilgili, çocuğun yaş ve fikir seviyesine ağır gelen dersler olduğunu, bu derslerin, klâsik ortaokulda öğrenilmesi zorunlu olan genel kültür derslerinin aleyhine olarak öğrenciyi yorduğunu, ağır olan bu derslerin giderek metafizik kalıplara dönüştüğü ve böylece çocuğun, ileride karşılaştığı olayları tahlil imkânından yoksun kaldığını ve bu nedenle aydın din adamının yetiştirilemediğini ileri sürmüştür⁶⁰⁸. Talim ve Terbiye Kurulunun konuyla ilgili kararındaki gerekçede ise din adamlarının dar zihniyetle yetişmelerini ve kendi alanları dışındaki konular ve sorunlar karşısında ilgisiz kalmalarını önlemek, din adamlarının aynı zamanda akılcı bir zihniyet kazanmalarına yardım etmek, çeşitli çevrelerin mensupları arasında daha ra-

⁶⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 12, B: 80, 02.04.1971, ss. 393-396.

⁶⁰⁵ Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971..., s. 16-17.

⁶⁰⁶ Koçaş, a.g.e., s. 275; Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971..., s. 18.

⁶⁰⁷ Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971..., s. 18.

⁶⁰⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 66, B: 101, 12.08.1971, s. 593; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi, Karar no: 225, 4.8.1971.

hat anlaşılmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir⁶⁰⁹.

Hükümetin bu düzenlemesinin görünürdeki amacı, din görevlisi olacak öğrencilere genel kültür vermek, onları klişe zihniyetten kurtarmak, daha verimli ve ehil yetiştirmek şeklinde gösterilse de asıl amaç, 15 yaşına kadar çocukların bütün ideolojik propagandalara, tahrik ve teşviklere açık olmasından dolayı İmam-Hatip okullarından mezun olup din görevlisi olmayanların bir kısmının aşırı sağa kaynaklık ettiği düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Bakan Şinasi Orel'in açıklamasına göre, güvenilir olmamakla birlikte, İmam-Hatip okullarının ortaokul kısmını bitiren her 100 öğrencinin 35'i İmam-Hatip lisesini bitirmekte, bunlardan ancak 14'ü din adamı olarak mesleğe girmekte ve kalan 21'i ise yükseköğretime devam etmektedir. Bakan Orel'e göre, imam hatip ortaokulundan mezun olup mesleğe girmeyen büyük orandaki öğrenci kitlesi, laik eğitimin dışında ve farklı içerikte eğitim veren bir kurumun oluşmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda genç nesil eğitim bakımından böylece bölünmekteydi. Bakan Orel'e göre bu durum, 12 Mart muhtırasının verilmiş gerekçesine, hükümet programında ifade edilen Atatürk ilke ve devrimlerinin tüm olarak uygulanmasına, lâiklik ilkesinin tam olarak uygulanmasına, öğretim birliğinin sağlanması prensiplerine ters düşmekteydi⁶¹⁰.

Hükümetin İmam-Hatip okullarının ortaokul kısımlarıyla ilgili kararı kamuoyuna, İmam-Hatip ortaokullarının kapatılacağı şeklinde yansıtınca oldukça tepki topladı⁶¹¹. Söz konusu tepkiler Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'in hakkında gensoru verilmesine kadar ulaştı⁶¹². İmam Hatip okullarının ortaokul kısımlarıyla ilgili hükümet düzenlemesine gönülsüz yaklaşanlar arasında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç da vardır. Tağmaç söz konusu düzenlemeyle ilgili kendisine ulaşan çok sayıda mektup ve telgrafın olduğunu ve bunların dikkate alınmasını istemiştir. Bazı çevrelerce istismar edilen İmam-Hatip konusu hükümetin reformlarla ilgili kararlılığını da daha ilk aşamada sekteye uğratmıştır⁶¹³.

I. Erim Hükümetinin İmam-Hatip okulları ile ilgili politikası, bu okulların ortaokul kısımlarının eğitim ve programlarını değiştirerek normal ortaokula dönüştürmek, yeni İmam-Hatip okulunun açılmasının önüne geçmektir. Diğer taraftan mevcut İmam-Hatip mezunlarını köy ve kasabalarda imam olarak görevlendirmek ve isteyenleri, başarılı olanları Yüksek İslam Enstitülerine ve İlahiyat Fakültelerine gitmelerine olanak sağlamaktı. Ayrıca hükümet, İmam Hatip okullarını; sadece din adamı, yani imam, hatip, öğretmen ve daha yüksek din okullarına aday yetiştirmeleriyle sınırlı tutarak bu

⁶⁰⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 17, B: 152, 20.08.1971, s. 134-135.

⁶¹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 17, B: 153, 23.08.1971, s. 138.

⁶¹¹ Koçaş, a.g.e., s. 275.

⁶¹² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 17, B: 152, 20.08.1971, s. 86.

⁶¹³ Koçaş, a.g.e., s.281-283.

okulların mezunlarının yükseköğretimin her alanına girişinin önüne geçmek de istiyordu⁶¹⁴.

Ne var ki Erim hükümetleri İmam-Hatip okullarıyla ilgili kararlarını uygulayamadı. Aksine, 1973 yılında Naim Talu Hükümeti tarafından çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile İmam-Hatip okullarıyla ilgili, Erim hükümetlerinin uygulamak istediği politikalarla taban tabana zıt, bir düzenleme yapıldı. Söz konusu Kanun'un 32. maddesiyle İmam-Hatip okulları yeniden tanımlanmış ve bu okullara farklı işlevler de yüklenmiştir. Söz konusu madde şöyledir: *İmam-hatip liseleri, imamlık, hatiplik ve kuran kursu öğrenciliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile ilgili elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan, ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır*⁶¹⁵. Söz konusu madde İmam-Hatip okullarına genel eğitim veren lise statüsü kazandırılmakta ve yükseköğretimin her alanına öğrenci hazırlamak gibi önemli bir işlev de yüklemekteydi⁶¹⁶.

2.4.4. Kısa Ömürlü Bir Kültür Bakanlığı

I. Erim Hükümeti programında, kültür işlerini yürütmek üzere yeni bir bakanlığın kurulması ve kültür konusundaki işlerin MEB'den alınarak bu yeni bakanlığa devredilmesi öngörülmekteydi. Ancak gerekli hazırlıklar yapılmadığından, Kültür Bakanlığı şaşkıncu bir hızla kuruldu ve aynı hızla da kaldırıldı. Kültür Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı tezkiresi ile 14 Temmuz 1971'de kuruldu⁶¹⁷ ve Amerika'dan getirtilen Talat Halman bakan olarak atandı⁶¹⁸. Erim, Halman'ın bakan olarak atama kararnamesini Cumhurbaşkanı Sunay'a kendi ısrarıyla imzalatmıştı⁶¹⁹. Halman, göreve başlar başlamaz *kültür devrimi*'nden, bölge tiyatrolarının kurulmasından; Türk kültür, sanat, edebiyat ve diline hizmeti geçmiş sanatçılara *Devlet Kültür Armağanı* verilinceğinden söz etti⁶²⁰.

Bakanlık, Anayasa'nın öngördüğü kültürel kalkınmanın daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmaktaydı. Ancak böylesine önemli bir amaca hizmet edecek söz konusu bakanlığın fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmamıştı. Ne kuruluş

⁶¹⁴ Koçaş, a.g.e., s. 276.

⁶¹⁵ **Resmi Gazete**, S 14574, 24.06.1973.

⁶¹⁶ Niyazi Altunya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Din Eğitimi", **75 Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 217.

⁶¹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 15, B: 130, 14.07.1971, s. 413; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1971.

⁶¹⁸ **Milliyet**, 15 Temmuz 1971.

⁶¹⁹ Erim, **12 Mart Anıları...**, s. 490.

⁶²⁰ **Milliyet**, 22 Temmuz 1971.

kanunu hazırdı ne de MEB bünyesinde olup Kültür Bakanlığına devredilecek birimlerin ve Kültür Bakanlığını ilgilendiren konuların hangileri olduğu tam olarak tespit edilebilmişti. Buna rağmen Kültür Bakanlığı ile MEB arasında bir protokol imzalandı ve Kültür Bakanlığı faaliyetlerine başladı⁶²¹. Burada yer aldığı kadarıyla, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Müsteşarlığı, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1000 Temel Eser ve Klasik Yayınlar, Tanıtma Ataşelikleri ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi birimlerin Kültür Bakanlığının bünyesinde toplanması öngörülmüyordu. Bu birimlerin yanı sıra TRT'nin de Kültür Bakanlığına bağlanması düşünülüyordu⁶²².

Bu sırada I. Erim Hükümetinin reformist kanadının bazı faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Kültür Bakanı Talat Halman'dan da şikâyetçidir. Tağmaç 25 Temmuz 1971 tarihindeki bir toplantıda, henüz atanmış Halman'ın bölge tiyatrolarından, kültür devriminden söz ettiğini, önceliklerin bu işler olmadığını, yapılacak daha ciddi işler olduğunu Erim'e bildirmiştir⁶²³.

Büyük umutlarla kurulan Kültür Bakanlığı, I. Erim Hükümetinin 7 Aralık 1971'de istifa etmesiyle birlikte kaldırıldı. Erim, Kültür Bakanlığının kaldırılması konusunda iki gerekçe göstermektedir. Birincisi, Bakan Talat Halman'a yönelik eleştiri ve iddialardır. Erim, II. Hükümetini kurma çalışmalarını yürütürken, Halman'ın bakan olmadan önce *Komünistlikten hüküm giymiş birisine geçmiş olsun* mealinde yazdığı bir mektubun kendisine iletildiğini, 12 Mart atmosferinde bu mektubun basına yansısıyla hükümetin zor durumda kalacağını ve bu nedenle Halman'ı yeni hükümete almaktan vazgeçtiğini belirtmektedir. Erim ikinci gerekçe olarak da Kültür Bakanlığının teşkilat kanunu henüz hazır olmadığından diğer bakanlıklar arasında yetki sirtüşmesi belirdiğini, teşkilat kanunu çıkıncaya kadar, bu bakanlığa bağlanmış dairelerin eski bağlı oldukları bakanlığa devredildiğini belirtmektedir⁶²⁴. Kültür Bakanlığının 14 Temmuz ile 7 Aralık 1971 tarihleri arasındaki kısa süreli varlığı ve faaliyetleri, MEB içerisindeki ve diğer kültür hizmetlerini sürdüren kuruluşların dengesini bozmaktan öteye gidememiştir⁶²⁵.

2.5. 12 Mart Atatürkçülüğü ve Atatürk Akademisi

12 Mart muhtırasını veren komutanalar *mevcut anarşik durumu gidecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele al-*

⁶²¹ **Hükümet Programı İşığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971...**, s. 66.

⁶²² **Milliyet**, 15 Temmuz, 1971.

⁶²³ Erim, **Günlükler...**, C 2, s. 972.

⁶²⁴ Erim, **12 Mart Anıları...**, s. 490-491.

⁶²⁵ Cahit Külebi, "Olaylar ve Görüşler", **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1971, s. 2.

cak ve inkılap kânunlarını uygulayacak güçlü bir hükümetin kurulmasının zorunlu olduğunu gerekçe göstererek mevcut hükümeti istifaya zorlamıştı. Fakat Atatürkçü görüşten kastedilen şeyin tam olarak ne olduğu ise açık değildi⁶²⁶. Özellikle 27 Mayıs'tan sonra oluşan yeni siyasal yaşamda Atatürk imgesinin radikal düşünce ve eylemlerin meşruiyet aracı olarak kullanılması çabaları artmış ve çeşitli ideolojik yapılanmalarla bağdaştırılan, çoğu siyasal anlam taşıyan farklı Atatürkçülük yorumları ortaya çıkmıştı⁶²⁷. Bun nedenle 12 Mart Dönemi'nde, Atatürkçülük konusunda oluşan bu karışıklığın giderilmesi ve Atatürkçülüğün diğer ideolojilerin karşısı ve alternatifi olarak kullanılabilir sistemize edilmiş doktriner bir yapıya kavuşturulması gereği de ortaya çıkmış bulunuyordu⁶²⁸.

Bu aşamada 12 Mart rejimi, Atatürkçülüğün farklı siyasal eğilimler tarafından istismar edilmesini önlemek ve eğitim kurumlarında ve kültürel yaşamda Atatürkçülüğü tek ve standart hâkim ideoloji kılmak için Atatürkçülüğü bir doktrin olarak yeniden tanımlama çabası içerisine girdi. Bu süreçte Atatürkçülük bir ideoloji olarak tanımlanmaktan kaçınılmış, bunun yerine *dünya görüşü* ya da *düşünce sistemi* kavramları etrafında daha geniş bir perspektife kavuşturulmaya çalışılmıştır⁶²⁹.

I. Erim Hükümetinin programında eğitimle ilgili ilk direktif *Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm* olarak uygulanmasıydı. Bu amaçla MEB, bir *Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonu* kurdu⁶³⁰. Resmi açıklamalarda bu komisyonun amacının, *Atatürk devrim ve ilkelerini bilimsel bir yaklaşımla tespit etmek ve bu devrim ve ilkelerin maksathı olarak fanatizm ve doğmalar yönünden yorumlanmasını önlemek* olduğu belirtilmekteydi. Söz konusu Komisyonun, aynı zamanda *Atatürk ilkelerini ve devrimlerini gerçek yönleriyle bilimsel açıdan inceleyecek* bir Atatürk Akademisinin kurulması için bir kanun tasarısı da hazırlayacağı ifade edilmekteydi. Komisyonun çalışmaları sonucunda, *Atatürk ilke ve devrimlerinin, Atatürk'ün yaşadığı tarihsel ortam içerisinde, günümüze ışık tutacak gerekli bütün konularda araştırılmasının ve değerlendirilmesinin sağlanacağı ve böylece öğrenci, öğretmen ve tüm olarak toplumun belli saptırılmaz bir ilke etrafında toplanacağı; Atatürk ilke ve inkılaplarının eğitimin vazgeçilmez temel felsefesi olacağı ve böylece toplu-*

⁶²⁶ Doğan Akyaz, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul 2009, ss. 180-192.

⁶²⁷ Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 97-98.

⁶²⁸ Akyaz, a.g.m., s. 183.

⁶²⁹ a.g.m., s. 183-184.

⁶³⁰ Komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Prof. Afet İnan, Prof. Enver Ziya Karal, Tümgeneral Turhan Olcayto, Prof. Suat Sinanoğlu, Tabii Senatör Kadri Kaplan, **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1971, s. 7.

mun bunalımlardan uzak kalmasının sağlanmış olacağı iddia edilmektedir⁶³¹.

İlk toplantısını 25 Haziran 1971'de yapan Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonu, yayımladığı bildiriye, *toplum hayatımızda Atatürk ilkelerinin inançla uygulanmasını sağlayacak temel esasları belirlemek amacıyla ön çalışmaların en kısa zamanda hazırlanmasının zorunlu görüldüğü* belirtilmekteydi. Söz konusu toplantıda konuşan Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel ise Türkiye'de askerî müdahalelerin Atatürkçülükten uzaklaşıldığı dönemlerde ortaya çıktığını, hem 27 Mayıs'ın hem de 12 Mart'ın kısaca *Atatürk çizgisine dönüşü* ifade ettiğini belirtmekteydi. Orel konuşmasında, 12 Mart öncesi ve sonrası aşırı siyasal akımların *Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü bertaraf edip ülkeyi kendi doğmaları yönünde parçalamaya* yöneldiklerini, gençliği Atatürk çizgisinden uzaklaştırdıklarını ve bu akımların tam amaçlarına ulaşacakken 12 Mart müdahalesinin gerçekleştiğini ileri sürmekteydi. Orel, radikal siyasal akımların eylemlerine, *ya Atatürk'ü kendi doğmaları yönünde yorumlayarak, ya da Atatürkçülüğü açıkça tahrip etmeye yeltenerek giriştiklerini*, bu durumun, *bir ideoloji, bir davranış, bir tutum, bir hayat tarzı olarak, Atatürk öğretisinin yetersizliğinden doğan bir boşluk olduğunu* belirtmekteydi. Orel'e göre *Kemalizm, kendi insanını yaratmak zorundadır*, aksi halde ülkenin geri kalmışlıktan kurtulması zordu⁶³².

Atatürk İlkeleri Tespit Komisyonunun ve MEB'in bir dizi çalışmasından sonra kurulması öngörülen Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı hazırlandı. Kanun'un gerekçesinde; Atatürk Akademisinin, *Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve gelişmesine hâkim olan düşünceleri araştırmak, incelemek ve yaymak için* kurulduğu ifade edilmektedir. Gerekçede, Atatürk devrimi ve ilkelerinin devletçe kurulan bir enstitü tarafından incelenmesi fikrinin 1933'te ele alındığını ve bu amaçla İstanbul Üniversitesinde Türk İnkılâp Tarihi Kürsüsü, daha sonra 1942'de Dil- Tarih ve Coğrafya Fakültesine bağlı olarak Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve 1968'de de Atatürk devrimini ve ilkelerini tarih ve fikir düzeyinde incelemek için Halkevleri tarafından Atatürk Enstitüsü kurulduğu ancak bu kuruluşların imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı *Atatürk devrimi ve ilkelerini bilimsel, sistemli ve devamlı olarak inceleyen güçlü bir örgüte dönüşemedikleri* belirtilmektedir. Bu durumun ise *ulusal hayatımızda çeşitli ve olumsuz sonuçlar* meydana getirdiği ifade edilmektedir⁶³³.

Atatürk Akademisi Kanunu tasarısında, kurumun görevlerine yer verildiği 3. madde dikkat çekicidir. Söz konusu madde ile Akademiye, Milli Eğitim Bakanlığının, üniversitelerin ve konuyla ilgili diğer kuruluşların görevleri bu Akademiye verilmektedir. Akademi neredeyse Atatürkçülük ile ilgili

⁶³¹ **Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971...**, s. 15.

⁶³² **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1971, s. 7.

⁶³³ "Atatürk Akademisi Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları", **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 31, B: 35, 08.01.1973.

söz söyleyebilecek tek kurum haline gelmektedir. Söz konusu 3. maddede ile Akademiye, Atatürk ile ilgili her türlü araştırmayı yapmak, *Atatürk devrimlerinin, milletçe benimsenmesini sağlamak*, ilköğretimden yükseköğretime kadar ilgili ders konularının Atatürk ilkelerine uygunluğunun sağlanmasında tavsiye ve yardımda bulunmak, tüm eğitim kurumlarında okutulan Türk Devrim Tarihi ders programlarının düzenlenmesinde tavsiye ve yardımda bulunmak, *Türk Devrim Tarihi öğretim üyelerinin atanmalarına ve niteliklerine esas olmak üzere görüşünü bildirmek* gibi kapsamlı görevler verilmekteydi⁶³⁴.

Hem Millet Meclisinde hem de Cumhuriyet Senatosunda Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı, özellikle CHP tarafından çok ağır eleştirilere uğradı. Bursa Milletvekili İbrahim Öktem, Atatürk Akademisi'nin kanun tasarısının öngördüğü şekilde kurulması ile birlikte *Atatürk ilkelerini günün koşulları içinde gelişme ve değişmeye kapıları ardına kadar açık tutan gerçek Atatürkçülüğü* donduracak, kalıplaştıracak hatta doktrinleştirecek bir tutuma yol açılacağını ifade etti⁶³⁵. Sakarya Milletvekili Hayrettin Uysal da ilkokuldan yaygın ve örgün eğitim alanları dâhil, ilkokuldan üniversiteye kadar ders kitaplarına tek bir yorum, tek bir görüşün yansıtılacağını öne sürdü⁶³⁶. Ordu Milletvekili Ferda Güley, Atatürkçülüğün kurulması öngörülen Akademinin tekeline geçeceği ve bu kurumun Atatürkçülük adına bir *fetva müessesine* dönüşeceğini ifade etti⁶³⁷. İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Aybar ise Atatürk Akademisi Kanunu tasarısının 2. maddesiyle *siyasî, ekonomik, sosyal Atatürk adına bir doktrin imal etme ve bu doktrini Türk halkına dayatma görevleri verilmek isteniyor* şeklinde tasarıyı eleştirdi⁶³⁸. Atatürk Akademisi Kanunu tasarısı her iki meclisçe de kabul edildi⁶³⁹. Fakat anlaşıldığı kadarı ile söz konusu Kanun pek uygulama alanı bulamamış ve konu ile ilgili tartışmalar 12 Eylül darbesine kadar devam etmiştir. Bu konudaki tartışmalara son noktayı koyan 12 Eylül cuntası Tarih Kurumunu ve Dil Kurumunu kapatarak bunları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısı altında toplayacak ve 1973'te Atatürk Akademisiyle öngörülen amaç ve görevler bu kuruma verilecektir.

2.6. 12 Mart Dönemi Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkisi

12 Mart rejiminin amacı, kamu düzenini sağlayarak ülkedeki kargaşaya

⁶³⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C10, B: 53, 10.04.1973, s. 616-617.

⁶³⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 32, B: 35, 8.01.1973, s., 617.

⁶³⁶ a.g.y., ss., 617-619.

⁶³⁷ a.g.y., s., 625.

⁶³⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 31, B: 36, 9.01.1973, s., 705..

⁶³⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 10, B: 56, 19.04.1973, s. 53.

son vermek ve bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamaktı. Fakat yaklaşık üç yıl süren askerî-sivil rejim, sosyal ve ekonomik reformlar yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini daha çok güvenliği sağlama noktasında yoğunlaştırdı. Dolayısıyla 12 Mart rejimi reformlarla değil daha çok sıkıyönetim uygulamalarıyla ön plana çıktı⁶⁴⁰.

I. Erim Hükümeti kurulduğunda iki görüş birbiriyle çatışma halindeydi. Bu görüşlerden ilki, öncelikle asayişin sağlanması ve ardından reformların yapılmasıydı. İkincisi ise hükümetin köklü reformlar yapması ile asayişsizliğin kendiliğinden ortadan kalkacağı yönündeydi⁶⁴¹. I. Erim Hükümetinde ise ikinci görüş hâkimdi⁶⁴². Hükümet programında mevcut asayiş sorunu, 12 Mart öncesinde AP hükümetlerinin uyguladığı politikaların bir sonucu olarak tanımlanmakta ve talep edilen bazı reformların yapılması suretiyle her şeyin yoluna gireceğine işaret edilmekteydi. Ne var ki hükümet kurulduktan kısa süre sonra, yer yer şiddet hareketleriyle anarşik bir karaktere bürünen ve yaygın bir hal alan siyasal şiddet yeniden hız kazandı⁶⁴³. Meydana gelen olaylardan dolayı İstanbul, İstanbul Teknik, Ortadoğu, Ege, Karadeniz Teknik üniversiteleri tamamen, Ankara Üniversitesi ise kısmen kapatılmıştı. Buna göre 66 binden fazla öğrenci kapatılma ve boykot nedeniyle öğrenim yapamıyordu ve bu gençler sokaktaydı⁶⁴⁴. Muhtemel eylemlere karşı Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde bazı önlemler alınmıştı ama yine de siyasi amaçlı banka soygunları, adam kaçırmalar ve çeşitli yerlerde patlamalar, öğrenci grupları arasında silahlı çatışmalar ve öğrencilerle polis arasında çatışmalar devam ediyordu⁶⁴⁵. Türkiye Halk Kurtuluş Örgütü (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) adlı yasadışı Marksist-Leninist örgütler ve belli bir isimle ortaya çıkmayan sol gruplar eylemlerine devam etmekteydiler. Polis üniversitelerde ve öğrenci yurtlarında aramalar yapıyordu ve yapılan aramalarda çok sayıda silah ve patlayıcı ele geçiriliyordu⁶⁴⁶. Olayların yeniden şiddetlenmesi üzerine hükümet, daha sert önlemler alacağını açıkladı. Başbakan Erim, hükümeti güçlendirecek anayasa değişikliklerinin hemen gerçekleştirileceği, hükümetin *tedhişçi, silahlı, paralı ve kimisi de dışarıdan her türlü yardım ve teşvik gören örgütlerin fenalıklarına mutlaka son vereceğini*, alınacak önlemlerin *balyoz gibi kafalarına* ineceğini ifade ederek, hükümet tarafından alınacak önlemlerin sertliği konusunda ilk sinyalleri

⁶⁴⁰ Birsen Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Der Yay., İstanbul 1996, s. 162.

⁶⁴¹ “Asayiş Konusu”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1971.

⁶⁴² Ali Haydar Soysüren, *12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014, s. 249.

⁶⁴³ Erim, *12 Mart Anıları...*, s. 217-218.

⁶⁴⁴ *Milliyet*, 10 Nisan 1971.

⁶⁴⁵ *Milliyet* ve *Cumhuriyet*, 16-26. Mart; 3-6 Nisan 1971.

⁶⁴⁶ *Milliyet*, 10 Nisan 1971.

vermekteydi⁶⁴⁷. Adalet Bakanı İsmail Arar, TRT'ye verdiği röportajında, *asayiş, memleketteki sosyal adaletsizliğe karşı çıkmak amacıyla bozan örgüt ve kişilerin, hükümetin icraatını 5 ile 6 ay beklemeye bile lüzum görmediklerini*, bu durumun hükümetin asayişsizliği reformlardan önce ele almasına yol açtığını ifade etmekteydi⁶⁴⁸.

Olayların yeniden hızlanmasıyla birlikte, Anayasa'nın değiştirilmesini, sert önlemler alınmasını ve bazı özgürlüklerin kısıtlanmasını isteyen başta Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve bazı siyasi parti liderleri⁶⁴⁹ de hükümetin *kuvvetli ve inandırıcı olma niteliğini* ispatlamasını beklemekteydi. Tağmaç *sıkıyönetimsiz huzurun sağlanamayacağı*, Anayasa ve kanun değişiklikleri yapıncaya kadar sıkıyönetimin zorunlu olduğu konusunda ısrarcı bir tutum içerisindeydi⁶⁵⁰. Cumhurbaşkanı Sunay da hükümetten *anarşiye karşı acil tedbir* almasını istiyordu⁶⁵¹. Başlangıçta Anayasa'da değişiklik taleplerine pek sıcak bakmayan⁶⁵², mevcut Anayasa ile sorunların çözüleceğine inanan ve sıkıyönetime başvurmayacaklarını söyleyen Başbakan Erim⁶⁵³, olayların mevcut yasalarla durdurulamayacağına, *reformlardan önce huzurun sağlanması gerektiğine* ikna oldu. Böylece Bakanlar Kurulu, Anayasa'nın 24. maddesine dayanarak 26 Nisan'da 67 ilin 11'inde bir ay süreli sıkıyönetim ilan kararı aldı⁶⁵⁴. Sıkıyönetim ilanı kararına göre:

*Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124 üncü maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26/4/1971 günü saat 24.00 den itibaren bir ay süre ile Sıkı Yönetim ilanı Bakanlar Kurulunca 26/4/1971 tarihinde kararlaştırılmıştır*⁶⁵⁵.

28 Nisan 1971'deki TBMM birleşik toplantısında, sıkıyönetim ilanı kararının görüşülmesi sırasında, İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, sıkıyönetim

⁶⁴⁷ **Cumhuriyet ve Milliyet**, 23 Nisan 1971.

⁶⁴⁸ **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1971.

⁶⁴⁹ Batur, **a.g.e.**, s. 312.

⁶⁵⁰ Erim, **Günlükler...**, s. 968; Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim...**, s. 70.

⁶⁵¹ **Milliyet**, 10 Nisan 1971.

⁶⁵² Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim...**, s. 67.

⁶⁵³ Koçaş, **a.g.e.**, s. 174.

⁶⁵⁴ **Milliyet**, 27 Nisan 1971.

⁶⁵⁵ **Resmi Gazete**, S 13820, 27 Nisan 1971.

ilanına neden olan *yıkıcı ve bölücü* akımları dört kategoride toplamaktaydı: Dine dayalı devlet kurma faaliyeti içerisinde olanların oluşturduğu aşırı sağ; Marksist, Leninist ve Maoçu devlet düzeni kurmak isteyenlerin oluşturduğu aşırı sol; Türkiye'nin bir bölümünü ayırıp orada devlet kurmak isteyenlerin oluşturduğu bölücüler; dikta rejimi kurmak isteyen dikta heveslileri⁶⁵⁶. AP, MGP ve DP görüşmeler sırasında asıl tehlikenin *komünizm tehlikesi* olduğunu vurgulayarak sıkıyönetimi destekleyeceklerini belirttiler. CHP, sıkıyönetim uygulamalarının hukuksal çerçeve içerisinde kalması koşuluyla, hükümetin teklifine olumlu oy kullanılacağını belirtti. Milli Birlik Grubu adına konuşan Kadri Kaplan ise sıkıyönetim kararını onayladıklarını ancak yaygın şiddet olaylarının temelinde *kötü bir sosyo-ekonomik düzenin insafsızlığı ve adaletsizliği'n* bulunduğunu, reformlar gerçekleştirilmeden sıkıyönetim tedbirlerinin de kalıcı bir etki yaratmayacağına işaret etti. Konuyla ilgili söz alan Başbakan Erim ise hükümet olarak *hiçbir zaman önce huzur, sonra reform yahut önce reform sonra huzur şeklinde bir beyanda* bulunmadıklarını, asayiş sağlanmadan *devlet hayatının* normalleşmesinin mümkün olmayacağını ifade ederek Meclisin desteğini istedi. Ayrıca Erim konuşmasında, hükümet programında belirtilen reformların hazırlanmasının zamana ihtiyaç duyduğunu ve bu reformların kısa süre içerisinde meclise sunulacağını belirtti. Sıkıyönetim ilanı kararına karşı çıkan tek parti Türkiye İşçi Partisiydi. TİP adına söz alan Cumhuriyet Senatosu Kocaeli Üyesi Fatma Hikmet İşmen, mevcut kanunlarla kolaylıkla önlenebilecek *basit öğrenci olaylarının, birtakım banka soygunlarının* sıkıyönetim gerekçesi sayılamayacağını ileri sürdü. Aynı toplantıda Bakanlar Kurulunun sıkıyönetim kararı, TİP dışında diğer tüm siyasi partilerin desteğiyle onaylandı⁶⁵⁷.

Sıkıyönetim ilanından kısa bir süre sonra yürürlükteki 1940 tarihli 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'nun yerine yeni bir sıkıyönetim kanunu da hazırlandı. 13 Mayıs 1971'de kabul edilen 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu öncesine göre çok daha ayrıntılı, sıkıyönetim komutanlarının yetkilerini genişleten, sıkıyönetim ilanı halinde temel hak ve özgürlükler alanını daha da daraltan bir nitelikteydi⁶⁵⁸.

26 Nisan'da ilan edilen sıkıyönetim, 14 kez ikişer ay süreyle Meclis tarafından uzatıldı⁶⁵⁹. 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim, 1973'te çeşitli tarihlere giderek azaltıldı ve en son 26 Eylül 1973'te Ankara ve İstanbul'da da kaldırılmasıyla son buldu. Sıkıyönetim uygulaması en uzun 29 ayla Ankara ve İstanbul'da sürdü⁶⁶⁰. Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte sivil hükümet giderek et-

⁶⁵⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 10, B: 7, 28.04.1971, s. 296-298.

⁶⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 10, B: 7, 28.04.1971, s. 299-322.

⁶⁵⁸ **Resmi Gazete**, S 13837, 15 Mayıs 1971.

⁶⁵⁹ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 195.

⁶⁶⁰ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1973.

kisizleşti ve denetim sıkıyönetim komutanlarının eline geçti. Sıkıyönetim rejiminin sürdüğü iki yıl beş ay boyunca her türlü faaliyet baskı altına alındı⁶⁶¹. Bir tarafta reform taleplerinin gerçekleştirilmesi istekleri diğer tarafta devam eden siyasal şiddetten dolayı bozulan kanun ve düzenin yeniden sağlanması için ilan edilen sıkıyönetim, ülkeyi iyice çıkmaza soktu. Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte, reformlar ikinci plana düştü ve sıkıyönetim uygulamaları ile Türkiye'nin siyasal hayatı sıkıyönetim altında felç oldu. Sıkıyönetim komutanlıkları hükümetin onayıyla hareket etseler de zaman zaman normal kanalların dışında faaliyet gösterebildiler.

Hükümetin 26 Nisan'daki sıkıyönetim kararından sonra sıkıyönetim komutanları atandı ve hemen sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu⁶⁶². Her sıkıyönetim komutanlığı, kendi sorumluluk alanı içinde ardı ardına yayımladıkları bildirimlerle birçok yasak koydular. Altı sıkıyönetim komutanlığının yayımladığı ilk bildirimde, her türlü basın ve yayın organlarıyla dernek ve kuruluşların yasal sınırlar içerisinde kalarak sıkıyönetim komutanlıklarına yardımcı olmaları istendi⁶⁶³. Her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasaklanmakla birlikte sendikaların, meslek örgütlerinin yasa gereği yapmak zorunda oldukları eğitim faaliyetleri bile yasaklanabildi. Zorunlu yapılması gereken toplantılar sıkıyönetim komutanlığının iznine bağlandı⁶⁶⁴. Basın için çeşitli kısıtlamalar getirildi. 3 Mayıs'ta Ankara sıkıyönetim komutanlığı, hangi niyet ve amaçla yapılırsa yapılsın grev ve lokavtların yasak olduğunu bildirdi ve aynı yasak diğer sıkıyönetim bölgelerinde de uygulandı⁶⁶⁵. Duvarlara yazı yazma, afiş asma, bildiri dağıtma gibi eylemler, özellikle de üniversite ve yüksekokullarda yasaklandı⁶⁶⁶. Ankara'da gece sokağa çıkma yasağı konuldu⁶⁶⁷. *Gazete ve dergilerin yüksek sesle bağırarak satılması, sokaklarda, eğlence yerlerinde ve toplu taşıma araçlarında halkın rahatsız edilmesi yasaklandı*⁶⁶⁸. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı suç sayılan eylemleri övücü nitelikteki film gös-

⁶⁶¹ M. Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı, **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 271.

⁶⁶² Sıkıyönetim komutanları ve yetki alanlarındaki iller şöyleydi: İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Ordu Komutanı Org. Faik Türün. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına 2. Ordu Komutanı Org. Semih Sancar. İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Cemal Sürer. Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığına, 1. Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Özyayın. Adana ve Hatay illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 6. Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Elgin. Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına 7. Kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga. **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1971, s. 1 ve 7.

⁶⁶³ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1971.

⁶⁶⁴ "Sıkıyönetim Komutanlıkları Bildirileri", **Milliyet**, 28-29 Nisan 1971.

⁶⁶⁵ **Milliyet**, 4 Mayıs 1971.

⁶⁶⁶ "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 9 Nolu Bildiri", **Milliyet**, 2 Mayıs 1971.

⁶⁶⁷ "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Nolu Bildiri", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1971.

⁶⁶⁸ "Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 5 Nolu Bildiri", **Milliyet**, 29 Nisan 1971.

terimini, tiyatro oyunlarını, temsilleri yasakladı⁶⁶⁹. Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri on gün süreyle kapatıldı⁶⁷⁰. Sıkıyönetimin yasak yelpazesi gide-rek genişledi ve günlük yaşamın neredeyse tamamına hâkim olmaya başladı. Sıkıyönetim komutanlıkları yayımladıkları bildirimlerle, et fiyatlarını düzen-lemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermekten fuhuşla mücadeleyle, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye, toplu taşıma araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapabilmişlerdir⁶⁷¹.

Sıkıyönetim ilan edilir edilmez çok sayıda dernek kapatıldı veya faali-yetten men edildi. Kapatılan derneklerin başında öğrenci dernekleri geliyor-du. İdeolojik olarak aralarında sol ve sağ yelpazeden radikal örgütlerin⁶⁷² de bulunduğu kapatılan bu derneklerin bazıları şunlardır: Çeşitli illerdeki Dev-Genç şubeleri, çeşitli üniversite ve fakültelerde kurulmuş çok sayıda öğren-ci fikir kulübü, dernekleri ve birlikleri; Ülkü Ocakları Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Komünizmle Mücadele Dernekleri; Türkiye Kur'an Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Federasyonu, Ankara Milliyetçi Kül-tür Birliği, İlim Yayma Cemiyeti, Devrimci Kültür Ocakları, Doğu Devrim Kültür Ocakları, Tıp Fakültesi Sosyal Demokrasi Derneği, Eskişehir Kültür Kulübü, Ankara Asistanları Derneği, Mukaddesatçılar Derneği⁶⁷³... Bu ara-da, Üniversite Asistanları Sendikası, Türkiye Öğretmenler Sendikasının da aralarında bulunduğu bazı sendikalar kapatıldı ya da faaliyetten men edildi⁶⁷⁴. Sıkıyönetim baskısının iyice ağırlaşması ise Elrom olayı sonrasıdır.

2.6.1. Sıkıyönetim ve Aydınlar

Sıkıyönetim uygulamalarıyla birlikte olaylarda kayda değer bir azalma oldu. Hükümet Sözcüsü Adalet Bakanı İsmail Arar, ilanı üzerinden henüz bir hafta geçmişken sıkıyönetim uygulamasının yurt genelinde asayiş ve huzu-run sağlamasında başarı sağladığını dile getirmekteydi⁶⁷⁵. Ancak 17 Mayıs 1971'de İstanbul'daki İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması, bu başarı havasını dağıtmaya yetti. Elrom'u kaçırma eylemini yapan, THKP-C adlı yasadışı örgüttü. Anarşistler, üç gün içerisinde tutuklu arkadaşları serbest bırakılmazsa Başkonsolosun öldürüleceğini duyurup eylemlerini pazarlık ko-

⁶⁶⁹ "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Nolu Bildiri", **Milliyet**, 28 Nisan 1971, s. 11

⁶⁷⁰ "Gazetemiz 10 Gün Kapalı Kaldı", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1971.

⁶⁷¹ Altı Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayımlanan tüm bildirimler için bk. Zafer Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014.

⁶⁷² Koçaş, **a.g.e.**, s. 182.

⁶⁷³ **Milliyet**, 28-29-30 Nisan ve 1-2 Mayıs 1971.

⁶⁷⁴ **Milliyet**, 28-29-30 Nisan 1971; Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 14.

⁶⁷⁵ **Milliyet**, 3 Mayıs 1971, s. 1-11.

nusu yaptılar⁶⁷⁶. Bunun üzerine hükümet, radyoda bir bildiri yayınlayarak teröristlere karşılık verdi. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş tarafından okunan bildiride, *Konsolos derhal serbest bırakılmazsa adı geçen gizli örgütle uzak yakın ilişkisi bulunanlar, yayın ve sözleriyle masum gençleri kışkırtanlar hemen gözaltına alınacak. Adam kaçıranlar ve onlara yataklık edenler idamla yargılanacak. Elrom öldürülürse bu kanun geçmişe dönük olarak da uygulanacak*⁶⁷⁷. Hükümet bildirisindeki *uzak yakın* ilişkisi olan, *yayın ve sözleriyle gençleri teşvik* edenler gibi sınırı belirsiz ifadeler, 12 Mart rejimine muhalif olabilecek tüm kişilere ve özellikle sol kesimlere yönelik baskıların artırılmasını sağlayacak nitelikteydi. Nitekim öyle de oldu ve hükümet bildirisinin hemen ardından kitlesel gözaltılar ve tutuklamalar başladı⁶⁷⁸. Bu tutuklanmalar özellikle Öğretmenler Sendikası (TÖS) üyesi öğretmen kitlesi⁶⁷⁹ üzerinde etkili olmakla birlikte farklı görüş ve düşüncedeki birçok yazar, aydın, politikacı, hukukçu, gazeteci, sendikacı, öğrenci, akademisyen gözaltına alındı. İktidara gelmek için askerlerle işbirliği yapmaktan yana olan *parlamento dışı muhalefet* grupları ve başlangıçta 12 Mart muhtırasını destekleyen sol kesimler de tutuklananlar arasındaydı. 19 Mayıs'ta tutuklananların sayısı 465'i buldu⁶⁸⁰. Sıkıyönetim komutanlıkları yazılı ve sözlü basında listeler yayımlayarak, listede adı bulunan öğretim üyelerini, yazarları, sanatçıları sıkıyönetim savcılıklarına teslim olmaya çağırdılar. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı *masum gençleri kışkırtıcı yayın ve sözleri ile kanunsuz hareketlere teşvik ettikleri* gerekçesiyle yazar ve akademisyenlerin isimlerinin bulunduğu bir liste yayımladı ve bunların sıkıyönetime teslim olmalarını istedi. Listede, Prof. Bahri Savcı, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Mümtaz Soysal; gazeteci ve yazar İlhami Soysal, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Uğur Mumcu, Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi birçok tanınmış yazar ve akademisyenin de isimleri vardı⁶⁸¹. Aranıp bulunamayanların afişleri ise sokaklara asıldı.

Aydınların şiddet eylemleriyle bağlantılı olup olmadığı sıkıyönetim komutanlıkları için önem taşımıyordu ve daha çok solcu olarak bilinen aydınlar hedef alınmıştı. Bu süreçten sonra, sivil hükümetin etkisizleştiği ve kontrolün sıkıyönetim komutanlıklarının ve MİT'in eline geçtiği anlaşılmaktadır. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, *aklımıza bile gelmeyen bir uygulamayla karşılaştık* diyerek hükümet bildirisinin farklı sonuçlara yol açtığını, tutuklananların hiç birinin Elrom'un kaçırmaması olayı ile ilgisinin olmadığını, İçişleri Bakanına yaptırdığı inceleme sonucunda, uygulamanın arkasında MİT

⁶⁷⁶ Koçaş, a.g.e., s. 210; *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1971.

⁶⁷⁷ *Milliyet*, 18 Mayıs 1971.

⁶⁷⁸ Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim...*, s. 95.

⁶⁷⁹ Koçaş, a.g.e., s. 218.

⁶⁸⁰ *Milliyet*, 20 Mayıs 1971.

⁶⁸¹ "18 ve 19 Nolu Bildiriler", *Milliyet*, 19 Mayıs 1971.

Müsteşarının bulunduğunu, Müsteşarın valilere liste vererek tutuklamaları sağladığını belirtmektedir⁶⁸². Tutuklanmalar yaygınlaşınca Başbakan Erim valiliklere bir genelge göndererek, keyfi yere kimsenin gözaltına alınmamasını istedi⁶⁸³. Fakat buna rağmen gözaltı ve tutuklamalar tüm hızıyla devam etti.

Alınan tüm önlemlere rağmen İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom kurtarılamadı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 22 Mayıs günü saat 24'ten başlayarak ertesi gün saat 15'e kadar sokağa çıkma yasağı ilan etti. Bu saatler arasında, teröristleri bulmak için 25 bine yakın asker ve polis ev ev arama yaptı ve Elrom'un cesedi Nişantaşı'nda bir apartman dairesinde bulundu⁶⁸⁴.

Sıkıyönetim rejiminin Elrom olayı ile birlikte sol kesimler üzerinde başlattığı baskı tüm hızıyla devam etti. Aşırı solun şehir ve kırsal gerillacılığı, vandalizm, sabotaj, insan kaçırma gibi terör faaliyetleri kanun ve düzeni bozmakla birlikte solcu aydınların konumunu da sarsmıştı. Bu nedenle sıkıyönetim rejimi bu aydın grubuna karşı aşırı hareketlerde bulunuyordu. Gençliği terör eylemlerine yönelten, ideoloji savaşı veren, cuntacılığı öneren aşırı solcu aydın ve yazarların tutuklanmasının yanında tüm bir kesimin baskı altına alınması farklı sonuçlar doğurdu. Bu konuda Meclisteki partiler de bölünmüştü. AP sözcüsü Orhan Dengiz, *...kendi tedbirleriyle örgütlenmiş bir kommünist cephesinin sapık aydınlardan meydana gelmesi ve bu gibilerin teşviki ile faaliyet göstermeleri iyice anlaşılmalı bulunmaktadır* diyerek sıkıyönetim uygulamalarını destekliyordu. CHP sözcüsü Necdet Uğur ise *salgın halindeki genel tutuklamaları süratle gerçek hududuna ve tabii yoluna çevirmeliyiz... öğretmenler, profesörler aleyhinde her cesareti kıracak davranışlar bir an evvel son bulmalıdır* diyordu⁶⁸⁵.

Aydınlara yönelik tutuklanmalarda işleri daha da karmaşık hale getiren ihbar olgusuydu. Sıkıyönetim komutanları zaman zaman çeşitli bildirimlerle vatandaşlara, suç unsuru hareketleri ihbar etmeleri ve güvenlik güçlerine yardımcı olmalarını çağırısı yapıyordu⁶⁸⁶. Bu çağrı bazı durumlarda faydalı olabilse de çoğu durumda doğruluğuna bakılmadan değerlendirilen ihbarlar suçsuz insanları da mağdur durumda bırakıyordu. Sıkıyönetim dönemlerinde, vatandaşların diğer vatandaşları yerli yersiz ihbar etmeleri Türkiye'de yeni bir olgu değildi. Ancak yeni olan, ihbar kurumunun sıkıyönetim komutanları tarafından özendirilmesi, yeterli araştırma yapılmadan hemen değerlendirildi.

⁶⁸² Koçaş, a.g.e., s. 216-217.

⁶⁸³ **Milliyet**, 23 Mayıs 1971.

⁶⁸⁴ **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1971.

⁶⁸⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 10, B: 8, 25.05.1971, s. 340-341.

⁶⁸⁶ "İstanbul ve çevre illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 15 Nolu Bildiri", **Milliyet**, 18 Mayıs 1971.

rilmesi⁶⁸⁷. CHP sözcüsü Hüdai Oral, TBMM’de, ihbar olgusu nedeniyle hükümeti sorguluyordu: *Aşırı sağ eğilimli kişi ve kuruluşların gerçek dışı ihbarları derhal ele alınarak, bazen ihbarda bulunmaları tahrik edilerek nice masum kişiler cezaevlerinde gözetim altına alınmış ve sonra aslı çıkmayınca serbest bırakılmışsa da ihbar edenler hakkında hiçbir takibat yapılmamıştır.* Başbakan Erim, TBMM’de şunları söylüyordu: *... Biliyorsunuz, öyle bir ihbar yolu açıldı ki, bir fakültenin bir kısım hocası öbür kısım hocasını en ağır suçlarla suçluyor, ihbar ediyor. Sıkıyönetim komutanlıkları o ihbarları alınca ne yapsın? Mecburen gözaltına alınıyor; bir müddet sonra bakıyor ki bir şey yok, tamamen iftira.* Başbakan Erim, bu nedenle sıkıyönetim makamlarına genelge yolladığını belirtiyordu. Sıkıyönetimin beşinci ayında yayımlanan bu genelge tutarsız uygulamaları ifade ediyordu. Başbakan Erim tarafından yayımlanan söz konusu genelgede şu ifadelere yer verilmekteydi:

Gözaltına alınan bilim adamları ile öğretim üyeleri, öğretmenler ve yazarlar hakkındaki soruşturmaların diğer işlere takdimen öncelik ve ivedilikle ele alınmasını, bu ilk soruşturma sonucunda suçlu olduklarına dair haklarında kesin delil ve belirtileri bulunmayanların derhal serbest bırakılmasını, Sıkıyönetim ilanını gerektiren eylemlere karışmış olup da güvenlik ve soruşturmanın selameti bakımından gözaltında tutulmalarında zorunluk bulunan veya haklarında tutuklama kararı verilmiş bulunanların ise, hangi suçlardan sanık olduklarının kamuoyuna açıkça duyurulmasını, bu kişilerden kaçması bahis konusu olmayanların muameleleri gecikecek ise, muhakemelerine veya tahkikatları gecikecek olanların tahkikat sonuna kadar kişisel kefalete bağlanarak serbest bırakılmaları hususunun incelenmesini... rica ederim⁶⁸⁸.

Sola karşı mücadele sıkıyönetimin devam ettiği iki yılı aşkın süre boyunca devam etti. Başbakan Ferit Melen 20 Temmuz 1972’de TBMM’de yaptığı konuşmada, üniversitelerde *kuluçka makinası gibi komünist yetiştirmek isteyen ve fırsat bulduğu takdirde buna da devam etmek arzusunda bulunan hocalar vardır, talebeler vardır⁶⁸⁹*. Başbakana göre bu öğretim üyeleri ve öğrenciler üniversitelerden temizlenmez ise binlerce, on binlerce komünist yetiştirilebilirlerdi.

2.6.2. Sıkıyönetim ve Yasak Yayınlar

12 Mart sıkıyönetim rejimi, basını sürekli dolaylı bir sansür altında tutarken⁶⁹⁰ diğer taraftan ülkedeki anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesinin de kitap olduğu algısını toplumda yaratacak derecede yayın hayatına

⁶⁸⁷ Üskül, *Siyaset ve Asker...*, s. 213.

⁶⁸⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 10, B: 12, 23.09.1971, s. 443.

⁶⁸⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 12, B: 9, 23.03.1973, s. 173.

⁶⁹⁰ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990, s. 204-207.

da müdahalede bulundu ve kitapları yasaklama, toplatma ve gazete kapatma konusundaki kararlı tutumuyla ön plana çıktı. Uygulama daha çok radikal sol ideolojileri yaymaya çalışan yayınlara karşı yürütülmüş olsa da zaman zaman sol yayın adı altında yasak yayın yelpazesi genişletilebildi. 12 Mart rejiminin bu aşırı tutumunun temelinde ise 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasal ve sosyo-kültürel ortamın 1960'lar boyunca yayın hayatına hâkim olması vardı⁶⁹¹. 27 Mayıs darbesi sonrasında, 1961 Anayasa'nın basına sağladığı görece özgürlük ortamı ve sansürün hafifletilmesiyle birlikte yayın hayatında, özellikle sol basında önemli gelişmeler olmuştu⁶⁹². Sosyalizm ve Türkiye'ye uygulanabilirliğine ilişkin tartışmaların geniş yer bulduğu çeşitli süreli yayınlar yayın hayatına yeni ideolojik bir boyut kazandırmıştı⁶⁹³. 1960'lar boyunca aşırı sol doktrinleri yaymaya çalışan daha birçok süreli yayın ortaya çıkmıştı. Bu süreli yayınların en aşırıları, özellikle 1960'ların sonunda, hükümete karşı direnmeye ve devrime açıkça çağrı yapmaya başlamışlardı⁶⁹⁴. 1960'larda temelde Türkiye ile ilgili sosyalist konular ılımlı veya radikal birçok süreli yayının konusu olurken⁶⁹⁵ yayımlanan kitaplarda da sola açılım söz konusu olmuştu. 1960'lar boyunca, Sosyalizmle ilgili veya Sosyalizm tandanslı olan, Komünizme eğilim gösteren çalışmaların sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştı⁶⁹⁶. Diğer yandan 1961 Anayasası ile elde edilen özgürlük ortamında yazınsal çeviriler yerini siyasal içerikli çevirilere bırakmaya başlamıştı⁶⁹⁷. Marx, Engels, Lenin, Mao vb. gibi sol düşüncenin klasikleri Türkçeye çevrilmişti. 1960'a kadar belki de çoğu yasak olan Marx'ın çoğu yapıtlarının, Engels, Lenin'in ve Mao'nun da bazı yapıtlarının çevirileri yayımlanmıştı⁶⁹⁸. Bunları, Harold J. Laski, John Strachey, Roger Garaudy, Herbert Marcuse gibi sol düşünürlerden yapılan çeviriler izlemişti⁶⁹⁹. Ayrıca çok sayıda Rus romanı ve öyküsü de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştı⁷⁰⁰.

12 Mart'a geldiğinde sol yayın hayatındaki bu gelişmeler, ülkedeki

⁶⁹¹ 27 Mayıs sonrası yayın hayatında gelişmeler IV. Bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁶⁹² Koloğlu, *a.g.e.*, s. 139-140.

⁶⁹³ Topuz, *a.g.e.*, s. 238-239; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 139-140.

⁶⁹⁴ Landau, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁶⁹⁵ Landau, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁹⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968 (Ek Yayın)*, Ankara 1970, s. 25; Tefik Çavdar, *Türkiye 1968*, İzlem Yay., İstanbul 1969, s. 97; Landau, *age.*, s. 31-32.

⁶⁹⁷ Nedim Gürsel, "Uygarlık ve Çeviri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 2, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 323.

⁶⁹⁸ Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yay., Ankara 1971, s. 27; Landau, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁹⁹ Landau, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁷⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, *Hüseyin Rahmi'den Fahir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı*, Habora Kitapevi Yay., İstanbul 1969.

anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesi olarak görülecek, kitap suçlu ilan edilecek, çözüm olarak her türlü sol yayının yasaklanması eğilimi ortaya çıkacaktır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı *Anarşik Olaylar* ile ilgili basın toplantısında çok uzun bir bildiriyle 1960'larda öğrencilerin *kitap okutularak nasıl kandırıldığını* uzun uzun anlatır:

27 Mayıs'ta Türk gençliğinde toplum yararına duygusallık hâkimdir. Yerli komünistler bu özelliği istismar ederek, Marksizm'e geçişi sağlamak için bol miktarda sosyalist edebiyatından çeviriler yaptırarak çok ucuz fiyatla ve cüzi taksitlerle satmaya çalışmışlardır. Bu arada roman-hikâye-tiyatro-resim gibi eserler üzerinde durmuşlardır. Türkiye sorunlarını Kemalizm adıyla sosyalist açıdan inceleyen yazarları çoğu kez belli olmayan veya takma isimli yazarı olan eserler göz kamaştıran bir süratle yayınlanmıştır. Artık gençlerin kafasında Atatürk yalnız değildir. Yanı başında Marks-Lenin- Mao bulunmaktadır. Tek adam gölge adam olmaya başlamıştır. Gençliğin kafasında Atatürk ilkeleriyle sosyalist ilkeler karışmış ve bunalımlar meydana gelmiştir⁷⁰¹.

Sıkıyönetimin ilanından hemen sonra sıkıyönetim komutanlıkları yayınladıkları bildiriyle kitapçılara yetkililerce tespit edilen yasak yayınları satmamalarını emrettiler ve bu konuda uyarıda bulundular. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 5 numaralı bildirisinde, daha önce mahkemece yasaklanmış ve toplattırılmasına karar verilmiş yayınların bazı kitapçılarda gizlice satılmaması veya teşhir edilmemesi konusunda uyarıda bulunmaktaydı. Söz konusu bildiri şöyle devam etmekteydi: *Adli bir karara rağmen yasaklanmış kitap, broşür ve benzeri yayınları gizli ve açık olarak satmaya devam eden, ilgili makamlara teslim etmeyen basımevleri, dağıtıcı ve satıcılar güvenlik makamlarınca kontrol edilecek ve görüldüğünde zorlun cihetine gidilecektir⁷⁰².* Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Komutanlığı ise 4 numaralı bildirisinde, yasak yayınlar konusunda şu ifadelere yer vermekteydi: *Bu güne kadar mahkeme kararı ile yasaklanmış bulunan kitap, broşür, dergi, gazete ve bilumum emsali yayınları üzerinde, ikametgâhında ve satış yerinde bulunduranlar hakkında sıkıyönetim kanunu gereğince takibat yapılacaktır⁷⁰³.* *Türkiye Solu, Aydınlık, Devrim, İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlık⁷⁰⁴, Ant ve Eylem⁷⁰⁵* gibi sol ya da radikal dergi ve gazeteler süresiz olarak yayından menedildiler.

Hangi yayınların yasadışı olduğu tam olarak belli olmadığından sıkıyö-

⁷⁰¹ “Nasıl Aldatıyorlar” **Milliyet**, 31 Mayıs 1972.

⁷⁰² “İstanbul ve çevre illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 5 Nolu Bildiri”, **Milliyet**, 29 Nisan 1971, s. 1-9.

⁷⁰³ “Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Komutanlığı 4 numaralı bildiri”, **Milliyet**, 30 Nisan 1971, s. 9.

⁷⁰⁴ **Milliyet**, 30 Nisan 1971, s. 1, 9.

⁷⁰⁵ **Milliyet**, 1 Mayıs 1971, s. 9.

netim komutanlarının *yasak yayınlar* genel deyimiyile yaptıkları uyarılar ve uygulamalar büyük bir karışıklığa yol açtı. Yasak olan yayınların hangileri olduğuna karar vermek emri veren sıkıyönetim yetkilisine kalıyordu⁷⁰⁶. Zaman zaman gazetelerde ilan edilen yasak kitap listeleri de kesin, tutarlı ve açık bir nitelik göstermekten uzak kaldığından yasak yayın konusundaki karmaşa devam etti. Örneğin *Milliyet* gazetesi 14 Mayıs 1971'de *77 Kitabı satmak ve saklamak yasak* başlığıyla verdiği haberde *çeşitli adli makamlarca daha önce yasaklanıp toplattırılmasına karar verilen* ve sıkıyönetim komutanlığınca da bulundurulması yasaklanan 77 adet kitabın isimlerini liste halinde verdi. Söz konusu listedeki kitapların büyük bir çoğunluğu aşırı sol akımlarla ilgilidir⁷⁰⁷. Bu haberden sonra, bazı yayınevleri ve kitapçılar söz konusu listede bulunan bazı kitapların açılan davalar sonucunda beraat ettiklerini, satışının serbest olduğunu söz konusu gazeteye bildirmeleri üzerine, 16 Mayıs'ta *Milliyet* gazetesi konuyla ilgili bir açıklama yapmak durumunda kaldı. Gazetenin açıklamasında, yayınevleri ile kitapçıların *kitap toplatıldığına* ilişkin şikâyet ve ihbarları üzerine konuya aydınlık getirmek amacıyla Emniyet Müdürlüğünün ilgili birimiyle temasa geçildiği ve yasaklanan kitapların listesinin istendiği; Emniyet tarafından verilen listenin, sırf gazetecilik açısından ele alınarak hangi kitapların yasak olduğunu duyurmak için yayımlandığı ifade edilmekteydi. Açıklamanın devamında ise *yasak listedeki 16 kitabın beraat etmiş olduğu* belirtilmekte ve yayınevlerinin açıklamaları esas alınarak bu kitapların isimleri verilmekteydi⁷⁰⁸.

Yasak yayın konusunda aksaklıkların ve yanlış uygulamaların önlenmesi için Başbakan Erim, mahkeme kararı olmadan kitaplara dokunulmaması ile ilgili bazı resmi emirler yayımladı. Erim konuyla ilgili yayımladığı bir genelgede, *...yasak yayınlar genel deyimine daha açıklık kazandırılarak bunlar dışında kalan yayınları bulunduranlar hakkında herhangi bir işlem yapılmamasını ve bu yüzden lüzumsuz tedirginliklere ve korkulara yol açılmamasını önemle rica ederim*⁷⁰⁹ talimatını vermekteydi. Ancak bu emirler yayın konusundaki kaosu önlemekte çok yetersiz kaldı⁷¹⁰. Sıkıyönetim komutanları 12 Mart'ın yarattığı koşullara göre hareket edip, yetkilerini kullanarak her türlü sol yayını yasaklama eğilimi gösterebildiler. Yasak olmayan, hakkında hiçbir mahkeme kararı bulunmayan, kitapçılarda serbestçe satılan kitaplar da toplatıldı. Ayrıca evlerden, kitaplıklardan *yasaktır* diye kitaplar toplatılabildi. Baskısı daha önce yapılmış kitap ve dergi gibi yayınların çoğu toplatıldı ve satışı yasaklandı. CHP sözcüsü Orhan Birgit, bu konuda TBMM'de şunları söylüyordu: *Sol yayınlar adı altında mahkeme kararları dahi araştırılmadan*

⁷⁰⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin...*, s. 180.

⁷⁰⁷ "77 Kitabı satmak ve saklamak yasak", *Milliyet*, 14 Mayıs 1971, s. 1, 11.

⁷⁰⁸ "Yasak listedeki 16 kitap beraat etmiş", *Milliyet*, 16 Mayıs 1971.

⁷⁰⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, C 10, B: 12, 23.09.1971, s. 443.

⁷¹⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C 18, B:7, 21.11.1974.

*girişilen yasaklama yarışı, resmi ağızlarda 'anarşi' ile 'sol' düşünceyi aynı cephe ve aynı sorumlulukta gösterme gayretlerini ortaya çıkartmıştır*⁷¹¹.

Bu süreçte birçok kitap yasak olduğu söylenerek toplatıldı; pek çok yazar ve çevirmen kitaplarından dolayı tutuklandı. 22 Haziran 1971'de Doç. Mete Tunçay ve 23 Haziran'da ise Doç. Özer Ozankaya bir çeviri kitapla ilgili olarak mahkemece tutuklandı⁷¹². Mitoloji yazarı ve çevirmen Azra Erhat ve edebiyatçı ve çevirmen Vedat Günyol tutuklandı⁷¹³. Yapılan baskınlarda yasaklanmış yayınları evinde, işyerinde, deposunda bulunduranlar, sıkıyönetim bildirimlerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle mahkemeye sevk edildiler⁷¹⁴. Yasak yayın bulundurdukları gerekçesiyle, pek çok kişi, yayıncı, kitapçı tutuklandı, yargılandı ve hapse atıldı⁷¹⁵.

12 Mart rejimi çeşitli radikal sol ve sağ yayınlarla mücadele ederken diğer taraftan kitabın bir suç aleti olduğu imajını yaratacak derecede bazı aşırı uygulamalar da yaptı. Hangi kitabın yasak olduğu hangisinin olmadığı konusunda oluşmaya başlayan kargaşa ve yasak yayın bulundurdukları gerekçesiyle çok sayıda okuyucunun tutuklanması bu imajın giderek yerleşmesine yol açtı. Alpay Kabacalı 12 Mart Dönemi için *belleklerde kitap korkusu yaratan dönem* nitelemesini yaparken⁷¹⁶, Cumhuriyet Senatosu Erzincan Üyesi Niyazi Ünsal 21 Kasım 1974'te Mecliste yaptığı konuşmada *aydın ve kitap düşmanı dönem* olarak 12 Mart Dönemi'nden söz edecektir⁷¹⁷. 12 Mart Dönemi'nde kitabın belleklerde suç aleti olarak kalmasının nedenlerini sıkıyönetim uygulamalarında aramak gerekir. Bu dönemde asayişin sağlanması için yapılan operasyonlarla ilgili sıkıyönetim komutanlıklarının yayımladıkları bildirimlerde ve basına yansıyan haberlerde silah, patlayıcı vb. suç aletlerinin yanında kitaplar da sık sık zikredilmiştir. Örneğin Diyarbakır ve Siirt Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 20 nolu bildirisini kitap yasaklamanın ve toplatmanın boyutunu gözler önüne sermektedir. Bildiride: *Sıkıyönetim ilanından bu yana ev, dükkân ve işyerlerinde yapılan aramalarda çok miktarda aşırı sol... ve sağ yayınlara ait bir kısım dergi ve kitap ele geçirilmiştir*⁷¹⁸. Yine aynı Komutanlığın 101 nolu bildirisinde yapılan bir operasyon sonucunda silah ve

⁷¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 12, B. 9, 23.03.1973, s. 173.

⁷¹² **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1971.

⁷¹³ **Milliyet**, 23 Temmuz 1971.

⁷¹⁴ Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 14.

⁷¹⁵ Alpay Kabacalı, "Kitap Toplatma", **Yayın Dünyası**, Haziran 1988, ss. 8-10; Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 14.

⁷¹⁶ Kabacalı, "Kitap Toplatma"... , aktaran Üskül, **Asker ve Siyaset...**, s. 212.

⁷¹⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 18, B:7, 21.11.1974, s. 133.

⁷¹⁸ "Bildiri No: 20", **Milli Hakimiyet**, 14.06.1971, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 186.

mühimmat ile birlikte *bol miktarda sol yayın* ele geçirildiği ifade edilir⁷¹⁹. Ankara Sıkıyönetim Komutanı ise yayımladığı bildiride, *...ilgili makamlarca yasaklanmış kitap ve risalelerle yakalanmış olan suçlular hakkında gerekli adli takibata başlanmıştır. Bu neviden takip ve aramalara devam edileceğinden vatandaşlarımızın kanunlara karşı itaatkâr davranmalarını ehemmiyetle rica ederim.* şeklinde uyarıda bulunmaktaydı⁷²⁰. Sıkıyönetim komutanlıklarının bu türden çok sayıda bildirisi bulunmaktadır. *Yasaklı yayınlarla birlikte ele geçirilen suçlular* haberleri basında da çokça yer almıştır. 14 Mayıs 1971'de Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir haber şöyledir: *Siyasi polis tarafından Dört Yol ve Payas'ta yapılan araştırmalarda yasaklanmış kitaplarla sol yayınlar ve silah bulunduran 3 kişi yakalanmıştır*⁷²¹.

24 Mayıs 1973'te iki yıllık sıkıyönetim uygulamaları hakkında CHP sözcüsü Hüdaî Oral TBMM'de şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

*İki yılı aşan sıkıyönetim uygulamasında temel hak ve özgürlükler hod be hod zedelenebilmiştir. Dernek çalışmaları, siyasi partilerin toplantıları yer yer kanun dışı müdahalelere maruz kalmıştır. TRT yayınları dâhil, telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayın ve haberlere kayıtlamalar ve fiili sansür konmuştur. Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayın ve haberleşme, mektup ve telgraflar kontrol edilmiştir. Sıkıyönetim ilanı nedenleriyle ilgili olmadığı halde ilgilenmiş gibi gösterilerek keyfi kitap toplama, gazete ve dergi kapatma gibi tasarruflar yapılmıştır*⁷²².

Yıllar sonra gazeteci Oktay Akbal, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde, 12 Mart rejiminin kitaba karşı takındığı tutumu ve bu tutumun yarattığı sonuçları şöyle ifade etmekteydi:

*Kitap nasıl 'imha' edilir? Bunun değişik yolları var. 12 Mart sonrasında evlerden kitapların toplatıldığı dönemde bireyler bunun çaresini buldular: Kitaplarını sobalarda yaktılar, götürüp denize attılar, toprağa gömdüler, kuyulara sarkıttılar, paramparça ettiler. Kendiliklerinden yaptılar bunu! Ne acıdır, para ver al, sakla, bir gün okurum diye ya da bir kez daha okurum umuduyla... Sonra bir gün, korkuyla, bezginlikle, birtakım kuşkuları üstüne çekmemek düşüncesiyle o güzelim kitapları kendi elinle 'imha' et!*⁷²³...

⁷¹⁹ “Bildiri No: 101”, **Mücadele** (Diyarbakır)16.07.1973, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 246-247.

⁷²⁰ “Bildiri No: 14”, **Milliyet**, 3 Mayıs 1971.

⁷²¹ **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1971, s. 7.

⁷²² **TBMM Tutanak Dergisi**, C 10, B: 17, 24.05.1973, S. 248-249.

⁷²³ Oktay Akbal, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez...” **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1985, s. 2.

2.6.3. Eğitim Kurumlarında ve Günlük Yaşamda Sıkıyönetim Uygulamaları

12 Mart muhtırasına ve sıkıyönetim ilanına neden olan olayların çoğunun kaynağı yükseköğretim ve ortaöğretim kurumları olarak görülüyordu. Öğrenci yurtlarını ve üniversiteleri kitlesel öğrenci hareketlerinin kaynağı olarak gören 12 Mart rejimi, sıkıyönetim komutanları aracılığı ile üniversite kampüslerini mutlak denetim altında tutmaya çalıştı. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı üniversitelerde birçok önlem aldı. Bu önlemlerin belirtildiği bildiride, üniversite içerisinde forum düzenlemenin, pankart asmanın ve duvarlara yazı yazmanın yasak olduğu; üniversite yönetimlerinin öğrenci disiplin yönetmeliğini uygulamada zorluk çekmeleri durumunda sıkıyönetim komutanlığının devreye gireceği ifade edilmekteydi⁷²⁴. Bütün fakülte, yüksekokul ve mesleki okulların öğrenci örgütleri ile dernekleri *zararlı faaliyetler gösterdikleri* gerekçesiyle kapatıldı⁷²⁵. Örneğin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, üniversite ve yüksekokullardaki öğrenci örgütlerinin kuruluş amaçlarından uzaklaşıp, tehlikeli ideolojik kuruluşlar haline geldiğini gerekçe göstererek 22 öğrenci örgütünü süresiz kapattı⁷²⁶. Sıkıyönetim komutanları sık sık üniversite ve yüksekokullarda meydana gelecek herhangi bir olayın sıkıyönetim yetkililerince en şiddetli bir şekilde bastırılacağı uyarısında bulundular⁷²⁷. Birçok öğrenci yurdu da süresiz kapatıldı⁷²⁸.

12 Mart muhtırasına gerekçe olan siyasal şiddet olaylarının çoğu yükseköğretim kurumlarından kaynaklanmıştı. Öğrenci olaylarının yeniden patlak vermemesi için üniversiteler büyük bir baskı altına alındı. Sıkıyönetim komutanlıkları, üniversitelerde yaşanan her türlü gelişmeyi asayişle bağlantılı olarak değerlendirip birçok müdahalede bulundular; eğitim kurumlarındaki her türlü gelişmeyi denetim altına alan bildirimler yayımladılar ve birçok yasak koydular. Yükseköğretim kurumlarının açılıp kapanmasıyla, sınav dönemleriyle ve bu mekânlarda yapılması yasaklanan eylemlerle ilgili sıkıyönetim komutanlıklarının çok sayıda bildirimleri vardır⁷²⁹. Sıkıyönetim komutanlıkları üniversitelerdeki denetimi, bazen öğrenci-öğretim üyesi ilişkisini düzenlemeye kadar vardıramışlardır. Örneğin Ankara sıkıyönetim Komutanlığı, bazı yükseköğretim kurumlarında, *öğrenci niteliğine, öğretim görevlisi ile öğrenci ilişkilerine yakışmayacak şekilde ortamı bozan, çoğunluğun yararlarına aykırı düşen, çirkin, zararlı ve çirkin olduğu kadar da suç teşkil eden olayların* meydana geldiğini belirterek, üniversite ve yüksekokul yönetimle-

⁷²⁴ **Milliyet**, 2 Mayıs 1971, s. 9.

⁷²⁵ **Milliyet**, 24 Mayıs 1971.

⁷²⁶ **Milliyet**, 2 Mayıs 1971, s. 9.

⁷²⁷ **Milliyet**, 4 Mayıs 1971.

⁷²⁸ **Milliyet**, 1 ve 9 Mayıs 1971.

⁷²⁹ bk. Üskül, **Bildirimleriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**

rini uyarmaktaydı⁷³⁰. Yine bu süreçte sıkıyönetim komutanlıkları, öğrencilere öğütler içeren, onlara doğru yolu gösteren, aksi davrananlar için örtülü-örtüsüz tehditlerde bulunan, öğrencilere bir yandan değer verildiğini gösteren ifadelere yer verirken bir yandan da onları Atatürk'ün gösterdiği yolda yer almayı öğütleyen metinlere bildirilerinde yer vermişlerdir. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 12 nolu bildirisinde öğrencilere çeşitli öğütler vermekte, gençlerin Atatürk'ün yolundan saparak ne olduğunu bile bilmedikleri ideolojilere inandıklarını ifade etmekteydi:

Ulusça bütün varlığımızı kendilerine bağlamış olduğumuz ve yarının Türkiye'si için büyük ümitler beslediğimiz gençliğin aziz Atatürk'ün çizdiği nurlu yoldan ayrılarak memleket ve millet hayrına olmadığı hiç şüphe götürmeyen Anayasa dışı akımların tesirinde kaldıkları herkesin malumdur. Her şey ile yok olmakta olan bir ulusu yeniden var eden büyük kurtarıcı Türk ulusunun istikbalini gençlere emanet etmiştir. Gençlerimiz aldıkları bu emaneti onun çizmiş olduğu yoldan ve onun ilkelerine sadık kalarak en ileri safhaya getirip muasır medeniyet seviyesine ulaştırmaları gerekirken bu görevlerini bir tarafa bırakıp nereden ve ne maksatta geldiklerini bilmedikleri ideolojik eylemlerin içerisinde girmiş olmaları ulus hayrına iyi bir durum yaratmamaktadır...Vatanseverliklerinden hiç şüphe etmediğim... gençlerimizin bu düşüncelerden ve kendilerine hedef olarak çizmiş oldukları yanlış yoldan ayrılarak doğru yolu bulabilmeleri asıl görevlerine dönmüş olmalarıyla mümkün olacaktır. Öğrenim yapmakta olan bir gencin ise asıl görevi, başlamış olduğu öğrencilik görevini başarılı bir şekilde sonuçlandırmaktır. Yoksa fakültelelere veya yüksekokullara girmek için sıra bekleyen onbinlerce vatandaşın hakkını alarak buralara kaydolup bir sınıfı iki-üç senede geçmek ve dört senelik bir okulu sekiz-on senede bitirmek ne Atatürk ilkelerine, ne de hak ve hukuk kurallarına uygun düşmemektedir⁷³¹.

Sıkıyönetim komutanlıkları öğrencileri, öğretmenleri ve aileleri uyaran bildiriler de yayımlamışlardır. Bu bildirilerde, öğrencilere nasıl davranmaları gerektiği, öğretmenlere nasıl bir öğretmen olmaları gerektiği ve ailelere de çocuklarını nasıl yetiştirmeleri gerektiği ile ilgili öğütler verilmekte ve bazı yasaklar konulmaktadır. Örneğin Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığının 21 nolu bildirisinde şöyle deniliyordu:

Eğer bu gün genç öğrencilerde bir başıboşluk, bir ders çalışma mesuliyetsizliği varsa, bunu sadece genç yavrunun bir kusuru imiş gibi göstermek büyük bir idraksizlik olur. Gençlerin yetiştirilmesinde en büyük sorumluluğun anne ve babadan başlayarak öğretmenlerde ve devletin ilgili kademelelerinde olduğu unutulmamalıdır. Bizler istisnasız olarak, Atatürk ilkelerini ve milli birlik ruhunu genç dimağlara aşılacak heyecanıyla gönlü dolu okula

⁷³⁰ a.g.e., s. 105.

⁷³¹ "Bildiri No: 12", **Milliyet**, 02 Mayıs 1971.

koşan genç neslin ilham kaynağı ve onun tapınağı derecesinde öğretmenler görmek istiyoruz. Atatürk kuşağı olarak, yöneticisi ve öğretmeni ile elimize tevdi edilen gençleri daha küçük yaşta tek temel ve gayede (Yani Atatürkçülük yolunda) birleştirmek en başta gelen görevimiz olmalıdır. Bunun dışında sağda ve solda yol aramak, memleketi parçalamaktan ve zayıf düşürmekten başka bir işe yaramıyacağı meydana çıkmış bulunmaktadır. Son sıkıyönetim bildirilerinde açıklandığı üzere bugünkü anarşik ortamın yaratılmasında malesef öğretmenlerin ve öğrencilerin de metaldar bulunması, irfan ordusunda da Atatürk çizgisinden sapanların bulunduğunu görmemize büyük bir üzüntü vesilesi olmuştur. Bütün düşüncelerimizin ışığı, Ülkemizin abidesi olan Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği müsbet ilimde ve teknolojiye hamleler yaparak çağdaş medeniyete ulaşmak, öğretmenlerimizin genç dimağ ve zihinlere yerleştirmeleri gereken tek emel ve tek hedeftir. Öğretmenlerimizin hiçbir mülahazaya kapılmadan, vicdani bir tarafsızlık içinde vazife yapacaklarına ve aklı başında her vatandaşımızın da bunu takdirle karşılayacaklarına inancım tamdır⁷³².

Sıkıyönetim komutanları sadece sıkıyönetim ilanına neden olan olaylarla ilgilenmemişlerdir; bunun yanı sıra, günlük yaşamın neredeyse her alanına müdahalede bulunan birçok düzenleme yapmışlardır. Sıkıyönetim komutanları, et fiyatlarını düzenlemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermekten fuhuşla mücadeleye, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapmışlardır⁷³³. Sıkıyönetim komutanlıklarının yayımladıkları toplam 419 bildiri: Trafik sorunları, fiyat denetimi, gıda güvenliği, sağlık, temizlik, ormanların korunması; turistik, kültürel ve arkeolojik değerlerin korunması; işçi-işveren ilişkileri; kumar, fuhuş, uyuşturucu, müstehcen yayınlarla mücadele; kurban derilerinin toplanması, fitre verilmesi, su ürünlerinin korunması, futbol maçlarında hakeme ve oyunculara kötü tezahürat yapılması vb. ile ilgili düzenlemeler vardır⁷³⁴.

Örneğin sıkıyönetim komutanları et satışını ayarlama konusunda tasarrufta bulunabiliyorlardı. Ankara ve İstanbul sıkıyönetim komutanlıkları, belirlenen fiyattan daha pahalı et satan perakendeci ya da toptancı kasapları sıkıyönetim bölgesi dışına çıkardılar⁷³⁵. Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığı, belediyenin et fiyatlarına yaptığı zammı iptal etti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı kasapların et satmama eylemini yasakladı, sorunu belediye çöz-

⁷³² “Bildiri No: 21”, **Siirt Sesi**, 22.06.1971, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 187.

⁷³³ Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 22.

⁷³⁴ bk. Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**

⁷³⁵ **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1971 ve 22 Eylül 1971.

mezse kendilerinin çözeceğini belirtti⁷³⁶. Sıkıyönetim komutanlıklarının yetkisi dışında olmasına rağmen bir takım uygunsuz işler yapan kadınlar yakalanıp saçları tıraş edildi. Trafik düzenine ilişkin bildiri yayınlayan sıkıyönetim komutanlıkları, trafik suçlarını da sıkıyönetim suçu haline getirdiler, hatta trafikle ilgili sıkıyönetim mahkemeleri kurulması kararı aldılar. İşçi-işveren ilişkilerine müdahale ettiler⁷³⁷. Tüm bu örnekler sıkıyönetim komutanlıklarının kolayca yetkilerinin dışına çıkabildiklerinin bir göstergesidir.

Sıkıyönetim komutanları, turistik, kültürel ve arkeolojik değerlerin korunması için çeşitli düzenlemeler yapmış ve müzeler açmışlardır. Turizm ülke ekonomisi için önemli görülmüş ve bu bakımdan, turistlere iyi davranmak, turisti kaçırarak kara propagandadan kaçınmak, turistin ilgisini çekecek arkeolojik değerleri korumak ve gün yüzüne çıkarmak, yöre için anlamlı müzeler kurmak için sıkıyönetim komutanlıkları konu ile ilgili bildirimlerinde uyarılar yapmışlar, düzenlemeler getirmişler, yasaklar koymuşlardır. Örneğin, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına göre, *Yurdumuzda turizm mevsimi başlamış olup yurt dışından gelen yabancı turistlere Türklüğün an'anevi geleneklerine uygun olarak işlem yapılması gerekmektedir*⁷³⁸. İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına göre, *Yurdumuz için, sosyal, ekonomik ve turistik alanda büyük önem taşıyan ve şehir için sembolleşen İzmir Enternasyonal Fuarı 20 Ağustos 1971 günü açılacaktır. Fuar münasebeti ile İzmirli vatandaşlarımızla gelecek yerli ve yabancı ziyaretçilerin bu yerden en iyi şekilde faydalanmalarını sağlamak amacıyla tedbirler almak gerekmiştir*⁷³⁹. Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı ise tarihi eserler ve turizm konusundaki düşüncelerini uzunca bir bildiriyle duyurmakta ve tarihi eserlerin yağmalanması ve tahrip edilmesini de *sıkıyönetim suçu* haline getirmektedir:

Tarihi eserler bakımından yurdumuzun paha biçilmez hazinelerle dolu olduğu bir gerçektir. Çünkü asırlarca üstünde çeşitli medeniyetlerin kurulmuş ve yaşamış olduğu ülkemizde bütün ayrıntıları ile tarihini meydana çıkaracak vesikalar hala ayaktadır. Bilgisiz, düşüncesiz ve menfaat seven eller tarafından bu eserlerin tahrip veya yağmaya maruz kalmasına göz yumamamız. Örneğin güzel Diyarbakırımızın Surları dünyada eşi olmayan ve Çin Seddi kadar mühim tarihi bir kalıntıdır. Bu surların bir tek taşının dahi sökülmesi affedilmez bir suçtur. Bugün dünyada birçok milletler turizmden büyük rakamlara varan gelirler sağlamakta, bu suretle de kalkınmalarının daha rahat ve kolaylıkla tahakkuk ettirmektedir. Turizmin en mühim cazibesini tarihi eserler teşkil etmektedir. Büyük döviz kaynağımız olabilecek bu

⁷³⁶ Cumhuriyet, 23 Temmuz 1971.

⁷³⁷ Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 215.

⁷³⁸ “Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 10”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 31.

⁷³⁹ “İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 21”, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...*, s. 31.

*gibi eserlerimizi koruyalım. Turiste kendi vatandaşımız gibi davranalım, onu değerli bir konuğumuz sayalım. Milletten en dokunulmaz hazinesi olan turistik tesislerimizin korunmasına, bakımına ve temizliğine itina edelim. Bunları yağmaya ve tahribe yeltenenleri layık oldukları cezalara çarptırmak için en yakın resmi makamlara haber verelim. Bu gibi şahıslar 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 61/1 maddesi gereğince tecziye edileceklerdir*⁷⁴⁰.

Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, Diyarbakır'da bir *Komutan Atatürk Müzesi* kurma girişiminde bulunmuştur. Bu durum, 90 numaralı bildiriye duyurulmuştur: *Mustafa Kemal Atatürk, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 16. Kolordu Komutanlığı ve Diyarbakır'da 2. Ordu Komutanlığı yapmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı, Atatürk'ün o dönemde çalıştığı binanın restore edilmesi ve o döneme ilişkin belgelerin toplanarak müzenin kurulması için çalışmalarına başlamıştır. Genel Kurmay Başkanlığının onayı alınmıştır. Binanın restorasyonu tamamlanarak müze, 20 Ağustos 1973'te açılmıştır*⁷⁴¹. Müzede Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığından alınmış, Atatürk'ün 16. Kolordu ve 2. Ordu Komutanlığı yaptığı tarihi döneme ait belgelerin fotokopileri; Atatürk'ün silah arkadaşlarına ait anıları gibi çeşitli belgeler sergilenmiştir⁷⁴².

2.7. 12 Mart Edebiyatı

12 Mart muhtırası, 27 Mayıs darbesi ile başlayan ve son halkası 12 Eylül darbesi olan süreçte önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Bununla birlikte 12 Mart Dönemi, aynı zamanda edebiyat ve sanat açısından da bir dönüm noktasına işaret eder. 12 Mart Dönemi toplumsal sarsıntılar yarattı ve toplumsal hayatı sarsıcı ve etkileyici bir olay olarak, romanların, öykülerin, şiirin ve müziğin merkezine de yerleşti. 12 Mart'ın çarpıcı görünümüyle ilgili pek çok eser üretildi. Bununla birlikte özellikle *12 Mart Romanları* olarak adlandırılan romanlar kuşağı, darbenin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerini yansıtmaya bakımından öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de yazılagelen politik roman 12 Mart sonrasında yeni bir aşamaya yükseldi⁷⁴³. Köy edebiyatında baskın olan ezen/ ezilen ilişkisi ve bu ilişkiye başkaldıranlar, 12 Mart romanlarında devrimci ve faşist güçler şeklinde kendini göstermekte, daha çok devlet ile birey arasındaki ilişki, siyasi nedenlerle suçlanan kişilere yapılan baskı / işkence / yargılama ve cezalandırma süreçleri ile toplumsal huzursuzluklar ve bütün bu karmaşa içerisinde bireyin yaşadığı çelişki ve

⁷⁴⁰ “Diyarbakır ve Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Bildiri 34”, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 32.

⁷⁴¹ Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 32.

⁷⁴² “Bildiri No: 90”, **Mücadele** (Diyarbakır), 11.04.1973, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi...**, s. 234-235.

⁷⁴³ Murat Belge, “12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış” **Birikim Dergisi**, S 12, 1976, ss. 8-16.

yüzleşmeler şeklinde işlenmektedir⁷⁴⁴.

12 Mart roman kuşağının merkezine oturan en önemli ana temalardan biri hapis ve işkence anlatılarıdır. 12 Mart Dönemi'nin önemli sorunlarından bir tanesi işkence iddialarıydı. Şöyle ki 27 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmesi üzerine toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel huzursuzluk başka bir boyuta taşınmaya başlandı. Sıkıyönetimle birlikte çok sayıda öğretmen, yazar, aydın, politikacı, hukukçu, gazeteci, sendikacı, öğrenci, akademisyen gözaltına alındı⁷⁴⁵. Yaşar Kemal, Fazıl Hüsni Dağlarca, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Çetin Altan, Erdal Öz, Can Yücel, Fakir Baykurt, Sevgi Soysal gibi daha birçok tanınmış yazar tutuklanıp yargılananlar arasındaydılar⁷⁴⁶. Aydınlarla yönelik bu kitlesel tutuklamalara işkence iddiaları da eşlik etti. İşkence iddiaları, sıkıyönetim uygulamasının ilk günlerinden itibaren öne sürüldü. Gerek iç basın gerekse dış basından gazeteler gözaltına alınanlara, tutuklulara kötü davranıldığını, işkence yapıldığını yazdı⁷⁴⁷. Aynı zamanda işkence iddiaları Avrupa Konseyinde ve yabancı basında da yer almaya başladı. Brüksel'de faaliyet gösteren Demokratik Hukukçular Beynelmillel Derneği, Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşlar Türkiye'deki işkence iddialarını incelemek üzere temsilciler gönderdi. Söz konusu kuruluşların temsilcileri yaptıkları incelemeleri *Le Monde* gibi gazetelerde yayımladılar⁷⁴⁸.

İşkence iddialarının yaygınlaşması üzerine sıkıyönetim komutanlıkları, bu iddiaların aslını soruşturmak yerine basına sansür uygulayarak işkence iddialarının önüne geçmeye çalıştılar. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, sıkıyönetim uygulamasının hemen başlarında yayımladığı 20 numaralı bildiriye işkence ile ilgili haber yapılmasını yasaklıyordu:

Son günlerde İstanbul'da münteşir bir gazete ve dergilerde Sıkıyönetim Komutanlığınca gözaltına alınan veya tutuklanan şahısları hedef alarak şeref ve haysiyetleri tahkir ve tezyif maksadını taşıyan yazıların çıktığı görülmüştür.

Şahsi davalara konu olabilecek bu isnatların dışında millet bütünlüğünü bozucu, halkı kin ve adavete yöneltici her türlü yazı, makale ve röportajlar 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 3'üncü maddesi gereğince yasaklanmıştır. Basın ahlak yasasına uymayı taahhüt eden gazete ve dergilerin Sıkıyönetim Komutanlığınca daha zecri tedbirlere tevessül edilmeden yayınlarında

⁷⁴⁴ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III**, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 11.

⁷⁴⁵ **Milliyet**, 27 Nisan 1971.

⁷⁴⁶ Birand vd., **12 Mart İhtilalin Pençesinde...**, s. 277-282.

⁷⁴⁷ Erim, **12 Mart Anıları...**, s. 224.

⁷⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 12, B: 3, 25.01.1973, s. 99.

*dikkatli olmalarını hatırlatırım*⁷⁴⁹.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının basında sürdürülen işkence iddialarının yayımlanmasını yasaklayan bir başka bildirisi ise şöyledir:

*Sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte olan ve yakında başlayacak davaların sanıklarına emniyette tutukevlerinde işkence yapıldığı iddiaları çeşitli vesilelerle sürdürülmektedir. Bu iddiaların sorgulama ve yargılama ile ilgili görevliler üzerinde baskı yapmak, sıkıyönetim mahkeme kararlarına gölge düşürmek maksadıyla yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili her türlü basın ve yayın yasaklanmıştır. Uymayanlar hakkında 1402 sayılı kanunun 3. ve 16. Maddeleri gereğince işlem yapılacaktır*⁷⁵⁰.

Resmi makamlar işkence iddialarının asılsız olduğunu, aşırı solun propagandası olduğunu ileri sürdüler. Başbakan Erim 6 Haziran'da Fransız televizyon muhabiriyle yaptığı bir görüşmede işkence konusunda şu açıklamayı yapmaktaydı:

*Maalesef bazı yabancı gazetelere maksatlı olarak aksettirilen bu haberler ve iddialar tamamıyla yanlıştır. Kim isterse Türkiye'ye serbestçe girebilir ve bu iddiaların yanlış olduğunu bizzat tespit edebilir...maalesef on günden beri, yabancı basından Türk ordusuna ve Türk hükümetine karşı, belirli bir çevre tarafından yönetilen bir iftira kampanyasına girilmiş olduğunu müşahede etmekteyim*⁷⁵¹.

Başbakan Erim, işkence iddialarının yaygınlaşması üzerine 10 Haziran 1971 günü ilgili makamlara gönderdiği bir emirle iddiaların soruşturulmasını istedi. Söz konusu emir şöyledir: *Güvenlik kuvvetleri mensupları tarafından cebir ve şiddet kullanılarak baskı yapıldığı yolundaki iddia calibi dikkat çekici görülmüştür. Bu durumun önemle tahkiki ile gerekli tedbirlerin alınmasını ve sonucundan bilgi verilmesini rica ederim*⁷⁵². Erim yaptığı bir başka açıklamada işkence iddiaları ile ilgili şöyle diyordu: *Aşırı solcular, büyük gürültü yapmışlar ve hala da yapmaktadırlar. Kitaplar yayınlamışlar, romanlar yazmışlardır. Hatta her gün gazetelerde temcit pilavı gibi fırsatını buldukça işkenceden, işkence yapıldığından bahsetmektedirler. Başbakanlığın işkence yapılınsın diye bir emir vermesi hatıra bile gelmez*⁷⁵³. Daha sonraları Erim anılarında, Mart 1971'den 17 Nisan 1972'ye kadar olan başbakanlığı döneminde tutuklulara veya yakınlarına işkence yapıldığına dair kendisine doğrudan herhangi bir başvurunun yapılmadığını; ancak bu iddiaların savcılar tarafından hakkıyla araştırılmadığından hem emniyet mensuplarını hem de

⁷⁴⁹ "Bildiri No: 20", *Milliyet*, 22.05.1971.

⁷⁵⁰ "Bildiri No: 50", *Her Gün*, 04.02.1973.

⁷⁵¹ Erim, *12 Mart Anıları...*, s. 224.

⁷⁵² a.g.e., s. 227.

⁷⁵³ a.g.e., s. 226.

ordu mensuplarını töhmet altında bıraktığını yazacaktır⁷⁵⁴. Nihat Erim'den sonra 12 Mart Dönemi'nde başbakanlık yapan Ferit Melen ve Naim Talu da kendilerine işkence konusunda yöneltilen yazılı veya sözlü sorulara cevap verdiklerinde, bu iddiaları incelediklerini, araştırdıklarını ve gerçeklere dayanmadığını tespit ettikleri cevabını vermişlerdir.

Meclisteki sağ partiler de işkence iddialarının aşırı solun bir propagandası olduğunu ileri sürdüler. AP sözcüsü Orhan Kürümoğlu TBMM'de yaptığı konuşmada asılsız işkence iddialarının dış basına *komünistlerce* intikal ettirildiğini ve hükümetin bu konuda yeterli tedbir almadığını söylüyordu⁷⁵⁵. DP sözcüsü Faruk Sükan ise TBMM'de yaptığı konuşmada, uluslararası komünizmin, Türkiye'de gözaltına alınanlarla tutuklananlara işkence yapıldığı, insan hak ve hürriyetlerinin ihlal edildiği, fikir ve düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı yolundaki iddiaları öne sürerek, Türkiye'yi Batı dünyasından ayırmayı amaçladığını söylüyordu. Sükan'a göre, uluslararası komünizm, olağanüstü şartları ve sıkıyönetim uygulamalarını koz olarak kullanıyordu⁷⁵⁶. Diğer taraftan, 8 Kasım 1971'de Cumhuriyet Senatosunda Milli Birlik Grubu üyesi Sami Küçük, Başbakanlığa hitaben verdiği önergesinde konuyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

Çeşitli demeçlerinizde, ilkel bir ortaçağ metodu olan işkenceye karşı olduğunuzu bildirmiş ve karikatürist Turhan Selçuk'a yapılan işkenceyi bizzat tahkik konusu yaptığınızı öğrenmiş bulunuyorum.

Son günlerde basının pek sınırlı bir kısmında sıkıyönetim mahkemelerindeki duruşmalarda, bazı sanıkların çeşitli emniyet makamlarında maruz kaldıkları işkencelere ait bilgiler yer almaktaydı.

8 Kasım 1971 tarihli eski Akşam gazetesinin üçüncü sayfasında 'bu köşeden' fıkra yazarı Altan Öymen imzasıyla yayınlanan 'ihbar ediyoruz' yazısının tetkikinden de anlaşılacağı üzere, sıkıyönetim mahkemelerinde açılan davalarda sanık bulunanlara yukarıda bahsedilen ilkel işkence metotlarının uygulanarak, kanun ve insanlık dışı bir tutum ve davranış içine girildiği mahkeme zabıtlarına intikal etmiş ve bu suretle olaylar belgelenmiş bulunmaktadır⁷⁵⁷...

Yukarıdaki şekilde başlayan soru önergesinde Sami Küçük, iddiaların ne derece doğru olduğunun araştırılmasını ve sonucunun yazılı olarak kendisine bildirilmesini istiyordu. Soru önergesine 10 Mayıs 1972'de cevap veren İçişleri Bakanı Ferit Kubat şunları söylüyordu:

⁷⁵⁴ a.g.e., s. 228.

⁷⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, C 12, B: 3, 25.01.1973, s. 99.

⁷⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C 12, B: 3, 25.01.1973, ss. 87-96.

⁷⁵⁷ Erim, 12 Mart Anıları..., s. 229

Güvenlik kuvvetlerimizce yapılan sorgulama işlemlerinin ilgili makamlarla tayin edilmiş usuller çerçevesinde yürütüleceği, sanıklara normal sorgulama usulleri dışında ve işkence sayılabilecek davranışlarda bulunulması halinde, sorumluları hakkında gerekli işlemin derhal yapılacağı şüphesizdir.

1402 sayılı kanunun 2. maddesi uyarınca sıkıyönetimin uygulandığı illerimizde genel güvenlik ve asayişe ilişkin görev ve yetkiler sıkıyönetim komutanlıklarınca yapılp, kullanıldığı ve güvenlik kuvvetlerimiz bütün teşkilatıyla sıkıyönetim komutanlıklarının emrine girdiği için güvenlik kuvvetlerimizce yakalananların sorgulama işlemleri de, yetkili sıkıyönetim organlarının gözetimi altında yürütülmektedir. Sorgulama sırasında zabıta kuvvetlerimizce sanıklara işkence yapıldığı yolunda hiçbir iddia sıkıyönetim organlarından hükümete intikal ettirilmemiştir.

Durum bu iken anayasayı zorla tebdil, tağyir ve ilgayı hedef alan ve anarşik eylemlerin sanıkları olarak yargıç önüne çıkarılanlardan bazıları, askerî mahkemelerdeki duruşmaları sırasında kendilerini yakalayıp sorgularını yapan, zabıta görevlileri ile sanık sıfatıyla sevk edildikleri sıkıyönetim makamları ve hatta bazı askerî mahkemeler aleyhinde çeşitli iddia ve isnatlarda bulunmaktadır.

Dikkati çeken durum sanıkların sıkıyönetim savcılıklarında ve askerî mahkemelerdeki ilk sorgulamaları safhalarında bu yolda hiçbir iddiada bulunmadıkları halde, bu gibi iddiaları duruşma safhasında ve özellikle kalabalık dinleyiciler ve basın mensuplarının bulunduğu celselerde, ortaya atmış olmalarıdır. Komünizmi açıkça savunmakta olan sanıkların bu davranışları Militan'a Notlar başlıklı ideolojik kitapta hâkim huzuruna çıkarılanlara verilen talimat tamamen uymakta ve bu yönden calibi dikkat bulunmaktadır.

2- Önerge üzerine sıkıyönetim yetkili organlarından bilgi istenilmiştir.

Alınan cevaplardan: Duruşmalar sırasında sanıklardan bazılarının emniyet müdürlüğünde kendilerine ve arkadaşlarına dayak atıldığı yolundaki iddialarının her birisi hakkında ve önergede sözü edilen gazete yayınından önce, ilgili sıkıyönetim komutanlıkları askerî savcılıklarınca soruşturma açıldığı, ancak kamu davasının açılmasını haklı gösterecek delillerin elde edilememesi karşısında herhangi bir işlem yapılmadığı gerçekte de gerek emniyet ve gerekse de sıkıyönetim mercilerindeki sorgulamaların kanun ve nizamla uygun olarak yapıldığı öğrenilmiştir⁷⁵⁸.

I. Erim Hükümeti döneminde başbakan yardımcılığı yapan Sadi Koçaş anılarında; işkencenin, Türk ordusunun gelenekleri arasında yeri olmayan çağdışı bir eylem olduğunu, fakat polisin bazı kötü ve kaba davranışlarda bulunduğundan söz eder:

⁷⁵⁸ Erim, **12 Mart Anıları**, s. 229-230.

İşkence değil ama, poliste, öteden beri kötü ve kaba muamele yapıldığı haberleri, bize daha iktidarımızın ilk günlerinde ulaşmıştı. Başbakanın, benim ve İçişleri Bakanının bu gibi hallere engel olmak için kesin emirler yazmış olmamızın nedenleri bu idi. Bir Turhan Selçuk'a tokat atılması olayını, bu konuda ibret olacak şekilde ele almamızın nedeni, bu çirkin ve uygar bir topluma yakışmayan zihniyeti ve eylemi, daha başında önlemek kararımızdı. Poliste bu alışkanlığın devam ettiği haberleri üzerine bazılarını mahkemeye vermiş, bazılarını görevden almıştık⁷⁵⁹.

12 Mart Dönemi boyunca işkence iddiaları gündemden düşmedi. İşkence iddialarıyla ilgili birçok kitap yazıldı, yayın yapıldı.⁷⁶⁰ Hükümet de bu iddialara karşı bir yayın faaliyeti başlattı. Bu yayınlardan bir tanesi *Beyaz Kitap Türkiye Gerçekleri ve Terörizm*'dir⁷⁶¹. Adı geçen kitapta öncelikle Türkiye'yi 12 Mart'a getiren nedenler, aşırı solun terör faaliyetleri üzerinde durulmakta ve daha sonra 12 Mart Dönemi ve sıkıyönetim uygulamalarına değinildikten sonra işkence iddialarına cevap verilmektedir. Bazı işkence iddiaları ele alınmakta ve bu kişilerle ilgili bilgi verildikten sonra bazı belge ve fotoğraflarla iddiaların gerçek dışı olduğu ileri sürülmektedir⁷⁶². Dönemin savcılarını iddiaların üzerine gidip gerekli araştırmayı yapmadığından dolayı 12 Mart Dönemi'nde işkence yapıp yapılmadığı sorusu ortada kalmakta, her iki cevaba da inanlar bulunmaktadır. Fakat şurası gerçek ki 12 Mart Dönemi'nin yarattığı gergin, radikalize bir siyasi ortam ve toplumsal sarsıntılar ardında bir *işkence yazını bıraktığıdır*⁷⁶³.

Dönemin resmi makamları işkence iddiaların reddederken; sorunun diğer tarafı olan gözaltına alınanlar, hapisanedekiler ve dışarıdakiler ancak dikta rejimlerinde görülebilecek türde insanlık dışı işkence iddialarını yazılı ve sözlü olarak anlatmaya devam ettiler. Tutuklanan, kötü muameleye veya işkenceye maruz kaldığını iddia eden aydın ve yazar kitlesi 12 Mart Dönemi'ni konu alan veya kurguladığı dünyada ona yer veren romanlar yazdılar. Bu romanlar 12 Mart döneminde yaşananları, hapis ve işkence temalarını işleyen siyasal ve toplumsal içerikli yapıtlardır. Yazarlar, sağ-sol çatışması, çarpık düzen, polis baskısı ve işkence gibi konuları işlerken, aktarmak istedikleri toplumsal gerçekleri ön plana almış, romanı bu yolda bir araç olarak görmüşlerdir. Anlatım yöntemleri, üslup sorunları yani romanın sanatsal

⁷⁵⁹ Koçaş, a.g.e., s. 192-193.

⁷⁶⁰ Askeri rejimin yaptığı baskılar konusunda yayımlanmış yabancı yayınlar konusunda bk. Jane Cousins, **Turkey Torture and Political Persecution**, Pluto Press, London 1973. Bu kaynakta çok sayıda işkence iddiası öne sürülmektedir.

⁷⁶¹ Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

⁷⁶² **Beyaz Kitap Türkiye Gerçekleri ve Terörizm...**, ss. 133-175.

⁷⁶³ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998, s. 176.

yönü ikinci plana itilmiştir⁷⁶⁴. 12 Mart roman kuşağı olarak adlandırılan bu tür eserlerin bir kısmı şunlardır: Çetin Altan, *Büyük Gözaltı* (1973), *Bir Avuç Gökyüzü* (1974), *Viski* (1975), Füzûzan, *47'liler* (1974), Melih Cevdet Anday, *İsa'nın Güncesi* (1974), Oğuz Atay, *Tehlikeli Oyunlar* (1973), Tarık Dursun K., *Gün Döndü* (1974), Erdal Öz, *Yaralısın* (1974), Hakkı Özkan, *Grevden Sonra* (1974), Lütfü Kaleli, *Haşhaş* (1974), Emine Işınsu, *Sançı* (1974), *Cam-baz* (1982), Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* (1974), *Şafak* (1975), *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (1976), Pınar Kür, *Yarın Yarın* (1976), Samim Kocagöz, *Tartışma* (1976), Oktay Rıfat, *Bir Kadının Penceresinden* (1976), Demir Özlü, *Bir Uzun Sonbahar* (1976), *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* (1979), Sevinç Çokum, *Zor* (1976), Yılmaz Güney, *Selimiye Üçlüsü* (1979), Tarık Buğra, *Gençliğim Eyyvah* (1979), Tezer Özlü, *Çocukluğumun Soğuk Geceleri* (1980), Adalet Ağaoğlu, *Bir Düğün Gecesi* (1982), Ahmet Altan, *Dört Mevsim Sonbahar* (1982), *Sudaki İz* (1985), Ayla Kutlu, *Tutsaklar* (1983), Mehmet Eroğlu, *İssizliğin Ortasında* (1979-1984), *Geç Kalmış Ölü* (1984), Erhan Bener, *Sisli Yaz* (1984), Bilge Karasu, *Gece* (1985), Gürsel Korat, *Ay Şarkısı* (1998), Timur Ertekin, *Şamanın Üç Soygunu* (1999), Tahir Abacı, *İkinci Adım* (1999), Erendiz Atasü, *Gençliğin O Yakıcı Mevsimi* (1999) Attila İlhan, *Yengelin Kışkacı* (1999)⁷⁶⁵.

Bu eserler sadece 12 Mart Dönemi'nde yazılmış eserleri ifade etmediğinden, 12 Mart roman kuşağında kronolojik bir tasnif de söz konusu değildir. Özellikle 1974'ten sonra böyle bir edebiyat türüne ait eserler yayımlanmaya başlanmış, 12 Mart'ın yarattığı toplumsal depresyon ve geçmişle hesaplaşma dürtüsü uzun yıllar edebiyatın gündeminden düşmemiştir. 90'lı yıllara kadar 12 Mart'ı konu alan, o dönemde yaşanan olaylardan esinlenen ve genel olarak yaşananları gerçekçi biçimde aktarmaya çalışan edebi eserlere rastlanmaktadır.

12 Mart romanı özellikle 12 Mart rejiminin uyguladığı baskı ve şiddeti merkezine alır. Bu nedenle, roman başkarakterleri edilgin veya mazlum kişilikler olarak sunulur. Eserdeki devrimci genç, maruz kaldığı muamelelere katlanmak zorunda olan bir solcu karakterdir. Romanda betimlenen siyasal durum öyle bir hal almıştır ki artık haklının ve haksızın, suçlunun ve suçsuzun, iyi ve kötünün ayırt edilmesi mümkün veya gerekli değildir; ister işkenceci, ister polis, savcı, gardiyan ya da hâkim kılığında olsun, asıl olan siyasal iktidarın söylediğidir ve bunu tartışmak pek de bir anlam taşımamaktadır. Roman başkarakteri maruz kaldığı baskı ve şiddete rağmen içinde bulunduğu duruma isyan etmez, aksine kanıksar ve kabullenir. Roman kahramanının, mahkemeye dilekçe vermeyi reddetmesi, içinde bulunduğu kötü duruma tepki göstermemesi veya alınan ifadenin işkence esnasında alındığını söyle-

⁷⁶⁴ Moran, a.g.e., s. 33.

⁷⁶⁵ A. Ömer Türkeş, "Romanda 12 Mart Suretleri ve '68 Kuşağı", *Birikim Dergisi*, S 132, Nisan 2000, s. 80-85; Moran, a.g.e., s.13.

memesi, gardiyani ilgili yerlere şikâyet etmemesi ya da evini basan emniyet güçlerine *ben suç işlemedim* diyerek kendisini savunmaması durumu pasif bir şekilde kabullendiğinin göstergeleridir. Böylelikle romanlarda yazarlar, 12 Mart rejiminin otoriter/totaliter özelliklerini, uyguladığı şiddet ve baskıyı anlatmak için geniş bir alan yaratarak, devrimci karakterlerin yaptıklarını değil, onlara yapılanları ön plana çıkarır. Örneğin akla ilk gelen 12 Mart romanlarından olan Erdal Öz'ün *Yaralısın*'da romanın başkarakterinin evi basılır ve kendisi de gözleri bağlanarak götürülür. Roman başkarakterinin nasıl bir eyleme katıldığı açıklanmaz. Roman boyunca bu gencin başına gelenler aktarılır: Sorgulamalar, kötü muameleler, sürekli devam eden işkenceler vb. Roman başkarakterinin edilgin olmaktan başka çaresi yoktur ve elinden gelen tek şey katlanmaktır⁷⁶⁶.

12 Mart romanlarından işkence temasını işleyen eserlere birkaç örnek bu noktada faydalı olabilir. 12 Mart romanı denince akla ilk gelen eserlerden biri Füzûzan'ın *47'liler* adlı romanıdır. *47'liler*, 12 Mart üstüne yazılmış romanlar arasında en hacimli olanıdır. Bu romanda 12 Mart'ta öğrenci olan burjuva kökenli Emine'nin yaşantıları, bellek yolculukları, ailesiyle yaşadığı çatışmaları, hapisane süreçleri ve çevresindeki arkadaşlarının hikâyeleri anlatılır. 12 Mart romanlarında temel öge olan işkence bu eserde oldukça ön plandadır. Roman kahramanları Emine ile Haydar evde basılırlar ve gözleri bağlı olarak götürüldükleri *kontrgerillada* Emine'ye yapılan işkence sayfalarca ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Buradaki ayrıntılı işkence sahneleri tüyler ürperticidir⁷⁶⁷. Bir diğer 12 Mart romanı Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düşün Gecesi* adlı romanıdır. Ağaoğlu, eserinde başka unsurlara da yer verse de işkence, gözaltı ve 12 Mart Dönemi'nin yarattığı psikolojik tahribat ana temadır. 12 Mart'ın ardından basılan ve ilk 12 Mart romanı niteliğinde olan Çetin Altan'ın *Büyük Gözaltı* ile *Bir Avuç Gökyüzü* de yine gözaltı, işkence ve hapisane süreçlerine odaklanır. Her iki romanda da özellikle provokasyon ve hukuk dışı uygulamalara önemli yer verilir. Melih Cevdet Anday'ın *Gizli Emir*'i ise diğerlerinden farklı bir anlatım ve kurguya sahiptir. 12 Mart'tan hemen önce yayımlanan romanda, yeri ve zamanı belirsiz, sürekli çatışmaların ve baskınların yaşandığı olağanüstü bir yönetim ortamı kurgulanır. Bu ortamda herkes bir *gizli emir* beklemektedir⁷⁶⁸.

12 Mart romanlarında öne çıkan bir diğer ana tema suçluluk duygusu ve psikolojik çöküştür. Bu nedenle romanlarda, 27 Mayıs darbesi sonrası ortaya çıkan sosyalist hareketlerin eylemleri, isyanları değil, 12 Mart ile birlikte gelen yenilgi durumunun yarattığı psikolojik çöküntü ve cezalandırılmalar konu olarak işlenmiştir. 12 Mart'ın sonrasında, öykü ve roman alanında öne

⁷⁶⁶ Moran, a.g.e., s. 14.

⁷⁶⁷ Moran, a.g.e., s. 15.

⁷⁶⁸ Türkeş, a.g.m.; Belge, a.g.m.; Moran, a.g.e., s. 11-17.

çıkan yazarların birçoğu sol hareketlerle ilişki içinde olup, darbe sonrasında yeniden toparlanmaya çalışan sosyalist örgütlenmelere yakınlık duyan kişilerdir. 12 Mart muhtırası, ordu ve aydın gençliğin birlikte öncülük edecekleri tepeden inme devrimci teorilerin çöküşünü de beraberinde getirmiştir. 12 Mart'ta ordunun bir muhtıra ile yönetime müdahale etmesiyle aşırı sol başlangıçta bir kafa karışıklığı yaşar. Sosyalistler arasındaki bu anlık tereddütün nedeni, dönemin sol örgütleriyle ilişkisi bulunan sosyalist eğilimli genç subayların 8-9 Mart tarihlerinde radikal programlı bir *milliyetçi devrimci* darbe girişimi beklentisiydi⁷⁶⁹. Bu beklentiyi yazar Sevgi Soysal ironik bir şekilde şöyle ifade etmektedir: ...*Yine de tomsonların gölgesindeki sayılmayı yadırgıyorduk. Milli demokratik devrim havasından yeni çıkmıştık ne de olsa!*⁷⁷⁰. Yine Oya Baydar'ın *Sıcak Külleri Kaldı* adlı romanında da aynı durum gözlenir. Romanın başkarakteri Ülkü gözaltına alındığı sırada kendisini cipten iten askerler: *Ordu gençlik el ele! Doğru hapishaneye!* sloganını atarak alay ederler⁷⁷¹. Romanın bir diğer önemli karakteri olan Ömer Ulaş'ın ise bir yerde de şöyle dediği görülür: ...*12 Mart muhtırasını doğru değerlendiren pek az kişi ve grup olduğunu söylemişti. Milli demokratik devrimcilerin, cuntacıların, goşistlerin beklediği 8 Mart değil bu; bal gibi, emir-komuta zinciri içinde faşizan bir darbe. Zaten 8 Mart olsa da işçi sınıfı açısından iş aynı noktaya varırdı*⁷⁷². Ordudan devrimci bir atılım bekleyen sosyalist aydınlar, kendilerine karşı tutuklamalara ve yargılamalara başlandığında büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır. Üniversite gençliğinin önderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ının idam edilmeleri, Mahir Çayan, Sinan Cemgil ve İbrahim Kaypakkaya'nın öldürülmeleri gibi birçok olay ideolojik gerilemenin yanı sıra psikolojik çöküş de yaratmıştır. 12 Mart romanları, Türk solunun tarihinde böylesine trajik bir döneme denk gelmektedir. Bu nedenle 12 Mart roman kuşağına yansıyan 1960'lar boyunca yaşanan süreç ve eylemler değil, hapishane-işkence anlatılarına eşlik eden 12 Mart muhtırası sonrası solda yaşanan gerileme, psikolojik çöküştür. Bu nedenle çoğu eserde, işkence ile yenilginin getirdiği suçluluk arasında kurulmuş gizli bir denge söz konusudur⁷⁷³.

12 Mart romanlarının neredeyse hepsinde, gözaltına alınmış devrimci karakterlerin maruz kaldığı kötü muameleler ve giriştikleri hesaplaşmalar işlenir ancak pek azı eylemlerden söz eder. Sorgu, işkence ve hapishane anlatıları ile sunulan devrimci karakterlerin neden ve nasıl isyan ettikleri, dünya görüşlerinin ne olduğu, daha önceki yaşamları anlatılmaz, daha çok emniyet

⁷⁶⁹ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yay., İstanbul 2007, s. 241-243.

⁷⁷⁰ Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 2007, s. 51.

⁷⁷¹ Oya Baydar, *Sıcak Külleri Kaldı*, Can Yay., İstanbul 2006, s. 167.

⁷⁷² Baydar, a.g.e., s. 26.

⁷⁷³ Belge, a.g.m., s. 8-16.

kuvvetlerince yakalanmalarıyla başlayan yenilgi psikolojisi sergilenir⁷⁷⁴. Örneğin Çetin Altan'ın *Bir Avuç Gökyüzü*'nde hapishaneden henüz çıkmış ünlü bir solcunun evi, kılık değiştirmiş polisler tarafından çevrilmiş, sürekli gözetim altına alınmıştır. Amaç adamı yurt dışına kaçmaya zorlamak ve kaçarken de yakalayıp onu hapishaneye göndermektir. Adamın sözde arkadaşı olan, bu komplonun mimarıyla başsavcı ve hastane başhekimisi, adamın moralini bozmak için onu bir umutlandırır bir hayal kırıklığına uğratar. Komplonun kurbanı olan devrimci roman karakteri çaresizlik içinde bocalar ama kaçmaktansa yeniden uzun süre yatacağı cezaevine girmeyi tercih eder. Bu romanda da karakterin ne tür eylemlere karıştığı, hapse girme nedeni açıklanmaz⁷⁷⁵.

12 Mart Dönemi'nde yaşanan siyasal ve toplumsal olayları insanların özel hayatlarına paralel bir şekilde edebiyat aracılığı ile aktarmak sadece sol çevrelerin değil, döneme dair romanlar yazan sağcı yazarların da başvurduğu bir yoldur. Örneğin Emine Işınsoy'un *Cambaz* romanı bunlardan biridir. Yazar, roman kahramanı Ali'nin ve diğer solcuların eylemlerini, Türkiye'de gün geçtikçe kaybedilen milli ve manevi değer yoksunluğuyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışır. *Cambaz*'da, ideolojik nedenlerle ünlü bir işadamını öldüren sol eylemci Ali'nin başına gelenlerden başkaları sorumludur. Romandaki bilge kişi, gençlerin arkasından hayıflanarak, Ali gibi saf gençlerin kukla olarak kullanıldıklarını söyler. Romanın olumlu karakteri İlhan ise, aksine, milli ve manevi değerlerine, Türk-İslam kültürüne sıkı sıkıya bağlı kalarak doğru yolu bulmuştur⁷⁷⁶.

12 Mart 1971 darbesinin edebiyata etkisi en fazla düzyazıda görülse de şiire de yansımıştır. Birçok solcu şair, 12 Mart'ın kargaşalı olayları arasında baskı, şiddet ve işkenceye uğrayanlara, hayatını kaybedenlere dair şiirler yazmışlardır. Örneğin Edip Cansever, Turgut Uyar, Ahmet Oktay, Ataol Behramoğlu ilk akla gelenlerdir. Cansever'in *Sonrası Kalır* adlı şiir kitabında 12 Mart yaşantısından kaynaklanan birçok şiir yer alır⁷⁷⁷.

⁷⁷⁴ Türkeş, a.g.e., s. 80-85.

⁷⁷⁵ Moran, a.g.e., s. 15.

⁷⁷⁶ Türkeş, a.g.m., s. 80-85.

⁷⁷⁷ Belge, a.g.m., s. 8-16.

3. BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİNİN EĞİTİM VE KÜLTÜR HAYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1. 12 Mart'tan 12 Eylül'e 1970'ler Türkiye'si

1960 ve 1980 darbeleri arasında bir ara durak niteliğinde olan 12 Mart Dönemi 14 Ekim 1973 seçimleriyle son buldu. Daha önce de değinildiği üzere, askerler, süregelen siyasal şiddet ve terörün önlenmesi, yürütmenin güçlendirilmesi ve Anayasa'nın öngördüğü reformların uygulanması amacıyla 12 Mart muhtırasını vermişlerdi. Bu dönemde askerlerin desteğiyle birbiri ardına kurulan dört hükümet, muhtırada belirtilen ilk iki amacı gerçekleştirdiler. Siyasal şiddet ve terör sıkıyönetim sayesinde bastırıldı. 1971'de ve 1973'te yürütme otoritesinin güçlendirilmesi ve aynı zamanda siyasal şiddet ve terörden sorumlu olarak görülen belirli temel özgürlüklerin kısıtlanması için Anayasa, geniş bir şekilde gözden geçirildi⁷⁷⁸. 12 Mart rejimi, 1961 Anayasası'nın öngördüğü sosyal reformların gerçekleştirilmesi konusunda ise başarısız oldu. 12 Mart hükümetleri, reform sözcüğüne karşılık gelebilecek herhangi bir icraatı fiilen yürürlüğe koyamadılar. Başarısız 12 Mart deneyimi gelişmeyi sağlayacak reformlarla değil, sıkıyönetim yetkililerinin kitlesel tutuklamalarıyla, basına uygulanan sansürle, işkence iddialarıyla ve siyasal şiddet ve terörün bastırılması gerekçesiyle Anayasa'nın tanıdığı özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla tarihteki yerini aldı. Dolayısıyla Türkiye'nin uzun yıllardan beri çözülememiş ekonomik, siyasal, hukuksal, sosyal ve kültürel sorunlarının 12 Mart muhtırasından sonra azalmadığını, aksine yeni sorunların eklenmesiyle çoğaldığını 12 Eylül darbesine giden süreç izlendiğinde saptanabilmektedir.

Türkiye, 1970'li yıllar boyunca derin ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlar yaşadı. 12 Mart 1971'den beri askerî-sivil bir rejimle yönetilen Türkiye nihayet 14 Ekim 1973 seçimleriyle yeniden sivil rejime geçiş yaptı. Bu seçim-

⁷⁷⁸ Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası...*, s. 39.

lerden CHP oylarını önemli bir oranda arttırarak birinci parti olarak çıktı. Milli Selamet Partisi (MSP) ve Demokrat Parti (DP) tarafından oyları bölünen AP, ikinci parti konumundaydı⁷⁷⁹. Seçimlerde CHP 185, AP 149, CGP 13, DP 45, MHP 3, MSP 48, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 1 ve bağımsızlar ise 6 sandalye kazanmıştı⁷⁸⁰. Ancak seçimlerde hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek yeterlikte oya sahip olmadığından, 12 Mart muhtırasının yarattığı belirsizlik, 26 Ocak 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinin kurulmasına kadar devam etti⁷⁸¹. Ne var ki düşünce ve görüş açısından aynı noktada buluşup birlikte çalışmayacakları başından belli olan CHP ile MSP'nin kurduğu hükümet ancak dokuz aya yakın bir süre ayakta kalabildi⁷⁸². CHP-MSP koalisyon hükümetinin istifası uzun bir hükümet krizine de yol açtı. 18 Eylül 1974'ten 31 Mart 1975'e kadar süren bu hükümet krizi, Demirel'in sağ kanat partilerini bir araya getirerek Milliyetçi Cephe Hükümetini (AP, MSP, CGP, MHP) kurmasıyla ancak aşılabildi⁷⁸³. AP'nin öncülüğünde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetinin özelliği, hükümetteki etkileriyle Meclisteki temsil güçleri orantısız olan sağ kanat küçük partilerden oluşmasıydı. Bu partilerin birlikteliği daha çok Ecevit'in Kıbrıs Barış Harekâtı'yla yakaladığı yükselişi bir erken seçime götürmesini engellemek, Ecevit ile birlikte yükselen solu önlemektir⁷⁸⁴. Milliyetçi Cephe Hükümeti Haziran 1977 genel seçimlerine kadar işbaşında kaldı. Ekim 1973 seçimleriyle siyasal istikrarın bir türlü sağlanamamasının yanında, gelişmekte olan ülke ekonomilerini sarsan petrol krizinin etkileri, yüksek enflasyon, işsizlik, temel tüketim maddelerinin piyasada giderek bulunamaması gibi ekonomik sorunlar⁷⁸⁵; Kıbrıs bunalımı, Amerikan ambargosu gibi uluslararası problemler⁷⁸⁶; siyasi partiler arasındaki siyasal kutuplaşmanın giderek sokağa yansması ve öğrenci olayları gibi iç sorunlar durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. Türkiye bu atmosfer içerisinde 1977 seçimlerine gitti. 5 Haziran'da yapılan seçim sonuçları istikrarı sağlayacak etkili bir hükümetin çıkmasını sağlayamadı. Seçim sonuçlarına göre, CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, DP 1 ve bağımsızlar ise 4 milletvekili kazanmıştı⁷⁸⁷. Böylece Türkiye bir kez daha kararsız ve istikrarsız koalisyon hükümetleri döneminden geçmeye mahkûm oldu. 1977 seçimlerinden sonraki üç yıl boyunca siyasal, ekonomik ve toplumsal ortam neredey-

⁷⁷⁹ Nadir Nadi, "CHP Başarısı Üstüne", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, s. 1, 7.

⁷⁸⁰ **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki...**, s. 110.

⁷⁸¹ *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1971.

⁷⁸² *Milliyet*, 18 Eylül 1974.

⁷⁸³ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1975.

⁷⁸⁴ M. Ali Birand, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s. 38; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 422-425.

⁷⁸⁵ Hale, **a.g.e.**, s. 270-271.

⁷⁸⁶ Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası...**, s. 41-42.

⁷⁸⁷ **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki...**, s. 111.

se topyekûn çöküş noktasına kadar bozuldu. Bu süreçte hem Ecevit hem de Demirel liderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri siyasal şiddet ve terörü durdurmayı, yasamanın içerisinde bulunduğu tikanıklığı aşmayı, yüzde yüzün üzerinde olan enflasyonu düşürmeyi başaramadılar⁷⁸⁸.

Türkiye’de 1970’li yılların en önemli sorunu siyasal şiddet ve terördü. 12 Mart Dönemi’nde durdurulan şiddet eylemleri, sivil yönetime döndükten sonra yeniden baş gösterdi. 12 Eylül’e giden süreçte 12 Mart muhtırasına yol açan durum bir anlamda daha kapsamlı ve daha korkutucu bir şekilde yeniden ortaya çıktı. 1974 ve 1975’te yeniden başlayan sağ-sol kampaşması ve bu gruplar arasındaki çatışma giderek tırmandı ve özellikle 1978 ile 1980 arasında korkunç boyutlara ulaştı⁷⁸⁹. Yaşanan şiddet ve terör olaylarında 1974 ile 1977 arasında 491 kişi hayatını kaybederken, 1978’de 1095, 1979’da ise 1368 kişi siyasal öldürme olaylarında hayatını kaybetti⁷⁹⁰. Sağ ve sol gruplar birbirleriyle çatışırken bir taraftan da mezhep çatışmaları niteliğinde olaylar da patlak vermeye başlamıştı. 3 gün devam eden ve 100’den fazla kişinin hayatını kaybettiği Aralık 1978’deki Kahramanmaraş olayları⁷⁹¹ üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etme noktasına geldi. 26 Aralık 1978’de öncelikle 13 ilde⁷⁹² ve daha sonraki çeşitli tarihlerde 9 ilde sıkıyönetim ilan edildi⁷⁹³. Sıkıyönetime rağmen birbiri ardına kurulan koalisyon hükümetleri kargaşayı önleyemedi ve devlet otoritesi giderek zayıfladı. Ülkenin karşı karşıya olduğu çok boyutlu sorunlar karşısında sivil hükümetler aciz kalınca müdahale planları yeniden ortaya çıktı ve 12 Eylül 1980 darbesine götüren adımlar atıldı.

3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Kurumsallaşma Süreci

12 Eylül 1980 tarihinde Org. Kenan Evren başkanlığındaki askerî cunta, *Bayrak Harekâtı* adını verdikleri müdahale ile yönetime el koydu. Müdahale herhangi bir direnişle karşılaşmadan amacına ulaştı. 12 Eylül sabahı saat 04.00’da Milli Güvenlik Konseyinin (MGK) 1 numaralı bildirisini Kenan Evren adına TRT’den tüm ülkeye bildirdi. Orduyu harekete geçmeye sevk eden belli başlı unsurlar, bildiride şu şekilde özetlenmişti: Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırılar yoğunluk kazanmıştır. Buna karşılık Devlet organları ve anayasal kuruluşlar işlemez duruma getirilmişlerdir. İrticai fikirler ve sapık ideolojiler devlet kuruluşlarını, işçi örgütlerini ve siyasal partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaş eşiğine getirmişleridir.

⁷⁸⁸ Karpat, **Türk Siyasi Tarihi...**, s. 276.

⁷⁸⁹ Birand vd., **12 Eylül Türkiye’nin Miladı...**, s. 41.

⁷⁹⁰ Ruşen Keleş ve Artun Unsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1982, s. 35.

⁷⁹¹ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1978.

⁷⁹² **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1978.

⁷⁹³ Üskül, **Siyaset ve Asker...**, s. 276.

TSK İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Türk milleti adına yerine getirmek için emir ve komuta zinciri içinde ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Harekâtın amacı, ülkenin bütünlüğünü devletin otoritesini yeniden sağlamak, milli birliği ve kardeşliği sağlamak, iç savaşa ve kardeş kavgasına son vermek ve siyasal şiddet olaylarının yeniden baş göstermesini önlemek, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır⁷⁹⁴.

Darbe, emir ve komuta zinciri içinde, hiyerarşik bir düzende gerçekleştirildi. Darbenin yasal dayanağı olarak, 27 Mayıs ve 12 Mart'ta olduğu gibi, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi ileri sürülmekteydi. 12 Eylül'ü gerçekleştiren kuvvet komutanları -kara, deniz, hava ve jandarma- Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında, Kasım 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'yi yöneten askerî cuntayı, Milli Güvenlik Konseyi'ni (MGK) oluşturdular. MGK şu üyelerden oluşuyordu: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hv. Kuv. K. Org. Tahsin Şahinkaya, Dz. Kuv. K. Ora. Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren almıştı. MGK Genel Sekreterliği'ne de Org. Haydar Saltık atandı⁷⁹⁵. Anayasa'da TBMM'ye, Millet Meclisine, Cumhuriyet Senatosuna ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş tüm görev ve yetkiler MGK'ye verildi. MGK tarafından yayımlanan bildiri ve kararlar ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasa'ya aykırılığı iddiası ileri sürülecekti⁷⁹⁶. MGK'nin ilk işlemlerinin belirgin özelliği, devlete her düzeyde el koyma ve sistemi tamamen milatarsitleştirme niteliğindedir⁷⁹⁷.

Darbe günü saat 13.00'te Kenan Evren TRT'de uzun bir konuşma yaparak, müdahalenin gerekçelerini daha ayrıntılı olarak açıkladı. Evren konuşmasının başında toplumsal bölünmenin, ekonomik çöküşün, anarşi ve şiddetin sorumlusu olarak tüm politikacıları, tüm kurumları gösterdi. Daha sonra ise MGK'nin izleyeceği politikaların esaslarını açıkladı. Evren konuşmasında yeni bir anayasanın, seçim ve partiler kanununun hazırlanacağını, NATO dâhil tüm ittifak ve antlaşmalara bağlı kalınacağını, parlamenterlerin yeni yönetim karşı suç teşkil edecek davranışlarda bulunmadıkları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacağını; AP, CHP, MSP ve MHP başkanlarının durum müsait olduğunda serbest bırakılacağını, siyasi parti faaliyetlerine anayasa ve yasal düzenlemelerden sonra yeniden izin verileceğini ifade etti. Evren konuşmasının devamında yargı konusunda, mahkemelerin hızlı ve korkusuz çalışabilmeleri için yasal ve idari tedbirlerin alınacağını; ekonomi

⁷⁹⁴ **Resmi Gazete**, S 17103, 12.09.1980; **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1980.

⁷⁹⁵ **Resmi Gazete**, S 17103, (Mükerrer), 12.09.1980.

⁷⁹⁶ "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, S 17145, 28 Ekim 1980,

⁷⁹⁷ Gemalmaz, a.g.m., s. 975.

konusunda ise işçi haklarının korunacağını, *sendika ağalarının faaliyetlerine* izin verilmeyeceğini, iş barışı sağlanarak üretimin arttırılacağını ve ihracata ağırlık verileceğini, tarım seferberliğine önem verileceğini ve köyden kente göç sorununa çareler aranacağını ifade etti. Eğitim konusunda ise Evren, eğitim ve öğretimin Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılacağını belirtti⁷⁹⁸. Evren'in konuşmasından, askerlerin sadece sistemli bir şekilde yönetime el koyup bir ara rejimden sonra yeniden sivil rejime geçiş niyetinde olmadığı, aynı zamanda geleceğe yönelik oldukça kalıcı bir yeniden yapılanma sürecini planladıkları anlaşılıyordu.

12 Eylül ile birlikte ülkede, 5 kişilik bir emir-komuta kademesi, sıkıyönetim komutanları, devlet kurum ve kuruluşlarına atanan askerler ile işler yürütülmeye başlandı⁷⁹⁹. Tam anlamıyla MGK'yı oluşturan 5 general ülkeye hâkim olmuştu. Kenan Evren Devlet Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı sıfatları ile ülkede nerdeyse tek yetkili karar verme mercii halindeydi. Askerî rejim darbe günü ve takip eden birkaç gün içerisinde yayımladığı bildiri ve kararlarla çok hızlı bir şekilde tüm ülkeyi tahakkümü altına aldı ve ülke askerlerin yasakçı kuralları içinde bir kışla gibi yönetilmeye başlandı. Darbeyi takip eden birkaç gün içerisinde yayımlanan bildiri ve kararlarla bütün ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Yurt dışına çıkışlar yasaklandı ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Parlamento ve hükümet feshedildi ve parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Siyasi partilerin faaliyetleri yasaklandı ve dört siyasi parti liderinin *şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Silahlı Kuvvetleri'n koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi* tutuldukları açıklandı. DİSK, MİSK, HAK-İŞ ve TÜRK-İŞ'in faaliyetleri durduruldu ve para ve evraklarına el konuldu. Nerdeyse bütün sendikal faaliyetler yasaklandı; tüm grev ve lokavtlar ertelendi. Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve Türk Hava Kurumu hariç, tüm derneklerin faaliyetleri durduruldu. Yasama ve yürütme yetkilerinin MGK tarafından kullanılacağı açıklandı. Kısa sürede yeni bir hükümetin kurulacağı ve yürütme sorumluluğunun bakanlar kuruluna bırakılacağı belirtildi. Emniyet Genel Müdürlüğünün tüm teşkilatı ile birlikte Jandarma Genel Komutanlığının emirine verildiği ve sıkıyönetim komutanlarının kanun ve düzeni sağlamak için her türlü önlemi alabilecek yetkiye sahip oldukları açıklandı. TSK'ye ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutumun en sert şekilde cezalandırılacağı ve yurttan kan dökülmemesi için bütün vatandaşların yayımlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmeleri istendi⁸⁰⁰. Askerî yönetim seçilmişlere güvenmediğinden mevcut belediye meclisleri feshedildi ve belediye başkanları

⁷⁹⁸ **Resmi Gazete**, S 17103, (Mükerrer), 12.09.1980; **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1980.

⁷⁹⁹ **Milliyet**, 14 Eylül 1980.

⁸⁰⁰ "Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararları", **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 1, B: 1, 19 Eylül 1980, ss. 4-15.

görevden alındı⁸⁰¹. Toplam 67 ilden 27'sinin valisi değiştirildi⁸⁰². Böylece 12 Eylül darbesiyle askerler tarafından oluşturulan bu yeni otorite, siyasetçiden sendikacıya, öğrenciden işçiye, memurdan esnafa kadar herkesi ve her yeri değiştirmeye başlayacak ve toplumsal yaşamın her alanına egemen olacaktır.

İlk bildiri ve açıklamalardan 12 Eylül'ün diğer bütün darbelerden daha etkili, daha sistemli ve daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktaydı. Ne emir-komuta hiyerarşisini ihlal etmiş, plansız programsız 27 Mayıs gibiydi ne de 12 Mart gibi askerlerin perde arkasından yönetmeyi seçtikleri yarım bir darbeydi. 12 Eylül askerî cuntasının 27 Mayıs ve 12 Mart tecrübelerinden ders çıkarıldığı açıktı. Başlangıçta toplum, darbeyi; yıllarca süren siyasal şiddet ve terör, yüksek enflasyon, döviz kıtlığı, işsizlik, mezhep çatışmaları, hayat pahalılığı, karaborsa, grevler, devlet kurumlarının aşırı politize olması, siyasi partilerin çekişmesi gibi çok boyutlu sorunların hiçbirine çözüm bulamayan ve açmaz girmiş parlamenter rejimin alternatifi olarak gördü. Bu nedenle darbeye herhangi bir direniş olmadı. Darbenin lideri Kenan Evren, ülkenin yeni lideri olarak kısa sürede benimsenirken, 12 Eylül darbesi de toplum nezdinde kolaylıkla meşruiyet sağladı. Birkaç istisna dışında basın da müdahaleyi tüm gücüyle destekledi. Askerî müdahalenin çözüm yolu olamayacağına dikkat çekenler bile tepkiyle karşılandı⁸⁰³. Dolayısıyla böyle bir atmosferde 12 Eylül rejiminin bir meşruiyet tabanı oluşturması çok zor olmadı. Evren 16 Eylül'deki ilk basın toplantısında yaptığı açıklamada, 12 Eylül'ün tarih kitaplarındaki gibi bir darbe olmadığını, *Cumhuriyeti kollama ve koruma* hareketi olduğunu, demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için ordunun ve milletin isteği doğrultusunda yapıldığını, TSK'nin *son çare olarak* müdahaleye karar verdiğini ifade etti⁸⁰⁴. Burada belirtmek gerekir ki Evren'in darbenin millet adına yapıldığını vurgulayıp askerî cuntanın iradesiyle halk iradesini özdeşleştirerek 12 Eylül'e geniş meşruiyet sağlama çabası, 27 Mayıs darbecilerinin yolunu açtığı bir durumdu. Nitekim 1961 Anayasası'nın Başlangıç kısmında 27 Mayıs darbesi *ulusça direnme hakkı* olarak tanımlanmakta, darbenin millet adına yapıldığı vurgulanmaktaydı.

12 Eylül rejiminin hedef ve programı 16 Eylül'de Devlet Başkanı Kenan Evren'in ve Konsey üyelerinin düzenlediği basın toplantısında belirmeye başladı. Dört yüzü aşkın yerli ve yabancı basın mensubunun katıldığı toplantıda Evren, *bozulan demokrasiyi işletmeye* geldiklerini, uzun süre iktidarda kalmak gibi niyetlerinin olmadığını; anayasa, siyasal partiler ve seçim kanunlarında değişiklikler yapıldıktan makul *bir süreden sonra* yeniden sivil rejime geçileceğini ifade etti. Evren, *demokratik düzen ve rejimin şimdiye*

⁸⁰¹ **Resmi Gazete**, S 17120, 29 Eylül 1980.

⁸⁰² **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1980, s. 1, 5.

⁸⁰³ M. Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yay., 1984, ss. 284- 300.

⁸⁰⁴ **Milliyet**, 17 Eylül 1980.

*kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkân vermeyen tüm engelleri, bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırma-ya kararlı olduklarını ifade ederek devletin yeni baştan düzenleneceğinin ilk sinyallerini vermektedir. Evren'in açıklamasından mevcut ekonomi politikasına devam edileceği, herhangi bir sapmanın olmayacağı da anlaşıl-maktaydı. Demirel hükümetinin benimseyip başlattığı 24 Ocak kararları ve IMF ile yapılan üç yıllık anlaşma geçerliliğini koruyacak görünüyordu. IMF anlaşmasının öngördüğü ve ancak henüz yerine getirilmeyen konulardan en önemlisi vergisel düzenlemeydi. Maliye Bakanlığı darbeden hemen sonra Vergi Yasası için çalışmalara başlamıştı bile⁸⁰⁵. Evren'in açıklamalarından dış politikada süregelen çizginin izlenmeye devam edileceği anlaşılmaktaydı. Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü konusunda ise Evren *her türlü gayret, iyi gayret gösterilecek* diyerek Yunanistan'ın dönüşüne yeşil ışık yakmaktaydı⁸⁰⁶. Söz konusu basın toplantısında Evren darbenin amaç-larını özetle şöyle ifade etmekteydi: Milli birlik korunacak, anarşi ve terör önlenecek, can ve mal güvenliği sağlanacak, devlet otoritesi hâkim kılınacak; sosyal barış, milli anlayış ve beraberlik sağlanacak; sosyal adalete, kişisel hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimi işler hale getirilecek; makul sürede yasal düzenlemeler tamamlanacak ve sivil yönetim yeniden kurulacak. Evren bu amaçlara ulaşılabilmesi için nelerin yapılması gerektiğini de açıkladı: Demokratik sosyal hukuk düzenine kısa aşamalarla ulaşılacak; Anayasa, Seçim Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ya değiştirilecek ya da yeni hükümler eklenecek; cumhurbaşkanı seçimi kolaylaştırılacak; milletvekillerinin Meclise devamını sağlayacak düzenleme yapılacak; anarşi ve terörü önleyecek kanunlar hazırlanacak, yargı organlarını güçlendirecek kanunlar hazırlanarak, Ceza Kanunu ıslah edilecek; işçi- işveren ilişkileri ye-niden düzenlenecek⁸⁰⁷.*

3.3. Bülend Ulusu Hükümetinin Kuruluşu ve Hükümet Programında Eğitim ve Kültür

12 Eylül rejimi, yürütme yetkisini devretmek üzere darbeden hemen sonra hükümet kurma sürecini başlattı. 12 Eylül darbesi planlaması iyi yapılmış bir hareketti. Bu nedenle hükümet kurma işlemi çok kısa süre içerisinde ta-mamlandı. Evren, darbeden önce, kurulacak hükümet konusunda bir ön ça-lışma yapmış ve bakanlık verilebilecek 63 kişinin isimlerini listelemişti⁸⁰⁸. Bu isimlerin bazısının karşısına verilmesi düşünülen bakanlık yazılmış, di-

⁸⁰⁵ Yalçın Doğan, "Vergi Yasaları Yeniden Düzenleniyor", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1980, s. 1, 5.

⁸⁰⁶ *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1980, s. 1, 7 ; Hasan Cemal, "12 Eylül'ün İlk Göstergeleri", *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1980, s. 1, 7.

⁸⁰⁷ *Milliyet*, 17 Eylül 1980.

⁸⁰⁸ Evren, *Kenan Evren'in Anıları...*, C 2, s. 71-72.

ğerlerinin ise sadece isimleri yazılmıştı. Listede Turhan Feyzioğlu başbakan olarak düşünülmüştü. Ancak Feyzioğlu'nun kamuoyunda uygun görülmediği gerekçesiyle onun başbakan olarak atanmasından vazgeçildi⁸⁰⁹. Başbakan olacak kişi asker orjinli mi olmalı, yoksa sivil mi tartışmalarından sonra nihayet emekli Ora. Bülend Ulusu'nun başbakan olarak atanmasına karar verildi. Askerî yönetim Ulusu'nun kendileriyle uyum içerisinde çalışabilecek en iyi aday olabileceğine karar vermişti. Çünkü Ora. Ulusu, Dz. Kuv. K. olarak darbeyi hazırlayan kuvvet komutanlarından birisiydi ve darbeden çok kısa bir süre önce (Ağustos 1980) olağan prosedürle emekli olmuştu⁸¹⁰. Ancak Ulusu hakkında Evren'in iki noktada çekincesi vardı; bunlardan biri, Ulusu'nun *çok terbiyeli, kibar* oluşuydu. Evren'e göre bu özellikler iyi birer meziyet olmakla birlikte böyle olağanüstü dönemlerde *sert tabiatlı insanlara* daha çok ihtiyaç vardı. Bir diğeri ise emekli olduktan sonra Bülend Ulusu, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'den dış bir görev istemiş ve bunun üzerine Roma Büyükelçiliğine gönderilmesine karar verilmişti⁸¹¹. Evren'e göre bu durumdan dolayı Ulusu'nun Demirel'e karşı bir minnet borcu olabilirdi⁸¹².

Bülend Ulusu, hükümeti kurmakla görevlendirilmişti, ancak bakanlar kuruluna kimlerin seçileceğine de MGK karar verdi. Tek tek isimler üzerinde duruldu ve sonunda başbakan ve 26 bakandan oluşan 27 kişilik hükümet, yasma yetkisi MGK'ye ait olmak üzere 20 Eylül'de kuruldu⁸¹³. Bakanlardan 13'ü Kenan Evren'in daha önce tespit ettiği listedendi⁸¹⁴. Hükümetin kompozisyonuna bakıldığında eski bakanlar, senatörler, bürokratlar, akademisyenlerin yanı sıra beş tane de general bulunmaktaydı. Bu asker kökenli üyeler daha çok İçişleri, Milli Eğitim gibi stratejik bakanlıklara atanmışlardı⁸¹⁵. Kabinede bulunan sivillerden en dikkat çekici atama, Turgut Özal'ın ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olmasıydı⁸¹⁶. MGK, bu görevi Özal'a teklif ettiğinde o, Maliye Bakanı olarak düşünülen Adnan Başer Kafaoglu ile çalışamayacağını söyledi ve Kafaoglu'nun yerine yakın arkadaşı ve daha önce Maliye Bakanlığında çeşitli üst düzey görevlerde bulunan Kaya Erdem'in Maliye Bakanlığı-

⁸⁰⁹ Davut Dursun, **Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, İşaret Yay., İstanbul 2000, s. 234-235.

⁸¹⁰ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1980, s. 5.

⁸¹¹ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1980.

⁸¹² Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 66.

⁸¹³ Kabine üyelerinin tam listesi için bk. **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1980.

⁸¹⁴ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 71-72.

⁸¹⁵ İçişleri Bakanı, Em. Korg. Selahattin Çetiner; Milli Eğitim Bakanı, Em. Korg. Hasan Sağlam; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Em. Tümğ. Necmi Ayanoğlu; Gümrük ve Tekel Bakanı, Em. Korg. Recai Baturalp; Gençlik ve Spor Bakanı, Em. Korg. Vecdi Gönül. "Yeni Bakanlar Kurulu Üyeleri", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1980; **Resmî Gazete**, S 17113, 22 Eylül 1980.

⁸¹⁶ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 1, B: 4, 27.09.1980, s. 83-92.

na getirilmesini istedi. MGK, Özal'ın bu şartını kabul etmek zorunda kaldı. MGK için Özal'ı değerli kılan şey onun 24 Ocak 1980'de yürürlüğe giren ekonomik kararların mimarlarından biri olmasıydı. Askerî yönetim, ekonomi politikasını bu kararlar üzerine kurmuştu ve Özal'ı bu kararları uygulayacak bir makamda tutmak istiyordu⁸¹⁷.

27 Eylül'de TBMM'nin Senato salonunda hükümet programını MGK'ya sunan Başbakan Ulusu, öncelikle 12 Eylül öncesi Türkiye'sinin durumunu tasvir eden MGK bildirimlerinin içeriklerini tekrarlayarak başladı. Programda 12 Eylül öncesi dönemde, devletin otoritesinin zedelendiği; devletin, neredeyse bütün organları ve anayasal kuruluşları ile işlemez hale geldiği, demokratik düzenin felce uğradığı ve yerini anarşi ortamına bıraktığı; mezhep, dil ve siyasi görüş farklılıklarının ideolojik açıdan ve kasıtlı olarak istismar edilerek vatandaşların düşman kamplara ayrıldığı, anarşi ve terör olaylarının Türkiye'yi bir iç savaşa sürüklediği, yasama organının faaliyetinin yavaşladığı; yasama, yürütme ve yargı organları arasında bazı durumlarda kuvvetler çatışması ortaya çıktığı; devlet memurlarının, işçilerin, öğretmenlerin ve emniyet mensuplarının bir kısmının ideolojik olarak gruplara ayrıldığı; Atatürk ilkelerinin bir tarafa bırakılıp yeni nesillerin *Atatürk milliyetçiliğinden, milli şuur ve ülkülerden habersiz kalarak, yabancı ideolojilerin etkisine* terkedildiği, laiklik ilkesinin ihlal edilerek şeriat düzenini getirmeye yönelik düzenlemelerin yapıldığı ifade edilmekteydi. Programda, devlet ve toplum hayatındaki bu çöküşün, ekonomik ve sosyal alandaki sorunlar ve darboğazlarla daha da hızlandığı ileri sürülmekteydi. Yine söz konusu programda, hızlı nüfus artışının, plansız ve hızlı şehirleşme hareketinin, gittikçe artan oranda işsizliğin, eğitim sisteminin yapısındaki çarpıklığın, milli kültür değerlerindeki yozlaşmanın sosyal yapıdaki dengesizlikleri büyüttüğü belirtilmekteydi. Programda, devlet ve toplum hayatındaki çöküşün asıl sorumlusunun 1961 Anayasası olduğu öne sürülmekteydi. 1961 Anayasası ile getirilen ve devlet organlarının dayandırıldığı bazı temel yönelimlerin Türkiye'nin bünyesine uymadığı belirtildikten sonra, sınırları belirsiz bir özgürlük anlayışının, hukuk devleti ileri sürülerek yürütme organının işlemez duruma getirilişinin, devlet içinde devlet olmaya yönelik bir özerklik görüşünün ve bilimsellik adı altında siyaset yapılmasının 1961 Anayasası'ndan kaynaklandığı vurgulanmaktaydı⁸¹⁸.

Hükümet programında eğitim ve kültürle ilgili politikalar, MGK'nin ilk bildirimlerindeki resmi söylemin tekrarı niteliğindedir. Programın eğitimle ilgili kısmında, milli eğitime, *bütün ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler içerisinde* öncelikli önem verildiği belirtilmekteydi. Milli eğitim ve öğretimde *Atatürk Milliyetçiliğinin yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar*

⁸¹⁷ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 67-68.

⁸¹⁸ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 1, B: 4, 27.09.1980, ss. 82-93.

yaygınlaştıracak önlemlerin alınacağı ifade edildikten sonra ilkokuldan üniversiteye kadar bütün öğretim kurumlarındaki öğrencilerin amacının Atatürk Milliyetçiliği ve ilkeleri ile pekişmiş milli unsur, bilgi ve becerileri kazanmak olduğu, öğrencilerin Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmalarına izin verilmeyeceğinin altı çizilmekteydi. Programda eğitim ve öğretimin temel amacı şöyle ortaya konulmaktaydı:

...ülkesi ve milletiyile devletin geleceğini hazırlama görevini üstlenen eğitim kurumlarında ve kuruluşlarında Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına saygılı olan; milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren yurttaşlar yetiştirmek başlıca hedeflerimizden biri olacaktır⁸¹⁹.

Programda, bütün geçmiş hükümetler gibi, ülke kalkınması için nitelikli işgücü yetiştirme konusu üzerinde durulmakta ve mesleki ve teknik öğretime ağırlık verileceği bir kez daha belirtilmekteydi. Daha sonra, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve derneklerin mutlaka siyaset dışında tutulacağı vurgulanmaktaydı: *Öğretmenler ve yöneticiler politikadan tümü ile arındırılacak ve derneklerin amaç ve faaliyetleri ne olursa olsun kesinlikle politika dışında tutulmaları için her türlü yasal ve idari düzenlemeler yapılacaktır.* Dil konusunda ise süregelen dil tartışmalarına atfen, dilin zenginleştirilmesi için önlemler alınacağı ve bu konuda *ıfrat ve tefritten sakınılarak yaşayan güzel Türkçe'nin* kullanılmasına özen gösterileceği belirtilmekteydi. Ayrıca programda, eğitimle ilgili mevzuatın yeniden ele alınacağı, Milli Eğitim Temel Kanunu ve Üniversiteler Kanunu'nun yeniden düzenleneceği açıklanmaktaydı⁸²⁰.

Programda, milli kültürün ve sanat değerlerinin önce ülke içerisinde vatandaşlara tanıtılacağı ve daha sonra diğer milletlere tanıtılması için *ciddi faaliyetlere* girişileceği belirtilmekteydi. Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünün gereği gibi kutlanması için bütün imkânların seferber edileceği ifade edilmekteydi. Din konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığının ve bütün din görevlilerin siyasetin dışında tutulacağı, *Atatürkçü ve aydın din adamı* yetiştirilmesi için büyük çaba gösterileceği, vatandaşlar arasında *inanç ve mezhep ayrılıklarının* sömürülmesinin önleneyeceği, *yurttaşların milli ülkülere bağlılıklarını koruyucu* önlemler alınacağı ve laiklik ilkesinin korunmasına önem verileceği belirtilmekteydi⁸²¹. Programda üzerinde durulan bir diğer konu da gençlik politikasıydı. Bu konudaki politika şöyle tespit edilmişti: *Gençlik po-*

⁸¹⁹ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C 1, B: 4, 27.09.1980, s. 90-91.

⁸²⁰ a.g.y., s. 90-91.

⁸²¹ a.g.y., s. 90-91.

*litikamızın temel hedefleri, gençlerimizin vatan sevgisi ve milli hislerle dolu olarak, Atatürk ilkeleri doğrultusunda yetişmelerine ve eğitimlerine katkıda bulunmak, boş zamanlarını en iyi şekilde değerlendirmek imkânını sağlamaktır*⁸²².

Hükümet programında eğitim ve kültür alanlarıyla ilgili olarak izlenecek politikalar konusunda çizilen çerçeve genel olarak yukarıdaki gibiydi. Ne var ki pratikte bu alanlarla ilgili yürütülecek politikalar, hükümet programında ilan edilenden bağımsız olarak MGK tarafından belirlenecektir.

3.4. 12 Eylül Rejiminin Mevcut Eğitim Sistemini Algılayış Şekli

Eğitim sistemi, topluma yeni bir yön vermek isteyen, ideolojik dönüşüm talebinde bulunan kesimlerin ilk müdahale ettiği, bir nevi geleceğe yönelik yatırım olarak gördükleri önemli bir araç niteliğindedir. 12 Eylül askerî cuntası da eğitim sistemini dönüştürmek, ona yeni bir istikamet vermek için kapsamlı düzenlemelere girişti. Askerî yönetim bu eylemini haklı çıkarmak için de ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynağı olarak gösterdi ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeler bu çerçevede ele alındı.

12 Eylül rejiminin daha ilk bildirimlerinde, askerî müdahalenin amacının sadece anarşi ve terörü ortadan kaldırmak, kanun ve düzeni yeniden sağlamak olmadığı, bunların yanı sıra devlet ve toplum hayatının yeniden düzenlenmesi için de hedefler belirlendiği anlaşılmaktaydı. 12 Eylül rejimi yayımladığı bildirimlerde ve yaptığı açıklamalarda, eğitim sisteminin yeniden biçimlendirileceğinin, eğitimin amaç ve içeriğinin yeniden tanımlanacağını, farklı uygulamaların ortaya konacağını, eğitim ve kültür politikalarında ideolojik konumlanışın ne yönde olacağını sinyallerini de vermekteydi⁸²³. MGK'nin bir numaralı bildirisinde, ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren anarşi ve terör ortamının yaratılmasında sorumlu olarak diğer birçok kurum ve kuruluşun yanında tüm eğitim sistemi de anılmaktaydı:

*Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idari sistem, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür*⁸²⁴.

⁸²² a.g.y., s. 90-91.

⁸²³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 26-27.

⁸²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981), s. 17; "Millî Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi", Resmi Gazete, S 17103, 12 Eylül 1980.

12 Eylül günü Kenan Evren, radyo-televizyon konuşmasında darbeye yol açan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları sıraladıktan sonra, bu alanlarda alınacak önlemlere de değindi. 12 Eylül rejiminin eylem planının göstergelerini içeren Evren'in bu açıklamasında, devlet ve toplum hayatının çöküşten kurtarılmasının ve aynı zamanda eğitim sisteminin yeniden işler hale gelebilmesinin tek kurtuluş yolunun Atatürkçülük etrafında birleşmek olduğuna işaret edilmekteydi. Bunun sağlanması için de eğitimle ilgili olarak alınacak önlemler şöyle sıralanmaktaydı: *Eğitim ve öğretimde Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirlerin en kısa zamanda alınacağı, öğrencilerin Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler*'in alınacağı ve öğretmenlerin *Der'li, Bir'li derneklere üye olarak bölünmelerine müsaade edilmeyeceği* ifade edilmekteydi. Bunların dışında tüm öğrencilerin amacının *Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve becerisini kazanmak olacağı* vurgulanmaktaydı. Yine aynı bildiriye kültürle ilgili olarak klasik söylem olan *Ulusal kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak* hedefi tekrarlanmaktaydı⁸²⁵.

Askerî yönetimin mevcut eğitim ve kültür hayatını algılayış şekli son derece olumsuzdur. Evren'e göre, 12 Eylül öncesinde eğitim sistemi *başıboş bir yetiştirme tarzı ile işletilmiş, türlü sapık ideolojilere açık ve bunlara dayalı, Devlete ve Anayasa'sına arkasını dönmüş, milli değerlere hiç önem vermeyen, bu milletin geleceği için Atatürk'ün çizdiği yolu inkâr eder bir şekilde süregelmiştir*.⁸²⁶ Evren'e göre, her rejim, *kendini fikren savunacak sağlam muhafızlar ister. Rejimi silaha başvurmadan korumanın esas yolu budur. Türkiye'de ilkokullardan üniversitelere kadar tüm eğitim kurumları, rejimi savunacak ve Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği gençleri yetiştirememiştir*. Bunun yerine tüm eğitim kurumlarında *...Atatürkçülük, diğer bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir*⁸²⁷.

Askerî yönetime göre, 12 Eylül'den önce eğitim ve öğretimin temel prensipleri, plan ve programları belirsiz yönlere kaydırılmış ve Atatürkçü düşünceden saptırılmıştı. *Milli Eğitim Bakanlığına bağlı teşkilatlar; çağdaş görüşlerin, gelişmelerin ve teşkilatlanma kurul ve ilkelerinin çok gerisinde işlemez ve ihtiyaçları karşılayamaz halde kalmıştır*. Belirli ve uzun vadeli bir Milli Eğitim politikası ise oluşturulamamıştır⁸²⁸.

⁸²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)..., s. 27.

⁸²⁶ Devlet Başkanı Kenan Evren'in Türk Devleti Adına Anayasa'yı Tanıtma Konuşmaları, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, C IV, S 1 Eki, s. 24.

⁸²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)..., s. 30-31; Cumhuriyet, 17 Eylül 1980, s. 7.

⁸²⁸ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, haz. Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Ba-

Askerî rejime göre, *eğitim sisteminin Atatürkçü görüşle donatılmış yeni nesiller yetiştirememesinin* ve 12 Eylül 1980'e gelinmesinin başlıca sorumluları öğretmenlerdir. Askerî rejime göre, öğretmenler öğretimi Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapacakları yerde *görev ve sorumlulukları dışına taşmış, sağ, sol ve irticai fikirler üreterek türlü politik ve ideolojik... gruplara bölünmüş* ve bunun sonucunda ise öğrenciler sahipsiz kalmış ve farklı ideolojilerin etkisinde kalarak kandırılmıştı⁸²⁹. Öğrenciler; ülke gerçeklerine, ihtiyaçlarına, personel üretim-istihdam ilkesine göre yetiştirilmedikleri, eşit koşullar altında eğitim-öğretim görmedikleri, yöneticilerin yetersizlikleri, aile geçimi, barınma, yurt sorunları vs. nedenler sonucu *iç ve dış güçlere her açıdan istenilen yöne kaydırılmışlar ve Atatürk inkılap ve ilkeleri dışında sahipsiz kalarak istismara ve kullanılmaya müsait duruma gelmişlerdi*⁸³⁰. Evren'e göre, 12 Eylül 1980 gününe gelinceye kadar Atatürkçülükten sapmış, yabancı ideolojilerin etkisi altında kalmış bir kısım öğretmenler, kendilerine teslim edilmiş *temiz vatan evlatlarını kendi yollarına sürüklemişler*'dir. Evren'e göre, öğretmenler 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün yegâne sorumlularıydılar: *Evlatlarımızı, genç çocuklarımızı...çok kıymetli öğretmenlerimize teslim ediyoruz. Ama ne yazık ki, maalesef üzümlere söylüyorum, bir kısım öğretmenlerimiz onları yabancı ideolojilerin içine sürükleyerek, ellerine de birer silah tutuşturarak, birbirleriyle boğuşmalarına göz yumdular veya çocuklarımızı o yola sürüklediler*⁸³¹.

MGK tarafından öğretmenlere karşı kullanılan bu suçlayıcı dil Milli Eğitim Bakanlığı içerisinde de karşılığını bulmuştur. 1980-1981 öğretim yılında, ilköğretim haftası nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Abdullah Nişancı yaptığı açış konuşmasında, *sapık ve ideolojik fikirler peşinden koşarak Atatürkçülük prensiplerinden ayrılan ve ülkede bunalım yaratan kimseler arasında öğretmenlerin de olduğunu, bu bedbaht öğretmenlerin ülkeye olduğu kadar öğretmenlik mesleğine de ihanette bulunduğunu ve öğretmenlik mesleğini yaraladıklarını ifade etmekteydi*⁸³².

Askerî rejimin en üst yetkililerince öğretmen kitlesine karşı kullanılan bu suçlayıcı dil, öğretmen kitlesi üzerinde uygulanacak şiddetli baskının da habercisiydi. Evren, öğretmenlerden *Atatürkçü öğretmenlerin arasına karışmış bu beyinleri yıkanmış vatan haini öğretmenleri* tespit edip ilgili kurumlara ihbar edilmesini istedi⁸³³. Süreç içerisinde, binlerce öğretmen meslekten

simevi, Ankara 1981, s. 247.

⁸²⁹ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası..., s. 247; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...., s. 30-31

⁸³⁰ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası..., s. 247.

⁸³¹ Evren, Kenan Evren'in Anıları..., C 2, s. 87.

⁸³² MEB Tebliğler Dergisi, C 48, S 2070, 29 Eylül 1980.

⁸³³ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri, MEB

atılacak, tutuklanacak ve hapse atılacaktır⁸³⁴. 21 Ekim 1982'de Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın paylaştığı veriler baskının boyutunu gösterir niteliktedir. Bakan Sağlam yaptığı açıklamada, 12 Eylül 1980'den Ekim 1982'ye kadar geçen sürede 23 bin 224 kişi hakkında soruşturma açıldığını, bu soruşturmalar sonucunda 7 bin 429 kişi hakkında idari işlem uygulandığını, 4 bin 909 kişi hakkında ise adli işlem yapıldığını bildirdi. Ayrıca Bakan Sağlam, bu süreçte 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ve diğer ilgili kanunlar gereğince 4968 öğretmenin ve 72 memurun görevine son verildiğini de açıkladı⁸³⁵.

3.5. Eğitim Sisteminin Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çabalar

12 Eylül askerî yönetiminin başlıca eylemi, devletin kapsadığı alanlar dışında politikanın yapılmasının engellenmesiydi. 12 Eylül öncesinde ülkenin bir iç savaşın eşiğine getirilmesinin asıl nedeni toplumun aşırı poltize olması olarak görülüyordu. Bu nedenle politikadan arındırma programı, siyasi partileri, dernekleri, her türlü toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı ve sonra da tedricen bütün toplumun politikadan soğutulması şeklinde sürdürüldü⁸³⁶. Bu süreçte egemen olan toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılar ve buna yönelik anlayışlar, eğitimin her kademesini de derinden etkiledi⁸³⁷.

27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinin eğitim reformlarına bakıldığında öncelikle Milli Eğitim Bakanlığının mevcut eğitim sisteminin sorunlarını tespit etmek ve çözümler ortaya koymak amacıyla komisyonlar oluşturduğu ve düzenlemelerin bu ana komisyonların tespit ettiği esaslara uygun bir şekilde yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ne var ki 12 Eylül rejimi mevcut eğitim sistemini tamamen *tahribata uğramış* olarak değerlendirdiğinden, kendi anlayışına göre yeni bir eğitim sistemi oluşturmaya girişti. 12 Eylül rejimi eğitim sisteminin mevcut sorunlarının kaynağına inmek yerine kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, yönergeler, direktifler ve emirlerle tüm eğitim sistemini yeniden yapılandırmaya çalıştı. Eğitim kurumlarından *politikanın temizlenmesi*⁸³⁸ ve Atatürkçülüğün hâkim kılınması maskesiyle yapılan bu düzenlemelerin ana hedefi katı bir disiplin ve otoritenin sağlanmasına yönelik oldu. Bu politika sonucunda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sürece-

Yay., 1983, s. 32.

⁸³⁴ Haldun Özen, **Entelektüelin Dramı-12 Eylül'ün Cadı Kazanı**, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 407.

⁸³⁵ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1982, s. 1-11; Oktay Akbal, "Sağlam'ın Açıklaması...", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1982, s. 2.

⁸³⁶ Aydın Çubukçu, "12 Eylül'ün Kültür Politikası ve Sonuçları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 13, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 839.

⁸³⁷ Fatma Gök, "Yükseköğretim ve YÖK", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 12, İletişim Yay., İstanbul 1996, ss. 461-465.

⁸³⁸ **Milliyet**, 2 Ekim 1980.

len eğitimle ilgili yapı ve anlayışlar ağır darbe aldı ve özgür düşünce giderek eğitim sisteminin dışına doğru itilmeye başladı.

Askerî yönetime göre *her yönü ile büyük tahribat gören Türk Milli Eğitime yön vermek kaçınılmaz olmuştur*⁸³⁹. Askerî yönetimin eğitim konusunda ulaşmak istediği amaç ise, *Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler* almak; eğitim sistemini *Atatürkçü bir çerçeve içine oturtmak*⁸⁴⁰tır. Askerî yönetimin neredeyse bütün resmi açıklamalarında tekrarlanan bu söylemle bağlantılı olarak oluşturulmaya çalışılan ideolojik örgü, eğitimle ilgili yasalarda, tüzüklerde, yönetmeliklerde, yönergelerde, eğitim kadrolarına yönelik talimatlarda, ders müfredatlarında ve kitaplarında kendisini göstermeye başladı. Bu dönemde yapılmak istenen eğitim reformu; eğitimin sistem, program, öğretmen ve öğrenci sorunları ve bunların alt ve yan yapı düzenlerine yönelik olmaktan daha çok otorite ve disiplini sağlamaya yöneliktir. Dolayısıyla eğitimle ilgili yapılan düzenlemelere, millî güvenlik sorunu penceresinden bakıldığı görülmektedir.

Ulusu Hükümeti usulen kurulmuş, askerî cuntaya tamamen bağlı etkisiz bir hükümetti. MGK'den aldığı talimat ve direktifler doğrultusunda hareket etmekten başka bir seçeneği de yoktu. Dolayısıyla hükümetin eğitim politikasını da MGK belirlemekteydi. Hükümet çalışmalarına esas olmak üzere MGK, tüm bakanlıklara yazılı bir direktif vererek yapılması istenen veya gerekli kanunların hazırlanarak MGK'ye gönderilmesi beklenen konuları içeren bir direktifi hükümete bildirdi. Direktifte, Milli Eğitim Bakanlığınca ele alınacak konular şöyle sıralanmıştı: Milli eğitimin tamamı reformdan geçirilecek, İmam-Hatip okullarının sayısı ülkenin imam ihtiyacını karşılayacak miktara indirilecek; okullarda direniş, boykot, işgal ve eğitimi engellemek gibi olaylara katılanlar en ağır şekilde cezalandırılacak, tıp fakülteleri çoğaltılacak, üniversitelerin disiplin yönetmelikleri aynı kalacak, özel dershaneler kaldırılacak; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplanmış olan fakülte ve yüksekokulların bir kısmı Anadolu'nun diğer kentlerine dağıtılacaktır⁸⁴¹.

Ulusu Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı emekli Korg. Hasan Sağlam'dı⁸⁴². Sağlam'ın Bakan olarak atanmasında, nitelik ve özellikleri bakımından bu göreve uygun olup olmadığından ziyade asker olması göz önünde bulundurulmuştu. Bakan Sağlam, izlenecek eğitim politikaları konusunda gazetelere yaptığı açıklamada, Devlet Başkanı Evren'in ilk basın toplantısında ifade ettiği ilkelerin çalışmalarının esasını oluşturacağını belirtti⁸⁴³. Sağ-

⁸³⁹ **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1982, s. 2.

⁸⁴⁰ **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1980.

⁸⁴¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 104-105.

⁸⁴² **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1980.

⁸⁴³ **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1980.

lam başka bir açıklamasında, Bakanlıkta kurdukları 26 komisyonla eğitim sistemini ele aldıklarını, çeşitli yasaların hazırlandığını⁸⁴⁴, *eğitimi Atatürkçü bir çerçeve içine oturtmak* istediklerini, *Milli Eğitimden politikayı* atacaklarını; ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde yeni düzenlemelerin gerekli olduğunu ve oluşturacakları yeni eğitim politikasını yasalaştıracaklarını ve bu politikanın artık gelecekte değiştirilmesinin kolay olmayacağını belirterek eğitim sisteminin uğrayacağı kapsamlı değişime işaret etti⁸⁴⁵.

Bu süreçte eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinde Atatürkçülüğün yanı sıra Türk-İslam Sentezi görüşünün de esas alınması yapılan teklifler arasındaydı. Örneğin Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Abdullah Nişancı'ya göre, *Türk çocuğuna, milli ruh ve milli ülküler verecek, örf ve adetlerine bağlı kalmasını sağlayacak, milli kültürünü tanıyacak bir içerik verilmeliydi*. Bunun sağlanması için *dil, edebiyat, tarih, coğrafya, din, ahlak, vb. derslerin programları Türk-İslam mefkûresine uygun bir şekilde Türk devleti ve Türk milletinin özüne sadık kalınarak yeniden geliştirilmeli ve düzenlenmeliydi*⁸⁴⁶.

12 Eylül rejiminin eğitimle ilgili politikaları 1981'de daha da belirginlik kazanacaktır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, 1981-1982 öğretim yılı açış konuşmasında, eğitim sistemini kendi içerisinde tutarlı ve uyumlu hale getirmeye çalıştıklarını, öğretim kurumlarının anaokullarından yükseköğretim kurumlarına kadar bir bütünlük içerisinde düzenlendiğini, İnkılap Tarihi derslerinin ortaokul, lise ve yüksekokullarda yeni program ve kitaplarla okutulacağını, Din ve Ahlak Bilgisi derslerinin birleştirilerek gelecek yıllardan itibaren devletin gözetimi ve denetimi altında, ilkokul 4. sınıftan itibaren, lise son sınıfına kadar zorunlu dersler olarak okutulacağını ifade etti. Ayrıca Bakan Sağlam, bir yıl içerisinde toplam 1253 yeni okul açtıklarını, Milli Eğitim ihtiyaçlarının devletin kaldıramayacağı ölçüde ağır bir seviyeye geldiğinden kaynak sağlamak için Milli Eğitim Vakfının kurulduğunu, ülke çapında bütün kurum, kuruluş ve vatandaşları Milli Eğitime maddi ve manevi yardıma davet ettiğini belirtti⁸⁴⁷.

6 Kasım 1983 genel seçimleriyle 12 Eylül rejimi biterken, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam yaptığı açıklamada, eğitim alanındaki düzenlemeleri *10-20 yıllık planlamalara* bağladıklarını, *reform niteliğindeki* bu çalışmaların gelecek sivil hükümetler tarafından da devam ettirilmesi gerektiğini belirtecektir. Bakan Sağlam, üç yılı aşkın bir süre devam eden 12 Eylül rejiminin eğitim hayatına yönelik önemli görülen çalışmalarını şöyle sıralamaktaydı: Okuma yazma seferberliği; öğretmen lojmanları, öğretmenlerin sosyal ve kültürel alandaki yerlerini alabilmeleri için yapılan çalışmalar; okullardaki

⁸⁴⁴ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1980, s. 10.

⁸⁴⁵ "Milli Eğitimden Politikayı Atacağız", **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1980, s. 10.

⁸⁴⁶ Abdullah Nişancı, **Milli Eğitim Meselelerimiz**, Yeni Asya Yay., İstanbul 1981, s. 76.

⁸⁴⁷ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, S 2096, 28 Eylül 1981; **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1981.

ikili, üçlü eğitimin teke indirilmesi çalışmaları; Fen liselerinin, Anadolu liselerinin çoğaltılması ve normal liselerdeki yabancı dil derslerinin artırılması çalışmaları; mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmesi, rotasyon çalışmaları ve öğretmenlerin dengeli dağıtılması çalışmaları, temel eğitimin geliştirilmesi, kanun düzenlemeleri, sağlık eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması ve kılık kıyafet düzenlemeleri, ilkokula başlatma yaşınının 6'ya indirilmesi uygulaması⁸⁴⁸.

3.6. 12 Eylül Rejiminin Yasal Düzenlemeleriyle Eğitim Hayatı

12 Eylül rejiminin öne çıkan özelliklerinden biri, yasama faaliyetlerini sivil hükümetler dönemindekiyle kıyaslanamayacak derecede çok hızlı bir şekilde gerçekleştirmesidir. Danışma Meclisinin kurulup eylemli olarak yasama faaliyetine katılmaya başladığı tarih olan 25 Aralık 1981'e kadar geçen bir yılı aşkın sürede, doğrudan yasama faaliyetini yürüten MGK 268 yasayı tek başına çıkardı. Bu tarihten sonra MGK, Danışma Meclisi ve askerî hükümetin birlikte çıkardıkları yasaların sayısı ise 401'dir. Başka bir hesaplamayla askerî rejimin sürdüğü 12 Eylül 1980- 6 Aralık 1983 tarihleri arasında çıkarılan toplam yasa sayısı 669'dur⁸⁴⁹. Kaldı ki bu sayı sadece kanun düzeyinde yapılan düzenlemeleri ifade etmektedir. Bunların yanında MGK kararları, bildirimler, tüzükler, yönetmelikler de hesaba katıldığında 3 yılı aşkın devam eden askerî rejimin ürettiği mevzuat yığıntısı oldukça fazladır. Yasama faaliyetindeki bu aceleciliğin gerekçesi ise bir an önce kanun ve düzenin sağlanması, 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terör olaylarının yeniden patlak vermemesi olarak gösterilmekteydi. Darbe lideri Evren 29 Ağustos 1982'de Afyon'da yaptığı konuşmada, *toplumun güvenliği, toplumun huzuru için kişi hak ve menfaatlerinden bazı fedakârlıkta bulunmak zorundayız* diyerek antidemokratik yasal düzenlemeleri savunmaktaydı⁸⁵⁰. Toplum, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması mı yoksa can ve mal güvenliği mi kısılcasına alan askerî rejim, anayasa başta olmak üzere devlet ve toplum hayatını düzenleyen pek çok temel yasayı zorluk yaşamadan değiştirebildi.

3.6.1. Eğitim Sistemine Yönelik Yasal Düzenlemeler

12 Eylül rejimi sosyal ve kültürel alanı düzenlemek için hemen hemen o güne kadar var olan bütün yasaları değiştirdi ve yeni amaçlar doğrultusunda söz konusu yasal düzenlemeleri yeniden hazırladı. Kısa süreler içerisinde yasa tasarıları hazırlandı, tüzük ve yönetmelikler geliştirildi ve uygulamaya yönelik prensipler belirlenerek hayata geçirildi. Yasa ve yönetmelikler ya tümünden değiştirildi ya da yeni madde ve fıkralar eklendi. Seri halinde yapılan bu

⁸⁴⁸ “Hasan Sağlam'ın Cumhuriyet'e Özel Demeci”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1983, s. 12.

⁸⁴⁹ Gemalmaz, **a.g.m.**, s. 985.

⁸⁵⁰ Evren, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları**, C 3, Milliyet Yay., 1991, s. 237.

düzenlemelerle neredeyse eğitim sistemiyle ilgili tüm mevzuat askerî rejimin filtresinden geçirildi ve darbe hukuku Milli Eğitim mevzuatında da yer almaya başladı. Darbeden yaklaşık olarak bir yıl sonra Ağustos 1981'de yapılan resmi açıklamalara göre, darbeden hemen sonra eğitim sistemi *Atatürkçü bir görüşle ve bir bütünlük içinde ele alınarak, sorunlara bilimsel bir yaklaşımla, günün koşullarına uygun sürekli ve etkili çözümler getirmek amacıyla yasa tasarıları hazırlanmış, tüzük ve yönetmelikler geliştirilmiş ve uygulamaya dönük ilkeler tespit edilerek uygulamaya geçilmiştir*. Bu uygulamalar sonucu ortaöğretime ve hatta ilköğretime kadar sıçramış olayların son bulduğu ileri sürülmekteydi⁸⁵¹. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 25 Haziran 1981'deki açıklamasında, *1980-1981 öğretim yılında okullarımıza devlet, başöğretmen Atatürk, otorite, disiplin, öğrenim aşkı, sevgi ve kardeşlik girmiştir. Politika ve çarpık ideolojik fikirler irfan yuvalarımızın dışına atılmıştır. Yıllardır özlenen güvenlik ve huzur gelmiştir*⁸⁵² diyerek öğrencileri dar, donanımsız derslik soğukluğunda katı bir disiplin ve otorite içerisinde tutmayı önemli bir başarı ölçütü olarak değerlendirmekteydi.

17 Ağustos 1981'de Tüm ülkede standart bir eğitimin sağlanması amacıyla düzenlenen ve 67 ilin milli eğitim müdürlerinin katıldığı toplantıda, konuyu askerî bir üslupla değerlendiren Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, *Milli Eğitimi bir seferberlik anlayışı ve ruhu içinde ele almak, üstün başarıya ulaştırmak, eski yaraları sarmak, bunun gönülden savaşçısı olmak* amacıyla olduklarını, bir seri yasal ve idari düzenlemeler yaptıklarını ve yapacaklarını bildirdi. Bakan Sağlam'ın açıklamasına göre, eğitim sisteminin temel yasaları başta olmak üzere Milli Eğitimin farklı birimleri, görevleri ve hizmetleriyle ilgili yapılmış ve yapılacak yasa ve mevzuat düzenlemelerinin bir kısmı şöyledir: Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilat Kanunu, Türkiye Öğretmenler Yardımlaşma Kurumu Kanunu, Yükseköğretim Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığı Personel Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu (değişiklik), Döner Sermaye İşletmeleri Kanunu, Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu, Meslek Kademeleri, Unvan, Yetki ve Sorumluluklar Kanunu, Okul Pansiyonları Kanunu, Parasız Yatılılık, Bursluluk ve Diğer Sosyal Yardımlar Kanunu, Türk Öğrencilerinin Yurt Dışında Öğrenimleri Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanununu (değişiklik), Okul Öncesi ve Temel Eğitim Kanunu, Yurt Dışındaki Türk Vatandaşlarının ve Çocuklarının Eğitimini Düzenlemeye İlişkin Kanun, Mesleki ve Teknik Eğitim Kanunu, Uluslararası Okul (Özel Öğretim Kurumları Kanunu içinde), Mesleki ve Teknik Öğretim Alanında Yaygın Eğitim Yapan Kuruluşlararası Koordinasyon Kanunu, Okur-Yazarlık Teşvik Kanunu, Çırak-Kalfa-Ustalık Kanunu (değişiklik), Türk Bilimler Akademisi Kanunu, Gebze'de Sevk ve İdare Enstitüsü Kurulması Hakkında Kanun⁸⁵³.

⁸⁵¹ **12 Eylül Öncesi ve Sonrası...**, s. 247-248.

⁸⁵² **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1981.

⁸⁵³ **Milliyet**, 18 Ağustos 1981, s. 1, 12; **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1981, s. 1, 9; **12 Eylül Ön-**

Bu söz konusu kanunların bir kısmında değişiklik yapılmış bir kısmı ise yeni hazırlanmıştır.

Askerî rejimin eğitim sistemine yönelik bu yasal düzenlemeleri içerisinde, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve Yükseköğretim Kanunu ön plana çıkmaktadır⁸⁵⁴. İlginçtir ki eğitime yön veren bu temel yasalar askerî darbe dönemlerinde hazırlanmış ve yürürlüğe girmişti. 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 27 Mayıs Dönemi'nde, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ise 12 Mart Dönemi'nde hazırlanmış ve yürürlüğe girmişti. Bu durum her askerî darbenin farklı anlayışlar sergilediğine, askerî darbelerin etkisiyle yaşanan toplumsal dönüşüm ve gelişmelerin yönünün iktidarı ele geçiren askerî cuntanın ideolojisine göre yeniden şekil aldığına da işaret etmektedir.

12 Mart Dönemi'nin olağanüstü koşullarında hazırlanan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu bu kez de 12 Eylül rejimi tarafından ele alındı ve Haziran 1983'te söz konusu Kanun'un birçok maddesi kapsamlı bir şekilde, döneme hâkim olan anlayışa göre değiştirildi. Yasal düzenlemenin genel gerekçesinde, *dokuz yıldan beri uygulanmakta olan Millî Eğitim Temel Kanununun bazı maddelerinin tamamıyla uygulama alanına konulamadığı, bazı maddelerinin ise bugün için değişikliğe uğratılmadan uygulanmasının güç olacağı*'ndan dolayı bu kanuni düzenlemenin gerekli görüldüğü belirtilmekteydi⁸⁵⁵. Öncelikle Danışma Meclisi 9 Mayıs 1983'te 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'ndaki değişiklikleri görüşmüş ve söz konusu Kanun'un 10 maddesi üzerinde değişikliği kabul etmiştir⁸⁵⁶. Ancak Danışma Meclisinin kabul ettiği tasarı metni, 3 sivil ve 4 askerden oluşan MGK İhtisas Komisyonunda önemli değişikliğe uğrayacak ve değişiklik yapılan madde sayısı 18'e çıkacaktır. Söz konusu değişikliklere askerlerin müdahalesi özellikle kavram düzeyindedir. MGK ise 16 Haziran 1983'teki birleşimde yasa tasarısını görüşecek ve yasalaştıracaktır⁸⁵⁷. 2842 sayılı Kanun ile 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 18 maddesinde yapılan değişiklikler arasında milli eğitimin genel amaçları, Atatürk inkılâpları ve Türk milliyetçiliği, demokrasi eğitimi, laiklik, okul ve ailenin işbirliği, okul öncesi eğitim, ilköğretimin kapsamı ve kuruluşu, yükseköğrenime geçiş, yükseköğretim kurumları ile ilgili maddesi ve Sonrası..., ss. 247-249.

⁸⁵⁴ "14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmi Gazete**, S 18081, 18 Haziran 1983; "5.1.1961 Tarih ve 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi, Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun", **Resmi Gazete**, S 18192, 15 Ekim 1983.

⁸⁵⁵ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 9, B: 150, 16.06.1983, s. 349-355.

⁸⁵⁶ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 17, B: 98, 9.05.1983, s. 397-405.

⁸⁵⁷ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 9, B: 150, 16.06.1983, s. 349-355.

lerde değişikliğe gidilmiştir⁸⁵⁸. Öne çıkan bazı değişiklikler şöyledir: Eğitimin genel amaçlarının belirtildiği 2. madenin ilk halinde *Türk milletinin bütün fertlerini, Atatürk inkılaplarına ve Anayasa'nın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı...olarak yetiştirmek* ifadeleri *Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı...olarak yetiştirmek* şeklinde kavram düzeyinde değiştirilir. Yine *Atatürk İnkılapları ve Türk milliyetçiliği* ile ilgili 10. madde ile *demokrasi eğitimi* ile ilgili 11. maddede de Türk milliyetçiliği kavramı *Atatürk milliyetçiliği* şeklinde değiştirilir. Bu kavram düzeyindeki değişiklikler Danışma Meclisinin kabul ettiği metinde yer almamaktadır⁸⁵⁹. Bu değişiklikler MGK tarafından eklenmiştir⁸⁶⁰.

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan diğer önemli bir değişiklik, ilköğretime başlama yaşının 7'den 6'ya indirilmesidir. İlköğretime başlama yaşının 6'ya çekilmesine gerekçe olarak, *ülkemin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyinin yükselmesi, imkânların artması* gösterilmiştir⁸⁶¹. Fakat mevcut imkânların bu düzenlemeyi pratiğe dökerek durumda olmamasına rağmen ilköğretime başlama yaşının 7'den 6'ya indirilmesinin nedeni belirsiz kalmaktadır. Milli Eğitim Bakanı konuyla ilgili yaptığı açıklamada, okulların altyapı yetersizliğinden dolayı söz konusu maddenin her okulda uygulanmasının zor olduğunu, kapasitesi uygun olan okulların ancak 6 yaş uygulamasını yapabileceklerini ifade edecektir⁸⁶². 1983-1984 öğretim yılında 6 yaş uygulaması bazı okullarda sınırlı bir şekilde başlatılabildi⁸⁶³.

Söz konusu Kanun'da yapılan bir diğer önemli değişiklik de laiklikle ilgili 12. maddedir. 1982 Anayasası'ndaki *Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.* (md. 24) hükmüne uygun olarak söz konusu 12. madde de değiştirilir. 12. maddenin ilk şeklindeki *din eğitimi ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir* hükmü, *din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır* şeklinde değiştirilir. Söz konusu değişikliğin gerekçesinde, *son yıllarda gözlemlendiği üzere; gizli ve kontrolsüz din öğretimi girişimleri Devleti bu konuda daha etkin olmaya yönelttiği, din öğretimini Devlet kontrolüne alabilmek için söz konusu değişikliğin yapıldığı*

⁸⁵⁸ “14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, S 18081, 18 Haziran 1983, s. 4.

⁸⁵⁹ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 17, B: 98, 9.05.1983, s. 397-405.

⁸⁶⁰ “Millî Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonunun Teklif Ettiği Metin”, **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 9, B: 150, 16.06. 1983, s. 601.

⁸⁶¹ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 9, B: 150, 16.06.1983, s. 601.

⁸⁶² “6 Yaş Uygulaması Bu Yıl Başlayacak”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1983.

⁸⁶³ Akyüz, a.g.e., s. 348.

ifadelerine ye verilir⁸⁶⁴.

3.6.2. Eğitim Kurumlarına Yönelik Geliştirilen Yeni Yönetmelikler ve Direktifler

12 Eylül rejimi kanunların yanı sıra eğitim sistemine yönelik yönetmelikleri de değiştirdi ve birçok yeni yönetmelikler geliştirdi. Bu yönetmeliklerden bir kısmı şunlardır: Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik, İl Millî Eğitim Kurulları Disiplin Yönetmeliği, Millî Eğitim Bakanlığı Kılık Kıyafet Yönetmeliği, Öğrenci Disiplin Yönetmeliği, Millî Eğitim Müdür ve Yardımcılarının Seçim, Görev ve Sorumlulukları Yönetmeliği; Okul Müdürlerinin Seçim, Görev ve Sorumlulukları Yönetmeliği; Açık Öğretim Yönetmeliği, Eğitim Araçları Yönetmeliği⁸⁶⁵.

Bu yönetmelikler arasında Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik ve Kılık Kıyafet Yönetmeliği dikkat çekicidir. Askerî yönetim eğitim kurumlarında meydana gelen şiddet olaylarından sorumlu tuttuğu öğretmen kesimine şüpheyle yaklaşmış, sıkıyönetim uygulamalarıyla bu kesimi baskı altına alırken bir taraftan da öğretmenlerin sosyal ve ekonomik durumlarını düzelterek yasal düzenlemeler yapma çabası içerisine girdi. Böylece askerî yönetim, aslında öğretmene sahip çıkılmadığı için öğretmenin *Atatürkçü görüşün* dışında farklı ideolojilere yöneldiği, öğrencileri de bu yöne doğru saptırdığı temel argümanını pekiştirmeye çalıştı. Cumhuriyet tarihinde ilk defa öğretmenler gününün kutlanması, öğretmenlerinin yapılmasına başlanması, konut sorununun gündeme getirilmesi⁸⁶⁶, öğretmenlerin ekonomik sorunlarına çözüm getirmek için OYAK'ın bir benzeri olarak düşünülen Türkiye Öğretmenler Yardımlaşma Kurumunun (TÖYAK)⁸⁶⁷ faaliyete geçirilmesi gibi çabalar askerî yönetimin öğretmene sahip çıkma pratiklerindedir.

Öğretmenler Gününü Kutlama Hakkında Yönetmelik de bu çabaların bir ürünü olarak ortaya çıkmış görünmektedir. Söz konusu yönetmeliğin hazırlanmasındaki amaç şöyledir: *Öğretmenler arasında sevgi ve saygı bağlarını kuvvetlendirmek...ölümsüz Başöğretmen Büyük Atatürk'ü ve ebediyete göçmüş bulunan öğretmenleri anmak...meslek dayanışmasını ve öğretmenliğin saygınlığını güçlendirmektir*⁸⁶⁸. Söz konusu yönetmeliğin 4. maddesinde ise *en büyük öğretmen ATATÜRK'ün, Millet Mektepleri Başöğretmenliğini kabul buyurdukları tarih olan 24 Kasım gününün her yıl öğretmenler günü olarak kutlanması öngörülmüştür*. Öğretmenler günü için belirlenen bu tarih, 24 Kasım 1928'deki Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi'nin Resmi Gazete

⁸⁶⁴ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C 17, B: 98, 09.05.1983, s. 374.

⁸⁶⁵ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası..., s. 248-249.

⁸⁶⁶ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C 2, B:19, 19.11. 1982, s. 29.

⁸⁶⁷ Cumhuriyet, 3 Mart 1981, s. 8.

⁸⁶⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2081, 2 Mart 1981, s. 29.

yayımlandığı tarihtir⁸⁶⁹. Yine aynı yönetmeliğin 24. maddesinde, 24 Kasım'ın öğretmenler günü olmasının yanında öğretmenlik mesleğine girişin de ilk günü olduğu kabul edilir ve öğretmenlik mesleğine yeni girmiş olanların ant içmeleri öngörülür. Öğretmenler, kutlama kurullarının düzenleyeceği törenlerle *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk inkılap ve ilkelerine - Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacağıma... bütün görevlerimi Türk milli eğitiminin amaç ve temel ilkelerine uygun olarak yapacağıma, öğrencilerimi bu doğrultuda yetiştireceğime namusum ve şerefim üzerine...* şeklinde yemin edecekleri.

Böylece 1981'den itibaren 24 Kasım öğretmenler günü olarak kutlanmaya başlandı⁸⁷⁰. Görünürdeki amacı dikkatleri öğretmenlik mesleğinin önemine çekmek olan 24 Kasım Öğretmenler Gününde bile 12 Eylül rejiminin öğretmen kitlesine karşı şüpheli ve suçlayıcı üslubu değişmez. Evren öğretmenler günü mesajında, bir taraftan öğretmenlik mesleğinin öneminden, kutsallığından bahsederken diğer taraftan da öğretmenlerden meslektaşlarını ihbar etmelerini istemekteydi. Evren şöyle diyordu: *Atatürkçü öğretmenler olarak sizlere düşen görev eylemlere katılan sözde öğretmenleri tespit edip ilgili mercilere bildirmek ve böylece yine Atatürk devrinde ve sonrasında olduğu gibi tertemiz çehreniz ile belirmenizdir*⁸⁷¹. Evren'in sayıları 350 bini bulan öğretmen kesimine yaptığı bu çağrı, öğretmenler arasındaki samimi ahengi ve işbirliğini bozacak; mesleki etik, denge, samimiyet, saygı yönlerinden durumu eskisinden çok daha karmaşık hale getirecek nitelikteydi.

Topluma yeni bir kültürel kimlik kazandırmaya yönelik 12 Eylül rejimi, kamusal alanda en fazla kendisini Atatürk anıtlarıyla cisimleştirmeye çalıştı. Bu bağlamda 24 Kasım'ın öğretmenler günü ilan edilmesi nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı önüne *Başöğretmen Atatürk Anıtı* yaptırıldı ve 24 Kasım 1981'de açılışı yapıldı. Törende konuşan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam *Milli Eğitim Bakanlığı kalbigahında yükselen bu anıt ve duvarlarına konan gençliğe hitabı ile Atatürk, başöğretmen olarak milli eğitim ve öğretiminin tam kontrolünü, bütün gücü ile eline almış, inkılap ve ilkeleriyle buraya yerleşmiştir*⁸⁷² ifadelerini kullandı.

Askerî yönetim için eğitim sisteminde öncelik, disiplin ve otoritenin sağlanmasıydı. Bu nedenle askerî hiyerarşi ve disiplin sistemi içerisinde veya askerî okullarda kabul edilebilecek seviyedeki bazı yazılı kurulların eğitim kurumlarında da uygulamaya çalışıldığı görülür. Katı ve ayrıntılı kurullar dizisiyle öğretmen ve öğrencilerin kılık-kiyafetini düzenleyen Kılık Kıyafet

⁸⁶⁹ “Millet Mektebi Teşkilatı Talimnamesi”, **Resmi Gazete**, S 1048, 24 Kasım (Teşrinisani) 1928.

⁸⁷⁰ **Milliyet**, 25 Kasım 1981.

⁸⁷¹ **Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime...**, s. 31-33.

⁸⁷² **Milliyet**, 25 Kasım 1981, s. 3.

Yönetmeliği bu uygulamalardan biridir. Söz konusu yönetmeliğin hazırlanmasındaki amacın, *yönetici, öğretmen ve diğer görevlilerle, öğrencilerin, Atatürk inkılâp ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılıklara kaçmayan ve sade bir kılık kıyafette olmalarını* sağlamak olduğu belirtilir. Kılık kıyafet ile ilgili birçok yasak dayatan bu yönetmelikte öğrencilerin, kadın ve erkek personelin hangi tür elbiseleri giymeleri gerektiği, saç, sakal biçimlerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bir kurallar dizisi çıkarılmıştır. Erkekler için saç ve sakalın tıraş biçimine, favorilerin uzunluğundan dudak kenarını taşmayan bıyığa kadar kurallar dizisine yer verilir. Kadınlar için de etek boyundan makyaj, parfüm, ziynet eşyasının kullanımına kadar kurallar belirlenir. Bu kurallara uymayanlar hakkında disiplin yönetmeliklerinin ilgili hükümlerinin uygulanacağı kabul edilir⁸⁷³.

12 Eylül rejimi, Kılık-Kıyafet Yönetmeliği gibi kapsamlı uygulamaların yanında, daha özgül konulara da yönelmiştir. Örneğin 1983'te yayımlanan bir genelgeyle okullarda *hoca* sözcüğü yerine bundan böyle *öğretmen* kelimesinin kullanılması *rica* edilmiştir. Genelgede, *hoca* sözcüğünün öğretmene gösterilmesi gerekli olan saygıya gölge düşürücü ve zedeleyici nitelikte olduğu ve onun meslek özellikleriyle de bağdaşmaz bir durum yarattığının açık olduğu ve bu nedenle öğretmen sözcüğünün mesleğe ve göreve verilen değer ve saygının bir göstergesi olacağı belirtilmiştir⁸⁷⁴.

En ince ayrıntısına kadar her şeyin yasa, tüzük, yönetmelik ve yönergelele tespit edilmeye çalışılması; oturmuş geleneklerin, kural ve kaidelerin bir tarafa bırakılması, 12 Eylül rejiminin askerî zihniyeti toplumsal yaşama uygulama çabasının da bir göstergesidir. Yapılacak her türlü hizmetin talimatlarla yapılması askerî hiyerarşi ve disiplininin bir gereğidir, fakat bunun sivil yaşama da uygulanmaya çalışılması farklı sonuçlar doğurur. Millî Eğitim Bakanlığının 29 Temmuz 1981'de valiliklere *Temizlik Rehberi* konulu bir genelge göndererek, eğitim kurumlarında yapılacak temizliğin bu rehber göre yapılmasını talep etmesi, her hizmetin talimatlarla yapılması gerektiği noktasındaki askerî zihniyeti toplumsal yaşama da uygulama çabalarının somut bir örneğidir. Söz konusu Temizlik Rehberinde genel hatlarıyla okullarda yapılacak temizlik planı anlatılmak yerine, en ince ayrıntısına varıncaya kadar *süpürge, fırça, faraş, kova vb.* gibi temizlik araç ve gereçlerin tanımı yapılmakta, bunların nasıl kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Rehber bazı teknik bilgileri içerse de sıradan her vatandaşın bildiği ve günlük yaşamında kullandığı basit temel bilgilerle doludur.⁸⁷⁵ Bu tür bir uygulamanın 12 Eylül Dönemi'ne denk gelmesi, dönemin ruhuyla uyumludur.

⁸⁷³ “Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık - Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik”, **Resmî Gazete**, S 17537, 7 Aralık 1981; **MEB Tebliğler Dergisi**, C 45, S 2105, 1 Şubat 1982.

⁸⁷⁴ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 46, S 2133, 28 Şubat 1983.

⁸⁷⁵ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, S 2092, 3 Ağustos 1981.

Askerî yönetimin her şeyi yazılı kurallara bağlamaya çalışma eğilimi, *asker zihniyeti* ile *sivil zihniyet* arasındaki farktan olsa gerekir. 12 Eylül rejiminin tabiriyle *toplumdaki başıbozukluk*; disiplin, otorite, planlama ve her şeyin yazılı kurallara bağlanması gerektiği düşüncesiyle yetişen profesyonel subayın tahammül edemeyeceği bir olgudur. Diğer taraftan 12 Eylül Dönemi'nde görülen bu yoğun yasama faaliyeti, sivil iktidarların bir türlü sonuçlandıramadığı düzenlemelerin askerler tarafından kısa süre içerisinde başarıldığı mesajını da içerisinde barındırır. Fakat her koşulda, yapılan düzenlemelerin hayata geçirilmesi, ülkenin sahip olduğu imkânlarla sınırlıdır. Kaynak ve yetişmiş eleman yetersizliği, yapılan her yasal düzenlemeyi sadece kâğıt üzerinde yazılı kurallara dönüştürme potansiyeline de sahiptir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki 12 Eylül rejiminin milli eğitimi yönlendiren yasa ve mevzuat düzenlemeleri, eğitim sistemini doğrudan ilgilendiren mevzuatın hatırı sayılır bir şekilde genişlemesine, mevcut yasal kargaşanın biraz daha artmasına da yol açmıştır. 1961-1981 yılları arasında yürürlüğe giren ve Millî Eğitimin çeşitli birimleri, görevleri ve hizmetleriyle ilgili 218 ayrı yönetmeliğin bulunduğu; 1980'li yılların sonuna doğru, eğitim sistemiyle doğrudan ilgili mevzuatın üç büyük ciltte toplam 2548 sayfayı kapsadığı göz önünde bulundurulduğunda yasal kargaşanın boyutları ortaya çıkmaktadır⁸⁷⁶.

3.6.3. Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat Yapısının Yeniden Düzenlenmesi

Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı, siyasi müdahalelerle yapısı ve örgütlenmesi sık sık değiştirilen bakanlıklardan biridir. Bakanlığın ismi üzerinde sözcük düzeyindeki ideolojik kavga bile siyasi müdahalenin boyutlarını açıkça gösterir niteliktedir. Bakanlığın adı 1983 yılına kadar 7 kez değiştirilmiştir. Söz konusu Bakanlık, 1923'te Maarif Vekâleti, 1935'te Kültür Bakanlığı, 1941'de Maarif Vekilliği, 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı, 1954'te Maarif Vekâleti, 1961'de Millî Eğitim Bakanlığı ve 12 Eylül rejiminin 1983'teki düzenlemeleriyle Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adlarıyla çalışmalarını sürdürmüştür⁸⁷⁷. Bakanlığın isminde yer alan *maarif* ve *eğitim*, *vekâlet* ve *bakanlık* sözcüklerinin sürekli yer değiştirmesi, Türkiye'de 1930'lardan sonra dil üzerinden oluşan ideolojik kamplaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dil devrimi kapsamında dilin özleştirilmesinden yana tavır alan CHP, Millî Eğitim Bakanlığı ismini tercih ederken, dilin özleştirilmesi hareketine pek sıcak bakmayan ve yaşayan dilden yana olan Demokrat Parti hükümeti, Maarif Vekâleti ismini tercih eder. 27 Mayıs darbecileri ise tekrar tüm bakanlık isimlerini 1946'daki gibi değiştirirler ve Millî Eğitim Bakanlığı ismini tercih ederler.

⁸⁷⁶ Sakaoğlu, a.g.e., s. 277.

⁸⁷⁷ İbrahim Ethem Başaran, "Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi", **75 Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s., 99.

Sivil hükümetler Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısı üzerinde kendi program ve ideolojilerine göre zaman zaman müdahalelerde bulunurken, askerî darbe dönemlerinde ise bu Bakanlığın siyaset üstü olması gerektiği eğilimi zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bu eğilim, daha önce de değinildiği üzere, 27 Mayıs Dönemi'nde Ülkü Kültür Birliği yasa tasarısıyla kendisini göstermiştir. Bu tasarıyla Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının, siyaset üstü bir teşkilat olarak tasarlanan Ülkü Kültür Birliği Teşkilatına bağlanması öngörülmüştü. Seçilmişlere duyulan güvensizlik 12 Eylül rejiminin de belirgin özelliklerindendi. Bu güvensizlik her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendisini göstermiştir. Bu bağlamda askerî yönetim başlangıçta MEB'i partiler üstü bir bakanlık olarak yeniden düzenlemek gibi bir tasavvura sahipti. MGK üyeleri, Yükseköğretim Kanunu tasarısını görüşürken YÖK'ün de MEB'e bağlanması tartışmaları sırasında MEB ile ilgili planlarını açıkça ifade ettiler. Görüşmeler sırasında MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, sivil siyasetçilerin elinde MEB'in bir türlü kendisini toparlayamadığını, *Cumhuriyetin kurulduğu günden beri ne derece toparlanamayan, savruk, kontrolden uzak ve bir türlü kontrol altına alınamayan, merkezi kontrole tabi tutulamayan, kırık dökük bir bakanlık* olduğunu ifade etti. Evren ise Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi MEB'in de partiler üstü olması prensibinin hazırlanacak anayasada benimsenebileceğini belirtti. MGK Üyesi Org. Nurettin Ersin ise gelecek tasarıları arasında Milli Eğitim Bakanlığının tümüyle politikanın dışında kalmasını düşündüklerini ifade etti⁸⁷⁸. Askerler bu düşüncelerini gerçekleştiremediler fakat bu dönemde çeşitli yasal düzenlemelerle MEB'in merkez örgütünde önemli değişiklikler yapıldı⁸⁷⁹. 1982'de Bakanlar Kurulu kararı ile Bakanlık merkez örgütü, sıradizinsel olarak bakanlık makamı, müsteşarlık makamı, kurullar, esas birimler, danışma birimleri ve yardımcı birimlerden oluşturuldu. Genel müdürlük sayısı 22'den 12'ye indirildi fakat 16 bağımsız ve 32 bağımlı daire oluşturularak Bakanlıktaki birim sayısı, kurullar dışında, 60'a yükseltildi⁸⁸⁰. Ancak eğitim örgütünü köklü bir şekilde değişikliğe uğratan yasal düzenlemeler ise 1983 yılında yapıldı. Bu yasal düzenlemelerle Spor ve Gençlik Bakanlığının birimleri MEB'e bağlandı. Böylece Bakanlığın merkez örgütü öncekinden farklı biçimde örgütlendi. Söz konusu bakanlık Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adını aldı⁸⁸¹.

3.7. Eğitim Programları ve Ders Kitapları

Eğitim sisteminin uymak zorunda olduğu tek resmi ideolojinin Atatürkçülük olması gerektiği politikası, ders programlarında, ders kitaplarında ve

⁸⁷⁸ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 22.

⁸⁷⁹ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası..., s. 249.

⁸⁸⁰ Başaran, a.g.m., s. 101.

⁸⁸¹ a.g.m., s. 101-102.

eğitim kurumlarına yönelik direktiflerde Atatürkçülük vurgusunu da yoğun bir şekilde beraberinde getirdi. Evren yabancı bir gazeteye verdiği bir demeçte, eğitim kurumlarına ideolojik sızmaların ancak *daha etkili, daha insancıl ve daha çok memleketçi fikirler* ile önlenebileceği; *yakın geçmişte unutulmuş veya kasten bir tarafa itilmiş bulunan, Türk'e özgü, asrın en mükemmel ideolojisini yansıtan Atatürkçülüğü ve Atatürk ilkelerini bütün öğretim kurumlarımızda, tüm Türk gençliğine verme çabası içindeyiz* ifadelerini kullanarak eğitim sisteminin ideolojik yönlendirmesinin ne yönde olacağını açıkça belirtmekteydi⁸⁸².

12 Eylül darbesiyle birlikte yeniden üretim sürecine giren Atatürkçülük, öncelikle kendisini eğitim kurumlarına yönelik direktiflerde gösterir. Örneğin 1981'de Milli Eğitim Bakanlığının 1981-1982 öğretim yılının açılması nedeniyle valiliklere gönderdiği *Milli Eğitim Bakanlığı 1981-1982 Öğretim Yılı Direktifi*'nde, eğitim kurumlarından ve öğretmenlerden beklenenler açık biçimde dile getirilmiştir. En çok vurgulanan nokta, gençlerin Atatürk milliyetçiliği ve onun anlam ve simgeleri etrafında tekrar bütünleştirilmesinin öğretmenlerin görevi olduğu ve 12 Eylül girişiminin başarılı olabilmesinin de buna bağlı olduğudur. 1981-1982 öğretim yılı boyunca tüm eğitim görevlilerinin çalışmalarında esas olacak söz konusu direktifin 12 Eylül rejiminin resmi söylemini yansıtan bazı kısımları şöyledir:

Atatürkçü anlayış ve davranıştan hareketle Türk milliyetçiliğini güçlendirmek ve yaygınlaştırmak, her düzeydeki örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerini Atatürk ilke ve inkılaplarından kaynaklanan plan, program ve esaslara bağlamak amacıyla bir süreden beri, eğitimimizi daha etkili kılmak, kurumlarımızın işleyişini daha rasyonel hale getirmek, eğitim sistemimizi içerisine düştüğü bunalımdan kurtarmak üzere Milli Eğitim Bakanlığında düzenleme ve sistemi iyileştirme çabalarının sürdürüldüğü, bunların bir kısmının da olumlu sonuçlara ulaştırıldığı bilinmektedir.

Müdürler, bu açıklamaları her an elleri altında bulunduracak, yapılacak ilk öğretmenler kurulu toplantısında yönetici ve öğretmenlere, ayrıca, okulda mevcut diğer görevlilere ayrıntıları ile duyurarak yıl boyunca uygulamasını izleyip denetleyecektir.

Okul ve kurumlarımızda; ATATÜRK KÖŞELERİ, Atatürk'ün yüce kişiliğine uygun nitelikte olacaktır. Bütün kısımlarda usulüne uygun Atatürk portresi bulundurulacaktır. Yöneticiler, bu konuda gerekli dikkat ve titizliği göstereceklerdir.

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN, her kademedeki okullarımızda ve yalnız İnkılap Tarihi derslerinde değil, diğer derslerde de (Edebiyat, Kompozisyon, Resim, Müzik vb.) işlenmesine önem verilecektir.

⁸⁸² Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 399-400.

Her okulda Atatürk ile ilgili eserlerden oluşan ayrı bir ATATÜRK Kİ-TAPLIĞI kurulacaktır.

Ulu önder Atatürk'ün, Millet Mekteplerini Başöğretmenliğini kabul buyurdukları 24 Kasım gününün, 1981 yılından itibaren her yıl 'öğretmenler günü' olarak kutlanmasına öncelik verilecektir...kutlama yalnız 24 Kasım gününe münhasır kalmayacak, bu yıl, günün anlam ve önemine yaraşır biçimde 24-30 Kasım tarihlerini kapsayacak şekilde seminerler, konferanslar, sergiler vb. gibi faaliyetler, 'Öğretmenler Günü Kutlama Haftası' olarak bir haftaya yaygınlaştırılacak.

Türk aydınına ve aydınların büyük bölümünü oluşturan Türk öğretmenlerine, 12 EYLÜL HAREKATI'nın amacına ulaşabilmesi için, çok ciddi, anlamlı ve önemli görevler düşmektedir⁸⁸³.

Eğitim sisteminde en önemli ideolojik kanallardan biri eğitim programlarıdır. Bu açıdan, 23-25 Haziran 1981 tarihleri arasında eğitim programları ve öğrenci akışı gündemiyle toplanan X. Milli Eğitim Şurasının eğitim programlarıyla ilgili aldığı kararlar, 12 Eylül rejiminin eğitim sistemini oturtmak istediği ana eksenini yansıtmaya açısından önemlidir. X. Milli Eğitim Şurasında eğitim sisteminin her düzeyde bütünleştirileceği vurgulanarak, eğitim programlarının özellikle *milli birlik ve bütünlük* ilkesi çerçevesinde tekrar düzenlenmesi öngörülmüştür. Programlarda, *genç kuşakların Atatürkçülük çizgisinde* bütünleştirilmesinin vurgulanacağı ifade edilir. Ayrıca programlarda, *anasınıfından başlayarak her öğretim kademesinde giderek artan bir ölçüde Atatürk Devrimlerinin önemi, anlamı ve bu devrimlere bağlılığın gereği üzerinde* durulacağı; gençlerin *Atatürk Devrimlerine ve Anayasamızın (Anayasa henüz hazırlanmamıştır) başlangıcında ifade edilen Türk Milliyetçiliği ilkelere bağlı yurttaşlar olarak yetiştirilmelerini sağlayıcı öğrenme yaşantılarına* geniş yer verileceği kararlaştırılır⁸⁸⁴.

Eğitim programlarını ele alan Şura, tüm programların amaç ve içeriklerinin tespitinde uyulması gereken ilkeleri, 12 Eylül rejiminin resmi söylemleri çerçevesinde belirler. Eğitime yöne veren temel kavram ve ilkelerin merkezine 12 Eylül rejimiyle birlikte yeniden şekillenen Atatürkçülük ve bunun yanında milliyetçilik gibi kavramlar yerleştirilir ve bu kavramlar aşırı bir şekilde vurgulanır. Programların içerik ve yöntem bakımından öğrencileri bilimsel ve özgür düşünmeye sevk edecek nitelikte olması, onların geniş bir dünya görüşüne göre yetişmeleri gerekliliği, programların laiklikle uyumlu olması gibi temel ilkeler belirlenmişse de bunlar ikinci planda kalmıştır. Bu durum, 12 Eylül rejiminin ulusal birliğin yeniden sağlanması için toplumun yeniden Atatürkçülük etrafında bütünleştirilmesi ve gelecek nesillerin de yeni resmi ideolojiye göre yetiştirilmesi temel söylemiyle ve aynı zamanda

⁸⁸³ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2093, 17 Ağustos 1981.

⁸⁸⁴ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2100, 23 Kasım 1981.

tekipleştirici politikalarıyla uyumluydu.

X. Milli Eğitim Şurasından sonraki süreçte, Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam eğitim programları ve ders kitapları konusundaki açıklamasında *Türk İnkılap Tarihi* kitaplarının hazırlatıldığını, milli güvenlik bilgisi ile din kültür ve ahlak bilgisi ders kitaplarının yeniden yazdırıldığını, ortaöğretim tarih ve coğrafya kitaplarının *yabancı uluslara ilişkin gereksiz bilgilerden kurtularak kendi ulusumuza ve kültürümüze dönük olarak Atatürkçü bir görüşle* hazırlatıldığını, yeni ders kitaplarının bastırıldığını bildirdi⁸⁸⁵. Bu süreçte, inkılâp tarihi, genel tarih, coğrafya, din kültürü gibi derslerin programları yeniden düzenlendi ve ders kitapları yeniden yazdırıldı⁸⁸⁶.

3.7.1. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi

Atatürkçü görüşle eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi adeta 12 Eylül rejiminin resmi sloganı haline geldi. Bu nedenle askerî yönetim, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersine merkezi bir önem verdi. Çünkü söz konusu ders, iktidardaki askerî yönetim tarafından belli bir geçmiş yorumunun aktarılabilmesi ve aynı zamanda 12 Eylül Dönemi'nin gelişmeleri arasında yeniden şekillenmeye başlayan Atatürkçülüğün benimsetilmesi için en önemli derslerden biri niteliğindedir. Bu amaçla 1930'lardan itibaren çeşitli şekillerde okutulmaya gelen inkılâp tarihi dersi⁸⁸⁷, 12 Eylül yönetiminin siyasal bir söylem haline getirdiği *Atatürkçü eğitime dönüş* kapsamında eğitimin bütün kademelerine zorunlu ders olarak kondu. Bu ders, ortaokullarda ve liselerde *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi*, yüksekokullarda *İnkılap Tarihi* adıyla 1981-1982 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlandı⁸⁸⁸. Yükseköğretimde ise 2547 sayılı Kanun ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasındaydı⁸⁸⁹.

Tarih ders kitaplarının içerikleri, iktidar değişimleri sonrasında iktidara gelen partinin veya grubun ideolojisine göre yeniden oluşturulabildiği bilinen bir durumdur⁸⁹⁰. 1980 öncesi İnkılâp Tarihi programı ve ders kitapları üzerinde siyasal iktidarların çeşitli şekillerde müdahaleleri olmuştur. Bu müdahale-

⁸⁸⁵ **Milliyet**, 22 Ekim 1982; Oktay Akbal, "Sağlam'ın Açıklaması...", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1982, s. 2.

⁸⁸⁶ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 45, S 2104, 18 Ocak 1982; **MEB Tebliğler Dergisi**, C 46, S 2146, 29 Ağustos 1983.

⁸⁸⁷ "İnkılap Enstitüsü Açıldı", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1934.

⁸⁸⁸ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, S 2095, 14 Eylül 1981; **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, S 2090, 6 Temmuz 1981.

⁸⁸⁹ "Yükseköğretim Kanunu", **Resmi Gazete**, S 17506, 6 Kasım 1981.

⁸⁹⁰ Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 13

ler genelde siyasal iktidarların Atatürk ilke ve inkılâplarına, Kemalizm'e bakış açılarına göre şekillenmiştir. 1950'lerde söz konusu ders kitapları, DP'yi ön plana çıkararak bir tutum sergilerken, 27 Mayıs darbesinden sonra ise ifade değiştirerek CHP'yi ön plana almıştır⁸⁹¹. Bu süreçte DP Dönemi'nde ders kitaplarına giren ve Atatürk ilkelerine aykırı olduğu düşünülen tüm konular ders kitaplarından çıkarılmıştır⁸⁹². 12 Mart'tan sonra ise İnkılâp Tarihi ders kitaplarının sayısında bir artış olmakla birlikte, içerikte hiçbir gelişme olmamış, kronolojik bir olay hikâyeciliği ile konular aktarılmıştır⁸⁹³. Bununla birlikte Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ders kitapları ve müfredatı üzerinde yapılan bir incelemeye göre, 1930'lardan itibaren gözlenen en önemli değişim 12 Eylül askerî darbesinden sonra yaşanmıştır⁸⁹⁴. Bu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitabında yapılan güncellemeler, tarih araştırmaları sonucu elde edilen yeni bilgilere göre değil fakat daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına haklılık kazandırmak için giriştiği bir eylem niteliğinde olmuştur. Yeni düzenlemelerle birlikte bu derslerde Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişmelerle ilgili açıklamaların yanı sıra, daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına göre yeniden biçimlendirdiği bir Atatürkçülük ön plana çıkarılmıştır⁸⁹⁵.

12 Eylül darbesinin gerekçelerinden biri eğitim sisteminin Atatürkçülükten uzaklaşmasıydı. Bu nedenle toplumu ve özellikle yeni nesilleri *aşırı ve sapık* ideolojilerden korumak ve toplumu Atatürkçülük etrafında toplamak, Atatürkçü nesiller yetiştirmek için askerî yönetimin söz konusu ders için hazırladığı müfredatta dersin amacı şöyle ifade edilmektedir:

- 1) *Türk İnkılabının tarihi anlamını ve önemini kavratmak;*
- 2) *Atatürk'ün milliyetçilik ve medeniyetçilik anlayışını belirtmek;*
- 3) *Atatürk'ün dahi asker, büyük devlet adamı ve inkılapçı kişiliği ile eşsiz önderliğini tanıtmak;*
- 4) *Atatürkçülüğü benimseterek, Atatürk'ün dünya görüşünü ve düşüncelerini kavratmak;*
- 5) *Kurtuluş Savaşını ve bu savaşı, Türk Milletinin varlığını korumak ve sürdürmek için ne büyük fedakârlıklarla gerçekleştirildiğini kavratmak;*

⁸⁹¹ Enver Benhan Şapolyo, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul 1968, s. 172-173, aktaran, Erdal Aslan, "Devrim Tarihi Ders Kitapları", **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, 1994 *Buca Sempozyumu*, yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 1994, s. 299.

⁸⁹² Bülent Akbaba, "1960-1970'lerde Tarih Eğitimi", **Türkiye'de Tarih Eğitimi**, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2017, s. 209.

⁸⁹³ Aslan, a.g.m., s. 299-300.

⁸⁹⁴ a.g.m., s. 300.

⁸⁹⁵ a.g.m., s. 300.

6) Türk Milletinin bütün kurumları ve değerleriyle birlikte çağdaş uygarlığa hangi tarihi şartlar altında ve nasıl geçtiğini kavratmak;

7) Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini 'Atatürk İlkeleri'nin oluşturduğu bilincini kazandırmak;

8) Türk İnkılabının, milli ve milletlerarası niteliklerini belirleyerek, XX. yüzyılda mazlum milletlere nasıl ışık tuttuğunu göstermek;

9) Dünya devletlerinin ve Türkiye'nin içinde bulunduğu o günkü durum göz önüne alınmak suretiyle, Türk İnkılabının ne güç şartlar altında gerçekleştirildiğini kavratmak;

10) Demokrasi hayatımızın gelişmesini inceleyerek, onlara demokratik düzenin gerektirdiği bilgi ve davranışları kazandırmak;

11) Atatürk'e Türk İnkılabına ve onun ilkelerine yürekten bağlı, bunların inançlı savunucusu olma bilincini kazandırmak;

12) Günümüzün ve geleceğin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözümler getirebilecek tutum, davranış ve yetenekler kazandırmak⁸⁹⁶.

Söz konusu dersin müfredatının açıklamalar kısmında ise *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılap Tarihi* derslerinde temel alınacak ana unsurun *Atatürk ve Türk İnkılabı* olacağı, *Türk Milli Eğitiminin amaçlarının gerçekleşmesinde* büyük bir öneme sahip olan bu dersin işlenmesinde öğrencilere, hızla değişen dünya ve ülke sorunları karşısında gerekli donanımın kazandırılması ve geliştirilmesinde yegâne kaynağın Atatürkçülük olduğunun kavratılacağı ifadelerine yer verilmiştir⁸⁹⁷. Öğretmenlerin dersin işlenişinde nelere dikkat edecekleri, neleri vurgulayacakları ve nelerden yararlanacakları konusunda bilgiler içeren ders müfredatındaki açıklamalarda 32. madde dikkat çekicidir. Söz konusu maddede:

*Atatürk'ün ölümünden sonraki olaylar ve özellikle çok partili döneme geçiş devri işlenirken; Türk halkının kurulan siyasi partilere göre eğilimleri gözönünde tutularak, henüz tarih konusu içerisinde düşünülmeyecek kadar tazeliğini koruyan yakın geçmişimizdeki olayların eleştirisi yapılmayacak; bilimsel yönde objektif incelemelerle kesin olarak sonucu belirlenen olgular dışında, tarihin ileride hüküm vereceği kişi ve olaylar, erken olarak tek yönlü yorum ve yargılamalarla değerlendirilme yoluna gidilmeyecek; ayırıcılığa ve bölücülüğe yol açabilecek her türlü bilgi, görüş ve düşüncenin ifade edilmesinden sakınılacaktır*⁸⁹⁸.

Bu madde, bir taraftan 12 Eylül rejiminin yakın tarihteki siyasi olayla-

⁸⁹⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2087, 25 Mayıs 1981.

⁸⁹⁷ a.g.y.

⁸⁹⁸ a.g.y.

rın tartışılmasına bile tahammülünün olmadığını gösterirken, diğer taraftan İnkılâp Tarihi ders konularının sınırlarının 1938 yılına çekildiğine, dersin konularına kısıtlama getirildiğine de işaret etmekteydi. Nitekim konuyla ilgili daha sonra alınan kararlarda İnkılâp Tarihi ders konularının 1938’le sınırlandırıldığı ve bu tarihten sonraki konuların müfredattan tamamen çıkarıldığı görülecektir⁸⁹⁹. 15 Haziran 1981 tarihli Talim ve Terbiye Kurulu kararında, söz konusu dersin konularına getirilen bu kronolojik sınırlandırmaya şöyle bir gerekçe gösterilmiştir:

...Yüksek okullarda okutulacak ‘Türk İnkılâp Tarihi’ ile Ortaöğretim Kurumları ve Temel Eğitim II. Kademe Müfredat Programlarında amaç, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu yüce önder Atatürk’ün devrinin öğretilmesi, İnkılâp, ilke ve görüşlerinin benimsetilerek kavratılması olduğundan; ayrıca, Genel Tarih ve Millî Güvenlik Bilgisi dersleri programlarında da 1938 yılından sonraki olaylara ait konular yer aldığından, sözü geçen İnkılâp Tarihi Müfredat Programlarından 1938 yılından sonraki olaylarla ilgili konuların çıkarılması uygun bulunmuş⁹⁰⁰...

Bu kararla İnkılâp Tarihi ders konularının kronolojik sınırı 1938’e çekilerek, 1938’den sonra Türkiye’nin demokrasiye geçiş sürecinin belirleyicisi olan temel siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeler müfredattan silinmekteydi. Oysaki 12 Eylül’den önceki program ve ders kitaplarında, en azından kitabın basım tarihine kadar, *II. Dünya Savaşı, Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş, Demokrat Parti dönemi, Kore Savaşı, 27 Mayıs 1960 İhtilali, 1961 Anayasası ve getirdiği yeni kuruluşlar*,⁹⁰¹ *12 Mart Muhtırası* gibi önemli görülen siyasal gelişmeler de yer almaktaydı⁹⁰².

3.7.2. İnkılâp Tarihi Ders Konularının Diğer Ders Programlarına Yayılması

12 Eylül rejiminin ortaokul ve lise ders programları üzerindeki en belirleyici etkisi İnkılâp Tarihi ders konularını, Atatürk’le ilgili bilgileri, açıklamaları, diğer tüm derslerin programlarına yaymasıdır. 1981-1982 öğretim yılından itibaren ortaokul ve liselerde haftanın belirli saatlerinde zorunlu olarak okutulmaya başlanan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi dersleri öğrencilerin Atatürkçü olarak yetişmesi için yetersiz olarak görüldü. Ocak 1982’de hazırlanan *Temel Eğitim ve Ortaöğretim Kurumlarında Atatürk İnkılâp ve İlkelerinin Öğretim Esasları Yönergesi*’nde, İnkılâp Tarihi derslerinin amaç-

⁸⁹⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2090, 6 Temmuz 1981.

⁹⁰⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C 44, S 2092, 3 Ağustos 1981.

⁹⁰¹ MEB Tebliğler Dergisi, C 39, S 1867, 27 Eylül 1976.

⁹⁰² Elif Aktaş, *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2011, s. 271.

larının gerçekleşebilmesi, öğrencilerin *Atatürkçü olarak yetişebilmesi ve Atatürkçülüğü davranış haline getirebilmelerinin*; *öğretim sistemi içinde sadece bu derslerde ve bu derslerin öğretmenlerinin belli saatlerdeki öğretim programları uygulamaları ile sınırlı kalacağı ve bu konudaki kişisel çalışmaların yetersiz olacağı* düşünülerek İnkılâp Tarihi dersi programlarının yanı sıra, diğer tüm ders programlarının da öğrencileri Atatürk'e bağlayıcı esaslar üzerinde durmasının kararlaştırıldığı ifade edilmekteydi⁹⁰³. Yönergeye göre, Türkçe, edebiyat, yabancı dil, sosyoloji, felsefe, fen, matematik, coğrafya, müzik, beden eğitimi, genel tarih, sosyal bilgiler, din, resim-iş, sanat tarihi ve milli güvenlik derslerinde konuların Atatürk ve Atatürk'le ilgili bilgi ve açıklamalarla ilişkilendirilerek anlatılması belirtilmekteydi. Bu karar üzerine İnkılâp Tarihi dersinin amaç ve açıklamaları söz konusu derslerin konuları içerisine serpiştirildi⁹⁰⁴. 1986 yılında ise bu karar daha da genişletilerek, tüm kültür derslerini de kapsayacak şekilde ilgili ya da ilgisiz pek çok dersin konuları içerisinde yansıtılması yoluna gidildi⁹⁰⁵.

Söz konusu Temel Eğitim ve Ortaöğretim Kurumlarında Atatürk İnkılâp ve İlkelerinin Öğretim Esasları Yönergesine göre, Türkçe derslerinde *öğrenciler, Atatürk'le ilgili şiir ve özdeyişleri toplamaya ve bir Atatürk Şiirleri Antolojisi meydana getirmeye teşvik edilmeli, yıl içinde yazdırılacak kompozisyon ödevlerinden en az birisi Atatürk'ün ilke ve görüşleri ile ilgili özdeyişlerin açıklanması konusunda olmalı, sık sık Atatürk İnkılabıyla ilgili cümlelerden örnekler buldurulmalı; dil bilgisinde de, cümle analizleri üzerinde durulurken gene Atatürk İnkılabıyla ilgili cümleler kullanılmalı, öğrencilerden, buldukları yerde ve yakın çevrede Atatürk'le ilgili müze ve anıtları görmeleri istenmeli; derslerde gezi notları, Atatürkçülük duygusu ile birleştirilerek sözlü veya yazılı olarak anlatılmalıdır*. Edebiyat derslerinde ise kompozisyonlarda Atatürk konusu işlenmeli, çeşitli yazı türleri (fıkra, hatıra, portre, vb.) işlenirken Atatürk bir kaynak olmalı, sözlü ve yazılı açıklamalarda Atatürk'ün özdeyişleri anlatım içine alınmalıdır. Ayrıca, Türk Destanları ve Göktürk Kitabeleri okutulurken, Atatürk'ün tarih ve birlik anlayışı; Dede Korkut Hikâyeleri okutulurken devlet teşkilatı, eski ve yeni yönetim şekilleri; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden parçalar okutulurken Cumhuriyet Dönemi'nde kıyafet alanında yapılan değişiklikler; Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal ve Mehmet Emin Yurdakul'dan seçilmiş parçalar okutulurken Atatürk'ün vatan ve millet anlayışı vb. üzerinde durulmalıdır⁹⁰⁶.

Aynı Yönergede üzerinde durulan bir başka ders de sosyolojidir. Sos-

⁹⁰³ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2104, 18 Ocak 1982.

⁹⁰⁴ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2104, 18 Ocak 1982.

⁹⁰⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C 49, S 2212, 30 Haziran 1986.

⁹⁰⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2104, 18 Ocak 1982.

yoloji derslerinde millet, devlet, laiklik, eşitlik ve özgürlük, aile, ahlak ve hukuk, kültür ve medeniyet gibi konuların, yine Atatürk'ün düşünceleriyle bağlantılı biçimde anlatılması istenmektedir. Felsefe, coğrafya, genel tarih ve sosyal bilgiler derslerinde de aynı yöntemin izlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Diğer derslerde yapılması istenenler ise şöyle belirlenmiştir: Fen ve matematik derslerinde, *Atatürk'ün 'Bilim ve Teknik İçin Sınır Yoktur' özdeyişinin, günümüzdeki uzay çalışmaları örnek verilerek, anlamının büyüklüğü ve önemi üzerinde durulmalı*, Atatürk'ün bilim, fen, fabrika, gök, metrik sistem ve dilin Türkçeleştirilmesine verdiği önem belirtilmelidir. Yabancı dil derslerinde de cümle kalıpları öğretilirken Atatürk'ün hayatı ile ilgili bilgiler kullanılmalı, *Atatürk'ün hayatı ve İnkılabına ait, imkânlarla göre bulunabilen yabancı dille yazılmış metinlerden seçilecek kısa birkaç örnek, yıllık ders planlarına alınarak işlenmelidir*. Din bilgisi derslerinde ise *her fırsatta Atatürk'ün İslam Dinine olan saygısı kendi sözleriyle açıklanmalı, Türklerin Tarih Boyunca İslam'a Hizmetleri konusunda, Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın İslam'a kazandırdıkları üzerinde de durulmalı*, topluma karşı görevler (şehitlik ve gazilik) konusu ile kahramanlık konusunda *Atatürk'ün Türk Vatanı ve Türk Milleti için, hayatını harcamak pahasına yaptığı mücadeleler (I. Cihan Savaşı, özellikle Çanakkale Muharebeleri, Kurtuluş Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası İnkılap hareketleri), Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Atatürk'e verilen Gazilik unvanı üzerinde durulmalı*, laikliğin dinsizlik olmadığı vurgulanmalıdır⁹⁰⁷.

Söz konusu Yönergede beden eğitimi, müzik ve sanat tarihi derslerinde ise Atatürk ile ilgili açıklamalara şu şekilde yer verilmesi öngörülmekteydi: Beden eğitimi derslerinde *Atatürk'ün Spor ve Sporcular hakkındaki görüşlerinden yararlanılarak gereken davranışlar kazandırılmalı*, Atatürk'ün ünlü sporcularla ilgili hatıraları, Atatürk'ün spor hakkındaki görüşleri, Atatürk adına düzenlenen yarışmalar ve bunların önemi, Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı'nın anlamı, *Dağ Başını Duman Almış Marşı'nın 'Gençlik marşı' olarak kabul edilişi* gibi konular üzerinde durulmalı ve öğrencilere bunlara benzer ödevler verilerek, teorik çalışmalarda Atatürk'ün *Spor bir medeniyet unsurudur, Ben Sporcunun zeki, çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim* gibi özdeyişleri açıklanmalıdır. Müzik derslerinde *en başta İstiklal Marşı'nın anlam ve önemi ayrıntılı olarak öğrencilere kavratılmalı ve bilgi seviyelerinin gelişmesine göre solfejle söylenmesi öğretilmelidir. Atatürk ile ilgili marşlara yer verilmeli ve marşların güfteleri açıklanırken, Atatürk'ün kişiliği, ilke ve görüşleri ile ilgili bilgiler verilmeli, kabiliyetli öğrencilere, Atatürk, Yurt, Bayrak konularında marş güfteleri yazdırılması sağlanmalı ve bu konudaki kişisel veya toplu olarak beste çalışmaları yaptırılmalı, yeri geldikçe Atatürk'ün sevdiği şarkılar ve türküler öğretilmelidir. İmkânlar ölçüsünde Atatürk ile ilgili müzik eserleri dinletilmelidir*. Resim-iş derslerinde

⁹⁰⁷ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2104, 8 Ocak 1982.

ise *Türk Bayrağı yaptırılırken, İstiklal Marşı, Atatürk'ün bağımsızlık ilkesi üzerinde durulmalı*; sanat tarihi derslerinde her konuya ilişkin Atatürk'ün görüşleri verilmelidir. Milli güvenlik bilgisi derslerinin konuları ise *çoğunlukla Atatürk'ü, O'nun ilke ve görüşlerini tanıtıcı ve kavratıcı şekilde programlanmış olduğuna göre; konular, İnkılap Tarihi derslerinde olduğu gibi aynı yöntemlerle işlenmeye çalışılmalıdır*⁹⁰⁸.

İlgili ve ilgisiz bütün ders müfredatlarına ve ders kitaplarına yoğun bir şekilde İnkılâp Tarihi dersi içeriğinin eklenmesi, bu konuların herhangi bir uzmanlık ve donanım gerektirmeyen bir alan olarak görülmesine, bir bıknılık yaratmasına ve Atatürk ilke ve inkılâplarının topluma yanlış öğretilmesinden kaynaklanan bir soğuma sürecinin başlamasına neden olmuştur⁹⁰⁹.

3.7.3. Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasına alındı⁹¹⁰. İnkılap Tarihi derslerinin üniversitelerde okutulması ile ilgili sürece bakıldığında ise 12 Eylül Dönemi'nde farklı bir anlayış görülmektedir⁹¹¹. Şöyle ki bu ders, İstanbul Üniversitesinin bünyesinde 20 Haziran 1933'te bir *İnkılap Enstitüsü* kurulmasından sonra üniversitelerde düzenli olarak, konferanslar şeklinde okutulmaya başlanmıştı. İnkılap Enstitüsü, o zamanki adıyla *İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* derslerini yürütmekle görevlendirilmişti⁹¹². Yapılan düzenlemeye göre, Edebiyat ve Hukuk fakülteleri bu dersleri eğitim programları arasına alacak, diğer fakültelerin öğrencileri ise Enstitü kurslarına katılarak bu dersi takip edecek, kursu almayanlar mezun olamayacaklardı. Böylece söz konusu ders, yükseköğretimde zorunlu hale getirilmiş oluyordu⁹¹³. Bu dersin amacı, üniversite gençliğine Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi koşullarda kurulduğunu anlatmak, yeni rejimin dayandığı felsefeyi, ilkeleri ve değerleri benimsetmektir⁹¹⁴. İnkılap Enstitüsünde ilk İnkılâp Tarihi dersini 4 Mart 1934'te Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur verdi ve bu derste na-

⁹⁰⁸ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 45, S 2104, 18 Ocak 1982.

⁹⁰⁹ Aslan, a.g.m., s. 301.

⁹¹⁰ "Yükseköğretim Kanunu", **Resmi Gazete**, S 17506, 6 Kasım 1981.

⁹¹¹ Ergün Aybars, "Türk Devrim Tarihi Dersleri Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir?", **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu**, Yay. haz. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara 1994, s. 293.

⁹¹² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Enver Ziya'dan Anılar", **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1982, s. 2.

⁹¹³ "Üniversitede Bir İnkılap Enstitüsü Tesis Ediliyor", **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1933.

⁹¹⁴ bk. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengireşk, **1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997.

sıl bir program izleneceği, derslerin kimler tarafından verileceği konusunda açıklamalarda bulundu. Bayur, bu dersin daha etkili ve verimli bir biçimde yürütülebilmesi için konularına göre askerî, hukuki, iktisadi ve harici siyaset olarak dört ana bölüm altında sınıflandırıldığını, her bölümün farklı kişiler tarafından anlatılacağını ifade etti. Buna göre, askerî kısım Recep Bey (Peker), hukuki kısım Mahmut Esat Bey (Bozkurt), iktisadi kısım Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ve harici siyaset kısım ise Yusuf Hikmet Bayur tarafından öğretilenecekti⁹¹⁵. Bu kişiler doğrudan Atatürk tarafından görevlendirilmişti⁹¹⁶. Daha sonra 15 Nisan 1942’de 4204 sayılı Kanun ile dersin sorumluluğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü’ne verilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ise dersin *Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* adıyla bütün fakülte ve yüksekokullarda iki yarıyıl okutulması kararlaştırılmıştır. 20 Mart 1968’de ise dersin adı *Türk Devrim Tarihi* olarak değiştirilmiştir⁹¹⁷.

12 Eylül Dönemi’nde ise 6 Kasım 1981’de çıkarılan 2547 sayılı Kanun ile tüm yükseköğretim kurumlarında Türk dili, yabancı dil derslerinin yanı sıra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi de okutulması gereken zorunlu dersler arasına alındı⁹¹⁸. Bu Kanun ile dersin zorunlu olma niteliği korunurken ders isminde bir değişikliğe gidildi. Türk Devrim Tarihi dersindeki *devrim* sözcüğü değiştirilerek dersin adı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi oldu. YÖK’ün kurulması ile birlikte ders dört yıllık lisans öğreniminin tamamına yayıldı. Konularda yeniden düzenlemelere gidildi ve konuların ağırlık noktasını inkılâplar, ilkeler ve Atatürkçülük oluşturdu. Ortaöğretimde olduğu gibi üniversite kitaplarında da olaylar 1938 yılına kadar getirildi ve yakın dönem konuları ders kitaplarından kaldırıldı. Bir bakıma 1938’den sonraki demokrasiye geçiş süreci müfredattan silinmiş oldu⁹¹⁹.

Başlangıçta bizzat Atatürk tarafından görevlendirilmiş, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda bakanlık, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yapmış, önemli siyasal kimlik taşıyan devlet adamları ve dönemin önde gelen akademisyenleri tarafından verilen İnkılâp Tarihi dersleri⁹²⁰; 1934’ten itibaren gerek ortaöğretimde gerekse üniversitelerde çeşitli şekillerde okutula geldi. Fakat 12 Eylül rejiminin yoğun bir şekilde eğitim sisteminin tüm basamaklarına bu dersi yayması, toplumda bir

⁹¹⁵ “İnkılâp Enstitüsü Açıldı”, *Cumhuriyet*, 5 ve 6 Mart 1934 sayıları.

⁹¹⁶ Velidedeoğlu, a.g.m., s. 2.

⁹¹⁷ Yasemin Doğaner, “Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar-Hacettepe Üniversitesi Örneği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XXI, (Temmuz 2005), s. 591.

⁹¹⁸ “Yükseköğretim Kanunu”, *Resmi Gazete*, S 1750, 6 Kasım 1981.

⁹¹⁹ Aktaş, a.g.t., s. 302.

⁹²⁰ Velidedeoğlu, a.g.m., s. 2.

bıkkınlık ve soğuma sürecini de beraberinde getirmiştir. Askerî yönetimin bu zorlayıcı tavrı İnkılâp Tarihi dersinin sanki 12 Eylül darbesiyle birlikte eğitim müfredatlarına girdiği gibi yanlış bir kanıyı da oluşturmuştur. 12 Eylül'ün yarattığı bu bilgi kirliliği, 2012'de basında çıkan YÖK'ün Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini üniversitelerden kaldıracağı ile ilgili tartışmalı haberlerde açıkça görülmektedir. Birçok haber sitesi YÖK, *12 Eylül ürünü olan İnkılâp Tarihi dersinin üniversitede okutulmaması üzerine çalışıyor* başlığı ile verdi. Birçok üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, dersin kaldırılmasına karşı çıkmakla birlikte, konuyla ilgili yaptıkları açıklamada, bu dersin 1933'ten beri var olduğunun, 12 Eylül Dönemi'nde bazı değişikliklere uğrayarak okutulmaya devam edildiğinin altını çizmekteydiler⁹²¹.

3.7.4. Genel Tarih Dersi

12 Eylül rejimi, 1981 yılı içerisinde bir tür doktrin dersi olarak gördüğü İnkılâp Tarihi dersiyle ilgili yeni döneme uygun çeşitli düzenlemeler yaptıktan sonra 1982'den itibaren genel tarih konularını kapsayan ortaöğretim tarih dersleriyle ilgili düzenlemeler de yaptı. 1983 -1984 öğretim yılında ortaöğretim kurumlarında uygulamaya konulmak üzere 29 Ağustos 1983'te tarih dersi programı yayımlandı ve aynı zamanda programa uygun olarak ders kitabı yazdırılması da kararlaştırıldı⁹²². Söz konusu ders programı üzerinde 12 Eylül Dönemi'nin etkilerinin daha sağlıklı tespit edilebilmesi için bir önceki tarih dersi programı ile karşılaştırmak gerekir. 29 Ağustos 1983'te yayımlanan tarih dersi programından önce uygulamada olan program 27 Eylül 1976'da yayımlanmıştı⁹²³. Bu tarihte I. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan AP-MSP-MHP-CGP partilerinden oluşan koalisyon hükümeti iktidarda olduğundan eğitim politikalarında Türk-İslam Sentezi görüşünün belirgin etkileri görülür. Bu hükümetin kurulmasında Aydınlar Ocağı çevresinin de etkili olduğunu belirtmek gerekir⁹²⁴. Hükümet programındaki *müfredat programlarının milli kültürümüze uymayan kısımları değiştirilecek, milli bir kültür siyaseti takip edilmek suretiyle, milletimizi meydana getiren değerler etrafında milli bütünlük kuvvetlendirilecektir. Güçlü bir milli kültür hareketinin, milletimizi zararlı dış tesirlerden koruyacağına inanıyoruz*⁹²⁵ gibi ifadelerle Türk-İslam Sentezi görüşünün bütün sorunların kaynağında milli kültürün ihmal edilmesini görmesi örtüşmektedir. Hükümet programında işaret edildiği gibi birçok der-

⁹²¹ "Atatürk İlkeleri dersi hep vardı", <http://www.hurriyet.com.tr/ataturk-ilkeleri-der-si-hep-vardi-21349564> (01.07.2018).

⁹²² **MEB Tebliğler Dergisi**, C 46, S 2146, 29 Ağustos 1983.

⁹²³ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 39, S 1900, 27 Eylül 1976.

⁹²⁴ Tanıl Bora ve Kemal Can, **Devlet, Ocak, Dergah: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yay., 10. Baskı, İstanbul 2015, s. 111.

⁹²⁵ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, haz. İrfan Neziroğlu ve Tunçer Yılmaz, C 6, TBMM Basımevi, Ankara 2013, s. 4597.

sin müfredat programı yeniden ele alındı ve ders kitapları yeniden yazdırıldı. Konuyla ilgili Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem, Milli Eğitimin çağın ilim ve teknolojisini takip edecek seviyede bulunabilmesi bakımından, bilim ve aklın yanında *millilikle de donatılması ve böylece Devletimizin millî devlet vasfına lâyık olması için, okulun her yönden, bütünüyle millî karakterin oluşturulmasında rolü ve görevi bulunması gerektiğini, millî okula, milliyetçi öğretmen ve millî muhteva ile yön verilebileceğini*; hazırlanan yeni ders müfredatlarının ve kitaplarının bu amaca uygun bir şekilde hazırlandığını ifade edecektir. Bu bağlamda 1976-1977 öğretim yılında Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe grubu gibi derslerinin yanında tarih dersi programının amaçları da yeniden tespit edildi ve lise Tarih I ve II ders kitabı ısmarlama yoluyla İbrahim Kafesoğlu'na yazdırıldı. Fakat ders müfredatları ve kitapları üzerindeki siyasi hesaplaşma devam etti. Ocak 1978'de Bülent Ecevit'in hükümeti kurması ile birlikte aynı yıl Talim Terbiye Kurulu İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin gibi Türk-İslam Sentezi görüşünü savunan yazarların kitaplarını uygulamadan kaldırdı. Talim Terbiye Kurulunun karar gerekçesinde, bu ders kitaplarının amaçları, ilkeleri, açıklamaları, içerikleri ve izlenen yöntemleri yönünden günün ihtiyaçlarına cevap vermediği ve eğitim anlayışı ile gereği gibi uyum sağlayamadıkları; yaşayan dili ve öğrencilerin dil düzeyini dikkate almadıklarından uygulamadan kaldırılmaları için Bakanlık olurlarına sunulduğu ifade edilmekteydi⁹²⁶. Bu kez liselerde Kafesoğlu'nun yazdığı Tarih I ve II ders kitabı yerine, Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın yazdıkları Tarih I-II ve III okutulmaya başlandı⁹²⁷. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle sosyal bilimler alanındaki derslerin müfredatlarında yapılan düzenleme süreçleri incelendiğinde bu düzenlemelerin daha çok hükümetlerin ideolojik eğilimine göre yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül Dönemi'nde yayımlanan tarih programı ile 1976 programı birçok açıdan benzerdir. Her iki programın öğrencilere yönelik amaçlar kısmında da tarihsel değerler, Türklük, kahramanlık, geçmişi yüceltme, dünya medeniyetleri arasında ayrı ve anlamlı bir yere sahip olunması gibi milliyetçi bakış açısını somutlayan değerler ön plandadır. Her iki programın amaçları arasında yurdunu seven, geçmişiyle ve tarihi Türk büyükleriyle gurur duyan, köklü bir tarihe sahip olmanın özgüvenini yaşayan ve Atatürk ilkelerine bağlı gençler yetiştirmek vardır. 1976 programında Türk-İslam Sentezi anlayışı daha baskın⁹²⁸ iken 1983 programında ise Türk milliyetçiliğini güçlendirmeye yönelik bir tutumla birlikte 12 Eylül rejiminin güncel kaygıları da programa yansıtılmıştır. 1983 tarih dersinin programında, dersin amaçlarından bazıları şu şekildedir:

⁹²⁶ MEB Tebliğler Dergisi, C 41, S 1989, 12 Haziran 1978.

⁹²⁷ MEB Tebliğler Dergisi, C 41, S 1987, 29 Mayıs 1978.

⁹²⁸ MEB Tebliğler Dergisi, C 39, S 1900, 27 Eylül 1976.

1) *Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetler, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak;*

2) *Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanatseverliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;*

3) *Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evladı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümit ve güven vererek Türk milletine, dünya milletleri içinde layık olduğu yeri sağlamak...*

4) *Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;*

5) *Milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır*⁹²⁹.

Programın açıklamalar kısmında ise tarih dersinin temelini *Türk ve Türkiye tarihi* olacağı, ayrıntılı bir siyasi tarih anlayışı yerine, daha çok Türklerin kültür ve medeniyet tarihi üzerinde durulacağı, diğer milletlerin tarihleri işlenirken de aynı uygulamanın esas alınacağı, konulara Türk ve dünya tarihi açısından önemleri ölçüsünde ağırlık verileceği ve gerektiğinde Türk tarihi ile karşılaştırmalar yapılacağı ifade edilir. Ayrıca *Türk milletinin başarıları göz önüne getirilecek, milletimizin geleceğine güvenen, üstün ahlak değerlerini benimsemiş, hürriyet ve demokrasi anlayışını kavramış, milli bilince sahip, aydın, uyanık, sorumluluk almaya kararlı vatandaşlar yetiştirme* görevinin de ön planda tutulacağı belirtilir. Türklerin farklı zamanlarda ve yerlerde ayrı ayrı devletler kurmalarına rağmen kendilerine has kültür ve medeniyetlerini bozmadıkları, gittikleri yerlerde de yaydıkları ve kesintisiz bir milli kültür meydana getirdikleri, İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli hizmetlerde bulduklarının belirtileceği ifade edilir. Öğrencilerde, Türk büyüklerinden *miras kalan ve gelenekleşmiş çalışkanlık, cesaret, güçlükleri yenme, fedakârlık ve onurluluk gibi meziyetlerini devam ettirme bilincinin* uyandırılacağı belirtilir. Yine programın açıklamalarında, *büyük devletler, imparatorluklar ve medeniyetler yaratmış, şanlı zaferler kazanmış milletimizin, zaman zaman büyük şanssızlıklara, haksızlıklara da uğramış olduğunun da belirtileceği, fakat tarihin derinliklerinden gelen ve büyük bir*

⁹²⁹ MEB Tebliğler Dergisi, C 46, S 2146, 29 Ağustos 1983.

millet olmanın verdiği güçle, tarihten ve doğuştan gelen yetenekleriyle her zaman dimdik ayakta durduğuna öğrencilerin dikkatinin çekileceği ifade edilir. Tarih dersiyle öğrencilere, yurttaşlık ödevleri kavratılacak, yurt ve cumhuriyet sevgisi, kanun ve nizam duygusu telkin edilecek'tir⁹³⁰.

1983 tarih dersi programı ile 1976'daki program iki noktada farklılaşır ve burada güncel kaygılarla hareket eden 12 Eylül rejiminin ders programı üzerindeki saptırıcı etkisi ortaya çıkar. Bunlardan ilki 1950 sonrası konularını içeren ünitelerin programdan çıkarılmasıdır. 1976'daki programda lise III için hazırlanmış ve genel tarih dersi ile birlikte verilen Türkiye Cumhuriyeti ve Türk İnkılap Tarihi dersi konuları Mondros Mütarekesi ile başlamakta 1960'lara kadarki gelişmeler ele alınmaktadır⁹³¹. Daha önce bahsedildiği üzere 12 Eylül rejimi İnkılâp Tarihi ders konularını 1938'de sonlandırırken genel tarih dersinin konularını da kronolojik olarak II. Dünya Savaşı ile sınırlandırmaktaydı. Yine 1983 tarih dersi programında genel tarih ders konularının, İnkılâp Tarihi konuları ile ilişkilendirilerek anlatılması öngörülmekteydi. Söz konusu programın açıklamalar kısmında, Türk tarihindeki *ünlü devlet adamları, kahramanlar, ıslahatçılar veya başka kavim ve milletlerin 'Büyük' unvanını almış krallar ve imparatorları ile Atatürk'ün kişiliği; onların bıraktığı eserlerle, inkılâbımızın yeniliklerinin karşılaştırılması*, bu karşılaştırma yapılırken kişilerin ve kurumların buldukları zamana göre değerlendirilmesi, Atatürk'ün 20. Yüzyıldaki üstün kişiliğinin vurgulanması ve Atatürk ilke ve inkılâplarının eşsizliğinin belirtilmesi öngörülmekteydi. Programda genel tarih konuları tarihsel süreciyle ele alınırken özellikle dönüm noktalarının İnkılâp Tarihi konuları ile ilişkilendirilmesi istenir. Türkiye'nin tarihinde dönüm noktasını oluşturan Malazgirt ve Miryokefalon savaşları anlatılırken Kurtuluş Savaşı sonundaki Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesinin önemine de değinileceği, 1683 yılındaki Viyana bozgunu ve bundan sonra devam eden yenilgiler açıklanırken *Osmanlı topraklarındaki geri çekilmenin Sakarya Meydan Muharebesi ile son bulduğu ve Türk milletinin ters giden talihinin, Büyük Kurtarıcımız Atatürk ile değiştiğinin* açıklanacağı ifade edilir. Yine programda, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlara verilen kapitülasyonlardan bahsedilirken, süreç içerisinde Osmanlı Devletinin ekonomik açıdan sömürülmesine yol açan bu kapitülasyonların Lozan Barış Antlaşması ile kaldırıldığı üzerinde durulacağı belirtilir. Osmanlı imparatorluğunda yapılan ıslahat hareketleri anlatılırken, bu ıslahatların Atatürk inkılâplarının getirdiği yeniliklerle karşılaştırılacağı ve Atatürk'ün inkılâpçı kişiliğinin önemle belirtileceği ifade edilir. Türk tarihindeki kültür ve sanatla ilgili gelişmeler anlatılırken, Cumhuriyet Dönemi kültür ve sanatıyla karşılaştırılacağı, Atatürk Dönemi'nde bu alanda başlatılan yeniliklerin değerinin kavratılacağı belirtilir. Sonuç olarak programda, genel tarih konularının İn-

⁹³⁰ MEB Tebliğler Dergisi, C 46, S 2146, 29 Ağustos 1983.

⁹³¹ MEB Tebliğler Dergisi, C 39, S 1900, 27 Eylül 1976.

kılâp Tarihi konuları ile bağlantılı olabilecek tüm bölümlerinde Atatürk'e ve inkılâplarına değinilmesi istenir⁹³².

3.7.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi

12 Eylül askerî yönetiminin tartışmalı uygulamalarından biri de din kültürü ve ahlak bilgisi dersini zorunlu hale getirmesidir. Fakat Türkiye'de din eğitiminin örgün eğitim sistemi içerisinde yer alıp almaması konusu, Tek Parti Dönemi'nden itibaren süregelen önemli bir tartışma konusuydu. 1946 yılına kadarki uygulanan laiklik politikalarındaki amaç dine zarar vermeden onu devletten ayırmak; siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda din ve din adamlarının vesayetine son vermek ve böylece İslamı, çağdaş, Batılı ve bir ulus devletteki dinin rolüne indirgemektir. Bu amaçla Tek Parti Dönemi'nde oldukça katı laiklik politikaları izlendi. Bu politikalar kendini, eğitim programlarından din derslerinin çıkarılması ile açıkça gösterdi⁹³³. Ortaöğretimde 1927'den sonra yapılan program geliştirme çalışmalarında ortaokul ve liselerden din dersleri kaldırıldı⁹³⁴. Din dersi öğretmenlerinin bir kısmı emekli edildi bir kısmı ise liyakatleri doğrultusunda başka derslerde görevlendirildi⁹³⁵. İlköğretimde ise aşamalı olarak söz konusu dersler kaldırıldı. 1924 ilköğretim programlarında bu ders *Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri* adı altında görülmekte, birinci sınıf hariç diğer sınıflarda haftada ikişer saat okutulmaktadır⁹³⁶. 1926 programında ise din dersleri üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saate indirilmektedir. 1930 programında din dersleri yalnızca beşinci sınıf programında bırakılmış, isteğe bağlı ve haftada yarım saat verilen bir ders haline gelmiştir⁹³⁷. Böylece din derslerinin 1930'lardan sonra ilkökullardan da kaldırıldığı görülmektedir. 1930'da İmam ve Hatip Okullarının kapatılması, 1933'te İlahiyat Fakültesinin kapatılması ve ilk ve ortaöğretim programlarından din derslerinin çıkartılması ile Türkiye'de resmi dini eğitim 1949 yılına kadar durduruldu veya kesintiye uğradı⁹³⁸. Bu durum din eğitimiyle ilgili tartışmaları da beraberinde getirdi.

Anayasa'nın laiklik esası ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu karşısında, Mil-

⁹³² MEB Tebliğler Dergisi, C 46, S 2146, 29 Ağustos 1983.

⁹³³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 408.

⁹³⁴ Hıfzı Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler", *75 Yılda Eğitim*, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul Haziran 1999, s. 199.

⁹³⁵ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, TCKB Yay., Ankara 1994, s. 28.

⁹³⁶ Akyüz, a.g.e., s. 348-349.

⁹³⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 212; Akyüz, a.g.e., s. 348-349.

⁹³⁸ Cemal Tosun, "Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ve Din Görevlisi Yetiştirme Alanında Değişme", *V. Türk Kültür Kongresi: Eğitim*, C IV, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, ss. 90-91.

li Eğitim bünyesinde din eğitiminin yeri olup olmadığı tartışması özellikle çok partili hayata geçildiği dönemde açığa çıktı. Aralık 1946'da Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin müzakere edildiği Meclis oturumunda CHP'nin birçok üyesi dini eğitimin tekrar kurulması lehinde konuştu. Bu konuşmalarda, dini eğitimin toplum için önemli bir ihtiyaç olduğu; din eğitimi konusunda yaşanan sürecin, halkı din ile ilgili ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikli insanlardan yoksun bıraktığı, yeni nesillerin din eğitiminden yoksun olmasından dolayı oluşan boşluğun komünizm gibi ideolojiler tarafından doldurulabileceği ifade edildi. Başbakan Recep Peker bu üyelerin din eğitimiyle ilgili isteklerini reddetti⁹³⁹. Ancak dini eğitimle ilgili tartışmalar gerek basında gerekse Mecliste sürüp gitti ve sonunda hükümet 1949'da din dersinin ilkokullarda okutulmasına karar verdi. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu tarafından valiliklere gönderilen yazıda, Anayasa'nın vicdan hürriyeti esasının doğal bir sonucu olarak vatandaşların çocuklarına din eğitimi verme haklarını kullanmalarına imkân sağlamak amacı ile din derslerinin konulduğu, laiklik prensibinden dolayı öğretim kurumlarında hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin zorunlu olarak öğretilmesinin söz konusu olmadığından bu derslerin okutulmasında isteğe bağlılık esasının benimsendiği ifade edilmekteydi. Söz konusu derslerin program dışı saatlerde ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıflarında haftada ikişer saat okutulacağı, sınıf geçme durumu ile ilgisinin olmayacağı, belirtilmekteydi. Ayrıca ders isteğe bağlı olduğundan çocuklarının din derslerini almasını isteyen veliler bu taleplerini önceden yazılı olarak okul idarelerine bildireceklerdi⁹⁴⁰. Dini eğitimle ilgili ikinci adım 1950'de DP hükümeti tarafından geldi. Hükümet 4 Kasım 1950'de *çocuklarına din derslerini okutmak istemeyen ebeveyn bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde bu çocukların bu ders ve imtihanından muaf tutulmaları* ve geriye kalan çocukların din dersi görmelerini kararlaştırdı. Bu kararlar din dersinin isteğe bağlı olması esasını benimsenmiş fakat bu kez 1949'daki uygulamadan farklı olarak program içi bir ders haline dönüştürülmüştür⁹⁴¹.

1950'den sonra din dersleri ortaöğretim kurumlarının da bütün sınıflarına yayılarak 1980'e kadar devam etmiştir⁹⁴². Bu süreçte siyasi iktidarların laiklik anlayışlarındaki değişimler, din derslerindeki gelişmeleri de doğrudan etkilemiş, din eğitimiyle ilgili tartışmalar da sürekli güncelliğini korumuştur. Milliyetçi ve muhafazakâr hükümetlerin iktidarda olduğu dönemlerde din derslerinin örgün eğitim sistemi içerisindeki ağırlığının artırılmaya çalışılması laik ve Kemalist kesimlerin sürekli tepkisiyle karşılaşmış ve bu hükümetler

⁹³⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 3, D: VIII, B: 22, Toplantı:1, 24.12.1946, ss. 427-446.

⁹⁴⁰ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 11, S 524, 7 Şubat 1949.

⁹⁴¹ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 13, S 625, 15 Ocak 1951; **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1950.

⁹⁴² Ahmet Gürtaş, "Türkiye'de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları", **Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlimi Seminer Tebliğleri Ankara 9-10 Mayıs 1981**, Aydınlar Ocağı, İstanbul 1981, s. 150.

zaman zaman Atatürk düşmanlığıyla, din istismarıyla suçlanabilmişlerdir. Diğer yandan Atatürk'e ve onun inkılâplarına dayanarak din eğitime karşı çıkan kesimler ise din düşmanı ilan edilebilmişlerdir. Din eğitiminin siyasal alana çekilerek gruplar arası çatışma konusu olması, siyasal iktidarların ideolojik yönelimlerine göre farklı tavırlar sergilemeleri sonucunda eğitim sistemi için din eğitimi önemli bir problem haline dönüşmüştür. Laik ve Kemalist kesimler ve bazı sol gruplar düşünce inanış ve mezhep farklılıklarından dolayı örgün eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin laiklik ilkesine aykırı bulmaktaydılar. Muhafazakâr ve milliyetçi kesimler ise laikliğin dinsizlik olmadığını, din eğitiminin önemli bir ihtiyaç olduğunu ve bu ihtiyacın karşılanmasının din ve vicdan hürriyeti hakkının kullanılmasyla ilgili olduğunu ileri sürmekteydiler. Din eğitiminin isteğe bağlı olmasını eleştiren bu kesimler, din derslerinin örgün eğitim sistemi içerisinde zorunlu dersler arasında yer alması gerektiğini savunmaktaydılar⁹⁴³.

1946'dan itibaren örgün eğitim sistemi içerisinde din eğitiminin yer alması Anayasa'nın laiklik esasına ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na aykırı olup olmayacağı, din eğitiminin okullarda isteğe bağlı mı yoksa zorunlu mu olması gerektiği tartışmaları, farklı görüş ve uygulamaları 1980'e kadar sürüp gelmişti. 12 Eylül rejiminin ise başlangıçta bu tartışmalardan hangisinden yana tavır takınacağı konusunda kararsız ve çekimser kaldığı anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 18 Aralık 1980'de yaptığı açıklamada, *Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi söz konusu değildir* diyecektir⁹⁴⁴. Askerî yönetimi din dersinin zorunlu yapılması noktasında kararsızlıktan kurtaran ve yönlendiren Aydınlar Ocağı gibi muhafazakâr - milliyetçi çevreler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çevrelerin temel söylemi, siyasal şiddetin ve toplumsal huzursuzluğun ardındaki en önemli sebeplerden birinin materyalist ve pozitivist bir eğitim sistemi olduğu, dinin toplumun birliğini ve bütünlüğünü sağlayıcı önemli bir unsur olduğu yönündeydi. Aydınlar Ocağı bu yaklaşımlar doğrultusunda 9-10 Mayıs 1981'de *Milli Eğitim ve Din Eğitimi* konulu bir seminer düzenledi. Ocak Genel Başkanı Salih Tuğ açış konuşmasında, düzenlenen seminerin önemli amaçlarından birinin din eğitimi konusunda *vazgeçilmez prensipleri tespit etmek* olduğunu ve bu tespitlerin *icracı mevkiinde bulunan* devlet adamları tarafından dikkate alınacağını ümit ettiklerini ifade edecektir⁹⁴⁵. Din Eğitimi Komisyonuna sunulan tebliğlerde, insanların din ihtiyaçlarını tatmin etmenin devletin görevi olduğu (s.119), laikliğin din düşmanlığı olmadığı (s.124), gerçekten laikliğin uygulanması durumunda İslamiyet'in bundan zarar gör-

⁹⁴³ Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1982, ss. 117-137; Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Yay., İstanbul 2016, ss., 201-206.

⁹⁴⁴ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1980, s. 10.

⁹⁴⁵ **Milli Eğitim ve Din Eğitimi İleri Semineri Tebliğleri**, Ankara 9-10 Mayıs 1981, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1981, Önsöz.

meyeceği, Atatürk'ün İslam dinine güçlü bir şekilde sahip çıktığı (s.132); din eğitimine 1961 Anayasası ile getirilen isteğe bağlılık kaydının laikliğin gereği değil, aksine laikliğe ve vicdan hürriyetine aykırı bir sınırlama olduğu, yeni Anayasa'nın hazırlanmasında bu sınırlamanın kaldırılması gerektiği (s.152) ileri sürülen görüşlerdendi. Ayrıca din eğitiminin okullarda gereği gibi verilmemesinin ailelerin çocuklarını okula göndermemesinde etkili olduğu (s.155), materyalist bir eğitim sisteminin resmi ideolojinin aleyhine hatta devleti ve Cumhuriyeti yıkıcı nesiller yetiştirdiği, (178) ifade edilmekteydi. Sonuç olarak din dersinin devletin denetimi altında birinci sınıftan başlamak üzere zorunlu olarak ilkokullarda (s. 163) ve ortaokullarda haftada ikişer saat, liselerde haftada üçer saat okutulması (s. 172), ortaokullarda seçmeli dersler arasına Kur'an dersi konması gerektiği (s.163) önerilmekteydi⁹⁴⁶. Söz konusu seminerde din eğitimiyle ilgili tespitlerin yeni olmadığını, aslında bu görüşlerin milliyetçi-muhafazakâr kesimler tarafından 1950'den beri ileri sürüldüğünü de belirtmek gerekir.

Din dersinin darbe koşullarından yeniden şekillenerek zorunlu dersler arasında yer alması süreci izlendiğinde, Aydınlar Ocağı'nın *Milli Eğitim ve Din Eğitimi* konulu seminerinde önerilen görüşlerin askerî yönetim üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu etki Kenan Evren'in basın toplantılarında ve yurt konuşmalarında *laikliğin dinsizlik olmadığı* veya Atatürk'ün İslam dinine son derece saygılı olduğu ifadelerine sık sık yer vermesinde, Talim Terbiye Kurulunun din eğitimiyle ilgili kararlarında ve Anayasa'nın konuyla ilgili maddesinin hazırlanmasında kendisini gösterdi. Evren Erzurum'daki 23 Temmuz 1981 tarihli konuşmasında, ailelere *gizli yerlerde hainane emellerini gerçekleştirmek için kuran kursu açan cahil kişilere* çocuklarını teslim etmemelerini ifade ettikten sonra ilkokul, ortaokul ve liselere zorunlu din dersi konacağı ve bu surette çocukların din bilgisini okullarda alacaklarını belirtti. Ayrıca Evren, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini, okullara zorunlu din dersinin konmasının laikliğe aykırı olmadığını belirtti. Evren, *Atatürk de 'Dini cehlin elinden alıp ehline vermek gerekir' demiş ve Tevhid-i Tedrisat Kanununu çıkarmıştır* ifadeleriyle de konuyu Atatürk ile de ilişkilendirmekteydi⁹⁴⁷. Evren başka bir yerde din derslerini neden zorunlu yaptıklarını şöyle açıklamaktaydı:

Anayasa'nın hazırlanması çalışmaları başladığı sıralarda öğrencilerin okullarda kafi din kültürü alamadıkları, bu yüzden inançlarının zayıf olduğunu, hayata atıldıklarında manevi değerlere önem vermedikleri, maddiyatçı, çıkarıcı, Allah korkusu olmayan, ahirete inanmayan, içinde bulunduğumuz dünya nimetlerinden her ne pahasına olursa olsun, gayri meşru yollara bile başvurup yararlanmayı esas kabul eden, yardımlaşma dediğimiz, yoksulla-

⁹⁴⁶ **Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri Tebliğleri...**

⁹⁴⁷ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 362.

rı sevindirme dediğimiz değerleri bir kenara bırakan ahlak sınırlarını hiçe sayan bir toplum oluşacağı dile getirilmeye başlandı. Bunun bilincinde olan bir kısım aile, çocuklarının din bilgisi almaları, ahlak değerleri kazanmaları için onları mahallelerde açılan kur'an kurslarına gönderdikleri, oralarda bir takım cahil hocaların bu taze beyinleri tutucu yönde yıkadıkları anlatıldı. Dinsiz millet olmayacağına göre, yeni yetişen ve ileride ülke yönetimini ellerine alacak gençlerimizin dinimizin bazı gerçeklerini, yerine getirmeseler de, hiç olmazsa esaslarını bilmeleri gerektiğini düşündük⁹⁴⁸.

Daha önce değinildiği üzere din dersleri 1949'dan itibaren isteğe bağlı bir şekilde temel öğretim ve ortaöğretime yayılarak okutula gelmişti. Asıl tartışma bu dersin zorunlu yapıp yapılmaması noktasında yoğunlaşmaktaydı. Evren'in 23 Temmuz'da okullara zorunlu din dersi konulacağını açıklamasının ardından, daha önce MEB'e bağlı okullarda zorunlu din dersi konmasının söz konusu olmadığını açıklayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 25 Ağustos 1981'de zorunlu din dersi konusunda kabul edilen ilkeleri açıklayacaktır. Bakan Sağlam açıklamasında, laiklik ilkesi, düşünce ve vicdan özgürlüğünün zedelenmemesinin temel amaç olarak kabul edildiğini; cehaletin ve taassubun önlenmesinin, din sömürüsünün önüne geçilmesinin, öğrencilere ahlak ve inanç boşluğunu doldurmada yardımcı olunmasının din eğitiminde temel ilke olarak ele alındığını ifade etti⁹⁴⁹. Gerek Evren'in gerekse Sağlam'ın açıklamalarına göre, okullara zorunlu din dersi konulmasındaki amaç, din ve ahlak öğretimini devlet kontrolü altına almak, bu öğretimi uzman öğretmenlere yaptırmak, kayıt dışı açılan Kur'an kurslarının kapanmasını sağlamak veya yasaklamak, böylece yobazlığın ve gericiliğin önüne geçmektir. Çünkü devlet denetimi dışında olan Kur'an kurslarında Atatürkçülüğe ve laikliğe aykırı eğitim yapıldığı zaman zaman dillendirilmekteydi⁹⁵⁰.

18 Aralık 1981'de Talim Terbiye Başkanlığı, isteğe bağlı bir şekilde okutula gelen din bilgisi dersi programını yürürlükten kaldırdı ve mevcut din bilgisi ve ahlak derslerini din ve ahlak bilgisi dersi adı ile bir program bütünlüğü içinde birleştirilmesine karar verdi. Bu karara bağlı olarak yeniden hazırlanan din ve ahlak bilgisi dersi eğitim programına göre, bu dersin genel amacı şöyledir: *öğrenciye, Türk Milli Eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam Dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak⁹⁵¹...* Ayrıca din ve ahlak bilgisi dersinin progra-

⁹⁴⁸ Evren, Kenan, **Unutulan Gerçekler**, Tisamat Basım Sanayii, Ankara 1995, s. 119.

⁹⁴⁹ **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1981.

⁹⁵⁰ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 3, ss. 304-310; Oktay Akbal, "Din ve Ahlak Öğretimi Konusu", **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1982.

⁹⁵¹ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 45, S 2109, 29 Mart 1982.

mında bu dersin amacına ulaşabilmesi için laiklik ilkesinin her zaman göz önünde bulundurulacağı, vicdan ve düşünce özgürlüğünün zedelenmeyeceği, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirileceği, kimsenin dini uygulamalara zorlanmayacağı, namaz sure ve dualarının Arap harfleriyle yazdırılıp okutulmayacağı; vatan, millet ve Atatürk sevgisinin pekiştirileceği gibi öğretim ilkeleri tespit edilmişti⁹⁵².

1982-1983 öğretim yılından itibaren uygulanmasına karar verilen⁹⁵³ din ve ahlak bilgisi dersinin bu yeni eğitim programı ile 1976'da hazırlanan din bilgisi dersi programı karşılaştırıldığında, darbe koşullarının söz konusu dersin müfredatı üzerindeki saptırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. 1976'da hazırlanan din bilgisi dersi programında ne Atatürk'e ne de laikliğe atıf vardır; dersin temel amacının İslam dininin iman, ibadet ve ahlak (ilmihal) esaslarını öğretmek olduğu ifade edilir⁹⁵⁴. Ancak 1981'de hazırlanan program laikliğin *dinsizlik olmadığı* söylemi ve bazı güncel kaygılar üzerine inşa edildiğinden, programda Atatürk'e ve laiklik ilkesine aşırı atıf yapılmış, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilmesi, *Atatürkçülüğün dini yönden pekiştirilmesi* istenmiştir. Yine bu programa 1976'dakinde yer almayan *Laiklik ve İslamlık, Atatürk ve Dinimiz* gibi üniteler konulmuştur⁹⁵⁵. Bu dersin aktarımında yer yer Atatürkçülük ile İslam arasında kurulmaya çalışılan sentezin izlerine rastlanır. Bu nedenle dersin aktarımında İslam bilgisinin Atatürkçülük ekseninde ve Atatürk'ün bu konudaki çeşitli sözleri esas alınarak iletilmesi eleştirilere uğramıştır.

Anayasa'nın hazırlanması sürecinde okullarda zorunlu din dersinin anayasa hükmü olması da gündemdeydi. Danışma Meclisi, Anayasa tasarısının *din ve vicdan özgürlüğü* başlığını taşıyan 24. maddesini 21 Ağustos 1982'de gündeme aldı. Daha öncesinde din dersinin okullarda zorunlu olmasını askerî yönetim benimsemiş ve bu doğrultuda MEB bazı düzenlemeler yapmıştı. Fakat ilginç bir şekilde Danışma Meclisi Anayasa Komisyonundan gelen 24. madde tasarısında din derslerinin zorunlu olduğuyula ilgili herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Söz konusu madde tasarısının üçüncü fıkrası şöyledir: *Din eğitimi ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine; küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.* Bu madde tasarısında 1961 Anayasası'ndaki gibi isteğe bağlılık esas alınmış görünmektedir. Ancak birçok Meclis üyesinin önermeleri üzerine, Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı söz konusu maddeyi yeniden düzenlemek üzere geri çekti⁹⁵⁶. Komisyon tarafından önermeler dik-

⁹⁵² MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2109, 29 Mart 1982.

⁹⁵³ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2113, 24 Mayıs 1982.

⁹⁵⁴ MEB Tebliğler Dergisi, C 39, S 1900, 27 Eylül 1976.

⁹⁵⁵ MEB Tebliğler Dergisi, C 45, S 2109, 29 Mart 1982.

⁹⁵⁶ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C 8, B: 132, 21.08.1982, s. 270.

kate alınarak yeniden düzenlenen madde metni 1 Eylül'de tekrar Meclis gündemine geldi. Bu kez farklı bir anlayışla hazırlanan madde metni Meclisteki müzakerelerden sonra son şeklini alarak kabul edildi. Söz konusu maddenin din eğitimiyle ilgili fıkrası şu şekildedir: *Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olup, Devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır*⁹⁵⁷. Maddeyle ilgili Meclisteki müzakereler izlendiğinde, bazı üyeler okullardaki din eğitiminin laikliğe aykırı olup olmadığı veya böyle bir eğitimin çocukların beyninde bir yıkama, şartlandırma şeklinde ortaya çıkıp çıkmayacağı yönündeki tereddütlerini dile getirdiler. Danışma Meclisi Üyesi Kamer Genç din eğitimiyle Atatürk ilkelerinin bağdaşamayacağını ifade ederken, Nermin Öztuğ ise din dersinin liselerde zorunlu okutulmasının sakıncalı olabileceğinden söz etti. Birçok Meclis üyesi ise zorunlu din dersini savundu. Bunlara göre, devletin denetim ve gözetimi dışında birtakım tarikatların ve mezheplerin görüşleri doğrultusunda yürütülen din eğitimi ve öğretiminin başlıca sebebi, İslam dininin devlet okullarında gereği gibi öğretilmemesinden idi. Bazı üyeler ise laikliğin dinsizlik olmadığını ve zaman zaman uygulanan katı laiklik politikalarından toplumun rahatsız olduğunu, din istismarının önüne geçilebilmesi için zorunlu din derslerinin gerekli olduğunu ifade ettiler. Yine bazı üyeler 12 Eylül'e gelmesinin nedenleri arasında dini ve ahlaki bilgilerin eksikliğinin de olduğunu belirttiler⁹⁵⁸.

MGK, Danışma Meclisince kabul edilen anayasa tasarısına nihai şeklini vermek üzere 18 Ekim 1982'de görüşmelere başladı. Danışma Meclisinde kabul edilen anayasa tasarısının din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesinin MGK Anayasa Komisyonu tarafından yeniden düzenlendiği anlaşılıyor. MGK'nın gündeme aldığı ve kabul ettiği maddenin zorunlu din ve ahlak dersiyle ilgili fıkrası şu şekildedir: *Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetimi ve denetimi atanda yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır*. Burada askerî yönetimin anayasa metnine müdahalesi ve saptırıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Danışma Meclisinin kabul ettiği fıkrada *din ve ahlak eğitim ve öğretimi* ifadeleri kullanılırken MGK bunu *din kültürü ve ahlak öğretimi* olarak değiştirir. Bunun gerekçesini Evren, eğitimin belirli bir yönde kişiye davranış kazandırma anlamına atfen, eğitim sözcüğünü metinden çıkardıklarını, din ve ahlak dersinin öğretim kapsamında okullarda okutulmasının asıl amacının öğrenciye din kuralları çerçevesinde din kültürü kazandırmak olduğunu, bu dersin herhangi bir genel kültür dersinden farklı olamayacağını ifade edecektir. Maddeyle ilgili görüşmelerden anlaşıldığı kadarı ile MGK, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin

⁹⁵⁷ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C 9, B: 140, 1.09.1982, s. 307.

⁹⁵⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C 9, B: 140, 01.09.1982, ss. 270-307.

zorunlu olmasını benimsemekte fakat bu dersin uygulamayla ilgili kısımlarını sakıncalı bulmaktadır. Örneğin öğrenci namazın nasıl kılınacağını teorik olarak öğrenecek ancak uygulamayla ilgili herhangi bir eğitim alamayacaktı. Ayrıca Danışma Meclisinde kabul edilen söz konusu maddede farklı dinlere mensup kişi veya gruplar göz önünde bulundurularak *İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır* hükmü yer almaktaydı. MGK bu hükmü metinden tamamen çıkartmıştır⁹⁵⁹.

Daha önceki anayasalara bakıldığında din dersiyle ilgili farklı tavırların benimsendiği görülmektedir. 1924 Anayasası'nın 80. maddesinde hükümetin *nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir* gibi genel bir kayıt konulmuş ve din eğitimi için ayrı kayıt ve şart konulmamıştı. 27 Mayıs darbesinden sonra askerî yönetimin önemle üzerinde durduğu konulardan biri din istismarıydı. Bu nedenle darbeden sonra hazırlanan 1961 Anayasasına din eğitimiyle ilgili ayrı bir kayıt konuldu. Anayasa'nın 19. maddesi dördüncü fıkrası *din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır* demekle laikliğin güvence altına aldığı vicdan ve din özgürlüğünü isteğe bağlılık gibi bir kayda tabi tutmaktaydı. Nihayet 7 Kasım 1982'de halkoyu ile kabul edilen 1982 Anayasasında ise daha önce değinildiği üzere ilgili 24. maddenin din dersiyle ilgili yürürlüğe girmiş fıkrası şöyledir: *Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.* Anayasa'nın bu hükmüne bağlı olarak din dersi ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer aldı.

Din ve ahlak öğretiminin devlet kontrolü altına alınarak din istismarının önüne geçilebileceği, laikliğin dinsizlik olmadığı aksine laiklikle İslamiyet'in bağdaştığı, dinin toplumsal bütünlüğü koruyucu bir unsur olduğu, zorunlu din dersinin devlet denetiminde verilmesinin laiklikle çelişen yönünün olmadığı yönündeki görüşler askerî yönetim tarafından benimsendi ve zorunlu din dersinin Anayasa hükmü haline getirilmesiyle sonuçlandı. Askerî yönetimin bu tavrı, toplumda bazı kesimlerin ciddi eleştirisine maruz kaldı ve 1950'lerden itibaren din dersi ile ilgili tartışmaları farklı bir boyuta taşıdı. Farklı dinlere mensup kişi veya grupların varlığı; düşünce, inanış veya mezhep ayrılıkları dolayısıyla okullardaki zorunlu din dersinin toplumsal barışı bozacak potansiyel faktörler yaratacağı⁹⁶⁰; zorunlu din dersinin Atatürk'ün

⁹⁵⁹ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 7, B:118, 18.10.1982, ss. 339-343.

⁹⁶⁰ Ahmet Çobanoğlu, **12 Eylül'ün Getirdikleri-Götürdükleri ve CHP'nin Serüveni**, Ülkü Basımevi, Konya 1992, s. 25; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **12 Eylül Karşı Devrim**, Evrim Yay., İstanbul 1989, s. 468-469.

laiklik ilkesinden çok keskin bir dönüşü simgelediği ileri sürülmektedir⁹⁶¹. Zorunlu din dersiyile ilgili tartışmalar sürekli güncelliğini korumuştur.

3.8. Okuma Yazma Seferberliği

Türkiye'de okuryazar oranının düşük olması, uzun yıllar önemli bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle okul çağı dışındaki nüfusun okuryazar olabilmesi için zaman zaman okuma-yazma seferberlikleri düzenlenmiştir. Bu yöndeki çabaların ilki ve en kapsamlısı 11 Kasım 1928'de *Millet Mektebi teşkilatına dair Talimatname*'nin Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilip yürürlüğe konulmasıyla başlatılmıştır. 51 maddeden oluşan bu Yönetmeliğin 4. maddesinde *Bu teşkilatın reis-i umumisi ve Millet Mektebi'nin Başmuallimi Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir* denilerek eğitime verilen önem vurgulanmıştır. Bu Yönetmelik ve Yeni Türk Harfleri Yasası ile örgün ve yaygın eğitim alanında kapsamlı bir seferberlik başlatılmıştır. Hazırlanan yönetmelikle köylerde 12-45, kentlerde 16-45 yaşları arasındaki kadın ve erkek tüm vatandaşlara okuma-yazma belgesi alma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece, ilköğretim çağındakilerin zorunlu okula alınması ve geriye kalanların ise yaygın eğitimle hızla Millet Mektebi halk dershanelerinden geçirilerek iki-üç yıl içerisinde okuryazar yapılması hedeflenmiştir. Bu okuma-yazma seferberliğinin en öncelikli amaçlarından biri vatandaşın cehaletten kurtarılmasıydı. Diğer bir amacı ise Yeni Türk Alfabesinin vatandaşlara öğretilmesiydi. Atatürk Dönemi'nde başlatılan okuma-yazma seferberliği uzun yıllar devam etti ve zamanla olumlu sonuçlar da elde edildi. Faka bir süre sonra hızını kaybeden okuma-yazma seferberliği 1950'lerde önemini yitirmeye başladı⁹⁶².

Bundan sonraki süreçte özellikle askerî darbeler döneminde okuma-yazma seferberliklerinin kapsamlı bir şekilde uygulanmaya çalışıldığı görülür. Aslında sadece okuma-yazma seferberliği değil, Atatürk Dönemi'ndeki eğitim ve kültür alanında uygulanan ve günün koşullarına göre başarılı sonuçlar elde eden diğer politikalara da yeniden güncellik kazandırarak uygulamaya geçirme çabası, Türkiye'de askerî darbe dönemlerinin adeta karakteristik bir özelliği olarak öne çıkar. Bu, özellikle 27 Mayıs ve 12 Eylül dönemlerinde göze çarpan bir durumdur. Daha önce de değinildiği gibi, MBK'yi oluşturan askerî cunta üyelerinin çoğunun Köy Enstitüleri ve Halk Evlerinin yeniden açılması gibi talepleri olmuştu. Okuma-yazma seferberliği de 27 Mayıs yönetimi tarafından yeniden ele alınmış ve Halk Eğitim Genel Müdürlüğü oluşturu-

⁹⁶¹ Uğur Mumcu, "Gözlem", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1982, s. 1, 11; Vehbi Hacıkadıroğlu, "Okullarımızda Arapça Öğretimi", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1983, s. 2; Dündar Akünel, "Sarıklı Anayasa", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1982, s. 2; "Zorunlu Din Dersi Kargaşaya Yol Açacak", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1982.

⁹⁶² Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 190-193.

rumuş ve yaygın eğitim sürdürülmeye çalışılmıştır⁹⁶³. Ancak 1928'deki okuma-yazma seferberliğinden sonra düzenlenmiş geniş kapsamlı ikinci büyük okuma-yazma seferberliğini ise 12 Eylül yönetimi başlatmıştır.

Toplumun eğitilmesine katkı sunması bakımından 12 Eylül rejimi, Atatürk'ün doğumunun 100. yıl kutlamaları çerçevesinde *okuma-yazma seferberliğini* kapsamlı bir şekilde başlattı. 16 Mart 1981'de MEB tarafından valiliklere gönderilen genelgede, Atatürk'ün *Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Türk harflerini her yurttaş, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik ve ulusseverlik ödevi biliniz. Bu ödevi yaparken düşününüz ki bir milletin yüzde onu; yirmisi okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır* buyruğuna atıf yapılarak, 1928'de başlatılan okuma yazma seferberliğinden bu yana 53 yıl geçmesine rağmen ülkede okuryazar sorununun çözülemediği, 1981 Türkiye'sinde 0-6 yaştan yukarı genel nüfusun %33,3'ü olan yaklaşık 13 milyon kişinin okuma-yazma bilmediği ifade edilmekteydi. Genelgede, sayılan tüm bu nedenlerden dolayı *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Milli Komitesi* ve MEB tarafından okuma-yazma seferberliğinin yeniden başlatılarak kalıcı tedbirlerle sürdürülmesine karar verildiği belirtilmekteydi⁹⁶⁴. Okuma-yazma kampanyasının amacı on üç milyonu aşkın okuryazar olmayan nüfusun eğitilmesinin gerekli görülmesiye de pek dile getirilmeyen bir başka amacı da askerî yönetimi başarılı ve halktan yana göstermek, bu kampanya aracılığıyla darbenin propagandasını yapmaktı⁹⁶⁵.

Herhangi bir kanun hazırlanmadan askerî yönetimin direktifleriyle başlatılan okuma-yazma seferberliği için kapsamlı bir kampanya başlatıldı⁹⁶⁶. 100. Yıl Kutlama Komitesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının sorumluluğunda 23 Mart 1981'de başlatılan okuma-yazma seferberliğine diğer bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar da katıldı⁹⁶⁷. Okuma-yazma seferberliğini tanıtmaya ve kampanyayı canlı tutmak amacıyla 8 milyon el ilanı bastırıldı, dağıtıldı ve bir kısmı ise Türk Hava Kurumu uçaklarıyla havadan atıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı ile işbirliği yapıldı ve din görevlileri aracılığıyla okuma-yazmanın önemini belirten hutbeler bütün camilerde okutuldu⁹⁶⁸. Evren, yurt gezilerinde okuma-yazma seferberliğinin üzerinde önemle durdu

⁹⁶³ Rıfat Okçabol, "Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi", **75 Yılda Eğitim**, Ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 256.

⁹⁶⁴ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁶⁵ Rıfat Okçabol, "Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi"..., s., 256.

⁹⁶⁶ **12 Eylül Öncesi ve Sonrası...**, s. 250-51.

⁹⁶⁷ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁶⁸ **Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu**, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

ve cehaletle mücadeleyi hadisler ve Kuran'dan ayetlerle açıklamaya çalıştı⁹⁶⁹. *Okuma-yazma bilen, bilmeyene öğretsin* gibi el ilanları çoğaltılarak duvarlara asıldı ve dağıtıldı⁹⁷⁰. TRT ile işbirliği yapılarak *demokrasiye geçiş* sloganları arasında *Okul Programı, Köylümüz-Köyümüz Saati, Günün İçinden, Kalem Tutan Eller* vb. yayınlarla seferberlik desteklendi⁹⁷¹. Örgün eğitim kurumlarının tüm bina, araç-gereç ve diğer kapasitelerinin okuma-yazma kurslarında kullanılması için önemli çabalar sarf edildi⁹⁷², kurslar için önemli miktarlarda doküman, ders araç ve gereci dağıtıldı⁹⁷³.

22 Mart 1981'de tüm yurttaki okuma-yazma seferberliğinin başlatıldığını açıklayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, gelecek yılları da içine alacak ve ülke genelinde uygulanacak okuma-yazma seferberliğinin cehalete karşı açılan savaşın adı olduğunu, 12 Eylül yönetiminin başlıca hedefi olduğunu ifade etti. Bakan Sağlam açıklamasında, okuryazar olmayanların en yakın eğitim kurumuna başvurup, okur-yazarlık belgesi almalarının onlara ilerde yeni olanaklar yaratacağı, bu yönde çeşitli yasal düzenlemelerin yapılacağını ifade ederek kampanyayı teşvik için çeşitli vaatlerde bulundu⁹⁷⁴. Yine kampanyaya teşvik için ücretsiz taşıma, çanta, mendil, takvim, kartpostal dağıtma, yaz tatili, şilt, okuryazarlık belgesi, ücretli izin, sicile etki gibi birçok yol denendi⁹⁷⁵.

Kurslar iki aşamada düzenlendi ve ikinci aşamayı bitirenlere ilkökul denkleğinde diploma verildi. Kurs programlarına, yoğun kampanyalar sayesinde en fazla katılım 1981 yılında sağlandı. Bu yıl tüm illerde 55.241 kurs açıldı ve bu kurslara 1.192.559 kişi katıldı⁹⁷⁶. 31 Mart 1981-1 Haziran 1983 döneminde ise 136.055 kurs açıldı ve 3.133.792 vatandaşın katılımını sağlandı⁹⁷⁷. Bu kampanya ile okuryazar oranı hızla arttı ve 1981'de genel nüfusun %67'si

⁹⁶⁹ **Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime...**, s. 1-14.

⁹⁷⁰ **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁷¹ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 193-194.

⁹⁷² **MEB Tebliğler Dergisi**, C 44, 2082 Sayılı Tebliğler Dergisine Ek, 16 Mart 1981.

⁹⁷³ Yetişkinler için 80 bin okuma-yazma eğitim programı bastırılmış ve illere dağıtılmıştır. İş ve Hayat için de alfabeden 1 milyon adet, Alıştırma ve İlkokuldan 1.200.000 adet, yetişkinler alfabesinden 1,5 milyon adet bastırılmıştır. Alfabenin kullanımı için 250 bin adet bastırılmıştır. 1,5 milyon okuryazarlık belgesi basılmış ve dağıtılmıştır. **Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu**, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

⁹⁷⁴ "Tüm Yurttaki Okuma-Yazma Seferberliği Başlıyor", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1981.

⁹⁷⁵ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 193-194.

⁹⁷⁶ **Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu**, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 17 Ocak 1983.

⁹⁷⁷ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 194.

okur-yazarken bu oran 1983'te %75'e⁹⁷⁸ ve 1985'te ise %83,2'ye ulaştı⁹⁷⁹.

Okuma-yazma kurslarına 12 Eylül yönetimi döneminde büyük katılım olmuş ve sivil yönetime geçildikten sonra katılımcı sayısı giderek azalmıştır. 1981-1983 döneminde okuma-yazma kurslarına katılımın fazla olmasında, askerî yönetimin halkı zorlaması ve sıkıştırmasının payı olduğu anlaşılmaktadır⁹⁸⁰. Ocak 1983'te Danışma Meclisi Milli Eğitim Komisyonu Başkanı Selçuk Kantarcıoğlu raporunda, Atatürk'ün direktiflerinin ilkökul seviyesinde bir öğrenim verilmesi yolunda olduğunu, okuma- yazma seferberliğinin kalıcı bir eğitim uygulaması olmadığını, halen 3 binden fazla köyde okul bulunmadığını, bu köyleri okula kavuşturmanın öncelikli hedef olması gerekirken okuma-yazma seferberliğine yıllık bir milyardan fazla para harcamanın kaynakları yanlış kullanılmaktan başka bir şey olmadığını, kurslara katılmayanların cezalandırılmasının adalet anlayışıyla bağdaşmayacağını ifade edecektir⁹⁸¹.

12 Eylül rejiminin başlattığı okuma-yazma kampanyası yasal bir dayanaktan yoksundu ve söz konusu uygulama askerî yönetimin direktifleri doğrultusunda yürütülüyordu. Bu nedenle askerî yönetim okuma-yazma kampanyasını kanun düzeyinde yasal bir dayanağa kavuşturmak ve kampanyanın gelecek sivil hükümetler tarafından da sürdürülmesini sağlamak için 18 Haziran 1983'te *Zorunlu İlköğretim Çağı Dışında Kalmış Okuma - Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okur-Yazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkökul Düzeyinde Eğitim-Öğretim Yaptırılması* hakkında kanunu çıkardı⁹⁸². Söz konusu Kanun'un amacı, *zorunlu ilköğretim çağı dışında kalmış okuma ve yazmayı bilmeyen veya çok az bilen bütün vatandaşların, Türk milli eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak, Devletin gözetim ve denetimi altında okuma ve yazma öğrenmelerini veya ilkökul düzeyinde öğrenim yapmalarını sağlamak* olduğu ifade edilmekteydi. Söz konusu Kanun, zorunlu ilköğretim çağı dışında kalmış, 45 yaşını doldurmamış tüm vatandaşların kurslara katılma zorunluluğu getirmekteydi. Kamu kurum ve kuruluşlarının okuryazar olmayan personelini, özel kurum ve kuruluşların da okuryazar olmayan işçilerini eğitmelerinin zorunlu olduğu belirtilmekteydi. Bunların dışında, mahalli mülki idare amirlerince tespit edilen okuryazar olmayan vatandaşların da okuma-yazma kurslarına katılmalarının zorunlu olduğu ifade edilmekteydi. Yine söz konusu Kanun'a cezalandırma maddesi de eklenmişti. Bu maddeye göre, Kanun'da belirtilen görevleri yerine getirmeyen kamu ku-

⁹⁷⁸ **Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime...**, s. 6.

⁹⁷⁹ Okçabol, "Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi"... , s. 256.

⁹⁸⁰ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁸¹ **Danışma Meclisi Millî Eğitim Komisyonu Raporu**, Esas No: 1/482, Karar No: 12, 15 Ocak 1983.

⁹⁸² **Resmi Gazete**, S 18081, 18 Haziran 1983.

rumları ile özel kurumların ve kurslara katılmayan vatandaşların para cezası ile cezalandırılacakları ifade edilmekteydi. Söz konusu Kanun'a okuma-yazma kurslarına katılım için bazı teşvik edici hükümler de eklenmişti. Buna göre, kurslara katılanlara öğrenci kimliği verilmesi, okuma-yazmayı kursla öğrenmiş yoksul kişilerin yükseköğrenim yapan çocuklarına kredi vermede, kurslara devam eden annelerin çocuklarına çalıştıkları kurum ve kuruluşların kreş ve anaokullarında öncelik tanınması öngörülmekteydi. Okuma-yazma kurslarında başarılı olan kişilerin işe alınmasında öncelikli olacağı, bu kişilere kooperatif veya banka kredilerinde bir defaya mahsus olmak üzere öncelik verileceği de teşvik hükümleri arasındaydı⁹⁸³.

3.9. 100. Yıl Etkinlikleri

1981 yılı, resmi ideoloji olarak Kemalizm veya Atatürkçülüğün yeni bir içerikle yeniden üretilmesinde bir dönüm noktasına da işaret eder. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı 1981'e denk geliyordu ve bu önemli yılın gereği gibi kutlanması ve çeşitli etkinliklerle anılması doğal karşılanacak bir durumdu. UNESCO da Atatürk'ün doğumunun 100. yılını *1981 Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri* arasına almıştı⁹⁸⁴. Fakat 12 Eylül yönetimi, 100. yıl kutlamalarını toplumda giderek rahatsızlık uyandırmaya başlayan baskıcı uygulamalarını maskeleyerek için kullanarak toplumdaki imajını olumlu yönde değiştirmeye çalıştı. Anarşi ve terör sebebiyle 12 Eylül müdahalesine karşı başlangıçta iyimser bir hava oluşmuştu. Askerî yönetimin giderek sertleşen uygulamaları, bu iyimser havanın giderek kaybolmasına ve toplumda yaygın bir hoşnutsuzluğun oluşmasına yol açmaya başlamıştı. 12 Eylül yönetimi ise bu durumun önüne geçmek, kamuoyunun gündemini başka bir yöne çekmek, toplumu Atatürkçülük etrafında birleştirmek için 100. yıl kutlamalarını önemli bir fırsata dönüştürdü. Bu konuda üst düzey bir subay şu ifadeleri kullanmaktaydı: *Allah'tan bu yıl Atatürk'ün 100'üncü Doğum Yılı'na rasgeldi. Yoksa ne yapardık bilmem*⁹⁸⁵... Devlet Başkanı Kenan Evren yoğun kutlama ve anma etkinlikleriyle ilgili şunları ifade etmekteydi: *Belki şu olmuştur, yani bir şeyi çok söylerseniz gına getirir. Ama ben ona dikkat etmeye çalıştım. Gına getirtmeyeceksiniz bir şeyden*⁹⁸⁶. Ancak 1981 yılı boyunca sürdürülen kampanya o kadar yoğundu ki Atatürk adının toplumda bir bıkkınlık yaratıp yaratmayacağından büyük bir endişe duyuldu⁹⁸⁷.

⁹⁸³ “Zorunlu İlköğrenim Çağı Dışında Kalmış Okuma - Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okur - Yazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim - Öğretim Yapıtırılması Hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, S 18081, 18 Haziran 1983.

⁹⁸⁴ http://unesco.org.tr/dokumanlar/anmakutlama/anma_kutlama.pdf

⁹⁸⁵ Nevzat Bölügiray, **Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)**, Tekin Yayınevi, Ankara 1991, s. 34.

⁹⁸⁶ Birand vd., **12 Eylül Türkiye'nin Miladı...**, s., 172.

⁹⁸⁷ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 34.

Darbeden hemen sonra MGK ilk toplantısında *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılı'nın Kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi Kurulması Hakkında Kanun Teklifini* ele aldı⁹⁸⁸. Bu, MGK'nın ele aldığı ilk kanun teklifiydi. Kanun'da 1981 yılının *Atatürk Yılı* olarak kutlanması ve Atatürk'ün anısına Ankara'da Atatürk Kültür Merkezi kurulması öngörülüyordu⁹⁸⁹. Anma ve kutlama etkinliklerini denetlemek ve desteklemek için de *Kutlama Koordinasyon Kurulu* oluşturulmuştu. 1981 yılı boyunca okullarda, fabrikalarda, iş yerlerinde, köylerde, çeşitli kurum ve kuruluşlarda Atatürk ile ilgili toplantılar, törenler, seminerler, konferanslar, sergiler, köşeler⁹⁹⁰ ve her ordu bölgesinde tatbikatlar düzenlendi⁹⁹¹. Atatürk Dönemi'ni çağrıştıran bir dizi etkinlik yapıldı. Evren, MGK üyeleri ile birlikte 19 Mayıs günü Samsun'u, Amasya Tamiminin yapıldığı 22 Haziran tarihinde Amasya'yı, Erzurum Kongresinin gerçekleştirildiği 23 Temmuz günü Erzurum'u, Sivas Kongresinin yapıldığı 4 Eylül günü Sivas'ı ziyaret etti⁹⁹². 1923 yılında yapıldığı gibi İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanması ve bu kongrede Türkiye'nin ekonomisinin ele alınması da etkinlikler arasındaydı⁹⁹³. Atatürk Dönemi'ni taklit eden etkin-

⁹⁸⁸ **Mili Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 1, B: 1, 19.09.1980.

⁹⁸⁹ *Amaç: Madde 1.- Bu Kanunun amacı, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün doğumunun 100 ncü yılı dolayısıyla, Türk devriminin, Türk ve İnsanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünleştiriciliğini, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışı ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmaktır.*

Görevler:

Madde 2. -Amacı gerçekleştirmek için;

*a) Atatürk'ün doğumunun 100 üncü yılı olması dolayısıyla, 1981 yılını, "Atatürk Yılı" olarak kullamak; bu maksatla yurt içinde ve dışında, çeşitli toplantılar, yarışmalar, törenler düzenlemek, düzenlenmesini teşvik etmek ve desteklemek; b) Atatürk'çü anlayışı ve davranışı her türlü yayın, yayım, kültür, sanat, eğitim, araçlarıyla ve çalışmalarıyla tanıtmak ve benimsemesine yardımcı olmak; c) Atatürk'çü aylaştan ve davranıştan hareketle milli birlik, beraberlik ve bütünlük duygusunu, düşüncesini ve şuurunu geliştirici, birleştirici, toplayıcı ve kaynaştırıcı Türk Milliyetçiliğini güçlendirecek çalışmalar yapmak; d) Atatürk'le ilgili her türlü yayın, yayım, inceleme, araştırma ve çalışma yapan resmi ve özel kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu ve işbirliğini sağlamak; e) Atatürk'ün anısına armağan olmak üzere ve Cumhuriyetin sembolü olarak 1981 yılında Ankara'da temeli atılacak olan Atatürk Kültür Merkezini kurmak, **Resmi Gazete**, S 17117, 26 Eylül 1980.*

⁹⁹⁰ 57 ilde Atatürk Ormanları kurulması, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin kurulması, Ankara'da Yüzüncü Yıl semtinin kurulması, Yüzüncü Yıl Uluslararası Boks Turnuvasının düzenlenmesi, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı nedeniyle bastırılan altın ve gümüş hatıra paraların satışa çıkarılması, Merkez Bankası'nın yüzüncü yıl anısına madalyon yaptırması, Mersin Uluslararası Yüzüncü Yıl Atatürk Festivali, İzmir Atatürk Fuarı vb. düzenlenen etkinlikler arasındadır. *Cumhuriyet*, 4 Ocak, 5 Şubat, 20 Mayıs, 8 Temmuz, 21 Ağustos, 01 Kasım, 20 Kasım 1981 sayıları; **12 Eylül Öncesi ve Sonrası...**, s. 205; **Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...**, s. 184.

⁹⁹¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 430.

⁹⁹² Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 318.

⁹⁹³ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1981.

likleri ve baston ve fötr şapka ile dolaşmasından dolayı Kenan Evren'in Atatürk'ün rolüne girdiği öne sürülmekteydi⁹⁹⁴.

100. yıl etkinlikleri kimi zaman şaşırtıcı bir şekilde bürünüyordu. Örneğin, Atatürk'ün Sivas Kongresi'nde Kurtuluş Savaşına atfen söylediği, *En küçük kıvılcımlardan büyük yangınlar çıkar* sözü itfaiye istasyonlarının duvarlarına yazılmaya başlandı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Atatürk'ün tedavisinde ve ölümünden sonra tahnit edilmesinde kullanılan tıbbî aletlerin sergisini açtı⁹⁹⁵. Tekel Genel Müdürlüğü *Atatürk Sigarası* üretmeye başlayacağını açıkladı⁹⁹⁶.

3.9.1. Atatürk Heykelleri

Anıtlar bulunduğu mekân ile bütünleşen, kültürel olarak bir kaynaştırma unsuru olma ve en önemlisi bir takım sınırlar koyarak bulunduğu yere ve genel olarak topluma siyasi ve kültürel kimlik kazandırmak gibi fonksiyonlara sahip sembollerdir. Ortaya çıktıkları dönemde ve toplumda kabul görmüş siyasi erke devamlılık kazandırmak ve kabul görmüş siyasi erki kalıcı hale getirmek için tasarlanmış çeşitli sembollerden olan anıtlar, gelecek kuşaklara seçili ve kabul görmüş bilgiyi aktarma ve kültürel mirasın taşıyıcısı olma görevini üstlenirler⁹⁹⁷. Türkiye'de de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni siyasi rejim kendisini Atatürk anıtları ile görünür kılmıştır⁹⁹⁸. Cumhuriyetin kurucu kadroları, toplumun Batı eksenli modernleştirilmesi için bilim ve teknolojinin yanında Batı'nın estetik ifade biçimlerini de inkılapların yaygınlaştırılmasında, dolayısıyla zihniyet dönüşümü sağlamada önemli bir araç olarak görüyordu. Okuma yazma oranının %10 olduğu bir toplumda, sivil ve askerî giysili Atatürk heykelleri ve halkın betimlendiği devrim kabartmaları ile topluma doğrudan seslenilebilecek ve bu görsel propaganda ile toplumun belleğine verilmek istenen mesaj daha hızlı iletilebilecekti⁹⁹⁹.

Devletin yeni kurulduğu bir dönemde rejimin ilkelerinin halka benimsetilmesi bakımından Cumhuriyet rejimiyle özdeşleşen sembol ve imgelerin görünür kılınarak kamusal yaşamın merkezine yerleştirilmesi süreci doğal karşılanabilecek bir olguydu. 1930'larda uygulanan bu politika formatının benzer şekilde özellikle askerî darbe dönemlerinde de uygulandığı görül-

⁹⁹⁴ Hasan Under, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., 2009, İstanbul s. 154; Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 306.

⁹⁹⁵ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, Bilgi yayınevi, Ankara 1990, s. 327.

⁹⁹⁶ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1980.

⁹⁹⁷ Aylin Tekiner, **Atatürk Heykelleri, Kült, Estetik, Siyaset**, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 17.

⁹⁹⁸ Under, a.g.m., s. 150-152.

⁹⁹⁹ Tekiner, a.g.e., s. 67.

mektedir. 27 Mayıs darbesi ile birlikte, Cumhuriyet Dönemi'nde oluşturulan Atatürk kültü ve resmi ideoloji yeniden üretim sürecine girmiştir. 27 Mayıs cuntasının darbeye gerekçe olarak ileri sürdüğü temel iddialarından biri, DP hükümetinin Atatürk ilke ve inkılâplarını erozyona uğrattığıydı. Bu nedenle askerî cunta, Atatürk imgesini, *özgürlük* ve *bağımsızlık* sloganlarıyla yeniden üretme iddiasındaydı. Askerî cuntanın filtresinden geçen resmi ideoloji yeni şekliyle Atatürk anıtlarında, ders kitaplarında kendisini cisimleştirmeye başladı. Askerî cunta, resmi ideolojinin bir tür bellek tazeleme, hatırlatma ve yeniden tanımlama kaygısı ile meydanında Atatürk anıtı olmayan illere, özellikle Doğu ve Güneydoğu illerine Atatürk anıtları yaptırmaya başladı.¹⁰⁰⁰ Böylece Atatürk anıtlarındaki artış önemli bir dereceye ulaştı. 1960-1970 yılları arasındaki anıt birikimi 1946-1960 yılları ile kıyaslandığında sayı neredeyse beşe katlanmıştır. Bu on dört yıllık süreçte toplam on iki Atatürk anıtı yapılmışken, 1960-1970 yılları arası dönemde bu sayı elli dokuza çıkmıştır¹⁰⁰¹.

27 Mayıs Dönemi'nde Atatürk ilke ve inkılâplarının erozyona uğratılması, saptırılması konusunda DP hükümetleri suçlu olarak görülürken 12 Eylül Dönemi'nde ise aynı konuda eğitim sistemi suçlanmıştır. Askerî yönetime göre, eğitim sistemi Atatürkçü nesiller yetiştirmekte başarısız olmuş, yeni nesiller *Atatürkçülük yerine sapık ideolojilerle* yetiştirilmiş, rejim savunmasız kalmış ve ordu müdahale etmek zorunda kalmıştı. Ülkenin krizden çıkmasının tek yolu toplumun yeniden Atatürkçülüğü benimsemesi ve onun etrafında birleşmesiydi¹⁰⁰². Atatürkçülüğe yapılan bu aşırı vurgu, diğer birçok alanda olduğu gibi, kendisini Atatürk anıtları sayısında da önemli ölçüde gösterdi. 12 Eylül rejimi 100. Yıl etkinlikleri çerçevesinde bir Atatürk anıtı furyası başlattı. Kamu kurum ve kuruluşların, okulların önüne Atatürk büstleri; şehir meydanlarına, Milli Mücadelede sembolik anlamı olan yerlere anıtlar dikildi. Kenan Evren 5 Ocak'ta TBMM önüne konulacak Atatürk anıtının temelini attı¹⁰⁰³, 16 Ocak'ta İskenderun'da Atatürk heykelinin açılışını yaptı¹⁰⁰⁴. Evren, Atatürk'ün Samsuna çıkışında rıhtıma ilk adımını attığı yeri temsilen ve adı *İlk Adım* olacak Atatürk anıtının temelini attı¹⁰⁰⁵. 12 Haziran'da Amasya'da Atatürk anıtının temelini attı¹⁰⁰⁶. 9 Ağustos'ta Çanakkale'de 100. Yıl dolayısıyla yapılan anıtı açtı¹⁰⁰⁷. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. 1930'larda

¹⁰⁰⁰ a.g.e., s. 171.

¹⁰⁰¹ a.g.e., s. 174.

¹⁰⁰² **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...**, s. 30.

¹⁰⁰³ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 189.

¹⁰⁰⁴ a.g.e., s. 206.

¹⁰⁰⁵ a.g.e., s. 319.

¹⁰⁰⁶ a.g.e., s. 348.

¹⁰⁰⁷ a.g.e., s. 265.

Atatürk ve Cumhuriyeti çağrıştıran sembollerin kamusal alanda görünür kılınmasının amacı yeni rejimin kitlelere kök salmasını ve inkılâpların toplum tarafından benimsenmesini sağlamaktır. 12 Eylül Dönemi'nde ise Atatürk anıtları üzerinden topluma devletin her yerde olduğu mesajının verilmeye çalışıldığı görülür. Bu durum 12 Eylül rejiminin Atatürk imgesi üzerindeki sapıtıcı etkisini ortaya koyar. Böylece Cumhuriyet rejimi ile özdeşleşen Atatürk imgesine 12 Eylül ile birlikte daha otoriter bir rejimin temsilcisi olma özelliği de eklenmiştir.

3.10. Bayram ve Resmi Tatiller

12 Eylül rejimi *Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun* ile bayram ve resmi tatilleri de yeniden düzenledi. Söz konusu Kanun'un gerekçesinde, ülkenin ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda tatil günlerinin çok uzun olduğu, bazı tatillerin *milli özelliğini* kaybettiği belirtilmekteydi. Ekonomik yanı bir tarafa bırakılırsa düzenlemenin asıl hedefi 1 Mayıs ve 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramını kaldırmaktı. Söz konusu gerekçede, 1 Mayıs Bahar Bayramının özellikle son yıllarda amacından sapıtıldığı ve *anarşik mihraklarca toplum ve devlet düzenini sarsıcı mahiyette* kutlandığı, zaman zaman büyük olaylara sebep olduğu, *milli ve dini bir özellik taşımadığı* ifade edilmekteydi¹⁰⁰⁸. Evren'e göre ise 1 Mayıs *Komünist bayramına* dönüşmüştü¹⁰⁰⁹. Askerî yönetimin bu tutumunun nedeni ise özellikle 1970'lerin sonlarındaki 1 Mayıs kutlamalarının olaylı geçmesiydi. *Kanlı 1 Mayıs* olarak nitelendirilen 1977'deki 1 Mayıs kutlamalarında 34 kişi hayatını kaybetmişti¹⁰¹⁰. Bu nedenlerden dolayı 1 Mayıs'ın genel tatil günleri arasında muhafazasının gerekli olmadığı belirtilmekteydi.

12 Eylül askerî yönetimi, ülkeyi 12 Eylül'e getiren olaylar zincirinin baş sorumlusu olarak 1961 Anayasası'nı görmekteydi. Evren kendine has üslubuyla bu konuda şunları ifade etmekteydi: *O Anayasa bize bol geldi, içinde oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik*¹⁰¹¹. Dolayısıyla 12 Eylül rejimi başta 1961 Anayasası olmak üzere 27 Mayıs darbesinin izlerini silmeye ayrı bir özen gösteriyordu. 1963'ten 1981'e kadar her yıl kutlanan *Anayasa ve Hürriyet Bayramı* da 27 Mayıs'ın önemli sembollerindendi. MGK'nın Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun düzenlemesinin gerekçesinde söz konusu bayramın kaldırılması ile ilgili olarak, *özellikle 1970'li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler sonucu 1961 Anayasası'nın toplum bünyemize uygunluğu tartışılır hale gelmiş ve bayram günü halk arasında etkinliğini yitirmiştir* ifadelerine yer verilmekteydi. Evren ise bu bayramın toplumu ay-

¹⁰⁰⁸ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 3, B: 44, 17.03.1981, s. 168, Ek 5.

¹⁰⁰⁹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 3, B: 44, 17.03.1981, s. 53.

¹⁰¹⁰ **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1977.

¹⁰¹¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 3, s. 237.

rıstırdığını düşünüyordu: *Biz millette birlik ve beraberlik ruhunun teşekkül etmesine çalışıyorduk. Hâlbuki 27 Mayıs'ın yanında olanlar, olmayanlar diye Türkiye'de iki toplum vardı. Karşısında olanlar merasim gününe gelmemek, Atatürk anıtlarına çelenk koymamak için çeşitli yollara başvuruyordu*¹⁰¹².

Sonuç olarak MGK'nin 17 Mart 1981'de kabul ettiği Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile 1 Mayıs Bahar Bayramı ile Anayasa ve Hürriyet Bayramı resmi bayram ve tatiller arasından çıkarıldı. 1981'e kadar Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanan 19 Mayıs'ın ismi ise Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı olarak değiştirildi¹⁰¹³. 12 Eylül yönetiminin 1 Mayıs'ı resmi bayramlar arasından çıkarması ise uzun yıllar tartışma konusu oldu. Ta ki 2008'de 1 Mayıs'ın *Emek ve Dayanışma Günü* olarak kutlanmasının kabul edilmesi ve ardından 2009'da resmi bayramlar arasına tekrar alınmasına kadar.

3.11. Türk Tarih ve Dil Kurumlarının Kapatılması

12 Eylül askerî yönetiminin kültürel alanda yaptığı önemli ve bir o kadar da tartışmalı düzenlemelerden biri, Türk Tarih ve Dil Kurumlarını 1982 Anayasası'yla yeni bir yapıya kavuşturmasıydı. Bilindiği üzere Atatürk'ün talimatı doğrultusunda, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 15 Nisan 1931'de *Türk Tarihini tetkik ve elde ettiği neticeleri neşretmek*¹⁰¹⁴, Türk Dili Tetkik Cemiyeti ise 12 Temmuz 1932'de *Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek*¹⁰¹⁵ amacıyla kurulmuştu. Bu iki kurumun amacı ulusal kimliğin inşası açısından yeni rejimin ideolojisine uygun yeni bir tarih yorumu ortaya koymak ve Türkçenin ana kaynaklarını tespit ederek dili millileştirmekti. Dil devriminden sonra 1935'te TTTC'nin adı Türk Tarih Kurumu, 1936'da ise TDTC'nin adı Türk Dil Kurumu olarak değiştirildi. Bu kurumlar gelirlerinin büyük bir bölümünü Atatürk'ün vasiyetnamesiyle kendilerine bıraktığı gelirden sağlamaktaydı. Atatürk, 5 Eylül 1938'de hazırlattığı vasiyetnamesinde, bütün taşınır ve taşınmaz malları ile para ve hisse senetlerini belirli şartlarla CHP'ye bırakmıştı. Belirtilen şartlara göre, bu malvarlığını İş Bankası değerlendirecek ve yıllık gelirden belli paralar adları bildirilen ve Atatürk'e yakınlığı bilinen kişilere ödenecekti. Kalanı ise yarı yarıya Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecekti¹⁰¹⁶. Böylece TDK ve TTK ekonomik bağımsızlığa da kavuşmuş oluyordu. Bu kurumlar hükümete bağlı akademi değil

¹⁰¹² Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 260-261.

¹⁰¹³ **Resmi Gazete**, S 17284, 19 Mart 1981.

¹⁰¹⁴ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 7.

¹⁰¹⁵ Ruşen Eşref Ünaydın, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar**, TDK Yay., Ankara 1943, ss. 9-16.

¹⁰¹⁶ İğdemir, **a.g.e.**, s. 1.

de bağımsız bir bilim derneği olarak kurulmuştu. Ayrıca 15 Ocak 1940'ta TDK¹⁰¹⁷, 21 Ekim 1940'ta ise TTK Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan dernek statüsüne de alındı¹⁰¹⁸.

TDK ve TTK varlıklarını ve çalışmalarını, siyasal dalgalanmalara göre şiddeti azalıp çoğalan ve zaman zaman sert eleştirilere karşın 1982 yılına kadar sürdürdüler. 12 Eylül'e gelindiğinde her iki kurum da bazı çevreler tarafından, kuruluş felsefelerinden uzaklaşmakla eleştirilmekteydi. Bu eleştiriler 12 Eylül ile birlikte ortaya çıkmış değildi, aksine tarih anlayışı ve dil politikaları üzerinde zıt iki görüşün oluşmaya başladığı 1940'lardan itibaren süregelmekteydi. Özellikle TDK'ye yönelik 1940'lardan itibaren süregelen dil tartışmaları etrafında bazı çevrelerin ciddi eleştirileri vardı. Tarihsel süreci içerisinde bu dil tartışmaları ana hatlarıyla ele alındığında hem askerî yönetimlerin dil politikalarına etkisi ortaya çıkmakta hem de 12 Eylül rejiminin Dil Kurumunu neden kapattığı daha anlaşılır olabilmektedir. TDK, 1932'de kurulduğunda, kuruma asıl yüklenen misyon, Türk dilini yabancı kelimelerden, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerden arındırarak dilde sadeleştirmeyi, *özleştirmeyi* gerçekleştirmek¹⁰¹⁹ ve nihayetinde Türkçenin ulusal bir dil içeriğine kavuşmasını sağlamaktı. Dilde reform fikri yeni değildi. Tanzimat Dönemi'nden itibaren kendini gösteren, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de sürdürülen dilde sadeleşme hareketleri ve dil tartışmaları vardı¹⁰²⁰. Bu dönemlerdeki dil tartışmaları Cumhuriyet Dönemi'ne de aktararak devam etti. 1923'ten alfabenin değiştirildiği 1928 yılına kadar tartışmalar daha çok imla ve alfabe üzerine yoğunlaşmıştı. Bu süreçte Latin harflerinin kabul edilmesine yönelik tekliflerin yanında, Arap harfleri üzerinde yapılacak bazı değişikliklerle mevcut alfabenin kullanılması gerektiğini öne sürenler de vardı¹⁰²¹. Arap harflerinin kullanılmasında ısrar edenlerin kaygısı, yüzlerce yıllık bir uygarlığın bir anda unutulacağı ve geçmişle olan kültürel bağın kopacağı yönündeydi¹⁰²². Latin harflerinin kullanılmasını önerenlerin gerekçesi ise Arap harflerinin Türkçe için uygun olmadığı, okuryazar oranının bu nedenle düşük olduğu yönündeydi¹⁰²³. Latin harflerinin kabul edilip edilmemesi etrafında gelişen bir dizi tartışmalardan sonra Meclis 3 Kasım 1928'de Latin kökenli yeni Türk harflerine ait kanunu kabul etti. Kültürel hayatı temelden etkileyecek bu radikal kararlar bir türlü çözülemeyen alfabe meselesi bir çözüme kavuşmuştu

¹⁰¹⁷ **Resmi Gazete**, S 4430, 10 Şubat 1940.

¹⁰¹⁸ **Resmi Gazete**, S 4652, 05 Kasım 1940.

¹⁰¹⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 428.

¹⁰²⁰ Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK Yay. Ankara 1960, s. 81-114-300.

¹⁰²¹ **a.g.e.**, s. 299.

¹⁰²² **a.g.e.**, age., s. 399.

¹⁰²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 6, Devre: II, İçtima: 111, 25.02.1340 (1924), s. 335-336.

fakat dil sorunu halen çözüm bekliyordu¹⁰²⁴. Alfabenin değiştirilmesinden sonra yabancı kökenli kelimeleri Türkçeden atmak ve bunların yerine Türkçe karşılıklar aramak ve koymak düşüncesi yeniden güncellik kazandı. Dilde sadeleştirme ile ilgili çeşitli girişimler olduysa da ilk örgütlü ve ciddi adımlar Nisan 1932'de TDTC'nin kurulmasıyla atıldı. Ardından 26 Eylül 1932'de Türk dilinin dününü, bugününü ve geleceğini bilimsel açıdan görüşmek ve dili günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeye getirmek için yürütülecek reform çalışmalarına esas teşkil edecek programı hazırlamak üzere ilk Dil Kurultayı, bizzat Mustafa Kemal'in huzurunda toplandı¹⁰²⁵. 5 Ekim'e kadar süren Kurultay'da halkın yazı dilini anlayamadığı, Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde Arapça ve Farsçanın baskısı altında kalarak öz benliğini yitirdiği, Türkiye'nin yüzünü Batı uygarlığına döndüğünü ve bu nedenle dilin bu yeni uygarlığın gereklerini karşılayacak düzeyde olması gerektiği gibi tezler öne sürüldü¹⁰²⁶. Bu tezlere karşı Hüseyin Cahit, son yirmi beş yıl içerisinde güçlenen sadeleştirme akımının dildeki Arapça ve Farsça unsurları sildiğini, yakın gelecekte dildeki yabancı kuralların da kendiliğinden silineceğini, yeni Türk alfabesinin bu konuda önemli bir işlev göreceğini ve bu yüzden dile dışarıdan müdahale etmek yerine dildeki gelişmelerin doğal sürecine bırakılması gerektiğini öne sürdüyse de sert eleştirilerle karşılaştı¹⁰²⁷.

Birinci Türk Dil Kurultayının ardından 17 Ekim 1932'de TDTC tarafından bir bildiri yayımlandı. Bildiride, Kurultayda dil konusunda köklü işlerin yapılmasına karar verildiği ve bu işlerin yürütülmesinde TDTC Merkez Heyetinin görevlendirildiği ifade edilmekteydi. Söz konusu bildiride dil konusunda yapılacak işlerle ilgili program niteliğindeki temel ilkeler şöyle ifade edilmişti: Türk dilini, *millî kültürümüzün eksiksiz ifade vasıtası hâline getirmek. Bunun için yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak. Halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münevver arasında birbirinden mahiyette ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan millî bir dil yaratmak*¹⁰²⁸. Tespit edilen bu ilkeler doğrultusunda TDTC, hükümetin de desteğiyle bir dil seferberliği başlattı. Dil konusunda yapılan girişimlerin tümü dil devrimi olarak adlandırıldı. Çalışmalar derleme, tarama, terimlere Türkçe karşılık bulma, bilimsel çalışma ve yabancı kelimelere karşılık bulma şeklinde sürdürüldü¹⁰²⁹. Bu çalışmalardan en çarpıcısı yabancı kelimelere, özellikle Arapça ve Farsça kelimelere karşılık bularak dili sadeleştirmektir. TDTC'nin ilk işi, Arapça ve Farsça gramer ve sözdizimi şekille-

¹⁰²⁴ Levend, a.g.e., s. 403.

¹⁰²⁵ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1932.

¹⁰²⁶ Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat", **Türkiye Tarihi**, C 4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 439.

¹⁰²⁷ **Cumhuriyet**, 03 Ekim 1932; Levend, a.g.e., s. 409.

¹⁰²⁸ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1932.

¹⁰²⁹ Levend, a.g.e., s. 416-419.

rini azaltmak ve sonunda tasfiye etmektir. Bunu daha radikal bir adım izledi, yabancı sözcüklere öz Türkçe karşılık bulmak için çalışmalar başlatıldı. Araştırma grupları Arapça ve Farsça sözcüklerin yerine Türkçelerini koymak üzere halk ağzından, Türkçenin diğer lehçelerinden ve eski metinlerden öz Türkçe sözcükleri derledi ve inceledi. Uygun sözcük bulunamadığı zaman yenileri uyduruldu. Bir süre sonra dili özleştirme çabaları, Türkçe olmayan her sözcüğü dilden atma eğilimiyle tasfiyeciliğe dönüştü. Öyle ki günlük konuşma dilinde canlı bir şekilde kullanılan sözcükler bile sırf Arapça ve Farsça diye dilden atılmaya çalışıldı. Dilde özleştirme, arılaştırma çabaları, 1933-1934'teki laiklik ve Batılılaşma politikalarıyla da çakışınca doruk noktasına ulaştı¹⁰³⁰. Fakat 1935'in sonuna gelindiğinde dilin bir çıkmaza girdiği, özleştirmede aşırıya gidildiği anlaşıldı ve yabancı sözcüklere karşılık bulma, özleştirme çalışmaları durduruldu¹⁰³¹. Günlük dilde canlı bir biçimde kullanılan ve kullanım sıklığı yüksek olan Arapça ve Farsça sözcüklerin bir süre daha kalmasına ve millileşmesine izin verildi. Özleşmedeki bu geri adıma *dilimizde kullanılan ve şimdiye kadar yabancı dillerden alındığı sanılan birçok sözcükler, başlangıçta bu dillere Türkçeden geçmişti* şeklinde *Güneş Dil Teorisine* dayandırılarak teorik bir haklılık kazandırıldı¹⁰³².

Bazı gerilemelere rağmen dili özleştirme hareketi devam etti. 1945'te 1924 Anayasa'nın dili, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün girişimiyle dil devrimi anlayışı doğrultusunda Türkçeleştirildi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda geçen pek çok Osmanlıca sözcük ve terim Türkçeleriyle karşılandı¹⁰³³. 10 Ocak 1945 tarihli ve 4695 sayılı Kanun'un 104. maddesinde, *20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur* denilmekteydi¹⁰³⁴. Hükümetin bu tutumu, dil devriminin sürdürüldüğü, özleştirme hareketinin başarılı bir sonuç elde ettiği şeklinde nitelendirildi¹⁰³⁵.

Bu süreçte dil devrimi olarak adlandırılan çalışmalara muhalif bir kesim de oluşmuştu. Bu kesim, Atatürk'ün ölümünden sonra çeşitli gazetelerde TDK'nin süregelen çalışmalarını eleştirmekteydi. Bu eleştiriler, yapay bir dil yarattığı, özleştirmede aşırıya kaçılarak dile zarar verildiği, dildeki gelişme-

¹⁰³⁰ Lewis, a.g.e., s. 429.

¹⁰³¹ Levend, a.g.e., s. 426.

¹⁰³² Şükrü H. Akalın, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu", **V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Dil**, C 1, haz. Azize Aktaş Yasa, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005, ss. 86-88.

¹⁰³³ Ömer Asım Aksoy, "Özleşme Açısından Anayasamızın Dili", **Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası**, haz. Sevgi Özel, Haldun Özen ve Ali Püsküllüoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 138.

¹⁰³⁴ Özbudun, **1924 Anayasası...**, s. 5.

¹⁰³⁵ Tahsin Yücel, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, TDK Yay., Ankara 1982, 39.

lerin doğal sürecine bırakılması gerektiği şeklindeydi¹⁰³⁶. Çok partili hayata geçişle birlikte dilde reform karşıtları, yayın faaliyetleriyle ve kurdukları sivil toplum örgütleriyle daha serbest ve güçlü bir şekilde resmi dil politikasına ve TDK'ye karşı örgütlenmeye başladılar. İstanbul Muallimler Birliğinin 23 Ekim 1948'de düzenlediği Dil Kongresi gerek TDK'ye gerekse dil devrimine yönelik sert eleştirilere sahne oldu¹⁰³⁷. 23 Ekim'de başlayan ve üç oturum süren Kongre, dil devrimi aleyhtarlarıyla dil devrimine bağlı olanlar arasında çok şiddetli tartışmalarla geçti¹⁰³⁸. TDK'nin çalışmalarını benimsemeyen ve eleştirenler raporlarında, dil çalışmalarına politik bir içerik kazandırıldığı, uydurma kelimelerin zorla ders kitaplarına sokulduğu, nesiller arasında kopukluk yaratıldığı, Dil Kurumunun hükümetin emir ve isteğine göre çalıştığını ifade ettiler¹⁰³⁹. Kurumu ve çalışmalarını eleştirenler, TDK'nin Türk dilinin *doğal* gelişim sürecine daha fazla müdahale etmemesi, Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği dili özleştirmeye ilgili telkinleri durdurması, Bakanlığın *uydurma* kelimeleri ders kitaplarına koymaya son vermesi, siyasetin dille karıştırılmaması ve milli kültürün zengin kaynaklarının nesilden nesle aktarılması için gerekli tedbirlerin alınması çağrısında bulundular¹⁰⁴⁰.

Bu çağrı, 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle karşılık buldu. Yeni hükümet TDK'ye ve sürdürdüğü dil politikasına mesafeli yaklaştı. Öncelikle TDK'nin hükümetle olan bağı kesildi. 8 Şubat 1951'de TDK olağanüstü kurul-tayında konuşan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, TDK başkanlığının bilimsel bir iş olduğunu ve Kurum çalışmalarının siyasî bir endişeye kapılmadan sürdürülmesi gerektiğini belirtti¹⁰⁴¹. Bunun üzerine tüzük değişikliği gündeme geldi. Yapılan tüzük değişikliğiyle millî eğitim bakanlarının TDK'ye fahri başkanlıkları kaldırıldı, Atatürk ve İnönü'nün koruyucu başkanlıkları tüzükten çıkarıldı ve Atatürk, Kurumun kurucusu olarak ikinci maddede belirtildi¹⁰⁴². Tüzük değişikliğini Ekim 1951'de her yıl bütçeden TDK'ye ayrılan payın kesilmesi izledi. Kurumun bütçedeki payının kesilmesine, *TDK'nin bilimsel kimliğini yitirmesi, günlük politik oyunların bir aleti olması ve milli dile bilinçli olarak verdiği zarar* gerekçe olarak gösterildi¹⁰⁴³. Böylelikle TDK hükümetin desteğini kaybetmiş oldu.

¹⁰³⁶ Levend, **a.g.e.**, s. 414.

¹⁰³⁷ **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1948.

¹⁰³⁸ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1948.

¹⁰³⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1948, Levend, **age.**, s. 452.

¹⁰⁴⁰ Yılmaz Bingöl, "Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 59, S 1, 2004, 59-1, s. 38.

¹⁰⁴¹ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1951, s. 3.

¹⁰⁴² Şükrü H. Akalın, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe", **Türkler Ansiklopedisi**, C 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 43.

¹⁰⁴³ Levend, **a.g.e.**, s. 465.

DP Hükümetinin öz Türkçecilik hareketine karşı bir diğer tepkisi ise 1945'te sadeleştirilen Anayasa'nın 1952'de yeniden eski biçimine çevrilmesiydi. Gerekçe olarak da 1945'te Anayasa için kullanılan dilin yaşayan Türkçeye uymadığı gösterilmekteydi. 24 Aralık 1952 tarihli ve 5997 sayılı Kanun'da, *20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 4695 sayılı Kanununun kabul tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır* ifadesine yer verilmiştir¹⁰⁴⁴. Böylece 1924 Anayasası aynı hükümlerle üçüncü kez yürürlüğe girmektedir. Bunun dışında bakanlık isimleri de öz Türkçe kelimelerden eski Türkçe kelimelerle değiştirildi.

3.11.1. 27 Mayıs Dönemi Dil Politikaları

TDK'nin 1950'den sonra hükümet desteğini yitirmesiyle öz Türkçecilik hareketi yavaşlasa da 27 Mayıs askerî darbesinden sonra tekrar hız kazandı. Askerî yönetim, öz Türkçecilik hareketini Atatürkçülük bağlamında değerlendirerek harekete destek verince tekrar koşullar dilde özleştirmeyi savunanların lehine döndü¹⁰⁴⁵. Milli Birlik Komitesi, TDK için bütçeden belli miktarda payı yeniden ayırdı. TDK ile devlet ve hükümet arasındaki ilişki yeniden sağlandı¹⁰⁴⁶ ve dilde devrim hareketi yeniden devletin resmi desteğine kavuştu¹⁰⁴⁷. Böylece dili özleştirme çabaları her alana yayılarak yeniden hız kazandı¹⁰⁴⁸.

27 Mayıs askerî rejiminin öz Türkçecilik hareketine verdiği destek birçok alanda kendini gösterdi. I. Gürsel Hükümetinde bakanlık isimleri, 1950 öncesinde kullanılan isimlerle değiştirildi. II. Gürsel Hükümetin de ise bakanlık isimlerinin çoğuna yeni karşılıklar bulundu¹⁰⁴⁹. Yaratılan atmosferin etkisiyle bazı gençlik örgütleri *Vatandaş Türkçe Konuş* kampanyasını yeniden başlattılar¹⁰⁵⁰. 28 Ocak 1961'de Cemal Gürsel'in bütün bakanlıklara gönderdiği resmi bir yazıda, resmi yazışma ve kullanımda Türkçe karşılıkları bulunan yabancı kökenli kelimelerin kullanılmaması istendi¹⁰⁵¹. Buradaki yabancı kökenli kelimelerden kasıt daha çok Arapça ve Farsça kelimelerdir. Avrupa kökenli ke-

¹⁰⁴⁴ Özbudun, *1924 Anayasası...*, s. 5.

¹⁰⁴⁵ Yücel, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁴⁶ Akalın, "Cumhuriyet Döneminde Türkçe"... , s. 44.

¹⁰⁴⁷ Yusuf Çotuksöken, "Atatürk'ün Dil Devrimi ve Sonrası", *Cumhuriyetin İlk Yıllardan Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*, Ed. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No:8, Ankara 2007, s. 31.

¹⁰⁴⁸ Yücel, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰⁴⁹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri...*, C 2, s. 1304-1318.

¹⁰⁵⁰ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1960, s. 5.

¹⁰⁵¹ Levend, *a.g.e.*, s. 488.

limelere TDK uzun süre kayıtsız kalmıştır. 1952’de değiştirilen Anayasa’nın dili, 1961 Anayasası’nda yeniden özleştirildi; adeta 1945’te Türkçeleştirilen 1924 Anayasası’nın dilinin yeniden canlandırılışı niteliğindedir¹⁰⁵². Oldukça fazla öz Türkçe kelime içeren 1961 Anayasası, öz Türkçeci Kemalist kadroların önemli bir başarısı sayıldı¹⁰⁵³.

27 Mayıs askerî rejiminin DP Dönemi’nde dil reformuna yönelik düzenlemeleri kaldırarak öz Türkçecilikten yana tavır alması, dil üzerindeki tartışmalarda ideolojik bölünmeyi de oldukça keskinleştirdi. Siyasal bir nitelik kazanan dil tartışmalarında, bir tarafta *yaşayan Türkçe*’yi savunan bazı sağ kesimler diğer tarafta ise *öz Türkçe*’yi savunan sol kesimler oluşmuştu. Öz Türkçeye dayalı bir yazı dili oluşturma çabaları sol çevrelerin kültürel gündeminde yer almaya devam ederken, sağ kesim ise Osmanlıcadan hiç kopmamış bir dil kullanmayı sürdürmekteydi¹⁰⁵⁴. Öyle ki insanların siyasi görüşlerini tercih ettikleri kelimelerden tespit etmek artık mümkün olabiliyordu. Çünkü seçilen sözcükler insanların yalnız düşüncelerini, kişiliklerini değil aynı zamanda dünya görüşlerini de açıklar¹⁰⁵⁵. Kural dışı tavır almalar sayılmazsa, her kesim dildeki ideolojik kampaşmayı çıkardıkları gazete, dergi gibi yayınlara da yansıtıyordu. Sol kesim yayınlarında öz Türkçe bir dil kullanırken sağ kesim ise Osmanlıca ağırlıklı bir dil kullanıyordu¹⁰⁵⁶.

27 Mayıs darbesinin öz Türkçecilik hareketine kazandırdığı ivmeyle dilde özleştirme çabaları *öz Türkçecilik*, *arı Türkçecilik*, *dilde ilericilik* ve *devrimci görüş* gibi adlar altında sürdürüldü¹⁰⁵⁷. Bu süreçte öz Türkçecilik hareketine sağlanan resmi destek, AP gibi sağ partilerin iktidarda olduğu dönemlerde kesintiye uğramışsa da CHP’nin iktidarda olduğu dönemlerde devam etmiştir. Diğer yandan öz Türkçeci dil hareketine muhalif kesim, 1980’e kadar TDK’ye dolayısıyla sürdürülen dil reformuna eleştirilerini yöneltmeye devam etti. Türkiye Muallimler Birliği, öz Türkçeci harekete muhalif örgütlü kesimlerden biriydi. Birlik, 27-28 Nisan 1968’de İstanbul’da İkinci Dil Kongresini düzenledi. Kongrede konuşan Birlik Başkanı Faruk Timurtaş, son yıllarda dilin bir avuç uydurucu kişilerin eline geçtiğini, dilin gittikçe bozulmakta olduğunu, uydurma bir dilin meydana getirildiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: *Bu uydurma dil; basın, okullar ve bilhassa radyo vasıtasıyla yayılmaktadır. Osmanlı devrinde olduğu gibi, yine iki dilli bir millet haline*

¹⁰⁵² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 377.

¹⁰⁵³ Aksoy, a.g.m., s. 138.

¹⁰⁵⁴ Murat Belge, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 56-57.

¹⁰⁵⁵ Fatin Sezgin, “Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepeleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 91.

¹⁰⁵⁶ Belge, *a.g.e.*

¹⁰⁵⁷ Zeynep Korkmaz, “Atatürk ve Dil Devrimi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 18, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 62.

gelmekteyiz ifadelerini kullandıktan sonra Timurtaş, dil meselesinin ancak bir akademinin kurulmasıyla çözülebileceğini belirtmiştir¹⁰⁵⁸. Dil tartışmaları Muallimler Birliğinin yanı sıra Aydınlar Ocağı çevrelerinin de gündemindeydi. Ocak, dilde sadeleşmenin Türkçe için zorunlu olduğunu ancak bu sadeleşmenin II. Meşrutiyet ve Atatürk dönemlerinde gerçekleştiğini, bunun dışında sonradan dile yapılan müdahalelerin *tasfiyecilik* ve *uydurmacılık*'tan başka bir şey olmadığını savunmaktaydı. Ocak'a göre, dil meselesinin dejenere edilmesi 1950'den sonra başlamış, *uydurmacılıkta* ısrar edilmiş ve 1960'tan sonra bu hareket devlet politikası haline getirilmiştir¹⁰⁵⁹.

Öz Türkçeci dil hareketine muhalif kesim, kurdukları farklı sivil toplum örgütleriyle ve yayımladıkları çok sayıda eserle, TDK öncülüğünde gelişen özleştirme çabalarına 12 Eylül'e kadar meydan okumaya devam etti. Dil sorununun çözülmesi için bir akademi kurulması gerekliliği son olarak *Tercüman* gazetesinin 19 Aralık 1979'da başlattığı *Yaşayan Türkçemiz* hareketiyle yeniden gündeme taşındı. *Tercüman* gazetesi, ilk sayısında *dilin onu yaratan milletten uzaklaştırıldığını, hem geçmişle hem de dış Türklerle olan bağının koparıldığını ve Türk dilinin kelime, gramer ve sentaks yönlerinden çökertilerek Cumhuriyet Dönemi boyunca en zayıf günlerine getirildiğini* gerekçe göstererek, bu hareketi başlattığını ilan etti¹⁰⁶⁰. Gazetenin *Yaşayan Türkçemiz* başlığını taşıyan sayfada Türkçe ile ilgili yayımlanacak yazıların niteliğinin şu şekilde olacağı belirtilmekteydi:

Yayımlı aylar sürececek bir zaman kesiminde sunacağımız bu sayfada Türkçemizin bütün meseleleri, ilim, sanat ve zevk ölçüleriyle ele alınacaktır. Dilimizin içine düşürüldüğü açmazlar, kısırlıklar, saptırmalar, yanlışlar ve doğrular, üniversitelerimizin Edebiyat Fakültelerine mensup dil bilginleri tarafından ortaya konulacaktır.

Hepsi de aslında UYDURMACILIK demek olan 'arı Türkçecilik, öz Türkçecilik, özleştirmecilik, tasfiyecilik' gibi ilim ve ciddiyetten uzak zorlamaların, öğretim, fikir edebiyat ve devlet hayatımızda nasıl bir kültür bozgununa ve anarşiye yataklık ettiği anlaşılacaktır.

*Kanlı anarşi, nasıl milletini sevmeyen, kardeşini boğazlayan, bütün kutlu varlığımızı, şahsî çıkarlarına feda eden sözde aydınların eseri ise, Türkçemizin içine düşürüldüğü kısırlık da dilimizi, millî irfanımızı sevmeyen, onu 'anasının sütü' gibi aziz bilmeyen ve ona vicdansızca kıyabilen diplomalı cahillerin türettiği faciadır*¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁸ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1968, s. 5.

¹⁰⁵⁹ **Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Garanti Matbaası, İstanbul 1973, s. 368-369.

¹⁰⁶⁰ **Tercüman**, 19 Aralık 1979.

¹⁰⁶¹ "Yaşayan Türkçemiz", **Tercüman**, 19 Aralık 1979.

Tercüman Gazetesinin *Yaşayan Türkçemiz* hareketi çerçevesinde yayımlanan yüzlerce makale ve yazıyla öz Türkçeci dil hareketi ve özellikle TDK sert eleştirilere uğramaktaydı. TDK ise bu eleştirilere Türk Dili dergisindeki yayımlarıyla cevap vermeye çalıştı. Türk Dili dergisinin Şubat 1980 sayısında Ömer Asım Aksoy ile yapılan konuşmada Aksoy, *yaşayan Türkçe, yaşayan dil* gibi adlar verilerek birçok kez Osmanlıca savunuculuğu yapıldığını ifade etti. Aksoy'a göre *Tercüman*'ın bu girişimi de sonuçsuz kalacaktı¹⁰⁶².

3.11.2. 12 Eylül Dönemi Dil Politikaları

27 Mayıs darbesi ve 12 Mart müdahalesi öz Türkçecilik hareketinin devam ettirilmesi ve benimsetilmesi konusunda TDK'ye resmi desteği sağlamıştı. Bu resmi destek, işbaşına gelen hükümetlerin anlayış ve tutumlarına bağlı olarak zaman zaman güçlenmiş, kimi kez kesintiye uğramışsa da 12 Eylül'e kadar devam etmişti. Fakat her iki darbe döneminde ve sonrasında siyasi atmosfer, öz Türkçeci dil hareketinin lehine gelişmiş olsa da 12 Eylül darbesiyle gelen yeni siyasi atmosfer onların aleyhine olacak şekilde farklı işledi. Darbeden hemen sonra TDK'ye ve dolayısıyla Kurumun yürüttüğü dil politikasına yöneltilen eleştiriler daha yüksek bir sesle dile getirildi. Çeşitli kesimlerden gelen eleştirilere göre, TDK'nin yürüttüğü dil politikasıyla kuşaklar arasında dilde kopukluk yarattığı, tıpkı Osmanlıca gibi halktan uzak ve kopuk bir aydın dili oluşturduğu, yabancı ideolojilerin etkisiyle milli bütünlüğü yıkıcı görünüm kazandığı, dil birliğini bozduğu vb. şeklindeydi. Bu yöndeki eleştirilerin dile getirildiği önemli bir toplantı, darbeden üç buçuk ay sonra, 26 Aralık 1980'de Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (SİSAV) tarafından İstanbul'da düzenlendi. *Türk Dili Semineri* adı altında düzenlenen bu toplantıda, birçok dil uzmanı, dil sorununun çözülmesi ve dilin devlet kontrolü altına alınması için bir dil akademisinin kurulması gerektiği taleplerini yinelediler¹⁰⁶³. Toplantının açış konuşmasını yapan Muharrem Ergin, Türkiye'nin çözüm bekleyen başlıca meselelerinden birinin dil davası olduğunu, dil sorununu çözme noktasında 12 Eylül rejiminin önemli bir fırsat olduğunu ileri sürdü:

Uydurmacılık cereyanının millet hayatında yarattığı tehlikeyi 12 Eylül'e gelinceye kadar ilgililere ve yetkililere yıllarca ve yıllarca bir türlü anlatmak mümkün olamamıştır. 12 Eylül, dil dâvasında akılcı, ilimci ve Atatürkçü çözüm için şimdi yeni bir ümit kapısı olarak yükselmek istidadındadır. Devlet Başkanı ilk defa nesiller arasındaki bağların çözülmemesine işaret buyurmuştur. İnşallah Türk cemiyeti bu işaretin ışığında nihayet dil davasını doğru

¹⁰⁶² “Ömer Asım Aksoy’la ‘Yaşayan Türkçe’ Üzerine Bir Konuşma”, *Türk Dili Dergisi*, C. XLI, S. 341, Şubat 1980, ss. 65-67, aktaran Akalın, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”..., s. 45.

¹⁰⁶³ *Milliyet*, 26 Aralık 1980, s. 7.

*çözümüne bağlamak imkânını bulur*¹⁰⁶⁴.

Toplantının sonunda yine söz alan Muharrem Ergin, bir değerlendirme konuşması yapar ve şu şekilde konuşmasını sonlandırır:

*Türkiye bir uydurmacılık afeti karşısındadır... Bu uydurmacılık, temelde bir siyasî ve sosyal vak'adır. Tamamiyle ideolojinin eline geçmiş bir hâdiseden ibarettir... Bu hâdisenin, bu vak'anın temel hedefi Türkçenin, dolayısıyla Türk milletinin çökertilmesidir... Kaybedilecek zaman kalmamıştır. 12 Eylül'ün getirdiği müjdeler ikliminde Türk milletinin ve Türk devletinin artık bu davaya eğilmesi zamanı gelmiştir. Bu eğilmenin tek şekli de, bir akademi kurarak devletin Türk dili üzerinde kontrolünü sağlamaktır*¹⁰⁶⁵.

12 Eylül rejimi, dil üzerinde yıllardır süregelen tartışmalarda yaşayan Türkçe'yi savunan kesimden yana tavır aldı. Nitekim Bülend Ulusu Hükümetinin programında dil konusunda *çağdaş eğitimin gereği olarak bilimsel ve teknolojik alanlarda dilimizin zenginleştirilmesine* çalışılacağı ve bu amaçla, Milli Eğitim Bakanlığınca gereken tedbirlerin alınacağı, bu konuda *ifrat ve tefritten [aşırılıktan ve kısıtlamadan] sakınılarak yaşayan güzel Türkçe'nin kullanılmasına özen gösterileceği*¹⁰⁶⁶ vurgulanmaktaydı.

Hükümet programında *yaşayan Türkçe'nin* kullanılması vurgusu askerî yönetimin, uzun yıllardır TDK'nin çalışmalarına karşı çıkan bazı çevrelerin işlediği temaları benimsediğini göstermekteydi. TDK'ye yöneltilen eleştirileri Kenan Evren de desteklemekteydi. Evren'e göre, TDK yaptığı dil çalışmalarlarıyla çok kısa zamanda büyük değişiklikler yapmış ve sonuçta nesiller arasında kopukluk meydana gelmiş ve dil neredeyse baba ile oğlun birbirlerini anlayamayacakları bir hale getirilmişti¹⁰⁶⁷.

Bu süreçte, TDK ve TTK'nin yapısal bir değişiklikle yeni bir statüye kavuşturulmalarına ilişkin birçok girişimde bulunuldu. Bu konuda ilk adımlar 1981 yılı başlarında atıldı. Millî Eğitim Bakanlığı *Türk Bilimler Akademisi* kurulması yolunda bir yasa tasarısı hazırladı¹⁰⁶⁸. Bu tasarıda, Atatürk'ün vasiyetname şartları zedelenmeden TDK'nin *Türk Dil Enstitüsü*, TTK'nin *Türk Tarihi Enstitüsü* olarak yeniden düzenleneceği ve *Türk Bilimler Akademisi*'ne bağlanacağı belirtiliyordu. Yasa tasarısının gerekçesinde, TDK'nin akademi içerisinde yer alması yıllardır süregelen iki zıt görüşün çatışmasına son vereceği, dolayısı ile Türk dilinin kargaşa ortamından çıkarılmasının sağlanacağı

¹⁰⁶⁴ Muharrem Ergin, "Türkiye'nin Dil Dâvası", **SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980**, SİSAV, İstanbul 1980, s. 26.

¹⁰⁶⁵ **SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980...**, s. 191.

¹⁰⁶⁶ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 1, B: 4, 27.09.1980, ss. 82-93

¹⁰⁶⁷ Evren, Kenan, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 4, Milliyet Yay., 1991, s. 267.

¹⁰⁶⁸ Nadir Nadi, "Sakın Yapmayın", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1981, s. 1, 7.

ifade ediliyordu. Ancak bu girişim sonuçsuz kaldı¹⁰⁶⁹. Daha sonra Anayasa tasarısına *Türk Dil Akademisi* kurulması ile ilgili bir madde eklenerek TDK'nin durumu anayasa konusu haline geldi. Danışma Meclisi 9 Eylül 1982'de Anayasa tasarısındaki Türk Dil Akademisi kurulmasını öngören 168. maddeyi ele aldı. Anayasa Komisyonunun hazırladığı 168. madde, kamu tüzel kişiliğine sahip Türk Dil Akademisinin kurulmasını öngörüyordu¹⁰⁷⁰. Maddenin gerekçesinde, *son yıllarda görüldüğü gibi devrimci olduklarını açıklayanların hemen tümü ve Atatürk'ün izinden gittiklerini söyleyenlerin bir kısmı Türk Dil Kurumunun bilimsel dayanaktan yoksun metotlarla ürettiği 'dilcik ve sözcükleri' Devlet aracılığı ile zorla milletimize benimsetmek ve dolayısıyla yaşayan Türkçemiz yerine sunî ve uydurma bir dil koyma çabasına giriştikleri* ifade ediliyor ve bu çabayı önlemek için de bir Dil Akademisinin oluşturulması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca gerekçede, *Türkçenin düştüğü durumdan kurtarılabilmesi için kurulması öngörülen Dil Akademisinin benimsediği veya reddetmediği, araştırmalarının ürünü kelimelerden oluşması gerektiği, Milli Eğitim Bakanlığının yayınlarında ve TRT'nin programlarında akademinin kabul ettiği kelimeleri kullanması gerektiği* ifade edilmektedir¹⁰⁷¹.

Maddenin gerekçesinden de anlaşılacağı üzere, bu maddenin anayasa tasarısına girmesinin nedeni yaşayan dili savunanların, TDK'ye ve onun sürdürdüğü öz Türkçeci dil politikalarına yıllardır duydukları tepkiydi. Bu durum söz konusu madde üzerindeki müzakerelerde de anlaşılmaktadır. Danışma Meclisinin bazı üyeleri, TDK'nin büyük ve ciddi sözlükler, imla kılavuzları, dil bilgisi kitapları hazırladığını; bu çalışmalarını dilin gelişmesi ve zenginleşmesinde önemli bir rol oynadığını, Atatürk'ün TDK'yi bir dernek olarak örgütleyerek dil çalışmalarını resmi bir çerçeveye sınırlamak istemediğini, TDK'nin kapatılmasının Atatürk'ün vasiyetine aykırı olacağını ifade ettiler. Söz konusu maddenin lehinde konuşan başta Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı ve diğer birçok üye ise TDK'yi çok sert bir şekilde eleştirdiler. Maddenin lehinde konuşan üyeler, TDK'nin dili bozduğunu, uydurma kelimelerle kuşaklar arasında ve dolayısıyla kültürle olan bağı kopardığını, yaşayan Türkçeyi saptırdığını, dil birliğini bozduğunu; Atatürk'ün görüşlerine aykırı ve düşman, Marksist, anarşist yapıtlar ve yazarlara ödüller verdiğini¹⁰⁷², Kominizim propagandası yaptığını¹⁰⁷³, Türk Dil Akademisi ku-

¹⁰⁶⁹ Oktay Akbal, *Yarımlar Hesap Sorar*, Boyut Yayınevi, İstanbul 1986, s. 121.

¹⁰⁷⁰ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 10, B: 147, 09.09.1982, s. 54.

¹⁰⁷¹ "Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu", **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 7, B: 120, 4.08.1982, Ek 1, s. 59.

¹⁰⁷² Türk Dil Kurumu tarafından 1980 hikâye ödülü verilen kitap: **Eller**, Aydınlık Yay. 1979, bu kitapta, tabanca zoru ile toprak işgali haklı gösterilmiştir; Türk Dil Kurumu 1979 eleştiri ödülü verilen kitap: Nazım Hikmet'in şiiri, İstanbul, 1978, kitapta Nazım Hikmet'in Komünist olduğu ve Marksist görüş için devrim kavgası verdiği yazar tarafından ifade edilir.

¹⁰⁷³ **Çocukluk Yılları**, 1980, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan kitap: Tanıtma ya-

rulmasının Atatürk'ün vasiyeti ve direktifi¹⁰⁷⁴ olduğunu ifade ettiler. Ancak müzakereler sırasında Türk Dil Akademisi kurulması yerine, TTK ve TDK'yi de kapsayacak şekilde *Atatürk Akademisi* kurulması yönünde bir önerge verildi. Danışma Meclisi, Atatürk Akademisi kurulmasıyla ilgili verilen önerenin Anayasa Komisyonu tarafından dikkate alınmasını kabul etti ve 168. madde tekrar görüşülmek üzere Anayasa Komisyonuna gönderildi¹⁰⁷⁵.

Atatürk Akademisi kurulması fikri yeni değildi. Bu fikir zaman zaman gündeme gelmiş ve özellikle 27 Mayıs¹⁰⁷⁶ ve 12 Mart dönemlerinde üzerinde ciddiyetle durulmuştu. 1961'de TTK ve TDK'nin bir akademi çatısı altında birleştirmeyi öngören bir yasa tasarısı Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanmış fakat bu girişim kamuoyunda geniş tartışmalara yol açınca söz konusu tasarı yasalaştırılamamıştı¹⁰⁷⁷. Yine 12 Mart Dönemi'nde de Millet Meclisine Atatürk Akademisi kurulması için bir kanun teklifi yapılmış fakat söz konusu teklif de sonuçlandırılmamıştı¹⁰⁷⁸. 12 Eylül Dönemi'nde ise siyasal bir nitelik kazanarak süregelen dil tartışmaları etrafında oluşan iki zıt görüşten birinin TDK'nin kapatılmasına yönelik taleplerinin bir sonucu olarak Atatürk Akademisinin kurulması yeniden gündeme gelmiş görünmekteydi. TDK'nin kapatılması ve yerine bir akademi kurulması talebi, daha çok Aydınlar Ocağı gibi sivil toplum örgütlerinden ve Tercüman gibi basın kuruluşlarından gelmekteydi. Söz konusu çevrelerin askerî yönetim üzerinde bu konuda yönlendirici olduğu anlaşılmaktadır. Evren, TTK ve TDK üzerinde 12 Eylül'den sonra bir değişikliğe gitmeyi düşünmediklerini ancak bu kurumlarla ilgili basına yansıyan tartışmaların, sunulan raporların, kararlarını değiştirdiğini ifade edecektir¹⁰⁷⁹.

Anayasa Komisyonu, verilen önergeler ışığında anayasa tasarısındaki söz konusu maddeyi 144. madde olarak yeniden düzenledi. Danışma Meclisince kabul edilen söz konusu maddenin yeni şekli şöyledir: *Türk kültürünü, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak amacıyla kamu tüzelkişiliğine sahip, Atatürk Akademisi kurulur*¹⁰⁸⁰. Danışma Meclisince kabul edilen bu madde, mevcut yınları arasında ve çocuklar için. Bu kitapta, Komünizmden mahkûm olmuş pek çok yazarın çocukluk hatıraları yer almıştır.

¹⁰⁷⁴ 1936'da TBMM'yi açarken Atatürk, Dil ve Tarih Kurumlarından bahsettiği sırada "Bu milli kurumların az zaman içinde, milli akademiler halini almasını temenni ederim" demiştir.

¹⁰⁷⁵ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 10, B: 147, 09.09.1982, ss. 52-60.

¹⁰⁷⁶ Nadir Nadi, "Tuhaf Bir Tasarı", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1961, s. 1, 3.

¹⁰⁷⁷ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 80.

¹⁰⁷⁸ "Atatürk Akademisi Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Plan Komisyonları Raporları", **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 31, B: 35, 08.01.1973.

¹⁰⁷⁹ Evren, **Unutulan Gerçekler...**, s. 99.

¹⁰⁸⁰ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, C 10, B: 152, 17.09.1982.

TDK ve TTK'nin Atatürk Akademisine bağlanıp bağlanmayacağı ile ilgili bir hüküm içermediğinden, söz konusu Akdeminin bu kurumlarla aynı alanda çalışan ayrı bir kuruluş olarak oluşturulması da mümkün olabilirdi. Fakat Danışma Meclisince kabul edilen anayasa tasarısına nihai şeklini verecek olan askerî cunta buna izin vermedi. Çünkü Kenan Evren'e göre dil ve tarih bir derneğin işi olamazdı: *Dil ve tarih devletin işidir bir derneğin işi olamaz. Tarihi bir kişi de yazar ama, bir de devletin arşivlerinden yararlanarak, bir de o kurul yazar. O, kötü maksatlı kişilerin eline geçmişse ne olacak o dernek? Atatürk yok ki başında*¹⁰⁸¹.

Sonunda MGK Anayasa Komisyonu, Atatürk Akademisi kurulmasını öngören madde üzerinde çeşitli değişiklikler yaparak 134. madde olarak yeniden düzenledi. Bu düzenlemeyle kurumun adı Atatürk Akademisi yerine Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu olarak değiştirildi. Ayrıca Yüksek Kurumu oluşturacak kuruluşlar madde metninde tek tek sayılmıştır. Bu kuruluşlar arasında TDK ve TTK'de vardır. Böylece mevcut TDK ve TTK'nin kapatılması netlik kazanmış oluyordu¹⁰⁸². 1982 Anayasası'nın 134. maddesiyle TDK ve TTK'nin yeni statüleri şöyle belirlenmiştir: *Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve inkılaplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip 'Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu' kurulur. Ayrıca madde metninde, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir hükmüne de yer vermiştir.*

Öncelikle belirtmek gerekir ki TDK'nin dernek statüsünden çıkarılarak Başbakanlığa bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun bir alt birimi haline getirilmesi, neredeyse Atatürk'ün ölümünden sonra açığa çıkan ve siyasallaşarak devam eden dil devrimiyle ilgili tartışmaları büyük ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle toplumun dil konusunda rahatladığı söylenebilir¹⁰⁸³. Diğer taraftan TDK ve TTK'nin bağımsız dernek statüsünden çıkarılarak Başbakanlığa bağlanması hem hukuki açıdan hem de kültür politikaları açısından ciddi eleştirilere uğradı. Öncelikle TTK ve TDK özel hukuka göre bağımsız bilim derneği olarak kurulmuşlardı ve bu kurumların mal varlıklarının ve gelirlerinin dayanağı Atatürk'ün vasiyetiydi. Dernekler Yasasına göre oluşturulan bu kurumların, yasayla da olsa, mallarına el konulmasının,

¹⁰⁸¹ Birand, vd., **12 Eylül Türkiye'nin Miladı...**, s. 172.

¹⁰⁸² "Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu", **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 7, B: 118, 18.10.1982.

¹⁰⁸³ Belge, a.g.e., s. 57.

statülerinin değiştirilmesinin hukuka aykırı olduğu, Atatürk'ün mirasının değiştirildiği ileri sürülmekteydi¹⁰⁸⁴. 12 Eylül rejiminin bu düzenlemesi kültür politikaları açısından da eleştirilmekteydi. Atatürk'ün Tarih ve Dil Kurumlarını dernek niteliğinde özel ve özerk kuruluşlar olarak örgütlemesindeki amacının dil ve tarih çalışmalarını siyasal etkilerin dışında bırakmak olduğu ifade edilmekteydi. TDK ve TTK'nin yeni statüleriyle Atatürk'ün koyduğu ilkeler ve kuruluş amaçları doğrultusunda artık çalışmayacağı, politikanın emrine gireceği ileri sürülmekteydi¹⁰⁸⁵.

TDK'nin Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumuna bağlanmasından sonra dil devrimi olarak adlandırılan dil çalışmaları tamamen durdurulmuş ve dil politikaları resmi bir çerçeveye oturtulmuştur. Askerî rejimin sona ermesinden sonra ilk sivil hükümeti kuran Anavatan Partisi hükümet programında, *Türkçemizin yapısı ve güzelliğini zedeleyecek hareketlere izin verilmemesi, ana dilimizin tabii seyri içinde gelişmesi gerektiği görüşündeyiz*¹⁰⁸⁶ ifadelerine yer vermiştir. Böylece 1932'de düzenlenen ilk Dil Kurultayında dilde *evrim mi devrim mi* yapmak gerektiği tartışmaları sonucunda karar verilen devrim yönteminin sonuna gelinmiş oluyordu.

3.12. 12 Eylül Dönemi'nde Sıkıyönetim Uygulamalarının Eğitim ve Kültür Hayatına Etkileri

12 Eylül'e gelindiğinde 22 ilde sıkıyönetim uygulanmaktaydı. Aralık 1978'deki Maraş olayları üzerine hükümet 26 Aralık 1978'de öncelikle 13 ilde¹⁰⁸⁷ ve daha sonraki çeşitli tarihlerde ise 9 ilde sıkıyönetim ilan etmişti¹⁰⁸⁸. 12 Eylül 1980'de ise MGK'nin 1 numaralı bildiriyle ülkenin tamamında sıkıyönetim ilan edildi. Mevcut 67 il 13 bölgeye ayrıldı ve sıkıyönetim komutanları atandı¹⁰⁸⁹. Bu 67 ilin 28'i Cumhuriyet Dönemi'nde, sıkıyönetimle ilk kez tanıştı. Sıkıyönetimin kaldırılması ise 1984'ten itibaren çeşitli tarihlerde gerçekleşmiştir¹⁰⁹⁰.

Sıkıyönetim, ülkede ciddi sorunlar ortaya çıktığında ve bu sorunlar olağan yönetim çerçevesinde çözülemediğinde başvurulacak bir hukuk rejimi-

¹⁰⁸⁴ Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası..., s. 38-39.

¹⁰⁸⁵ Atatürk'ün Türk Dil Kurumu..., s. 35.

¹⁰⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C1, B:10, 19.12.1983, ss. 62-85.

¹⁰⁸⁷ Cumhuriyet, 27 Aralık 1978.

¹⁰⁸⁸ bk. M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2016.

¹⁰⁸⁹ "Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararları", *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, C 1, B:1, 19.09.1980, s. 4.

¹⁰⁹⁰ M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2018, s. 4-6.

dir¹⁰⁹¹. Sıkıyönetim, devlet hayatında önemli değişiklikler meydana getiren olağandışı bir rejimdir. Özgürlükleri kısıtlayıcı, sınırlayıcı, durdurucu, kamu ve kişi hak ve özgürlükleri üzerinde ağır kayıtlamalar getirici baskıcı bir sistemdir. Temel hak ve özgürlükleri geçici bir süre için kısıtlayan, erteleyen, mülki yönetim ve güvenlik kuvvetleri yerine askerî bir yönetim getiren ve bazı suçların yargılamalarını askerî mahkemelere bırakan çok kısa süreler için uygulanan olağanüstü bir rejimdir. Tüm bunlara rağmen sıkıyönetim rejiminin de hukuksal bir çerçevesi vardır ve sınırları bulunmaktadır. Buna karşın 12 Eylül askerî yönetiminin uyguladığı sıkıyönetim rejiminin hem hukuksal görünümü hem de uygulanma şekli oldukça sorunludur. 12 Eylül'de tüm ülkede ilan edilen sıkıyönetim, Anayasa hükümlerine dayanmayan, süresi belirsiz ve Parlamento feshedildiğinden dolayı yasama organının onayı olmadan yürürlüğe konulan bir sıkıyönetim rejimidir¹⁰⁹². Bununla birlikte MGK yayımladığı bildirimlerle sıkıyönetim komutanlarına, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun tanıdığı yetkileri aşan olağanüstü yetkiler de vermiştir. MGK'nın iki numaralı bildirisinde şu ifadeler yer verilir: *Sıkıyönetim Komutanlıkları ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması, için; lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır*¹⁰⁹³. Bu kararlar, sıkıyönetim komutanlarına sınırsız ve keyfi olarak kullanabilecekleri yetkiler verilmektedir. MGK'nın bu kararının yanı sıra 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu da ihtiyaç duyulduka sık sık değıştirilmiş ve askerî yönetim döneminde söz konusu Kanun'da 12 kez değışiklik yapılmıřtır¹⁰⁹⁴. Hem MGK bildirimleriyle hem de Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan değışikliklerle giderek daha da ağırlaşan sıkıyönetim rejimi, toplumsal yaşamın her alanına hâkim olmuştur. 12 Eylül rejiminin yarattığı toplumsal travma, giderek olağanlaşan bu sıkıyönetim uygulamalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, yargı kararı olmaksızın vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması, tartışılması mümkün olmayan tek yanlı iradi işlemlerle suçlar oluşturulması, siyasal hakların tamamen yasaklanması, genel suçlamalar yapılması toplumsal yıkımlara yol açmıştır.

Sıkıyönetim komutanları, *devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması* için tedbirler alırken, yetkilerini günlük yaşamın neredeyse her alanını düzenlemeye yönelik uygulamalarda da kullanmışlardır. Sıkıyönetim komutanları, yerleşim yerlerinin afiş, pankart ve yazılardan temizlenmesine yönelik uygulamalar yaparken aynı zamanda görünümün güzelleşmesi için duvarların aynı renge boyanmasını isteyebilmişlerdir. Sıkıyönetim komutanları sakıncalı gördükleri kişilerin yakalanabilmesi için vatandaşlara şüpheli gördükleri herkesi ihbar etme çağrısında sık

¹⁰⁹¹ Üskül, *Asker ve Siyaset...*, s. 27.

¹⁰⁹² Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 7.

¹⁰⁹³ *Resmi Gazete*, S 17103, (Mükerrer), 12.09.1980, s. 7.

¹⁰⁹⁴ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 10.

sık bulunmuşlardır. Bunların dışında sıkıyönetim komutanları, çevre, trafik, spor karşılaşmaları, kurban derilerinin toplanması, halkın bazı ihtiyaçlarının karşılanması, daha sağlıklı bir yaşam ortamının oluşturulması, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi, doğa ve tarihsel değerlerin korunması gibi konularda bildiriler yayımlamış, yasak ve sınırlandırmalar koyabilmişlerdir¹⁰⁹⁵. Sıkıyönetim komutanlıklarının aldıkları ilginç kararlardan bazıları şöyledir: Konya, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Yozgat ve Malatya İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı: *Düğünlere izin verilmiştir. Ancak düğünlere için önceden izin alınması ve aşırı taşkınlık yapılmaması gerekmektedir*¹⁰⁹⁶. ...sağa sola çöp ve kâğıt atanlar, yerlere tükürenler; polisler, bekçiler ve mahalle muhtarları tarafından yakalanarak Belediye Zabıtasına bildirilecektir. ...Ev çamaşırları, ana yollar üzerinde görülmeyecek şekilde asılacaktır¹⁰⁹⁷. Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin Sıkıyönetim Komutanlığı: *Her nevi eğlence yerleri ile içkili lokanta ve gazinolarda fazla miktarda alkol alınmamasına vatandaşlarca özen gösterilecek, eğlence yerleri, içkili lokanta ve gazino yetkililerince genel güvenlik yönünden sakıncalı görülen kişilere aşırı içki verilmeyecektir*¹⁰⁹⁸. Eskişehir, Kütahya, Afyon Sıkıyönetim Komutanlığı: *Tüm yaya vatandaşlar yaya kaldırımlarından yürüyecek ve karşıdan karşıya geçişler mutlak surette yaya geçitlerinden yapılacaktır... at arabaları ana caddelere girmeyecektir. Aksi hareket edenlere mevcut yasalar uygulanacaktır*¹⁰⁹⁹. ...İl ve ilçeler temiz ve düzenli tutulacaktır. Her çeşit malın ucuza satılması sağlanacak, tartı ve ölçü aletleri denetlenecektir. Bu emre aykırı hareket edenler gözaltına alınacak, şüpheli görülenler bölge dışına çıkartılacaktır. Adana, Mersin, Hatay, Antep, Maraş, Adıyaman İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı: *İlde bütün esnaf, dükkânlarının önüne çöp kovası koyacak, kovalar siyah ya da mavi renge boyanacaktır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı: Bütün ticarî taksi sürücülerini her gün sakal tıraşı olacak, simitçiler eldivenle satış yapacaktır. Aksi davranışları görülenlerin karneleri iptal edilecektir. Ankara Belediye Başkanı emekli General Süleyman Önder: E5 karayolu üzerindeki bütün evler beyaza boyanacaktır. Zira evler çirkin, derbeder ve iptidai bir görünüm içindedir*¹¹⁰⁰.

3.12.1. Eğitim Kurumları ve Sıkıyönetim

12 Eylül sıkıyönetim rejimi, her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür hayatı üzerinde de oldukça belirleyici uygulamalar yapmıştır. 12 Eylül askerî yönetimi için siyasal şiddet ve terörün kaynaklarından biri de ortaöğretimden

¹⁰⁹⁵ a.g.e., s. 1-77.

¹⁰⁹⁶ "Bildiri No: 5", aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 321.

¹⁰⁹⁷ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 333-334.

¹⁰⁹⁸ "Bildiri No: 45", aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 212.

¹⁰⁹⁹ "Bildiri No: 4", aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 232.

¹¹⁰⁰ Birand, vd., *12 Eylül, Türkiye'nin Miladı...*, s. 161-162.

üniversitelere kadar tüm eğitim kurumlarıydı. Anarşi sorununun kökten çözülebilmesi için eğitim kurumlarının sıkı denetim altında tutulması gerekiyordu. Olaylara karıştığı varsayılan birçok öğrenci gözaltına alındı, tutuklandı ve çok sayıda öğrencinin okullardan kayıtları silindi. Binlerce öğretmenin görevine son verildi¹¹⁰¹. Yeni atanan öğretmenler ise sıkı bir güvenlik soruşturmasıyla işe alındı. Ortaöğretimde yoğun bir 12 Eylül kampanyası başlatıldı. Subaylar tarafından ülke genelinde binlerce konferans verildi ve 12 Eylül'ün gerekçeleri anlatılarak darbenin propagandası yapıldı. Öğretim yılının açılış törenlerinde öğretmenlerin konuşmaları bile sıkıyönetim komutanlığı tarafından yazıldı. Örneğin, Adana, Mersin, Antep, Maraş, Hatay ve Adıyaman Sıkıyönetim Komutanlığı'nın hazırladığı okulların açılış konuşması şöyleydi: *Şöyle bir söz vardır: düzgün bir kıyafet iyi bir takdim ve kartvizittir. Gençlerimizin şahsına yakışan, okuluyla bağdaşan kıyafet ve şekille, kendilerinin kişiliğini topluma kabul ettirecektir.* Bu mesaj 5 bini aşkın öğretmen tarafından aynı saatte bölgedeki bütün okullarda okundu¹¹⁰².

Sıkıyönetim komutanları, eğitim kurumlarındaki her gelişmeyi dikkatle izlemiş ve eğitim kurumlarıyla ilgili düzenlemeler içeren; aileleri, öğrencileri, okul yöneticilerini ve öğretmenleri ikaz eden bildirimler yayımlamışlardır. Öncelikle bütün öğretim kurumlarında, *öğretim özgürlüğünü engelleyici boykot, işgal, dersi bıraktırma, forum, toplantı ve propaganda yapmak yasaklanmıştır*¹¹⁰³. Bunun yanı sıra ailelerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin eğitim ve öğretimin *Atatürk ilkeleri ve devrimleri ışığında Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve emirleri doğrultusunda, yasalara uygun olarak...* sürdürülmesi için yapmaları gerekenlerle ilgili bildirimler yayımlamışlardır. Örneğin Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman İleri Sıkıyönetim Komutanlığı yayımladığı uzun bir bildiri ailelerin, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve öğrencilerin nasıl davranmaları gerektiğini ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir. Söz konusu bildiri özetle şöyledir: *İstenilen eğitim ve öğretimin yapılabilmesi için aileler çocuklarının her türlü hareketini yakından izleyerek, onların sapık ideolojilerin kurbanı olmasını önlemelidir... öğretmenler, öğrencisinin her türlü problemiyle ilgilenmelidir. Öğrencisinin sapık ideolojiler peşinden koşmasını, kendisine, ailesine ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine ihanet içerisinde bulunmasını...önlemelidir*¹¹⁰⁴. Okul idarecilerinden de disiplin kurullarını çalıştırarak sert bir tutum sergilemeleri istenir. *Okul idarecileri...disiplin kurulunu çalıştırmalıdır...okul içerisinde öğretmenlik ve öğrencilik sıfatlarıyla bağdaşmayan hareketlerde bulunan kişileri tespit ederek gereken cezaya çarptırmak, bu tip kişilerin okulla olan bağla-*

¹¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1982, s. 1-11; Oktay Akbal, "Sağlam'ın Açıklaması...", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1982, s. 2.

¹¹⁰² Birand, vd., **12 Eylül Türkiye'nin Miladı...**, s. 168-169.

¹¹⁰³ Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...**, s. 45.

¹¹⁰⁴ **a.g.e.**, s. 104.

rının kesilmesini sağlamak disiplin kurullarının görevleri arasındadır. Ayrıca disiplin suçu işlemiş olanların sıkıyönetim komutanlığına bildirilerek bu kişiler hakkında suç duyurusunda bulunulması istenir. Bildirinin son kısmı ise eğitim kurumları üzerindeki baskının boyutunu gösterir niteliktedir: Sıkıyönetim Komutanlığınca, öğretmen ve öğrencilik sıfatları ile bağdaşmayan hareketler içerisinde bulunan, Komutanlık Emirlerine aykırı hareket eden kim olursa olsun okul idaresi ve yöneticisinden, öğrencisi ve müstahdemine kadar bütün ilgililer dikkat ve titizlikle takip edilecek, suç işleyenlere gereken ceza geciktirmeden verilecektir¹¹⁰⁵.

Sıkıyönetim komutanları eğitim kurumlarına yönelik bildirimleriyle okullarda yapılacak törenlere kadar müdahalede bulunabilmişlerdir. Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun ve Sinop İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı 15 Eylül 1980'de ilkokulların yeni ders yılına başlaması dolayısıyla yayımladığı bildiri de açılış törenlerinin ne şekilde yapılması gerektiğini açıklamıştır. Söz konusu bildiri şöyledir: *Bütün öğretmenler okullarında noksansız olarak bulunacaklardır. Açılışlarda geleneksel ve And İçme törenleri yapılacaktır. Bütün ilkokullarda her gün öğrenim And İçme ile başlayacak, Pazartesi ve Cuma günleri Bayrak törenleri mutlaka icra edilecektir¹¹⁰⁶.*

Sıkıyönetim komutanları eğitim kurumlarına yönelik bildirimleriyle birçok yasak ve sınırlama koymanın yanında öğrenci davranışlarını da düzenlemeye çalışmışlardır. Örneğin Erzurum Sıkıyönetim Komutanlığı Atatürk Üniversitesinin 1980-1981 öğretim yılına başlaması nedeniyle yayımladığı bildiri de, *öğrenciler birbirini sevip sayacak, kendilerine hizmet veren öğretim görevlisi ve yöneticilere mutlak bir itaat ve saygı ile bağlı olacaklardır.* ifadelerine yer verir¹¹⁰⁷. İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı ise bildirisinde *öğrencilerin fikir ve ruh varlıkları Atatürk ilkeleri çerçevesinde şekillenip, geliştirilecek, sun'i fikir bölüntülerine kesinlikle müsaade ve müsamaha edilmeyecektir¹¹⁰⁸.* ifadelerine yer vermektedir.

Eğitim hayatına yönelik sıkıyönetim bildirimlerinden, standart bir ideoloji etrafında öğrencileri toplamaya çalışan, özgür düşünceyi ve sorgulamayı sınırlayan, mutlak itaati öngören, disiplin ve otoriteyi her şeyin üstünde tutan, tek tip insan yetiştirmeye çalışan 12 Eylül rejiminin eğitim anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu anlayış, aralıksız bir şekilde yıllarca süren sıkıyönetim boyunca eğitim hayatını şekillendirmiş, bu süreçte eğitim sistemi içerisinde yer alan kuşakların zihninde yer etmiştir. Yaşanan bu toplumsal travmanın ülkenin geleceğini de etkilediği şüphesizdir.

¹¹⁰⁵ “Bildiri No: 42”, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...**, s. 104-105.

¹¹⁰⁶ “Bildiri No: 4”, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...**, s. 176.

¹¹⁰⁷ “Bildiri No: 34”, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...**, s. 205.

¹¹⁰⁸ “Bildiri No: 25 (?)”, aktaran Üskül, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...**, s. 291.

3.12.2. Yasak Yayınlar ve Yayın Hayatı

Toplumun belleğinde kitap korkusunun yaratılması, 12 Mart darbesi ile başlayan bir süreçti. 12 Mart Dönemi'nde, yayınları yasaklama, toplatma ve bu yasak yayınları bulunduranları tutuklama gibi sıkıyönetim uygulamaları bu korkunun temelini atmıştır. 12 Mart Dönemi'nde kitaba karşı sergilenen bu anlayışın benzeri fakat daha kapsamlısı 12 Eylül Dönemi'nde de tekrarlandı. Düşünce ve yazmanın yasaklanmasını terörü azaltıcı bir etken olarak değerlendiren 12 Eylül rejimi, bazı yayınların yasaklanmasını, toplatılmasını, imha edilmesini ve birçok yazarın ve gazetecinin hapse atılmasını geniş bir şekilde uyguladı¹¹⁰⁹. 12 Eylül rejimi için kitap, *huzur ve güven ortamının bozulması*'nın sorumluları arasında sayılan bir suç unsurudur. Bu anlayışla birlikte bir taraftan sıkıyönetim komutanları bildirimleriyle yüzlerce yayını yasaklarken¹¹¹⁰, diğer taraftan televizyonlar, radyolar ve birtakım basın organları *yasaklanmış kitap* haberleriyle kitabı *suç aleti olarak teşhir* etmeye başladı. Bu teşhir, daha çok terör eylemlerine karşı yapılan operasyonlarla ilgili haberler aktarılırken, yapılan baskında ele geçirilen silah, patlayıcı vb. yanında *yasak yayın* sayısının da ayrı bir kalem olarak verilmesi sonucunda meydana gelmekteydi. Örneğin Konya Sıkıyönetim Komutanlığı yapılan operasyonlar hakkındaki basın açıklamasında, gözaltına alınan kişi sayısını ve el konulan silah adedini verdikten sonra çok sayıda *yasak yayın*'ın da ele geçirildiğini aktarmaktaydı¹¹¹¹. Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığının basın açıklaması ise şöyledir: *12 Eylül 1980 ile 20 Kasım 1980 tarihleri arasında Sıkıyönetim Komutanlığımız tarafından: 3 mavzer, 32 av tüfeği, 108 tabanca, 4873 mermi, 20 patlayıcı madde ve 73 adet diğer silahlar ile çok sayıda yasak yayın ele geçirilmiştir*¹¹¹². Böylece devlet televizyonunda silahlarla birlikte kitaplar da *suç aleti* olarak gösterilmekteydi¹¹¹³. Kitaplar yasaklı olsun veya olmasın insanlar artık kitaba şüpheyle yaklaşmaya başlamışlardır. Bu atmosferde elinde, cebinde, çantasında kitap taşıyanlar; toplumsal içerikli kitapları okuyanlar, evinde bulunduranlar, ciddi gazeteleri satın alanlar artık kuşkulu kimselerdir¹¹¹⁴. Bu baskı ortamının yarattığı korku ile vatandaşların, kendi kitaplarını sobalarda yaktıkları, denize attıkları, toprağa gömdükleri ve çeşitli şekillerde imha etmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir¹¹¹⁵. Örneğin yönetmen ve senarist Reis Çelik o döneme ait bir anısını şöyle aktarmaktadır:

¹¹⁰⁹ Bölügiray, a.g.e., s. 122.

¹¹¹⁰ Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 20.

¹¹¹¹ "Bildiri No: 8", aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 323.

¹¹¹² "Bildiri No:14", *Millî İrade*, 25.11.1980, aktaran Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi...*, s. 240.

¹¹¹³ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 166; Oktay Akbal, "Oku, Oku, Oku", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1983, s. 2.

¹¹¹⁴ Oktay Akbal, "Oku, Oku, Oku" *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1983, s. 2.

¹¹¹⁵ Oktay Akbal, "Hiçbir Kitap İmha Edilemez", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

Evimde yaklaşık üç bin kitap vardı...hem sağı hem de solu okuyordum. Bir gece rahmetli babam ben gözaltına alınınca bütün kitaplarımı bir yere gömmüşler. İki üç tane kitap kalmış¹¹¹⁶... İnsanlar kitaplar sansürlü diye yakmıyorlardı, yapılacak herhangi bir aramada suç delili olarak kullanılmasından korkarak yakıyorlardı.

Vatandaşların 12 Eylül rejiminin yarattığı kitap korkusuyla kitaplarını imha etmeye yönelmelerinin dışında, resmi makamlarca toplatılan *sakıncalı yayınlar*'ın toplu imha edilmesi veya depolarda çürümeye bırakılması da ciddi boyutlardadır. Mahkeme kararı olmadan sıkıyönetim komutanlarınca yasaklanıp çeşitli yöntemlerle imha edilen kitaplar konusunda çok sayıda örnek mevcuttur. Ağustos 1982'de Ankara'da, yalnızca bir yayın evine ait 133 bin 607 kitaba yargı kararı olmaksızın ve hiçbir gerekçe gösterilmeden sıkıyönetim komutanlığı tarafından el konulması ve ardından bu kitapların imha edilmesi en çarpıcı örneklerden biridir. Söz konusu yayınevini sahibi Süleyman Ege bir röportajında konuyla ilgili şunları söylemektedir:

1982 ağustosunda Ankara Sıkıyönetim komutanları yayınevime, bilim ve sosyalizm yayınlarının bütün kitaplarına el koydu. Bütün kitaplarımı kamyonlara yükleyip götürdü. 133 607 kitap. Daha götürülmeden önce, yani yasaklama emri bana verildiğinde ben sıkıyönetim komutanlığına başvurduğum. Dedim ki, bu götürdüğünüz kitaplar, yıllarca önce savcılıklarca ve mahkemelerce verilmiş aklamaya kararlarına sahiptir¹¹¹⁷.

1985 yılında söz konusu Bilim ve Sosyalizm yayınlarına ait bu 133 bin 607 adet kitabın imha edildiği haberi gazetelerde yayımlanınca, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı açıklama yapmak zorunda kaldı. Yapılan açıklamada, imha kararının *1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2766 sayılı kanunla değişik 3 (c) maddesi uyarınca* yapıldığı ve kitapların değişik tarihlerde SEKA Genel Müdürlüğü'ne gönderildiği belirtildi¹¹¹⁸. Kitapları hamur haline getirilerek imha edilen bir başka yazar ise Özgen Seçkin'dir. Şair Seçkin'in önce kitabı toplatılmış ve kendisi de birkaç gün gözaltına alınmış. Duruşma sonunda aklanan Seçkin, kitaplarını geri almak isteyince üç bin kitabının SEKA'ya gönderilerek hamur haline getirildiğini öğrenmiş¹¹¹⁹.

12 Eylül Dönemi'nde kitapları yasaklama, toplatma ve imha etme sadece özel yayınevlerine ait kitaplara yönelik değildir. Aynı zamanda devletin resmi kurumlarının yayımladığı kitaplar da hedef alınmıştır. Bu durum 1984 yılın-

¹¹¹⁶ Reis Çelik, "70'li, 80'li ve 90'lı Yıllarda Sanatçıların Büyük Bölümü Devletçidir", *Film Arası Aylık Sinema Dergisi*, Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı, Yıl:3, S 25, Eylül 2012, s. 72-75.

¹¹¹⁷ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 165.

¹¹¹⁸ "Sıkıyönetim: Kitaplar, 1402 Sayılı Yasa Uyarınca İmha Edildi", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1985, s. 7.

¹¹¹⁹ Oktay Akbal, "Hiçbir Kitap İmha Edilemez", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

da Turizm ve Kültür Bakanı Mükerrerem Taşçıoğlu'nun yaptığı açıklamadan anlaşılmaktadır. Bakan Taşçıoğlu'nun açıklamasına göre, 1978-1979 yılında Kültür Bakanlığı tarafından bastırılan 112 bin çocuk kitabı *zararlı* bulunmuş ve imha edilmek üzere SEKA'ya gönderilmiş. SEKA'nın mahkeme kararı olmadan kitapları imha edemeyeceğini bildirmesi üzerine, durum savcılığa intikal etmiş. Taşçıoğlu açıklamasına devamla, *bu asırda kitap yakılması çok çirkin bir görünüm* diyerek *kitap yakan bakan olmayacağını*, söz konusu kitapların durumunun mahkemece verilecek karara göre belirleneceğini ifade etmiştir¹¹²⁰. Ancak Aralık 1985'te Gazeteci Hasan Cemal konuyla ilgili yazısında şu ifadelere yer vermektedir:

*Sayın Taşçıoğlu, 'kitap yakan bakan' olmayacağını açıkladığından beri, 112 bin kitabın nasıl yok edileceği Turizm ve Tanıtma Bakanlığının tek derdi, tek uğraşısı. 'Gayri resmi' komisyonlarda konu ele alınır, bir türlü sonuca varılmaz. Kimi der ki, sayfa sayfa parçalayalım, bakan karşısında, kimi der ki, SEKA'ya verelim, eritip tertemiz kitap yapsın. Günlerdir 112 bin kitap için günlerdir yok etme yöntemleri tartışılıyor*¹¹²¹.

12 Eylül askerî yönetimi döneminde sıkıyönetim komutanlıkları kitap tutuklevleri de oluşturmuşlardı. Yasaklanan, toplatılan 40 ton kitap yıllarca depolarda çürümeye terk edilmişti. Bu kitaplardan bir bölümü Ankara yakınlardaki Macunköy'de bir depoda toplanmıştı. Kitap tutukevi yıllar sonra gazetecilere açıldığında olayın boyutu ortaya çıktı. Gazeteci Zeynep Oral, Macunköy'deki kitap tutukevi ile ilgili şunları söylemektedir:

*12 Eylül'den hemen sonra toplanmış, yakalanmış, zincire vurulmuş, bağlanmış kitaplar buraya atılmıştı... Karanlık bir depoydu, çok büyüktü. Camları vardı ama simsiyah boyayla kapatılmıştı. İçeri ışık ve hava sızılmıyordu. Demir kapıyı açıp içeri girdiğimiz zaman havada uçuşanlar yarasalar mı diye merak ettim. Hayır bazı kâğıt sayfaları uçuşuyordu. Gördüğüm şey karşısında dehşete kapıldım*¹¹²².

Kitapların depolarda çürütülerek imha edilmesiyle ilgili olarak gazeteci Oktay Akbal, bir yayıncının başına gelenleri aktarır. Söz konusu yayıncının yayınlarına, dergilerine el konulmuş ve kamyonu yüklenerek bir depoya kaldırılmış. Aylar sonra bu yayınların *sakıncalı* olmadığı anlaşılınca yayıncıdan kitaplarını geri alması istenmiş. Kitaplarını almaya giden yayıncı, kitapların okunamaz, perişan haliyle karşılaşır¹¹²³.

12 Eylül Dönemi'nde bazı yayınların yasaklanması, toplatılması ve imha

¹¹²⁰ "100 Bin Kitap Yakılmak İçin İzin Bekliyor", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1984, s. 8.

¹¹²¹ Cüneyt Arcayürek, "Bir Gece Ansızın", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1985, s. 1-13.

¹¹²² Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 165.

¹¹²³ Oktay Akbal, "Hiçbir Kitap İmha Edilemez", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1985, s. 2.

edilmesinin yanı sıra yazarlara da baskı yapılmıştır¹¹²⁴. Türkiye Yazarlar Sendikası'nın yöneticileri illegal örgüt kurdukları gerekçesiyle yargılanmaya başladı. Yaşar Kemal, Adalet Ağaoğlu, Tomris Uyar, Leyla Erbil gibi yazarlar yargılandılar¹¹²⁵. Diğer taraftan 12 Eylül 1980 öncesinde yayımlanmış kitaplardan dolayı da kovuşturmalar başlatıldı, davalar açıldı, tutuklama kararları verildi. Örneğin Yaşar Miraç *Trabzonlu Delikanlı*, Ataol Behramoğlu *Ne Yağmur Ne Şiirler*, Müjdat Gezen'le Savaş Dinçel *Çizgilerle Nâzım Hikmet* adlı kitaplarından, Tekin Sönmez üç şiir kitabından dolayı gözaltına alındılar, tutuklandılar. Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü*, Talip Apaydın'ın *Kente İndi İdris ve Duvar Yazıları*, Pınar Kür'ün *Yarın Yarın*, Sadun Aren'in *Makro Ekonomi* adlı kitapları için toplatma kararı verildi, kovuşturma açıldı¹¹²⁶.

Aynı sürecin parçası olan yazar, yayıncı, kitapçı ve okuyucu, darbenin yarattığı ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıdan da ciddi bir şekilde etkilenmiş ve yayıncılık hayatı 12 Eylül rejiminin baskıcı politikalarından büyük yaralar almıştır. Mevcut yayınevleri; sıkıyönetim yasakları, duruşmalar, hapis cezaları, kitabın suç aracı olarak görülmesi, sıkıyönetim rejiminin yasak kitap uygulamalarıyla mücadele etmeye çalıştılar. 12 Eylül öncesinde kitap baskı sayısı genellikle 5 bin dolayındaydı ve hangi yayınların hangi kesimlere satılacağı öngörülebildiği, kurulu ve işleyen dağıtım ve satış kanallarının bulunduğu bir yayın ortamı vardı. Darbe ile birlikte yayıncılık hayatındaki dağıtım ve satış kanallarındaki kesinlikler ortadan kalkınca, kitap tirajları hızla düşerek 2 bin dolaylarına oturmuş ve yayıncılık gerilemeye başlamıştır. Nüfus artışına karşılık okur sayısında ciddi bir azalma da olmuştur. Kitabın suç aracı olarak görülmesinin doğal bir sonucu olarak kitap satışları düşmüş ve kitapçı sayısı da azalmaya başlamıştır. Yayınevleri, 12 Eylül'ün gerek okurlar, gerekse kitapçılar üzerindeki maddi ve manevi baskıları nedeniyle hazırlıklı olmadıkları satış durgunlukları karşısında ayakta kalmakta zorlandılar. Birçok yayınevi, 12 Eylül sonrasının koşullarına uzun bir süre direndikten sonra kapandı. Diğer taraftan birçok yeni yayınevi de kuruldu ve bunların bir kısmı ayakta kalmayı başardı. 12 Eylül sonrası koşullarında kurulan bu yayınevlerinin ayakta kalabilmesi ve başarılı olabilmesi, büyük oranda darbe sonrasındaki kültürel ortamın biçimlendirdiği okur kitlesine seslenebilmekle, mimlenmemiş isimleri sayesinde dikkatlerden kaçabilmekle ilişkiliydi¹¹²⁷.

¹¹²⁴ Bölügiray, a.g.e., s. 122.

¹¹²⁵ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 166.

¹¹²⁶ Alpay Kabacalı, "1980 Sonrası Yayıncılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 15, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 1462.

¹¹²⁷ Müge Gürsoy Sökmen, "Türkiye'de Yayıncılık Ortamı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 15, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 1469.

3.13. Türk Sinemasında 12 Eylül'ün İzleri

12 Eylül rejiminin başlıca eylemi devletin kuşattığı alanlar dışında politikanın yapılmasının engellenmesi şeklinde kendini gösterdi. Depolitizasyon programının uygulanması, siyasi partileri, sendikaları, dernekleri, her türden toplumsal örgütlenmeyi politik faaliyetin dışına sürerek başladı ve daha sonra bütün toplumu kapsayacak şekilde sürdürülmeye çalışıldı. Dönemin sosyo-politik gelişmeleriyle yakından ilgili olarak sinema da bu süreçten etkilendi. 12 Eylül rejiminin depolitizasyon politikalarıyla uyumlu olarak darbeden en fazla etkilenen sinemacılar, siyasal-toplumsal duruş sergileyen sinemacılarıdır. Bu süreçte sinema da politik ve ideolojik filmler uzun bir süre tümüyle yasaklandı¹¹²⁸.

Siyasal kargaşa, toplumsal gerilimlerin had safhaya çıktığı dönemlerde sanatçı bir tür inzivaya çekilmeyi tercih ederek, toplumla olan bağlarını koparır. Tarihsel koşulların yarattığı olumsuz gerilim, sanatçının toplumun gerçeklerinden koparak farklı bir stil geliştirmesi eğilimini de beraberinde getirir. Toplumsal gerilimin baş edilemez seviyeye ulaştığı zamanlarda, sanat anlayışı da farklılaşır veya sanatçı geri çekilerek içe kapanır¹¹²⁹. 12 Eylül rejiminin baskıcı politikaları dolaylı bir şekilde sinemacıları toplumsal gerçeklerden koparmaya zorlamıştır. *Sürü*, *Düşman* gibi filmlerin yönetmeni Zeki Ökten'in bu dönemin ilk beş yılında Kemal Sunal güldürülerine yönelmesi, Şerif Gören'in *Yol*'un ardından kadın filmlerine ve komedi filmlerine kayması, *Hakkari'de bir Mevsim*'in yaratıcısı Erden Kıral'da belirginleşen üslup arayışları, Ali Özgentürk gibi temelde siyasal angajman taşıyan yönetmenlerin bile bireyci filmler yapması bu süreci özetlemektedir¹¹³⁰.

Bu anlamda 12 Eylül darbesinden sonra filmlerin içeriklerinde, temalarında önemli değişiklikler meydana gelir. Sinemada ideolojik ve politik filmler uzun bir süre durakladığı için psikolojik filmeler ortaya çıkmıştır. Türk sinemasında hiçbir zaman tam olarak işlenmemiş birey kavramı, yeni dönemin ana teması haline gelir. Daha çok varoluşçuluğa yaslanan ve bireyin ön plana çıktığı bu filmlerde, çok canlı, çok inandırıcı, çok ayrıntılı birey tasvirleri ortaya konmaya başlanır. Bu filmlerde bireye, bireyin kendi özünü aramasına ilişkin konular işlenir. 12 Eylül darbesinden sonra yaşanan depolitizasyon döneminin bir yansıması olarak, genç kuşaklar siyasi ve toplumsal düşünce ve eylemlerden uzaklaşmaya başlar ve darbe sonrası sinemaya konu olan bireyin kişiliğinde de bunun izleri görünür. Bu filmlerde, dönüştürülmüş toplum ve geçmişinden kopmuş, gelecek düşünüyü yitirmiş, umutsuz ve yenik bireyler

¹¹²⁸ Atilla Dorsay, "27 Mayıs'ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur", **Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler**, Yıl:3, S 25, Eylül 2012, ss. 18-20.

¹¹²⁹ Daldal, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹¹³⁰ Necla Algan, "80 Sonrası Türk Sinemasında Estetik ve İdeoloji", **25. Kare**, S 16, Temmuz-Eylül 1996, ss. 4-9.

görünür hale gelir¹¹³¹.

1970'li yıllar Türk sinemasının ilginç bir dönemine de işaret eder. Bir tarafta Yılmaz Güney'in ve onun takipçisi genç sinemacıların ortaya çıkardıkları, o güne kadar yapılmamış sertlikte siyasal eleştiri içeren filmler çekilirken diğer taraftan, sinemanın klasik Yeşilçam seyircisi sinemadan uzaklaştığı için, ticari sinemacıların, yapımcıların çözüm yolu olarak buldukları seks filmleri salonları kaplamıştır¹¹³². Televizyonun giderek yaygınlaşması, siyasal şiddet ve terörün sokakları güvensiz hale getirmesi aileleri sinema salonlarından uzaklaştırmıştır. Buna karşılık ticari sinema özellikle 1975'ten itibaren erkek izleyiciyi hedefleyerek seks filmleri furyasını başlatmıştır. Öyle ki 1979'a geldiğinde 195 yapımdan 131'i seks filmidir¹¹³³. 12 Eylül darbesiyle birlikte sinema salonlarını kaplayan seks filmleri furyası son bulur. Bu tür filmlerin yerini arabesk filmler almaya başlar. Bu filmlerin senaryoları arabesk müzik sözlerinden esinlenir, filmin önemli bir kısmı klip havasında geçer ve bol bol dram öğeleri kullanılır. Arabesk müziğin ünlü şarkıcıları film endüstrisinin yeni yıldızlarıdır artık¹¹³⁴. Darbe sonrasında film içeriklerinde ortaya çıkan bir diğer eğilim kadın konusunun dikkati çekecek boyutlara ulaşmasıdır. Ticari amaçlı Yeşilçam kadın anlayışı sürdürülürken, diğer filmler gerçekçi bir bakışla kadını ele almaya başlamışlardır. Bu filmlerden kadın hakları ele alınmakta, kadını erkekten bağımsız, onu varoluş felsefesi içerisinde değerlendirmektedir¹¹³⁵.

12 Eylül yasaklarının film içeriklerine, işlenen konulara getirdiği sınırlamaların dışında endüstri olarak sinema sektörüne de bir dizi olumsuz etkisi olmuştur. Darbenin, sinema alanında ilk zarar verdiği kesim sinema örgütleri ve siyasal bir duruşu olan sinemacılar olmuştur. DİSK'e bağlı Sine-Sen kapatılır ve sendikanın 25 yöneticisi idamla yargılanır. 1991 yılına kadar geçen süreçte Sine-Sen sendikal hayattan koparılır, yöneticilerinin sendikacılık yapma hakları ellerinden alınır¹¹³⁶. TRT'de çalışan 101 yapımcı, yönetmen istifaya zorlanır. Şerif Gören, Necmettin Çobanoğlu, Gani Turanlı, Erol Batıbeki baskı gören sinemacılardan birkaçıdır. Bu süreçte sansür çok şiddetli bir şekilde uygulanır. 1982 Anayasası ile birlikte sansür Anayasa'ya da girer. 1961 Anayasası'nın aksine; 1982 Anayasası'nın düşünce açıklama ve yayma özgürlüğünü düzenleyen 26. maddesi bu özgürlüğü kabul ettikten sonra, *bu fıkra hükmü radyo, televizyon sinema veya benzeri yollarla yapılan yayınların*

¹¹³¹ Dorsay, a.g.m., s. 18-20.

¹¹³² Esen, *Türk Sinemasının Kilometre...*, s. 133.

¹¹³³ Scognamillo, a.g.e., s. 182.

¹¹³⁴ Scognamillo, a.g.e., s. 183.

¹¹³⁵ Esen, *Türk Sinemasının Kilometre...*, s. 181.

¹¹³⁶ Muzaffer Hıçdurmaz, "Türk Sinemasının Gelişimi Sürecinde Sinema Emekçilerinin Örgütlenme Sorunları", *Yeni İnsan Yeni Sinema*, S 4, 1997, ss. 117-119.

izin sistemine bağlanmasına engel değildir diyerek film sansürünü kolaylaştırır. Bu dönemde sansür uygulamaları genel ifade özgürlüğü kısıtlamalarıyla çakışarak etkisini arttırır. Bu dönemde, 937 film sakıncalı olduğu gerekçeyle yasaklanır. Yasakların ilk sırasında Yılmaz Güney'in bütün filmleri ve kitapları vardır¹¹³⁷. Halit Refiğ'in *Yorgun Savaşçı* filmi yakılır. 1980'lerin ilk döneminde çekilen filmlerin çoğu askerî yönetim tarafından kabul görmez. Darbeyle birlikte birçok yönetmen geri çekilmek zorunda kalır, film çekemez ya da yurt dışına çıkar. Yavuz Özkan yurt dışına çıkıp orada çalışmak zorunda kalır. Yılmaz Güney yurt dışına gider ve orada *Yol* adlı senaryoyu yazar, bu senaryo ile önemli ödüller kazanır ama Fransa'da çalışmak zorunda kalır¹¹³⁸. Yönetmenler *sansür senaryosu*, *sansür kopyası* denen yollarla sansürü aşmaya çalışırlar. 12 Eylül'le birlikte film sayısı da oldukça azalır. Bir yıl önce 195 olan film sayısı, 1980 yılında 62'ye düşer. Askerî yönetimin sürdüğü 1981 ve 1982 yıllarında bu sayı 72, 1983 yılında 78 olarak gerçekleşir. Askerî yönetimin son bulmasının ardından artmaya başlayan film sayısı, 1984 yılında 124'e ulaşır¹¹³⁹. Bu dönemde çekilen filmler, içerik olarak siyasal toplumsal eleştiriden uzak filmlerdir. Bireysel çabalarla gerçekleştirilen filmler ise, askerî yönetim tarafından devlet-karşıtı olarak nitelenir, yasaklanırlar. Türk sinemasının, yurt dışında büyük ödül alan *Yol* (1981) ve *Hakkari'de Bir Mevsim* (1982) gibi filmler aracılığı ile dışarıya açılma fırsatı da engellenir¹¹⁴⁰.

1970'ler sinemasından devralınan kriz ve seyirci sayısındaki düşüş 12 Eylül ile iyice artmıştır. 1975'te 150 milyon olan seyirci sayısı 1985'e gelindiğinde 42.5 milyona kadar düşer. Buna paralel olarak aynı yıllar arasında sinema salonu sayısı 1350'den 767'ye geriler. 12 Eylül ve sonrasında uygulanan politikaların izleyici yapısına olumsuz etkilerinden biri de, yabancı-yerli film izleme oranıdır. 12 Eylül öncesinde yerli film izleyicisi yabancı film izleyicisinin üç katıdır. 1982'den başlayarak yerli film izleyicisi yabancı film izleyicisine göre azalır. Seyirci sayısının yeniden artmaya başlaması, 12 Eylül darbesinin etkilerinin azalmaya başladığı 1986 yılı sonrasına rastlar. Ancak, seyirci profili de önemli ölçüde değişir¹¹⁴¹.

27 Mayıs müdahalesinin ardından ilk örnekleri verilen, yetmişli yıllarda sayıları ve izleyicisi artan siyasal-toplumsal filmlere 12 Eylül sonrasında izleyicinin ilgisi yok denecek kadar azdır. Sinema seyircisi, daha çok popüler sinemanın ürünlerine rağbet etmeye başlar. Ancak bu yeni kuşak Erdal Ata-

¹¹³⁷ Birand, vd., *12 Eylül Türkiye'nin Miladı...*, s. 165.

¹¹³⁸ Dorsay, a.g.m., s. 18-19.

¹¹³⁹ Nijat Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sinemasının Sorunları*, C 1, Kitle Yay., Ankara 1995, s. 48.

¹¹⁴⁰ Atilla Dorsay, *12 Eylül Yılları ve Sinemamız*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1996, s. 14.

¹¹⁴¹ Özön, *Karagözden Sinemaya Türk Sinemasının Sorunları...*, C 1, s. 50-53.

bek'in deyimiyile *kayıp kuşak*'tır¹¹⁴². 12 Eylül rejiminin eğitim ve toplumsallaştırma politikalarıyla depolitize etmek istediği gençlik, *kendine karşı, yakınlarına karşı, topluma karşı ve dünyaya karşı hiçbir sorumluluk duymayan, tersine onları kendine karşı sorumlu sayan* bir nitelikte yetiştirilmek istenmiştir¹¹⁴³. Bu gençlik, *hiçbir şey bilmeye meraklı değildir, bilenleri önemsemez, bilgiye yalnız kendi çıkarı için ilgi duyar. Esas olan bencil ve çıkarıcı ilgi eksenidir*¹¹⁴⁴. Bu şekilde nitelendirilen bir seyirci kitlesinin tercihlerinden de etkilenen sinema haliyle nitelik kaybına uğradı.

Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yaşamını derinden etkileyen askerî darbelerden 27 Mayıs ve 12 Mart'ı araştıran, sergileyen ve eleştiren film sayısı çok azdır. Buna karşın 12 Eylül'e ilişkin filmler sayıca daha fazladır. 12 Eylül sonrası, darbe koşullarında yaşanan yasaklamalar, muhalif kültür-sanat ürünlerinin (kitap, film, vd.) suç unsuru sayılması, sanatçının aydının suçlu gösterilmesinden dolayı muhalif ya da darbeyi sorgulayan filmlerin üretilmesine ancak 1986'da başlanır. Genel olarak toplumsal eleştiri filmleri yapılabilsede, 12 Eylül askerî rejiminin eleştirisini yapan ilk nesil filmler, ancak 1986'da gündeme gelebilir. Siyasal sinemanın yeni bir türü olarak ortaya çıkan 12 Eylül filmlerinde darbenin etkilerine ağır bir şekilde maruz kalmış ilk nesil sinemacılar, günün politik imkânlarının el verdiği ölçüde bir tanıklık üretmeye çalışırlar. Bu sinemacılar, büyük ölçüde kekeme, dolaylı ve imge yoğun bir anlatım dili benimserler. 12 Eylül örtülü bir şekilde eleştirilir veya çoğu zaman darbe, film için bir fon niteliğindedir. Otosansürün etkileri ciddi anlamda görülür. 1986 yılından başlayarak darbenin sonuçları, getirdiği özgürlük kısıtlamaları, siyasal düşünceleri nedeniyle tutuklanmış kişilerin, cezaevinden çıktıklarında yaşadıkları sorunlar, toplumsal psikolojik acılar film temaları arasına girer. Bu filmlere Şerif Gören *Sen Türkülerini Söyle* adlı filmiyle başlangıç yapar. Filmde 1980 öncesinde karıştığı eylemler yüzünden yedi yıl hapis yatıp işkence görmüş devrimci Hayri'nin hikayesi anlatılır. İnfaz yasasından yararlanarak özgürlüğüne kavuşan Hayri'nin hikayesi, yedi yıl önce ardında bıraktığı arkadaşlarının ve aile çevresinin yabancılaşmasıyla sürüp gider¹¹⁴⁵. Aynı yıl Zeki Ökten'in çektiği *Ses* filminde siyasi görüşlerinden dolayı tutuklanarak altı yıl cezaevinde kalan, gördüğü işkence sonucu sol kolu sakatlanan bir gencin öyküsü anlatılır. Öykü, film kahramanının işkencecisiyle hesaplaşması üzerine devam eder. Yine 1986 yılında çekilmiş bir diğer 12 Eylül filmi Zeki Alasya'nın *Dikenli Yol* adlı filmidir. Filmde 12 Eylül öncesi dönemde, yasak bir kitap okurken tutuklanmış olan film kahramanı Hüseyin'in yaşam mücadelesi anlatılır. Bu tür filmlerden aynı yıl iki film daha çekilir ve sonraki yıllarda da devam eder: *Sen Türkülerini Söyle*

¹¹⁴² Erdal Atabek, "Kayıp Kuşak (Generation X)", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1997, s. 4.

¹¹⁴³ Kongar, *a.g.e.*, s. 322.

¹¹⁴⁴ Kongar, *a.g.e.*, s. 322.

¹¹⁴⁵ Agah Özgüç, *Türlerle Türk Sineması*, Dünya Yay., İstanbul 2005, s. 157-159.

(Şerif Gören/1986), *Prenses* (Sinan Çetin/1986), *Su da Yanar* (Ali Özgentürk/1986), *Kara Sevdalı Bulut* (Muammer Özer/1987), *Av Zamanı* (Erden Kıral/1987), *Sis* (Zülfü Livaneli/1988), *Bütün Kapılar Kapalıydı* (Memduh Ün, 1989), *Uçurtmayı Vurmasınlar* (Tunç Başaran/1989)¹¹⁴⁶.

Türkiye’de 12 Eylül ile asıl yüzleşme, doksanların ortasından itibaren ikinci nesil yönetmenlerin darbe ve toplumsal etkilerine tüm boyutlarıyla ve açıkça yönelmeleriyle başlar. Bu filmlere örnek olarak: *Bu Son Olsun* (Orçun Benli, 2012), *Beş Nolu Cezaevi* (Çayan Demirel, 2009), *O...Çocukları* (Murat Saraçoğlu, 2008), *Zincirbozan* (Atıl İnaç, 2007), *Eve Dönüş* (Ömer Uğur, 2006), *Beynelmilel* (Muharrem Gülmez, Sırrı Süreyya Önder, 2006), *Babam ve Oğlum* (Çağan Irmak, 2005), *Eylül Fırtınası* (Atıf Yılmaz, 2000), *Gülün Bittiği Yer* (İsmail Güneş, 1999), *Hoşçakal Yarın* (Reis Çelik, 1998), *12 Eylül Belgeseli* (Mehmet Ali Birand, 1998). Söz konusu filmlerin bir kısmı, politik bir dille darbe döneminde yaşananları aktarmayı hedeflerken, bir kısmı ise darbe döneminin toplumsal yaşam üzerinde yarattığı etkiyi küçük ve sıradan insan hikâyeleri üzerinden ve gündelik yaşamın ayrıntılarında anlatmaya çalışır¹¹⁴⁷.

3.14. 12 Eylül ve Türk-İslam Sentezi

12 Eylül Dönemi’nin öne çıkan özelliklerden biri, Aydınlar Ocağının ve onun formüle ettiği Türk-İslam Sentezi görüşünün Türkiye’de uygulanan eğitim ve kültür politikalarının yeniden düzenlenmesinde artan etkisinin görülmesidir¹¹⁴⁸. Bu nedenle 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikalarının anlaşılabilmesi için Aydınlar Ocağının görüşlerinin ele alınması önemlidir. Ocak, 12 Eylül 1980 öncesindeki siyasal ve toplumsal dalgalanmaları Türk-İslam Sentezi görüşü çerçevesinde tanımlayan ve milli kültür perspektifinden açıklamaya çalışan görüşleriyle devletin ideolojik derinliklerine nüfuz etmeyi başararak, 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye’nin II. Dünya Savaşı sonrasında bir komünizm tehlikesi altına girdiği düşüncesiyle belirmeye başlayan Türk-İslam Sentezi görüşü, 27 Mayıs darbesinden sonra sosyalist- Marksist ideolojik akımlara karşı milliyetçi-mukaddesatçı bir tepki olarak Aydınlar Ocağı tarafından formüle edilmiştir¹¹⁴⁹. Aydınlar Ocağı 14 Mayıs 1970’te kurulmakla birlikte, kökeni daha gerilere dayanmaktaydı. 1961’in başlarında Süleyman Yalçın,

¹¹⁴⁶ Şükran Esen, **80’ler Türkiye’sinde Sinema**, Beta Basım Yayım, İstanbul 2000, s. 196-223.

¹¹⁴⁷ Bünyamin Esen, “Dünyada ve Ülkemizde Darbe Filmleri”, **Film Arası Aylık Sinema Dergisi: Türk Sinemasında Darbeler**, Yıl:3, S 25, Eylül 2012, ss. 14-16.

¹¹⁴⁸ Bozkurt Güvenç, Gencay Şaylan, İlhan Tekeli ve Şerafettin Turan, **Türk İslam Sentezi**, Sarmal Yay., İstanbul 1994, s. 163.

¹¹⁴⁹ Halil İnalçık, “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl:2 S 5, (Kasım, Aralık, Ocak 1998-99), s. 15-16.

Ayhan Songar, İsmail Dayı gibi milliyetçi ve muhafazakâr akademisyenler tarafından İstanbul'da kurulan Aydınlar Kulübü, Aydınlar Ocağının çekirdeğini oluşturmuştur. Temel amacını, *milliyetçi hareketin bütünlüğünü sağlamak* olarak tanımlayan ve solcu akımlara karşı ideolojik mücadeleye girişen Kulüp¹¹⁵⁰, milliyetçi ve muhafazakâr aydınları aynı platformda birleştirmeye çalışarak toplumsal, siyasal ve kültürel tartışmalar üzerinde yönlendirici ve etkili olmaya çalışmıştır. Kulüp, faaliyetlerini daha çok konferanslar ve seminerler şeklinde yürütmüştür. Fakat 1960'ların sonuna doğru giderek yükselen sola karşı daha güçlü bir savunma güdüsü ve solcu aydınların toplumsal, siyasal ve kültürel tartışmalar üzerindeki tekeline kırmak¹¹⁵¹ için mukadderatçı-milliyetçi aydınlar daha güçlü bir yapıya ihtiyaç duymuş ve 14 Mayıs 1970'te Aydınlar Ocağını kurmuşlardır¹¹⁵². 56 kişiden oluşan Aydınlar Ocağının kurucuları iş dünyasında, üniversitelerde ve siyasette etkili olan bir kısım milliyetçi ve muhafazakâr aydınlardı. Söz konusu Ocağın başlıca amacı, *milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk Milliyetçiliği fikrini yaymak, milli bünyemizi sarsan fikir buhranı ve mefhumlar anarşisi ile mücadele ederek milli varlığımızı meydana getiren unsurları yaşatıp kuvvetlendirmektir*¹¹⁵³ şeklinde ifade edilmiştir. Aydınlar Ocağı, kurulduğu tarihten itibaren kültür, eğitim, toplumsal yaşam ve ekonomi gibi alanlarda her türden sorunlara çözümlerin önerildiği seminer, kongre, konferans ve belli aralıklarla Milli Kültür Şurası adı altında toplantılar düzenleyerek siyaset ve kültür hayatında birinci derecede rol oynamaya çalışmıştır. Aydınlar Ocağı bu süreçte, devleti yıkıcı akımlara karşı korumak için Türk-İslam Sentezi görüşünü bir savunma aracı olarak düşünmüş¹¹⁵⁴, milliyetçi ve muhafazakâr çevreleri bu görüş etrafında bir araya getirmeye çalışmıştır¹¹⁵⁵.

Aydınlar Ocağının savunduğu Türk-İslam Sentezi görüşü, köken olarak XIX. yüzyıl ortalarında Namık Kemal ve Ziya Paşa kuşağına kadar gitmekle birlikte¹¹⁵⁶ 1970'lerde bu görüşü ilk ortaya atan ve bu görüşe dayanan tarih tezinin yazarı Ocağın ilk başkanı olan Prof. İbrahim Kafesoğlu'dur. Kafesoğlu, Türk İslam Sentezinden ilk olarak 12 Mayıs 1972'deki bir konferansında söz etmiş, bu tanım 1975'ten itibaren Aydınlar Ocağı tarafından

¹¹⁵⁰ Güvenç, vd., *Türk İslam Sentezi...*, s. 188.

¹¹⁵¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 414.

¹¹⁵² Süleyman Yalçın, "Türkiye'de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı", *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 20.

¹¹⁵³ *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 64.

¹¹⁵⁴ İnalçık, a.g.m., s. 16.

¹¹⁵⁵ Yalçın, a.g.m., s. 20-21.

¹¹⁵⁶ İnalçık, a.g.m., s. 15.

benimsenerek kullanılmıştır¹¹⁵⁷. İslam'la Türk inancı arasındaki doğal ilgi ve ilişkiyi kanıtlamaya çalışan Kafesoğlu'nun ileri sürdüğü Türk-İslam Sentezinin temel ilkesine göre, Türkler birçok kez din değiştirerek çeşitli dinlere inanmışlardır fakat Türkler bu dinlerin hiç birinde tutunamamış ve sonunda tekrar din değiştirme ihtiyacı duymuşlardır. Nihayet Türkler İslamiyet'i kabul etmiş, bu dini kendi yapısına uygun bir inanç sistemi olarak görmüştür. *İslamiyet'teki gibi başka hiçbir dinde kendilerini mutlu hissetmeyen Türkler, İslamiyet'in koruyuculuğunu ve yayıcılığını üstlenmişlerdir. Kafesoğlu'na göre, Türklerin İslamiyet'i bu kadar benimsemelerinin nedeni ise İslami itikatlarla, eski Türk dini inanç sisteminin esasları arasında şaşılacak ölçüde bir mutabakat olmasıdır. Yani Türkler İslamiyet ile birlikte yeni bir din değil, kendi kadim inançlarının çok daha sağlam, kitabi, inandırıcı bir sisteme girdikleri kanaatine varmışlardır. Türk-İslam Sentezine göre, İslam uygarlığı ile Türklerin İslamiyet öncesi kültürleri arasındaki benzerlikler derin bir adalet duygusu, tek tanrı inancı, ruhun ölümsüzlüğü, aile yaşamı ile ahlakın önemle vurgulanması, ruhban sınıfının olmaması gibi birçok noktalarda öne çıkmaktadır. İki inanç arasındaki büyük yakınlıklar ve Türklerin İslamiyet'i iyice tanıyıp küteller halinde Müslüman olması sonucunda sosyal ve manevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslam kültür terkihi (sentezi) gerçekleşmiştir¹¹⁵⁸.*

Aydınlar Ocağının 1975'ten sonra Türk-İslam Sentezi görüşü olarak adlandıracağı fikirleri bütün olarak formüle etmesi ise 1973 yılında *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri* adlı yayını çıkarması ile olmuştur¹¹⁵⁹. Daha sonra bu yayın, 1974'te ve 1975'te Muharrem Ergin imzasıyla, ilk baskıda öne sürülen temel görüşler aynen korunarak ve o güne kadarki siyasi ve toplumsal gelişmelerle birlikte iki baskı daha gerçekleştirir¹¹⁶⁰. Dördüncü baskısı ise 1988 yılında 12 Eylül Dönemi'ni de içine alacak şekilde yine Muharrem Ergin imzasıyla yayımlanır¹¹⁶¹. Aydınlar Ocağının bu yayını, Ocağın özellikle milli kültür, milli kimlik tartışmaları etrafında şekillenen eğitim ve kültür ile ilgili görüş ve önerilerini yansıtmaktadır. Aydınlar Ocağının bu yayındaki temel görüş ve önerilerini öne çıkaran özellik ise 12 Eylül Dönemi'nde eğitim ve kültür politikalarının yeniden tespitinde etkili olmalarıdır.

Aydınlar Ocağının 1973'te yayımladığı *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri* adlı eserde, Ocağın milli kültür politikası ile ilgili görüşü iki ana bölümden

¹¹⁵⁷ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergah...*, s. 122.

¹¹⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014, s., 155-157.

¹¹⁵⁹ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, Garanti Matbaası, İstanbul 1973.

¹¹⁶⁰ bk. Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 2, İstanbul 1975.

¹¹⁶¹ Muharrem Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988.

oluşmaktadır. Giriş bölümünde *insan ve cemiyet, tabii ve suni cemiyetler, en yüksek cemiyet ve kültür*'le ilgili temel öncüller açıklandıktan sonra; ikinci ana bölümde, Türkiye'nin o günkü güncel sorunları, *var olma davası, siyasi huzur, iktisadi kalkınma, aklın ve ilmin hâkimiyeti ve milli eğitim* başlıkları altında incelenip çözüm yolları önerilmektedir¹¹⁶².

Eserin giriş bölümünde *İnsan ve Cemiyet* başlığı altında insanın sosyal bir varlık olduğundan bahsedilir, *cemiyetler insanoğlunun meydana getirdiği sosyal organizasyonlardır*¹¹⁶³ denilerek cemiyetler *tabii cemiyetler ve suni cemiyetler* olmak üzere ikiye ayrılır. Aydınlar Ocağı'na göre, tabii cemiyetler üç çeşittir: Aile, millet ve diğer tabii cemiyetler. Aile en tabii cemiyettir. Bütün cemiyetlerin temelinde sosyal bir organizasyon olarak aile vardır. Millet ise tabii cemiyetlerin en büyüğüdür ve aile gibi tabii bir topluluktur. Son olarak diğer tabii cemiyetleri ise şunlar oluşturur: *Aile ile millet arasındaki cemiyetler, milletin içindeki daha küçük cemiyetler ve cemaatler*. Diğer tabii cemiyetler de kendiliğinden oluşmuştur ve bu cemiyetleri oluşturan fertler arasında da doğal olan sosyal akrabalık bağları, birleştirici kültür unsurları bulunmaktadır. Ancak diğer tabii cemiyetlerde, aile ve millet gibi tabii cemiyetlere nazaran kültür unsurlarında eksiklikler vardır. Diğer tabii cemiyetlerdeki bu eksiklik üç nokta etrafında toplanır: *Milli şuurun oluşmaması, kabile ve kavim bilincinin devam etmesi, bazı kültür unsurlarının eksikliği*. Aydınlar Ocağı'nın görüşüne göre suni cemiyetler ise camialar (imparatorluklar, dinî camialar ve siyasî camialar), karışık cemiyetler (göç cemiyetleri, yerli cemiyetler ve coğrafya cemiyetleri) ve iradî cemiyetlerdir¹¹⁶⁴.

Yine söz konusu eserin aynı bölümünde, en yüksek cemiyet ve kültür ile kültürün niteliği ve özellikleri hakkında bilgi veren Aydınlar Ocağı, kültürlerin karşılaştırmasını yapar ve bu bilgilerin ışığında Türk kültürü hakkında açıklamalarda bulunur. Aydınlar Ocağı görüşüne göre, insan cemiyetlerinin en gelişmiş, en sağlamı, en gerçeği ve en büyüğü millettir. Millete bu özelliğini veren temel değişmez esas milli kültürdür. Aydınlar Ocağı kültürün içeriğini ve özelliklerini ise şu şekilde sıralar: Kültür millidir ve her milletin kendisine ait milli bir kültürü vardır. Yeryüzünde ne kadar millet varsa o kadar da kültür olduğundan evrensel bir kültür anlayışından söz edilemez. Bu nedenle ayrı milletlere mensup fertleri içine alan bir kültür tipinden söz edilmediğinden, Batı, Doğu, Hıristiyan, İslam, hümanist, sosyalist, ziraat, sanayi, akılcı kültür gibi isimlendirmelerin hiçbir bilimsel değeri yoktur. Kültür bir milletin karakterini yansıttığından orijinaldir, başka kültürleri taklit etmek o kültüre hiçbir fayda getirmez. Bir toplumda ayrı bir kültür varsa, o toplum için en büyük tehlikeyi teşkil eder. Kültür bir milletin tabiatından ortaya çı-

¹¹⁶² Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri..., 1973.

¹¹⁶³ Ergin, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri, bs. 2, 1975, s. 2.

¹¹⁶⁴ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri..., 1973, s. 2-26.

kar, doğal bir şekilde yaşar ve gelişir, dış müdahaleler kültürün doğal akışını bozar ve kültürün doğasına aykırı dış müdahaleler huzursuzluk ve buhranlarla sonuçlanır. Kültür devamlı ve tarihidir, kesinti ve duraklama kabul etmez. Kültür toplumun ortak malıdır. Kültür orijinal ve milli olduğundan, kültürün özü değiştirilemez ve toptan terk edilip yerine başka bir kültür konulamaz. Bir kültürün ve cemiyetin yok edilmesi muhtemeldir fakat bir kültürün özü ve bütünü başka bir kültüre dönüştürülemez, dönüştürüldüğü takdirde artık o milletten eser kalmaz. Aydınlar Ocağına göre, kültür unsurları arasında önem derecesi açısından asıl ve ikincil olmak üzere farklar mevcuttur. Bu bakımdan kültür değişimleri daha çok ikincil unsurlarda meydana gelen basit şekli değişimlerdir. Kültür değişimleri ise iki şekilde meydana gelir, serbest kültür değişimleri ve zorunlu kültür değişimleri. Serbest kültür değişimleri kültürlerin birbirleriyle temasları sonucunda, kendi doğal mecrasında sarsıntısız bir şekilde gerçekleşir. Zorunlu kültür değişimleri ise bir zorlamanın, medeniyete ayak uydurma endişesinin sonucu olarak ortaya çıktığından, toplumda sosyal çözümleri ve bunalımları da beraberinde getirir. Bu sarsıntı ve bunalımlar ikincil unsurlardan asıl unsurlara kaydıka büyür. Ayrıca kültür değişimleri maddi unsurlarda daha çok görülür ve kolay gerçekleşir. Kültür asıl unsurlarıyla bir bütünü teşkil ettiğinden ve parçalanamayacağından dili, örfü ve âdeti, dünya görüşü, dini, sanatı, tarihi ve milli şuuru olmayan bir millet olmayacağı gibi, bu unsurlardan birkaçının eksik olduğu veya kültürel gelişimi başlangıç noktasında kalmış bir millet de olmaz. Yine Aydınlar Ocağına göre, kültür duygulardan, medeniyet ise bilgiden meydana geldiğinden ikisi arasında önemli farklar vardır. Medeniyet bilimsel ve teknolojik gelişmelerle insan hayatının konfor ve standardını yükseltecek olanaklar sunar. Kaçınılmaz olarak medeniyetle kültür karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekle birlikte medeniyetin kültürel unsurlarda oluşturduğu boşluklar medeniyetin ürettiği teknoloji ve bilimle doldurulamaz. Örneğin önceden toplumların dinde bulunduğu birçok sosyal ve psikolojik çareyi bugünün insanı artık bilim ve teknolojiye bulunduğunu sanmaktadır.

Aydınlar Ocağı'na göre sağlıklı bir toplumu oluşturan, koruyan ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan yegâne unsur milli kültürdür. Bu nedenle milli kültürün ihmali veya terk edilmesi, saptırılması toplumun başına sayısız belalara, sarsıntılara yol açar. Milli kültürün kişisel bazdaki faydası ise bireyi vatansever, milliyetçi, şahsiyet sahibi, namuslu, ahlaklı yapması ve huzura kavuşturmasıdır. Bu özelliklere sahip olmanın tek çaresi milli kültürle beslenmektir ve milli kültürü sağlam bir kimse mutlaka milliyetçi ve vatansever olur. Aydınlar Ocağına göre milli kültüre sahip olmanın diğer önemli bir özelliği kişiye büyük bir uyanıklık ve sezgi kabiliyeti vermesidir. Bu nedenle toplumu milli tehlikelere ve felaketlere karşı uyarılar ilk önce milli kültürü sağlam olanlardır. Dolayısıyla eğitimin asıl işlevi kültürün intikalini ve deva-

mını sağlamaktır¹¹⁶⁵.

Aydınlar Ocağı, kültür ve milli kültürle ilgili açıklamalardan sonra Türk kültürüne tarihsel perspektiften açıklamalar getirerek Türk kültürünün mevcut durumunu değerlendirir. Aydınlar Ocağına göre Türk kültürü, yetiştirdiği insan tip, dünya tarihine yön vermesi, sayısız yabancı kültürü zorlama olmaksızın etkilemesi ve kendi bünyesini koruması bakımlarından yeryüzünde mevcut en büyük birkaç kültürden biridir. Aydınlar Ocağına göre, Türklerin iki bin yıl kesintisiz bir şekilde devlete sahip olması ve bu süre zarfında geniş coğrafyalarda yüzden fazla devlet kurma başarısı, Türk milli kültürünün evrensel üstünlüğünü kanıtlayan en önemli özelliktir. Aydınlar Ocağına göre, Türk kültürünün sahip olduğu bu üstün niteliğine rağmen Türkiye son yıllarda (1973) büyük bir sosyal karışıklık, sosyal ve kültürel birlik ve beraberliğini kaybetme krizi içindedir. Türkiye, Türk kültüründen gelen yüksek yaşama kudreti dolayısıyla ekonomik olarak sürekli büyümekle birlikte manevi bakımdan büyük sosyal çözümlere uğramaktadır. Bu sosyal çözümlerin nedeni ise Aydınlar Ocağı tarafından şöyle açıklanmaktadır: Aydınların büyük bir kısmının *milli ruhu geniş ölçüde kaybetmiş* olması, milli kültürün ihmal edilmesi, devlete sadakatin zayıflaması, *milli iman ve inançlarda* büyük sarsıntıların olması, ideolojik ve yıkıcı akımların kurtarıcı olarak sunulması gibi birçok neden Türkiye'nin yaşamakta olduğu güvenlik tehlikesinin, sosyal ve kültürel çözümlenin başlıca nedenidir¹¹⁶⁶.

Aydınlar Ocağı, Türkiye ile ilgili asıl görüşlerini, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri* başlığı ile verir. Ocağına göre, Türkiye'nin tarihinden, coğrafyasından, jeopolitiğinden, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısından doğan sebepler yüzünden siyasi, idari, iktisadi ve teknik olmak üzere binlerce meselesi vardır. Tüm bu sorunları beş ana başlık altında sistemli bir şekilde ele alan Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'nin birinci ve en önemli sorunu *varlık ve beka davasıdır*¹¹⁶⁷. Türkiye'yi beka sorunuyla karşı karşıya getiren sebepler ise tarihi, jeopolitik, ideolojik ve iç sebepler olarak sıralanır; tarihsel bir perspektifle Türkiye'nin beka sorunu ele alınır ve *Türkiye'nin varlığı bugün, gittikçe hafifleyen Hristiyan Batı ve gittikçe kuvvetlenen komünist kuzey tehdidinden başka, bir de komşuların* tehdidi altında olduğu vurgulanarak dört yanı düşmanlarla çevrili bir Türkiye tasviri çizilir.

Aydınlar Ocağı kendi bakış açısıyla, Türkiye'nin neden 1960'larda ve 1970'lerde beka sorunuyla karşı karşıya kaldığının tarihi sebeplerini ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışır. Buna göre, jeopolitik olarak Türkiye'nin Boğazlara sahip olması, Asya ile Avrupa arasında köprü olması, petrol kaynaklarına yakın olması, çok sayıda ülke ile kara sınırı komşusu olması, doğal

¹¹⁶⁵ a.g.e., s. 27-33.

¹¹⁶⁶ a.g.e., s. 33-44.

¹¹⁶⁷ a.g.e., s. 46.

ve tarihi güzelliklere sahip olması gibi başlıca nedenler Türkiye'ye yönelen jeopolitik tehditleri arttırmaktadır. Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'yi varlık davası ile karşı karşıya bırakan en önemli sebep ideolojiktir. Bu ideolojik tehdit komünizmdir. Aydınlar Ocağına göre, 20. yüzyılda insanlık tarihinin karşılaştığı en büyük felaket, dünyanın başına musallat olmuş en büyük sosyal afet komünizmdir. Ocağa göre, II. Dünya savaşından sonra etki alanını genişleten komünizmi durduran, ...dünyayı komünizmden kurtaran şey Amerika'nın yenilmez kuvvetidir. Eğer Amerika olmasaydı dünya çoktan komünistleşmiş olurdu¹¹⁶⁸. Bu şekilde dinsiz komünizme karşı, dini özgürlükleri tanıyan kapitalist Amerika ile işbirliği savunulur. Aydınlar Ocağına göre Türkiye'yi 1960 ve 1970'lerde bir ölüm kalım noktasına getiren diğer bir sebep ise Türkiye'nin kendi zaaflarından dolayı kaynaklanan içi sebeplerdir. Bu bölümde Marksizm ana çizgileriyle uzun uzun ele alınarak komünizmin insanlığa herhangi bir gelişme getiremeyeceği aksine bütün insanlığı tehdidi altına alan bir felaket olduğu vurgulandıktan sonra komünizmle mücadele için üç yöntem önerilir: kuvvet, milli kültür, iktisadi refah. Aydınlar Ocağına göre, komünizmin yıkmak istediği değer ve kurumları milli kültür ayakta tutacağından komünizme karşı en iyi koruyucu milli kültürdür. Komünizm, milli kültür değerlerini iki amaçla yıkmak ister: Bunlardan birincisi milli kültür değerlerinin yerine kendi değerlerini koymak, ikincisi ise milli kültürle kurulmuş olan birlik ve beraberliği çözmektir. Bu nedenle komünizme karşı verilecek asıl savaş milli kültür alanındaki savaştır¹¹⁶⁹. Aydınlar Ocağına göre, komünizmin Türkiye'de üç safhası vardır. Bunlardan ilki Atatürk Dönemi'ne rastlar ve bu safhada komünistler Milli Mücadelenin sonuçlarını komünizme çevirmeye çalışmış fakat başarılı olamamışlardır. İkinci safha Atatürk'ün ölümünden sonra başlar ve 1960 yılına kadar devam eder. Bu safhada komünistler milli kültürü yıkmaya çalışmış ve kısmen de olsa başarılı olmuşlardır. Bu dönemde edebiyat, şiir, roman, dil, inanışlar, dünya görüşü gibi kültürün bütün unsurları başkalaştırılmıştır. Böylece Türkiye, en büyük savunma silahı olan milli kültürü kaybetmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra başlayan üçüncü safhada ise 1960 ihtilalinin ve 1961 Anayasası'nın getirdiği aşırı hürriyet havası içerisinde Marksizm tüm cepheleriyle saldırıya geçmiştir. Başlangıçta kendisini ilerici cephe, devrimci cephe, sol cephe gibi belirsiz isimlerle sunan sol akımlar nihayetinde Milli Demokratik Devrim adı ile gerçek ismine kavuşmuştur. 1968'den sonra sol gruplar silahlı eylemlere başlamış, 1970-1971 yıllarına gelindiğinde artık komünist ihtilal an meselesi olmuştur. Fakat Türkiye'yi bu büyük felaketten ordu kurtarmıştır. Aydınlar Ocağına göre, 12 Mart, Türkiye'nin kaderinde bir dönüm noktası olmuş, 12 Mart'tan sonra komünizmle mücadele artık ordunun asli görevi haline gel-

¹¹⁶⁸ a.g.e., s. 88-96.

¹¹⁶⁹ a.g.e., s. 97-157.

miş, alınan önlemlerle komünizm tehlikesi kısmen önlenmiştir¹¹⁷⁰.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de milli varlığı temelinden kemiren, komünizme zemin hazırlayan akım hümanizmdir. *Atatürk devri Türkiye'sinin bariz karakteri milli kültür* iken, ondan sonra devletin kültür politikasına egemen olan *kozmpolit münevverler* bunun yerine hümanizmi ikame etmişlerdir. Böylece, *Atatürk'ün milli devleti, kültür politikası bakımından kendisinden sonra süratle hümanist bir devlet haline gelmiştir*. Dahası, *en büyük Türk milliyetçisi ve milli kültürçüsü olan Atatürk hümanist ve beynelmilelci gibi gösterilmiştir*. 1960 ile 1980 yılları arasında ise kültür, Marksizm'in etkisi altına girmiştir¹¹⁷¹. Muharrem Ergin'e göre, *12 Eylül öncesi buhranın temel sebebi, 12 Eylül'den önce milli devlet olmanın şartlarının yerine getirilmesidir*. Bu nedenle milli kültürün yeniden egemen kılınması için *12 Eylül büyük bir fırsattır. Bir daha ele geçemeyebilecek 12 Eylül fırsatı*, Atatürk'ten sonraki ikinci *Türk rönesansını* gerçekleştirecek adımları atmak için bir yol ayrımıdır¹¹⁷².

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'nin *beka davası*'ndan sonraki en önemli ikinci ana meselesi, siyasi huzurdur. *Türkiye'nin iç bünye zaaflarının giderilmesi, sosyal çözülme, bozulma ve dalgalanmanın durdurulması, siyasî, sosyal ve ekonomik bakımdan Türkiye'nin tedavi edilmesi için siyasî huzur şarttır*. Aydınlar Ocağına göre Türkiye siyasi huzur bakımından üç dönem yaşamıştır. İlk dönem 1938'e kadar olan Atatürk Dönemi'dir ve bu dönemde siyasi huzur sağlanmıştır. İkinci dönem 1938-1945 yıllarını kapsamaktadır ve bu dönemin büyük bir kısmı II. Dünya Savaşı yıllarına denk geldiğinden ve bütün siyaset tek parti içinde toplandığından bu dönemde de siyasi huzur tamdır. Üçüncü dönem, demokrasi dönemidir ve 1945'ten itibaren süregelmektedir. İşte bu dönemde siyasi huzur alabildiğine bozulmuştur. Bu bozulmaya, demokrasinin yanlış uygulanması, 1945'te çok partili hayata geçerken yanlış bir başlangıç yapılması, demokrasiyi isteyenlerin, onu başlatanların demokrasinin sonuçlarına razı olmamaları ve kaidelerine uymamaları; demokrasinin hürriyet mücadelesi olarak algılanması, milli kültür ile demokrasinin bütünleşmemesi, parti içi demokrasi geleneğinin yerleşmemiş olması ve lider tahakkümünün mevcut olması gibi nedenler gösterilir¹¹⁷³. Ocağın Türkiye'de 1945'ten sonraki demokratikleşme sürecine yönelttiği bu eleştiriler, 12 Eylül Dönemi'nde Kenan Evren'in açıklamalarında da yer alacak, 12 Eylül rejiminin kurumsallaştırmaya çalıştığı siyasal rejim için yol gösterici nitelikte olacaktır.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'nin üçüncü ana meselesi iktisadi kalkın-

¹¹⁷⁰ a.g.e., s. 159-177.

¹¹⁷¹ a.g.e., s. 177-185.

¹¹⁷² Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, bs. 4, 1988, s. 211-213.

¹¹⁷³ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, 1973, s. 223-242.

madır. Ocağa göre, iktisat, insanın ve toplumun çok önemli bir dayanağıdır. İnsanın hemen hemen tüm temel biyolojik ihtiyaçlarını ve bazı sosyal ihtiyaçlarını karşılar. Ancak bütün bunlara rağmen topluma sadece iktisat şekil vermez, her şeyi iktisat yönetmez. Aydınlar Ocağına göre, iktisat milli kültür unsurlarından biri olmakla beraber, kültür iktisattan önce gelir yani *fikir maddeden, kültür iktisattan önce gelir*. Aydınlar Ocağı, Türkiye'deki iktisat, hayatın esas temelidir şeklindeki görüşün değişmesi gerektiğini ileri sürer, milliyetçiliğin iktisadi görüşü yoktur şeklindeki iddiaları yanlış bulur ve bunları cevaplandırır. Yine bu bölümde kapitalizmin iktisat düzeni ile sosyalizmin iktisat düzeni karşılaştırılır ve Türkiye'nin nasıl bir iktisadi yapısının olması gerektiği maddeler halinde açıklanır¹¹⁷⁴.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'nin dördüncü ana meselesi ise bir türlü *akıl ve ilmin hâkimiyetinin sağlanamamasıdır*. Bu nedenledir ki Türkiye'de *iktisadi kalkınma sükûnetle rayına sokulamamış, lüzumsuz ve kısır çekişmelerin konusu yapılmış; siyasi huzur, istikrar ve rejim meselesi arap saçına dönmüş ve Türkiye bir var olma yok olma meselesiyle karşı karşıya kalmıştır*. Yaşanılan çağın en açık özelliğinin akıl ve ilim olduğunu söyleyen Aydınlar Ocağı, Türkiye üniversite seviyesinde bile aklın ve ilmin hâkimiyetini kuramamış, akıl ve bilim çağından geri kalarak dünyanın gidişine ayak uyduramamıştır¹¹⁷⁵.

Muharrem Ergin'e göre, bu geri kalmışlığın sebebi din değildir. Din, zaman zaman bilimsel gelişmelere, yeniliklere karşı durmuşsa da bu karşı koyma genellikle dinden değil, dini yanlış uygulamak isteyen din adamlarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Müslüman toplumlarının geri kalmışlığı ve perişan durumundan İslamiyet'i sorumlu tutmanın hiçbir bilimsel tarafı yoktur. Dinin bütün hayata hâkim olduğu, iç ve dış bütün ilişkileri düzenlediği ve her şeyden sorumlu olduğu dönemler kapanmış ve din artık yeni bir yörüngeye oturmuştur diyen Ergin, laikliğin dinsizlik anlamına gelmediğini ifade eder. Ergin'e göre, devletin resmi dininin olmaması, vatandaşlar arasında haklı olarak din ayırımına izin verilmemesi, herkesin din ve vicdan hürriyetine sahip olması başka şeydir, toplumda din kurumlarının şüphe götürmez varlığı, dine saygı, dinin bireyleri ve toplumu terbiye eden bir düzen halinde etkisini devam ettirmesi başka bir şeydir. Devletin din karşısında koyduğu bir takım düzenlemeler, hukuki tedbirlerden ibarettir; din ise sosyal bir olaydır. Bunları birbirine karıştırmamak ve sosyal bir olgu olarak dine kendi değeriyle uygun bir yer vermek şarttır. Çünkü Türklük ve Müslümanlık birbirinden ayrılmaz, ayrı düşünülemez kavramlardır. Din ve devlet ilişkisini bu şekilde açıklayan Ergin ve aynı zamanda Aydınlar Ocağı, Türkiye'nin dinci değil dindar olacağını ifade eder. Dincilik, dini mesele yapmak veya devlet yönetimine

¹¹⁷⁴ a.g.e., s. 271-298.

¹¹⁷⁵ a.g.e., s. 298.

dini hâkim kılmak; dindarlık ise toplumda dine layık olduğu yeri ve değeri vermek, dine saygılı olmak demektir. Devlet laikliği doğru uygulayıp, laiklik adı altında dine soğuk davranılmasını engellerse toplumdaki çözülmenin önemli sebeplerinden bir ortadan kaldırılmış olur. Bunun için öncelikle bir kısım *münevverlerde görülen dine karşı alerjinin mutlaka tedavi edilmesi* gerekir. Böylece din toplumdaki hem asıl işlevini yerine getirir hem de toplum çağdaş bir tutum sergileyerek laik olabilir. Laiklik ne din düşmanlığı, ne de ölçsüz din taraftarlığıdır¹¹⁷⁶. Laiklik konusunda Aydınlar Ocağının öne sürdüğü görüşler, 12 Eylül rejimi tarafından da benimsenecektir.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de aklın ve ilmin hâkimiyetinin kurulmamasının başlıca sorumlusu *millete karşı bir zümre hâkimiyeti kurmak isteyen ve millî kültürden mahrum bulunan yarı aydınlar* çevresidir. Ocak, Cumhuriyet'in Atatürk'ün sağlığındaki ilk dönemini bir tür asrı-ı sadet olarak kabul eder ve Atatürk'ten sonraki dönemde bu *yarı aydın* çevrenin *Türkiye'nin tarihi ve sosyal gelişmesini, din meselesini ve Atatürk inkılaplarını hep yanlış yorumlayarak, akıl ve ilim dışı tefsirlere tabi tutarak, memleketi adeta bir doğmalar ve safsatalar ülkesi haline getirmişlerdir*. Bu nedenle basın, TRT, üniversite, siyasi partiler, yarı aydınlar yıkıcı ideolojilere saplanmış durumdadırlar¹¹⁷⁷.

Aydınlar Ocağının ele aldığı beşinci ana mesele ise millî eğitim meselesidir. Eğitim sistemini tümünden sorgulayan, sistemin manevi yönünün eksik kaldığını ileri süren Ocağa göre, birbiriyle bağlantılı olan ekonomik, siyasi ve kültürel tüm problemlerin ana kaynağı millî eğitim sisteminin bozuk olmasıdır. Millî eğitim sistemi bozuk olduğundan *Türkiye'de aklın ve ilmin hâkimiyeti kurulamamakta; iktisadi kalkınma arap saçına döndürülmekte, siyasi huzur ve istikrar temin edilememektedir*. Tüm bu iç zaafların, darboğazların sonucu olarak da Türkiye bir beka sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Aydınlar Ocağına göre, *Türk halkı büyük bir kültürün taşıyıcısı olarak yüksek bir irfanın temsilcisi olagelmıştır*. Fakat asıl problem *her türlü sosyal hastalıkları taşıyan yarı aydınlar* arasındadır. Ocak, Türkiye'de yarı aydın bir zümrenin yetişmesi nedenini ise eğitim sisteminin bozuk olması ile açıklar. Bozuk eğitim sistemi *sağlam bir halkın çocuğunu alıp onu yeterli olmayan bir okumuş yazmış haline getirmektedir*¹¹⁷⁸.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de eğitim sisteminin köklü bir reforma ihtiyacı vardır ve çeşitli reform tekliflerini gündeme getiren, reform çabası içerisinde olan dört kesim bulunmaktadır. Eğitimde reform tekliflerini dört madde halinde değerlendiren Aydınlar Ocağına göre, bu tekliflerden birincisi eğitim sisteminde şekil değiştirmeyi öne süren şekilci görüştür. Çeşitli okul

¹¹⁷⁶ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 2, 1975, s. 308-312.

¹¹⁷⁷ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, s. 302-303.

¹¹⁷⁸ *a.g.e.*, s. 388-390.

tipleri açarak milli eğitim reformu yapmaya çalışan bu şekilci görüş en geçerli olanıdır ve bu görüşün sahipleri *fikirsiz ve sistemsiz idareciler, politikacılar ve bakanlık yetkilileridir*. Eğitim reformu konusunda ikinci teklifin sahipleri hümanistlerdir. Bunlar daha çok mevcut karışık ve milli olmayan eğitim sistemini sürdürmek ve daha da ileriye götürmek istegindedirler. Diğer milli kültür düşmanları da çeşitli aşamalarda bu hümanist grubun yanında yer alırlar. Üçüncü teklif, eğitimi belli bir ideolojiye alet eden Marksistlere aittir. Aydınlar Ocağına göre bu görüş sahipleri halka dönük eğitim sloganı altında eğitimi sosyalistleştirmek hedefi peşinde koşmaktadırlar¹¹⁷⁹.

Aydınlar Ocağı, eğitim reformu konusunda dördüncü teklif olarak kendi görüşünü sunar ve bu görüşün *Türk tefekküründe mazisi* olan tek görüş olduğunu, Türkiye’de eğitim sisteminin problemlerini çözmeyi amaç edinen, eğitim reformu zorunluluğunu da kabul ettiren yegâne teklif olduğunu ifade eder. Aydınlar Ocağı’nın eğitimle ilgili görüşü kısaca eğitimi millileştirmektedir. Bu görüşün sahibinin milliyetçiler olduğunu ifade eden Aydınlar Ocağı, yukarıda değinilen yarı aydın, politikacı, bürokrat ve bakanlık görevlilerinin, hümanistlerin ve Marksistlerin aslında bir eğitim meselesinin olmadığını; *en büyük ağırlığı olan, en büyük baskıyı yapan, tek ciddi ihtiyacı ve fikri temsil eden görüşün kendi görüşleri olduğunu belirtir*¹¹⁸⁰.

Aydınlar Ocağına göre, eğitim sistemini hümanizmden, materyalizmden, Marksizm’in sızmalarından, bölücülükten, bağnazlıktan ve milli kültür düşmanlığından kurtaracak geniş çaplı bir reforma gerek duyulmaktadır. Ancak, Milli Eğitim Bakanlığının sistemli bir reformu gerçekleştirmeye bünyesi elverişli değildir. Bakanlık başta hümanizm olmak üzere milli kültüre karşı olan akımlarla ve bu akımların kökleşmiş uygulamaları ile otuz yıldır öyle şartlanmıştır ki parçacı çözümlerle, yüzeysel reform çabaları ile eğitim sistemini yürütmeye çalışmış, sistemli ve kapsamlı bir reformu gerçekleştirememiştir. Bakanlık, ülkenin sosyal bünyesine uymayan, kalkınma ihtiyaçlarına ters düşen bir sistemle toplum ve gerçeklerine ters düşen insanlar yetiştirmiştir. Aydınlar Ocağı eğitimin amacını şu dört nokta etrafında toplar: *Yeni nesilleri yetiştirmek; cemiyeti münevverleştirmek, cehaleti gidermek, halkın bilgi seviyesini gidermek; Türk Milletinin çağdaş medeniyete ayak uydurması için gereken ilim ve bilgi hayatını kurmak ve teknik gelişmeyi sağlamak; Türk kültürünü korumak, yaşatmak, geliştirmek*. Aydınlar Ocağına göre, eğitimin amaçlarını Milli Eğitim Bakanlığı uzun zamandır yerine getirememiştir.

Son tahlilde Aydınlar Ocağı, eğitimin asıl sorununun milli kültür ve bilgi eksikliği olduğu tespitinde bulunur¹¹⁸¹. Türkiye’de eğitim sisteminin ıslah edilmesi gereken yönünün özellikle kültür cephesi olduğunun altını çizen

¹¹⁷⁹ Ergin, *Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 2, 1975, s. 395.

¹¹⁸⁰ a.g.e., s. 395.

¹¹⁸¹ a.g.e., s. 397-398

Ocağa göre, milli kültür milli eğitimin ruhunu, motor gücünü teşkil ettiğinden milli kültürsüz bir eğitim olmaz. Eğitim sistemi, bilgiyi milli kültür ruhu ve çerçevesi içerisine sokmadan, milli terbiye esaslarını gözetmeden veremeye kalkarsa asıl görevini yapamaz. Böyle bir eğitim sistemi *milli kültürden, dolayısıyla, Türkü Türk yapan değerlerden mahrum; üstelik, milli şahsiyeti sağlam olmadığı için, gerekli bilgileri de tam manasıyla hazmedemeyen bir yarı aydın zümresi üretir*. Aydınlar Ocağına göre, aydın olmanın ölçüsü yalnız bilgi değil, bilgi ile milli kültürü bağdaştırmış sağlam bir kişiliktir. Diğer türlü yarı aydın olmaktır ve bu yarı aydın toplumdaki, halktan kopuktur¹¹⁸².

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de eğitim sisteminin bozulması ve milli ruhunu kaybetmesi Atatürk'ten sonraki yıllara rastlar. Oysaki Atatürk mükemmel bir eğitim sistemi kurmuştu, ancak Atatürk'ten sonra rayından çıkarılmış bulunan eğitim sistemi milli vafına ve millilik ruhuna bir türlü oturtulamamış, eğitime milli kültürü eklemek yerine, *otuz senedir, gayri milli, hümanist ve yıkıcı bir takım kültür kırıntılarının yerleştirilmesine çalışılmıştır*. Ocağa göre, eğitim reformu demek *yıkıcı, soysuz, gayri milli, hatta gayri insani ve bir eğitimin kültür cephesini doldurmayacak, daha doğrusu kültürsüzlük serpintileri yerine hakiki insani kültürü koymaktır*. Aydınlar Ocağına göre, milli eğitime milli kültür eklendiği takdirde, *Türk kültürü yeryüzünde mevcut gelmiş geçmiş en yüksek birkaç beşer kültürden biri olduğu ve çocuklarımız çok sağlam ve müsait bir halk kaynağından geldiği için, ortada hem de umulandan çok kısa bir zamanda herhangi bir güçlük kalmadığı görülecektir*. Aydınlar Ocağına göre eğitimdeki dar boğazları aşmanın tek yolu, Türk milli eğitiminin genel ve özel amaçlarının ve eğitim programlarının Türk-İslam Sentezi anlayışıyla hazırlanması ve yeni nesillerin de bu anlayışla yetiştirilmesidir. Bu yapılırsa Türkiye'nin hemen hemen tüm sorunları çözülecek ve kısa bir sürede *Türkiye cennete dönecektir*¹¹⁸³.

Aydınlar Ocağına göre, Türkiye'de yanlış uygulanan demokrasi, askerî müdahalelerle sonuçlanmıştır. Her üç müdahale de bir zorunluluğun ve yanlış uygulanan demokrasinin sonucunda tam zamanında ortaya çıkmıştır¹¹⁸⁴. 27 Mayıs'ta iktidar partisine karşı sert bir muhalefet olmasına rağmen, müdahaleye yol açan asıl sorumlu Demokrat Parti iktidardır. 12 Mart'ta ise başlıca sorumluluk *anarşiyi, yıkıcılığı, tedhişçiliği tahrik, teşvik ve himaye eden solcu muhalefetteydi*¹¹⁸⁵. *12 Eylül darbesi ise ...Türkiye'nin kaderi bakımından çok şümüllü ve mübarek bir harekettir*¹¹⁸⁶.

¹¹⁸² a.g.e., s. 399.

¹¹⁸³ a.g.e., s. 400-401.

¹¹⁸⁴ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 4, 1988, s. 235.

¹¹⁸⁵ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, 1973, s. 159-177.

¹¹⁸⁶ *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar, Seminer: 14-15 Eylül 1984 İstanbul, Tebliğler, Tahliller ve Sonuç Bildirisi*, Aydınlar Ocağı Yayını,

Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs siyasetteki kutuplaşma nedeniyle kardeş kavgası yönündeki gidişatı durdurmak ve yanlış demokrasiyi düzeltmek amacı ile iyi başlamış ancak *ihtilalcileri rahat bırakmayan ve zamanla onları tesir altına alan sivililerin telkiniyle sonradan iş değişmiş*, tümünden bir iktidarın cezalandırılmasına kalkışılmış ve başladığı gibi devam edememiştir. Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs'ın temel nedeni, *memur ve münevverin o zamanki iktidar tarafından Türk tarihinde görülmemiş şekilde ihmal edilmesi, müşkül duruma düşürülmesi, bu tabaka ile diğer tabakalar arasındaki dengenin birinciler aleyhine bir patlama meydana getirecek şekilde bozulmasıdır*. Siyasi çekişmeler, basına uygulanan baskı, üniversiteye baskı, iktidar ve muhalefet çatışması gibi sebepler askerî darbenin sadece bahanesi olmuştur. Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs darbesinin asıl sebebi *ülkeyi yöneten zümrelerin ihmali ve bu ihmalin yarattığı kin, hiddet ve nefrettir*¹¹⁸⁷.

Aydınlar Ocağına göre, 27 Mayıs rejimi, yanlış hareket ettiği açık olan DP iktidarını cezalandırmakla birlikte devlet düzeninde de geleceğe doğru uzanan önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Başta 1961 Anayasası olmak üzere, 27 Mayıs'ın getirdiği bu değişiklikler önceki devlet düzenini ve toplumsal yapıyı alt üst edecek nitelikte olmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'de yanlış uygulanan demokrasiyi tamamen yoldan çıkarmış, 1970'lere doğru Türkiye'yi *uçurumun kenarına getirecek şekilde bir siyasi huzursuzluğun içine atmış, getirdiği ölçsüz hürriyet havası ve boşluklar dolayısıyla Türkiye'yi bir de sol huzursuzluğun içine sürüklemiştir*. Bu nedenle 12 Mart'ın ilk ve öncelikli hedefi bu *sol huzursuzluğun* karşısına çıkmak olmuş, ülkedeki huzursuzluğun başlıca sorumlusunun 1961 Anayasası olduğu fark edilmiş ve ardından Anayasa'da bir dizi değişiklikler yapılmıştır¹¹⁸⁸.

Aydınlar Ocağı, 12 Mart'ı 27 Mayıs'tan farklı olarak değerlendirerek, 12 Mart'ı hem Türkiye hem de Türk kültürü için bir dönüm noktası olarak görür ve doğurduğu sonuçlar bakımından olumlu karşılar. Muharrem Ergin'e göre, 12 Mart, başlayan silahlı komünist anarşi ve terörü ile kapıyı çalan darbe hazırlıklarını durdurmak üzere gerçekleştirilmiştir. 12 Mart işe iyi başlamış, rotasından şaşmamış ve tam bir askerî müdahale olmamasına rağmen olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ocağına göre, 12 Mart müdahalesi, *demokrasi hayatında olduğu gibi, Türk milletinin ve Türk kültürünün kaderinde de çok büyük bir dönüm noktasıdır*. 12 Mart, 27 Mayıs istismarının getirdiklerini düzeltmekle çok yapıcı bir ikinci adım karakterine bürünmüş, Türkiye'deki yanlış demokrasiye, demokrasiyi zorla sola sürüklemeye ve uzun zamandır devam eden siyasi huzursuzlukların hepsine getirilmiş *şifa kaynağı bir ilaç*

İstanbul 1984, s. 12-13.

¹¹⁸⁷ Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri..., 1973, s. 241-243.

¹¹⁸⁸ a.g.e., s. 223-242.

durumundadır. 12 Mart ile siyasi huzurun yolları geniş ölçüde açılmıştır¹¹⁸⁹.

Buraya kadarki Aydınlar Ocağı ve onun formüle ettiği Türk-İslam Sentezi görüşünü özetlemek gerekirse, Ocak, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk *milli kültürü*'ne dönüşü öne çıkarır¹¹⁹⁰. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal problemlerinin ana kaynağını, *Türk'e has ve özgü* olan milli kültürün unutulmasında, ihmal edilmesinde görür. Bu ihmalin sorumluları ise milli kültürü reddeden ve onun yerine Batı kültürlerinin değerlerini koymaya çalışan, ideolojik ve yıkıcı akımları çözüm olarak sunan *kozmpolit münevver veya yarı aydın* çevrelerdir. Yarı aydın çevrelerin bu tutumu Türkiye'yi beka sorunuyla karşı karşıya bırakmış, siyasi huzuru bozmuş, demokrasinin yanlış uygulanmasına yol açmış ve nihayetinde üç kez askerî müdahaleye neden olmuştur. Aydınlar Ocağı, Batılılaşma noktasında ise köken olarak Yeni Osmanlılara kadar dayanan, Batı'nın ilim ve teknolojisini almalı fakat İslam dini ve ondan kaynaklanan örf ve adetler titizlikle korunmalı görüşünü ilke olarak benimsemiştir¹¹⁹¹. Aydınlar Ocağı, Atatürk Dönemi siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeleriyle ve aynı zamanda Atatürkçülükle pozitif bir bağ kurduktan sonra, Atatürk'ten sonraki dönemi yani 1938-1980 arası dönemdeki gelişmeleri milli kültür ve soğuk savaşın *hür dünya* perspektifinden değerlendirerek son derece olumsuz bir şekilde eleştirir. Laiklik ilkesini benimsemekle birlikte dinin toplumsal hayattaki hakkının teslim edilmesini, laikliğin gereği gibi uygulandığı zaman toplumun hem çağdaş, laik hem de dindar olabileceğinin altını çizer. *Dinci olmayan ama dindar devlet* ilkesini savunur. Aydınlar Ocağının Atatürkçülük ve laiklik noktasındaki görüşleri, sol Kemalist yorumlarda belirtildiği gibi salt Atatürkçülüğü referans göstererek bir meşruiyet zemini kazanma kaygısı ile açıklanamaz. Aydınlar Ocağının Atatürk ve Atatürk Dönemi'ni sahiplenmesi büyük ölçüde *en ileri Türk milliyetçisi olarak Atatürk* ve devletin *milli kültürü esas aldığı* tespitiyle bağlantılıdır. Aydınlar Ocağı, 1930-1980 yılları arası toplumsal, siyasal ve ekonomik darboğazların birçoğuna Atatürk Dönemi'nde rastlanmadığı tespitinde bulunur. Atatürk Dönemi'nde, *siyasi huzur* tamdır, devletin eğitim ve kültür politikası millidir, *aklın ve ilmin hâkimiyeti* sağlanmıştır. Sonuç olarak Aydınlar Ocağının Türkiye'nin sorunlarına sunduğu çözüm, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen milli kültür anlayışıyla eğitimin içeriğinin yeniden düzenlenmesi ve yetişen nesillerin de bu anlayışta yetiştirilmesi gerektiğiydi¹¹⁹².

Aydınlar Ocağı, 12 Eylül Dönemi'nde faaliyetlerini, askerî darbeye ve

¹¹⁸⁹ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 4, 1988, s. 236-237.

¹¹⁹⁰ *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar...*, s. 12.

¹¹⁹¹ İnalçık, a.g.m., s. 15.

¹¹⁹² Bu konuda bk. *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü, Türkiye'nin Bugünkü...*, 1973; Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, 1974-1975-1988 baskıları; *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar...*

onun getirdiği yeni düzenlemelere sahip çıkma yönünde toplayarak yönlendirici olmaya çalıştı. Toplumun büyük bir kısmında kabul görmüş 12 Eylül'ün olumlu sonucu, askerî rejimin bozulan asayiş ve düzeni yeniden sağlaması, siyasal şiddet ve terörü durdurması, aşırı grupları baskı altına almasıydı. Gerçekten de resmi rakamlara göre 12 Eylül'den önceki iki yıl içerisinde siyasal şiddet sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı beş binden fazlaydı; on binden fazla kişi de yaralanmış veya sakat kalmıştı¹¹⁹³. Askerî müdahalenin ardından alınan sert önlemlerle birlikte siyasal şiddet olaylarında hızlı bir düşüş oldu¹¹⁹⁴. Aydınlar Ocağı da bu sonucu olumlu karşılamakla birlikte askerî rejimin diğer tüm düzenlemelerini *milli bir devletin* kurulmasına yönelik olarak değerlendirerek sahip çıkmıştır. Belki de Aydınlar Ocağının 12 Eylül'e yönelttiği tek eleştiri darbenin zamanında değil de biraz gecikmiş olmasıydı¹¹⁹⁵. Ocak çevresi her ne kadar 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerine de olumlu yaklaşmışsa da 12 Eylül darbesine ayrı bir önem atfederek mübalağalı bir şekilde 12 Eylül'ü kutsamıştır. Muharrem Ergin 12 Eylül darbesini, *...askerî harekât Türkiye'nin kaderi bakımından çok şümüllü ve mübarek bir harekettir* şeklinde tanımlar. Ergin'e göre, 12 Eylül anarşi ve terörü durdurmuş, devleti yıkılmaktan kurtarmış, birlik ve bütünlüğü yeniden sağlamak için çeşitli önlemler almış, 24 Ocak kararlarını devam ettirmiş, yeni bir düzen ortaya koymuş, 1945'te hatalı başlayan demokrasiyi siyasi partileri tümünden kapatarak düzeltmiş¹¹⁹⁶, son bir anayasa hazırlamış, *tam milli bir devlet kurmaya yönelmiştir*. Ergin'e göre, *Türk tarihi açısından son 60 yılın birinci büyük hadisesi Atatürk harekâtı iken ikincisi ise 12 Eylül'dür. Birinci hadisede harekâtın başında Atatürk'ün bulunması Allah'ın Türk Milletine en büyük lütfü idi. İkinci hadisede de Kenan Evren'in başta bulunması Allah'ın bir lütfudur*. Ergin'e göre, Evren 12 Eylül harekâtını gerçekleştirmekle *Türk tarihinin gelmiş geçmiş büyük devlet başkanlarından biri olduğunu* ispatlamıştır. Ergin'e göre, çok yönlü bir hareket olarak 12 Eylül Türkiye'yi yeniden şekillendirmiş *muazzam işler başarmış ve kısa zamanda yeniden demokrasiye geçilmiştir*. Önemli olan 12 Eylül'ün sonuçlarının gelecekte de korunması olduğunu ifade eden Ergin, 12 Eylül'ün geleceğe yönelik en büyük önleminin 1982 Anayasası olduğunu belirtir. Ergin'e göre, 27 Mayıs darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasası, 1960-1980 arası yıllardaki anarşi ve terörün başlıca sorumlusudur. Bu nedenle yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmuş ve 1982 Anayasası hazırlanmıştır. Bu Anayasa ile *Türkiye'nin belki de en az yüz yıllık ihtiyacı karşılanmıştır*¹¹⁹⁷. 1984'te düzenlenen bir seminerde Aydınlar Ocağı Başkanı

¹¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)..., s. 24.

¹¹⁹⁴ Bölügiray, a.g.e., s. 56-57.

¹¹⁹⁵ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 4, 1988, s. 238.

¹¹⁹⁶ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 4, 1988, s. 219.

¹¹⁹⁷ a.g.e., s. 237-242.

Süleyman Yalçın, 12 Eylül'e bakış açılarını şöyle ifade etmiştir: ...*Aydınlar Ocağı vakası ile 12 Eylül hareketi arasında mevcut derin bir mana birliğine işaret edilmesi gerekir... Aydınlar Ocağı mensuplarının niyet ve gayretleriyle 12 Eylül mübarek hareketinin istikameti ve hedefi aynıdır*¹¹⁹⁸. Aydınlar Ocağı 12 Eylül'ü *Türk Rönesansı'nı* gerçekleştirmek için büyük bir fırsat olarak görür ve askerî rejimden beklentilerini şöyle ifade eder:

*12 Eylül fırsatı bir daha ele geçmeyebilir. Türkiye bu gün kesin bir yol ayrımındadır. Her şey bu yol ayrımında Türkiye'nin bugün bir restorasyona muhtaç olduğunu, günün o gün olduğunu açıkça göstermektedir. Yıkıcı kuvvetleri sindirmek fazla bir şey ifade etmez; asıl, onların fırsattan istifade ederek, yerleşmiş bulunduğu, cemiyet bünyesindeki büyük boşluğu doldurmak önemlidir. Türkiye'nin kendi kültürüne, kendi medeniyetine, tek kelime ile kendisine dönmesinin zamanı gelmiştir. Atatürk işe başlarken 'anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış' diyerek doğru teşhisini koymuş ve Türk rönesansını gerçekleştirecek adımları atmıştı. Bu teşhis bugün için de aynen ve tek başına geçerlidir. Böyle bir teşhise dayanarak Türk rönesansına dönülmezse Türkiye'nin geleceği asla teminat altına alınamaz. Milli dönüş gerçekleştirilmezse Türkiye'yi kurtarmak bir daha mümkün olmayacaktır*¹¹⁹⁹.

Aydınlar Ocağının 1970'lerden itibaren Türk-İslam Sentezi çerçevesinde geliştirdiği görüşleri, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra askerî rejimin eğitim ve kültür politikaları üzerinde etkili oldu¹²⁰⁰. Türk-İslam Sentezi görüşünün 12 Eylül rejimi tarafından doğrudan bir doktrin olarak benimsendiği ileri sürülemezse de askerî yönetimin bu Sentezle bazı noktalarda buluştuğu söylenebilir¹²⁰¹. Türk-İslam Sentezinin 12 Eylül ile birlikte bir resmi devlet ideolojisi haline gelmeye başladığı yönündeki iddia ve eleştiriler¹²⁰² bir yana bırakılırsa, bu görüşün devletin eğitim ve kültür politikalarını kurumsal olarak üstlenen kuruluşları etkilediği açıktır. Bu etki, Aydınlar Ocağı çevresinin kültür kuruluşlarında görev alması, milli eğitimin genel ve özel amaçlarının yeniden tespit edilmesinde milliyetçi tema ve kavramlarla birlikte İslami referansların da vurgulanması, din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, ders kitaplarının içeriğinin yeniden düzenlenmesi; Ocağın, Devlet Planlama Teşkilatının Milli Kültür Raporunun¹²⁰³ hazırlanmasında görüşlerini kabul ettirmesi; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun oluşturulması

¹¹⁹⁸ Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar..., s. 12-13.

¹¹⁹⁹ Ergin, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri...*, bs. 4, 1988, s. 213.

¹²⁰⁰ İnalçık, a.g.m., s. 16.

¹²⁰¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar-Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 403.

¹²⁰² bk. Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*

¹²⁰³ *Milli Kültür, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No: 1920/300, bs., 1984.

gibi kendisini pek çok alanda gösterdi. 12 Eylül rejiminin eğitim ve kültür politikalarının yeniden düzenlenmesinde Türk-İslam Sentezini benimsemesini, Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın şöyle değerlendirmekteydi:

Evet, Türk-İslam Terkibi tezinin 1980 sonrasında devlet katında bir kabul ve itibar gördüğü doğrudur. Çünkü bu, aklın ve ilmin ortaya koyduğu bir vakıadır. Eğer bunu reddedecek olursak, köksüz, yeni bir millet ortaya çıkarıyoruz iddiasıyla ortaya çıkmamız lazım. Doğru gördüğümüz fikirlerin devlet katında kabul görmesi sevindiricidir. Nitekim, Atatürk Yüksek Kurumu'nda Türk-İslam sentezinin benimsenmesi de bizim için sevindirici olmuştur. Bu niye böyle oluyor? Tabii, sıkılıyorlar, sıkışıyorlar, sağa sola bakıyorlar, başka çıkış yolu bulamayınca bu fikre geliyorlar. Nitekim bu gün Atilla İlhan bile aynı noktaya gelmedi mi?¹²⁰⁴.

12 Eylül darbesini büyük bir fırsat olarak gören Aydınlar Ocağı çevresi darbeyi çok açık bir şekilde ve inceltme gereği duymadan savunmaktadır. Fakat burada tartışılması gereken nokta, askerî rejimin neden Türk-İslam Sentezci çizgide kültürel politikalar izleme ihtiyacı duyduğudur. Ordunun Atatürkçü geleneğini İslami kurumlarla bağdaştırmak çok zor ve çelişkili bir durum olsa da, Türk-İslam Sentezi, 12 Eylül rejimi için aşırı sol ve sağ akımlara karşı mücadele için daha mantıklı ve tutarlı bir görüş olarak ortaya çıkmış görünüyor¹²⁰⁵. 1970'li yılların aşırı politize olmuş bireyini, radikal sağ ve sol akımların etkisinde kalmış toplumu, bu politizasyondan arındırmak için 12 Eylül rejiminin bulduğu yegâne formül Atatürkçülüktü. Bu bağlamda 12 Eylül rejiminin resmi söyleminde tüm vatandaşları *kaderde, kıvançta ve tasada bir bütün halinde Milli Şuur ve Ülküler etrafında* birleştirmek, iç barış ve huzuru sağlamak için vazgeçilmez faktör olarak Atatürk milliyetçiliği görülmüştü. Atatürkçülüğü yeniden *yurdun en ücra köşelerine kadar yayarak* toplum *sapık ideolojiler*'den korunacak ve toplumsal birlik ve beraberlik yeniden sağlanmış olacaktı¹²⁰⁶. Atatürk'ün doğumunun 100. yılının 1981 yılına denk gelmesi de askerî yönetime *Atatürkçülüğe dönüş* politikalarında önemli imkânlar sundu. Diğer yandan 12 Eylül askerî rejimi toplumdaki aşırı politizasyona karşı güçlü bir Atatürkçülük söyleminin yanında özellikle sol akımlara karşı ve anti-komünist mücadelede dinin toplumdaki etkili gücünden de yararlanmaya çalıştı. Askerî yönetimin dinin toplumsal birleştirici rolünü vurgulayan politikalar izlemesi, askerî yönetimin karşısına aşması gereken en az iki zorluk ortaya çıkarmaktaydı. Bunlardan biri, dini referans alan politikalar konusunda, ordunun klasik Kemalist laik yapısının ikna edilmesi gerekliliğiyle bir diğeri ise Türkiye'deki askerî darbelerin klasik gerekçe-

¹²⁰⁴ Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*, s. 33.

¹²⁰⁵ Güvenç, vd., *Türk-İslam Sentezi...*, s. 41.

¹²⁰⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...*, s. 25-27.

lerinden olan irtica tehlikesi söylemiydi¹²⁰⁷. Bu söylemi 12 Eylül rejimi daha ilk bildirisinde çok güçlü bir şekilde vurgulamıştı¹²⁰⁸. İrtica tehlikesi söylemi, irtica gibi sınırları belli olmayan, muğlak, dini ve siyasi bir anlam kazanan bir kavramın zaman zaman dinin gerçek değerlerine de yönelmesi¹²⁰⁹ askerî yönetimi din ile arasındaki mesafeyi korumaya zorlamaktaydı. Askerî yönetimin dine mesafeli yaklaşması konusunda ilginç bir örneği Evren anılarında ifade eder. 24 Mayıs 1982'de İstanbul'da düzenlenen İslam Ülkeleri Merkez Bankaları Toplantısını açması gereken Evren'i Başbakan Ulusu, İslam ülkeleri arasında yapılan bu tür toplantıların kısa bir Kur'anı Kerim okunmasıyla başladığı hususunda uyarır. Bu uyarı üzerine Evren, Kuran'ın okunduğu esnada orda bulunmayı uygun bulmaz ve ancak Kur'an bittikten sonra toplantının yapıldığı salona giriş yapar ve toplantıyı açar¹²¹⁰.

Atatürk Dönemi'nin ve Atatürkçülüğün Aydınlar Ocağı tarafından benimsenmesi büyük ölçüde Ocak ile askerî bürokrasiyi birbirine yakınlaştıran, aynı noktada buluşturan bir zemin yaratmaktaydı. Milliyetçilik, din ve Atatürkçülüğü kapsayan Türk-İslam Sentezi görüşü, askerî rejimin muhafazakâr politikalarını besleyecek kuramsal donanımına sahipti. Sentezcilerle askerî yönetimi ortak paydada buluşturan en önemli nokta ise Sentezcilerin Atatürkçülük ve laikliğe karşı tutumlarıydı. Dini milliyetçiliğin ana unsurlarından biri sayan Türk-İslam Sentezinin Atatürkçülüğe ve laikliğe karşı tutumu resmi ideolojiye uygundu. Bu tutum Türk-İslam Sentezini, hem Atatürkçü bir gelenekten gelen ordu için kabul edilebilir bir görüş durumuna getirmekteydi hem de askerî üst yönetimin Türk-İslam Sentezini Atatürkçülüğe eklemleyerek yeni kültür politikaları üretebilmesi için uygun koşulları oluşturmasını sağlamaktaydı. Böylece askerler eğitimleri, bilgi birikimleri ve tecrübeleri gereği laiklikten vazgeçmeden fakat laiklikle dini değerleri birbirine yakınlaştırarak devlet otoritesiyle özdeşleşmiş resmi ideoloji olarak Atatürkçülüğün toplumsal mutabakatın ideolojik zeminini oluşturma yeteneğini arttırmış olacaktı. Dini değerlerin ve milliyetçiliğin Atatürkçülüğe eklenmesi, eğitim ve kültür alanında izlenecek politikalar için geniş bir taban yaratırken, ana çerçeve olarak Atatürkçülük ise önemli bir meşruiyet kaynağı haline gelmekteydi.

Askerî yönetimi milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle işbirliği yapmaya yönelten diğer bir etken, bu kesimlerin devleti değil sadece yanlış buldukları bazı politikaları eleştirme gelenekleriydi. Bu gelenek, devletin belirleyici konumunu tehdit eden güçlere karşı askerî cuntanın milliyetçi-muhafazakâr

¹²⁰⁷ Yılmaz, a.g.m., ss. 632-639.

¹²⁰⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...**, s. 17.

¹²⁰⁹ Bekir Berat Özipek, "İrtica Nedir?", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, C 6, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 236.

¹²¹⁰ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 181.

kesimlerle işbirliği yapmasını kolaylaştırmaktaydı¹²¹¹. Başlangıçta MGK'nin milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle işbirliği konusunda kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Bu kararsızlık din derslerinin zorunlu yapılması konusunda açıkça görülmektedir. Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam 18 Aralık 1980'de yaptığı açıklamada, *Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi söz konusu değildir* diyecektir¹²¹². 25 Ağustos 1981'de ise din derslerinin zorunlu olduğunu açıklayacaktır¹²¹³. Askerî yönetimin süreç içerisinde milliyetçi ve muhafazakâr bir renk alması¹²¹⁴, 12 Eylül rejiminin giderek Türk-İslam Sentezi görüşünün veya muhafazakâr çevrelerin etkisi altına girdiğine işaret etmektedir. Yaptığı konuşmalarda *ne sağında ne de solundayız, Atatürk'ün yolundayız*¹²¹⁵, diyen Evren, Atatürk ilkelerini Kur'an ayetleriyle açıklayarak, özellikle laikliğin dinsizlik olmadığı vurgusun sürekli tekrarlayarak dindar bir Atatürk imgesi üretilmesinde öncü rol üstlendi. Evren çoğu konuşmasında, laikliğin dinsizlik olmadığını, dinsiz bir devlet olmayacağını, dinine bağlı olanların devletine de bağlı olduklarından bahisle Atatürk'ün konuşmalarından örnekler vermekteydi. Evren, daha çok Atatürk'ün 1923'lerdeki İslam dinine bakış açısını yansıtan konuşmalarından alıntılara başvuruyordu. *Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolaydır ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, bilime, mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz, bunlara tamamen uyar.* Bu alıntı Evren'in en sık başvurduğu örneklerden biriydi¹²¹⁶. Evren'in bu tutumu özellikle Kemalizm'in sol yorumlarına karşı taviz verilmeyeceği mesajını da vermekteydi.

¹²¹¹ Yüksel Taşkın, "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C 2, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 573.

¹²¹² *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1980, s. 10.

¹²¹³ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1981.

¹²¹⁴ Bölügiray, *a.g.e.*, s. 53.

¹²¹⁵ "Evren: Atatürk Kutsal Bir İdealdir", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1980.

¹²¹⁶ *12 Eylül Öncesi ve Sonrası...*, s. 273; Evren, *Kenan Evren'in Anıları...*, C 2, s. 89, 362.

4. BÖLÜM

ASKERÎ DARBELER VE ÜNİVERSİTE

Üniversite, Türkiye’de her zaman en çok dikkat çeken ve eleştirilen kurumların başında gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren akademisyenler ve üniversiteler siyaset sahnesinde yer almış, dikkatlerin ve eleştirilerin odak noktası olmayı sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet Dönemi’nde 1933 üniversite reformu öncesinde İstanbul Darülfünununun *inkılaplar geçiren yeni Türkiye’de memleket hayatının umumi gidişine ayak uyduramadığı*¹²¹⁷ ilan edilerek tutuculuk ve katılıkla, hiçbir şeye aldırmamakla suçlanmış¹²¹⁸. 27 Mayıs darbesine katkılarından dolayı üniversiteler *demokrasinin kaleleri* olarak görülürken 12 Mart ve 12 Eylül askerî darbe dönemlerinde ise radikal hareketlerin baş gösterdiği *anarşi yuvaları* olarak suçlanmış, askerî müdahalelerin nedenleri arasında yer almışlardır.

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nden itibaren üniversitenin gelişim çizgisine bakıldığında bu kurumun en büyük sarsıntıyı ve gerilemeyi askerî darbeler döneminde yaşadığı görülmektedir. 27 Mayıs Dönemi’nde çıkarılan 114 sayılı Kanun ile 147 öğretim üyesi üniversitelerden tasfiye edilmiş ve üniversite önemli derecede prestij kaybına uğratılmıştır. 12 Mart Dönemi’nde ise 1946’da benimsenen ve 1961 Anayasası ile teminat altına alınan üniversitenin idari ve bilimsel özerkliği prensibini zedeleyici hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Son olarak 12 Eylül Dönemi’nde üniversite, 1970’ler boyunca gelişen siyasal şiddet ve terör olaylarının kaynağı olarak görülmüş, bunun en önemli nedeni olarak üniversitenin idari özerkliği gösterilmiştir. Bu anlayışla 12 Eylül düzenlemeleri yükseköğretim sistemini temelden sarsacak değişikliğe uğratmış ve sıkıyönetim uygulamalarıyla da binlerce üniversite mensubu işten atılmıştır. Askerî darbelerin yükseköğretime etkilerinin ayrıntıları üzerinde durmadan önce Türkiye’de yükseköğretimin temeline ve niteliğine bir göz

¹²¹⁷ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1933, s. 5.

¹²¹⁸ İlhan Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 153.

atmakta fayda vardır.

4.1. İstanbul Darülfünunundan 27 Mayıs'a Kadar Üniversite-İktidar İlişkisi ve Özerklik Prensibi

Genel bir ifadeyle üniversitenin idari ve bilimsel özerklik prensibindeki amaç, üniversitelerin bilimsel çalışmalarını, eğitim ve öğretim faaliyetlerini siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın etkisine kapatmak, üniversitelerin çalışmaları ile eğitim ve öğretimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içerisinde sürdürmelerini sağlamaktır. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'dan özerk bir üniversite devralmıştır. İstanbul Darülfünunu 1919'da akademik ve 1922'de de idari özerkliğe kavuşmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin tek üniversitesi olan İstanbul Darülfünunu geniş bir akademik ve idari özerkliğe sahip olarak faaliyetlerini 1933 yılına kadar sürdürmüştür¹²¹⁹. Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümet ve ona yakın çevrelerde, Darülfünunun kendisinden beklenen görevleri yerine getiremediği görüşü giderek kuvvetlenmiştir. Bu kuruma başlıca iki eleştiri yöneltilmeye başlanmıştır. Birincisi, Darülfünunda orijinal, ciddi, toplumun gereksinmelerini yanıtlayacak yararlı bilimsel çalışmalar yapılmadığı yönündeydi¹²²⁰. İkincisi ise *her sahada inkılâplar geçiren yeni Türkiye'de Darülfünunun memleket hayatının umumî gidişine uygun bir gelişme gösteremediği*¹²²¹, inkılâplara kayıtsız kaldığı ve olumsuz bir tutum takındığıydı¹²²². 1932'lere kadar Darülfünun konusu ile ilgili tartışmalar Mecliste ve basında daima güncelliğini korumuştur. En sert eleştiriler, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir) gibi yazarların çıkardığı *Kadro* dergisinden gelmekteydi. Kadroculara göre Darülfünun devrimi anlayamamış ve onun gerisinde kalmıştı¹²²³. Hükümet, üniversite reformu için incelemeler yaptırmak, alınacak önlemleri tespit etmek üzere, uzman ve danışman olarak Cenevre Üniversitesinden Profesör Albert Malche'yi getirtti. Malche, Darülfünunu ve bazı yükseköğretim kuramlarını inceledikten sonra 29 Mayıs 1932 tarihinde 66 sayfalık bir rapor sundu. Malche'nin raporu, Darülfünunu inkılâpçı olup olmadığı açısından değil, öğretim ve yayın başarısı açısından eleştirmişti. Rapor uzun bir çalışmadır ve Darülfünunla ilgili ayrıntılı saptamaları içermekte ve çok çeşitli eleştiriler getirmektedir¹²²⁴. Bu rapor hükümetin 1933 üniversite reformuna dayanak teşkil etmiştir. Hükümet, o güne kadar Darülfünuna yöneltilen eleştirileri, Mal-

¹²¹⁹ Ernest E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, C 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1998, s. 815.

¹²²⁰ Katoğlu, a.g.m., s. 424.

¹²²¹ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933, s. 5.

¹²²² Katoğlu, a.g.m., s. 424.

¹²²³ Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, İmge Yay., Ankara 2000, s. 231.

¹²²⁴ Hirsch, a.g.e., C 1, ss., 229-295.

he'nin raporunda belirtilen yetersizlikleri de dikkate alarak 1933'te üniversite ile ilgili köklü bir reform yaptı. Diğer taraftan reformun odak noktasının daha çok inkılâpçılık olması ve Darülfünunun öğretim kadrosunda yapılan tasfiye, yapılan düzenlemeye siyasal bir nitelik katmış, tasfiye edilenlerin karşı devrimci olduğu kanısını uyandırmıştır¹²²⁵. Çıkarılan 2252 sayılı Kanun ile İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün kuruluşlar, teşkilat ve mevzuatıyla birlikte kaldırıldı¹²²⁶. Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul Üniversitesi adı ile yeni bir üniversite kurmakla görevlendirildi. Bu köklü reform hareketi Türk yükseköğretim hayatında yeni bir dönem açtı. Bu düzenlemeyle, üniversitenin özerkliği kaldırıldı ve Maarif Vekilliğine bağlandı. Rektör Ankara tarafından atandı. Yeni düzenleme ile Darülfünunun öğretim kadrosu geniş ölçüde tasfiye edildi. Mevcut 155 öğretim elemanından 96'sı kadro dışı bırakıldı¹²²⁷. Tasfiyeden dolayı boşalan kadroların bir kısmı Hitler rejiminden kaçan birçok Alman profesörünün getirilmesiyle dolduruldu¹²²⁸. Bu tasfiye 27 Mayıs Dönemi'nde 147'lerin üniversiteden atılmasına örnek teşkil etmiş olabilir. Bununla birlikte, hükümet, açıkça rejim aleyhtarı beyanlar ve hareketler dışında akademik özgürlüğe özen göstermiştir¹²²⁹.

4.1.1. Üniversitenin Yeniden Özerkliğine Kavuşması: 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu

1939 yılından itibaren üniversitede, özerklik, öğretim üyesi yetiştirilmesi, öğretim üyelerinin koşullarının iyileştirilmesi gibi talepler dile getirilmeye başlanmıştır¹²³⁰. Bu talepler doğrultusunda üniversite sisteminde reform yapılması gündeme gelmiş, çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Konuyla ilgili İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sami Onar tarafından hazırlanan 1 Nisan 1945 tarihli raporda, 1933 reformu ile kurulan modelin işlevini tamamladığı, mevcut merkeziyetçi yönetim anlayışının bırakılarak fakültelerin ve üniversitelerin tüzel kişiliklerinin tanınması, böylece bilimsel, idari ve mali özerkliğin sağlanması ifade ediliyordu¹²³¹. Uzun hazırlıkların sonucunda 1946 yılında 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarıldı¹²³². Bu Kanun İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve henüz kurulan

¹²²⁵ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 128.

¹²²⁶ *Resmi Gazete*, S 2420, 6 Haziran 1933.

¹²²⁷ "İrfan hayatımızda bir inkılap: Üniversite Açıldı", *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1933.

¹²²⁸ Katoğlu, a.g.m., s. 426.

¹²²⁹ Weiker, a.g.e., s. 70.

¹²³⁰ bk. Hirsch, a.g.e.

¹²³¹ Mete Tunçay, "1946 ve Sonrasında Üniversite", *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi*, Ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara 2007, s. 318.

¹²³² *Resmi Gazete*, S 6336, 18 Haziran 1946.

Ankara Üniversitesine bilimsel ve idari özerklik veriyordu. Her ne kadar bütçe ve atamalar konusunda Milli Eğitim Bakanının onayını alma zorunluluğu halen devam etse de 1933'teki merkezîyetçilik prensibinden vazgeçilerek üniversitelere geniş bir özerklik verilmekteydi. Kanun'un birinci maddesinde; *üniversiteler, fakültelerden, enstitü, okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş, özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleridir* ifadesi yer almaktaydı. Kısacası, özerklik, bu defa kanunla ve ağırlıkla üniversite kavramının bir parçası kılınmıştır. Yasa, *üniversitelerin yüksek bilimleri öğretmek ve bilim kollarında uzmanlar yetiştirmek görevlerinin yanı sıra ve daha üstün bir önemle bilimsel çalışma ve araştırmalar yapmak gibi ifadelerle yer vererek öğretim kadar araştırmaya da ağırlık vermiş, öğretimin araştırma ile desteklenmesini ve ülke sorunlarına yönelmesini öngörmüştür*¹²³³.

1946 Üniversiteler Kanunu'nun en önemli hükmü özerklik prensibiydi. Kanun'un gerekçesinde evrensel düzeyde üniversitelerin yönetim şekillerinde genel bir sistem olmadığı, her ülkenin ekonomik ve toplumsal koşullarına göre üniversite yönetim şekillerinin farklılıklar gösterdiği fakat bununla birlikte bazı ortak yönlerinin olduğu ifade edilmekteydi. Üniversite yönetimlerindeki bu ortak yönlerden başlıcasının üniversitelerin bilimsel, yönetsel özerkliklere sahip oldukları tespiti yapılmaktaydı¹²³⁴. Bu anlayışla hazırlanan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Türkiye'de üniversitenin özerkliği geleneğinin yerleşmesi açısından önemli bir adım atılmıştır. Fakat söz konusu Kanun ile üniversitelere verilen özerkliğin önemli bir güvence getirmediği, üniversitelerin temel sorunlarının sadece kanun tekniğiyle çözülemeyeceği kısa süre sonra anlaşılacaktır. 1946 Kanunu ile üniversitelere tanınan idari ve bilimsel özerliğe ilk müdahale CHP hükümetinden gelmiştir. 1948 yılında hükümet, solcu eğilimleri dolayısıyla Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinden bazı öğretim üyelerinin üniversiteden atılmasını istemiştir. Üniversite, özerklik prensibine dayanarak bu talebi reddedince, Milli Eğitim Bakanı, üniversitelerin özerkliğini kaldırmakla tehdit etmiştir. Ardından farklı bir formül bulunmuş, hükümet söz konusu öğretim üyelerine ait kürsülerin bütçe tahsisatını kesmek yoluyla söz konusu öğretim üyelerinin işten çıkarılmasını sağlamıştır¹²³⁵.

Burada belirtmek gerekir ki uygulamadaki birçok aksaklığa rağmen 1946'dan itibaren benimsenen özerklik prensibini zedeleyici düzenlemeler en fazla askerî darbeler döneminde görülecektir. 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu, askerlerin müdahalesi olmadan sivillerin çıkardığı, üniversite sistemini

¹²³³ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 147.

¹²³⁴ Hirsch, *a.g.e.*, C 2, s. 816.

¹²³⁵ Adnan Adıvar, dönemin Milli Eğitim Bakanının söz konusu hocaların üniversiteden atılmaması durumunda *üniversite muhtariyetini ilga edecek bir satırlık kanun maddesini cebinde taşıdığını iftiharla arkadaşlarına söylediğini* aktarır. A. Adnan Adıvar, "Üniversite Muhtariyeti", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1955 s. 2.

düzenleyen son Kanun niteliğindedir. Bu Kanun'dan sonra çıkarılan 12 Mart dönemindeki 1750 sayılı Kanun üniversitenin özerkliğini zedeleyici bir görüşe dayandırılmıştır. 12 Eylül Dönemi'nde çıkarılan 2547 sayılı Kanun ile üniversitenin idari özerkliği kaldırılmış, üniversitelerde araştırmadan daha çok öğretim ön plana çıkarılmıştır.

4.1.2. Demokrat Parti ve Üniversiteler

Demokrat Parti, 1946'da kuruluşundan 1950'de iktidara gelişine kadar ve iktidarının ilk yıllarında üniversite özerkliğinin en güçlü savunucularından biriydi. Dahası 1946 Üniversiteler Kanunu'nun Meclisten geçmesinden büyük bir rol oynamıştı. Aynı zamanda 1946-1950 döneminde üniversite çevreleri ve aydın kesim de muhalefetteki DP'yi desteklemekteydi. Fakat 1953'te seçimler yaklaşırken üniversitenin partizanca siyaset üretmeye başlayarak hükümeti eleştirmesi, profesörlerin, kliklerin, akademik ve politik faaliyetler arasında asgari bir ayırım yapmadan siyasetle uğraşmaları DP'nin üniversitelere bakış açısını değiştirmeye başlamıştı¹²³⁶. DP'ye yakın bir yazarın ifadesiyle *profesörlerin talebelere verdikleri derslerde alenen iktidara hücum etmeleri, her fırsatta, millet tarafından beğenilmeyerek düşürülmüş bulunan CHP'yi övmeleri...üniversite öğrencilerinin iktidara düşman tarzda yetiştirilmeleri* hükümetin üniversiteye karşı tutumunu değiştirmiştir¹²³⁷. Bu nedenle DP ile üniversiteler arasındaki kopuş, hükümetin çıkardığı üç kanunla hızlanmıştır. 1953'te çıkartılan 6185 sayılı Kanun ile *siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite öğretim meslekinden çıkarılır. Bu gibilerin akademik unvanlarını taşıyıp taşıyamayacakları üniversite senatolarınca ayrıca karar altına alınır.* şeklinde düzenleme yapılarak, üniversitede öğretim üyesi olmak ve kalmak için gereken niteliklerden birinin, kişinin kendisini bilimsel ve eğitici konularda çalışma ile sınırlandırması ve aktif, partizan siyaset ile ilgili olmaması olduğunu hükme bağladı¹²³⁸. 1954'te çıkartılan 6422 sayılı Kanun, hükümete, yirmi beş yıllık hizmet süresini doldurmuş bütün mülki memurları mecburi emekliliğe tabi tutma yetkisi verdi¹²³⁹. Aynı yıl çıkartılan 6435 sayılı Kanun ise, bütün devlet memurlarının kendilerini atayan yetkili makam tarafından, temyiz hakkı tanınmaksızın işten uzaklaştırılabilmelerini sağladı¹²⁴⁰. Bu Kanun ile üniversite mensupları senatonun görüşü alındıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığının emrine alınarak işten uzaklaştırılabileceklerdi¹²⁴¹.

¹²³⁶ Weiker, a.g.e., s. 70-71.

¹²³⁷ Erer, a.g.e., s. 162-163.

¹²³⁸ “Üniversiteler Kanununun 46 nci maddesinin (d) fıkrasının değiştirilmesi hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, S 8469, 28 Temmuz 1953.

¹²³⁹ **Resmi Gazete**, S 8738, 25 Haziran 1954.

¹²⁴⁰ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yay., Ankara 2012, s. 187.

¹²⁴¹ “Bağlı bulundukları teşkilât emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkında Kanun”, **Resmi Gazete**, S 8749, 8 Temmuz 1954.

Söz konusu bu üç kanun, üniversiteler tarafından akademik özgürlüğe karşı girişilmiş, kabul edilemez bir saldırı olarak yorumlandı. 6435 sayılı Kanun en az dört durumda uygulandı. Hükümetin uygulamalarını *demokrasi değil, kakorasi* olarak adlandıran Bülent Nuri Esen işten uzaklaştırıldı. Eylül 1955'te, İstanbul Üniversitesi iktisatçılarından Osman Okyar görevden alındı. Okyar bir dergiye yazdığı *Amerikan Yardım Kapasitesinin de Bir Sınırı Olabilir* başlıklı makalede hükümetin iktisadi politikalarını eleştirmişti¹²⁴². 1956'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu, 1956-1957 akademik yıl açış konuşmasında hükümeti, iktisat doçenti Aydın Yalçın'ın terfiini reddi nedeniyle kınadığı için Bakanlık emrine alındı¹²⁴³. Ancak asıl neden Feyzioğlu'nun *Forum* dergisinde hükümet aleyhine yazdığı yazılardı. Aydın Yalçın'ın eşi *Forum* dergisinin sahibi ve yayıncısıydı. *Forum* dergisi üniversite ile Menderes hükümeti arasındaki ilişkileri kopuş noktasına getiren yayın organlarının başında geliyordu. CHP ile bağlantısı olduğu bilinen Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden bazıları bu derginin yazı işleri ve yazar kadrosuna dâhildi. Bu dergide, hükümetin ekonomik, sosyal ve politik siyasetini eleştiren yazılar çok şiddetliydi. Hükümetin üniversitelerin özerkliğine, basına ve muhalefete karşı attığı adımlar artıkça *Forum* dergisinin hükümete saldırıları da doğal olarak şiddetleniyordu. 1956 sonbaharında Turhan Feyzioğlu'nun görevden uzaklaştırılması olayına üniversitelerin tepkileri karışık oldu. Gerek fakülte öğretim üyeleri, gerek öğrenci grupları hükümeti protesto ettiler ama *Forum* öğretim üyelerine toplu istifaya çağrısında bulundu ve bu çağrıya birkaç kişi dışında kimse kulak asmadı¹²⁴⁴. 1 Şubat 1958'de ise, üniversitede hükümet aleyhine propaganda yaptığı gerekçesiyle hukuk profesörü Hüseyin Nail Kubalı Bakanlık emrine alındı¹²⁴⁵. 10 Nisan'da kürsüsüne tekrar dönen Kubalı, hükümet aleyhine çok sert bir konuşma yapınca bu kez İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafınca bir ay üniversiteden uzaklaştırma cezası aldı¹²⁴⁶. Tüm bunlara rağmen üniversite DP iktidarının önde gelen muhalifi olmaya devam etti.

DP ile üniversiteler arasındaki çatışma akademik özgürlük ve özerklik etrafında şekilleniyordu. Ancak temel sorun, üniversitelerin kendileri partizanca politikalarda yer alabildikleri halde, siyasal topluluğun geri kalan kısmının üniversitelerin akademik dokunulmazlığını ve özerkliğini sınırlandırmasına karşı oluşuydu. Üniversite özerkliğinin nerde başlayıp nerde bittiği,

¹²⁴² Weiker, a.g.e., s. 71-72.

¹²⁴³ Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1992, s. 124-125. Feyzioğlu'na gönderilen yazıda, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı ve idare hukuku profesörü Dr. Turhan Feyzioğlu, 6435 sayılı kanunun ikinci maddesi gereğince bakanlık emrine alınmıştır...* denilmekteydi. **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1956, s. 1-5.

¹²⁴⁴ Weiker, a.g.e., s. 72-73.

¹²⁴⁵ a.g.e., s. 72-73.

¹²⁴⁶ Erer, a.g.e., s. 334-335.

sınırlarının belirsiz oluşu da öğretim üyelerinin ve öğrencilerin partizanca sayılabilecek faaliyetlere sık sık, doğrudan doğruya katılmalarının önünü açıyordu. Böyle olunca DP iktidarı ile üniversitenin çatışması 1956'dan itibaren hızlanarak devam etti ve 1960 Nisan ve Mayıs'da doruğuna ulaştı.¹²⁴⁷ Üniversite-iktidar çatışmasından dolayı süregelen eylemler 27 Mayıs darbesinin başlıca dayanak noktalarından biri oldu.

4.1.3. 27 Mayıs'a Giden Süreçte Darbe Öncesi Koşulların Oluşmasında Öğrenci Gençliğin Rolü

1960 yılına gelindiğinde Ankara ve İstanbul üniversiteleri artık tam anlamıyla parlamento dışı muhalefetin merkezi haline gelmiş bulunuyordu. Basın ve üniversitelerdeki aydın muhalefeti siyasal ortamı oldukça gerginleştirmişti. Bu sırada hükümet, daha baskıcı bir politikaya başvurarak her türlü eleştiriyi baskı yolu ile sindirmeye yönelmiş, basın ve sendikaları baskı altına almış ve çok sayıda gazeteciyi de tutuklatmıştı¹²⁴⁸. Hükümet, CHP'nin muhalefetine karşı da harekete geçti ve 12 Nisan'da DP Grubu *CHP'nin yıkıcı ve gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin, memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetini...memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerini...matbuat meselesini adli ve idari mevzuatı ve bunların ne suretle tatbik edilmekte oldukları* konularını soruşturmak için üç ay süreyle çalışacak bir tahkikat komisyonunun kurulacağını açıkladı¹²⁴⁹. 18 Nisan'da DP'nin önergesi Mecliste kabul edildi. Önergenin kabulü üzerine muhalefetin *yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerini incelemek ve Meclise bildirmek üzere bir tahkikat komisyonu oluşturuldu*. Komisyon yayımladığı ilk üç bildirimde, soruşturmanın selameti için bütün siyasi partilerin her türlü faaliyetlerinin durdurulduğu, TBMM'deki Komisyonla ilgili görüşmeler ve Komisyonun aldığı her türlü karar, tedbir ve faaliyetlerinin yayımlanmasının yasak olduğunu bildirdi¹²⁵⁰. Ardından 27 Nisan'da *Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında Kanunu* çıkarıldı. Kanun, Meclis komisyonuna bütün adli yetkilerin yanı sıra gazete ve matbaa kapatmak, soruşturma ile ilgili bütün evrak ve dokümanlara el koymak gibi geniş yetkiler tanımaktaydı¹²⁵¹. Böylece CHP ile DP arasındaki gerginlik doruk noktasına ulaştı.

Yükselen siyasi tansiyon CHP'nin yanında yer alan üniversiteye anında

¹²⁴⁷ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 124-125.

¹²⁴⁸ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 200-209; Weiker, **a.g.e.**, s. 73.

¹²⁴⁹ "CHP İçin Meclis Tahkikatı Açılıyor" **Milliyet**, 13.04.1960.

¹²⁵⁰ **Milliyet**, 19.04.1960.

¹²⁵¹ "Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun" **TBMM Zabıt Cerridesi**, C 13, İçtima: 3, Devre: 11, İnikat: 61, 27.04.1960.

yansıdı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Doç. İsmet Giritli, hükümetin bu icraatının Anayasa'ya ve demokrasi ilkelerine aykırı olduğunu, siyasi ve basın özgürlüklerini ortadan kaldırdığını açıktan ifade ettiler. Öğretim üyelerinin bu açıklamaları muhalif basında geniş yer buldu¹²⁵². Bu öğretim üyeleri derslerinde de aynı tavrı takındılar. Hukuk fakültesi öğrencilerinin Tahkikat Encümeninin oluşturulmasıyla ilgili kanuna saygı duyulup duyulmayacağıyla ilgili soruya Prof. Kubalı, *Anayasa'ya saygı göstermesini beklediğimiz kanun vazunun vicdanında her şeyden evvel vatandaşa sevgisi olmak lazımdır* cevabını vermiştir. Yine öğrenciler Prof. Velidedeoğlu'na Tahkikat Encümeniyle ilgili düşüncelerini sorduklarında Velidedeoğlu, *...hakiki bir hukukçu olarak yüzümüzün gülmeyeceği bir devreye girdik. Maalesef biz bu Fakülte'den içi boş, dışı hukuk diploması ile cilalı insanlar mezun etmişiz. Eğer yarın memleket hizmetine atıldığınızda sizler de bu şekilde hareket ederseniz hocalık hakkım size haram olsun*¹²⁵³... şeklinde konuşmuştur. Öğretim üyelerinin bu tavrı öğrencileri cesaretlendirmekteydi.

CHP, üniversite öğrencileri arasında önemli bir desteğe sahipti¹²⁵⁴. CHP, Parti Gençlik Kolları, Devrim Ocakları, Mustafa Kemal Derneği gibi oluşumlarla üniversite gençliği arasında örgütlenmiş ve güçlü bir taraftar kitlesine kavuşmuştu. CHP'nin aksine DP üniversite çevrelerinin sağlam desteğinden yoksundu ve üniversitelerin muhalefetiyle karşı karşıyaydı¹²⁵⁵. 28 Nisan 1960'ta başlayan hükümet karşıtı öğrenci gösterilerini, çekirdeğini CHP gençlik kollarının oluşturduğu bir grup öğrenci yönlendirmekteydi¹²⁵⁶.

28 Nisan'da İstanbul Üniversitesinde olaylar CHP Gençlik Kollarının miting düzenleme girişimiyle başladı¹²⁵⁷. Sabahın erken saatlerinde İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan 200 kadar öğrenci diğer öğrencilerin de desteğini sağlamak için İktisat ve Hukuk Fakültelerine dağıldılar. Hukuk Fakültesinde ders esnasında mikrofonu eline alan partizan bir öğrenci, *artık burada oturup hukuk dersi dinlememizin manası kalmamıştır. Tahkikat Encümenine verilen yetkiler hukukçuların şeref ve haysiyetlerine ağır bir darbe indirmiştir. Bizi dışarıda hürriyet mücadelesi beklemektedir*¹²⁵⁸ diyerek diğer öğrencileri eyleme katılmaya çağırmıştır. Bu tür konuşmaların ve bildirilerin etkisiyle kısa süre içerisinde bir araya gelen binlerce öğrenci *Kahrolsun*

¹²⁵² **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1960.

¹²⁵³ **Milli Birliğe Doğru...**, C I, s. 15.

¹²⁵⁴ Özdağ, **a.g.e.**, s. 153.

¹²⁵⁵ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yay., İstanbul 2014, s. 119-121.

¹²⁵⁶ Özdağ, **a.g.e.**, s. 153; Dursun, **a.g.e.**, s. 42-43.

¹²⁵⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 342.

¹²⁵⁸ **Milli Birliğe Doğru...**, s. 19.

Menderes!, Menderes istifa! sloganlarıyla hükümet aleyhine gösteriye başladığında hükümet şaşkınlık içerisinde hareketsiz kaldı ve sert önlemlerle gösterilere müdahale etti¹²⁵⁹. İlk olaylarda bir öğrenci hayatını kaybetti ve 40 kişi yaralandı ve birçok öğrenci tutuklandı. Rektör Sıddık Sami Onar olaya müdahale etmeye kalkışınca polis tarafından tartaklandı. Polisin sert müdahalesi sonucunda olaylar çığırından çıkmaya başlayınca takviye için ordu birlikleri üniversiteye getirildi¹²⁶⁰. 28 Nisan'da İstanbul'da başlayan gösteriler ertesi gün Ankara'ya da sıçradı. 29 Nisan'da Ankara'da başlayan öğrenci gösterilerinin ağırlık merkezi Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleriydi¹²⁶¹.

Nihayet Anayasa'ya aykırı olarak baskı yapmak amacı ile kurulduğu iddia edilen Meclis Komisyonuna karşı gösteri yapan öğrenci hareketi, hükümeti sıkıyönetim ilan etme noktasına getirdi. Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi¹²⁶², üniversitelerin ve yüksekokulların 29 Nisan'dan itibaren bir ay kapatıldığı bildirildi. Üniversite öğrenci yurtlarının boşaltılması ve taşralı öğrencilerin evlerine dönmeleri emredildi¹²⁶³. Ankara ve İstanbul'daki olaylarla ilgili haber yapılması ve fotoğraf yayımlanması yasaklandı¹²⁶⁴. Basına yasak konulması bilgi kirliliğini de beraberinde getirdi ve hükümeti daha da zor durumda bıraktı. Olaylarla ilgili yalan yanlış birçok tahrik edici şiddet haberleri yayıldı. İstanbul'da kanlı olayların yaşandığı, Rektör Sıddık Sami Onar'ın öldürüldüğü, öğrencilerden ölenlerin sayıca fazla olduğu yayılan dedikodular arasındaydı¹²⁶⁵. Gerçekte ise gösterilerde kaza eseri iki öğrenci hayatını kaybetmişti¹²⁶⁶.

Menderes radyo konuşmalarında, Ankara ve İstanbul'daki olayları ... *memleketin huzuruna, asayişine ve selametine karşı girilmiş ve vahim bir suikast olarak değerlendirdi. Menderes çıkan olayların bir tahrik ve tertip eseri... olduğunu, yaklaşan seçimleri kaybedeceğini anlayan CHP'nin DP'yi gayrimeşru yollarla devirmeye çalıştığını, Balkan komiteciliği usulleriyle ihtilal çıkarmaya yeltendiğini, olayların Tahkikat Komisyonunun kurulması yüzünden meydana geldiği, Anayasa'nın ihlal edildiği iddialarının bilinçli bir şekilde ortaya atılmış yalanlardan ibaret olduğunu belirtmekteydi*¹²⁶⁷. Men-

¹²⁵⁹ Başgil, a.g.e., s. 119-121.

¹²⁶⁰ **Milli Birliğe Doğru...**, s. 20-22.

¹²⁶¹ **Milli Birliğe Doğru...**, s. 58.

¹²⁶² "İstanbul ve Ankara'daki Hadiseler Üzerine Dün Bu 2 Şehirde Örfi İdare İlan Olundu", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1960.

¹²⁶³ "İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı 4 Numaralı Tebliği", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1960.

¹²⁶⁴ "İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı 1 Numaralı Tebliği", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1960, s. 5.

¹²⁶⁵ **Milli Birliğe Doğru...**, s. 89.

¹²⁶⁶ a.g.e., s. 121.

¹²⁶⁷ a.g.e., ss. 101-137.

deres'in olayları tahlil şekli doğru bir çözüm yolu bulmayı zorlaştırmaktaydı. Üniversitelerin hükümet aleyhine gösteri ve eylemleri sürdükçe Menderes'in konuşmalarının tonu da sertleşmekteydi. 18 Mayıs'ta Manisa Turgutlu'da konuşan Menderes, gösterilere katılan üniversite öğretim üyelerini ve öğrencileri sert bir şekilde eleştirdi. Menderes konuşmasında, Anayasa'nın ihlal edildiğini, özgürlüklerin yok edildiğini, üniversite özerkliğinin ihlal edildiğini ileri süren öğretim üyelerinin, 1950'den önce Anayasa'dan, özgürlüklerden, serbest seçimlerin yapılmadığından bahsetme cesareti bile gösteremediklerini, bunların *Halk Partisinin devrinde istipdadın karşısında iki büklüm olduklarını* ifade etti. 1946-1950 dönemindeki demokrasi mücadelesinden bahsedene Menderes, *hürriyet devrinin* kendi iktidarları tarafından getirilmesine rağmen, üniversitelerin hükümet aleyhindeki haksız muhalefetiyle karşılaşmalarını ileri sürdü:

*Hürriyet devrini biz getirdik. Bu devir D.P. ve Türk milletinin mücadelesiyle geldi. Şimdi bu gün bu derece hürriyet perver, hak ve hukuk bahsinde bu derece titiz davranan bu zevat vaktiyle eski devirdeki tedrislerinde Anayasa'nın tatbikte olmadığından veya şu kanun veya şu icraatın Anayasaya uygun bulunmadığından bahseden veya hakiki demokrasinin ancak matbuat hürriyetiyle, çok partili bir siyasi hayatla, serbest seçimlerle kaim olduğunu söyleyen ve o günlerin gidişatını tenkid eden birkaç satır mevcut ise bunu bana isbat edecek zevata karşı özür dilemeğe amadeyim*¹²⁶⁸.

Üniversitelerin özerklik prensibini uygulama şeklini eleştiren Menderes, üniversitedeki özgürlüklerin üniversiteyi tahakkümleri altına alan bazı zümreler tarafından yok edildiğini, *doçentlere, asistanlara, söz hakkı itiraz hakkı verilmediğini* ifade etti: *Genç asistanlar, doçentler, profesör namzetleri itiraz hakları dahi olmadan istinafsız, temyizsiz verilecek kararlara boyun eğmeye mahkûmdurlar. Üniversiteyi adeta kendilerine hasretmiş bir zümre hürriyeti oradan çıkarmış, hürriyeti üniversitenin içinde yok etmiş ve üniversiteyi adeta kasıp kavurmaktadır.* Yine aynı konuşmasında Menderes, öğretim üyelerinin özerklik adı altında *cüppelerini bir zırh gibi sırtlarına geçirip* devlet ve hükümet işlerine karışmaları, *kanun hilafına memleket zararına* hareket etmeleri durumunda *üniversiteye girmek değil kürsülerine kadar gidilebileceğini* ifade etti¹²⁶⁹. Üniversite senatoları, Menderes'in kendilerine yönelik takındığı bu tavırı protesto etmek için çeşitli toplantılar yaptılar¹²⁷⁰. İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin yaptıkları sessiz yürüyüş ve protesto ile ilgili 26 Mayıs'ta Eskişehir'deki konuşmasında Menderes, *Bedbaht ve aldatılmış insanlar, bu zümreden, şu zümreden kiralanmış bir takım kara cübbe giymiş*

¹²⁶⁸ a.g.e., ss., 133-137.

¹²⁶⁹ "Başbakan, Üniversite Profesör ve Öğrencilerine Sert Bir Lisanla Çattı", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1960; Erdemir, *Milli Birliğe Doğru...*, s. 133-136.

¹²⁷⁰ *Milli Birliğe Doğru...*, s. 252-253.

*kuklalarla, aldatılmış, iğfal edilmiş masum vatandaşların, milletin rağmına harekete geçmiye teşebbüs etmelerinin akıbeti elbette Milletçe tayin edilecektir*¹²⁷¹ ifadelerini kullanacaktır.

28 Nisan günü İstanbul'da olaylar patlak verdiğinde, belirginleşen şey ordunun göstericilerin yanında ve hükümetin karşısında olduğuydu. Hükümet, öğrenci gösterilerinin muhalefete mensup bazı unsurlar ve muhalefet gençlik teşkilatları tarafından özellikle üniversite gençliği üzerinde girişilmiş olan propagandalar sonucunda meydana geldiği şeklinde değerlendirdiğinden¹²⁷², ordu içerisindeki gizli örgütlerin hükümet aleyhine davranışlarını gözden çıkarmış görünmektedir. Öğrenci eylemlerine karşı polisin şiddet kullanması ve diğer taraftan ordunun silah kullanma, öğrencileri gözaltına alma konusunda isteksiz olması, hükümetin otoritesini daha da sarsmaktaydı¹²⁷³. Ordu birliklerinin gösterilere müdahale etmesindeki isteksizliği ve subayların zaman zaman polisin müdahalesini engellemesi, uzun süreden beri ordu içerisinde oluşan gizli cuntalara mensup subayların yönlendirmesinden kaynaklanmaktaydı. 28 Nisan'da başlayan öğrenci gösterileri üzerine, darbeci subaylar, bekledikleri ortamın tam anlamıyla olgunlaştığını düşünmekteydiler¹²⁷⁴. Gizli örgüte mensup olan Orhan Erkanlı, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının elindeki en önemli birliklerden birisi olan 3. Zırhlı Tugayına mensup subaylarla yaptığı toplantıda, sıkıyönetim birlikleri olarak görev yaparken, halka ve özellikle öğrencilere karşı hoşgörülü davranma, şiddet kullanmaktan kaçınma ve ateş emirlerine kesinlikle itaat etmeme kararlarını aldırır¹²⁷⁵. Yine gizli örgüte mensup Mehmet Özgüneş, Ahmet Yıldız, Numan Esin gibi subaylar İstanbul'da sıkıyönetimde kilit yerlere getirilmişlerdir¹²⁷⁶.

Hükümetin ve sıkıyönetimin aldığı önlemlere rağmen Ankara ve İstanbul ve zaman zaman İzmir'deki öğrenci aktivizmi durdurulamadı ve üniversitenin dışına taşarak devam etti. Günlük olaylar durumuna gelen öğrenci gösterileri, 27 Mayıs darbesine önemli bir zemin hazırladı. Üniversite öğrencileri doğrudan 27 Mayıs darbesine katılmamışlarsa da yaptıkları gösterilerle, darbe öncesinin gergin ortamının yaratılmasında önde gelen bir rol oynamış oldular. Yaklaşık bir ay süren ve hükümetin silah zoruyla devrilmesine katkıda bulunan bu öğrenci gösterileri, daha sonra 1960'lar boyunca meydana gelecek öğrenci hareketlerine ideolojik bir zemin de hazırlayacaktır.

¹²⁷¹ a.g.e., s. 141.

¹²⁷² a.g.e., s. 251.

¹²⁷³ "27 Mayıs Hareketi Nasıl Hazırlandı", *Cumhuriyet*, 28.05.1960, s. 5.

¹²⁷⁴ İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 108.

¹²⁷⁵ Erkanlı, *Askeri Demokrasi...*, s. 17-18.

¹²⁷⁶ İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 108-109.

4.2. 27 Mayıs Rejiminin Üniversiteleri Etkileyen Karar ve Tutumları

Üniversite-iktidar çatışmasından dolayı süregelen eylemler, 27 Mayıs darbesinin başlıca dayanak noktalarından biri oldu. Dahası 27 Mayıs bir anlamda üniversitede başlayan ve üniversitenin desteğiyle sürdürülen bir hareket niteliğine dönüştü. Celal Bayar'a göre, bu durum, ordunun tarihi bir geleceği tekrarlamasından ileri gelmekteydi. Siyasi otorite çevresinde daima ilmi temsil edenlerle ittifak kurarak mevcut iktidarı tasfiye etme geleneği, Osmanlı Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı -medrese ittifakı ile gerçekleşirken, benzer bir şekilde 27 Mayıs'ta ordu-üniversite ittifakı ile gerçekleşiyordu¹²⁷⁷. İlhan Tekeli'ye göre ise üniversite 1950-1960 yılları arasında sivil ve askerî bürokrasiyle birlikte, ekonomik açıdan toplumun en hızlı kaybeden kesimi haline gelmişti. Bu nedenle hem öğrencilerin hem de öğretim üyelerinin daha önce görülmedik şekilde siyasal eylemlerin içine girmelerine neden olmuştur¹²⁷⁸.

Askerî rejim öncelikle DP ile üniversiteler arasında süregelen tartışmaları temel alarak geniş çaplı bir propaganda başlattı. DP'nin kırk milyon lira harçayarak Harbiye ve üniversiteyi imha etmek için plan hazırladığı, bilime ve bilim adamına saygı duymadığı, DP için bilim adamının *cübbeli kukla*'dan başka bir şey ifade etmediği, *hürriyet* isteyen öğrencilere ateş edildiği, ordunun siyasi amaçlar için kullanılarak üniversite özerkliğini ihlale zorlandığı gibi argümanlar gerçeklik bağlamından koparılarak öne sürülüyordu. 27 Mayıs'tan sonra ise bilimin ve bilim adamının toplum içerisindeki itibarının yeniden iade edildiği ifade ediliyordu¹²⁷⁹.

27 Mayıs darbesinin ilk günlerinden itibaren bir üniversite-ordu yaklaşması oluştu ve üniversite, askerî yönetime önemli derecede destek sağladı. Bu destek ve yakınlaşma, askerî yönetimin her alanda reform yapma arzusundan dolayı üniversitelerde, yükseköğretim sisteminin köklü bir reformdan geçirilmesi noktasında büyük bir umut da doğurmuştu. Ancak çok geçmeden askerî rejimin tutarsız uygulamalarından dolayı, üniversiteler büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır. Askerî yönetim ise sivil hükümet işlerinin yürütülmesi noktasında üniversiteden önemli bir destek sağlamıştır. Yeni anayasayı hazırlama görevi Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörlerden oluşan *Yüksek İlim ve Hukuk Heyeti*'ne verildi¹²⁸⁰. Anayasa'nın hazırlanması konusunda ordu üniversitenin yardımını, hatta üniversitenin girişimini ön plana aldı. Anayasa Komisyonu hazırladığı ilk raporunda *gayri meşru hale gelen*

¹²⁷⁷ Celal Bayar, **Bir Darbenin Anatomisi**, haz. İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul 1991, s. 12-13.

¹²⁷⁸ Tekeli, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...**, s. 172.

¹²⁷⁹ **Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal**, haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960, s. 18-23-47.

¹²⁸⁰ **Milliyet**, 28 Mayıs 1960.

*idareye karşı girişilen hareketin meşru olduğunu*¹²⁸¹ ifade ederek darbenin meşruiyetinin sağlanmasında oldukça önemli bir rol oynadı. Et Balık Kurumu buzhanelerinde ve çukurlarda bazı öğrenci cesetlerinin bulunduğu iddiası ile yürütülen propagandalarda en önde üniversite hocaları kullanıldı¹²⁸² ve İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon bu konuyu araştırarak propagandaya destek oldu¹²⁸³. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın cumhurbaşkanlığı bile gündeme geldi¹²⁸⁴. Karmaşık hükümet işlerinin yürütülmesi ve aynı zamanda hükümet dairelerinde danışman olarak görev alsınlar diye, İstanbul ve Ankara üniversitelerinden hemen personel talebinde bulunuldu¹²⁸⁵. Ordunun idareyi ele almasından hemen sonra kurulan ilk sivil kabinede, herhangi bir siyasi partiye fazla yakınlaşmamış bazı öğretim üyeleri de yer almaktaydı. 27 Mayıs darbesinin *ihtilal*, darbenin getirdiklerinin de *devrim* olarak nitelenmesi yine üniversitelerin öncülüğünde olmuştur¹²⁸⁶. Dönemin duygusuna uygun olarak, Ankara ve İstanbul üniversiteleri demokrasinin kurtarıcıları ve Silahlı Kuvvetlerden hemen sonra gelen bir kurum imajına kavuşmuştu¹²⁸⁷. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, üniversite açış konuşmasında şöyle diyecektir: *Milli Birlik komitesi ve üniversite dün yan yana ve el ele oldukları gibi bu gün de yarın da aynı surette demokrasimizin, milli refahımızın ve huzurumuzun, emniyetimizin tahakkukuna çalışacaklardır*¹²⁸⁸.

4.2.1. Üniversitelerin 27 Mayıs Rejiminden Reform Talepleri

27 Mayıs 1960'a gelindiğinde halen yürürlükte olan 4936 sayılı ve 13 Haziran 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu, 14 yıllık uygulaması boyunca yükseköğretim sisteminde birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Söz konusu Kanun, üniversiteleri Alman sistemine göre düzenlemişti. Bu düzenlemeyle, başlarında ordinaryüs profesörlerin bulunduğu çeşitli alanlarda kürsüler oluşturulmuş, ordinaryüs profesöre ek ve onun altında bir fakülte kadrosu öngörülmüştür. Diğer taraftan Kanun'da zorunlu olarak emekliye ayrılma hükmünün olmayışı ve nadir olarak kürsülerin boşalmasından dolayı terfi imkânları son derece sınırlı hale gelmiştir. Alt kademedeki bir öğretim üyesinin terfi etmesi için ancak birinin ölmesi gerektiği öne sürülüyordu ki

¹²⁸¹ **Resmi Gazete**, S 10540, 1 Temmuz 1960 ve **Resmi Gazete**, S 10541, 2 Temmuz 1960.

¹²⁸² **Cumhuriyet**, 02-4 Haziran 1960.

¹²⁸³ **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1960.

¹²⁸⁴ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1960.

¹²⁸⁵ Erkanlı, **Anılar...Sorunlar...**, s. 30-31.

¹²⁸⁶ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yay., İstanbul 1989, s. 199.

¹²⁸⁷ Weiker, **a.g.e.**, s. 74.

¹²⁸⁸ **Milliyet**, 8 Kasım 1960.

bu, büyük bir oranda doğrudu. Süreç içerisinde üniversitelerde durumu daha da kötüleştiren, kliklerin oluşması, yeteneksiz öğretim üyelerinin tutulması, üniversite disiplin ve ahlakında gittikçe artan bir bozulmanın oluşuydu¹²⁸⁹. Ayrıca öğretim üyelerinin siyasi faaliyet ve beyanatlarından dolayı gerektiğinde emekliye sevk edilebilmesine dair 1953 tarihli düzenleme de halen yürürlükteydi ve bu düzenleme üniversite çevrelerinde ciddi rahatsızlığa yol açmaktaydı¹²⁹⁰.

Üniversitenin askerî darbeyle ve rejimle kurduğu ilişki son derece pozitif seyretmekteydi. Darbenin oluşturduğu atmosferin etkisiyle üniversite içerisinden bazı çevreler bir an önce üniversite konusunun ele alınması ve üniversitede bir tür reform yapılması konusunda MBK'yi teşvik etmeye başladılar. Özellikle İstanbul Üniversitesinden genç akademisyenler, Üniversiteler Kanunu'nun yeniden ele alınarak düzenlenmesi ve gerek üniversite özerkliği prensibine gerekse bilimsel çalışma koşullarına uygun hale getirilmesi taleplerini dile getirmekteydiler. Genç akademisyenler, kadrolardaki tıkanıklık nedeniyle birçok yetenekli genç bilim adamının eylemsiz doçent ünvanıyla yetinmek zorunda kaldığını ve asistan kadrosunda görevlendirildiğini, doçentlere ve asistanlara hiçbir söz hakkı tanınmadığını, yeni kurulacak üniversite ve fakülteler için hiçbir eleman hazırlığı olmadığını ileri sürmekteydiler¹²⁹¹. Ayrıca 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun eskidiği, ihtiyaçlara cevap vermediği, profesör kliklerinin üniversiteyi tahakküm etmesine yol açtığını ve bu kliklerin genç bilim adamlarının önünü kapattıkları şeklindeki görüşler de öne sürülmekteydi¹²⁹².

Diğer yandan bazı öğretim üyeleri ise üniversitede bir tasfiyenin gerekli olduğu konusunu da dile getirmekteydi ve bu yönde bir girişimin olması için MBK'den talepte bulunmaktaydılar. Ağustos 1960'ta özellikle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi içerisindeki huzursuzluklar patlak verip basına yansınca tasfiye talepleri de açığa çıktı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a ve MBK'ye bir mektup yazan Sosyoloji Doçenti Nurettin Şazi Kösemihal, üniversitede bir tasfiyenin zorunlu olduğunu ifade etmekteydi. Kişisel sorunlarından yola çıkarak üniversitenin sorunlarını anlatan Kösemihal, profesörlerin Edebiyat Fakültesinde uzun zamandan beri bir klik oluşturduğunu, genç öğretim üyelerinin yetişmelerine engel olduklarını ve sadece kendi çıkarlarına olan işlere izin verdiklerini iddia etmekteydi¹²⁹³. Kösemihal mektubunda, Edebiyat Fakültesinin *her şeyden önce kadrosunu tas-*

¹²⁸⁹ Weiker, a.g.e., s. 70-71.

¹²⁹⁰ "Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁹¹ "Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁹² Özdağ, a.g.e., s. 355.

¹²⁹³ "Edebiyat Fakültesi Profesörleri Arasında Tasfiye İcrası İsteniyor", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1960; Özdağ, a.g.e., s. 355.

fiyeye mecbur olduğunu, fakat Fakültenin mevcut kadrosunun kendi kendini tasfiye edemeyeceğini ve bu nedenle bir dış müdahalenin şart olduğunu ileri sürmekteydi. Yine aynı mektubunda Kösemihal, bir yandan yeni üniversiteler kanunuyla bilimsel araştırma, öğretim, eğitim hürlüğü teminat altına alınırken bir yandan da kadroları temizleme yoluyla, bu kanunlar bilgili, değerli, sağlam ahlaklı insanların temiz ellerine bırakılması gerektiğini ifade etmekteydi. Kösemihal mektubuna devamlı, üniversite özerkliğini kaldırmak için pusuda bekleyen DP'ye fırsat vermemek için uzun zamandan beri beklediğini, herhangi bir şikâyetle bulunmadığını fakat artık bilimi baştacı eden, üniversitelerimizi de el üstünde tutan Milli Birlik Komitesi rejiminde, üniversitelerimizin gerçek durumunu bütün çıplaklığıyla ortaya koymayı milli ve ahlaksal bir ödev sayılması gerektiğini önermekteydi¹²⁹⁴. İstanbul Üniversitesi bu mektubundan dolayı Kösemihal hakkında soruşturma başlatmıştır¹²⁹⁵.

Başka bir tasfiye talebi de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden bir grup öğretim üyesinin Ağustos 1960'ta oluşturduğu anket komisyonundan gelmiştir. Üniversiteler Kanunu'ndan doğan tüm aksaklıkların giderilmesi ve söz konusu Kanun'da yapılacak değişikliklerde göz önünde bulundurulması için oluşturulan Komisyon¹²⁹⁶, anket sonuçları hakkında 6 Ekim'de bazı MBK üyelerine yazdığı bir mektupta, yeni bir üniversite kanununun hazırlanmasını ve *üniversitede çok adil, kat'i ve seri bir tasfiye talep etmiştir. Mektupta MBK'den bir an önce harekete geçmesi istenmekte ve yarın iktidara gelecek herhangi bir parti, üniversitenin davalarını anlansa bile de politik sebeplerle radikal bir ıslahatı göze alamayacak ve buna cesaret edip yapamayacaktır. Allah'ın izniyle bütün memleket davalarını olduğu gibi, gözünü kırpmadan dosdoğru ve süratle halledecek ancak sizlersiniz* denilmektedir. Anket Komisyonu mektubunda, üniversite reform haberlerinin ordinaryüs profesörler kliğinde ve bazı profesörler arasında tedirginlik yarattığı ve bu kliklerin yeni bir üniversite kanununun hazırlanması çalışmalarını engelleyebilecekleri konusunda da MBK'ye uyarıda bulunmuştur¹²⁹⁷.

4.2.2. 27 Mayıs Rejiminin Yükseköğretim Sistemine Yönelik Reform Çabaları

27 Mayıs rejimi, darbenin başarılmasında en büyük rolü oynayan ve 27

¹²⁹⁴ “Edebiyat Fakültesi Profesörleri Arasında Tasfiye İcrası İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1960, s. 5.

¹²⁹⁵ “Doç. Kösemihal Hakkında Tahkikat Açıldı”, *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1960.

¹²⁹⁶ “Üniversiteler Kanununun Değiştirilmesi İsteniyor”, *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1960, s. 5.

¹²⁹⁷ Üniversiteler Anket Komisyonu adına Doç. Dr. Sami Zan'ın Sami Küçük, Mehmet Özgüneş, Muzaffer Özdağ ve Emanullah Çelebi'ye 6 Ekim 1960 tarihli mektubu, aktaran, Özdağ, *a.g.e.*, s. 357'deki 548 nolu dipnot.

Mayıs'tan itibaren desteklerini esirgemeyen üniversitenin sorunlarını hemen gündeme aldı ve darbenin hedefleri arasında ikinci önceliği üniversiteye verdi. MBK'den beklenen üniversiteyle işbirliği yaparak 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu'nun aksayan yönlerini, özerk üniversite anlayışına göre düzeltmek, üniversite özerkliğini geliştirici adımlar atmaktı. Üniversite reformu konusunda hem MBK hem de MEB tarafından bazı çalışmalar başlatıldı. Bakanlık, dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan üniversitenin kendi sorunlarını çözmesi gerektiği yönünde bir görüş benimsemiş görünmektedir. 7 Ekim'de Üniversitelerarası Kurul, üniversite reformunu görüşmek üzere Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel başkanlığında İstanbul Üniversitesinde bir toplantı düzenledi. Toplantı sonrasında, Kurulun gündeminde Üniversiteler Kanunu'nun değiştirilmesi ile ilgili bir madde olup olmadığı, Bakanlık tarafından bir teklifin getirilip getirilmediğiyle ilgili soruları Bakan Tuncel, *bilhassa 27 Mayıs'tan sonraki bu hürriyet havasında Bakanlığın üniversitelere empoze edeceği bir fikri olamaz. Üniversiteler Kanunu tadili meselesi de onların kendi meselesidir. Halen bu mevzuda bir ankette var. Onların kendi davalarını düşünüp halledeceklerinden eminim*¹²⁹⁸ şeklinde cevaplandıracaktı.

Diğer yandan üniversitenin sorunlarını incelemek ve çıkarılacak kanunu hazırlamak görevini MBK adına Komite Üyesi İrfan Solmazer üstlenmiştir¹²⁹⁹. Solmazer, üniversite sorununu ele almak için öğretim üyeleri ve öğrencilerle bir seri toplantılar, görüşmeler yaptı. Aylarca devam eden hazırlıklar sonucunda; iki kanunla üniversitenin işleyiş tarzı, akademik ve sosyal yönleriyle düzelebileceği sonucuna varıldı. Kanun tasarıları üniversite içerisinde oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanmıştı¹³⁰⁰. 115 sayılı Kanun ile 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 38. maddesi üzerinde değişiklik yapıldı ve bu Kanun'a yeni maddeler eklendi. 115 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle, Milli Eğitim Bakanına tanınan bakanlık emrine alma yetkisi kaldırıldı; üniversitelerin yönetimine doçentler ve asistanlar katılabilecekti; rektör ve dekanların yetkileri genişletildi; Milli Eğitim Bakanının Üniversiteler Arası Kurula başkanlık yapması kaldırıldı; öğrenciler fakülte yönetim kurullarına temsilcileri aracılığıyla katılabilecekti; profesör ve doçentlere bütün disiplin kararlarına karşı Danıştay'a başvurma hakkı tanındı; öğrenciler ise bu haklarını senatoya başvurmak suretiyle kullanabileceklerdi. Ordinar-yüslük unvanı kaldırıldı. Kadroya bakılmadan, yeterliliği jürilerce onaylanan doçentler, doçentlik kadrosundan maaş almak suretiyle profesörlük unvanını kullanabileceklerdi. Böylece kadrosu uygun bir fakültede bir doçent 5 yılda profesör olabilecekti¹³⁰¹.

¹²⁹⁸ **Cumhuriyet**, 8.10.1960.

¹²⁹⁹ Karavelioğlu, a.g.e., s. 74.

¹³⁰⁰ Erkanlı, **Anılar...Sorunlar...**, s. 46.

¹³⁰¹ **Resmi Gazete**, S 10641, 28 Ekim 1960.

Üniversite reformuna yönelik bir diğer düzenleme de 114 sayılı Kanun'du. Bu Kanun ile MBK, üniversite özerkliğini geliştirmeye yönelik önemli bir adım olan 115 sayılı Kanun'un kazanımlarını tamamen gölgede bırakan, mevcut üniversite özerkliğini ihlal eden bir düzenleme yapmaktaydı. Ciddi tartışmalara yol açan 114 sayılı Kanun ile Ankara, İstanbul, İzmir (Ege) ve Atatürk üniversiteleri ile İstanbul Teknik Üniversitesinden 147 öğretim üyesi¹³⁰² ve yardımcısının işine son veriliyor, dört kişinin ise yerleri değiş-

¹³⁰² Görevlerine son verilen öğretim üye ve yardımcıları şunlardır: Ord. Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan, Ord. Prof. Dr. Fahri Arel, Ord. Prof. Dr. Naci Bengisu, Ord. Prof. Muzaffer Esat, Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ord. Prof. Dr. Naşit Erez, Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel, Ord. Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı, Ord. Prof. Dr. Osman Cevdet Çubukçu, Ord. Prof. Ekrem Behçet Tezel, Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren, Ord. Prof. Dr. Uvels Maskar, Ord. Prof. A. Kemal Yörük, Ord. Prof. Ali Fuad Başgil, Ord. Prof. F. Hakkı Saymen, Ord. Prof. Kemalettin Birsen, Ord. Prof. Halil Arslanlı, Ord. Prof. Mazhar Nedim Göknil, Ord. Prof. Recal Galip Okandan, Ord. Prof. Ali Tanoğlu, Ord. Prof. Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ord. Prof. Nurettin Çuhadar, Ord. Prof. Emin Onat, Ord. Prof. Feridun Ansan, Ord. Prof. Ratıp Berker, Ord. Prof. Hilmi İleri, Ord. Prof. Ahmet Tevfik Berkman, Prof. Dr. Kâmil Akol, Prof. Dr. Şevket Soysal, Prof. Dr. Kenan Tüker, Prof. Dr. Müfide Küley, Prof. Dr. Muhterem Gökmen, Prof. Dr. Şinâsi Hakkı Erel, Prof. Ömer Özek, Prof. Ziya Öktem, Prof. Necmettin Polvan, Prof. Hıfzı Timur, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Taktiyittin Mengüşoğlu, Prof. Afif Erzen, Prof. Mina Irgat, Prof. Fuat Sezgin, Prof. M. Sabahattin Eyüpoğlu, Prof. Süheylâ Bayrav, Prof. Kudret Mavitan, Prof. Bekir Dizioğlu, Prof. Orhan Safa, Prof. Muhittin Binan, Prof. Sabri Oran, Prof. Kemal Ahmet Aru, Prof. Necati Engez, Prof. Necati Acun, Prof. Yusuf Berdan, Prof. Orhan Ünsaç, Prof. Turgan Sabis, Prof. Reşat Nalbantoğlu, Prof. Yavuz Abadan, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Rahmi Ören, Prof. Dr. Hamit Sadi Selen, Prof. Muhittin Erel, Prof. İzzet Birant, Prof. Aziz Köklü, Prof. Fadıl Hakkı Sur, Prof. Dr. İbrahim Hakkı Karafaki, Prof. Zehra Halet Çambel, Prof. Hikmet Belbez, Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Emin Bilgiç, Prof. Feridun Nafiz Uzluk, Prof. Zafer Paykoç, Prof. Hami Koçaş, Prof. Behçet Kamay, Prof. Kâzım Aras, Prof. Vefik Vassaf Akan, Prof. İzzet Kantemir, Prof. Celâl Ertuğ, Prof. Abdülbaki Nusret Hızır, Prof. İsmail Nafiz Alkan, Prof. Selim Palavan, Prof. Mustafa Santur, Prof. Münir Ülgür, Prof. Enver Berkmen, Prof. Celâl Saraç, Doç. Dr. İbrahim Berkan, Doç. Dr. Ziya Üstün, Doç. Dr. Tahsin Artunkaî, Doç. Dr. Cihat Gürsan, Doç. Dr. Baha Sezer, Doç. Dr. Rauf Saygın, Doç. Dr. Ercüment Bora, Doç. Dr. Merih Odman, Doç. Dr. Şinasi Güçhan, Doç. Dr. Ferhan Berker, Doç. Dr. Türkân Erbenği, Doç. Dr. Halit Kayalı, Doç. Rana Kartal, Doç. Rahmi Çobanoğlu, Doç. Dr. Bülent Köprülü, Doç. Zahit İmre, Doç. Halit Kemal Elbir, Doç. Ferih Tongsir, Doç. Necmettin Berkin, Doç. İsmet Giritli, Doç. Münir Aktepe, Doç. Abdülkadir Karahan, Doç. Cevdet Perin, Doç. Adnan Benk, Doç. İsmail Yalçınlar, Doç. Haldun Taner, Doç. Aran Ersümer, Doç. Eyüp Kömürçüoğlu, Doç. Orhan Bolak, Doç. Necibe Saraçoğlu, Doç. İsmail Utkular, Doç. Dr. Mehpare Heilbronn, Doç. Dr. S. Bayramoğlu, Doç. Dr. S. Nigâr, Doç. Memduh Yasa, Doç. Mukbil Özyörük, Doç. Şerif Baştav, Doç. Enver Bostancı, Doç. Belma Çakmur, Doç. Dr. Necip Berksan, Doç. Alâattin Orhon, Eylemsiz Doç. Dr. Servet Güvener, Eylemsiz Doç. Dr. Yusuf Keçeci, Eylemsiz Doç. Dr. Arsan Zarfçı, Başasist. Dr. İhsan Ünlüer, Başasist. Dr. Fikret Avunduk, Başasist. Kemal Aydınöğlu, Başasist. Dr. Orhan Ternar, Başasist. Dr. Selim Baruh, Başasist. Dr. Mehmet Dinçöz, Asist. Dr. Yani Stomadiyadla, Asist. Aristidi Karyofili, Asist. Ayhan Önder, Asist. Aydın Aydına, Asist. Slavço, Asist. Özer Özkaya, Asist. Olcay Kansu, Asist. Dr. Ahmet Akdoğan, Asist. Dr. Şevkiye İnalçık, Asist. Orhan Duru, Öğretim Görevlisi Dr. Fikret Ozansoy, Asist. Atillâ Tolun, **Resmi Gazete**, S 10641, 28 Ekim 1960.

tiriliyordu¹³⁰³. Ayrıca Yasanın 5. maddesinde de *İşbu kanunla görevlerinden affedilenler bir daha üniversite öğretim üyeliği veya yardımcılığı vazifesi ile görevlendirilemezler* denilerek atılanların üniversiteye geri dönüşleri de engelleniyordu. Yine bu kişiler altı ay içinde bir başka göreve atanmazlarsa, emekli edileceklerdi. Yasa tasarısının altında MBK Üyesi Yzb. İrfan Solmazer'in imzası vardır. Solmazer tasarımı sunarken şöyle diyordu: *27 Mayıs İnkılabının amacı, gelecekte ülkeyi yönetecek şahıslar olarak, kişisel çıkar duygusundan uzak bir nesil yetiştirmek ve memleket hizmetine milli şuuru tam olarak kendini vermiş, yarının Türkiye'sine sahip olacak çocuklarımızı mükemmel olarak yetiştirmektir. İşte bu gayeye ulaşmak yolunda... yaşlı ve ilmi bakımdan yetersiz olan bazı öğretim üyelerinin üniversiteden affına dair kanun teklifidir*¹³⁰⁴.

Komite üyeleri, 114 sayılı tasfiye Kanunu ile üniversiteleri temizleyip, gençleştirdiklerine ve 115 sayılı Kanun ile de bu kurumu ideal bir statüye kavuşturduklarına ve böylece yükseköğretim için gerekli bir reformu başardıklarına inanmaktaydılar¹³⁰⁵. MBK'nin söz konusu kanunlarla ilgili yayımladığı bildiride, üniversitelerin uzun zamandır bir reorganizasyon kanununa ihtiyaç duydukları, bu ihtiyacın aynı zamanda *27 Mayıs İnkılabının* temel taşlarından birini teşkil ettiğinden MBK'nin üniversitelere tam bir özerklik sağlayan ve öğretim üyeleriyle öğrencilerini maddi ve manevi açıdan sağlıklı bir ortama kavuşturan kanunu çıkardığı ifade edilmekteydi. Ayrıca üniversiteye yeni bir yön veren kanun ile birlikte, bazı öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırıldıkları da belirtilmekteydi¹³⁰⁶. Fakat üniversitelerin içinde bulunduğu toplumsal koşulların gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan sorunların sadece kanun tekniğiyle çözülemeyeceği çok geçmeden anlaşılacaktır.

4.2.3. 147'lerin Tasfiyesine Gösterilen Tepkiler

DP iktidarı döneminde birkaç öğretim üyesinin bakanlık emrine alınmasıyla kıyametler koparılmıştı fakat MBK, 147 üniversite mensubunu bir anda sorgusuz sualsiz tasfiye etmişti. O ana kadar üniversite ile balayı yaşamakta olan 27 Mayıs rejiminin bu eylemi anlaşılır gibi değildi ve üniversite çevrelerinde şok etkisi yaratmıştı. En can alıcı nokta ise darbeye yol açan hareketlerin üniversiteler çevresinde yoğunlaşması ve askerî cuntanın belli başlı kaynaklarından birinin üniversiteler oluşuydu. Menderes hükümetine karşı üniversite özerkliğini savunan ve bunun mücadelesini veren üniversite yönetimleri, 27 Mayıs'ta DP iktidarı dönemindekiyle kıyaslanamayacak de-

¹³⁰³ “Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair Kanun”, **Resmi Gazete**, S 10641, 28 Ekim 1960.

¹³⁰⁴ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanağı**, C 2, B: 28, 26.10.1960.

¹³⁰⁵ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 361.

¹³⁰⁶ “Milli Komitenin Tebliği”, **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1960, s. 5.

recede bir sonuçla karşılaşmış olmanın şaşkınlığı içerisindeydiler. MBK'nin tasfiyede ölçsüzce davranması, herhangi bir gerekçe göstermemesi tepkileri daha da arttırdı. Akademik çevreler, çok değişik güdünün bir araya gelmesiyle alınan bu tutarsız kararı protesto ederek tepkilerini gösterdiler. Bu kararı protesto için İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, İTÜ Rektörü Fikret Narter, Ankara Üniversitesi Rektörü Suat Kemal Yetkin, Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörü Turhan Feyizoglu görevlerinden istifa ettiler¹³⁰⁷. Üniversite senatoları ve 27 Mayıs'a destek vermiş öğrenci birlikleri nedeni resmen açıklanmayan tasfiye hareketini protesto ettiler. İstanbul Teknik Üniversitesi Senatosu Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği bildiriye; tasfiyenin üniversitenin ilmi kimliğine zarar vereceği gibi fonksiyonlarını da önemli derecede aksatacağı, günün ileri ve teknik personel ihtiyaçları karşısında üniversiteyi zor durumda bırakacağı ifade edildi¹³⁰⁸. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri yayımladıkları deklarasyonda; üniversitede bir tasfiyenin gerekli olduğu ancak tasfiyenin yapılış şeklinin üniversite özerklik prensiplerine aykırı olduğu, yapılan tasfiyede belli bir kıstasın olmadığı, tasfiyenin yapılış bakımından ortaya çıkan hataların düzeltilmesi gerektiğini bildirdiler. Öğrenci birlikleri de tasfiyeye tepkilerini sert bir şekilde gösterdiler. Öğrencilerin MBK aleyhine miting hazırladıklarından, İstanbul ve Ankara'da yürüyüş yapacaklarından söz ediliyordu¹³⁰⁹. Öğrenci birlikleri yayımladıkları bildiriye dışarıdan müdahale edilerek üniversite özerkliğinin ihlal edilmesine ve baskı uygulanmasına tahammül etmeyeceklerini ifade ettiler:

Gerekçesiz bir kanunla üniversiteye mensup 147 öğretim üyesinin vazifelerinden affedilmesi, Yüksek Tahsil Gençliği arasında büyük teessür uyardırıştır.

Bütün dünyaya, Türkiye üniversitelerinin tam bir muhtariyete sahip bulunduğunu ilan ettiğimiz şu günlerde aralarında şöhretleri hudutlarımızın çok ötesine yayılmış olan ve yerleri senelerce doldurulamayacak olan kıymetlerin bulunduğu bu zevatın bir oldu-bitti ile hiçbir esas usule dayanmadan vazifelerinden affi her şeyden evvel, kurulacağı vaat edilen Hukuk Devleti temelinde konulan bir dinamittir. Eğer bu memlekette üniversite muhtariyeti varsa ve eğer üniversitelerde kısıntı lazımsa bu ancak ve ancak muhtar üniversiteler senatoları yapabilir. Aksini düşünmek ve tatbik etmek üniversite muhtariyetini kökünden söküp atmaktır.

Muhtar olması icabeden üniversitelerimizin asil ve necip öğrencileri adına bütün dünyaya ilan ederiz ki bu hata tamir edilmedikçe üniversitelerde boş kürsüler karşısında boş amfiler olacaktır. 27 Mayıs inkılabından bu yana

¹³⁰⁷ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1960; **Milliyet**, 29-30 Ekim 1960.

¹³⁰⁸ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1960.

¹³⁰⁹ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 361.

*her türlü baskıdan kurtulmuş olan her türlü talebe teşekküllerinin bundan sonra herhangi bir baskıya tahammül edemeyeceklerini de ayrıca belirtmek isteriz*¹³¹⁰.

114 sayılı tasfiye Kanunu ile MBK, üniversitelerin, öğrencilerin ve basının muhalefetiyle karşı karşıya kalmış ve MBK'nin kamuoyundaki imajı kuşku götürmez derecede zarar görmüştür. Tasfiye kanunu ile öngöremedikleri bir tepkiyle karşılaşan Komite üyeleri tansiyonu düşürmek için peş peşe açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Konuyla ilgili MBK üyelerinden Fazıl Akkoyunlu, *...bizim hakkımızda kararı tarih verecektir. Biz doğru ve faydalı yaptığımıza kaniyiz. Muzaffer Özdağ ise iyiye, doğruya, demokrasiye...işte esbabı mucibe* diyecektir. Yine Komite üyesi Suphi Gürsoytrak, *tabiatıyla reaksiyon olacaktır. Fakat roket çağında bulunduğumuzu unutmayalım. İstifa müessesesi mevcuttur, yalnız zamanı bilmek lazımdır...* şeklinde açıklama yapacaktır¹³¹¹. Yine Komite üyelerinden Numan Esin: *Her müesseseyi yeni baştan kurarken revizyona tabi tutmak gerekir. Bizde oy, istikbal endişesi olmayan, memleket için hüsnüniyetle çalışan olduğumuzdan bunu yaptık*¹³¹² şeklinde açıklama yaparak tasfiyenin mantığını anlatmaya çalışmıştır. Tasfiye yasasının yayımlanmasından birkaç gün sonra, kendisine gerekçenin ne olduğu sorulan MBK Üyesi Muzaffer Karan'ın açıklaması ise çok sertti: *Ahlaki, ilmi ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bilhassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, Kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede üç-beş kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik*¹³¹³. Devlet Başkanı Cemal Gürsel ise bu konuda: *Biz bu kanunların prensip olarak doğru olduğuna inanıyoruz. Eksik, hatta fazla olabilir. Hatalarımız varsa bunları en kısa zamanda üniversitenin iştiraki ile düzeltmeğe çalışacağız. Üniversiteye karşı inancımız, bağlılığımız ve sevgimiz büyüktür. Onların emellerinde hizmet etmeyi Komite ve Hükümet olarak vazife addettik* şeklinde açıklama yapacaktır¹³¹⁴.

MBK üyelerinin, Atatürkçü bir üniversite kurmak, gelişme hızını artırmak, milli menfaatleri korumak, gericilik-ilericilik gibi genel ifadelerle tasfiyeyi savunması tansiyonu düşürmedi. Bunun üzerine ülkenin *ihtilal* idaresi altında olduğu hatırlatıldı. Öğrencilerin İstanbul ve Ankara'da sokağa dökülecekleri söylentileri üzerine Komite üyesi Orhan Erkanlı gençleri *sokağa çıkarlarsa DP'liler tarafından kullanılmakla üstü kapalı bir şekilde tehdit* etti. Komite üyesi Mehmet Özgüneş 147'lerle ilgili geri adım atılmayacağını vurgusunu yaptı: *İhtilal düşünür, karar verir ve tatbik eder. Tatbik sonudur,*

¹³¹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1960.

¹³¹¹ **Milliyet**, 29 Ekim 1960.

¹³¹² **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1960.

¹³¹³ **Yeni Sabah**, 2 Kasım 1960.

¹³¹⁴ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1960.

*bundan dönülmez. Ben her iki kanunun da büyük bir ihtiyaca cevap verdiğiğine kanim. Öğrenci arkadaşlara güvenmiyorum. Biz onlarla yanyana döğüşük. Aynı saftayız*¹³¹⁵. Özgüneş bu açıklaması ile askerî bir rejiminin eleştirel düşünce yokluğunu veya azlığını ortaya koyarken diğerk taraftan geri adım atılmayacağıının işaretlerini de veriyordu. Süreç tam da Özgüneş'in açıkladığı şekilde oldu, MBK hiçbir zaman geri adım atmadı. Konu ile ilgili tartışmalar uzun süre devam etti.

MBK, özellikle öğrenci gençliğin miting yapma hazırlığında olduğı söylentileri konusunda kaygılanmıştır. Bazı MBK üyeleri üniversite, basın ve öğrenci çevreleriyle iletişime geçerek tepkileri yatıştırmaya çalışmışlardır. Komite üyeleri öğrencilerle yaptıkları gizli toplantılarda, öğrencilere gösterilere kalkıştıkları taktirde ortaya çıkabilecek tehlikeler konusunda uyarılarda bulunup tasfiyeyi olumlu karşıladıklarına dair bildirimler yayımlamaları telkininde bulunmuşlardır¹³¹⁶.

Üniversite öğretim üyeleri arasında yapılan tasfiye hareketi, askerî bir yönetimin çeşitli sivil çıkarıcı grupların etkisi ve baskısı altında kalarak nasıl yanlış adımlar atabileceğinin yansımasıydı. O dönemde subayların üniversitelerle olan ilişki derecesi, onların gerçek anlamda üniversitelerin sorunlarını ele almalarını sınırlamaktaydı¹³¹⁷. Listeye girecek öğretim üyelerinin nasıl tespit edildiğı, hangi esaslar üzerinden karar verildiğı resmi olarak hiçbir zaman açıklanmasa da anlaşıldığı kadarı ile isim listesini ve gerekçeleri Solmazer'e üniversite mensupları vermişti¹³¹⁸. Solmazer, siyasi önyargılar ya da kişisel husumete dayanan jurnal notlarına, dedikodulara dayanarak kendisine verilen listeye son şeklini vermiştir¹³¹⁹. Nitekim Cemal Gürsel daha sonraları *bu tasfiyeyi üniversite içindekilerden aldığımız malûmata istinaden yaptık, aldatılmışız* demek zorunda kalmış ve düzeltilmesini istemiştir¹³²⁰. Diğerk taraftan MBK'nin tasfiyeyi yaparken çok değışik güdülerle hareket ettiğı, objektif ve belirli kıstaslar, ölçüler, görüşler tespit etmeden bu harekete giriştiğı, Komite üyesi Orhan Erkanlı'nın anlatımından anlaşılmaktadır. Erkanlı bu konuda şunları ifade etmektedir:

Her türlü kanaate, inanış tarzına taaruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı kürtçü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgileneni ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason,

¹³¹⁵ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1960.

¹³¹⁶ İpekçi ve Coşar, **a.g.e.**, s. 362.

¹³¹⁷ Erkanlı, **Anılar...Sorunlar...**, s. 45-46.

¹³¹⁸ Özdağ, **a.g.e.**, s. 358.

¹³¹⁹ **Vatan Gazetesi**, 29 Kasım 1960.

¹³²⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, C 4, B: 66, 28.3.1962, s. 169.

*kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı vs. gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içinde kalıyorlardı*¹³²¹.

Başlangıçta hazırlanan tasfiye listesi 147 kişiden fazladır. Listede o günün mevcut hükümetinde fiilen bakanlık yapan bazı profesörlerin bile isimleri vardır. Bazı Komite üyelerinin itirazları üzerine bakanların isimleri listeden çıkarılmıştır. Tasfiyeyi savunan Solmazer ve onu destekleyenler *orduda yaptığımız tasfiye çok isabetli oldu, ordu rahatladı, bu da onun gibi bir şey* diye savunmuşlardır¹³²². Solamzer 147'ler olayını şöyle değerlendiriyordu: *Biz askeriz, ne yaptığımızı biliriz...biz milleti idare etmesini biliriz, okuldayken bize strateji diye bir ders okuttular. Belki de, bu 147'lerde bazı isabetsizlikler olmuştur, ama askerlikte esas, 10 mermide dokuzunu isabet ettirmektir*¹³²³. Profesyonel bir subay olan Solmazer'in bu açıklaması, askerî bir idarenin sivil kurumlar üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri özetler niteliktedir.

Üniversiteden atılanların ortak bir siyasi görüşte olduğunu iddia etmek de pek olanaklı görünmemektedir. Bazı öğretim üyeleri DP'ye yakındır. Örneğin Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in DP'ye yakın bir isim olduğu biliniyordu. Prof. Dr. Yavuz Abadan eski bir CHP milletvekiliydi fakat DP iktidarında Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurmuştu. Devrinin önde gelen Amme Hukukçusu Recai Galip Okandan DP Dönemi'nde dekanlık yapmıştı. Ord. Prof. Dr. Emin Onat, 1942'de Anıtkabir proje yarışmasını kazanmış ve 1953'te inşası biten Anıtkabir'in mimarıydı. Almanya'dan Türkiye'ye gelmiş Prof. Dr. Fuat Sezgin ise Yassıada'da yargılanan DP milletvekili Servet Sezgin'in kardeşiydi. Fakat DP ile yakından uzaktan ilgisi olmayan isimler de listede vardı. Örneğin ülkenin önde gelen felsefecilerden Takiyettin Mengüşoğlu, Reichenbach'ın asistanı Nusret Hızır, ilk modern sanat tarihçisi Mazhar Şevket İpşiroğlu, daha sonra anılarıyla ünlü olacak Amerikan dili edebiyatı profesörü Mina Urgan, arkeolog Halet Çambel, Sabahattin Eyüboğlu, ünlü bir tiyatro yazarı olan Haldun Taner gibi kişiler DP ile ilgisi olmayan ve neredeyse tamamı 27 Mayıs darbesini destekleyen kişilerdi. Dahası 27 Mayıs'a destek vermekten ötesini yapanlar bile listede yer almıştı. 27 Mayıs darbecilerinin 1961 Anayasası'nı hazırlamak üzere oluşturduğu kurulun üyeleri Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Giritli de üniversiteden atılanlar listesindeydi. Görüldüğü üzere listede isimleri bulunanlar farklı çevrelerden olan kişilerdir. MBK listenin nasıl hazırlandığı konusunda yaptığı açıklamada, tasfiye hareketinin rastgele değil, üç ay süren soruşturmalar sonucunda yapıldığını; bu soruşturmalarda bütün öğretim üyeleri için raporlar hazırlandığını, üniversiteden atılan her üye için gerekçelerin ayrı ayrı olabileceğini, bu gerekçelerin açıklanmasının atılanları zor durumda bırakacağından bu

¹³²¹ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 47.

¹³²² Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹³²³ Mazıcı, *a.g.e.*, s. 202.

konuda açıklama yapılmasının doğru olmayacağını ve atılanların talepleri olursa hem kendilerine hem de basına gerekçelerin açıklanabileceğini ifade etti¹³²⁴. Komite 147'liliklerin her biri hakkında ayrı ayrı dosyaların olduğunu ileri sürmüş olsa da daha sonra ortada tek bir dosyanın olmadığı anlaşılacaktır.

Askerî rejimin bu aşırı ve antidemokratik kararı uzun süre gündemden düşmedi. Üniversiteler 114 sayılı tasfiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasını, 147'lilerin yeniden üniversiteye dönüşünü ısrarla savundular. Üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyeleri bir araya gelip 147'ler Derneğini kurarak bu Kanun'un kaldırılması için çalışmaya başladılar. MBK ve hükümet ise bazı iyi niyetli açıklamalar dışında herhangi ciddi bir adım atmakta isteksiz davrandı. 13 Kasım 1960'ta 14 Komite üyesinin tasfiye edilmesi üzerine 147 öğretim üyesinin üniversitelerden atılma kararının 14'ler tarafından alındığı izlenimini doğurdu. 14'lerin tasfiyesi sonrası basın açıklaması yapan Cemal Gürsel 147'lerin geri dönmesiyle ilgili olarak 114 sayılı Kanun ile yapılan tasfiye sırasında bazı hatalar olabileceğini ve belirli bir oranda bu hataların düzeltilebileceğini, üniversitelerin kendi aralarında toplanıp gerekenleri tespit etmesini istedi¹³²⁵. Daha sonra 147'lilerle ilgili bir karar almak ve bunu MBK ve hükümete bildirmek üzere Ankara'da toplanan Üniversitelerarası Kurul, MBK'ye başvurarak 114 sayılı Kanun'un dayandığı gerekçeyi ve bu Kanun ile tasfiye edilenlere ait dosyaları istedi. Ancak tasfiyeden önce yapılan soruşturmaya ait ve özel mahiyette olduğu söylenen bu dosyaların, 14'lerden Kanun teklifinde bulunanların Komiteden ayrılışlarıyla ortadan kaybolduğu ve bulunmadığı söylendi. Bunun üzerine Üniversitelerarası Kurul üniversiteden atılan üyelerin atılma nedenleri hakkında elde hiçbir dosyanın bulunmaması, 114 sayılı tasfiye Kanunu'nun Üniversiteler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçeleriyle 114 sayılı Kanun'un kaldırılması ve öğretim üyelerinin hepsinin yeniden üniversitelere alınmasını hükümete teklif etmeye karar verdi¹³²⁶. Kurulun bu kararının ardından Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge göndererek 147 öğretim üyesinden yeniden üniversiteye alınmak istenenlerin bildirilmesi ve aynı zamanda 147 kişi haricinde kalanların da tespitini istedi. Genelgeyle Bakanlık üniversitelerden ihbarcılarının da aralarında bulunduğu yeni bir liste istemekteydi¹³²⁷.

147'lilerin geri dönmesi için işleyen süreç iyice karmaşıklaşarak devam etti. İstanbul ve Ankara üniversiteleri 147 öğretim elemanının yeniden üniversiteye dönebilme imkânı veren birer kanun tasarısı hazırlayıp hükümete teklif ettiler. Fakat MBK geri adım atmadı. Söz konusu kanun tasarısı Komite

¹³²⁴ **Milliyet**, 30 Ekim 1960.

¹³²⁵ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1960.

¹³²⁶ **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1960

¹³²⁷ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1960.

tarafından görüşüldü ve tasarının gündemden çıkarılmasına karar verildi¹³²⁸. Kanun tasarısının gündemden çıkarılması ile 147'lerin tekrar üniversiteye dönme imkânları kalmadı. Nisan 1962'ye kadar üniversitelerin bu konudaki sonuç vermeyen çabaları devam etti. 12 Nisan 1962'de sivil hükümetin çıkarıldığı bir yasa ile 114 sayılı Kanun yürürlükten kaldırıldı ve 147'lilerden çoğu üniversitelerine geri döndü, bazıları ise yurt dışına gittiler¹³²⁹.

MBK'nin bu tasfiyesi iki şeye işaret etmekteydi. Birincisi, üniversiteye yönelik bu eylem insan hakları için ayaklandığını iddia eden bir askerî cuntanın ilkeleriyle tuhaf bir şekilde çelişiyordu. İkincisi, darbeciler daha ilk günden en kısa süre içerisinde yapılacak serbest seçimlerle yönetimi sivillere bırakacaklarını ilan etmelerine rağmen bir taraftan da yaptıkları düzenlemelerle kalıcı olmanın yollarını aramışlardır. Nitekim 147 öğretim üyesine verilen cezayı gelecek için uzatmanın seçimlerden sonra da üniversitede görev alamayacaklarını 114 sayılı Kanun'a eklemeleri hukuki bakımdan olduğu kadar, MBK'nin söz verdiği gibi kısa sürede yönetimin sivillere bırakılması niyetinde olmadığı, askerî bir vesayetle kalıcı olmaya çalıştığını gösteren bir taktik olduğudur. 15 Ekim seçimlerinden sonra askerler yönetimi sivillere koşullu olarak teslim etmek istediklerinde sivillere dikte ettikleri dört koşuldan biri *147'lerin üniversiteye dönmemeleri*'ydi¹³³⁰. 12 Nisan 1962'de 147'lerin üniversiteye geri dönüşünü mümkün kılan yasa Cumhuriyet Senatosunda görüşülürken 114 sayılı Kanun'un eleştirilmesi üzerine Tabii Senatör Ahmet Yıldız şöyle demektedir:

...İhtilalden sonra ve tasarruftan aylarca evvel üniversitelerce böyle bir tasarrufa girişilmesi gerektiği hakkındaki telkinlerimize, hep tasvipkar ve ümit verici cevaplar aldığımız halde devam eden temaslarımızda, öğretim yılı başlangıcı yaklaşınca kadar, hiçbir sonuç alamadım. Gerekli olduğuna inanılmasına rağmen, mevcut yetkili organlar eliyle, bir türlü yapılması mümkün olamayan bu işi artık kendimiz yapmak zorunda kaldık. Bu yasanın hazırlanmasında bizlere hâkim olan espri, içlerindeki bazı öğretim üyeleri yüzünden üniversitelerimize yöneltilen hücum ve yıkıcı tenkitlerden bu en yüksek bilim kurumlarımızı koruyabilmek ve onların verimini yükseltmektir¹³³¹.

Cumhuriyet Senatosunda 114 sayılı Kanun'un bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkındaki kanun tasarısı için 115 oy kullanılmıştır. Söz konusu tasarı 96 kabul, 17 ret, 2 çekimser oyla kabul edilmiştir. Oylamada Sıtkı Ulay dışında 16 MBK üyesi ret oyu kullanmıştır¹³³².

¹³²⁸ Cumhuriyet, 07 Ocak 1961.

¹³²⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 3, B: 50 12.04.1962; Resmi Gazete, S 11086, 18 Nisan 1962.

¹³³⁰ Batur, a.g.e., s. 100.

¹³³¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 3, B: 50, 12. 04. 1962, s. 303.

¹³³² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 3, B: 50, 12. 04. 1962, s. 324-325.

4.2.4. Tasfiyenin Yükseköğretime Etkileri

Askerî yönetimin üniversitedeki tasfiyesinin yükseköğretime gelecekte ciddi etkileri oldu. Öncelikle askerî yönetim bu uygulama ile içlerinde sayısız kitap yazmış, sayısız yayın yapmış, yabancı üniversitelerde dersler vermiş, çalışmaları dış klâsik kitaplara geçmiş, yabancı bilim topluluklarından şeref madalyası ve nişanı almış olanların da bulunduğu üniversite mensuplarını harcamıştı. Nisan 1962'den sonra 147'lerin çoğu üniversitelerine geri döndüler fakat bazıları yurt dışına gitti. Bunlardan biri Prof. Dr. Fuat Sezgin'di. 1961'de Almanya'ya giden Fuat Sezgin, Frankfurt Üniversitesinde önce misafir doçent olarak dersler verdi ve 1965'te de burada profesör oldu. Frankfurt Üniversitesindeki bilimsel çalışmalarının ağırlık noktası İslam bilim tarihi alanı oldu. Orientalistik çalışmaları için kaynak eser haline gelmiş ve hala aşılamamış 18 ciltlik *Arap-İslam Bilim Tarihi* (Geschichte des Arabischen Schrifttums) adlı eserinin ilk cildini 1967 yılında yayımlamaya başladı. Sezgin bu eserin çeşitli ciltlerinde Kur'an ilimleri, edebiyat, matematik, tıp, astronomi, kimya, matematiksel coğrafya, botanik, ziraat, veterinerlik vb. gibi hemen hemen tüm bilim alanlarında İslam kültür dünyasındaki büyük gelişmeleri konu edinmektedir. 1978 yılında Kral Faysal İslami İlimler Ödülü'ne lâyık görülen Sezgin, bu ödül kendisine takdim edildiğinde, verilen bu desteği değerlendirerek 1982 yılında, Johann Wolfgang Goethe Üniversitesine bağlı Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsünü (Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften) kurdu. 1983'te bu Enstitüye bağlı bir de İslam Bilim Tarihi müzesi kurdu. Müzede, İslam kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşları ve bilimsel alet, araç ve gereçlerinden sekiz yüzden fazla örnek sergilenmektedir.¹³³³ Sonuç olarak Almanya'ya gidip Frankfurt Üniversitesinde çalışmaya başlayan Sezgin'in Arap-İslam kültür çevresinde bilim tarihi alanında verdiği çalışmalar, Türkiye üniversiteleri açısından kaybın ne ölçüde olduğunun somut bir örneğidir.

Türkiye hem üniversitenin ve hem de üniversite öğretim elemanlarının yokluğunu yıllardan beri çok acı olarak hissetmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Devletinden okuryazar oranı %9 olan bir nüfus devralmıştır. Nitelikli insan gücünün büyük bir kısmı uzun süren savaşlarda kaybedilmiştir. Cumhuriyet kurulduğunda eğitim, en temel sorunlardan biri olduğundan hızlı bir şekilde halkın eğitilmesi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi için radikal reformlar yapılmış ve üniversitelerin yurdun her tarafında yaygınlaştırılması için büyük çabalar harcanmıştır. Atatürk 1937 tarihindeki Meclis açış konuşmasında, ülkeyi üç büyük kültür bölgesi halinde değerlendirerek; Batı bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan reform programını daha radikal bir tarzda uygulayarak Cumhuriyete modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesinin en yakın zamanda kurulması; Doğu bölgesi için ise bir üniversite kurularak bir kültür şehrinin

¹³³³ <http://www.ibttm.gov.tr/TR,84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, (15.01.2017).

oluşturulması direktiflerini vermişti¹³³⁴. Atatürk'ün Doğu bölgesi için verdiği işaret ve emirler ancak yirmi sene sonra 1957'de Atatürk Üniversitesinin kurulmasıyla uygulanabilmişti. Bu gecikmenin nedeni eleman ve imkânların sınırlı olmasıydı. 1960'a gelindiğinde Cumhuriyet Dönemi'nin tüm atılımlarına rağmen, halen nüfusun %60'ı okuma yazma bilmiyordu. İstatistiklerin diliyle Ekim 1960 nüfus sayımına göre 27 milyonluk nüfusun¹³³⁵ 16 milyondan fazlası okuryazar değildi¹³³⁶. Tüm bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, temel eğitim sorununun tam olarak çözülemediği, üniversitelerin kendi ihtiyacını karşılayacak öğretim üyesini yetiştirme konusunda çok gerilerde olduğu bir dönemde 27 Mayıs rejiminin siyasi önyargılarla ya da kişisel husumetlere dayanarak üniversitelerdeki 147 öğretim üyesini tasfiye etmesi, öğretim üyesi buhranını da beraberinde getirmiştir¹³³⁷. İstatistiki verilere göre 1960-61 öğretim yılında tüm yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı sayısı 4071'dir¹³³⁸. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda tasfiye hareketinin verdiği zararın önemli bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesinin bazı fakülteleri, örneğin Tıp Fakültesi, öğretim üyelerinin %90'nını kaybetmişti¹³³⁹. Bu nedenle eğitimin aksayacağı aşıkardı. İstanbul Üniversitesi 1962 yılı Bütçe Karma Komisyonu Raporunda: *114 Sayılı Yasa ile üniversite camiasından uzaklaştırılan 147 üye ile üniversitelerin fakültelerinde bu arada İstanbul Üniversitesinde tafafisi güç olan bir hayli sarsıntı tevhit etmiştir* şeklinde yer alan görüş, 147 öğretim üyesinin görevden alınmasının ortaya çıkardığı sıkıntıları göstermekteydi¹³⁴⁰.

Üniversitelerin 1961 Anayasası ile anayasal düzeyde geniş bir özerkliğe kavuşmasında, üniversite çevrelerinin tasfiye hareketine gösterdiği aşırı tepkinin önemli bir etkisi olmuştur¹³⁴¹. 1946 Üniversiteler Kanunu, üniversiteye idari ve bilimsel özerklik tanıyarak bu kurumun demokratik kurullarla işlemlerini öngörmüş ve dış müdahaleye izin vermeyen bir yapı oluşturmuştu. 27 Mayıs rejimi ise üniversiteye dışarıdan müdahale ederek üniversite özerkliğine ciddi bir zarar vermiştir. Ancak 1961 Anayasası ile üniversite özerkliği yeniden güvence altına alınmış ve 27 Mayıs rejiminin tasfiye hareketine tepki olarak, Anayasa'nın üniversiteyle ilgili 120. maddesine, *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarla, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar* fıkrası eklenerek üni-

¹³³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, İçtima: 3, 1.11.1937.

¹³³⁵ Cumhuriyet, 29 Ekim 1960.

¹³³⁶ Milliyet, 30 Ekim 1960.

¹³³⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C 4, B: 66, 28.03.1962, s. 169.

¹³³⁸ TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2013..., s. 70.

¹³³⁹ Weiker, a.g.e., s. 78.

¹³⁴⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 2, B: 32, 06.02.1962, s. 10.

¹³⁴¹ Tekeli, Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin..., s. 172.

versiteye dışarıdan müdahale edilmesine engel konulmuştur.

Diğer yandan üniversitelerin manevi gücü 27 Mayıs öncesine göre çok zayıflamıştır. Ekim 1961'e kadar süren 27 Mayıs rejiminin kısır darbeci eylemleri, toplumun gözünde üniversitelerin saygınlığına önemli derecede zarar vermiştir¹³⁴². 147'lerin tasfiyesi meselesi, öğretim üyelerinin arasındaki samimi ahengi ve işbirliğini bozmuş, akademik mesleğe duyulan güveni de sarsmıştır¹³⁴³. Mesleki etik, denge, samimiyet, saygı yönlerinden durum eskisinden çok daha karmaşık hale gelmiş ve üniversite bu anlamda çok şey kaybetmiştir¹³⁴⁴. Üniversite hayatında 27 Mayıs'ın yol açtığı bu yeni durum 147'lerden biri olan tiyatrocü Haldun Taner'in *Timsah* adlı radyo oyununda gözlemlenmektedir. Taner, söz konusu oyunla, üniversiteden uzaklaştırılmış olan hocaların bu haksızlığa karşı mücadelelerini, kürsülerinde kalmış öğretim üyelerinin olumlu-olumsuz tutumlarını, çeşitli çıkarıcı çevrelerin başkalarının mağduriyeti üzerinden yükselmeye çalışmalarını, askerî yönetimdeki eleştirel düşünce yokluğunu veya azlığını, hukukun kolaylıkla nasıl çiğnenildiğini mizahi bir dille yansıtmaya çalışmıştır¹³⁴⁵. Taner, bu oyunu Dostoyevski'nin *Timsah* adlı hikâyesini radyo oyununa çevirerek sahnelemiştir. Dönemin baskıcı havası ve askerî yönetimin uygulamalarını eleştirmenin ciddi sonuçlarından dolayı oyunun kahramanları yabancı, yer ve zaman farklıdır. Olayın *13 Ocak 1865'in son saatlerinde cereyan ettiği* söylenir (s.61). Dostoyevski kısa hikâyesi *Timsah*'ta Avrupa turuna çıkmadan bir gece önce, hikâyenin kahramanı 20 yıllık emektar memur olan İvan'ın hayvanat bahçesine gezmeye gittiği esnada timsah tarafından yutulmasını ve İvan'ın başına gelenleri anlatır. Timsahın yuttuğu İvan ölmemiş, timsahın içinden konuşmakta, dışardakilerin seslerini duymaktadır ve aynı zamanda keyfi yerindedir. Ailenin yardım için gittikleri İvan'ın çalıştığı dairenin genel müdürü Popoviç *kurcalamayın, olay şüpheli, zaman geçsin, biraz unutturalım* diye akıl verir ve kanunda *timsah tarafından yutulan memurlara ait bir madde yok* (s.38) diyerek bir şey yapamayacağını söyler. Polis ise İvan'ın yurt dışına çıkış için izin aldığını, resmi olarak ülkede bulunmadığından herhangi bir işlem yapamayacaklarını söyler (s. 45). Timsahı gezdiren kumpanya ve İvan'ın arkadaşları bu tuhaf durum üzerinden para kazanmaya çalışırlar. Dost, düşman ortaya çıkmıştır. Haldun Taner bu radyo oyunu ile 147'lerin tuhaf ve çelişik durumlarını mizahla eleştirmeye çalışır.

¹³⁴² Karpat, *Asker ve Siyaset...*, s. 343.

¹³⁴³ Turhan Yörükan ve Ayda Yörükan, *Üniversitede İlim ve Ahlak*, haz. Ali Birinci, Vadi Yay., Ankara 2003, ss. 17-46.

¹³⁴⁴ Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s. 48.

¹³⁴⁵ Selçuk Erez ve Demet Taner, *Haldun Taner'in Timsahı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

4.2.5. 27 Mayıs Sonrası Üniversitenin Yaşadığı Bunalım

27 Mayıs darbesi, üniversitede bir iç parçalanmayı da beraberinde getirmiş, üniversitenin gerçek sorunlarının fark edilmesini uzun süre geciktirmiştir. Üniversiteler, karşı karşıya buldukları sorunları çözmek için temel reformlar gerçekleştirmek, kendilerini dönüştürmek yerine uzun süre 27 Mayısın yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Fakat aradan geçen süre içinde üniversitenin gerçek sorunları katlanarak artmıştır. Darbe koşullarından etkilenen üniversitelerin hem kendilerine özgü hem de yükseköğretim geneline kapsayan darboğazları vardı. 1960'ların başında öğrenci sayısındaki hızlı artışa nazaran öğretimde ve diğer olanaklarda buna uygun bir artış gösterilememiştir¹³⁴⁶. Diğer taraftan üniversite yönetimlerinin ve öğretim üyelerinin öğrencilere karşı tutumu, akademik düzeyi, iç kontrolün sağlanamaması ve özellikle öğretim üyelerinin iş çevreleriyle kurdukları ilişkileri ciddi eleştirilere uğramaktaydı. Öğretim üyelerinden bir kısmı ticaret ve sanayi odalarının, bankaların ve şirketlerin hukuki, mali ve iktisadi danışmanlıklarını yürütmekteydiler. Özel yüksekokulların açılması ve bu okulların daha yüksek ücretler ödemesi nedeniyle öğretim üyelerinin buraları tercih etmesi, durumu üniversiteler açısından daha da zorlaştırmaktaydı. Öğretim üyelerinin özel sektörün etkisi altına girmelerinin, iş çevreleriyle sıkı ilişkiler kurmalarının önemli nedenlerinden biri, 147'lerin tasfiyesinden dolayı üniversitelerin manevi açıdan temelden sarsılmasıydı. Tasfiye ile birlikte öğretim üyelerinde üniversiteye karşı bir güvensizlik meydana gelmiş, geleceklerinin güvenliğini dış çevrelerde arama eğilimi doğmuştur¹³⁴⁷. 27 Mayıs rejimi üniversite reformunu tasfiye ve üniversiteye dışarıdan gelen bir müdahale niteliğine dönüştürüp suiistimal ettiğinden, üniversitenin yaşadığı krizi aşması için reform talepleri dile getirildiğinde, bu taleplere tasfiye tedirginliği de eşlik etmiştir. 1964'te Meclis Bütçe Komisyonunda üniversiteye yöneltilen eleştirileri cevaplayan dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Ömer Celal Saraç şöyle diyecektir: *Reform tekâmül manasına anlaşılırsa reforma taraftarım. Eğer reform, tasfiyeler ve dışarıdan yapılacak teşebbüsler manasını taşıyacaksa buna taraftar olmayacağız. Bu şekilde 10-15 yılda bir yapılan reformlarla Üniversite yürütülüyorsa ve yürütülecekse, bu memleket Üniversiteye layık değildir demektir.*¹³⁴⁸

27 Mayıs darbesinden sonra kamuoyuna yansiyacak derecede üniversitelerin önemli sorunları çeşitli sebeplerle kendini göstermekteydi. Örneğin 1964-65 öğretim yılı açılışı sırasında İstanbul Üniversitesinde öğretim üyeleri, üniversite yönetimi ve öğrenci dernekleri arasında ciddi bir huzursuzluk patlak vermişti. İstanbul Üniversitesinin 511. açılış günü dolayısıyla İstanbul

¹³⁴⁶ TÜİK, *İstatistik Göstergeler...*, s. 69-70.

¹³⁴⁷ Reşat Kaynar, "Üniversitelerimiz ve Buhran", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1964, s. 2.

¹³⁴⁸ "Reform Evet, Tasfiye Hayır", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1964.

Üniversitesi Talebe Birliği binlerce öğrencinin katılımı ile miting niteliğinde bir tören yapmış ve öğrenciler burada yaptıkları konuşma sırasında *biz gerektiği takdirde en kuvvetli yumruğumuzu, ilim yobazlarına, ilim dolandırıcılara vurmasını biliriz* diyerek ağır bir şekilde öğretim üyelerini ve üniversite yönetimini eleştirmişlerdir. Talebe Birliği Başkanı ise şöyle demiştir:

*Düşünce ve fikir hayatımızda bir beyin vazifesi görmesi gereken Üniversitemizin, modern düşünce ve eğitim sistemiyle hiçbir surette bağdaşmayan bir hale gelmesi, bizi çok üzmektedir. Bu durumda kendi içinde devrim yapması gereken Üniversitemiz, bunu yapmaya çalışan gençliğin hareketlerini, menfaatleri icabı son sistem metodlarla kösteklemesi, çok hazindir. Sonra, bugünkü üniversite muhtariyetini ise öğrenciye tahakküm, küçüklere baskı, büyüklere evet efendim tarzında tatbik etmek, kanunları ve tüzükleri kendi menfaatleri yönünden kullanmaktan öteye gidememektedir. Ya bu zihniyet bırakılır veya Atanın emirlerini biz bizzat yerine getirerek bu zihniyete ve taşıyanlara, Kemalist yumrukla gereken cevabı vereceğimizi belirtiriz*¹³⁴⁹.

İstanbul Üniversitesindeki bu karakteristik öğrenci hareketi, üniversitelerdeki mevcut huzursuzluğun göstergesi niteliğindedir. Bununla birlikte, 1965'te Cumhuriyet Senatosunda kurulan bir araştırma komisyonu tarafından hazırlanan bir raporda, üniversitelerin yaşadıkları bunalım açıkça ortaya konulmaktaydı. AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ 22 Aralık 1964 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına verdiği önergede, *...üniversitelerimizde bir huzursuzluk havasının mevcudiyeti bir vak'a halinde ortaya çıkmıştır bu nedenle Parlâmento olarak rejimimizin temel müesseselerinden birisi olan üniversitelerimizin dertlerine, sıkıntılarına kayıtsız kalmamıza imkân yoktur* diyerek *Üniversitelerimizin verimini arttırmak, dert ve sıkıntılarına çare bulmak için Parlamentoda neler yapabileceğimizi tayin ve tespit maksadıyla üniversitelerimizde bir Senato araştırması yapılmasını* teklif etmekteydi. Bu önerge Senatoda görüşülerek kabul edilmiş ve 7 kişilik bir Araştırma Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Araştırma Komisyonuna seçilen Senatörler şunlardır: İbrahim Şevki Atasagun, Celâl Ertuğ, Akif Eyidoğan, Kadri Kaplan, Şükran Özkaya, Cahit Okurer ve Tahsin Banguoğlu¹³⁵⁰. Komisyon hazırladığı geniş çalışma programı kapsamında, Devlet Planlama Teşkilatı uzmanları, Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri, akademisyenler, öğrenci temsilcileri ile görüşmüştür. Araştırma Komisyonu, konuyla ilgili kesimlerin istek ve görüşlerini tespit ettikten sonra 151 sayfalık bir rapor hazırlamış ve 5 Kasım 1965 tarihinde *Üniversitelerimizin verimini arttırmak sıkıntılara çare bulmak için neler yapılabileceğinin tayin ve tespiti maksadıyla kurulmuş bulunan Araştırma Komisyonu raporu* başlığı altında Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sunmuştur. Bu rapor, o dönemde üniversitelerin durumunu yan-

¹³⁴⁹ Cumhuriyet, 3 Kasım 1964, s. 1-7.

¹³⁵⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 23, B: 19, 12.22.1964, s. 18.

sırtması açısından oldukça önemlidir. Fakat söz konusu rapor üzerinde Cumhuriyet Senatosunda bazı görüşmeler yapılmış ve bundan sonra rapor Senato çalışmaları belgeleri arasında yer alarak, unutulmuştur¹³⁵¹.

Raporun Senato Başkanlığına sunuş yazısında, Türkiye şartlarının hızla değiştiği ve *eğitim ve öğretim sistemlerinin eskimekte olduğu* belirtilmekte, üniversitelerde sık sık *huzursuzluk ve rahatsızlıkların patlak verdiği* ifade edilmektedir. Araştırma Komisyonu, DPT uzmanları ile yaptığı toplantıda, *Planda öngörülen hedeflerle gerçek arasında ilk bakışta bir intibaksızlık olduğunu*, bazı üniversitelerin sosyal bilimlerle ilgili bölümlerinde dünya standartlarının çok üstünde öğrenci yığınaklarının oluştuğunu, ortaöğretim ile üniversite ve yükseköğretim arasındaki orantıyı düzenleyen bir eğitim politikasının sağlamadığı, yeni üniversite ya da yüksekokulların açılabilmesi için öğretim üyesi yetiştirmede öngörülen niteliklere ulaşamadığı sonuçlarına varır. Komisyonun Milli Eğitim Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerin odağını ise *üniversitelerin denetim sisteminin yetersizliği* oluşturmuştur. Görüşmelerde, hükümetin üniversiteleri yönetsel açıdan denetlemesi için yeni bir sisteme ihtiyaç duyulduğu vurgulanmış ve yükseköğretimin ortaöğretimden kaynaklanan sorunları üzerinde durulmuştur¹³⁵². Söz konusu Raporda, *ortaöğretimin asgari 14 bin öğretmen kadrosuna karşılık 6 bin küsur öğretmen ile yürütüldüğü, birçok yerde derslerin meslektan olmayan öğretmenler tarafından verildiği ve öğrenim seviyesinin düşük olduğu* ve bu durumun sonucu olarak ortaöğretim ile üniversiteler ve yükseköğretim arasında *derin bir uçurumun* olduğuna dikkat çekilmiştir.

Araştırma Komisyonu aynı zamanda üniversite içerisinde çeşitli fakülterin dekan, öğretim üyesi ve öğrencileriyle de toplantılar yapmış, görüşmeleri raporunda tespit etmiştir. Bu görüşmelerde saptanan sorunlar yaklaşık olarak aynı konuları içermektedir. Raporda yer alan görüşmelerde, üniversitelerin çoğunluğunun modern anlamda araştıran, eğiten ve öğreten seviyeye ulaşamadıkları, üniversiteye giren öğrencilerin seviyelerinin düşük olmasının yanı sıra meslek ayrımında da rastgele bir durum olduğu, öğrenci sayısının kapasitenin çok üstünde olmasından dolayı öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında temasın çok az olduğu dile getirilen sorunlardan bir kaçıdır. Ayrıca üniversite ve öğretim üyeleri, üniversitelerin eğitim-öğretim sisteminde, araştırma imkânlarının sağlanmasında yöntem ve uygulama bakımından köklü değişikliklere ihtiyaç duydukları fakat bu değişikliklerin *reform, ıslahat* gibi kelimelerle ifade edilmesinden kaçınılması gerektiğini çünkü bu kelimelerin suiistimal edildiğini vurgulamışlardır. Burada yine 27 Mayıs rejiminin suiistimal ettiği üniversite reformunun etkileri ortaya çıkmaktadır¹³⁵³.

¹³⁵¹ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

¹³⁵² Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim..., s. 111.

¹³⁵³ Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim..., s. 112-115.

Komisyon öğrenci dernekleri ile de görüşmeler yapmış ve öğrencilerin isteklerine raporda yer vermiştir. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği başkanı Bozkurt Nurlu, üniversitelerin 27 Mayıs sonrası ortaya çıkan yeni fikrîsel ortama ayak uyduramadıklarını belirtmekteydi:

Rus ihtilâline ait bir kitabı, hoca (Okuma) dedi. Komünizm nedir, sosyalizm nedir, bizim hocalara soruyoruz, söylemiyorlar. (Piyasadaki kitaplarda art fikirler var okumayın) diyorlar. (Siz anlatın) diyoruz, onu da yapmıyorlar. Üniversite bu durumu ile ne öğrenci ihtiyaçlarına ne de memleket sorunlarına cevap verecek durumda değildir¹³⁵⁴.

Teknik Üniversite Talebe Birliği Başkanı ise, *Özel Yüksek Okullar büyük bir başıbozukluk içinde açılmıştır. Ticarethane vasfındadırlar. Buralarda verimler yüzde 90. Devlet üniversitesinde yüzde 20'dir. Zenginler senede 6 bin lira ödeyerek okuyacak ve köşe başlarını tutacaktır* şeklinde devlet üniversiteleri ile özel yüksekokullar arasındaki kalite farkına işaret etmiştir. Komisyonun genel öğrenci kitlesiyle görüşmelerinde ise öğrenciler genellikle kitapların pahalı olduğunu, harçlar konusunu, yeteri kadar kitaplık bulunmadığını ifade etmişlerdir¹³⁵⁵.

Rapor uzun bir çalışmadır ve üniversitelerle ilgili ayrıntılı saptamaları içermekte ve çok çeşitli eleştiriler getirmektedir. Raporun *Sonuç ve Değerlendirme* kısmında *üniversitelerin çözüm bekleyen birçok sorunları olduğu* belirtilmekte ve bu sorunların çözüm yollarıyla ilgili açıklamalar yapılmaktadır¹³⁵⁶:

İnsan gücünün Üniversite seviyesinde değerlendirilmesinde, esas yurdun kalkınmasına hız veren ihtiyaçlara öncelik verilmesi olmalıdır. Üniversite-lerimize öğrenci alınırken yeni fakülte ve üniversiteler kurulurken daima göz önünde bulundurulması gereken cihet, teknik, sosyal ilimler sahalarında ne kadar yetişmiş elemana ihtiyaç olduğu keyfiyettir. Planlamanın öngördüğü ilim dalları arasındaki denge, hedef tutulmalıdır. Bugün için bu husus sağlanmış değildir. Bu şekilde devam edilirse, birçok üniversiteli diplomalı işsizler türeyecektir. Bu milli ekonomimiz için bir israftır. Misal olarak Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde ihtiyaçla hiçbir ilgisi düşünülmeden Sümeroloji, Sinoloji, Hititoloji dallarında sırf üniversite mezunu olmak için okuyan yüzlerce öğrenci gösterilebilir.

Yine raporun sonuç kısmının *Üniversiteye giriş ve Öğrencilerin seviyesi* kısmında şöyle denilmektedir: *Sınıflar öğrenci deposu haline gelmiştir, üniversiteye giren öğrencilerin bilgi seviyelerinin çok düşük olduğu her üniversitemizin her fakültesinde sarahatle ifade edildi. Lise ile üniversite arasında*

¹³⁵⁴ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

¹³⁵⁵ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

¹³⁵⁶ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

bazı Batı ülkelerinde olduğu gibi kolej sistemi koyarak mevcut aksaklığı gidermek lâzımdır. Raporun bu kısmı özetle şöyle devam etmektedir:

İlgi, şefkat ve itinanın genç nesillerin besini olduğu inancındayız. Bu unsurlardan yoksun bir atmosferde yetişen gençlik, psiko-sosyal bakımdan aksaklığa uğramağa mahkûmdur. İstanbul Üniversitesi azami on bin öğrenciyi yetiştirecek bir güce sahiptir. Oysaki İstanbul Üniversitesinde otuz bin öğrenci vardır. Sosyal ilimler fakülteleri (Hukuk, İktisat, Edebiyat, Filoloji) 500-2000 öğrencilik sınıflar halindedir. Dershanelerde oturacak yer bulmak şans eseri haline gelmiştir. Esas öğretim metodu, bugün tamamen terk edilmiş bulunan büyük dershanelerde takrirler şeklindedir. Küçük gruplar halinde, seminer şeklinde ilmi çalışmalar mümkün olamamaktadır. Aynı durum Ankara Üniversitesi Hukuk, İlahiyat, Dil - Tarih ve Coğrafya Fakülteleri için de varittir. İngiliz Filolojisi Ankara Üniversitesi Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesinde hoparlörlerle ve 500 kişilik kitlelere hitaben yapılmaktadır. Bu çeşit öğretime üniversite eğitimi demeye imkân yoktur¹³⁵⁷.

Yine söz konusu raporun sonuç kısmında üniversitelerin köklü bir reforma ihtiyaç duyduğu ifade edilmekte ve şu önemli konular üzerinde tespitler yapılmaktadır:

Üniversitelerimizin bazıları yapabilecekleri hizmetin imkân hudutları dışına çıkarılmış; kapasitelerinin çok üstünde görevle yükümlü hale getirilmişlerdir... Öğretim, eğitim sistemlerinde köklü islahat yapılması gerekir. Bunun için bina, laboratuvar, klinik, deneme çiftlikleri, hayvancılık enstitüleri, öğretim araçları gibi ihtiyaçlar yeteri kadar sağlanmalıdır. Üniversitelerimize yeni mali kaynaklar bulunması zarurettir. Bölge üniversitelerine, fakülte, enstitü, yüksekokul gibi tesislerden başlanılmalı, bu maksat için her şeyden önce öğretim üyesi yetiştirilmesi öngörülmelidir.¹³⁵⁸

Söz konusu rapor, birçok sorunla karşı karşıya olan üniversitenin bir reforma gereksinim duyduğunu gösteriyordu. Ancak hazırlanan bu talihsiz araştırma, sadece kamuoyuna üniversitenin içinde bulunduğu problemleri ve yükseköğretimin hastalıklarını teşhis ve tespit etmenin dışında hiçbir sonuç vermemiştir. Ne üniversite kendi içinden ne de siyasal iktidar öğrenci isteklerini yönlendirerek bir üniversite reformu yapmayı sağlayabilmiştir. Fakat üniversitedeki sorunlar her gün biraz daha artarak devam etmiştir. 1968'de öğrencilerin boykot ve işgal sonucu elde etmek istedikleri konular, 1965'te hazırlanan bu raporun işaret ettiği çoğu sorunlarla aynıdır¹³⁵⁹. Bu sorunların aşılabilmesi sonucunda, öğrencilerin eğitim sorunlarından kaynaklı bunalmaları tümünden düzenin bozukluğuna bağlama eğilimini benimsemelerine

¹³⁵⁷ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

¹³⁵⁸ Cumhuriyet, 24 Haziran 1968.

¹³⁵⁹ Cumhuriyet, 11-12-15 Haziran 1968.

neden olmuştur. Bu durum, üniversitelerde toplumda geniş kesimlerin desteğine sahip olmayan radikal siyasal akımların kolayca etkili olmasında da önemli bir unsur olmuştur. Böylece 1960'ların sonunda öğrenci olayları nitelik değiştirmeye başlamış, politik ve ideolojik mücadeleye dönüşerek devam etmiştir. Bu durumda temel sorun olan üniversitenin yeniden düzenlenmesi unutulmuş ve giderek radikalleşerek şiddet hareketlerine dönüşen öğrenci eylemlerinin nasıl önleneceği tartışma konusu olmuştur.¹³⁶⁰

Üniversitelerde huzursuzluk yaratan diğer bir konu ise özel okulların açılmaya başlamasıydı. Yükseköğrenim yapmak isteyen öğrenci sayısındaki hızlı artış ve üniversitelerin aldıkları öğrenci sayılarını arttırmamaları, özel yüksekokulların hızla artmasına neden oldu. 1963 yılında kurulmaya başlanan ve 5 yıl içerisinde sayıları 41'e ulaşan özel yüksekokullar, gerek eğitimin niteliği gerekse niceliği bakımından giderek büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur¹³⁶¹. Ülke çapında da tartışma konusu olan özel yüksekokullar daha yüksek ücret ödediğinden öğretim üyeleri, bu okullarda ders veriyorlardı. Bu durum, öğretim üyesi bakımından yetersiz olan üniversiteleri zor durumda bırakmaktaydı ve öğrenciler de özel yüksekokulların kurulmasına karşıydılar¹³⁶². 12 Ocak 1971'de Anayasa Mahkemesi, *üniversitelerin ancak Devlet eliyle kurulabileceği* şeklindeki Anayasa hükmüne dayanarak özel yüksekokul öğretimini de üniversite eğitimi olarak yorumladı ve özel yüksekokulların kurulmasına imkân veren kanun maddesini iptal etti¹³⁶³. Yüksek Mahkemenin bu kararı üzerine mevcut yüksekokulların durumunun ne olacağı büyük bir soruna dönüştü.

4.3. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Toplumsal, İdeolojik, Psikolojik Zeminin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri ve Yükseköğretime Yansımaları

4.3.1. 27 Mayıs Darbesinin Öğrenci Gençlik Üzerindeki Etkileri

1960'larda dünyanın diğer birçok ülkesinde olduğu gibi üniversite öğrencileri Türkiye'de de siyasal hayatta aktif bir rol oynadılar. Türkiye özelinde öğrencilerin bu aktif rolü tarihsel bağlamı ile süregelmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda medrese öğrencilerinin siyasal nitelikte taleplerde bulunup, İstanbul'da kargaşa çıkardıkları, zaman zaman ayaklandıkları; daha sonra kurulan Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi yükseköğretim kurumlarından, öğrencilerin siyasal tavırlara sahip olarak mezun oldukları bilinmektedir. Cumhuriyet

¹³⁶⁰ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 174.

¹³⁶¹ *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim...*, s. 187.

¹³⁶² Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 173.

¹³⁶³ *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, S 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s. 153.

Dönemi'nde ise getirilen yeni siyasal kültürle gençlik ve öğrenciler rejimin asli koruyucuları misyonunu yüklenmişlerdir. Çok partili yaşama geçildikten sonra, siyasal organların kararlarını protestodan, siyasi partilere üye olmaya kadar çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunabilen üniversite gençliği, bir siyasal güç olduğunu en açık şekilde 27 Mayıs 1960 darbesinde oynadıkları rolle göstermişlerdir¹³⁶⁴.

28 Nisan ile 26 Mayıs 1960 tarihleri arasında üniversite gençliği, Menderes Hükümetine karşı gösterileriyle ciddi bir risk almış, hükümet karşıtı eylemleriyle darbe öncesinin koşullarının yaratılmasında öncü rol oynamış ve darbenin kıvılcımını çakmışlardı. Böylece öğrenciler, eylem ve gösterilerinin ciddi siyasal ve toplumsal sonuçlarının olabileceğinin farkına varmışlardır¹³⁶⁵. 27 Mayıs askerî rejim ise darbenin başarılmasında gençliğin bu rolünün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurmuştur. Askerî rejim, darbe öncesi öğrenci olaylarını her yönü ile abartarak, farklı anlamlar yükleyerek ve daha birçok farklı propaganda yöntemiyle öğrenci gençliği yeni rejimin etrafında tutmaya çalıştı. Darbenin hemen ardından ordunun *ile-rici* rolünü vurgulayan, *ordu gençlik el ele* sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propagandalar yürütüldü. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatına dönemin en yaygın kitle iletişim aracı olan radyoda, *Gençlik Saati* yayımlama olanağı verildi. Programda, gençliğin *27 Mayıs ruhu*'na bağlılığı ve Silahlı Kuvvetlere olan inancı dile getirilerek 27 Mayıs savunusu yapılıyordu¹³⁶⁶. Yine 27 Mayıs'ın köylerde anlatılması için öğretmenler, akademisyenlerin yanı sıra öğrencilerden de yardım istendi¹³⁶⁷. 28 Nisan'da başlayan olaylarda hayatlarını kaybeden 5 kişinin cenaze töreni *hürriyet şehitleri* adı altında büyük bir propaganda malzemesine dönüştürüldü¹³⁶⁸.

Ordu, öğrencilerin Menderes Hükümeti aleyhindeki gösterilerine sahip çıkınca bir *devrim* yapılmış havası yaratıldı. Dönemin hâkim duygusuna göre, toplumu özgürlüğe kavuşturan, *27 Mayıs devrimine* ulaştıran ordudan sonraki ikinci güç¹³⁶⁹, sayıları altmış bini geçen üniversite öğrencileriydi. Yürütülen propagandanın ana eksenini, *hürriyet hareketinin 28 Nisan'da üniversite bahçesinde* başladığı yönündeydi¹³⁷⁰. 28 Nisan 1961'de öğrenci olaylarının birinci yıldönümü nedeniyle İstanbul'da düzenlenen gösteride yapılan konuşmalarda, öğrenci gençlik üzerinde yürütülen propagandalar açıkça gözle-

¹³⁶⁴ Nermin Abadan, "Türk Gençliğin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 20, S 1, 1965, s. 214-215.

¹³⁶⁵ Landau, *age.*, s. 45-46.

¹³⁶⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s., 167.

¹³⁶⁷ *Milliyet*, 16 Eylül 1960.

¹³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 9-10-11 Haziran 1960.

¹³⁶⁹ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 167.

¹³⁷⁰ *Hayat Haftalık Mecmua*, C 2, Yıl: 5, S 27, (1 Temmuz 1960), s. 3-7.

bilmektedir. Törenin ilk açış konuşmasını yapan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Ayhan Efeoğlu: ...*Hürriyetsizliğe, adaletsizliğe karşı gösterdiğimiz mücadelede, birer Ata genci olarak üstümüze düşen vazifeyi yapmağa çalıştık. Müsterihiz...Fikir Atatürk, madde Atatürk olarak devrimlerin ebedi bekçisiyiz* diyerek sözlerini tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi adına Orman Fakültesi Dekanı Selahattin İnal ise konuşmasına *gençlerin, Türk ordusunun silahlarını ateşleyen manevi kıvılcım ve 27 Mayıs sabahının güneşiyle doğan kansız ihtilal bayrağı* olduğunu belirterek başlamıştır. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, gençlere yönelik olarak ...*hürriyet mücadelesi bir olgudur. Hayatlarınızı feda edercesine hürriyet için çalıştınız. Çok sevdiğiniz arkadaşlarınız hayatlarını feda etti. Onları ulular, saygıyla anırım...* Sıkıyönetim Komutanı Korg. Cemal Tural ise gençlere yönelik olarak, *bugün hürriyet davanızın şahlandığı gündür. Bugün ruhun maddeyi, ahlaksızlığı, soysuzluğu, hırsızlığı yendiği gündür*¹³⁷¹... şeklinde konuşmasını sürdürmüştür.

27 Mayıs rejiminin darbenin meşruiyetini sağlamak, gençliği askerî yönetim etrafında toplamak amacı ile yürüttüğü geniş propagandaların öğrenci gençlik üzerinde etkileri çeşitli oldu. İlk olarak öğrencilerin 27 Mayıs'ın başarılmasındaki rolünü yücelten propagandalar olayın kahramanlarının öğrenciler olduğuna dair bir kanı oluşturdu. Öğrenci kitlelerini yönlendirmeleri açısından, öğrenci birlikleri ve dernekleri artık önem verilmesi gereken siyasal bir güç olarak kabul ediliyorlardı. Bu nedenle siyasi partiler gençliği kendi çıkarları yanında kullanmak için öğrenci örgütleriyle sıkı ilişkiler kurmanın, onları kontrolleri altına almanın çabası içerisine girmişlerdir¹³⁷². Çünkü giderek sayıları artan öğrenci gençlik bir sosyal ve siyasal güç olarak belirmeye başlamıştı. 1927-28'de fakülte ve yüksekokullarda 3551 öğrenci varken bu rakam 1960-61'de 65.297, 1968-69'da 140.000 ve 1970-71'de ise 169.793'e yükselmiştir¹³⁷³. Diğer yandan öğrencilerin büyük bir kısmı belli başlı kentlerde, özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde¹³⁷⁴ okumaktaydılar. Mevcut 8 üniversitenin 5'i Ankara ve İstanbul'daydı. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin giderek siyasete karışmalarının sosyal ve siyasal etkileri daha da önem kazanmaktaydı. Diğer taraftan fen bilimlerine öğrenci alınmasındaki sınırlılıklardan dolayı öğrencilerin çoğunluğunun siyasetle daha yakın ilişkisi olan hukuk, siyasal bilimler ve kamu yönetimi, toplum bilimleri ve iktisat gibi alanlarda yoğunlaşması, öğrencilerin giderek siyasete karışmasına uygun bir fikri atmosfer de yaratmaktaydı¹³⁷⁵. 27 Mayıs

¹³⁷¹ Cumhuriyet, 29 Nisan 1961.

¹³⁷² Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi, (Bir Devrin Perde Arkası 1960-71)**, İleri Yay., Ankara 1971, s. 16.

¹³⁷³ TÜİK, **İstatistik Göstergeler...**, s. 69-70.

¹³⁷⁴ DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968...**, s. 23.

¹³⁷⁵ Nermin Abadan, "The Politics of Students and Young Workers in Turkey", **Ankara Üni-**

darbesi öğrenci gençliğin siyasete aktif katılımına yeni bir ivme kazandırmış ve bu ivme 1960'lar boyunca giderek artan siyasal bir radikalizm eğilimiyle birlikte, etkisini uzun süre devam ettirmiştir¹³⁷⁶.

Öte yandan öğrenci hareketlerine yüklenen *hürriyet mücadelesi*, *demokrasi mücadelesi* gibi anlamlarla 27 Mayıs öncesi meydana gelen öğrenci hareketlerine kamuoyunda güçlü bir önemseme ve saygınlık da kazandırıldı. 1968'de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de başlayan öğrenci hareketlerinin ardında, 27 Mayıs'ın öğrenci gençliğe yönelik oluşturduğu bu imajın, saygınlık birikiminin de etkilerinin olduğu söylenebilir¹³⁷⁷. 1968'de Türkiye'deki öğrenci olaylarını, dünya gençliğinin bir taklidi olduğu yönündeki eleştirilere cevaben Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı şöyle diyecektir: *Türk gençliğini moda bir davranış içinde görmek isteyenler, gençliğe saygısızlık ederler. Unutulmamalıdır ki, bu gençlik 1960'larda bütün dünyaya örnek olmuştur ve o ruh tarihi seyir içinde akıp gelmektedir*¹³⁷⁸. 1968'deki öğrenci hareketlerine yönelik diğer birçok destek mesajları¹³⁷⁹, 27 Mayıs Dönemi'nde öğrenci hareketlerine duyulan sempatinin belli bir oranda devam ettiğine işaret etmektedir.

4.3.2. 27 Mayıs Darbesiyle Oluşan Yeni Siyasal ve Düşünsel Ortamın Öğrencilerin Siyasal Yönelimlerine Etkileri

1960'ların sonundaki öğrenci aktivizminin arkasındaki toplumsal yapının hazırlanmasında en önemli etkenlerden biri 27 Mayıs darbesiyle oluşan yeni siyasal ve düşünsel ortamdır. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren milliyetçi ve sosyalistlerden oluşan askerî cuntanın çeşitli sosyal ve ekonomik reformları gündeme getirmesi, bu reformları gerçekleştirmekteki istek ve girişimleri yeni bir ideolojik, siyasal ve düşünsel ortamın oluşmasının öncülü oldu. MBK, planlı ekonomi, toprak reformu, sendikalara belirli örgütlenme özgürlüğü verilmesi, feodal karakter taşıdığı için elli beş toprak ağasının başka yerlere sürülmesi, ağır vergi oranlarının düşürülmesi gibi pek çok reform girişiminde bulundu. Diğer yandan askerî cunta, geçmişte tehlikeli oldukları düşünülen konular hakkında tartışma başlatmakta da istekli davrandı¹³⁸⁰. Cemal Gürsel bir basın toplantısında, ülkenin yeni bir görünüme ihtiyacı olduğunu ve sosyalizmin tamamen zararlı olarak anlaşılmasını gerektiğini açıkladı¹³⁸¹. 1961 Anayasası ile tanınan temel hak ve özgürlükler de bu yeni

versitesi SBFD, C 26, S 1, Mart 1971, ss 89-111.

¹³⁷⁶ Landau, **a.g.e.**, s. 408.

¹³⁷⁷ Tekeli, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...**, s. 197-198.

¹³⁷⁸ Bilal Moğol, "Direnen Üniversite Gençliği", **Cumhuriyet**, 17.06.1968, s. 2.

¹³⁷⁹ **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1968.

¹³⁸⁰ Mardin, **a.g.e.**, s 255.

¹³⁸¹ Kemal H. Karpat, , "The Turkish Left", **Studies on Turkish Politics and Society: Sele-**

düşünsel ortamı besledi ve özellikle solun kitleselleşmesinin, kitlelerin siyallaşmasının yolunu açtı.

27 Mayıs'ı izleyen tartışmalarda, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının kapitalist bir sistem içerisinde değil, ancak sosyalist bir düzen içerisinde mümkün olacağı düşüncesi, sol siyasal görüşler tarafından yapılan bütün tartışmaların ana eksenini oluşturmaya başladı. Sosyalizmin daha adil ve eşit bir düzen getirip insanların yaşam koşullarını iyileştireceği, ülkenin sorunlarını çözeceği, dış ticaretin devlet eliyle yapılması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu tartışmalara karşılık, devletçiliğin kırtasiyeciliğe, hantal bürokratik yapıya yol açtığı, devletin özel girişimi desteklemesi gerektiği, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümlenmesinde ılımlı bir yol izlenmesi gerektiği savunulmuştur¹³⁸². Sol siyasal çevrelerin Marksizm ve sosyalizmden esinlenerek ele aldığı bu görüşlerin çoğu elbette ki özgün değildi fakat Türkiye'de uzun zamandan beri sosyalist düşünceler baskı altında tutulmaktaydı. Burada yeni olan şey sosyalist düşüncelerin kendisini kamusal alanda açıktan ifade etmek imkânı bulmalarıydı¹³⁸³. Bu sol siyasal görüşler tarafından toprak reformu, ekonomik kalkınma, sosyalizm ve sosyal adalet, dış politika, yabancı sermaye ve petrol gibi konular geniş ölçüde bir ekonomik sistem ve ideoloji çerçevesi içerisinde tartışılmaya başlanan aktüel konulardı. Sol aydın çevrelerce tartışılan bu konuları daha çok yeni yeni gelişen sol eğilimli basın gündeme getirmekte ve tartışmaktaydı. Bu tartışmalar işçi kesimleri, sivil ve askerî bürokrasinin bir kesimini, liberal meslek kuruluşlarını etkilemekle birlikte en fazla yükseköğretim gençliğini etkilemekteydi. Üniversite öğrencileri bu tartışmaları geniş ölçüde sol eğilimli basından takip etmekteydi¹³⁸⁴.

Anayasa ile güvence altına alınan basın özgürlüğü ile birlikte yayın hayatında özellikle sol basında da önemli gelişmeler olmuştur¹³⁸⁵. Sosyalizm ve Türkiye'ye uygulanabilirliğine ilişkin tartışmaların geniş yer bulduğu çeşitli süreli yayınlar yayın hayatına yeni ideolojik bir boyut kazandırmıştır¹³⁸⁶. Bu tür yayınlardan belki de en dikkate değer olanlarından biri, askerî yönetimin sona ermesinden hemen sonra, 20 Aralık 1961'de ilk sayısı yayımlanan *Yön* dergisiydi. Bu dergi, Doğan Avcıoğlu tarafından kurulmuş, çeşitli çevrelerden 500'ü aşkın aydının imzasını taşıyan bir bildiriyle çıkmış ve tirajının kısa

cted Articles and Essays, Brill, Leiden, Boston 2004, s. 349.

¹³⁸² Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No: 209-191, Sevinç Matbaası, Ankara 1966, s. 60.

¹³⁸³ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 11.

¹³⁸⁴ Ozankaya, *a.g.e.*, s. 87.

¹³⁸⁵ Koloğlu, *a.g.e.*, s. 139-140.

¹³⁸⁶ 1960'lı yıllarda *Yön*, *Devrim*, *Türk Solu* gibi dergiler "Halk için ve halka rağmen bir ulusal demokratik devrim" tezini savundular. Askerler, aydınlar ve ilerici bürokratların katkısıyla bunun gerçekleşmesini bekliyorlardı. Topuz, *a.g.e.*, s. 238-239; Koloğlu, *a.g.e.*, s. 139-140.

sürede 30 bine ulaşmasını sağlayan geniş bir ilgiyle karşılanmıştı ki bu tiraj, Türkiye’de o dönemde politik-ideolojik bir süreli yayın için çok ciddi bir rakamdı. *Yön*, 27 Mayıs ile birlikte ortaya çıkan radikal eğilimleri bünyesinde toplaması bakımından dönemin duygusunu yansıtmaktaydı¹³⁸⁷. *Yön* dergisi ilk sayısında yayımladığı bildiriye, Türkiye’nin çok zorlu ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlarla kuşatıldığına değinerek başlamaktaydı. Bildiride, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim sorununu çözenin, demokrasiyi yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmanın ilk şartının iktisadi kalkınmayı sağlamak olduğu ifade edilmekteydi. Türkiye’nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. İktisadi kalkınma sağlanmadığı sürece diğer temel sorunların halledilemeyeceği vurgulanıyordu. *Yön* Bildirisine göre, yeni bir devletçilik kavramına ihtiyaç vardı¹³⁸⁸:

Türkiye ekonomisi, özel girişim ile kamu girişimlerinin bir birleşimi olmakta devam edecekse de, birincisi yalnız kâra, ikincisi ise kamu yararına yöneliktir. Bu nedenle, akıllı bir devlet müdahalesi istenir bir şeydir...Devletçilik, gelir dağılımındaki adaletsizliği giderecek, işçi ücretlerini, araçların ve spekülâtörlerin elde ettikleri haksız kazançlar aleyhine yükseltecek en iyi yol olacaktır. Devletçilik, demokrasinin kitlelerce denetimini sağlamlaştıracak, eğitimde fırsat eşitliğini sağlayacak, sendikaları güçlendirecek ve toprak mülkiyetinde temelden bir reform için hazırlık yapılmasına yardımcı olacaktır.

1960’lar boyunca aşırı sol doktrinleri yaymaya çalışan daha birçok süreli yayın ortaya çıkmıştır. Bu süreli yayınların en aşırıları, özellikle 1960’ların sonunda, hükümete karşı direnmeye ve devrime açıkça çağrı yapmaya başlamışlardır. Ülke veya teori tartışmaları, direnmenin ve devrimin kapsamı, zamanlaması, yöntemleri ve kimler tarafından gerçekleştirileceği bir dergiden ötekine değişmekteyse de öz olarak hepsi direnme ve devrimin gereğinden kuşku duymamışlardır¹³⁸⁹.

1960’larda temelde Türkiye ile ilgili sosyalist konular ılımlı veya radikal birçok süreli yayının konusu olurken¹³⁹⁰ yayımlanan kitaplarda da sola açılım söz konusu olmuştur. Komünizme eğilim gösteren çalışmalar, II. Dünya Savaşı sonrasında az sayıda da olsa görülmeye başlamıştır¹³⁹¹. Ancak bu tür kitapların sayısı 27 Mayıs sonrasında, 1961 Anayasa’nın sağladığı görece özgürlük ortamı, sansürün hafifletilmesi ve aynı zamanda kitap basımındaki genel artışın sonucu olarak artmıştır. Türkiye İstatistik Yıllığının resmi veri-

¹³⁸⁷ Landau, **a.g.e.**, s. 74-75.

¹³⁸⁸ **a.g.e.**, ss. 74-77.

¹³⁸⁹ **a.g.e.**, s. 57-58.

¹³⁹⁰ **a.g.e.**, s. 37.

¹³⁹¹ **a.g.e.**, s. 31-32.

lerine göre, sosyal bilimlerle ilgili kitapların yayımında 1960-1970 yılları arasında kararlı bir artış gözlenmektedir¹³⁹². Bu çalışmaların bir bölümü sosyal bilimlerin tüm alanlarını kapsarken¹³⁹³, bazıları da Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlarını farklı açılardan ele almaktaydılar. Bunların arasında sosyalizmle ilgili olanların veya sosyalizm tandanslı olanların sayısı giderek artmıştır¹³⁹⁴. Diğer yandan Marksizm'in klasikleri Türkçeye çevrilmiştir. 1960'a kadar belki de çoğu yasak olan Marx'ın çoğu yapıtlarının, Engels, Lenin'in ve Mao'nun da bazı yapıtlarının çevirileri yayımlanmıştır¹³⁹⁵. Bunları, Harold J. Laski, John Strachey, Roger Garaudy, Herbert Marcuse gibi sol düşünürlerden yapılan çeviriler izlemiştir¹³⁹⁶. Ayrıca çok sayıda Rus romanı ve öyküsü de Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır. Bununla birlikte Türk edebiyatında da özellikle roman türünde işlenen tema bakımından sola doğru bir eğilim de ortaya çıkmıştır¹³⁹⁷.

27 Mayıs darbesinin yolunu açtığı ve 1961 Anayasası'nın gelişmesine imkân verdiği sosyo-kültürel ve siyasal hareketlilik etkisini en fazla üniversitelerde göstermiştir. 27 Mayıs darbesinin ardından, ordunun *ilerici* rolünü yücelten bir havanın oluşması, *ordu gençlik el ele* sloganının bir süre etkili olması gençliğin nispeten 27 Mayıs rejiminin etrafında kalmasını mümkün kılmıştı. Fakat 1960'lar boyunca giderek üniversitelerde siyasal planda sosyalizm, düşünce planında da Marksizm veya Marksizm'den esinlenmiş bir takım tezler egemen olmaya başlamıştır¹³⁹⁸. Özgün ya da çeviri Marksist, Leninist yayınlarla beslenen öğrenciler, giderek radikal kavramların, temelde aşırı solun kavramlarının etkisi altına girmişlerdir¹³⁹⁹. Böylece öğrenci gençliğin CHP'den ve 27 Mayıs'tan kaynaklanan *cumhuriyete sahip çıkma* hedefi, cumhuriyeti *cumhur için sosyalist bir şekle* sokma hedefine dönüşmeye başlamıştır¹⁴⁰⁰. 27 Mayıs darbesi sonrası öğrenci gençliğin değer yargılarındaki ve siyasal yönelimlerdeki hızlı değişim de buna işaret etmektedir. Bu değişimi gösteren önemli bir çalışma 1965 yılında Özer Ozankaya tarafın-

¹³⁹² Türkiye İstatistik Yıllığı 1969 (Ek Yayın), Ankara 1970, s. 25.

¹³⁹³ Çavdar, *Türkiye 1968...*, s. 97.

¹³⁹⁴ Bu tür çalışmalara örnek olarak bir kaçının ismi zikredilebilir: Hilmi Özgen, *Türk Sosyalizminin İlkeleri* (Ankara 1962); *Türk Sosyalizmi Üzerine Denemeler* (Ankara 1963); Cemil Sait Barlas, *Sosyalistlik Yolları ve Türkiye Gerçekleri* (İstanbul 1962); Fethi Naci, *Az Gelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (İstanbul 1965); Ali Faik Cihan, *Sosyalist Türkiye* (1965).

¹³⁹⁵ Toker, *Solda ve Sağda...*, s. 27; Landau, *a.g.e.*, s. 37.

¹³⁹⁶ Landau, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹³⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Tatarlı ve Mollof, *a.g.e.*

¹³⁹⁸ Timur, *a.g.e.*, s. 271.

¹³⁹⁹ Toker, *Solda ve Sağda...*, s. 54-55.

¹⁴⁰⁰ Kerem Ünüvar, "Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, C 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 829.

dan yapılmıştır. 1964-65 öğrenim yılında Ankara Üniversitesinde *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri* başlığı ile hazırlanan çalışmada, Ankara Üniversitesinin on fakültesinin sekizinden 317 öğrenci ile görüşülmüş ve bunun yanı sıra öğrenci derneklerinde başkan ve yönetim kurulu üyesi olan 109 öğrenciyle de görüşülmüştür. Öğrencilere 108 sorudan oluşan bir soru kâğıdı verilerek cevaplandırılması istenmiştir¹⁴⁰¹. Çalışmaya göre, üniversite gençliğini yönlendiren öğrenci dernek yöneticileri, diğer öğrencilere göre sol görüşlere daha eğilimli bulunmuşlardır. Parti tercihi bakımından Türkiye İşçi Partisi, öğrenci dernek yöneticilerinin %24,8'i tarafından tercih edilirken, öğrencilerin ise %6'sı tarafından tercih edilmiştir¹⁴⁰². Dernek yöneticilerinin %80,9'u, diğer öğrencilerin de %63,4'ü sol eğilimli gazeteler okurlarken, sağ eğilimli gazeteleri okuyanların oranı, dernek yöneticilerinde %6,1; öğrencilerde de %10 çıkmıştır¹⁴⁰³. Görüşülen öğrencilerin sosyalizme yaklaşımları ise şöyledir: Öğrenci dernek yöneticilerinin %74,3'ü, diğer öğrencilerin ise %61,8'i sosyalizmi daha adil bir sistem olarak görmektedir. Yine dernek yöneticilerinin %78,9'u; diğer öğrencilerin ise %70,7'si dış ticaretin devletleştirilmesini desteklemektedir. Dernek yöneticilerinden farklı olarak öğrencilerin bir kısmı siyasette ılımlı bir çizginin izlenmesi ve devletin özel girişimi desteklemesi gerektiğini ifade etmişlerdir¹⁴⁰⁴. Ozankaya, görüşülen öğrenciler üzerinde belirli sosyalist fikirlerin etkili olduğunu, fakat çoğunun sosyalizm kavramına ilişkin yalnızca yüzeysel bir şekilde fikir sahibi olduklarını ve ancak sloganlardan etkilendikleri sonucuna varır¹⁴⁰⁵.

Haberleşmenin öğrenci davranışları üzerindeki etkisini değerlendiren söz konusu çalışmaya göre, her iki grup öğrencinin sürekli olarak okuduğu gazetelerin başında *Milliyet* gazetesi gelmekte ve onu *Cumhuriyet* gazetesi izlemektedir. Üçüncü olarak öğrenci dernek yöneticileri siyasi içeriği yoğun olan *Akşam* gazetesini okurken, genel öğrenci kitlesi ise siyasi içeriği pek yoğun olmayan *Hürriyet* gazetesini okumaktadır. Yine araştırmanın verilerine göre, üniversite öğrencilerinin yüksek oranla ve belli siyasal içerikli dergileri takip ettikleri görülmektedir. Öğrenciler en yüksek oranla (%50.3) *Akis* dergisini, buna karşılık dernek yöneticisi olan öğrencilerin ise (%40.4) *Yön* dergisini okudukları görülmektedir. Araştırmanın verilerine göre dernek yöneticisi öğrencilerin yarıdan fazlası sol eğilimli dergileri okumakta, genel öğrenci kitlesi ise *Akis*, *Kim*, *Forum* gibi daha ılımlı dergileri takip etmektedir. Çalışmaya göre öğrencilerin en çok beğendikleri siyasi yazarlar sosyalizmi açıkça savunan yazarlardır. Öğrencilerin %42.6'sı ve dernek yöneticilerinin de %62'si bu tür yazarları beğenmektedirler. Sağ görüşlü siyasal yazarları

¹⁴⁰¹ Ozankaya, a.g.e., s. 12.

¹⁴⁰² a.g.e., s. 75.

¹⁴⁰³ a.g.e., s. 33.

¹⁴⁰⁴ a.g.e., s. 63.

¹⁴⁰⁵ a.g.e., s. 60-62.

beğenenlerin oranı ise öğrenciler arasında %6, dernek yöneticileri arasında da %4.5'tir¹⁴⁰⁶.

Yukarıda bahsedilen çalışmanın sunduğu verilerden de anlaşılacağı üzere öğrenci gençliğin, özellikle CHP'li gençliğin, giderek Marksist-Leninist kümelenmelere doğru kaydığı görülmektedir. 1961 seçimlerinde CHP, öğrencilerin yoğun olduğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de 18 öğrenci yurdundaki sandıklardan çıkan oyların %64'ünü alırken, 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan ancak %32 oy alabilmişti. TİP ise 1965 seçimlerinde aynı yurtlardan %47 oranında oy almıştır¹⁴⁰⁷. Bu rakamlara göre CHP'li seçmen olan öğrenci gençliğin %50'si TİP'e kaymış durumdadır.

4.3.3. Öğrenci Hareketlerinde Radikalleşme: Türkiye'de 1968

1968'e gelindiğinde yükseköğretimin çalkantılı durumu, artan toplumsal eğitim talebi, aynı dönemde bütün dünyada ortaya çıkan öğrenci hareketleriyle birleşerek 1968 öğrenci hareketlerini doğurdu. Dünyanın hemen her tarafında öğrenci hareketinin yeni bir sosyal ve siyasal güç olarak belirmesi 1960'ların adeta bir karakteristiği idi. Ayaklanan gençler siyasal hayatın geleneksel modellerini reddetmekte ve çok defa siyasal hayata yeni kurumların ithalini talep etmekteydiler¹⁴⁰⁸. 1960'larda dünyadaki bu öğrenci ayaklanmaları, Fransa'da doruğuna ulaştı. Öğrenci boykotlarıyla başlayan Fransa'daki olaylar Mayıs 1968'de on milyon işçinin, siyasal partilerin de boykota katılmasıyla düzeni temellerinden sarsan bir harekete dönüştü. Fransa'daki bu hareket, sonunda bastırılmış olsa da eş zamanlı olarak dünyanın birçok ülkesine ve Türkiye'ye de sıçradı. Almanya, İngiltere, İspanya, İsveç, Polonya, İtalya, Japonya, ABD'de; Latin Amerika ülkelerinden Arjantin, Venezuela, Uruguay, Brezilya'da boykot ve işgaller, şiddet hareketleri, polis-öğrenci çatışmaları görüldü¹⁴⁰⁹. Öğrenci ayaklanmalarının sebepleri her ülkenin kendi tarihsel bağlamlarıyla ilintiliydi ve bunalımı meydana getiren sebeplere göre öğrenci istekleri de değişmekteydi. Birçok ülkede öğrenci isyanları üniversite içi sorunlardan başlayıp, daha sonra ülke çapındaki sorunlara ve sonunda düzenin kendisine yönelerek siyasal bir boyut kazanmıştır¹⁴¹⁰.

Üniversite gençliğinin politika arenasında önemli bir sosyal güç olarak belirmesi her ülkenin kendi tarihsel bağlamında gelişirken, Türkiye'de yükseköğretim gençliği işgal ve boykotlarla fakültelerin, yüksekokulların kendilerine özgü sorunlarının çözümünü talep etmekteydiler. Bunun yanı sıra öğrenci gençlik, tüm yükseköğretim sistemindeki bozukluğa, hatta tüm eği-

¹⁴⁰⁶ a.g.e., s. 30-37.

¹⁴⁰⁷ Genç, a.g.e., s. 24.

¹⁴⁰⁸ İsmet Giritli, "Öğrenci Hareketleri", *Milliyet*, 18 Mayıs 1970, s. 2.

¹⁴⁰⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 188.

¹⁴¹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 41.

tim sistemine, bunların da ötesinde kendi bakış açıları ile toplumsal düzenin bozukluğuna karşıydı. Boykot ve işgaller önce ziraat fakültelerinde başladı. Boykotun nedeni Tarım Bakanlığının çıkardığı *Belirli Süreli İşlerde Çalıştırılacak Yevmiyeli Personel Yönetmeliği*'ydi. Öğrenciler bu yönetmeliğin mesleğe girdiklerinde önemli gelir farklılıkları yaratacağını söyleyerek 28 Mayıs'ta Erzurum'da, 30 Mayıs'ta Ankara'da ve 3 Haziran'da İzmir'de ziraat fakültelerinde boykota gittiler. Hem Tarım Bakanlığını hem de fakültelerindeki eğitimi eleştiriyorlardı. Boykota yol açan kararnamenin yürürlükten kaldırılması ve fakülte yönetmeliklerinde öğrenci istekleri doğrultusunda bazı değişikliklerin yapılması üzerine boykotlar 24 Haziran'da sona erdi¹⁴¹¹.

Türkiye'de ikinci öğrenci boykot ve işgal hareketi 10 Haziran 1968'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde gelişti. Öğrenciler boykot ve işgal sonucu elde etmek istedikleri konuları 13 maddelik bir tasarıda toplamışlardı. Tasarıda, fakülte yönetimine öğrencilerin de katılması, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi, fakülteye öğrenci alımının belli bir oranda yapılması, harçların dondurulması, sınav koşullarının hafifletilmesi gibi talepler bulunmaktaydı¹⁴¹². Ankara Üniversitesinde boykot ve işgaller genişleyerek devam etti. 10 Haziran'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde, 12 Haziran'da da Fen Fakültesinde öğrenciler sınavlara girmeyerek boykot ve işgale başladılar. Hukuk Fakültesi öğrencileri fakülte dekanına 9 maddelik bir muhtıra ile taleplerini ilettiler. Muhtırada, sınav koşullarının hafifletilmesi, kitap ticaretinin önlenmesi, öğrenci alımının sınırlandırılması, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi, öğrencilerin yönetime katılması gibi DTC öğrencileri ile benzer taleplerde bulunmaktaydılar¹⁴¹³.

Dil Tarih ve Coğrafyada başlayan boykot ve işgal hareketi hızla genişledi, ülke geneline yayıldı ve birçok olay meydana geldi. 12 Haziran'da İstanbul Üniversitesinde, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, Gazi Eğitim Enstitüsünde, Hacettepe Üniversitesi Sağlık İdaresi Yüksek Okulunda, 13 Haziran'da İTÜ ve bağlı fakülteleri ile yüksekokullarında, 14 Haziran'da Ankara'da Erkek Teknik Öğretmen Okulunda, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, Ankara ve Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsünde, İzmir'de Ege Özel Mimarlık Okulunda, İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde, 15 Haziran'da Ege Üniversitesi Fen Fakültesinde, 16 Haziran'da İstanbul Florance Nightingale Yüksek Hemşirelik Okulunda, 17 Haziran'da Ege Üniversitesi Tıp Fakültesinde boykot ve işgaller başladı¹⁴¹⁴. Bu boykot ve işgaller sırasında öğrenciler binlerce bildiri yayımladılar. Bu bildirimlerde öğrenciler, harç sorunu, yüksek kitap fiyatları ve güç yaşam koşulları, sınav

¹⁴¹¹ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 195-196.

¹⁴¹² **Milliyet**, 11 Haziran 1968.

¹⁴¹³ **Milliyet**, 12 Haziran 1968.

¹⁴¹⁴ **Cumhuriyet** ve **Milliyet** Gazeteleri, 10-22 Haziran 1968 arası sayıları.

sisteminin adil hale getirilmesi, laboratuvar ve kütüphane ihtiyaçlarının karşılanması, burs ve kredilerin arttırılması, yurt ve barınma sorunları, işsizlik ve gelecek kaygısı, daha fazla ücret aldıkları için özel okulları tercih etmemeleri için öğretim elemanlarının hayat koşullarının iyileştirilmesi, yönetmeliklerin öğrenci lehine değiştirilmesi gibi birçok sorunun çözülmesi talebinde bulunuyorlardı¹⁴¹⁵. Fakat bu bildirilerin hemen hemen tümünde ortak talep, öğrencilerin yönetime katılmasıydı¹⁴¹⁶. Üniversite senatolarının bu öğrenci taleplerinin bir kısmını kabul etmeleri üzerine Haziran sonuna doğru işgal ve boykotlar sona ermeye başladı ve öğrenci hareketleri kısa süreliğine sönmüldü¹⁴¹⁷. Ancak 15 Temmuz 1968'de Amerikan 6. Filosunun İstanbul'u ziyareti öğrenci hareketlerini yeni bir içerikle yeniden alevlendirdi. Bundan sonra öğrenci hareketleri, temel niteliğini değiştirerek siyasal bir içerik kazanmaya başladı ve 12 Mart'a giden süreçte radikalleşerek devam etti.

Haziran 1968'deki işgal ve boykot eylemlerinin başlangıcında ideolojik düşünceleri ne olursa olsun öğrenciler bir bütün olarak eylemlere katılmışlardı¹⁴¹⁸. Üniversitelerdeki boykot ve işgaller siyasal nitelikte değil daha çok eğitim sistemini protesto ve öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgili görünmektedir. Bu bağlamda üniversitelerde 1965-66 yıllarında 4 tane öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgili boykot görülmektedir. Ancak 1967 yılında öğrenci boykotlarında bir artış meydana gelmektedir. 14 tane boykottan 3'ü öğrencilik koşullarının düzeltilmesi, 1'i hükümeti protesto ve 10 tanesi ise özel okulları protesto ile ilgilidir. Ancak en yoğun öğrenci hareketleri 1968 ve sonrasında yaşanmıştır. Eldeki verilere göre 1968'de 37 tane boykot gerçekleşmiştir. Bunlardan 33 tanesi eğitim sistemini protesto, 4 tanesi ise öğrencilik koşullarının düzeltilmesiyle ilgilidir. 1968 öğrenci hareketlerinin karakteristik özelliği ise giderek siyasal bir içerik kazanmaya başlamasıdır¹⁴¹⁹. Giderek sertleşen öğrenci eylemleri üniversite içi sorunları tümünden *düzenin bozukluğuna* bağlama eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla 1969 ocağından itibaren öğrenci boykot ve işgallerinin temel niteliği değişmekte, siyasal yönü ön plana çıkmaya başlamaktadır¹⁴²⁰. Artık yükseköğrenim gençliğinin üniversite ve yüksekokulların sorunlarını gerekçe göstererek girişecekleri eylemler tamamen ideolojik amaçlar taşıyacaktır. Genel öğrenci kitlesini belirli ve planlı ideolojik bir hareketin içerisine yönlendirecek militan Marksist-Leninist öğrenciler üniversitelere yerleşeceklerdir¹⁴²¹.

¹⁴¹⁵ **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1968.

¹⁴¹⁶ Kabacalı, **a.g.e.**, s. 198.

¹⁴¹⁷ **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1968, **Milliyet**, 27 Haziran 1968.

¹⁴¹⁸ Genç, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁴¹⁹ Abadan, "The Politics of Students and Young Workers in Turkey"... ss. 93-95.

¹⁴²⁰ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 52.

¹⁴²¹ Genç, **a.g.e.**, s. 124.

1965-1968 arası dönemde gecekondü yapımlarından Anadolu gezilerine, orman mitinglerine, üniversite içi problemlerden eğitim sisteminin geneline, montaj sanayi protestolarına kadar birçok faaliyet alanını gündemine alan öğrenci gençlik örgütleri, toplumsal etkinlik alanını genişlettikçe dar anlamda siyasete sıkışmaya başlamış ve 1969'dan itibaren bu alanlardan çekilmeye başlayarak odağını emperyalizmle mücadeleye çevirmiştir¹⁴²². 1969'dan sonra 12 Mart'a giden süreçte öğrencilerin bildiri, toplantı, gösteri, yürüyüş ve eylemlerinde kullandıkları sloganlarda ince bir değişme gözlenmektedir. İsteklerini daha öncesinde olduğu gibi ılımlı terimlerle anlatmak yerine, yüksek sesle ve ısrarla, bazen de şiddet hareketleriyle anlatmaya başlamışlardır. Öğrenci gençlik örgütlerinin yayımladıkları bildirilerin içeriklerinde bu değişim gözlenebilmektedir. Öğrenci dernek ve kuruluşlarının 1965-1970 yılları arası basın açıklamalarını ve bildirilerini analiz eden bir çalışmanın sunduğu yaklaşık veriler, öğrenci hareketlerindeki radikalleşme konusunda fikir vermektedir. Çalışmaya göre, 1965 yılında öğrenci derneklerinin emperyalizm ve Amerikan karşıtı bildiri ve basın açıklamaları 5'iken bu sayı 1969'da 34'e ve 1970'te ise 229'a yükselmiştir. Hükümet politikalarını eleştiren bildiri ve basın açıklamaları 1965'te 20'iken 1969'da 61'e ve 1970'te ise 282'ye yükselmiştir. Ekonomik problemlerle ilgili bildiri ve açıklamalar 1965'te 11; 1969'da 47 ve 1970'te 94'tür¹⁴²³. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere öğrenci gençlik örgütleri giderek siyaset alanında seslerini daha da yükseltmiş, sorunları dile getirmenin yanı sıra politik iktidarın kendisini hedef almışlardır.

Yıkıcı ve aşırı olmadıkça, her gruba siyasal faaliyet alanı tanıyan 1961 Anayasası'nın yansıttığı yeni yaklaşımı kullanan aşırı solun propagandaları ile sosyalist fikirlerle politize olan öğrenci gençlik, 1960'lar boyunca çeşitli ideolojik kümelenmelerin etrafında toplanıp farklı isimler altında örgütlendiler. 1960'ların başlarında masum olarak değerlendirilen öğrenci hareketleri 1968'den sonra artık şekil değiştirmiş, yerini şehirde ve kırdaki silahlı eylemlere bırakmıştı¹⁴²⁴. Türkiye'nin o güne kadar tanık olmadığı terörist faaliyetler tehdit edici düzeye ulaşmaya, siyasal cinayet ve adam kaçırmalar sıklaşmaya başlamıştı. İdeolojik kutuplaşma en basit ifadeyle sağ-sol şeklinde belirginlik kazanmış ve taraflar arasındaki şiddet hareketleri üniversite kampüslerine, öğrenci yurtlarına egemen olmaya başlamıştır. Latin Amerikan şehir gerillalarını taklit eden Marksist-Leninist militan öğrenciler banka soyuyor, ABD görevlilerini kaçıırıyor ve Amerikan hedeflerine saldırıyorlardı. Çoğu şiddet hareketleri üniversite dışında aşırı sağ ve sol kanatlar tarafından örgütleniyordu¹⁴²⁵. Ankara'da sağcı öğrencilerle solcu öğrenciler arasında kavganın patlak

¹⁴²² A. Bağış Erten, "Türkiye'de 68", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, C 8, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İletişim Yay., İstanbul 2008, s. 841.

¹⁴²³ Nermin Abadan, "The Politics of Students and Young Workers in Turkey"..., s. 93.

¹⁴²⁴ Vehbi Ersan, **1970'lerde Türkiye Solu**, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 19.

¹⁴²⁵ **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1971.

verdiği Şubat 1968'de ilk ciddi huzursuzluk ortaya çıktı. Temmuz 1968'de ve Şubat 1969'da Amerikan 6. Filosu İstanbul'u ziyaret ettiğinde, Amerikalı denizciler solcuların şiddetli gösterileriyle karşılandılar; bunu sağcıların karşı gösterileri tamamladı. 16 Şubat 1969'daki olaylarda sağcı ve solcu gruplar arasındaki çatışmada 2 kişi öldü ve 100'lerce kişi de yaralandı¹⁴²⁶. 1970'e gelindiğinde, silahlı sağ ve sol partizan gruplar arasındaki sürekli çatışmalarla üniversiteler neredeyse kilitlenme noktasına gelmişti. Dev-Genç ve THKO üyelerinin Türkiye'de görevli beş Amerikalıyı kaçırdığı Şubat-Mart 1971'e geldiğinde ülke bir iç savaşın eşiğindedi¹⁴²⁷.

4.4. 12 Mart ve Üniversite

27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan dönem, çeşitli aşamalardan geçerek 12 Mart muhtırası ile üniversiteleri yeni bir noktaya getirmişti. 1960'lar boyunca üniversiteyi her yönü ile kapsayacak bir reformun gerçekleştirilememesi, giderek anarşi ve ideolojik eylemlere dönüşen ve 12 Mart'ta ancak durdurulabilen bir gelişmeye yol açmıştı. Bu nedenle 12 Mart'a geldiğinde üniversiteler artık birer anarşi yuvaları halinde görülüyordu. Bilimsel ve idari özerkliğe sahip üniversiteler, 12 Mart öncesi öğrenci olaylarının sorumluları olarak sayılmış, 1961 Anayasası'nın üniversitelere tanıdığı özerklik ilkesinin üniversiteler tarafından kötüye kullanıldığı biçiminde bir anlayış meydana gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç yaptığı bir açıklamada, *milleti uçurumun kenarına getiren anarşi, yarı yarıya üniversitelerde örgütlenmişti* ifadelerini kullanırken¹⁴²⁸, Başbakan Erim, *ülkedeki mazarratın, üniversiteden dışarıya taşıdığı* öne sürdü¹⁴²⁹. 12 Mart rejiminin üniversitelerle ilgili düzenlemeleri böyle bir psikoloji ve güdülenmeyle hazırlandı. Böylece demokratik yollarla sorunlarını bir türlü çözemeyen üniversite, 12 Mart 1971 askerî rejiminin hedefi haline geldi. 12 Mart rejimi üniversite ile ilgili gündemdeki mevzuat değişikliklerini hiyerarşik bir şekilde gerçekleştirdi. Önce Anayasa'nın üniversiteyle ilgili 120. maddesinde özerkliği azaltıcı düzenlemeler yapıldı ve ardından 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile yükseköğretimle ilgili yepyeni bir düzenleme getirildi. Bu yeni yasal düzenlemeler 1968-1971 dönemine bir tepki olarak ortaya çıktı.

Ancak 12 Mart rejiminin bir ürünü olan 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun birçok maddesinin 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle birlikte söz konusu Kanun yükseköğretim konusunda parçacı

¹⁴²⁶ **Cumhuriyet**, 18.02.1969.

¹⁴²⁷ **Milliyet**, 5 Mart 1971.

¹⁴²⁸ **Milliyet**, 7 Temmuz 1971.

¹⁴²⁹ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 67, B: 115, 14.09.1971, s. 472; **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1971.

çözümler getirmekten öteye gidemedi¹⁴³⁰. Bununla birlikte, Yüksek Mahkemenin söz konusu Kanun'un bazı maddelerini iptal etmesi sonucu hukuksal boşluklar oluştu ve bu boşlukların doldurulamaması sonucunda 12 Eylül'e giden süreçte yükseköğretimdeki hukuksal kargaşa giderek önemli bir krize dönüştü¹⁴³¹.

4.4.1. 1973 Üniversite Reformu

12 Mart muhtırasını izleyen günlerde, 1961 Anayasası'na karşı süregelen tepkiler de iyice belirginleşti. Anayasa'ya karşı oluşan muhalefetin başlıca odak noktası yürütmenin zayıflatıldığı,¹⁴³² Anayasa'nın *lüks olduğu*¹⁴³³ ve anarşinin de buradan kaynaklandığı teziydi.¹⁴³⁴ Kanun ve düzenin yeniden sağlanması için anayasal değişikliklerin yapılarak yürütmenin daha geniş yetkilerle güçlendirilmesi gerektiği ifade ediliyordu¹⁴³⁵. Diğer taraftan 1961 Anayasası'nın oldukça ilerici olduğunu, asıl sorunun Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmediğinden kaynaklandığını öne süren kesimler de vardı. Anayasa üzerindeki gruplar arasındaki bu uzlaşmaz tavır 27 Mayıs darbesinin sonuçlarından biriydi. 1961 Anayasası'nın 27 Mayıs ile neredeyse özdeşleşmesi ve yapılışı sırasında toplumun önemli bir kesiminin dışlanmış olması, ortaya çıkan metnin benimsenmiş derecesini büyük ölçüde etkilemişti¹⁴³⁶.

12 Mart Dönemi'ndeki Anayasa değişikliklerinde sivillerden ziyade askerler belirleyici oldu. Ordu 27 Mayıs'ın getirdiği Anayasa'ya açıkça karşı olmamakla birlikte Anayasa'nın kimi maddelerinin değiştirilmesinden yanaydı. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Anayasa'nın ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesine bol geldiğini söylemekteydi¹⁴³⁷. Anayasa'nın en çok eleştirilen yönleri ise özerk kurumlardı. Başbakan Erim bu kurumları *dukalık*lar olarak nitelemekteydi¹⁴³⁸. 1961 Anayasası iki özerk kuruluş öngörmüştü. Bunlardan biri üniversiteler, diğeri ise Radyo ve Televizyon Kurumuydu. 1961 Anayasası, yürütme içerisinde TRT ve üniversite gibi özerk kuruluşlara yer vermekle bu tür kamu hizmetlerini, yürütmenin etki alanından uzak tutmayı amaçlamıştı. Anayasa'da üniversitelere tanınan özerklik kura-

¹⁴³⁰ **Resmi Gazete**, S 15431, 03.12.1975.

¹⁴³¹ Turgut Tan, "Yapısal Dağımlılığın Hukuksal Görünümü", **Amme İdaresi Dergisi**, C 11, S 3, 1978, ss. 85-105.

¹⁴³² Tanör, **İki Anayasa...**, s. 46.

¹⁴³³ "Erim: Bugünkü Anayasa Türkiye için lükstür", **Milliyet**, 02 Mayıs 1971, s. 1, 9.

¹⁴³⁴ Timur, **a.g.e.**, s. 292.

¹⁴³⁵ **Cumhuriyet**, 23.04.1971.

¹⁴³⁶ Soysal ve Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar"..., s. 42.

¹⁴³⁷ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi...**, s. 222.

¹⁴³⁸ Tanör, **İki Anayasa...**, s. 47.

lının temel amacını Anayasa Mahkemesi bir kararında özlü bir şekilde şöyle açıklamıştır: *Üniversitelere yönetim ve bilim açısından özerklik tanınmasının gerekçesi ise, siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın üniversite çalışma, öğretim ve eğitimini etkisi altında bulundurması yolunu kapamak ve üniversitelere çalışmaları ile öğretim ve eğitimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içinde sürdürmektir*¹⁴³⁹. Yüksek Mahkemenin bu açıklamasından da anlaşılacağı üzere özerklik, üniversitenin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için adeta onun ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmüştür. Fakat 12 Mart'a gelindiğinde geçen 10 yıllık sürede bu iki özerk kurumun, Anayasa'nın kendilerine atfetmiş olduğu önemi, özerkliğin işaret ettiği amaç ve anlamı ortaya koyacak şekilde çalışmadığı öne sürülmekte¹⁴⁴⁰, üniversitelerde gelişen terör olaylarının tümünden özerklik ilkesiyle ilişkilendirilmesi eğilimi hâkim olmaktadır. Bu eğilimi Tağmaç'ın açıklamalarında bulmak mümkün olabilmektedir:

*Son yıllarda milli varlığımızı ve bütünlüğümüzü tehlikeye düşüren, vatanı uçurumun kenarına getirerek 12 Mart muhtırasının verilmesine sebep olan gayri milli ve anarşik cereyanların, örgütlenmelerin yarısı üniversitelerden gelmiştir. Arzu edilirse, elimizdeki sıkıyönetim dosyalarından durumu incelemek mümkündür. Yeni hükümet işbaşına geldikten sonra, sıkıyönetim ilanı edilmesinin ve Anayasa değişikliğine lüzum görülmesinin gerçek nedeni budur. Bu anarşi kaynakları ve müsebbileri bu gün sıkıyönetim altında sinmiş beklemektedirler. Kendilerine eskisi gibi idari özerklik aynen tanındığı takdirde, sıkıyönetim sona erer ermez, nasıl bir davranış içine girmeye hazırladıkları meydana çıkacaktır. Bu tedbir bugün alınmazsa, bunca uğraşmadan, çabadan ve iyi niyetten sonuç alınması beklenemez*¹⁴⁴¹.

1950-1960 arası dönemde hükümet ile üniversiteler arasında yaşanan olaylar ve ardından 27 Mayıs rejiminin dışarıdan müdahalesi, üniversitelerin anayasa güvencesi altına alınması gerektiği yönünde bir eğilim doğurmuş ve üniversite kavramı ilk kez 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Böylece 1961 Anayasası, üniversite özerkliğini kabul eden ve çeşitli güvencelere bağlayan bir yapı oluşturmuştu¹⁴⁴². Üniversiteler Anayasa'nın 120. maddesinde *Özerk kuruluşlar* başlığı altında, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilikleri olarak tanımlanarak anayasal güvenceye kavuşmuşlardır. Anayasası'nın 120. maddesi üniversitelerin kuruluşu, tanımı, yönetimi, öğretim elemanlarının mesleki güvenceleri, akademik özgürlükleri ve siyasi partilere üyelikleri konularına dair esaslara yer vermiştir. 120. maddede belirtilen bu esaslara göre, üniversiteler *bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişilerdir* de-

¹⁴³⁹ Resmi Gazete, S 13790, 26.03.1971.

¹⁴⁴⁰ Erim, *12 Mart Anıları...*, s. 340.

¹⁴⁴¹ "Tağmaç Üniversite İçin Tedbir İstiyor", *Milliyet*, 07 Temmuz 1971.

¹⁴⁴² Kongar, *a.g.e.*, s. 538.

nilerek üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanınmıştır. Üniversitelerin yönetimi ve denetlenmesi konusunda ise, *kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir* ifadelerine yer verilmiştir. *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar* ifadelerine yer verilerek öğretim elemanlarının mesleki güvenceleri sağlanmıştır. Yine aynı maddede siyasi partilere üye olma yasasının, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarını hakkında uygulanmayacağı ifade edilmiştir. Akademik özgürlük konusunda ise *üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarını serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler* ifadelerine yer verilmiştir. Anayasal düzeyde benimsenen bu ana ilkelerle amaçlanan şeyin, siyasi iktidarların üniversiteye müdahalesini en asgari seviyeye çekmek olduğu anlaşılmaktadır. Fakat özerk kuruluşlar olarak üniversitelerin öngörülen kendi kendini denetlemeyi gerçekleştirememeleri neticesinde büyük prestij kaybetmelerine neden olmuştur. Bu bakımdan üniversite özerkliğinin yaşadığı ilk ciddi kriz Haziran 1968 yılında başlayan öğrenci hareketleriyle olmuştur¹⁴⁴³. Üniversite özerkliği, üniversiteye bağlı binalara, içinde suç işlenmiş olsa bile, üniversite yetkililerin çağrı ve izni olmadıkça kolluk kuvvetlerinin giremeyeceği şeklinde bir anlayış geliştirmişti¹⁴⁴⁴. Böylece 1968'deki öğrenci boykot ve işgallerine ve daha sonraki öğrenci olaylarına devletin müdahalesi kısıtlı olmuştur¹⁴⁴⁵. 1960'ların sonundan itibaren üniversitelerde meydana gelen öğrenci hareketlerinin radikalleşerek şiddet hareketlerine dönüşmesi, çeşitli radikal doktrinlerin üniversitelerde etkili olması, 12 Mart muhtırasının en önemli dayanaklarından birini teşkil etti ve üniversite özerkliği, 12 Mart rejimi için ilk ele alınması gereken konulardan biri oldu.

20 Eylül 1971 tarihinde 1488 nolu Kanun ile Anayasa'nın birçok maddesinde önemli değişiklikler yapıldı. 27 Mayıs darbesiyle getirilen geniş haklar 12 Mart darbesiyle yeniden sınırlandırılıyordu. Değiştirilen maddeler; özel hayatın korunması, düşünce ve inanç hak ve hürriyetleri, basın ve yayım, hakların korunması, özerk üniversite, radyo-televizyon gibi Anayasa'nın temel hak ve özgürlükleri ile ilgili birçok maddesi, *milli bütünlük, milli güvenlik ve kamu düzeni* ilkeleriyle sınırlandırılmaktaydı¹⁴⁴⁶. Anayasa'da yapılan değişiklikler arasında üniversite özerkliğini teminat altına alan 120. madde de önemli bir değişikliğe tabi tutuldu ve özerkliğin kapsamına bazı sınırlamalar getirildi. Yapılan yeni düzenlemeyle üniversite özerkliğinin *bilimsel ve*

¹⁴⁴³ Kudret Ayiter, "Anayasa'nın Özerk Kuruluşları" **AÜHFİD**, C 25, S 3, s. 30.

¹⁴⁴⁴ Metin Kıratlı, "Devletin Eğitim ve Kültür Ödevleri ve Faaliyetleri", **Amme İdaresi Dergisi**, C 6, S 1, Mart 1973, s. 16.

¹⁴⁴⁵ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, C 67, B: 115, 14.09.1971, ss. 454-474.

¹⁴⁴⁶ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", **Resmi Gazete**, S 13964, 22.09.1971.

idari niteliği kaldırıldı, salt özerklik deyimiyile yetinildi¹⁴⁴⁷. Bu değişiklikle, üniversitelerde meydana gelen şiddet ve terör hareketlerinden dolayı, suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olunamayacağı esası kabul edildi. Aynı düzenlemeyle *üniversitelerin kendileri tarafından seçilen organları eliyle ve ancak Devletin gözetimi ve denetimi altında yönetileceği* hükme bağlandı. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının serbestçe araştırma ve yayında bulunabilmelerine ait hüküm muhafaza edilmiş, ancak bunun suç işleme serbestliği anlamında yorumlanmayacağı tabîi sayılmıştır. Ayrıca 120. maddenin ilk şeklinde yer alan öğretim üyeleri ve yardımcılarının siyasi partilere üye olabilecekleri hükmü yeni düzenlemeyle maddeden çıkarılmıştır. Böylece öğretim üyelerinin serbestçe aktif siyasete katılmaları önlenmiştir. Söz konusu madde üzerindeki en tartışmalı ve önemli değişiklik ise üniversitelerde *öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncı giderilmemesi halinde* Bakanlar Kurulunun ilgili üniversitenin yönetimine el koyacağıydı¹⁴⁴⁸.

12 Mart'ın siyasal koşulları altında yapılan bu Anayasa düzenlemesinde, kuşkucu bir yaklaşım sergilenmiş ve üniversiteler üzerinde denetim kurma eğilimi baskın gelmiş görünmektedir. Bununla birlikte 120. maddede yapılan değişikliklerden sonra da özerklik ilkesinden vazgeçilmemiş ve bu ilkeyi *üniversiteler özerkliğe sahip tüzel kişilerdir* demek suretiyle açık hükme bağlanmıştır.

4.4.2. 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu

Anayasa'nın 120. maddesi değiştirildikten sonra buna uygun olarak bir üniversite kanun tasarısı hazırlıklarına da başlandı. Milli Eğitim Bakanının başkanlığında bir *Üniversite Reformu Çalışma Grubu* oluşturuldu ve kanun tasarısı hazırlama çalışmalarına 16 Eylül 1971'den itibaren başlandı¹⁴⁴⁹. Üniversite Reform Tasarısı ile ilgili açıklama yapan Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel, reform tasarısının üniversitenin özerkliğini kaldıracak bir nitelik taşımadığını, buna rağmen bazı çevrelerin tepkisiyle karşılaştığını, bu çevrelerin *yıllardır sınırsız bir özerklik kavramına alışmış* kimseler olduğunu öne sürdü. Bakan Orel, Üniversite Reform Tasarısının, özetle, şu ilkeleri getireceğini söyledi: Yükseköğretimin bütünlüğü, yükseköğretimi planlayacak bir mekanizmanın kuruluşu, yükseköğrenimin paralı olması, öğretim üyelerinin rotasyonu, tamgün çalışma, asistanlığın kaldırılması, kredi sisteminin uygulanması ve yatay geçişlere imkân verilmesi, kürsü sistemi yerine bölümün

¹⁴⁴⁷ Anayasa Mahkemesi, 1972/21 sayılı ve 04.05.1972 günlü kararında, Anayasa'nın yeni metnindeki bu salt "özerklik" sözcüğünün hem idari hem de bilimsel özerkliği içermekte devam ettiğini belirtmiştir.

¹⁴⁴⁸ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği", **Resmi Gazete**, S 13964, 22.09.1971.

¹⁴⁴⁹ "Üniversite Reformu Grubu Çalışmalarına Başladı", **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1971.

getirilmesi, öğrencilerin bir ölçüde yönetime katılması¹⁴⁵⁰.

Diğer yandan özerk yapısından dolayı üniversite ile ilgili kanunun üniversiteler tarafından hazırlanması gerektiği görüşleri de öne sürülmekteydi¹⁴⁵¹. Bu görüşün savunucuları, *bir kuruluşun özerk olarak nitelendirilebilmesi için, en az, kanunla belli sınırlar içinde kalmak şartıyla, kendi hareketlerine hâkim olacak kuralları da yine kendisinin düzenlemesine yetkili olması gerekir*¹⁴⁵² şeklindeki Anayasa Mahkemesi görüşüne dayanmaktaydılar. Fakat 12 Mart'ın siyasal koşulları altında üniversiteler, tasarının hazırlanması sürecine çok az katkı sunabildiler. Ankara, İstanbul, İstanbul Teknik, Ege ve Hacettepe üniversiteleri müşterek olarak Ekim 1971'de *Üniversiteler Ortak Kanun Tasarısı*'nı hazırladılar. Tasarıda, üniversiteler *Fakülte, Bölüm, Kürsü, Yüksek Okul, Okul, Enstitü ve benzeri kuruluşlarla hizmet birimlerinden oluşan bilimsel, idari ve mali özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek bilim, araştırma, öğretim ve yayım birlikleridir* şeklinde tanımlanmış, idari ve bilimsel özerkliğe ek olarak mali özerklik de öngörülmüştü¹⁴⁵³. Beş üniversite yayımladıkları bildiriye, yapılacak reformun üniversite özerkliğini zedelemeyen gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğunu, *Üniversiteler Ortak Kanun Tasarısının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade ederek hükümete çağrıda bulundular*¹⁴⁵⁴. Bakanlık, üniversitelerin hazırladığı metne pek sıcak bakmamakla birlikte bu metni, nihai tasarımı hazırlarken göz önünde bulundurmayı da ihmal etmedi¹⁴⁵⁵. Ancak yükseköğretim alanında yıllardan beri köklü reformların yapılması için gerek üniversitenin içinden, gerekse dışından gelen isteklere karşılık, Milli Eğitim Bakanlığının üniversitelerle sıkı bir işbirliğine girmeksizin tasarımı hazırladığı anlaşılmaktadır. Üniversite reform tasarısıyla ilgili bir kısım basın organlarıyla çeşitli üniversitelerin senatolarından kuşku ve eleştiri dolu yükselen seslerden bu durum anlaşılmaktadır. Reform tasarısına karşı ileri sürülen bu eleştirilerin ortak noktası, yeni tasarının ciddi bir buhran geçiren Türk demokrasisi açısından ümit verici unsurlar getireceği yerde bilimsel ve idari özerkliği zedelediği, üniversitede *güdümlü bilimi* yerleştirme çabasına hizmet ettiği¹⁴⁵⁶, eskimiş eğitim sistemleri yerine yeni bir yöntem önermediği¹⁴⁵⁷, Türk kamu hayatına yeni bir fikir dinamizmi

¹⁴⁵⁰ **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1971, s. 7.

¹⁴⁵¹ Bülent Nuri Esen, "Üniversiteler Kanun Tasarısı Üzerine", **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1971, s. 2.

¹⁴⁵² **Resmî Gazete**, S 13243, 02.07.1969.

¹⁴⁵³ "Üniversiteler Ortak Kanun Tasarısı", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1971.

¹⁴⁵⁴ "Üniversiteler Hükümeti Uyardı", **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1971.

¹⁴⁵⁵ Bülent Nuri Esen, "Üniversiteler Kanunu Tasarısı Üzerine", **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1971.

¹⁴⁵⁶ Münici Kapani, "Üniversitede Güdümlü Bilime Doğru", **Milliyet**, 6 Şubat 1973, s. 2.

¹⁴⁵⁷ Güngör Yavuzcan, "Üniversite Reform Tasarısı ve Gerçekler", **Milliyet**, 30 Ocak 1973, s. 2.

yerleştireceği yerde çok yüksek sayıdaki cezai hükümlerle daha çok bilimsel görüşlerin yozlaşmasına yol açtığı şeklindeydi¹⁴⁵⁸.

Üniversite reform tasarısı hazırlanma sürecine üniversitelerin tam olarak dâhil olamaması veya bu konuda suskun olmasının nedenleri belki de 12 Mart rejiminin olağanüstü ve baskıcı koşullarından kaynaklanıyor olabilir. Ancak konuyla ilgili çevrelerin kurum ve kuruluşların istek ve talepleri alınarak geniş bir mutabakat sağlanmadığı için yeni Üniversiteler Kanunu yükseköğretimin sorunlarına kalıcı çözümler getirmek yerine ancak parçacı çözümler getirebildi.

7 Temmuz 1973 tarihli 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu¹⁴⁵⁹; 31 Mayıs 1933 tarihli 2252 sayılı Kanunu ve bunun ardından 1946'da çıkarılan ve 27 Mayıs Dönemi'nde 115 sayılı Kanun ile değiştirilen 4936 sayılı Kanun ile oluşturulan Türk üniversite rejimini yeniden düzenlemeyi amaçlıyordu. 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun gerekçesinde, 1961 Anayasası ile planlı döneme girildiği, ancak aradan geçen süre içerisinde yükseköğretim alanında, özellikle üniversitelerin plan dönemlerini gerektiği gibi değerlendiremediği ifade edilmekteydi. Yine aynı gerekçede, kalkınmanın zorunlu kıldığı iktisadi, sosyal ve kültürel reformların, Atatürk ilkeleri doğrultusunda tüm olarak gerçekleştirilemeyeşinin üniversitelerde dar boğazların ve bunalımların artmasına, yıkıcı bir istismar ortamının doğmasına, üniversitelerin zarar görmesine neden olduğu belirtilmekteydi¹⁴⁶⁰.

1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversitelerin kuruluş, gelişme ve işleyişlerine yeni bir düzenleme getirilmekteydi. Bu Kanun ile getirilen önemli düzenlemeleri, ayrıntılara girmeden şöyle özetlemek mümkündür: Kanun, üniversitelerin görevlerini ayrıntıları ile belirlemiştir. Asistanların temsilcileri aracılığıyla fakültelerin yönetimine katılmaları ve katkıda bulunmaları esası getirilmiştir. Öğrencilerin de temsilcileri vasıtasıyla fakülte kurullarına katılmaları öngörülmüştür. Mevcut ve yeni kurulacak üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirler getirilmiştir. Bir öğrencinin üniversitedeki azami öğrenim süresi saptanmıştır. Asistanlığa girişte doktora şartı getirilmiştir. Öğrencilere ucuz ders kitabı sağlamak amacı ile ders kitaplarının basım işi fakültelere ve yüksekokullara verilmiştir. Öğretim üyeleri için kesin bir emeklilik yaşı getirilmiştir. Tam gün çalışma esasını çeşitli yönleri ile düzenlenmiştir. Öğretim için öğrencilerden ücret ve harç alınacağı hükmü getirilmiştir¹⁴⁶¹.

1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nun dikkat çeken yönü ise 12 Mart

¹⁴⁵⁸ Nermin Abadan Unat, "Üniversite ve Kamuoyu", **Cumhuriyet**, 1 Mart 1973, s.2.

¹⁴⁵⁹ **Resmi Gazete**, S 14587, 7.07.1973.

¹⁴⁶⁰ **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim...**, s. 126-127.

¹⁴⁶¹ "Üniversiteler Kanunu", **Resmi Gazete**, S 14587, 7 Temmuz 1973.

öncesi üniversitelerdeki terör ve şiddet hareketlerinin verdiği psikolojiyi belirgin bir şekilde yansıtmıştır. Bu yaklaşımı yansıtan maddelerden bazıları şunlardır: Üniversite özerkliğinin suç ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaması düşüncesi ile kolluk kuvvetlerine *herhangi bir davet ve izne bağlı olmaksızın, üniversite binalarına ve eklerine her zaman girebilmesi* yetkisi verilmiştir. Yine söz konusu Kanun'da, *öğrenim ve öğretim hürriyetlerinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncaya önlenememesi* durumunda bakanlar kurulunun ilgili üniversitenin idaresine belli bir süre ile el koyabileceği öngörülmüştür. Üniversitelerde etkili olmaya başlamış Marksist-Leninist görüşlerin önüne geçilmesi için üniversitedeki öğretimin hedefleri arasında *milli tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar* olarak saptanan ideolojik bir işleve de yer verilmişti. Ayrıca üniversitelerin denetim altına alınması, planlama ve koordinasyonun sağlanması amacı ile Milli Eğitim Bakanının başkanlığında Yüksek Öğretim Kurulu kurulması öngörülmüştür. Yine söz konusu Kanun ile üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlamak üzere Başbakanlığa bağlı olarak da Üniversite Denetleme Kurulu oluşturulmuştur. İleride değinileceği üzere, özellikle güvenlik ve denetleme sorunlarını öncelleyen maddelerin çoğu 1975'te Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. İptal edilen maddeler kanuni boşluklara yol açmış ve bu boşluklar yeni yasal düzenlemelerle de doldurulmayınca da yeni sorunlar ortaya çıkmıştır¹⁴⁶².

4.4.3. 12 Mart'tan 12 Eylül'e Yükseköğretim

12 Mart Dönemi'nde askerî bir rejimin oluşturduğu koşullar altında girişilen üniversite reformu, yükseköğretim sistemini daha karmaşık sorunlar içerisine sokmuştur. Parça parça yapılan düzenlemelerle yeniden şekillenen yükseköğretim sisteminin 12 Eylül darbesine evirilen sürecinde, bu durum açıkça görülmektedir.

12 Mart Dönemi'nde çıkartılan 1750 sayılı Kanun ile yükseköğretimin bütünlüğü, kurumların planlama ve koordinasyonunun sağlanması, öğretim ve öğrenim özgürlüklerinin güvenlik altında bulundurulması, devletin gözetim ve denetiminin sağlanması, yükseköğretimin toplum ihtiyaçlarına yönelmesi, yükseköğretimde imkân ve fırsat eşitliği, kaynakların etkin ve rasyonel bir şekilde kullanılması gibi günün ve kurumların ihtiyaçlarına cevap veren ilkeler saptanmaya çalışılmış ve söz konusu ilkelerin gerçekleştirilmesi için öğretim kurumlarının üstünde ve içinde organlar kurulması öngörülmüştür. Fakat söz konusu Kanun'un bazı maddelerinin, özellikle disiplin ve denetlemeyle ilgili olanların, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle 1750 sayılı Kanun, parçacı çözümler getirir hale dönüşmüştür.

¹⁴⁶² bk. **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, C 1, S 13, 1975, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991.

Ankara Üniversitesi 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun kimi maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurdu. Açılan iptal davası üzerine Anayasa Mahkemesi Şubat 1975'te 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerini iptal etti. İptal edilen maddeler arasında bir üst kuruluş olarak planlama ve koordinasyon sağlaması amacıyla kurulması öngörülen YÖK'le ilgiliydi. Ankara Üniversitesi, 1750 sayılı yasanın 4. maddesiyle düzenlenen Yüksek Öğretim Kurulunun, üniversite dışı bir kuruluş olması nedeniyle, üniversitelere yön vermekle görevli tutulamayacağını, böyle bir düzenlemenin idari ve bilimsel özerklikle bağdaşamayacağını ileri sürerek Anayasa'nın 120. maddesine ters düşen hükmünün iptalini istedi. Yüksek Mahkeme ise Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesi ile YÖK'ün kuruluş, işleyiş, görev ve yetkileriyle ilgili maddeleri iptal etti¹⁴⁶³. Böylece YÖK, 1981'de 2547 Yüksek Öğretim Kanunu ile yeniden canlandırılıncaya kadar kurulamadı. Anayasa Mahkemesi yine aynı kararında, yasadaki asistanlığa girişte doktora şartı getiren hükmü de iptal etti. Yüksek Mahkeme yine aynı kararında, üniversitenin görevleri arasında sayılan öğrencilerin *örf ve adetlerine bağlı* (md. 3/b) yetiştirilmelerini öngören hükmü de iptal etti. Gerekçe ise bu sözcüklerin Atatürk ilkelerine, çağdaşlaşmaya ve Anayasa'nın eğitimle ilgili temel ilkelere aykırı olduğu yönündeydi:

Atatürk devrimleri, yurdumuzun sosyal, endüstriyel ve kültürel yönlerden gereksindiği dinamizmin bir sonucu olmuştur ve bu dinamizm Türk toplumunda etkinliğini her zaman koruyacaktır. Şu halde Cumhuriyetin geleceğini güvence altına alacak olan genç kuşakları, yüzyıllar öncesi toplum düzeninin gereksindirdiği ve yarattığı örf ve adetlere bağlı tutmak, onları modern Türkiye'nin üniversitelerinde örf ve adet yönteminde ve doğrultusunda yetiştirmek, Atatürk devrimleri ve bu devrimlerin temelini oluşturan ilkelerle bağdaştırılamaz¹⁴⁶⁴.

1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerinin iptal edilmesi üzerine kanuni boşluklar oluşmuş ve meydana gelen bu boşlukları dolduracak düzenlemeler de gerçekleştirilememiştir. Bu durumda 12 Mart rejiminin düzenlemeleri, yükseköğretim sisteminin sorunlarını çözmekten çok mevcut durumu daha kaotik bir noktaya taşımıştır.

1973'te 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu yayımlandıktan hemen sonra, 2 yıl içinde Ankara ve İstanbul gibi büyük merkezlerin dışında 9 yeni üniversitenin kurulması dikkat çekicidir¹⁴⁶⁵. 1973-75 yılları arasında iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde 9 yeni üniversite açılarak toplam üniversite sayısı 18'e

¹⁴⁶³ **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, C 1, S 13, 1975, s. 58 ve 160-164.

¹⁴⁶⁴ **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, C 1, S 13, 1975, s. 117-118 ve 160.

¹⁴⁶⁵ Diyarbakır, Çukurova, Anadolu üniversiteleri 30.11. 1973'te; Cumhuriyet Üniversitesi 1974'te; İnönü, Fırat, On Dokuz Mayıs, Bursa ve Selçuk Üniversiteleri ise 1975'te kurulmuştur.

yükselecektir. 1971'de 9 üniversitenin 3'ü İstanbul, 3'ü Ankara ve birer tane de İzmir, Trabzon ve Erzurum'da olmak üzere 9 üniversite vardır¹⁴⁶⁶. 1971'de yapılan bir çalışmaya göre, mevcut 8 üniversitede (Boğaziçi Üniversitesi daha kurulmamıştı) okumakta olan 70 bine yakın öğrencinin %38'i Ankara'da, %55'i İstanbul'da bulunmaktaydı¹⁴⁶⁷. Üniversitelerin belirli büyük merkezlerde toplanmaları doğal olarak aşırı öğrenci yığılmalarını da beraberinde getirmekteydi. Bilindiği üzere 1968'de dünyanın birçok ülkesinde baş gösteren öğrenci hareketleri Türkiye'de de ortaya çıkmış, özellikle Ankara ve İstanbul'daki üniversiteler bu öğrenci hareketlerine konu olmuşlardı. Türkiye'nin kendi koşulları içerisinde şekillenen bu öğrenci hareketleri çeşitli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğurmuş ve nihayetinde 12 Mart muhtırasının önemli sebeplerinden biri olmuştur. 12 Mart sonrası üniversite sayısındaki hızlı artış yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak isteğiyle birlikte, son yıllardaki öğrenci hareketleri değerlendirilerek Ankara ve İstanbul gibi büyük merkezlerde öğrenci yığılmasının da önüne geçmek istenildiğine de işaret etmektedir. Başbakan Erim *bilim ocaklarını üç büyük kentin tekelinden kurtararak Türkiye'nin her köşesine yayılması gerektiğine* işaret ederken büyük kentlerdeki öğrenci yığılmalarına da dikkat çekmiştir¹⁴⁶⁸.

Üniversitelerin bilimsel niteliklerini koruyarak çoğalmaları yükseköğretimin geleceği için son derece önemliydi. Fakat 12 Mart sonrası hızla çoğalan üniversitelerin gelişmesinin önündeki en önemli engel, yeterli sayıda öğretim üyesi bulunmamasıydı. Gerekli sayıda öğretim elemanı yetiştirmeden, bütçeden yeterli kaynak sağlamadan yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak için plansız bir şekilde yeni üniversiteler açılmıştı¹⁴⁶⁹. 12 Mart rejiminin mevzuatta yaptığı düzenlemeler, büyük merkezlerde yığılan öğretim üyelerini yeni açılan üniversitelere göndermeyi öngörmüştü. Anayasa'nın 120. maddesine *üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması*'nin kanunla düzenleneceği hükmü eklenmişti. Ardından 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nda buna uygun çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Üniversiteler Arası Kurulun görevleri sayılırken (md. 9) *üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak tedbirleri almak* denilmekte ve yasanın bir bölümü (md. 43-48) *yeni üniversiteler, fakülteler ve bunlara yardım* başlığını taşımaktadır. Yasada açık ve ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesine rağmen uygulamada pek başarılı olunamamıştır. Öğretim üyesi darlığı çeken yeni üniversitelerin misafir öğretim üyelerine da-

¹⁴⁶⁶ İstanbul (1933), İstanbul Teknik (1944), Ankara Ü. (1946), Karadeniz Teknik (1955), Ege (1955), Ortadoğu Teknik (1956), Atatürk Ü. (1957) Boğaziçi Ü. (1971).

¹⁴⁶⁷ Ruşen Keleş, "Büyükkent Dışı Üniversiteler", **Amme İdaresi Dergisi**, C 4, S 1, (Mart 1971), s. 12-13.

¹⁴⁶⁸ İsmail Cem, **12 Mart**, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s. 182.

¹⁴⁶⁹ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, 1977, s. 26-28.

yanarak fakülte açmaları çok pahalıya mal olmuştur¹⁴⁷⁰. Öte yandan 12 Mart sonrası süreçte, gerek Üniversitelerarası Kurul gerekse üniversite senatolarındaki anlayış, Üniversitelerarası Kurulun yeni açılan üniversitelere öğretim üyesi yardımı konusundaki kararlarının özerk üniversiteleri bağlamayacağı yönünde olmuştur. Bu nedenle açılan yeni üniversitelere öğretim üyesi yardımında bulunup bulunmama konusunda üniversitelerin serbestçe karar verebilecekleri sonucuna varılması¹⁴⁷¹, büyük kentlerin öğretim üyelerinin yeni açılacak kuruluşlarda çalışmak istememeleri, yeni açılan üniversitelerin gelişmesini önemli derecede engellemiştir¹⁴⁷².

12 Eylül rejiminin üniversitelerin idari özerkliğine tepki göstermesinin önemli nedenlerinden biri gelişmiş üniversitelerin bu tavrıydı. 12 Eylül'e geldiğinde yeni kurulan üniversitelerin, fakültelerin çoğunda kadrolu öğretim üyesi çok azdı ve bunlar eğitimi daha çok misafir öğretim üyeleri aracılığı ile yürütmeye çalışmaktaydılar¹⁴⁷³. Devlet Başkanı Evren, Diyarbakır Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesinin açılış töreninde yaptığı konuşmada, İstanbul ve Ankara dışında Anadolu'da bulunan üniversitelerde, öğretim üyesi sayısının çok az olmasından dolayı öğretim yapılamadığından bahsederek bu durumu üniversitenin özerklik ilkesinin istismarı olarak değerlendirmiştir. Evren, üniversite çevrelerinin en çok tepki gösterdiği konuşmasında:

*Malatya ve Elazığ'da rektör ve dekanlardan gerekli izahatı aldım. Maa-
leşef üniversite açılmış, fakat öğretim üyesi yok, 'Tedrisata başlayamıyoruz'
diyorlar. Sebep çok açık. Geçen sene gelen öğretim görevlileri verilen normal
harcırahın iki mislini aldıkları için gelmişler. Bu sene kanun buna müsaade
etmediğinden devlet memurlarına verilen harcırah kadar alacakları için gel-
memişler. Şimdi Urfa'dan geliyorum. Bu konuya değindim ve dedim ki, 'O
hale gelmişiz ki, şu bayrağı kaldıralım, bir ucundan tutar mısınız?' dendiği
zaman 'Kaç para verirsin' diye soruyorlar. Bu hale gelmemeliydik. Vatana
millete hizmet her zaman parayla ölçülmez....eğer üniversite özerkliği bu ise,
yani istediği zaman öğretim üyesini buraya gönderir, istediği zaman gönder-
mezse, biz bu özerkliğin karşısındayız. Bu özerklik değildir. Bu devletin kar-
şısına dikilmek demektir'¹⁴⁷⁴.*

12 Mart sonrası süreçte Türkiye'deki yükseköğretimin öne çıkan en temel sorunu bütünlükten uzak olması ve tüm sisteme yasal bir kargaşanın hâkim olmasıydı. 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile planlama ve koordinasyonu sağlayacak YÖK gibi üst kuruluşlar öngörülmüştü. Fakat özerkliğin

¹⁴⁷⁰ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, 1977, s. 26.

¹⁴⁷¹ Tan, a.g.m., s. 95.

¹⁴⁷² Cem, **12 Mart...**, C 1, s. 182.

¹⁴⁷³ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, DPT Yayını, Ankara 1979, s. 451.

¹⁴⁷⁴ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 432.

sağladığı olanaklar içerisinde yükseköğretimdeki yapısal dağınıklığı giderecek, planlama ve koordinasyon sağlayacak öğretim kurumlarının üstünde ve içinde organların kurulmasının gerçekleştirilememesi; 12 Mart sonrasında üniversite ve diğer yükseköğretim kurumlarının sayısının önemli oranda artırılması yükseköğretim sistemini giderek bütünlükten uzaklaştırmıştır. Her ne kadar planlama ve koordinasyon işlevi MEB ve DPT tarafından yerine getirilmeye çalışıldıysa da kopuk ve yetersiz kalmıştır¹⁴⁷⁵. Yükseköğretimdeki yapısal dağınıklığın en önemli nedeni aynı nitelikte diploma veren farklı yasal statüleri olan çok sayıda yükseköğretim kurumunun varlığıydı. 12 Mart Dönemi'nde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre, yükseköğretim kurumları üniversiteler, akademiler ve yüksekokullardı (m.3). Üniversiteler¹⁴⁷⁶ 1750 sayılı Kanun'a bağlıydı. Sadece ODTÜ özel bir kanuna (7307 sayılı Kanun) göre yönetilmekteydi. Fakat üniversiteler dışında kalan ve farklı kanunlarla kurulmuş olan akademiler ve yüksekokullar da yükseköğretimde önemli bir yer tutmaktaydı. 1959'da açılan, bilimsel özerkliğe ve tüzel kişiliğe sahip İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri¹⁴⁷⁷ 7334 sayılı Kanun'a bağlı olarak kurulup yönetilmekteydiler. Özerk yükseköğretim kurumlarının ve kapasitesinin artırılması için 1969'da açılan Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri¹⁴⁷⁸ 1184 sayılı Kanun'a bağlıydı. Bunlar yönetim açısından MEB ile ilişkiliydi. 1969'da daha önce yüksekokul statüsünde olan Güzel Sanatlar Yüksekokulu 1172 sayılı Kanun ile Devlet Güzel Sanatlar Akademisine¹⁴⁷⁹ dönüştürülmüştü¹⁴⁸⁰. Gençlik ve Spor Akademileri¹⁴⁸¹ ise bir yönetmeliğe bağlı olarak kurulup yönetilmekteydiler¹⁴⁸². Yüksekokul ve enstitüler ise farklı yasalara bağlı olarak dağınıklığın en fazla olduğu kurumlardı. Bu kurumlar 1472 sayılı Kanun ile üniversitelere ve akademilere bağlanmış olan eski yüksekokullardan, 7307 sayılı Kanun'a bağlı ODTÜ ile Milli Eğitim Bakanlığına¹⁴⁸³ ve diğer bakanlıklara¹⁴⁸⁴ bağlı yüksekokullar-

¹⁴⁷⁵ Tan, a.g.m., s. 104.

¹⁴⁷⁶ Ankara, İstanbul, İstanbul Teknik, Hacettepe, Ege, Karadeniz Teknik, Atatürk, Cumhuriyet, Dicle, 19 Mayıs, Fırat, Çukurova, Uludağ, İnönü, Selçuk, Anadolu, Erciyes ve Boğaziçi Üniversiteleri.

¹⁴⁷⁷ Ankara, İstanbul, Eskişehir, Adana, Bursa ve Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri.

¹⁴⁷⁸ İstanbul, Eskişehir, Elazığ, Konya, Ankara ve Sakarya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri.

¹⁴⁷⁹ İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi.

¹⁴⁸⁰ "Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu", **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 3-22.

¹⁴⁸¹ Ankara 19 Mayıs, İstanbul Anadolu Hisarı ve Manisa Gençlik ve Spor Akademileri.

¹⁴⁸² Tan, a.g.m., s. 86.

¹⁴⁸³ Endüstriyel Sanatlar, Erkek Sanat, Yüksek Teknik, Kız Teknik, Ticaret ve Turizm, Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Öğretmen Okulları; Yüksek İslam ve Eğitim Enstitüleri.

¹⁴⁸⁴ Yüksek Denizcilik Okulu Ulaştırma Bakanlığına; Polis Enstitüsü İçişleri Bakanlığına;

dan oluşmaktaydı¹⁴⁸⁵. Bu yasal kargaşa, sadece farklı isimlerle kurumların doğmasına değil, aynı zamanda kalite bakımından farklı seviyelerde eğitim yapan yükseköğretim kurumlarının oluşmasına da neden olmuştur¹⁴⁸⁶. Bu yasal kargaşa aynı zamanda üniversitelerin, akademilerin ve yüksekokulların işleyişlerinde boşluklar ve tutarsızlıklar yaratmaktaydı. Değişik yasalarla kurulmuş yükseköğretim kurumları arasında yetki çatışmasından doğan belirgin bir sürtüşme de söz konusuydu. Bunun nedeni, yükseköğretimin hangi alanlarda üniversite statüsünde sahip kurumlarca, hangilerinde akademi veya yüksekokul statüsüne sahip kurumlarca yapılacağıının belirsiz olmasıydı¹⁴⁸⁷. Hukuksal sorunlardan dolayı en belirgin sürtüşme üniversiteler ile akademiler arasındaydı. İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri bölümlerini fakülte haline getirip üniversiteye dönüşmeye çalışıyorlardı. Bunun üzerine üniversiteler akademilerin üniversite olamayacağını ileri sürerek Anayasa Mahkemesinde çeşitli zamanlarda davalar açmaktaydı. Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlar ise bu yasal kargaşalığı arttırmaktaydı. Anayasa Mahkemesi: *Bu kuruluşlar devletin kilit noktalarına eleman yetiştirdiklerine, bu elemanlar üniversiteden çıkanların yaptıklarını yaptıklarına göre, bunları yetiştiren akademiler de Anayasa'nın 120. maddesinde belirtilen üniversite niteliğinde kuruluşlarıdır* şeklinde kararlar almaktaydı. Akademiler, Anayasa Mahkemesince verilen bu kararlara dayanarak üniversite bazında örgütlenmeye, eleman almaya giriştiklerinde üniversiteler bu duruma itiraz edip konuyu tekrar yüksek yargı organlarına taşımaktaydılar.¹⁴⁸⁸ Zaman zaman yüksek yargıya intikal eden hukuksal sorunlarda yüksek yargının çelişik kararlar almasından dolayı durum daha da karmaşık hale gelmekteydi¹⁴⁸⁹.

Yükseköğretimdeki yasal kargaşa DPT tarafından yapılan araştırmalara da konu olmuştur. DPT'nin bir araştırmasında, *yükseköğretim kurumları homojen bir fonksiyonel tanımlamaya dayanmayan ve dolayısı ile belirli standartizasyonu olmayan ayrı ayrı birimler halinde bulunmaktadır* ifadelerine yer verilmekteydi. Yükseköğretim kurumlarındaki bu sağlıksız gelişmeye 1977'de DPT tarafından hazırlanan bir başka raporda ise yükseköğretimde, belirli işlevleri ve belirli amaçları olan farklı kurumlar arasında akılcı bir bütünlük, birlik ve eşdeğerlik sağlanamadığı, yükseköğretimdeki öğrenim basamakları amaç ve işlevlerine göre belirginleşmiş standartlar ve birbiri

Sağlık İdaresi Yüksek Okulu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlıdır.

¹⁴⁸⁵ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)" **Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)**, Ed. Tarık Çelik, İlhan Tekeli, TÜBA Yay., Ankara 2009, s. 60-61.

¹⁴⁸⁶ **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim...**, s. 189.

¹⁴⁸⁷ Tan, a.g.m., s. 90.

¹⁴⁸⁸ **Anayasa Mahkemesi Kararı**, Esas Sayısı 1977/131, Karar Sayısı 1978/42, Karar Günü 15.6.1976

¹⁴⁸⁹ "Üniversiteler Yasa Tasarısı", **Cumhuriyet**, 12 Mart 1979, s. 5.

üzerine gelen bir sıralamadan yoksun bulunduğu, eğitim kurumlarının öğretim standartları arasında ülke çapında ve uluslararası düzeyde kabul edilebilir ölçüleri aşan farklar bulunduğu; yükseköğretimin eğitim sorunları, standartları, programları üzerinde araştırma yaparak düzenleyici ve koordine edici önerilerde bulunan etkin ve yetkili bir merciinin olmadığı ifade edilmekteydi¹⁴⁹⁰. Benzer ifadelere 1981'de yükseköğretim kanunu tasarısının hazırlanması sırasında İhtisas Komisyonu Raporunda da yer verilmekteydi. Raporunda özellikle 1974'ten itibaren başlayarak kurulan yükseköğretim kurumları arasında amaç ve görevlerine yönelik uygun program ve standartların bulunmaması nedeniyle, yükseköğretimin giderek daha karmaşık bir hale geldiği ifade edilmekteydi¹⁴⁹¹.

12 Mart sonrası yükseköğretim kurumlarındaki sayısal artış, öğrenci sayısındaki artışa ayak uyduramadığından mevcut durumu daha da sorunlu hale getirmiştir¹⁴⁹². Hızlı nüfus artışı ve ortaöğretimin iyi planlanamaması nedeniyle lise bitirmiş gençlerin sayısının her yıl katlanarak çoğalması yükseköğretime olan talebi arttıran bir durumdur. Bu nedenle yükseköğretimin bütün basamakları o basamağın taşıyamayacağı kadar ağır bir eğitim talebi baskısı altındaydı. Örneğin DPT verilerine göre, 1974-1979 yılları arası yükseköğretime talep ve sağlanan eğitim olanağı şöyledir¹⁴⁹³:

Tablo: 1

Yıllar	ÜSYM Sınavına Başvuran	Yükseköğretime Yeni Kayıt	%
1974-75	229.994	59.247	25,7
1975-76	281.273	57.197	20,3
1976-77	316.341	58.292	18,4
1977-78	357.511	36.541 ¹⁴⁹⁴ 122.940 ¹⁴⁹⁵	10,2 34,4
1978-79	373.864	37.000 ¹⁴⁹⁶	9,9

¹⁴⁹⁰ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu...**, 1977, s. 8-9.

¹⁴⁹¹ "Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu", **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, 77. Birleşim, 26 Ekim 1981, s. 3-22.

¹⁴⁹² Metin Şengonca, "Yüksek Öğretimdeki Enflasyon", **Milliyet**, 5 Ekim 1978, s. 2; **DPT, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu...**, 1977, s. 26-28.

¹⁴⁹³ **a.g.y.**, s. 4.

¹⁴⁹⁴ Eğitim Enstitüleri hariç.

¹⁴⁹⁵ Eğitim Enstitülerindeki öğrenci sayısı.

¹⁴⁹⁶ Tahmini, Eğitim Enstitülerindeki öğrenci sayısı hariç.

12 Mart ile 12 Eylül arası dönemde yükseköğretimde dikkat çeken diğer bir durum yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayılarıdır. Yükseköğretime olan talep baskısını azaltmak için siyasetçilerin kararları ile özellikle öğretmen yetiştiren yüksekokullarda öğrenci sayıları aşırı derece artırılmıştı. Yükseköğretimde 1968-78 yılları arasında toplam öğrenci sayısındaki gelişme bu durumu göstermektedir¹⁴⁹⁷:

Tablo: 2

Kurumlar	1968-1969	1972-1973	1973-1974	1977-1978
Üniversiteler	70.405	75.118	78.377	114.641
Yüksekokul ve kademiler	66.634	98.413	107.622	232.598
Toplam	137.039	173.531	185.999	347.239

1968-1977 yılları arasında üniversitelerde öğrenci sayısı %62,8 artarken aynı dönemde yüksekokullardaki öğrenci sayısı %249,1 artış göstermiştir. Yüksekokullarda görülen artışın önemli bir bölümü 1976-77 ve 1977-78 yıllarında özellikle eğitim enstitülerince sağlanmıştır. 1977-78 öğretim yılında yükseköğretime yapılan ilk kayıtların %59,9'u 2 ve 3 yıllık eğitim enstitülerince gerçekleştirilmiştir¹⁴⁹⁸. Bu kurumlar MEB'e bağlı oldukları için talep baskısından dolayı siyasetçilerin kararları ile öğrenci sayıları aşırı bir şekilde arttırılmıştı. Bu kurumlar sadece kapasitelerinin çok üstünde öğrenci barındırmak bakımından değil, aynı zamanda yükseköğretim sistemi içerisinde öğrenci grupları arasında siyasal çatışmaların en yüksek olduğu kuruluşlar olduğu için de en sorunlu yükseköğretim kurumları halindeydiler¹⁴⁹⁹. Diğer taraftan eğitim enstitüleri gibi akademilerde de öğrenim gören öğrenci sayısı birçok yerde üniversitelerden fazlaydı ve bu kurumlara yeterli yatırım yapılmadığından birçok akademi derme çatma yerlerde eğitim yapmaya çalışmaktaydı. Bu da akademilerde eğitim kalitesini büyük ölçüde düşürmekteydi¹⁵⁰⁰.

Yükseköğretimin içerisinde bulunduğu bu krizin çözülmesine yönelik olarak 1979'da Üçüncü Ecevit Hükümeti tarafından bir üniversiteler yasa tasarısı hazırlandı. Hükümetin bu tasarısının en önemli gerekçesi, yasal kargaşalık ve Anayasa Mahkemesinin 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerini iptal etmesinden dolayı oluşan kanuni boşluklardı. Söz konusu tasarının ilkelerine göre, tam gün, yükseköğretimin bütünlleştirilmesi, doktora

¹⁴⁹⁷ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983...**, 1979, s. 452.

¹⁴⁹⁸ DPT, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983...**, 1979, s. 451.

¹⁴⁹⁹ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 61.

¹⁵⁰⁰ "Üniversiteler Yasa Tasarısı", **Cumhuriyet**, 12 Mart 1979, s. 5.

yapmış asistanların öğretim üyesi olmaları, asistan ve öğrenci temsilcilerinin üniversite organlarında temsil edilmeleri ve rotasyon sistemi benimsenmiştir. Üniversitelerde çalışan her kademedeki öğretim üyesinin rotasyon yolu ile yeni kurulmuş üniversitelerde en az bir yıl süre ile çalışması öngörülüyordu. Böylece yeni üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacının giderilmesi hedeflenmekteydi. Eğer yeni üniversitelere öğretim üyesi sağlanamazsa bu rotasyon sürdürülecekti. Üniversitelerarası Kurul üniversiteler arasında eşgüdüm sağlayacaktı¹⁵⁰¹. Yine söz konusu tasarıda, üniversite, fakülte, bölüm, yüksekokul, enstitü ve benzeri kuruluşlara hizmet birimlerinden oluşan, özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek düzeyde bir araştırma, bilim ve öğretim kurumu olarak tanımlanmaktaydı¹⁵⁰². Üçüncü Ecevit Hükümetinin 12 Kasım 1979'da çekilmesiyle söz konusu tasarı hazırlık aşamasında kaldı¹⁵⁰³. Bundan sonra kurulan 6. Süleyman Demirel Hükümeti de bu konuda bir başarı gösteremedi. 12 Eylül'de askerler yönetime el koyduklarında yükseköğretimdeki köklü ve derin sorunlar devam etmekteydi.

Şüphesiz Türkiye'de yükseköğretim sisteminin 12 Eylül 1980'deki duruma gelmesinde 27 Mayıs sonrası gelişmeler de oldukça etkili olmuştu. 27 Mayıs askerî darbesini gerçekleştirenler için üniversite ne kadar yüceltilen bir kurumsa, 12 Eylül askerî darbesini yapanlar için de o kadar kötülüklerin kaynağı olan, dersi verilip kontrol altına alınması gereken bir kurum haline gelmişti. Yirmi yıl içerisinde üniversitenin büyük saygınlık kaybı ve aynı zamanda iki farklı askerî cuntanın üniversiteye bakış açılarında derin farklılıklar meydana gelmesinin nedeni, 27 Mayıs darbesinden sonra yükseköğretim sisteminin yaşadığı derin krizden bir türlü kendi iç dinamikleriyle kendisini dönüştürüp çıkamamasıydı. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sırasında üniversitenin oynadığı etkili rol, üniversitenin sorunlarının fark edilmesini geciktirmişti. Aynı zamanda 27 Mayıs, öğrenci hareketlerine kamuoyunda önemli bir meşruiyet kazandırmış, 27 Mayıs darbesinin başarısı birçok üniversite öğrencisini olayın kahramanlarının kendileri olduğuna inandırmıştı. Dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de 1968'de öğrenci ayaklanmaları başladığında, ardında böyle bir saygınlık birikimi de bulunuyordu. 1968'den sonra ise bu öğrenci aktivizmi radikal ideolojilerin çatışmalı bir faaliyetine dönüştü. Üniversitelerdeki terör ve kargaşa 12 Mart muhtırası üzerine baskı altına alındıysa da 1974'ten itibaren yeniden palazlandı ve 12 Eylül darbesiyle sonuçlandı.

¹⁵⁰¹ “Üniversiteler Yasa Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979, s. 5; Şahin Alpay, “YÖK Dosyası”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1985, s. 10.

¹⁵⁰² Tekeli, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)”..., s. 62-63.

¹⁵⁰³ Katoğlu, a.g.m., s. 426.

4.5. 12 Eylül ve Üniversiteler

12 Eylül 1980 tarihine gelindiğinde plan ve koordinasyondan yoksun, yapıları ve fonksiyonları bakımından dağınıklık içerisinde olan yükseköğretim kurumları, kökleri 1960'lara kadar dayanan birçok sorunla karşı karşıyadılar¹⁵⁰⁴. Farklı işlevlere sahip, değişik statülerde yükseköğretim kurumları oluşmuş, bu kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği, sistemi tıkamıştı¹⁵⁰⁵. Diğer taraftan yükseköğretimin ülke ihtiyaçlarına göre planlanması ihtiyacı da vardı¹⁵⁰⁶. Yükseköğretime olan yoğun talebi karşılamak için gerekli altyapı hazırlanmadan açılmış üniversiteler de çeşitli sorunlarla boğuşmaktaydılar¹⁵⁰⁷. Tüm bu sorunlarla birlikte yükseköğretimin her türlü işlevini ortadan kaldıran şiddet hareketleri de çözülmesi gereken en acil sorunlardandı. 12 Eylül'e gelinen süreçte terör, Türkiye'yi tam anlamıyla felç etmişti. Anayasal düzen hepten yok olmuş, ülke çapında ve birçok kurumda silahlı çetelerin egemenliği kurulmuştu. Anarşi ve terör, birçok eğitim kurumunda yuvalanmış, üniversiteler, akademiler, yüksekokullar, liseler ve öğrenci yurtları birer terör karargâhına dönüşmüştü¹⁵⁰⁸. Yükseköğretim kurumları için durumu daha da dramatikleştiren ise tüm bu sorunlarla birlikte askerî bir idarenin pençesine yeniden düşmeleri idi. Askerî cunta, 12 Eylül öncesinde üniversitelerin özerkliklerini iyi kullanamayıp, terör ve kargaşanın doğup gelişmesine bilerek ya da bilmeyerek yardımcı oldukları, yükseköğretim kurumlarının disiplinsizlik ve denetimsizlikten dolayı anarşi ve teröre sürüklendiği ve böylece askerî müdahaleye yol açtıkları düşüncesinden hareket ederek üniversitelerin idari özerkliğini hedef adlı. 12 Eylül rejiminin tümünden üniversiteye ve öğretim elemanlarına bu önyargılı bakış açısı Kenan Evren tarafından birçok defa dile getirildi. Evren'e göre ilkokullardan üniversitelere kadar tüm eğitim sistemi *Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği* gençleri yetiştirememiştir. Bu durumun en büyük sorumlusu eğitim sisteminde görev alan bir kısım öğretmen ve profesörlerdi:

İlkokullardan üniversitelere kadar Atatürkçülük, diğer bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir. Bunları üretenler maalesef devlet kasasından maaş alan bir kısım öğretmen ve profesörler olmuş, bu hal öyle bir durum yaratmıştır ki, önce bu öğretmenler, profesörler bölünmüş, daha sonra en sevgili varlıklarımız tertemiz çocuklarımız karşıt fikirlere ayrılmıştır. Birçok Atatürkçü ve vatansever öğretmen ve profesörlerimizin sesleri duyulmaz olmuştur. Birçok öğretmen bir yıl önce bize gelip, 'Efendim biz okulda Ata-

¹⁵⁰⁴ Nişancı, a.g.e., s. 134-135.

¹⁵⁰⁵ **Milliyet**, 13 Temmuz 1977.

¹⁵⁰⁶ **Milliyet**, 14 Nisan 1981.

¹⁵⁰⁷ **Hürriyet**, 7 Aralık 1978.

¹⁵⁰⁸ Uğur Mumcu, "Özerklik ve Terör", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1981, s. 1, 8.

*türkçüyüz demeye korkuyoruz, azınlıkta kaldık.' demişlerdir. Şu halde Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği gençler yetiştirilememiştir*¹⁵⁰⁹.

Evren, Fransız gazetesi *Le Figaro*'ya verdiği demeçte, yine özerk üniversite yönetimlerinin teröre yeşil ışık yaktığı yolundaki görüşlerini tekrarlayacak ve 12 Eylül'den sonra alınan önlemlerle durumun giderek düzelmeye başladığını ifade edecektir:

*12 Eylül'den evvel bir anarşi ve terör arenası haline getirilmiş olan üniversitelerimizi ve okullarımızı, gerçek anlamda eğitim müesseseleri haline getirme yolunda tedbirler geçtiğimiz eğitim yılında olumlu sonuçlar vermiştir. Hiç aksamayan bir eğitim yılı idrak edilmiştir. Fikri ideolojik sızmalar ancak daha etkili, daha insancıl ve daha çok memleketçi fikirler ile önlenabilir. İşte biz bu gün, yakın geçmişte unutulmuş veya kasten bir tarafa itilmiş bulunan, Türk'e özgü, asrın en mükemmel ideolojisini yansıtan Atatürkçülüğü ve Atatürk ilkelerini bütün öğretim kurumlarımızda, tüm Türk gençliğine verme çabası içindeyiz*¹⁵¹⁰.

Kenan Evren üniversitenin idari özerkliği hakkında bir başka demeçinde şöyle diyecektir: *Eğer özerklikle her şey hal edilmiş olsaydı, birçok müessesemizi özerk yapar çıkardık. Vilayetlerimizi de, Valilerimizi de özerk yapardık. Her vilayet kendi kendisini idare etsin derdik...devletin otoritesi hiçbir zaman düşünülmedi*¹⁵¹¹. Yine Evren üniversitelerdeki terör ve kargaşanın sorumlusu olarak özerk üniversiteleri görüyordu: *Üniversitelerimiz sanki özerk bir ülke durumunda olup, hiçbir makam buranın yönetimine müdahale edemiyordu. Bu yüzden üniversitelerin içerisi teröristlerin barınağı haline gelmişti*¹⁵¹². Yine Evren bir başka konuşmasında ülkedeki anarşi ve terörün kaynağını üniversitenin özerkliği ile bağlantılı olarak açıklayarak; üniversitelerin özerklikten dolayı devlet denetiminin dışında kaldığını ve bu kurumların çeşitli ideolojileri kurumsallaştırarak ülkede anarşiyi körüklediğini ileri sürecektir:

Yakın tarihimizde üniversite özerkliği ile bilim hürriyetinin çok yanlış ve maksatlı yorumlarla esas amacından saptırıldığına hepimiz üzülererek şahit olduk. Bilim kürsülerini milli bütünlüğümüze yöneltilecek ideolojik propaganda saldırılarına alet edenler, üniversite kampüslerini her türlü suçların serbestçe işlenebileceği bir sorumsuzluk adası şeklinde, devlet ve kanun hâkimiyetinin dışında saydılar, bu yanlış ve zehirli fikirlerini müesseseleştirmeye kalkışarak yurdumuzda anarşiyi körüklediler... Bundan böyle, Türk milletinin ve Atatürkçü Türk gençliğinin sağduyusu ve nihayet devletimizin varlığında ve

¹⁵⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)..., s. 30-31.

¹⁵¹⁰ Evren, Kenan Evren'in Anıları..., C 2, s. 399-400.

¹⁵¹¹ a.g.e., s. 486.

¹⁵¹² Evren, Kenan Evren'in Anıları..., C 3, s. 276.

*vatandaşın vicdanında gerçek teminatını bulan yeni Anayasa böyle sapık ve yanlış yorumlara asla müsaade etmeyecektir*¹⁵¹³.

Türkiye’de üniversitenin bilimsel ve idari özerkliği, 1946’da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile benimsenmiş, 1961 Anayasası ile anayasal bir dayanağa kavuşmuş, 12 Mart Dönemi’ndeki yasal düzenlemelerle de kısmen budanmıştı. Üniversitenin bilimsel ve idari özerkliği uygulamadaki çeşitli aksaklıklarına rağmen yükseköğretim sisteminin bir geleneği haline dönüşmeye başlamıştı. Bir başka deyişle Türkiye 1950’li yıllardan itibaren süregelen birikimi içinde özerkliği, akademik ve yönetsel bir bütün olarak ele almanın ağır bastığı bir ülkeydi. Üniversitelere idari ve bilimsel özerklik tanınmasının temel amacı ise üniversitenin bilimsel çalışma, eğitim ve öğretimini siyasal çevrelerin ve özellikle iktidarın etkisine kapatmayı, üniversitenin çalışmaları ile eğitim ve öğretimini her türlü dış etkilerden uzak bir ortam içerisinde sürdürmesini sağlamaktı. 1960’larda ve 1970’lerde üniversitelerin çalkantılı durumundan dolayı idari özerklik ilkesi sık sık tartışma konusu olmuşsa da bu ilkedan tümenden vazgeçilmemiştir. Bu süreçte uygulamadaki tüm aksaklıklara rağmen demokratik işleyişi içerisinde yükseköğretim sürdürülmüştür. Ancak 12 Eylül rejimi, üniversitenin idari özerkliğinin, bu kurumlar üzerinde devlet otoritesini kaldırdığını, denetim dışı bıraktığını, *öğretim kurumlarının anarşi ve terörden arındırılması* için üniversitelerin idari özerkliğinin kaldırılmasının gerekli olduğunu savundu. Oysaki MEB’e bağlı yükseköğretim kurumlarının özerkliği yoktu ve terör ve kargaşa bu kurumlarda daha fazlaydı¹⁵¹⁴.

4.5.1. Yükseköğretim Kanunu Tasarısının Hazırlanması

27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinde olduğu gibi 12 Eylül yönetimi de tüm yükseköğretimi yeniden düzenlemeyi öncelikli hedefleri arasına koydu¹⁵¹⁵. Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı bir komisyon kurarak üniversite, akademi ve yükseköğretim kurumlarının yeniden yapılandırılması için bir yükseköğretim yasa tasarısı hazırlamaya girişti. Bakanlık bu tasarının hazırlama sürecinde üniversitelerin ve Üniversitelerarası Kurulun da görüşlerini almıştır¹⁵¹⁶. Ancak Komisyon, tasarımı hazırlarken Üniversitelerarası Kurulun önerdiği genel ilkeleri benimsememiş, bu görüşlerin ancak ayrıntılarından yararlanmıştı. Söz konusu tasarı Milli Eğitim Bakanlığı merkezlidir ve YÖK başkanı olarak Milli Eğitim Bakanı öngörülmüştür. Yükseköğretim Kurulu büyük ölçüde ilgili bürokratlardan oluşmaktadır. MEB’in hazırladığı tasarı 16 Temmuz 1981’de Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına gönderilmiştir¹⁵¹⁷.

¹⁵¹³ a.g.e., C 3, s. 79-80.

¹⁵¹⁴ Uğur Mumcu, “Özerklik ve Terör”, *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1981, 1, 8.

¹⁵¹⁵ Evren, *Kenan Evren’in Anıları...*, C 2, s. 399-400.

¹⁵¹⁶ *Milliyet*, 22 Ağustos 1981.

¹⁵¹⁷ “Yükseköğretim Kanun Tasarısı ve İhtisas Komisyonu Raporu”, *Milli Güvenlik Kon-*

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği de tasarımı ele almak için bir İhtisas Komisyonu oluşturmuştu. Komisyonunda 2 kurmay albay, 2 kurmay yarbay, Milli Eğitim Bakanlığının danışmanı ve hukuk müşaviri görev yapmaktaydı¹⁵¹⁸. Yükseköğretim kanunu tasarısında benimsenecek ana prensiplerin çerçevesinin ise önceden Kenan Evren tarafından tespit edildiği anlaşılmaktadır. Kenan Evren, söz konusu kanun tasarısının hazırlanmasıyla ilgili uyulması gereken prensipleri MGK Genel Sekreteri Org. Necdet Üruğ'a verdiği sözlü emirde şöyle ifade etmiştir:

*Orgeneral Necdet Üruğ'a bu konu ile yakinen ilgilenmesini ve şimdiye kadar üniversiteler dâhil çeşitli kesimlerden gelen eleştiri ve tekliflerin etkisi altında kalmadan, müspet teklif ve eleştirilerden de yararlanılarak üniversitelerimizi anarşi yuvası halinden kurtaracak, profesörlerin ve öğretim görevlilerinin derse girmeden maaş almalarını önleyecek, idari özerkliğe mani olacak, Avrupa ülkeleri üniversiteleri de tetkik edilerek o üniversiteler kanunlarında yararlanılmakla birlikte, bünyemize uyacak bir yükseköğretim kanunu hazırlanması talimatı vermiştim*¹⁵¹⁹.

Evren'in yukarıdaki ifadeleri hazırlanacak yükseköğretim kanununa hâkim olacak anlayışı ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu kanun tasarısı, çeşitli çevrelerin ve üniversitelerin teklif ve eleştirilerine kapalı olacak, üniversitenin idari özerkliğini ortadan kaldıracak, denetim ve güvenliği önleyecek özelliklere sahip bir şekilde hazırlanacaktı. Evren'in işaret ettiği ana prensiplerin dışında, tasarının üzerinde çalışmaları sırasında MGK İhtisas Komisyonuna üç kaygının egemen olduğu da öne sürülmektedir. Bunlardan ilki, yükseköğretim kurumları üzerinde sıkı bir ideolojik ve yönetsel bir denetim kurmak; ikincisi, denetimi kolaylaştıracak türde ve bilimsel kariyeri ihmal etmeyi de göze alarak, harp okullarına benzer şekilde tek tip yükseköğretim kurumları yaratmak; üçüncüsü ise siyasal iktidarın etkisine kapalı bir sistem oluşturmaya çalışmaktır¹⁵²⁰.

MGK İhtisas Komisyonunun tasarımı üzerinde çalışırken 1979'da Ecevit

seyi Tutanak Dergisi, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 3-22.

¹⁵¹⁸ Komisyon Başkanı Kur. Alb. Cumhur Evcil'dir. Üyeler; Kur. Alb. Kemal Yılmaz, Kur. Yb. Necati Ertürk, MEB Danışmanı Selahattin Meydan, MEB Hukuk Müşaviri Turgut Tokel'den oluşuyordu. Proje yetkilisi ise Kur. Yb. M. Selim Okçay'dır. **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 25.

¹⁵¹⁹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 374.

¹⁵²⁰ M. Rafet Tüzün, "Bir Panel, Rektörler ve Hiyerarşi", **Milliyet**, 30 Kasım 1981, s. 2; Gencay Şaylan, "Ve 12 Eylül YÖK'ü Yarattı", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1988, s. 1, 14; **TBMM Tutanak Dergisi**, C 18, B: 35, 06.12.1988, s. 600; İlhan Tekeli, MGK İhtisas Komisyon üyesi iki yarbayın tasarımı üzerinde hazırlıkları sırasında kendisiyle de görüştiklerini ve bu görüşme sırasında bu iki yarbayın üniversitelere getirdikleri eleştiriler sırasında sık sık Harp Okulundan söz ettiklerini ifade etmektedir. Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 67.

Hükümeti zamanında hazırlanan üniversite kanun tasarısından da faydalandığı anlaşılmaktadır¹⁵²¹. Yükseköğretim kanunu tasarısı son aşamada üniversitelerin de görüşüne sunulmuştur¹⁵²². Üniversite rektörleri ve akademi başkanlarının da çağrıldığı İhtisas Komisyonunda tasarı ele alınmış, tartışılmış ve onların da bu konudaki görüşleri alınmıştır¹⁵²³. Fakat üniversiteler tasarıyla ilgili olarak kendilerinden beklenen görüş ve düşüncelerini yeterince belirtmemişlerdir. Yükseköğretimin gelecekteki niteliği, kişiliği, varlığı ve anlamı bu yasa tasarısına bağlıken üniversitelerin buna rağmen susması veya yeterince seslerini yükseltmemeleri darbenin yarattığı baskıcı ortamdan olsa gerekir. Yine de söz konusu yasa tasarısının bazı noktalarına bilimsel ve inandırıcı verilerle itiraz edenler de olmuştur. Bunların başında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rektörü Erdem Aksoy gelmekteydi. Aksoy'un MGK Genel Sekreterliği Eğitim Komisyonunda yaptığı konuşma, 12 Eylül cuntasının üniversitelere bakış açısını, bu bakış açısından dolayı üniversitelerin gördüğü zararı yansıtmaktaydı:

*Şu veya bu nedenle sürekli olarak üniversite ve öğretim üyeleri siyasal gücü ellerinde tutanlar tarafından suçlanmışlardır. Doğaldır ki kendine daha ülkeyi yönetenlerin güvenmediği, hatta zaman zaman düşman saydığı öğretim üyelerinin ve üniversitelerin toplumdaki saygınlığı zedelenmiştir...Toplumların ve doğanın sorunlarını çözebilmek için üniversite ortamın özgür ve akılcı bir ortam olarak oluşturulması ve düzenlenmesi gerekmektedir. Üniversitelerde bilgi ve deneyim üretilebilmesi ve yeni kuşaklara aktarılabilmesi ancak bu özgür ve akılcı ortamın güvenilir bir biçimde gerçekleştirilmesiyle olasıdır.*¹⁵²⁴

Komisyonunda, yükseköğretim kanunu tasarısında benimsenen bazı ilkelere ve belirgin konulara üniversiteler itiraz ettiyse de MGK İhtisas Komisyonu bu itirazları pek de göz önünde bulundurmamıştı. Bu durum, üniversitelerin itiraz ettiği noktaların değiştirilmeden tasarıda korunmasından anlaşılmaktadır¹⁵²⁵. Nihayet MGK İhtisas Komisyonu bir dizi toplantı ve görüşmelerden sonra MEB'in hazırladığı tasarı üzerinde kapsamlı değişiklikler yaparak 20 Ekim 1981'de yükseköğretim kanunu tasarısını Milli Güvenlik Konseyine sunmuştur.

4.5.2. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu

Yükseköğretim kanunu tasarısı, Milli Güvenlik Konseyinin uygun gördüğü şekilde son halini almıştır. 26 Ekim'de MGK üyeleri ve Konsey Genel

¹⁵²¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları...**, C 2, s. 374.

¹⁵²² **Milliyet**, 22 Ağustos 1981.

¹⁵²³ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1981.

¹⁵²⁴ Oktay Akbal, "KTÜ'nün Gerçekçi Uyarısı", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1981.

¹⁵²⁵ **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1981.

Sekreterinin yanı sıra Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam ve İhtisas Komisyon Başkanının da katıldığı toplantıda tasarı ele alınmış ve 4 Kasım'da da sonuçlandırılmıştır¹⁵²⁶. Tasarının müzakereleri sırasında 1982 Anayasası'nın henüz hazırlanmamasından dolayı bazı noktalarda zorluklar yaşandığı dikkat çekmektedir. Burada işleyen mantığa göre, üniversitelerin mevcut durumuna müdahale etmek için yasanın bir an önce çıkması gerekiyordu ve Anayasa'nın ilgili maddeleri hazırlanan yasaya göre düzenlenebilirdi. Müzakereler sırasında tasarının gelecekte hazırlanacak anayasaya atıfta bulunan bazı maddelerinin görüşülmesinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin tasarının yükseköğretimin amacına ilişkin 4. maddesinde öğrencilerin *Atatürk inkılaplarına ve ilkelerine, Anayasada ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı, şekilde yetiştirilmesi* şeklinde yazılmıştır. Evren *Türk milliyetçiliği* ifadesinin *başka taraflara...kafatasçılığa çekilebileceği, anayasada geçemeyebileceğinden bu ifadeyi Atatürk milliyetçiliği şeklinde değiştirilmesini ister*¹⁵²⁷. MGK tutanakları incelendiğinde tasarı üzerinde birçok düzeltme yapılarak ayrıntılı bir görüşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Konsey Üyesi Org. Nurettin Ersin, tasarının yükseköğretimin ideolojik içeriğine ilişkin 5. maddesine eklemeye yapacaktır. Söz konusu maddede *milli kültürümüz, kendimizce has şekil ve özellikleriyle evrensel kültür içinde korunarak geliştirilir* şeklinde yazılmıştır. Nurettin Ersin bu cümlenin içerisine *örf ve adetlerimize bağlı* ifadesini eklemiştir¹⁵²⁸. Daha önce bahsedildiği üzere 12 Mart Dönemi'nde hazırlanan 1750 sayılı Üniversiteler Yasasında da *örf ve adetlerine bağlı* (md. 3/b) şeklinde aynı ifadeler yer verilmiş ancak daha sonra açılan dava üzerine Anayasa Mahkemesi bu sözcüklerin Atatürk ilkelerine, çağdaşlaşmaya ve Anayasa'nın eğitimle ilgili temel ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle yasadaki sözcüklerin çıkarılmasına karar vermişti¹⁵²⁹. Görüşmeler sırasında en büyük görüş ayrılığı YÖK'ün nereye bağlı olacağı üzerinde çıkmıştır. Generaller sivil siyasetçilere güvenmediklerini açıkça ifade ederek YÖK'ün politika dışı kalmasını ısrarla savunmuşlardır. Milli Eğitim Bakanı ise kendi taslaklarında olduğu gibi YÖK'ün başında Milli Eğitim Bakanının olmasını savunmuştur. Bakana göre, yasa tasarısında yükseköğretimde bütün yetki, görev ve sorumluluklar aşağıdan yukarıya doğru kaymış ve YÖK'ün üzerinde toplanmıştı. Bakan Sağlam, YÖK'ün bu ağır yükün altında kalkabilmesi için mutlaka bir bakanlığa dayanması gerektiğini, aksi halde ne bakanlar kurulu ile ne de Meclisle temasını sağlayan bir yasal dayanağı olmadığından YÖK'ün özerk ve tüzel kişiliği ile devlet sisteminin dışında kalacağını öne sürmüştür. Bu nedenle Bakan Sağlam, ya bir üniversiteler bakanlığı kurulmasını ya da YÖK başkanının Milli Eğitim Bakanı olmasını önermiştir. Fakat Konsey üyeleri

¹⁵²⁶ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, B: 80, 4.11.1981.

¹⁵²⁷ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 9-10.

¹⁵²⁸ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 14-15.

¹⁵²⁹ **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, C 1, S 13, 1975, s. 117-118.

YÖK'ün politika dışı kalması gerektiğini savunduklarından Bakanın bu önerisini reddetmişlerdir¹⁵³⁰.

12 Eylül yönetimi kesinlikle sivil siyasetçilere güvenmiyordu. Parlamentoya, milletvekillerine ve genel olarak seçimle gelen sivil politikacılara bir güvensizlik söz konusuydu. Bu eğilimin tipik bir göstergesi Milli Eğitim Bakanının yukarıda bahsedilen önerisi üzerine çıkan tartışmalarda görülmektedir. Konsey üyeleri YÖK'le birlikte olağan düzende Milli Eğitim Bakanlığının da politika dışı kalmasını istemektedirler. Bu konuda Konsey üyesi Org. Nurettin Ersin şöyle diyecektir: *Bütün arzumuz, YÖK'ün politikanın dışında kalmasıdır. Şu anda anayasa da henüz çıkmamıştır. İleride, tasarılarımız arasında Milli Eğitim Bakanlığının tümüyle zaten politikanın dışında kalmasını biz düşünüyoruz.* Org. Tahsin Şahinkaya ise *eğer Milli Eğitim Bakanı, bundan evvel konuştuğumuz gibi, mutlaka partiler dışı bir kişi olacak ve devlet başkanı tarafından seçilecekse YÖK'ün ona bağlılığı belki düşünülebilir...* diyecek ve Milli Eğitim Bakanının bir siyasi partinin üyesi olarak YÖK'e müdahale etmesinin YÖK'ün özerkliğini ortadan kaldıracığını ileri sürecektir. MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ ise sivil siyasetçilerin elinde MEB'in bir türlü kendisini toparlayamadığını ifade edecektir. Üruğ, MEB'in *Cumhuriyetin kurulduğu günden beri ne derece toparlanamayan, savruk, kontrolden uzak ve bir türlü kontrol altına alınamayan, merkezi kontrole tabi tutulamayan, kırık dökük bir bakanlık olduğunu, bu nedenle yükseköğretim kurumlarının yükünü kaldıramayacağını ileri sürecektir*¹⁵³¹. Kenan Evren ise MEB'in partiler üstü olması prensibinin hazırlanacak anayasada benimsenmesiyle birlikte, YÖK'ün bu bakanlığa bağlanabileceği aksi halde tehlikeli bir durum yaratabileceğini ifade edecektir:

*İleride anayasa çıktıktan sonra, eğer bu Anayasada bu konu ele alınır ve bazı bakanların partilerden değil de partiler üstü olması prensibi benimsenirse, yani Adalet Bakanı gibi, Milli Eğitim Bakanı gibi, İçişleri Bakanı gibi bakanların partiler üstü olması benimsenirse ve Anayasaya böyle bir hüküm girerse, o zaman mesele yok zaten, bu [YÖK] oraya bağlanır. Ona paralel olarak, Anayasaya paralel olarak bu Yükseköğretim kanununda yeni bir değişiklik yapılır. Bu olmadığı sürece bu tehlikelidir. Bütün yükseköğretim kurumları, üniversiteler devamlı olarak 'bizim özerkliğimizi kaldırdılar' diyebilirler*¹⁵³².

Yükseköğretim Kanunu, 4 Kasım 1981'de, henüz Danışma Meclisinin dahi oluşmadığı bir sırada, MGK tarafından kabul edilerek 6 Kasım'da yürürlüğe girdi. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile getirilen bazı önemli değişiklikler şunlardır: Üniversiteler, akademiler ve yüksekokullar bu çerçe-

¹⁵³⁰ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 14-15.

¹⁵³¹ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 16-22.

¹⁵³² Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C 5, B: 77, 26.10.1981, s. 22.

ve yasa ile bir arada düzenlenmiş, kürsü sistemi kaldırılarak akademik yapı bölümlere göre düzenlenmiştir. Mevcut akademi, enstitü ve yüksekokulların üniversitelerin çatıları altında toplanmaları öngörülmüştür. 12 Mart Dönemi'nde kurulan fakat Anayasa Mahkemesinin Anayasa'ya aykırı bulduğu YÖK yeniden kurulmuştur. Bu kurul planlama, eş güdüm, denetim görevleri yanında rektör adaylarını cumhurbaşkanına önerme, rektörlerin önerdiği adaylar arasında dekanları atama, boş kadrolara profesörleri atama, öğretim üyesi açığını karşılamak amacı ile öğretim üyelerini iki ders yılı başka üniversitelerde görevlendirmek gibi yetkileri de olacaktı. YÖK'e Yükseköğretim Denetim Kurulu ile Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi de bağlanmıştır. Böylece yükseköğretim kurumlarının gözetim ve denetimi ile bu kuruluşların kapasitelerini tespit, öğrencileri seçme ve yerleştirme yetkileri de YÖK'e verilmiştir. 1961 Anayasası'nda üniversitelerin yönetim ve denetiminin öğretim üyelerinin seçtiği organlar tarafından yapılması şartı vardı. Yasada bilimsel özerkliği etkilemeyeceği varsayılarak üniversitelerin bu idari özerkliği kaldırılmıştır. Yükseköğretim kurumlarında yöneticilerin kurullar tarafından seçilmesi ilkesine son verilmiş, bunun yerine YÖK başkanı, rektör, dekan, bölüm başkanı hiyerarşisi sağlanmıştır. Rektörü cumhurbaşkanı, dekanı YÖK ve bölüm başkanını da dekan atayacaktı. Böylece seçme ve seçilmenin hâkim olduğu bir işleyişten yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş bir işleyişin benimsendiği, merkeziyetçi bir sisteme geçilmiştir. Asistanlık, araştırma görevliliğine dönüştürülmüştür. Öğretim üyesi ihtiyacını hızlı bir şekilde karşılamak için öğretim üyeliği basamağına yardımcı doçentlik unvanı eklenmiştir. Doktorasını tamamlamış, tıpta uzmanlık yetkisi kazanmış veya sanatta yeterlilik almış olanların, yardımcı doçent olarak öğretim üyeliğine atanmaları mümkün kılınmıştır. Gerek yardımcı doçentler ve gerekse öğretim yardımcılarını için belirli sürelerle görev yapmaları esası getirilmiştir. Doçentlik, kadroya bağlı olmayan bir akademik unvan olarak korunmuş, fakat sınava girmek için doktora sonrası geçmesi gereken dört yıllık süre, sınavda doçentlik tezi ve kolokyum aşamaları kaldırılmıştır. Doçentlik kadrosuna atanabilmek için üç yıl yardımcı doçent olarak çalışmış olmak şartı getirilmiştir. Doçent ve profesörler kısmi statüde veya devamlı statüde çalışabileceklerdi. Bütün öğretim üyeleri en az on saat ders vermekle, kısmi statüde çalışanlar en az 20 saat üniversitede bulunmakla yükümlü tutulmuşlardır. Tüm yükseköğretim kurumlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Tarihi, Türk dili ve yabancı dil zorunlu ders olarak konulmuş, ayrıca beden eğitimi veya güzel sanat dallarından biri de okutulması gereken dördüncü zorunlu ders olarak konulmuştur¹⁵³³. Beden eğitimi ve resim derslerinin konulması, öğrencilerin boş zamanlarını bu tür faaliyetlerle doldurarak onları ideolojik bağlantılı terör olaylarından ve her türlü zararlı alışkanlıklardan uzak tutmak amacıyla konulduğu anlaşılmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen

¹⁵³³ "Yükseköğretim Kanunu", **Resmi Gazete**, S 17506, 6 Kasım 1981.

askerî darbelerden sonra da gençlik politikalarında bu tür yollara başvurulmuştur¹⁵³⁴.

12 Eylül yönetiminin siyasete ve siyaset kurumlarına olumsuz tepkisi Yükseköğretim Kanunu'nun *siyasi partilere girme yasağına* ilişkin 59. maddesinde bir kez daha ifadesini bulmaktadır. Söz konusu maddede, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile tüm öğrencilerin siyasi partilere girmeleri yasaklanmakta, *kamu yararına olan demekler dışında, herhangi bir derneğe üye olma rektörün yazılı iznine* bağlanmaktadır. Bu madde uyarınca öğrenciler, Kızılay, Yeşilay gibi kamu yararına olan derneklere rektörlerden izin almaksızın üye olabileceklerdi. Ancak öğrenciler okullarda kurulan dernekler dâhil, hiçbir öğrenci derneğine rektörün izni almaksızın üye olamayacaklardı. Böylece öğrenci derneklerinin kurulması da rektörün iznine bağlanmış oluyordu.

Yasanın belirgin özelliği, yükseköğretimin sorunlarını sadece idari bir düzenleme olarak ele almasıydı. Bu bakımdan Yükseköğretim Kanunu ile getirilen en önemli yenilik üniversite ve fakülte yöneticilerinin atama ile görev gelmeleri idi. Bu durumda yasayı hazırlayanların anglo-sakson üniversite sistemini örnek aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Avrupa Rektörler Birliği Genel Sekreteri Andris Barblan 2547 sayılı Yasayı değerlendirdiği bir mektubunda şöyle diyecektir:

*Anglo Sakson Üniversite sisteminde ise üniversite yöneticileri görevlere asla seçimle gelmezler ve İngiltere'de olduğu gibi, öğretim üyelerinin kısa süreli bir ihbarla işlerine son verilebilir. Türk üniversiteleri geçmişte geleneksel olarak kıta Avrupa'sının tesiri altında kalmış ve öğretim üyeleri adeta bir memurlar topluluğu hüviyetine bürünmüştü. Görebildiğim kadarıyla halen yeni kanun ile Türkiye'de de Anglo-Sakson üniversite yönetim sistemi yerleştirilmeye çalışılmakta olup, Yükseköğretim Kurulu bir milli mütevelli heyet özelliğindedir. Ülkenizde üniversiteye bakış tarzı, sizin anlamış olduğunuzdan farklı bir yönde değişmektedir. Bu bakımdan bu sistemi benimsemek sizin için zor olabilir*¹⁵³⁵.

Darbeyi yapan askerlerin mantığına dayalı olarak oluşturulan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, yükseköğretimin tüm biçimini değiştirmiş olması bakımından köklü bir reform yasasıydı. Söz konusu Yasa, yükseköğretimin gelişme çizgisinin karakterini tamamen değiştirmekteydi. Ancak bu düzenleme yükseköğretimin mevcut sorunlarını çözememiş, aksine süregelen sorunların kapsam ve içeriğini ileri boyutlara taşımıştır. Çünkü yeni düzenleme, yükseköğretimin sorunlarını çözmeye yönelik olarak değil, geçen 20 yıllık sürece bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁵³⁴ Ahmet Talimciler, "İdeolojik Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Spor ve Spor Bilimleri", **Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi**, C 1, S 2, 2006, s. 35-40.

¹⁵³⁵ İhsan Doğramacı, "Bir Soruya Cevap", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1986, s. 2.

Yükseköğretim Kanunu'nda, yönetsel denetimin ön planda tutulduğu, akademik düzey kaygısının ağırlıklı bir rol oynamadığı ve yıllarca uğraş vererek kurulan yükseköğretim geleneklerinin bir anda sınırlandırıldığı görülmektedir. Buna ek olarak, yeni Yükseköğretim Kanunu ile ilgili temel sorun, 12 Eylül rejiminin darbe dönemindeki olağanüstü düzen koşullarını gelecekteki olağan koşullar için de varsaymasından kaynaklanmaktaydı. Süreç içerisinde Yasada yapılan çok sayıda değişiklik, YÖK sisteminin yarattığı sorunlar buna işaret etmektedir. YÖK'ün kuruluşundan Nisan 1985'e kadar geçen sürede Yükseköğretim Kanunu üç kez, çıkarılan yönetmelikler ise 52 kez değişmiştir. Yapılan değişikliklerin yarattığı uygulama olumsuzlukları, sık sık af yasalarının çıkarılmasına neden olmuştur¹⁵³⁶.

4.5.3. Yükseköğretim Kanunu'na Tepkiler

12 Eylül öncesinde yükseköğretimin yaşadığı ciddi krizden çıkabilmesi için kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyduğuna şüphe yoktu. Fakat yükseköğretim kurumlarını ileriye götürmesi veya en azından mevcut durumun daha da gerisine düşülmemesi için yapılacak reformun başta üniversiteler ve öğretim elemanları olmak üzere geniş bir tabanda ele alınması gerekmektedir. Ancak bu reform sürecinde ağırlıklı olarak askerler etkili oldu ve konuyla ilgili diğer kesimler askerî darbenin yarattığı olağanüstü koşullardan dolayı sınırlı katkı sağlayabildiler. Uzun tartışmalar ve beklentilerden sonra Yükseköğretim Kanunu yürürlüğe girdi. Milli Eğitim Bakamı Hasan Sağlam konuyla ilgili değerlendirmesinde, söz konusu Kanun ile yükseköğretim kurumlarına bir bütün olarak yeni bir düzen getirildiğini, yaygın biçimde yükseköğretimin kurallara bağlandığını, yıllardır çeşitli yasalar ile kurulan yükseköğretim kurumlarının düzene sokulduğunu ve tüm bu yeniliklerin iyi niyetle Yükseköğretim Kanunu'na konulduğunu ifade etti¹⁵³⁷. Fakat söz konusu Kanun, üniversite çevrelerinde büyük düş kırıklığına neden oldu. Üniversite öğretim üyelerinin çoğunluğu Yükseköğretim Kanunu'na karşı çıktı. Bu Kanun'u çeşitli açılardan eleştiren üniversite çevreleri, söz konusu Kanun'un ülke gerçeklerine ters düştüğünü, eşgüdüm ve koordinasyon sağlamak yerine aşırı merkezîyetçi bir sistem kurduğunu, birçok konuda yükseköğretimin sorunlarına çözüm getirici nitelikten uzak olduğunu, uygulamada pek çok sorunlar yaratacağını, ülkenin gelecekteki bilim ve öğretim hayatında olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade etmekteydiler¹⁵³⁸.

12 Eylül rejiminin oluşturduğu yeni yükseköğretim sistemine yöneltelen

¹⁵³⁶ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 126-127.

¹⁵³⁷ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1981.

¹⁵³⁸ "YÖK İçin Ne Dediler?" **Cumhuriyet**, 7, 9, 15, 17, 20, 21, 22, 28, 30 Kasım ve 4, 5, 7, 9, 12, 31 Aralık 1981 sayıları.

temel eleştirilerden biri, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun üniversitelerin idari özerkliğini tümüyle ortadan kaldırmasının yanında bilimsel özerkliği de sözde bıraktığıydı. Bu yöndeki eleştirilere göre, YÖK dâhil olmak üzere fakülte yönetim kurullarına kadar atama sisteminin hâkim olması ve seçimin öngördüğü kurullarda oy çokluğunu atanaların oluşturması, aşırı merkezîyetçi bir sistem getirmekteydi. Üniversite üstü organlar, kötü kullanılmaya açık yetkilerle donatılmıştı. Örneğin YÖK aşırı yetki ile donatılmış bir organdı ve oluşum biçimi, siyasal kökenli kararlar vermesi olasılığını artırmaktaydı. Yükseköğretim Kanunu'nun bu özelliklerinin sonucu olarak idari özerklik kaldırılmakla birlikte bilimsel özerklik de sınırlandırılmaktaydı. Yapılan eleştirilere göre, bilimsel araştırma ve eğitimin asli garantisini olan idari özerkliğin tamamen kaldırılmasıyla akademik özerklik de fiilen hükümsüz kılınmaktaydı. İdari özerkliğin olmadığı bir ortamda bilimsel araştırma özgürlüğünün kısıtlanacağı ve bilimin gelişemeyeceği öne sürülüyordu¹⁵³⁹.

Yükseköğretim Kanunu'nun eleştirilen diğer bir noktası ise yeni sistemin, özellikle sosyal bilimler alanında, bilimsel üretime ve bilim adamlarına sınırlamalar getirdiğiydi. Bu yöndeki eleştirilere göre, idari özerkliğin kaldırılmasıyla birlikte, özellikle sosyal bilimler açısından bağımsız ve özgür düşünme, araştırma ve bunların sonuçlarını değerlendirme olanakları olağanüstü daraltılmaktaydı. Sosyal bilimler açısından bu durumun, gelecekte ciddi olumsuz sonuçlar doğurabileceği ifade edilmekteydi¹⁵⁴⁰.

Yükseköğretim Kanunu'nun eleştirilen diğer bir yönü de üniversitelerin *araştırma* görevinin ikinci plana itilmesi olmuştur. Daha I. Dünya Savaşı yıllarında üniversite sisteminde yerini alan *araştırma* ve *öğretim* görevlerinden birincisi, söz konusu Kanun ile ders verme ve öğretim esas alınarak ilk defa geriye itilmekteydi¹⁵⁴¹. Gerçek üniversite anlayışında asıl amaç özgür bilimsel düşünce üretmek ve bunu yaymaktır. Eğitim, bu üretim sürecinde, sadece bir yan ürün olarak kabul edilir. Bu bağlamda söz konusu Kanun'da eğitim işlevine öncelik kazandırılması ve yükseköğretimin temel işlevinin eğitim olarak görülmesi eleştirilmekteydi. Kanun'un bu özelliğine yöneltilen eleştirilere göre, eğitim-öğretim birçok hükümde, üniversitenin asli işlevi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu Kanun'da üniversitelerin bilimsel özerkliğinden bahsedilmekte, araştırma ve incelemeler yapmak üniversitelerin görevleri arasında bulunmaktadır; fakat Kanun'un öngördüğü şekliyle üniversitelerin bu işlevlerini yerine getirmeleri son derece güçleştiği ifade edilmekteydi. Kanun'un öğretim üyelerine bakış açısı ise sadece onların eğitimcilik görevlerine yöneliktir. Eleştirilere göre, öğretim üyelerinin araştırma, kitap yazma, yönetim, kariyer elemanı yetiştirme ve benzeri görevleri ikincil plana itilmiş

¹⁵³⁹ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 7 ve 15 Kasım 1981 sayıları.

¹⁵⁴⁰ “YÖK İçin Ne Dediler?”, *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1981.

¹⁵⁴¹ Katoğlu, a.g.m., s. 499.

durumdadır¹⁵⁴².

Yükseköğretim Kanunu'na yöneltilen diğer bir eleştiri ise öngördüğü akademik kariyer basamaklarıyla ilgiliydi. Bu yöndeki eleştirilere göre, akademik mesleğe girişten, profesörlüğe kadar öngörülen aşamalar ve atamalar iş güvencesini ortadan kaldırmaktaydı. Eleştirilerde, yeni Yükseköğretim Kanunu ile yapılan kadro düzenlemelerinin, çalışmayı ve öğretmeyi özendirilmekten çok hâkim siyasal düşünceye uymaya zorlayacak bir nitelik taşıdığı ve bu durumun da suskunluk yaratabileceği ve akademik çalışmaları baltalayabileceği ifade ediliyordu¹⁵⁴³.

Yükseköğretim Kanunu ile akademik mesleğin temelini oluşturan asistanlığın tümüyle ortadan kaldırılarak yerine araştırma görevlisi adıyla yeni bir kavramın konması ve dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş yardımcı doçent kavramının ortaya çıkması eleştirilen diğer bir noktaydı. Araştırma görevlisi ve yardımcı doçentlerin belirli sürelerle atanmaları ve bunların meslek garantisinin olmamasının akademik mesleğin geleceğini belirsizliğe mahkûm ettiği, bu nedenle gençlerin mesleğe girme eğiliminin zayıflayacağı, mesleğin yeni yetişen nesil için cazibesini yitireceği, mevcut öğretim elemanlarının (özellikle asistanlar) bir kısmının zaman içinde görevlerinden ayrılacakları söz konusu Kanun'a yöneltilen eleştiriler arasındaydı¹⁵⁴⁴.

Üniversitelerin çeşitli kademelerindeki öğretim üyelerinin Yükseköğretim Kanunu'nu eleştiren bireysel açıklamalarının yanı sıra, öğretim üyeleri toplu bir şekilde yazılı ve sözlü açıklamalarda bulunarak da söz konusu Kanun'a karşı çıktılar. Ankara'da 901 öğretim üyesi, söz konusu Kanun'un, akademik hayatın bilimsel niteliğini zedelediğini, özerkliği ortadan kaldırdığını ve bu Kanun'u uzun dönemde sakıncalı bulduklarını ifade ederek tepkilerini gösterdiler¹⁵⁴⁵. Yine benzer bir açıklamayı İstanbul Üniversitesinden 1447 öğretim üyesi de yaparak YÖK'e karşı çıktı¹⁵⁴⁶. Ege Üniversitesinden 400 öğretim üyesi YÖK'ün *çağın gerisinde olduğunu* ifade ederek tepki gösterdiler. İstanbul Teknik Üniversitesinden 450 öğretim üyesi ise YÖK'e karşı yaptıkları açıklamada şunları ifade ettiler:

Yürürlüğe giren Yüksek Öğretim Kanununun üniversitelerde idari özerkliği kaldırması, YÖK'e günlük politikanın eylem alanı olabilecek biçimde ve başarılmayacak kadar ağır görevler ve yetkiler verilmesi, kurulların yetki alanlarının atama ile gelen yöneticilere aktarılması gibi önemli sakıncaları yanında, özellikle teknik üniversiteleri en olumsuz biçimde etkileyecek olanı,

¹⁵⁴² “YÖK İçin Ne Dediler?”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1981.

¹⁵⁴³ “YÖK İçin Ne Dediler?”, **Cumhuriyet**, 15 ve 30 Kasım 1981 sayıları.

¹⁵⁴⁴ “YÖK İçin Ne Dediler?”, **Cumhuriyet**, 15 ve 20 Kasım 1981 sayıları.

¹⁵⁴⁵ “Ankara'da 901 Öğretim Üyesi YÖK'e Karşı Çıktı”, **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1981.

¹⁵⁴⁶ **Milliyet**, 5 Aralık 1981.

gene öğretim elemanları ile ilgili hükümlerdir... Asistanlık kurumunun kaldırılması ve gene öğretim üyelerinin nerede ve ne kadar çalışacaklarını bilmemeleri akademik çalışmayı çekici olmaktan çıkaracak, daha iyi olanaklarla üniversite dışına ya da yurt dışına dağılacak bu elemanların yerine yenileri bulunamayacak ve akademik kadronun kaynağı kuruyacaktır¹⁵⁴⁷...

4.5.4. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun Uygulanması

6 Kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu *Resmi Gazete*de yayımlanınca yürürlüğe girmiş oluyordu¹⁵⁴⁸. Söz konusu Kanun gittikçe yoğunlaşan tartışmalara, eleştirilere neden olurken, Kanun'un öngördüğü yükseköğretim sisteminin kurulması için 21 Aralık'ta YÖK başkanı ve 24 kişiden oluşan Kurul üyeleri belirlendi¹⁵⁴⁹. 12 Eylül yönetimi, gerek YÖK Kanunu'nun hazırlanmasındaki katkılarından, gerekse yönetsel becerilerinden dolayı İhsan Doğramacı'yı YÖK başkanı olarak atadı. Daha Kanun'un görüşülmesi sırasında Kenan Evren, İhsan Doğramacı'nın YÖK başkanlığına atanmasına karar vermişti. Evren, Doğramacı'yı neden YÖK başkanı olarak atadığını şöyle açıklamaktaydı:

Kanunun Konseyde görüşülmesi sırasında Prof. Dr. İhsan Doğramacı'dan çok yararlanmıştık. Bu konuyu en iyi bilen ve kanunun uygulamasını titizlikle yürütecek kişinin Doğramacı olacağını düşündük. Hacettepe Hastanesini kuran, bilahare burayı modern bir üniversite haline ulaştırmanın Doğramacı olduğunu biliyorduk....daha kanunun görüşülmesi sırasında; Yüksek Öğretim Kurulunun başkanlığına Doğramacı'yı getirmeyi düşünüyorum, ne dersiniz? Diye Konsey üyesi arkadaşlarıma ve Genel Sekreter Necdet Üruğ'a sorduğumda hepsi de uygun bulduklarını belirtmişlerdi. Yeni kurulan ve büyük reaksiyonları üzerine çekecek olan bu kuruluşu savunacak ve yerleştirecek kişinin ancak Doğramacı olabileceğine kanaat getirmiş ve tayin kararını da imzalamıştım¹⁵⁵⁰.

Yeni Kanun'da tüm yükseköğretim kurumlarının üniversitelerin çatıları altında toplanması öngörülüyordu. Yükseköğretim kurumlarının hangi üniversiteler altında örgütleneceği ve hangi yeni üniversitelerin kurulacağı 20 Temmuz 1982'de 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapıldı¹⁵⁵¹. Bu düzenlemeyle, o güne kadar üniversitelerin dışında kalmış olan akademilerin ve çeşitli bakanlıklara bağlı yükseköğretim kurumlarının bir kısmı mevcut üniversitelere bağlanmış, bir kısmı da bağımsız üniversitelere dönüştürül-

¹⁵⁴⁷ "İTÜ'den 450 Öğretim Üyesi YÖK'e Karşı Çıktı", *Milliyet*, 3 Aralık 1981.

¹⁵⁴⁸ *Resmi Gazete*, S 17506, 6 Kasım 1981.

¹⁵⁴⁹ Emin Çölaşan, "Doğramacı İle Tatil Sohbeti", *Milliyet*, 12 Ağustos 1984, s. 4.

¹⁵⁵⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları...*, C 2, s. 480.

¹⁵⁵¹ "Yükseköğretim Kurumları Teşkilâtı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", *Resmi Gazete*, S 17760, 20 Temmuz 1982.

müştür. Bu düzenlemenin olumlu sonucu, yükseköğretim sistemi içerisindeki üniversite-akademi sürtüşmesinin ortadan kaldırılmasıydı. Ayrıca bu düzenleme ile 19 olan üniversite sayısı Akdeniz, Dokuz Eylül, Gazi, Marmara, Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Trakya, Yıldız Teknik ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinin kurulması ile 27'ye yükselmiştir. 12 Eylül rejimi mevcut üniversitelerin tüm rektörlerini de değiştirdi. 2547 sayılı Kanun'un geçici 1. maddesine göre, üniversite rektörlerinin görevleri 31 Temmuz 1982'de sona eriyordu. 1 Ağustos'ta 27 üniversiteye yeni rektörler ve ardından da dekanlar atandı. Böylece YÖK başkanı, rektör ve dekan hiyerarşisi sağlanmış oluyordu.

Rektör ve dekanların atanmasından sonra atamalarda tarafsız davranılmadığı, kadrolaşmaya gidildiği ile ilgili bazı eleştiriler de yükseldi. Bu eleştirilerde, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın, rektör ve dekanları belli bir siyasal düşünceye yakınlıklarıyla tanınan ve Aydınlar Ocağı gibi derneklere üye olanlar arasından seçtiği, üniversite ve fakülte yönetimlerini sağ eğilimli derneklerin yönetim, denetim ve etkilerine açtığı ileri sürülmekteydi¹⁵⁵². Aynı zamanda, 1402 ve YÖK uygulamalarıyla çeşitli şekillerde üniversitelerden uzaklaştırılan akademisyenlerin yerine, 12 Eylül'ün ruhuna uygun olarak Türk-İslam Sentezi'ni benimseyen kişilerin atandığı ve bunda da Aydınlar Ocağı'nın etkili olduğu da yapılan eleştiriler arasındaydı¹⁵⁵³. Örneğin, Aydınlar Ocağı genel başkanlığını da yapmış Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı¹⁵⁵⁴; Ocağın önde gelen üyelerinden Ahmet Sonel Ankara Üniversitesinde, Ümit Akkoyunlu Erzurum Atatürk Üniversitesinde dekan olarak atanmışlardı¹⁵⁵⁵.

4.5.5. Üniversitelerden Tasfiyeler

12 Eylül askerî yönetimi, yükseköğretimin yaşamakta olduğu krize iki ana çözümle yaklaştı. Bunlardan biri, güvenlik kaygısından dolayı tüm yükseköğretimi tek bir otoriteye bağlamaktı. Bu nedenle askerî yönetim 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelerde disiplin ve denetimi sağlamayı öncelikli görmüş; bilimsel, yönetsel vb. zorunlulukları ise ikinci planda değerlendirmiştir. Fakat askerî yönetim, sadece yeni bir yasa ile yükseköğretimi yeniden yapılandırmayı, tüm yükseköğretim kurumlarını tek bir merkezi otoriteye yani YÖK'e bağlamayı yeterli görmedi. Askerî yönetime göre, üniversitelerde huzurun sağlanması için yıllardır öğrencilerin beyinlerini yıkayıp onları anarşi ve teröre yönelten bazı öğretim üyelerinin de temizlenmesi, susturulması gerekiyordu. Bu nedenle askerî cuntanın yükseköğretimle ilgili ikinci ana çözümü ise *sakıncalı* olarak görülen öğretim elemanlarının

¹⁵⁵² Uğur Mumcu, "YÖK ve Dernekler", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1982, s. 1, 11.

¹⁵⁵³ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergâh...*, s. 133.

¹⁵⁵⁴ Uğur Mumcu, "YÖK ve Dernekler", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1982, s. 1, 11.

¹⁵⁵⁵ Bora ve Can, *Devlet, Ocak, Dergâh...*, s. 133.

üniversitelerden atılmasıydı¹⁵⁵⁶.

12 Eylül yönetimi üniversitelerdeki temizliği 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nu çalıştırarak yaptı. Fakat mevcut 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nu yetersiz bulan MGK, öncelikle söz konusu Kanun'un bazı maddelerini değiştirdi, yeni bazı madde ve fıkralar ekledi. Bu değişikliklerle sıkıyönetim komutanlıklarının yetkileri olabildiğince genişletildi. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda 19 Eylül 1980 tarihinde yapılan ilk değişikliğe göre:

*Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir*¹⁵⁵⁷.

Sıkıyönetim komutanlarına verilmiş bu yetki çok genişti. Sıkıyönetim komutanının bu yöndeki talebi bakanlıklarca hemen yerine getirilecekti. Yine söz konusu Kanun'da 14 Kasım 1980 tarihli 2342 sayılı Kanun ile yapılan ikinci değişiklikle, *sıkıyönetim komutanlarına tanınan yetkilerin kullanılmasına ilişkin idari işlemler hakkında iptal davası açılmayacağı, şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumlulukları ileri sürülemeyeceği* hükümleri de getirilmiştir. Ayrıca 30 Aralık 1982 tarihli 2766 sayılı Kanun ile yapılan üçüncü bir değişiklikle de 1402 ile görevlerine son verilen kamu çalışanlarının bir daha kamuda çalışamayacakları hükmü getirilmiştir. Böylece 1402 sayılı Kanun'a dayanarak üniversite öğretim üyesi ve elemanı, öğretmen, memur ve işçilerden oluşan binlerce kişinin görevine son verme süreci başlamış ve yasal bir dayanağa kavuşmuş oluyordu.

12 Eylül askerî yönetimi hukuki zemini hazırladıktan sonra üniversitelerde tasfiyelere başladı. Tasfiyenin hareket noktası ise, üniversite hocalarının öğrencileri 'solcu'laştırdığı görüşüne dayanıyordu. İlginçtir, bu düşünce Türkiye'de her askerî darbe sonrası geçerlilik kazanabilmiştir. Türkiye'de 1960'larda ve 70'lerde öğretim kurumları zaman zaman anarşi ve terör olayları ile gündeme geldiklerinde, meydana gelen öğrenci olaylarının arkasında bazı öğretim elemanlarının ve öğretmenlerin olduğu iddiaları dile getirilmiş ve asıl suçluların bunlar olduğu ileri sürülmüştür. Bu düşünce 12 Eylül yönetimi tarafından da benimsenmiştir. Nitekim Kenan Evren bir konuşmasında bu düşüncüyü açıkça ifade etmiştir. Evren konuşmasında, ilkokuldan üniversitelere kadar *Kemalist öğretim yapılıp bu yönde fikirler üretileceğine sağ, sol ve irticai fikirler* üretildiğini, bu fikirleri üretenlerin bir kısım öğretmen ve

¹⁵⁵⁶ Bölügiray, a.g.e., s. 155.

¹⁵⁵⁷ "1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesine ve Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, S 17112, 21.09.1980.

profesörler olduğunu ifade etmiştir¹⁵⁵⁸. Öyle ki öğretim elemanlarına karşı bu tür suçlamaları, 12 Eylül yönetimi çok ileri boyutlara kadar taşımıştır. Örneğin 12 Eylül rejimine göre, bazı öğretim elemanları üniversitelerdeki anarşi ve terörün asıl suçlusunu olmakla birlikte 1982 Anayasası halkoylamasında hayır oylarında da rol oynamışlardır. 25 Kasım 1982'deki Askerî Şura toplantısında hayır oylarının durumunu gösteren bir harita üzerinde değerlendirme ve yorum yapan 12 Eylül yönetimi, genellikle üniversite ve yükseköğretimde bulunduğu ve terörün yaygın olduğu illerde hayır oylarının çoğunlukta olmasında öğretim elemanlarının etkili olduğu sonucuna varmıştır. Toplantıda üzerinde durulan diğer bir nokta ise gönüllü olarak rotasyonu kabul eden öğretim üyeleriydi¹⁵⁵⁹. YÖK, gelişmekte olan üniversitelerin eğitim programlarını gereği gibi yürütebilmesi için ilk etapta 532 öğretim üyesine ihtiyaç duyduğunu belirlemiş, 422 öğretim üyesi gönüllü olarak ihtiyaç duyulan yerlere gitmeyi kabul etmiş ve geriye kalan 110 açık yer için de kura çekme yoluna başvurmuştu¹⁵⁶⁰. İşte 12 Eylül yönetimi, bu gönüllü olarak atanmayı isteyen öğretim üyelerinin maksatlı oldukları sonucuna bile varabilmiş ve buralardaki öğretim üyelerinin dikkatle izlenmesini, sakıncalı olanların temizlenmesi emrini vermiştir¹⁵⁶¹. Askerî Şura toplantısında bu amaçla verilen sözlü emir daha sonra 30 Kasım'da sıkıyönetim komutanlıklarına yazılı olarak gönderilmiştir¹⁵⁶².

1402 sayılı Kanun'a dayanarak göreve son verme işlemleri tüm üniversitelerde kapsamlı bir şekilde uygulanmıştır. Yükseköğretim kurumlarında 1402'nin uygulanması ile ilk uzaklaştırılmalar 1982 Kasım ayı sonunda başlamış¹⁵⁶³, 1983 Şubatında ise yoğunlaşmıştır¹⁵⁶⁴. MGK, Ocak 1983'te üniversite ve yükseköğretimde tespit ettiği *sakıncalı* 82 öğretim elemanının isimlerini sıkıyönetim komutanlıklarına bildirmiş ve bu kişilerin işlerine son verilmesini istemiştir. MGK'nin konuyla ilgili hazırladığı dosyada, söz konusu 82 öğretim elemanının üçü irtica, ikisi MHP yanlısı olarak belirtilmiş, sekiz kişinin neden sakıncalı olduğu belirtilmemiş ve geriye kalan 69 öğretim görevlisinin ise solcu ve bölücü olduğuna dair kayıt düşülmüştür. Bundan sonra MGK'den sıkıyönetim komutanlıklarına sürekli bu tür listeler gönderilmiş ve sıkıyönetim komutanlıkları da gereğini yapmıştır. Aynı zamanda MGK, durumu daha iyi izleyebilmek için her ismin karşısına yapılan işlemi gösterir çizelgeler de hazırlamıştı. En fazla tasfiye İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük

¹⁵⁵⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)...**, s. 30-31.

¹⁵⁵⁹ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁵⁶⁰ **Milliyet**, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁶¹ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁵⁶² Tuşalp, **a.g.e.**, s. 374.

¹⁵⁶³ **Milliyet**, 19 Kasım 1982.

¹⁵⁶⁴ **Milliyet**, 9, 10, 11, 15 Şubat 1983; **Cumhuriyet**, 19, 26 Şubat 1983 sayıları.

kentlerdeki üniversitelerde yapılmıştır. Tasfiye işlemi sadece MGK'nin gönderdiği listelerle de sınırlı değildir. YÖK, askerî cuntanın alt bir sistemi gibi davranarak üniversitelerdeki tasfiyelerde önemli rol oynamıştır. Sıkıyönetim komutanlıkları hem YÖK'ün gönderdiği listedekileri hem de kendilerinin tespit ettikleri öğretim elemanlarının işlerine son vermişlerdir¹⁵⁶⁵.

Görevden uzaklaştırma yazılarında herhangi bir gerekçe gösterilmeden sadece, ...1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2301 ve 2766 sayılı Kanun'la değişik 2 nci maddesi gereğince görevinize son verilmesi istenmiştir ifadelerine yer verilmiştir. Bu yazıların altında sıkıyönetim komutanının değil, rektör ve dekanların imzaları bulunmaktadır¹⁵⁶⁶. Öğretim üyelerinin görevlerine son verilmesi bu yolla yapılırken, öğretim görevlisi ve yardımcısı düzeyindeki uzaklaştırılmalar ise 2547 sayılı Kanunu'nun getirdiği olanaklardan yararlanılarak sözleşmelerinin uzatılmamasıyla gerçekleştirilmiştir¹⁵⁶⁷.

1402 ile göreve son verme işlemi sadece yükseköğretim kurumlarında değil aynı zamanda tüm kamu kuruluşlarında geniş bir şekilde uygulanmıştır. Sıkıyönetim boyunca 1402 sayılı Kanun uyarınca işine son verilen öğretim elemanlarının, öğretmenlerin, memur, işçi ve diğer çalışanların toplam sayısı 4891'e ulaşmıştır¹⁵⁶⁸. Bu toplam sayının içerisinde 1402'nin verdiği yetkiye dayanarak üniversiteden uzaklaştırılan öğretim elemanı sayısı, tek tek isimlere inilerek yapılan bir çalışmada 73¹⁵⁶⁹, sıkıyönetim bilgilerine göre hazırlanmış bir çalışmaya göre 95¹⁵⁷⁰, diğer bir çalışmaya göre ise 90'dır¹⁵⁷¹. Görüldüğü üzere tasfiye edilen öğretim elemanları 1402'liklerin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Üniversitelerdeki asıl öğretim elemanı kaybı, 1402'nin dışında üç farklı şekilde gerçekleşmekteydi. Birincisi YÖK ve üniversite yönetimlerinin 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun verdiği imkânları kullanması ile yapılmaktaydı. Gereksiz bir şekilde bazı öğretim üyelerinin sözleşmeleri uzatılmayarak görevlerine son verilmekteydi. Örneğin, 6 Kasım 1981'de 2547 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden Kasım 1982'ye kadar geçen bir yıllık sürede 192 öğretim üyesinin kadroları yenilenmemiştir¹⁵⁷². Öğretim üyesinin dersini kaldırmak, dersleri ilgili öğretim elemanının elinden almak, öğretim üyesini dersi okutulmayan öğretim kurumlarına sürgün etmek, uzmanlık alanı dışında öğretim üyesine ders yüklemek, soruşturma açmak, sıkıyönetim komutanlıklarına resmi ihbar mektup-

¹⁵⁶⁵ Bölüğüray, a.g.e., s. 157.

¹⁵⁶⁶ M. Tahir Hatipoğlu, **Eylül Üniversitesi**, Selvi Yay., Ankara 1990, s. 210.

¹⁵⁶⁷ Mehmet Barlas, "YÖK Üzerine", **Milliyet**, 21 Kasım 1982, s. 1.

¹⁵⁶⁸ Özen, a.g.e., s. 407.

¹⁵⁶⁹ Hatipoğlu, a.g.e., s. 356.

¹⁵⁷⁰ Özen, a.g.e., s. 407.

¹⁵⁷¹ Gencay Şaylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁵⁷² "Yüksek Öğretimde Ne Oluyor", **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1982.

ları göndermek gibi çeşitli baskı araçları ile sakıncalı görülen öğretim üyeleri üniversitelerden uzaklaştırılmaktaydı¹⁵⁷³. 400 civarında öğretim elemanının doğrudan doğruya üniversitelerin kararları ile görevlerinden uzaklaştırıldığı ifade edilmektedir¹⁵⁷⁴.

Üniversitelerdeki öğretim elemanı kaybına yol açan ikinci neden ise YÖK ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uygulamalarına gösterilen tepkiydi. Öğretim elemanlarının söz konusu uygulamalara tepkileri istifa etme, emekliliğini isteme ve yurt dışına gitme biçiminde kendini gösterdi¹⁵⁷⁵. Üniversitelerdeki esas öğretim elemanı kaybı, bu tepkilerden dolayı yani kendi istekleri ile üniversiteden ayrılanlar nedeni ile ortaya çıkmıştır. YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın açıklamasına göre, Kasım 1981'den Kasım 1982'ye kadar geçen bir yıllık sürede 204 profesör ve doçent çeşitli nedenlerle üniversiteden ayrılmıştı¹⁵⁷⁶. Doğramacı'ya göre, öğretim üyelerinin üniversiteden ayrılış nedenleri haftalık ders yükünü doldurmayarak açıkta kalma endişesi, Arap ülkelerinden gelen çekici iş teklifleri, kamu ve özel kesimdeki iş olanakları ve serbest çalışma arzusuymuştu ve üniversitelerde herhangi bir tasfiye kesinlikle söz konusu değildi¹⁵⁷⁷. Fakat işin aslı farklıydı; kendi istekleriyle üniversitelerden ayrılan öğretim elemanlarının çoğu, 12 Eylül rejiminin getirdiği yeni düzende çalışmayı kendi moral ilkeleri ile bağdaştıramadıklarından dolayı ayrılma yolunu seçmekteydiler. Örneğin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Münici Kapanı, istifa dilekçesinde, *üst üste gelen ve akademik çalışmalarımı etkileyen üzüntüler yüzünden üniversitedeki görevimi daha fazla sürdüremeyeceğimi anlayarak 30 yılı aşkın bir süredir hizmet verdiğim fakültemden ayrılma kararına varmış bulunuyorum*¹⁵⁷⁸ ifadelerini kullanarak 12 Eylül'ün üniversitelere getirdiği yeni düzende çalışmayı kendi ahlaki ilkeleriyle bağdaştıramamaktaydı. Böylece 12 Eylül yönetimi, 1402 ve 2547 sayılı kanunların verdiği imkânlarla üniversitelerde baskı ve tedirginlik yaratarak, darbe rejimine muhalif ve *sakıncalı* öğretim elemanlarının kendi kendilerini yükseköğretim sisteminin dışına atmalarıyla asıl sonucu elde etmekteydi.

Üniversitelerdeki akademik personel kaybının üçüncü nedeni ise, bazı öğretim elemanlarının 1402'lik olma tehdidi nedeni ile istifa etmek zorunda kalmalarıydı. Daha önce bahsedildiği üzere Sıkıyönetim Kanunu uyarınca doğrudan görevlerinden uzaklaştırılan öğretim elemanı sayısı 95'ti ve bu sayı

¹⁵⁷³ Tuşalp, a.g.e., s. 240; Özen, a.g.e., s. 29-30.

¹⁵⁷⁴ Şaylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁵⁷⁵ **Milliyet**, 9, 10, 11, 15 Şubat 1983; **Cumhuriyet**, 19, 26 Şubat ve 01, 02, 04, 08, 11, 12, 15, 16, 22 Mart 1983 sayıları.

¹⁵⁷⁶ "Doğramacı Atılma Diye Bir Şey Yok", **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁷⁷ **Milliyet**, 20 Kasım 1982; "İhsan Doğramacı ile Söyleşi", **Milliyet**, 31 Ağustos 1983, s. 7.

¹⁵⁷⁸ **Cumhuriyet**, 12 Mart 1983.

1402'liklerin çok az bir kısmını oluşturmaktaydı. Fakat üniversitelerde 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu sürekli bir baskı aracı olarak varlığını hissettirdi. Bu nedenle birçok öğretim elemanının 1402 ile üniversiteden uzaklaştırılma riskini göze alamayıp, bunun yerine istifa etmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷⁹.

12 Eylül Dönemi'nde yaşanan tedirginlik ve kaosun sonucunda kaç öğretim elemanının üniversitelerden uzaklaştırıldığı, istifa ettiği tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Fakat tek tek isimlere inerek yapılan bir çalışmada 1255 kişilik bir liste elde edilmiştir. Söz konusu çalışmaya göre, bu 1255 kişiden 73'ünün işlerine 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca son verilmiştir ve geriye kalan 1182 kişiyi ise mevcut uygulamaları protesto amaçlı emeklisini isteyenler, kendi isteğiyle istifa edenler, 1402 tehdidinden dolayı istifa etmek zorunda kalanlar ve görev süresi üniversite yönetimleri tarafından uzatılmayarak üniversitelerden ayrılmak zorunda kalanlar oluşturmuştur¹⁵⁸⁰. Söz konusu çalışmada sayının daha yüksek olabileceği belirtildikten sonra, üniversitelerden ayrılan ve uzaklaştırılan bu 1255 kişiden 195'nin profesör, 270'nin doçent ve 790'nın ise yardımcı doçent, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzman ve okutman olduğu belirtilmektedir¹⁵⁸¹. Dönemin istatistiklerine bakıldığında, söz konusu çalışmada geçen 1255 kişilik listenin düşük olduğu öne sürülebilir. 1402 ve YÖK uygulamaları nedeniyle yükseköğretim kurumlarından ayrılanların, uzaklaştırılanların sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü istatistiklerine göre, 1981-82 ders yılında yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı sayısı 22.223 iken 1983-84 ders yılında 20.333'e düşmüştür. Aradaki fark 1890'dır¹⁵⁸². Bu dönemde öğretim elemanı da alındığı göz önünde bulundurulursa, iki yıldaki kaybın daha fazla olduğu söylenebilir. YÖK ve ÖSYM'nin istatistiki verileri göz önünde bulundurulduğunda ise sonuç farklı çıkmaktadır. YÖK'ün 1984 öğretim elemanı istatistiklerine göre, öğretim üyelerinin sayısı 6826 ve öğretim üyesi yardımcısı ve görevlilerinin sayısı 13.507'dir¹⁵⁸³. 1983 ÖSYM yıllık istatistiklerine göre öğretim üyesi sayısı 6957 ve öğretim üyesi yardımcısı ve görevlilerinin sayısı 16.012'dir¹⁵⁸⁴. Buna göre ÖSYM'nin 1983 verileriyle YÖK'ün 1984 verileri karşılaştırıldığında öğretim elemanı kaybının 1480 olduğu görülmektedir. 20 Kasım 1982'de YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın açıkladığına göre, Kasım 1981 ile Kasım 1982 tarihleri arasında 204 öğretim elemanı üniversitelerden ayrılmış, 192 kişinin ise sözleşmeleri yenilenmemişti. Bu sayılar da eklendiğinde 1981-1984 yılları arası toplam kayıp 1876

¹⁵⁷⁹ Şaylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁵⁸⁰ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 357-358.

¹⁵⁸¹ *a.g.e.*, s. 357-358.

¹⁵⁸² TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70;

¹⁵⁸³ <https://istatistik.yok.gov.tr/> (11.06.2017).

¹⁵⁸⁴ **ÖSYM Yıllık İstatistikleri 1979-2006.**

olarak çıkmaktadır¹⁵⁸⁵.

Üniversiteler, 12 Eylül rejiminin karar ve tutumlarından dolayı öğretim elemanlarının yaklaşık %10'unu hızlı ve ani bir şekilde kaybetmişti. Bu oran, Türkiye gibi kaynakları sınırlı bir ülke için hiç de azımsanamayacak bir kayıptır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde bulunan gelişmiş üniversitelerin dışında kalan üniversiteler, öğretim elemanı ihtiyacından dolayı eğitim programlarını gereği gibi yürütemezken¹⁵⁸⁶, 12 Eylül yönetiminin siyasi gerekçelerle üniversitelerde uyguladığı geniş tasfiye, yükseköğretim sisteminde yaşanan krizi derinleştirmiş ve öğretim elemanı açığını arttırmıştır. Bu nedenle 1983'te YÖK, öğretim elemanı açığını kapatmak için yurt dışından akademisyen transferi girişiminde dahi bulunmuştur¹⁵⁸⁷. İngiltere'de Thatcher Hükümetinin aldığı kararlarla yaklaşık 6000 kadar öğretim üyesinin işsiz kalması üzerine¹⁵⁸⁸ YÖK de bu öğretim üyelerinin bir kısmını Türkiye'ye transfer etmek için girişimde bulunmuştur. Basına yansıdığı kadarıyla, YÖK, ODTÜ öğretim üyelerinden Dr. Kemal Gürüz ile Dr. Yahya Tezel'i, İngiltere'ye göndermiştir. Gürüz ile Tezel'in yabancı bilim adamı transferi için İngiltere'de yapacakları görüşmelerin içeriği, İngiliz Kültür Heyetince, İngiltere'deki üniversitelere bir yazı ile duyurulmuş ve İngiliz üniversitelere Türkiye'den gönderilen yazıda, Dr. Gürüz ile Dr. Tezel'in ziyaretlerinin amacının öncelikle *öğretim üyesi açığını kapatmak* olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yazıda ayrıca, Türk üniversitelerinde çalışacak yabancı öğretim üyelerine konut giderleri dışında, Türk meslektaşlarına ödenen aylık ücretin üç katı verilebileceği de bildirilmiştir¹⁵⁸⁹. Fakat, 12 Eylül rejiminin akademisyenlere yönelik tutumundan dolayı, Türkiye'den gelen iş teklifleri İngiliz üniversite çevrelerinde pek kabul görmemiştir¹⁵⁹⁰.

Üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyeleri yurt dışında saygın bilim kurumlarında, üniversitelerde yeniden görev aldılar. Örneğin 1402 uygulamasını protesto etmek amacıyla istifa eden Gündüz Vasaf, Taha Parla, Şirin Tekeli gibi akademisyenler Kassel Üniversitesinde ders vermeye başladılar. Yine 1402 uygulamasını protesto etmek amacıyla üniversiteden istifa eden İlber Ortaylı, Fransa, İran gibi ülkelerde çeşitli çalışmalar yürüttü. ABD'de Princenton'a davet edildi¹⁵⁹¹. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Türki-

¹⁵⁸⁵ “Doğramacı Atılma Diye Bir Şey Yok”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁸⁶ **Milliyet**, 20 Kasım 1982.

¹⁵⁸⁷ “Yabancı Öğretim Üyelerine Türklerin Üç Katı Maaş Öneriliyor”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1983.

¹⁵⁸⁸ Tekeli, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...**, s. 233-234.

¹⁵⁸⁹ “Yabancı Öğretim Üyelerine Türklerin Üç Katı Maaş Öneriliyor”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1983.

¹⁵⁹⁰ Özen, **a.g.e.**, s. 290-291.

¹⁵⁹¹ Özen, **a.g.e.**, s. 170.

ye'nin kaybı uluslararası bilim camiasının kazancı olmuştu. Türkiye ise on binlerce dolar ödeyerek yurt dışına doktora öğrencisi gönderiyor ve gönderilenlerin kimileri yurt dışında 1402'liklerin yönetiminde doktora yapıyordu¹⁵⁹². Sonuç olarak 12 Eylül rejimi çok sayıda nitelikli öğretim üyesini üniversiteden ayrılmaya mecbur bırakarak üniversite sistemine büyük bir darbe vurmuş ve böylelikle yararcı çalışmayı ve özgür düşüncüyü de boğmuştur.

4.5.6. YÖK ve Üniversiteler

12 Eylül rejimi, yaklaşık üç yıllık süre içerisinde 585 kanun çıkararak yürürlüğe koymuştu¹⁵⁹³. Ancak bunlardan en tartışmalı ve adeta 12 Eylül rejimiyle bütünleşen 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu oldu. 12 Eylül'den önce çok sayıdaki yükseköğretim kurumunun koordinasyonunu gerçekleştirmek ve öğretim elemanlarının ülke çapına dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak için hem yükseköğretimin ihtiyaçları, hem ülkenin amaçları bakımından köklü bir reform gerekiyordu. Bu düzenlemeyi yaparken üniversitenin bilimsel özerkliğine de zarar verilmemesi gerekiyordu. Fakat 12 Eylül rejimi 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile yükseköğretimin yaşadığı krizi farklı bir boyuta taşımakla kalmadı üniversiteyi üniversite yapan esas ilkelere ve onun saygınlığına ciddi zararlar verdi. Diğer taraftan söz konusu Kanun Türkiye'de yıllarca tartışma konusu oldu ve YÖK konusunda iki ters eğilim doğdu. Bunlardan birisi, YÖK'ün, yükseköğretimdeki birçok sorunun kaynağı olduğu, bu kurumun kaldırılması gerektiği yönündeydi. Bir diğeri de, YÖK'ün kurulmasından itibaren, üniversitelerin iyi bir seviyeye kavuştuğudur. Her iki uç görüşün de doğru olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan YÖK'ün başlangıçtaki merkezîyetçi ve standartlaştırma eğiliminin yükseköğretime ciddi zararlar verdiği de açıktır. Nitekim 1981 yılında üniversitelerin idari özerkliğinin kaldırması ve tek kalıptan dökülmüş gibi standart öğrenci yetiştirme eğilimi, yükseköğretim sisteminin 12 Eylül cuntasının mantığına dayalı olarak yeniden oluşturulma çabasının bir sonucuydu. Bu çabalar YÖK'ün çeşitli uygulamalarında kendisini göstermekteydi. Örneğin, YÖK, standartlaşmayı sağlamak için üniversitelerde tek tip eğitim programı uygulama denemeleri yapabilmıştır. ODTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığına gönderilen yazıda *Kurulumuzca kabul edilen iktisadi bilimler fakülteleri eğitim-öğretim programı ilişkisinde sunulmuştur. İlgi yazımız (10.9.1982 tarih 220/3590 sayılı yazı) ekinde gönderilen programların uygulamadan kaldırılarak ekte sunulan programın uygulanmasını rica ederim* deniliyordu. Bu programda 1, 3, 5 ve 7'nci yarıyıllarda *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile Türkçe* derslerinin yer alması istenmekteydi¹⁵⁹⁴. Boğaziçi

¹⁵⁹² Özen, a.g.e., s. 162.

¹⁵⁹³ Evren, Kenan Evren'in Anıları..., C 4, s.330.

¹⁵⁹⁴ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 85,86.

Üniversitesine de benzer bir program gönderilmişti¹⁵⁹⁵. Eğitim fakültelerine programlar YÖK'ün 11 Kasım 1982 tarih ve 220/5317 sayılı ve 19 Kasım 1982 tarih ve 220/5880 sayılı genelgeleriyle gönderilmiştir. Bu programlar, bazı üniversiteler tarafından uygulanmaya çalışıldıysa da uzun ömürlü olamamışlardır¹⁵⁹⁶. Tabi ki YÖK'ün bu tutumu döneme sirayet eden 12 Eylül ruhunun bir yansımasıydı. Nitekim Şubat 1986'da rektör ve dekanlar toplantısında YÖK Başkanı Doğramacı tek tip eğitim programlarının bilimsel özerklikle bağdaşamayacağını ifade edecektir. Doğramacı konuşmasında: *Üniversitemizde bilimsel özerklik vardır. Eğitim programlarımızın aynı olması buna tamamen terstir. Kıta Avrupasında programlar aynıdır. Bizde bilimsel özerklik daha da geniş olduğu için fakülte, kendi kararını kendi verecek ifadelerini kullanacaktır*¹⁵⁹⁷.

YÖK, 12 Eylül rejiminin toplumsal ve siyasal yaşamın bütün faaliyet alanlarında hiyerarşik ve merkeziyetçi sistemler kurma yönündeki aşırı eğiliminden doğmuştu. YÖK'ün 12 Eylül rejiminin ruhunu yansıtan bazı uygulama girişimleri bu durumu doğrulamaktadır. Örneğin yükseköğretim kurumları arasında eşgüdüm ve koordinasyon sağlaması gereken YÖK üniversite mensuplarının, öğretim üyeleri ve öğrencilerin kılık kıyafetlerini, görünüşlerini düzenlemeye varıncaya kadar kararlar alabilmekteydi¹⁵⁹⁸. YÖK, 20 Aralık 1982'de üniversitelerdeki kılık kıyafete ilişkin bir genelge yayımlayarak, üniversite mensuplarının, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin sakal bırakamayacakları, erkek öğrencilerin *dudak kenarını aşmayan bıyık* bırakabilecekleri, kravat takmalarının mecbur olduğu, *temiz ve ütülü giysiler ile* okula gelebileceklerini üniversitelere bildirdi. Yine genelgede, kız öğrencilere *aşırı renk elbiseler* yasaklanmış, topukları çok yüksek ayakkabılar ile gösterişli çizmeleri giymemeleri ifade edilmiştir. Kız öğrenciler *başı açık* olarak okula girebilecekler, ilahiyat fakültelerinde okuyanlar sadece Kuran derslerinde başını örtebileceklerdi¹⁵⁹⁹. YÖK'ün saç ve sakal yönetmeliğine bazı öğretim üyeleri karşı çıktı. Emre Kongar sakalını kesmedi ve istifa etti. ODTÜ Rektörlüğü, Mimarlık Fakültesi öğretim görevlilerinden Erhan Acar'ı sakalını kesmediği için üniversiteyle ilişkisini kesti¹⁶⁰⁰. Aslında hedef alınan ideolojik sembollerdi. Sakal ve bıyığın belli bir biçimi, bir kimsenin dünya görüşünü de ifade etmek gibi bir niteliğe sahiptir. Türk toplumunda sembollerin her zaman kapsayıcı bir gücü olmuştur. 12 Eylül rejiminin bu tür uygulamaları, politikanın her türlüünü kamusal alandan temizlemek, devletin toplumsal ve

¹⁵⁹⁵ **Milliyet**, 11 Aralık 1982.

¹⁵⁹⁶ Tekeli, "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)"..., s. 85,86.

¹⁵⁹⁷ "Her Üniversite Farklı Program Uygulayabilecek", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1986.

¹⁵⁹⁸ Teoman Erel, "Sakal ve Düzey", **Milliyet**, 7 Ocak 1983, s. 5.

¹⁵⁹⁹ Metin Toker, "Bir Münasebetsizlik Örneği ve Nedeni", **Milliyet**, 9 Ocak 1983, s. 6.

¹⁶⁰⁰ Sungur Savran, "Sakal Üzerine", **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1985, s. 2.

siyasal yaşamın neredeyse bütün alanlarındaki patrimonyal-pederşahi üstünlüğünü tasdik ve teyit etmek çabasının bir sonucuydu.

4.5.6.1. Demokratik Rejime Dönüşten Sonra Yaşananlar

YÖK başından itibaren, üniversite özerkliğini ortadan kaldıran, aşırı merkeziyetçi, aşırı otoriter ve bilimsel gelişmeyi engelleyici bir sistem getirdiği gerekçesiyle yoğun eleştirilerle karşılaştı. YÖK'ün üniversitelerin ilerlemesi anlamında bir reform değil, bir gerileme olduğu öne sürüldü. Üstelik bu eleştiriler, sadece belli bir siyasal eğilime sahip çevreler tarafından değil neredeyse tüm siyasal eğilimlere yayılarak geniş bir çevreden gelmekteydi¹⁶⁰¹. Fakat belirtmek gerekir ki YÖK, askerî bir cuntanın, ülkenin yaşamakta olduğu olağanüstü koşulları gelecek yıllar için de öngörmesinden doğmuştu. YÖK'ün ülkenin akademik ve bilimsel hayatı üzerindeki tahrip edici uygulamalarının zemini, 12 Eylül rejiminin toplumsal ve siyasal yaşamın bütün faaliyet alanlarında hiyerarşik ve merkeziyetçi sistemler kurma yönündeki aşırı eğilimi tarafından hazırlandığı ileri sürülebilir. Yükseköğretim Kanunu'nun, 12 Eylül müdahalesine neden olan birçok toplumsal sorunu üniversiteye atfeden bir zihniyeti yansıtmaması bu durumun açık bir kanıtıdır¹⁶⁰². Söz konusu Kanun'un ilk şeklinde sözcük bazında yapılan bir taramada ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kanun metninde geçen bazı kelimelerin sayısı şöyledir: Denetim ve gözetim 20, kovuşturma ve soruşturma 20, disiplin 14, suç ve ceza 13, bilimsel özerklik 1, özerklik 1 (YÖK'ün kendi özerkliği), serbest çalışma 0, serbest düşünce 0 ve görev ve hizmet kelimelerinin sayısı oldukça fazladır¹⁶⁰³.

6 Kasım 1983 seçimleriyle demokratik yaşama geçildikten sonra 12 Eylül Dönemi'nin yükseköğretimde yarattığı tahribat hem iktidar hem de muhalefet tarafından daha yüksek sesle dile getirilmeye, tartışılmaya başlandı ve YÖK tartışmaları yıllarca siyasal gündemin ön sıralarında yer aldı¹⁶⁰⁴. Muhalefet, YÖK sistemine karşı şiddetli bir eleştiri kampanyası yürütürken, iktidar da söylem düzeyinde YÖK'e pek sahip çıkmadı. YÖK daha çok kendisini İhsan Doğramacı aracılığı ile kamuoyunda savunmaya çalıştı. Yükseköğretim Kanunu'nda değişiklik talebi 6 Kasım 1983 seçimlerinden hemen sonra gündeme geldi. ANAP Hükümeti, Yükseköğretim Kanunu'nun uygulanmasından doğan sorunların ayrıntılı biçimde tartışılarak çözüm yolları bulunması için YÖK hakkında Meclis araştırması isteyeceğini açıkladı. Hükümet ayrıca, Meclis araştırmasından sonra Yükseköğretim Kanunu'nun daha iyi işlenmesini sağlayacak değişikliklere gidilebileceğini ifade etti. Hükümetin bu

¹⁶⁰¹ Şahin Alpay, "YÖK Dosyası" *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1985, s. 10.

¹⁶⁰² Şahin Alpay, "YÖK Dosyası" *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1985, s. 8.

¹⁶⁰³ Şahin Alpay, "YÖK Dosyası" *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1985, s. 8.

¹⁶⁰⁴ Hasan Cemal, "YÖK", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1988, 1, 13.

girişimleri muhalefet partilerince de olumlu bulundu. Ana muhalefet partisi Halkçı Parti, Yükseköğretim Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi amacıyla hazırladığı bir önergeyi TBMM'ye sunacağını ifade etti¹⁶⁰⁵. Daha sonraki süreçte ANAP Hükümeti, TBMM'ye yazılı soru önergesi verdi. Önergede, üniversitelerde idarecilerin *farklı tutumları, çok sık değişen yönetmelikler, tüzükler ve birbirini nakzeden kararlar öğretim elemanları ve öğrenciler arasında* büyük problemler yarattığı ifade edilmekteydi¹⁶⁰⁶. Hükümet YÖK'e sahip çıkmamakla birlikte, bu konuda ciddi bir adım atmadan da kaçındı¹⁶⁰⁷. Bunun nedeni, YÖK'ün, 12 Eylül Dönemi'nin önemli simgelerinden biri haline gelmesi, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in bu konuda çok duyarlı olması ve Yükseköğretim Kanunu'nda bir değişiklik istememesi olabilir¹⁶⁰⁸. Evren dışında YÖK sistemini esas olarak Cumhurbaşkanıca atanan YÖK başkanının, rektörlerin de savunduğu biliniyordu¹⁶⁰⁹. Buna rağmen Yükseköğretim Kanunu sonucu ortaya çıkan sakıncaları düzeltmek için çeşitli zamanlarda değişiklikler yapılmış ve girişilen bu palyatif önlemler pek sonuç vermemiştir.

Yükseköğretim Kanunu'na ve bu Kanun'un öngördüğü yönetim hiyerarşisinin tepesinde yer alan YÖK'e karşı eleştiriler sürekli Türkiye'nin gündemini işgal etti. Zaman zaman YÖK sonrasında yükseköğretim kurumlarında yaşanan süreç sonucunda üniversitelerin performansı tartışma konusu olmuştur. Öyle ki zaman içerisinde YÖK konusunda, kamuoyunda iki ters eğilim ortaya çıkmıştır. Bir eğilim, YÖK'ün, yükseköğretimdeki birçok olumsuzluğun sebebi olduğunu, bunun mutlaka kaldırılması gerektiğini iddia etmekteydi. Diğer bir eğilim ise YÖK'ün kurulmasından itibaren, yükseköğretimin son derece iyi bir noktaya geldiğini savunmaktaydı¹⁶¹⁰.

Her iki görüş de doğru olmamakla birlikte 12 Eylül Dönemi'nde yükseköğretimde yaşanan olumsuz gelişmelerin uzun erimli sonuçları olduğu açıktı. YÖK'e karşı olanların ileri sürdükleri en temel iddialardan biri, YÖK uygulamaları sonucu üniversitelerde öğretim düzeyinin düştüğüydü. Eğitim kalitesindeki düşüşün nesnel nedenlerinden biri, öğrenci kontenjanlarının geniş ölçüde arttırılması gösterilmekteydi. Türkiye'de uzun yıllar siyasi ve toplumsal baskılara rağmen özerk üniversiteler öğrenci kontenjanlarını çok az arttırmış veya hiç arttırmamışlardı¹⁶¹¹. YÖK ise, fiziki mekânlarda bir geniş-

¹⁶⁰⁵ **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1984.

¹⁶⁰⁶ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1984.

¹⁶⁰⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 2, B: 39, 29.02.1984.

¹⁶⁰⁸ Gencay Şaylan, " Bu ne YÖK bu ne Bilkent", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1988, s. 14.

¹⁶⁰⁹ Hasan Cemal, "YÖK", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1988, s. 1, 13.

¹⁶¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, C 18, B: 35, 6.12.1988, s. 592.

¹⁶¹¹ YÖK, **Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991, 1981 Reformu ve Sonuçları**, Ankara 1991, s. 13.

leme gerçekleştirilmeden, yeterli öğretim elemanı sağlamadan üniversitelere alınan öğrenci sayısını yüzde 100'e yakın bir şekilde artırmıştı¹⁶¹². Akademik seviyeyi düşüren bir diğer neden ise bir yandan üniversite sayısı 27'e çıkarılırken, diğer yandan üniversitelerin yetişmiş akademik personelinin önemli bir bölümünü, 12 Eylül Dönemi uygulamalarından dolayı kaybetmesiydi¹⁶¹³. Türkiye'de 12 Eylül öncesinde de nitelikli öğretim üyesi yetiştirilmesinde sıkıntı çekiliyordu, fakat 12 Eylül Dönemi'nde hem üniversite sayısı artırılıp hem de üniversiteler hızla öğretim elemanı kaybedince, yenilerini sağlama sorunu ortaya çıkmış, öğretim elemanı yetiştirme geleneği önemli ölçüde tahrip olmuştur¹⁶¹⁴. Bunların dışında 12 Eylül rejiminin kurduğu yükseköğretim sistemine yöneltilen eleştiriler şöyleydi: Üniversiteler baskı ve kargaşa içerisine girmişlerdir¹⁶¹⁵. Gelişmiş ve akademik birikimi olan üniversiteler rotasyon uygulaması nedeniyle zarar görmüştür. Öğretim üyelerinin yönetimden dışlanması ve sıkı merkezi denetim üniversitelerde akademik performansı düşürmüştür¹⁶¹⁶. YÖK, yükseköğretime merkezîyetçiliği getirmiş, eğitim programları ve dersler bir merkezden yönetilmeye başlanmış, eğitim programları YÖK'ün direktifiyle tek tip olarak düzenlenmiştir. YÖK düzeni anarşiden sonra disiplini sağlamak üzere geçici bir dönem için kurulmuştur. YÖK, üniversite özerkliğini ve bilimsel çalışma özgürlüğünü ortadan kaldırmıştır¹⁶¹⁷. Üniversitelerde özerklik çok yönlü olarak zarar gördüğünden, bilimsel faaliyetler azalmıştır¹⁶¹⁸. YÖK uygulamaları sonucunda akademik faaliyetler önemli ölçüde üniversite dışına kaymıştır¹⁶¹⁹. 12 Eylül öncesinde yükseköğretimi süreklilikten koparan anarşi ve terör bitirilmişti. Fakat yükseköğretim kurumlarında disiplin ve süreklilik sağlanmasına karşın¹⁶²⁰, bu olumlu gelişmenin sağlanması için akademik ve bilimsel hayata önemli derecede bedel ödetilmişti.

YÖK, tüm bu tartışma ve iddialara karşı kendisini savunmak için çeşitli yayınlar yapmaya başladı. Bu yayınlarda, YÖK sonrası yükseköğretim siste-

¹⁶¹² TBMM Tutanak Dergisi, C 2, B: 39, 29.02.1984, s. 305, TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923-2013...*, s. 70.

¹⁶¹³ Şahin Alpay, "YÖK Dosyası" *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985, s. 8.

¹⁶¹⁴ Abdullah Nişancı, "Türk Yükseköğretiminin Dünü ve Bugünü", *Tercüman*, 6 Ekim 1984.

¹⁶¹⁵ Nurkut İnan, "YÖK Sonrası Üniversitelerimiz", *Milliyet*, 18 Ocak 1984, s. 2. "YÖK ne getirdi ne götürdü?", *Milliyet*, 13 Nisan 1986, s. 8.

¹⁶¹⁶ Gencay Şeylan, "YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1988, s. 16.

¹⁶¹⁷ *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, YÖK Yayını, Ankara 1988, s. 73.

¹⁶¹⁸ Aptullah Kuran, "Sayılar Kadar Nitelik de Önemlidir", *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1987, s. 2.

¹⁶¹⁹ Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin...*, s. 269.

¹⁶²⁰ Tekeli, *a.g.e.*, s. 269.

minin performansının geliştiğini savunarak kamuoyundaki tartışmalara karşı kendisini savunmaya çalıştı¹⁶²¹. Bu yayınlardan ilki, *1981 Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları* adlı kitapçığı¹⁶²². 37 sayfadan oluşan bu kitapçıkta, Yükseköğretim Kanunu'nun gerekçesi, amaçları, atamalar, denetim, yükseköğretimde huzurun sağlanması gibi başlıklara geniş yer verilerek getirilen yenilikler özetlenmiştir. Bunlar daha çok söz konusu Kanun ile ilgili eleştiriye açık, öznel düşüncelerin dökümü niteliğindedir. İki yıllık uygulamaların nesnel değerlendirmesine ise *Öğretim Düzeyinin Yükseltilmesi ve Öğretim Üyelerinin Dengeli Dağılımı* başlıkları altında çok kısa bir şekilde değinilmekte ve yükseköğretimin karşı karşıya bulunduğu çok çeşitli sorunlardan bahsedilmemektedir. İçeriği İhsan Doğramacı tarafından televizyondan kamuoyuna açıklanan bu rapor, YÖK'ün başarılarını, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı ile az gelişmiş üniversitelerdeki öğretim üyesi sayısının artması, öğrencilerin başarı yüzdelerinin yükselmesi ve yükseköğretim kurumlarında araştırma olanaklarının genişletilmiş olması noktalarında toplamaktaydı¹⁶²³. Rapor bazı gazeteler tarafından *YÖK'ün oldukça kötü hazırlanmış propaganda broşürü* olarak değerlendirildi¹⁶²⁴. Rapora yöneltilen diğer bir eleştiri, YÖK kurulduktan sonra yükseköğretimle ilgili verilerin kendisinde toplandığını ancak bu verileri gizli tuttuğundan YÖK Raporunda ulaşılan sonuçların ve karşılaştırmalı grafiklerin hangi verilere dayandıklarının saptanamadığıydı¹⁶²⁵.

YÖK, 1988'de, *Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler* adlı bir başka çalışma daha yayımladı¹⁶²⁶. Bu yayında, temel olarak öğretim üyesi açığının kapandığı, öğretim huzurunun sağlandığı ve kaliteli bir öğretimin yapıldığı savunularak YÖK'ün kurulduğu 1981'den 1988'e kadarki dönemin bir değerlendirilmesi yapılmaktaydı. Yukarıda bahsedilen rapora göre daha hacimli ve daha kapsamlı olan bu yayında çeşitli istatistiki verilerle ve karşılaştırmalı grafiklerle yedi yıllık dönemin değerlendirilmesi yapılmakta, süregelen eleştirilere karşı YÖK uygulamaları savunulmaktadır. Kamuoyundaki YÖK tartışmalarına karşı bir YÖK savunusu olarak hazırlanan bu yayında, 1946-1981 dönemi yükseköğretimin gelişim çizgisi ve bu dönemdeki sorunlar aktarıldıktan sonra, uzun süredir ihtiyaç duyulan yükseköğretim reformununun 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile gerçekleştirildiği ifade edilmektedir¹⁶²⁷. Çeşitli grafik ve istatistiki verilerle 7 yıl-

¹⁶²¹ Rauf Nasuhoğlu, "YÖK'ün Kendini Değerlendirişi", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1984, s. 2.

¹⁶²² **1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları**, YÖK Yayını, Ankara 1983.

¹⁶²³ **1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları...**

¹⁶²⁴ "Kötü Bir Propaganda Broşürü", *Cumhuriyet*, 30 Ocak 1984.

¹⁶²⁵ Nurkut İnan, "YÖK Sonrası Üniversitelerimiz", *Milliyet*, 18 Ocak 1984, s. 2.

¹⁶²⁶ **Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...**

¹⁶²⁷ a.g.y., s. 13.

lık süreç değerlendirildikten sonra YÖK tartışmaları ile ilgili iddialara cevap verilmektedir. Bu iddialardan biri, YÖK sonrası eğitim-öğretim düzeyinin gerilediğiydi. Söz konusu yayında, YÖK öncesinde üniversitelerde öğrenci başarısının çok düşük olduğu, Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, üniversiteye giren her 1000 öğrenciden sadece 175'inin mezun olabildiği, üniversiteye kaydolun öğrencilerden %10'unun ilk sınıflarından, %33'ünün de üst sınıflardan okulu terk ettiği ifade edilmekteydi. YÖK'ün kuruluşu ile birlikte öğretim üyelerinin tam gün çalışmalarının teşvik edilmesi, haftada belli ders yükünün zorunlu tutulması ve ara sınav gibi öğrenmeyi artırıcı önlemler alındığı belirtilmekteydi. Eğitim imkânlarını ve kaliteyi artırıcı bu tedbirler sonucunda öğrencilerin başarı oranlarının %85'lere kadar ulaştığı öne sürülmekteydi¹⁶²⁸.

YÖK sonrasında üniversitelerde bilimsel araştırmaların durduğu tartışması, söz konusu yayında üzerinde durulan bir diğer konuydu. Kamuoyunda sürekli gündemde olan bu tartışmaya cevaben, geçen yedi yıllık dönemde üniversitedeki çalışmalarda araştırma özgürlüğünü kısıtlayıcı en küçük bir müdahalenin olmadığı belirtilmekte ve üniversitelerdeki bilimsel yayın sayısının arttığı ifade edilmekteydi. Bilimsel yayınları içeren kataloglara göre verilen istatistiklerde, 1982 yılında 9005 olan yayın sayısının 1987 yılı sonunda 17.554'e¹⁶²⁹ yükseldiği görülmektedir. Ayrıca 1982-1987 döneminde yayımlanan kitap sayısı da 5162 olarak gösterilmektedir¹⁶³⁰.

Yine söz konusu yayında, YÖK döneminde yapılan uygulamalar sonucunda, çok sayıda öğretim üyesi veya elemanının üniversitelerden ayrıldığı veya ayrılmaya zorlandığı iddialarının gerçeği yansıtmadığı, bununla birlikte 1402 sayılı Kanun gereğince 67 öğretim üyesinin görevine son verildiği, daha sonra bunlardan 10'unun görevlerine döndükleri, geriye kalanların ve emekli olanların da üniversiteye dönmelerinin faydalı görüldüğü belirtilmektedir¹⁶³¹. Bununla birlikte daha önce bahsedildiği üzere 1981-82 ders yılında yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanları sayısı 22.223 iken 1983-84 ders yılında 20.333'e düşmüştür¹⁶³². Söz konusu YÖK yayınında ise 12 Eylül rejiminin yükseköğretim üzerindeki şok etkisinin görüldüğü 1982-1983 dönemi verileri yapılan karşılaştırmalarda sağlıklı bir şekilde verilmemekte, bu dönemdeki öğretim elemanları sayısındaki 1890 kişilik hızlı azalmadan bahsedilmemektedir.

YÖK ile birlikte yükseköğretime merkezi yönetim getirildiği, üniversitelerde eğitim-öğretimin tek tip yapıldığı iddialarına da cevap verilmeye ça-

¹⁶²⁸ a.g.y., s. 40.

¹⁶²⁹ Bilimsel makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora tezleri dahil.

¹⁶³⁰ **Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde...**, s. 50.

¹⁶³¹ a.g.y., s. 28.

¹⁶³² TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2013...**, s. 70.

lışılan söz konusu yayında, YÖK'ün, hiçbir zaman tek tip üniversite yaratma yoluna gitmediği, bu yöndeki etkilerden kaçındığı, üniversitelerin öğretim programlarının hazırlanması, uygulanması ve bilimsel araştırma konularında tam bir serbestliğe sahip oldukları, her üniversitenin kendi ders programlarını bizzat düzenlemesi ve uygulamasının YÖK sisteminin başlıca ilkelerinden biri olduğu ifade edilmekteydi¹⁶³³.

Özal Hükümeti 1987 yılı sonunda 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda bazı önemli değişiklikler yaparak nihayet YÖK'e el attı¹⁶³⁴. II. Özal Hükümeti programında, *bugüne kadar yapılan uygulamalar ve sonuçları değerlendirerek, YÖK Kanunu günün şartlarına göre değiştirilecektir*¹⁶³⁵ denmekteydi. Bundan sonra çeşitli hükümetler 2547 sayılı Kanun'da bir dizi değişiklikler yaparak yükseköğretim sistemini işler hale getirmeye çalıştı. Söz konusu Kanun'da 2007 yılına kadar 60'ı geçkin değişiklik yapıldığı görülmektedir.

Uzun yıllara yayılarak devam eden YÖK ile ilgili tartışmalar, aslında anayasal bir kurum olarak YÖK'ün kendisine değil ancak 12 Eylül'ün oluşturduğu sistem ve zihniyete yönelikti demek daha isabetli olacaktır. YÖK'ün yükseköğretim kurumlarının durumunu iyileştirmek gibi iyi niyetli çabalar içerisinde olduğundan şüphe yoktur; fakat kuruluş felsefesi ve beraberinde getirdiği sistem bir askerî cuntanın ileriye dönük toplumsal ve siyasal hedeflerinin bir parçasını içerdiğinden, geniş bir toplumsal muhalefetin hedefi olmaktan kurtulamamıştır.

¹⁶³³ Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde..., s. 2, 15.

¹⁶³⁴ Resmi Gazete, S 19671, 21 Aralık 1987.

¹⁶³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, C 1, B: 3, 25.12.1987.

SONUÇ

Osmanlı'dan gelen köklü geleneği ve bazı kurumsal ayrıcalıkları elinde tutmasıyla, Cumhuriyet ve laiklik başta olmak üzere rejimin temel ilkelerinin ve Batılı değerlerin benimsenmesinde öncülük rolü üstlenmesiyle ordu, Türkiye'de siyasi yaşamın sürekli bir aktörü olmuştur. Özellikle 1950'den sonraki 30 yıl, ordunun siyasal yaşamda oynadığı rol çarpıcıdır. Bu süreçte sivillerin ülke yönetimindeki başarısızlıkları durumunda ordu, ulusal misyon duygusuyla harekete geçip sık sık ülke yönetimine müdahalede bulunmuştur. Genel olarak siyasal istikrarsızlık, toplumsal huzursuzluk, ekonomik göstergelerde bozulma, rejimin laik yapısına yönelik tehditler, sivil hükümetlerin siyasal şiddet ve terörü engellemede başarısız olması, demokratik kurum ve değerlerin mevcut iktidarlar tarafından zayıflatıldığı gibi gerekçeler orduyu, ülke yönetimine müdahalede bulunma konusunda harekete geçirmiştir. Gerçekleşen askerî müdahalelerle seçilmiş meşru hükümetler şiddet ve baskıyla yönetimden uzaklaştırılmış, parlamentolar feshedilmiş; demokrasinin temeli sayılan siyasi partiler, üniversiteler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve neredeyse toplumun her kesimi bu müdahalelerden maddi ve manevi açıdan etkilenmiştir.

Askerî müdahaleler Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Siyasal ve toplumsal bunalımların yaşandığı dönemlerde askerî darbelerin kurtarıcı bir misyonla ortaya çıkmasının bir sonucu olarak politikacı, seçim sistemi, parlamento ve ona dayanan hükümet kurumu önemli eleştirilere maruz kalmış ve çoğulcu demokrasiye karşı güven zaman zaman sarsılmıştır. Seçilmişlere ve genel oya karşı sürekli güvensizlik besleyen askerî rejimler, yapım sürecini denetledikleri yeni anayasalarla olağan dönemlerdeki siyasetin çerçevesini de belirlemiş, anayasal bir demokraside normal sayılamayacak iktidar ve ayrıcalıkları, sivil rejime geçiş sonrası dönemde de sürdürmeye çalışmışlardır. Bu durum makul derecede dengelenmiş bir sivil-asker ilişkisinin kurulmasını zorlaştırmıştır. Bu dengenin kurulamamasından kaynaklı sürdürülen sivil-asker ilişkileri modeliyle ülke kaynakları israf edilmiş ve zaman zaman öngörülemeyen risklerle karşılaşmıştır.

Askerî rejimlerin iktidarda kalma süreleri görece kısa olmasına rağmen başta anayasalar olmak üzere devlet ve toplum yaşamını, siyasal hayatı yeniden dizayn eden temel yasalar üzerinde belirleyici etkileri olmuştur. Bu bağlamda 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde ülke yönetimini denetim altına alan askerî rejimler, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer birçok alanda yaptıkları düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönü üzerinde belirleyici olmaya çalışmışlardır.

Söz konusu Askerî darbelerin etkisiyle süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, sosyal düzende öngörülebilir değişimin dışına çıkılması ve darbelerin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanmalar doğal olarak toplumsal ve siyasal yaşamın her alanını olduğu gibi eğitim ve kültür alanını da etkilemiştir. Bu etki bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak ortaya çıkmıştır. Doğrudan etki, daha çok askerî rejimlerin tercihlerinin biçimlendirdiği ve belirli bir politikaya göre tasarlanan yasal düzenlemelerde ve uygulamalarda kendisini göstermektedir. Darbe dönemlerinde, eğitim sistemine yön veren temel yasaların hazırlanması, eğitim müfredatlarının yeniden düzenlenmesi, ders kitaplarının hem biçim hem de içerik bakımından değiştirilmesi, Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlara yönelik düzenlemelerin yapılması, mevcut askerî rejime muhalif kültür-sanat ürünlerinin suç unsuru sayılması, aydınının, sanatçının suçlu gösterilmesi, kültürel yaşama ve eğitim kurumlarına yönelik kısır darbeci eylemler askerî rejimlerin eğitim sisteminde ve kültürel yaşamdaki doğrudan belirleyici etkisine işaret etmektedir.

Günümüzde halen yürürlükte olan eğitimle ilgili birçok temel yasa, askerî darbe dönemlerinin olağanüstü koşullarının psikolojisiyle hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 27 Mayıs Dönemi'nde 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 12 Mart Dönemi'nde, eğitim sisteminin amaçlarını, sistemin yapısını ve işleyişini ayrıntılı olarak tespit eden 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 12 Eylül Dönemi'nde ise eğitim sistemiyle ilgili daha kapsamlı yasal düzenlemeler birbirini takip etmiştir. Seri halinde yapılan bu düzenlemeler neredeyse eğitim sistemiyle ilgili tüm mevzuat askeri rejimin filtresinden geçirilmiş ve darbe hukuku milli eğitim mevzuatında da yer almaya başlamıştır. Böylece söz konusu askerî rejimler, eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen yasal düzenlemeleriyle eğitim sisteminin gelişme yönü üzerinde önemli oranda belirleyici olmuş; özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde eğitim sistemine yönelik düzenlemelerle sistemin amaç ve içeriği ilkeler bazında giderek gerilemiştir.

Askerî rejimlerin eğitim sistemine yönelik oluşturdukları temel politikalar, gerçekleştirdikleri uygulamalar ve yasal düzenlemeler, darbenin gerekçelerine ve darbeyi yapan kadrolara hâkim olan anlayışlara göre şekil almıştır.

Her üç darbe döneminde ortaya çıkan farklı siyasal kaygılar, çeşitli kararlara dönüşerek eğitim ve kültür alanına yansımıştır. Dolayısıyla söz konusu her üç darbe döneminde de izlenen eğitim ve kültür politikalarında farklılıklar, sapsular görülmektedir. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren kadrolara göre, ülke yönetiminde başarısız olan ve askerî darbeye yol açan Menderes hükümetleri, demokratik değerleri tam olarak benimseyememiş, eğitim ve kültür seviyesi düşük, siyasetçilerin her türlü istismarına açık halk kitlesinin yanlış tercihinin bir sonucuydu. Halkı, henüz siyasetin öznesi olacak bilinçte görmeyen bu elitist anlayışla bağlantılı olarak 27 Mayıs askerî yönetimi, toplumun tümünden eğitilerek cehaletin ortadan kaldırılması, demokrasiye yönelik bilincin yükseltilmesi gibi eğitim hayatına yönelik düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca 27 Mayıs Dönemi'nde, ordunun modernleşmenin öncüsü olduğu tezine güncellik kazandırılmış, toplumun yeniden çağdaş bir yola sokulması için asker-sivil bürokratlara ve aydınlara önemli bir rol biçilmiş, ordunun sivil toplum üzerindeki üstünlüğü yeniden teyit edilmiştir. Aynı zamanda 27 Mayıs darbesi sonrası özellikle aydınlar arasında ortaya çıkan ilerici atmosfer, o dönemdeki kültürel üretimleri de etkilemiştir.

12 Mart Dönemi'nde özellikle 1960'ların sonlarına doğru siyasal hayat-taki radikalleşme, siyasal terör ve şiddetin artması ve özellikle yükseköğretimde meydana gelen öğrenci olayları gibi nedenlerden dolayı, askerî-sivil rejim eğitim sistemini, devlete ve rejime yönelik siyasal terörizm ve şiddete karşı uzun vadeli ve kalıcı önlemlerin bir aracı olarak görme eğilimi göstermiş; eğitim ve kültürü milli güvenlik sorununun bir parçası ve unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu eğilimin bir sonucu olarak eğitim sistemiyle ilgili yapılan temel düzenlemelerde milliyetçi eğitim ideolojisi ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Devlete her düzeyde el koyan ve militarist yöntemlerle sistemi yeniden biçimlendirme eğilimi gösteren 12 Eylül askerî rejimi ise ortaöğretimden üniversiteye kadar tüm eğitim sistemini 12 Eylül öncesi siyasal şiddet ve terörün asıl kaynaklarından biri olarak algılamış ve eğitim sistemine yönelik neredeyse yapılan bütün düzenlemeleri bu çerçevede ele almıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak askerî rejim, eğitim kurumlarında politikanın temizlenmesi ve Atatürkçülüğün hâkim kılınması temel söylemiyle bağlantılı olarak oluşturduğu ideolojik örgüyü, eğitimle ilgili yasalara, tüzüklere, yönetmeliklere, yönergelere, eğitim kadrolarına yönelik talimatlara, ders müfredatlarına ve kitaplarına yansıtmıştır. Bu dönemde yapılmak istenen eğitim reformu; eğitimin sistem, program, öğretmen ve öğrenci sorunları ve bunların alt ve yan yapı düzenlerine yönelik olmaktan daha çok katı bir disiplin ve otoritenin sağlanmasına yönelik olmuştur. Bu politikanın sonucunda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren süregelen eğitimle ilgili yapı ve değerler ağır darbe almış ve eğitimin içerik ve yöntem bakımından öğrencileri bilimsel ve özgür düşünmeye sevk edecek nitelikte olması, onların geniş bir dünya görüşüne

göre yetişmeleri gerekliliği gibi temel ilke ve değerler ikinci planda kalmıştır.

Askerî darbeler, eğitim müfredatları ve ders kitapları üzerinde de belirleyici bir etkide bulunmuşlardır. Öncelikle askerî rejimler, özellikle 27 Mayıs ve 12 Eylül dönemlerinde, eğitim kurumlarında askeri darbeyi meşrulaştırıcı yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Askerî rejimin propagandada malzemesini içeren metinlerde, demeçlerde genel olarak yapılan askerî darbenin, mevcut sivil iktidar tarafından demokratik kurum ve değerlerin zayıflatılması sonucu ortaya çıktığı, ülkenin geleceği için zorunlu bir adım olduğu, demokratik kurum ve değerlerin yeniden ve daha güçlü bir şekilde tesis edilmesi için demokrasi dışı yöntemlerin de kullanılabileceği gibi temel argümanlar işlenmiştir. Eğitimin ideoloji aktarma niteliği kullanılarak, öğrencinin zihninde, askerî darbenin demokratikleşme sürecini durduran, tahrip eden bir eylem olduğu yerine, darbenin demokrasinin kurtarıcısı olduğu gibi bir imaj şekillendirilmeye çalışılmıştır. Askeri rejimler, yürüttükleri bu propaganda faaliyetleriyle eş zamanlı olarak eğitim müfredatlarına ve ders kitaplarına da müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahale genel olarak askerî rejimin ideolojik konumlanışına uygun olarak yürütülmüştür. Hem 27 Mayıs Dönemi'nde hem de 12 Eylül Dönemi'nde, özellikle toplumsal içeriğin ağırlıklı olduğu tarih, yurttaşlık bilgisi, sosyoloji, din kültürü gibi derslerin ders kitapları yeni döneme uygun bir şekilde yazılmıştır. İktidardaki askerî yönetime belirli bir geçmiş yorumu aktarma fırsatı veren tarih ve yurttaşlık bilgisi ders müfredatlarındaki sapma ise oldukça dikkat çekicidir.

27 Mayıs Dönemi'nde, doğrudan DP iktidarının on yıllık geçmişini hedef alan kurgulanmış metinler ders kitaplarında yer almaya başlamıştır. Bu metinlerde daha çok 27 Mayıs, Türk ordusunun şanlı bir zaferi olarak değerlendirilip demokrasiyle yan yana zikredilirken, on yıllık DP iktidarı ağır, zaman zaman aşağılayıcı bir dille aktarılır. DP ve 27 Mayıs dönemlerini tarihsel gerçeklerden kopararak ele alan metinler, 12 Eylül'e kadar söz konusu ders kitaplarında yer almıştır.

12 Eylül Dönemi'nde ders müfredatlarına ve kitaplarına müdahale oldukça kapsamlı olmuştur. Askerî rejimin özellikle Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ders müfredatına ve kitaplarına yaptığı müdahale çarpıcıdır. 1930'lardan itibaren çeşitli isimlerle okutula gelen bu dersin müfredatı ve kitapları üzerinde yapılan en önemli değişim 12 Eylül Dönemi'nde yaşanmıştır. Söz konusu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitabında yapılan güncellemeler, tarih araştırmaları sonucu elde edilen yeni bilgilere göre değil fakat daha çok 12 Eylül yönetiminin günün politikalarına haklılık kazandırmak için giriştiği bir eylem niteliğinde olmuştur. Bu dönemde askerî rejimin eğitimin tüm kademeleri için zorunlu hale getirdiği İnkılap Tarihi ders konularının kronolojik sınırı 1938'e çekilmiş, 1938'den sonra Türkiye'nin demokrasiye geçiş sürecinin belirleyicisi olan temel siyasal, ekonomik ve kültürel geliş-

meler müfredattan silinmiştir. Ayrıca Türkçe, edebiyat, yabancı dil, sosyoloji, felsefe, matematik, fen, coğrafya, müzik, beden eğitimi, genel tarih, sosyal bilgiler, din dersleri, beden eğitimi, müzik, resim-iş, sanat tarihi ve milli güvenlik derslerinde konuların bir şekilde Atatürk ve Atatürk'le ilgili bilgi ve açıklamalarla ilişkilendirilerek anlatılması amaçlanmıştır. Askerî rejim, Atatürkçü görüşle eğitim sistemini yeniden düzenleme temel söylemiyle bu politikaya başvurmuştur. Fakat ilgili ve ilgisiz bütün ders müfredatlarına ve ders kitaplarına yoğun bir şekilde İnkılap Tarihi dersi içeriğinin eklenmesi, bu konuların herhangi bir uzmanlık ve donanım gerektirmeyen bir alan olarak görülmesine, bir bikkınlık yaratmasına ve Atatürk ilke ve inkılâplarının topluma yanlış öğretilmesinden kaynaklanan bir soğuma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Sonuç itibarıyla askeri darbelerin toplumsal bellek üzerindeki saptırıcı etkileri, tarih ders kitapları üzerinde kendisini görünür kılmıştır.

Söz konusu darbe dönemlerinde eğitim kurumlarına yönelik kısır darbe-eylemler, eğitim sistemini maddi ve manevi açıdan hatırı sayılır bir ölçüde tahrip de etmiştir. 27 Mayıs Dönemi'nde üniversitede reform adı altında sorgusuz sualsiz 147 öğretim üyesi üniversitelerden tasfiye edilmiş ve üniversite önemli derecede saygınlık kaybına uğratılmıştır. 27 Mayıs rejimi üniversite reformunu, tasfiye ve üniversiteye dışarıdan gelen bir müdahale niteliğine dönüştürüp suiistimal etmiş, daha sonraki süreçte üniversitenin yaşadığı krizi aşması için reform talepleri dile getirildiğinde, bu taleplere tasfiye tedirginliği de eşlik etmeye başlamıştır. 12 Mart askerî-sivil rejimi ise üniversiteleri kitlesel öğrenci hareketinin dayanakları olarak görmüş ve bu gerekçeyle üniversite özerkliğini sınırlandırıcı düzenlemeler yapmıştır. Sıkıyönetim uygulamalarıyla üniversitelerin mutlak denetim altına alınmaya çalışıldığı 12 Mart Dönemi'nde, öğretmen ve akademisyen kesimine yönelik kitlesel tutuklamalar yaşanmış, aydın kesim baskı altına alınmıştır. 12 Eylül Dönemi'nde ise eğitim kurumlarına yönelik baskı daha kapsamlı olmuştur. Bu dönemde askerî rejim, eğitim kurumlarında meydana gelen öğrenci olaylarının, siyasal şiddetin arkasında bazı öğretim elemanlarının ve öğretmenlerin olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu süreçte 12 Eylül rejimi, sıkıyönetim uygulamalarıyla binlerce öğretmenin görevine son vermiştir. Ayrıca 12 Eylül rejimi, Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelere aşırı merkezizetçi bir düzen getirdikten bir süre sonra, üniversiteler ani ve hızlı bir şekilde akademik personel kaybına da uğramıştır. Gerek 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca, gerekse üniversite yönetimlerinin uygulamaları sonucu birçok öğretim elemanının üniversitelerle ilişkisi kesilmiştir. Tasfiye olarak da adlandırılabilir bir boyuta ulaşan bu uzaklaştırmalara tepki olarak bir dizi istifa ve erken emeklilik olayı da ortaya çıkmış ve böylece üniversiteler binlerce yetişmiş öğretim elemanını kaybetmiştir.

Söz konusu her üç dönemde de eğitim sistemi darbe koşullarından etkilenmiş, eğitim sisteminin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü için

temel reformlar gerçekleştirmek, sistemi dönüştürmek yerine uzun süre darbelerin yarattığı sorunlarla uğraşılmak zorunda kalınmıştır. Darbelerin etkisiyle siyasette yaşanan istikrarsızlık ve toplumsal bunalım sık sık değişen kararlar haline dönüşerek eğitim politikalarına da yansımıştır.

Darbe dönemlerinde kültürel yaşamı temelinden sarsan, kültürel üretimi durduran, kısırlaştıran faktörlerden biri olarak sıkıyönetim uygulamalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından Temmuz 1987'ye kadar geçen sürede Türkiye çeşitli tarihlerde olmak üzere 25 yılı geçkin bir süre sıkıyönetimle yönetilmiştir. Bu sürenin önemli bir kısmını askerî darbe dönemlerinde ilan edilen sıkıyönetimler kapsamaktadır. 27 Mayıs Dönemi'nde 1 yıl 7 ay, 12 Mart Dönemi'nde 2 yıl 5 ay ülke sıkıyönetimle yönetilmiştir. 12 Eylül Dönemi'nde tüm ülkede ilan edilen sıkıyönetim ise en uzun olanıdır. 12 Eylül 1980'de ilan edilen sıkıyönetim 1984'ten itibaren aşamalı olarak kaldırılmış ve 1987'de ancak son bulmuştur. Sıkıyönetim olağanüstü dönemlerde başvurulmuş hukuki bir yönetim biçimi olmasına rağmen askerî rejimler, sıkıyönetim rejimini bir baskı aracına dönüştürerek toplumsal travmalar yaratmışlardır. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde sıkıyönetimin yasak yelpazesi oldukça geniş tutulmuş ve sıkıyönetim uygulamaları günlük yaşamın neredeyse tamamına hâkim olmuştur. 12 Mart Dönemi'nde sıkıyönetim komutanlıkları yayımladıkları bildirimlerle, et fiyatlarını düzenlemekten turistlere yardıma, odun satışlarına çekidüzen vermekten fuhuşla mücadeleyle, müze kurmaktan trafik sorunları ile ilgilenmeye, toplu taşıma araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar akla gelebilecek her konuda düzenlemeler yapmışlardır. Fakat 12 Mart sıkıyönetim rejiminin kültürel yaşamı doğrudan etkileyebilecek uygulaması ise yasak yayın genel deyimiyile kitapları yasaklama, toplatma, gazete ve dergi kapatma konusundaki kararlı tutumudur. 12 Mart sıkıyönetim rejimi, basını sürekli dolaylı bir sansür altında tutarken diğer taraftan ülkedeki anarşi ortamını hazırlayan nedenlerden bir tanesinin de kitap olduğu algısını toplumda yaratacak derecede yayın hayatına müdahalede bulunmuştur. Bu tutumun sonucunda toplumun belleğinde kitap korkusu yaratılmış, kitabın bir suç aleti olabileceği algısı doğmuştur.

12 Mart Dönemi'nde kitaba karşı sergilenen bu anlayışın benzeri fakat daha kapsamlısı 12 Eylül Dönemi'nde de tekrarlanmıştır. Düşünce ve yazmanın yasaklanmasını terörü azaltıcı bir etken olarak değerlendiren 12 Eylül rejimi, bazı yayınların yasaklanmasını, toplatılmasını, imha edilmesini ve birçok yazarın ve gazetecinin hapse atılmasını geniş bir şekilde uygulamıştır. Askerî rejimin bu tutumunun bir sonucu olarak, kitaplar yasaklı olsun veya olmasın insanlar artık kitaba şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır. Elinde, cebinde, çantasında kitap taşıyanlara; toplumsal içerikli kitapları okuyanlara, evinde bulunduranlara, ciddi gazeteleri satın alanlara artık kuşku ile yaklaşmıştır. Yapılacak herhangi bir aramada suç delili olarak kullanılmasından korkan vatandaşlar, kitaplarını sobalarda yakmış, denize atmış, toprağa göm-

müş ve çeşitli şekillerde imha etmeye çalışmıştır. Baskı ortamının yarattığı korkunun sonucunda ortaya çıkan bu imha işleminin yanı sıra, çok sayıda yayın askerî rejimin kararlarıyla kâğıt fabrikasına gönderilerek veya kitap tutukvelelerinde çürümeye terk edilerek imha edilmiştir.

Sanat toplumsal bağlamı içerisinde incelendiğinde, çoğu zaman toplumsal ilişkiler ve sorunlarla yakından ilgili olan bir gerçekliğin izdüşümü ile karşılaşılır. Bu bağlamda askerî darbeler döneminde yaşanan baskı, kötü muameleler, hak ihlalleri, yargı sürecine müdahaleler, hukukun zorlanması, yaşanan mağduriyetler sonucunda ortaya çıkan toplumsal travmalar sinemanın, romanların, öykülerin, şiirin ve müziğin merkezine de yerleşmiştir. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde yaşanan baskının çarpıcı görünüşleriyle ilgili pek çok eser üretilmiştir. Bu anlamda 12 Mart Dönemi'nde yaşanan baskıyı konu alan 12 Mart roman kuşağı dikkat çekicidir. Bu roman kuşağının merkezine oturan en önemli ana temalardan biri hapis ve işkence anlatılarıdır. 12 Mart'ın yarattığı toplumsal depresyon ve geçmişle hesaplaşma dürtüsü uzun yıllar edebiyatın gündeminden düşmemiş, 90'lı yıllara kadar 12 Mart'ı konu edinen, o dönemde yaşanan olaylardan esinlenen ve genellikle yaşananları gerçekçi biçimde aktarmaya çalışan edebi eserler üretilmiştir.

Kültürel yaşamda askerî darbelerin etkisinin belirgin olduğu bir diğer sanat dalı sinemadır. Her askerî darbe sinema üzerinde farklı etkilerde bulunmuştur. 27 Mayıs darbesiyle birlikte süregelen toplumsal düzenin maddi ve manevi yönleriyle temelden sarsılması, darbenin yol açtığı toplumsal ve düşünsel dalgalanma, 1961 Anayasası'nın sağladığı yeni hak ve özgürlükler Türk sinemasının fikri karakterini de dönüştürmeye başlamıştır. Düşünce ve hareket kargaşalığı içerisinde yeniden oluşmakta olan siyasal ve düşünsel ortamla birlikte artık sinemanın sadece bir eğlence aracı olmadığı, bir eğitim aracı, bir propaganda aracı ve nihayet toplumun kültür sanat seviyesinin artırılması için kullanılması gereken bir araç olması gerektiği fikirleri belirlemeye başlamıştır. Böylece sinemanın sanat kaygısı ile birlikte toplumsal sorunları da ele alma kaygısı da dar bir çerçevede de olsa kendisini göstermiş ve perdeye yansımaya başlamıştır.

12 Eylül Dönemi'nde yaşanan gelişmeler ise sinema sanatı üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Askerî yönetime muhalif kültür-sanat ürünlerinin (kitap, film, vd.) suç unsuru sayılması, sanatçının, aydının suçlu gösterilmesi, film içeriklerine, işlenen konulara getirilen şiddetli sansür, siyasal-toplumsal içerikli yüzlerce filmin yasaklanması, sinema örgütlerinin baskı altına alınması gibi uygulamalar kültürel yaşamı etkilediği gibi sinemayı da derinden etkilemiştir. Bu baskı atmosferinde bir çıkış yolu arayan sinemacılar ya yurtdışına gitmek zorunda kalmış veya sansüre takılmayacak türde filmler çekmeye çalışmıştır. Bu durum film içeriklerinde farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Siyasal-toplumsal içerikli filmlerin üre-

timinin son derece kısıtlandığı bu dönemde, Türk sinemasında hiçbir zaman tam olarak işlenmemiş birey kavramı, kadın ve kadın hakları yeni dönemin ana teması haline gelmeye başlamıştır. 12 Eylül darbesiyle birlikte 1970'lerde sinema salonlarını kaplayan cinsel içerikli filmler furyası son bulurken, bu tür filmlerin yerini arabesk filmler almaya başlamıştır. 12 Eylül Dönemi'ni eleştiren filmler ise ancak sıkıyönetimin gevşediği, darbenin etkilerinin yavaş yavaş azalmaya başladığı 1986'dan sonra gündeme gelmiştir. Ancak Türkiye'de 12 Eylül ile yüzleşme, doksanların ortasından itibaren ikinci nesil yönetmenlerin darbe ve toplumsal etkilerine tüm boyutlarıyla ve açıkça yönelmeleriyle başlamıştır. Siyasal sinemanın yeni bir türü olarak ortaya çıkan 12 Eylül filmlerinde, darbenin toplum ve birey üzerindeki çeşitli etkileri ele alınarak bir tanıklık üretilmeye çalışılmıştır.

Askerî rejimler kültürel yaşamı denetim altına almak için kültür politikalarının oluşturulmasında yetkili olan kurumlara yönelik düzenlemeler yapmış, yeni kurumlar ve kurallar oluşturmaya çalışmışlardır. Askerî rejimlerin bu yöndeki girişimleri genellikle siyasetçilere, sivil topluma güvensizlik etrafında şekil almıştır. 27 Mayıs askerî rejimi daha çok Menderes hükümetleri döneminin plansız kalkınma politikalarına tepki olarak, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunu sağlamıştır. Sivil siyasetçilere güvensizlik besleyen bazı MBK üyeleri, Planlama Teşkilatının hükümet üstü özerk bir kurum olmasında ısrarcı olmuşlarsa da bunu gerçekleştirememişlerdir. Fakat ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını uzun dönemli planlara bağlamak açısından söz konusu Teşkilat önemli bir adım sayılabilir. Yine 27 Mayıs rejimi görünürdeki amacı *kültür savaşı* başlatmak olan Türk Kültür Derneklerini kurmuştur. Bu derneklerin siyasetin dışında eğitim ve kültür faaliyeti yürüterek halkı *aydınlatması* amaçlanmıştır. Fakat 14'lerin MBK'den tasfiyesinden kısa bir süre sonra İçişleri Bakanlığının talimatıyla Kültür Derneklerinin şubelerine ve genel merkezine vali ve kaymakamlar tarafından el konulması, bu derneğin farklı amaçlarla kurulduğunu akla getirmiştir. 27 Mayıs Dönemi'nde, Ülkü Kültür Birliği gibi radikal tasarılar da ortaya çıkmıştır. Yürütmeden bağımsız, neredeyse mevcut devlet düzenine paralel, siyaset dışı ve özerk bir kurum olarak düşünülen Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı ile Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın, Vakıflar ve Beden Terbiyesi Genel Müdürlükleri gibi neredeyse Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlarının bu teşkilat tarafından kontrol edilmesi öngörülmüştür. Son anda gerçekleşmesi önlenmiş olsa da bir tür toplumsal mühendisliği hedefleyen Ülkü ve Kültür Birliği yasa tasarısı, askerî bir darbenin ülkenin sosyal ve kültürel fonksiyonları üzerinde ne derece öngörülemediği riskler oluşturabileceğinin açık bir örneğidir.

Her üç askerî darbe döneminde de Milli Eğitim Bakanlığının teşkilat yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Eğitim ve kültür faaliyetlerinde önemli bir rol oynayan TRT de askerî darbelerin hedefi haline gelmiştir.

Başlangıçta 1961 Anayasası TRT'yi özerk kurumlar arasına alırken, 12 Mart askerî-sivil rejimi bu özerkliği sınırlandırıcı düzenlemeler yapmıştır. 12 Eylül rejimi kuruluş felsefelerinden uzaklaştıkları gerekçesiyle TDK ve TTK'yi yapısal bir değişikliklerle yeni bir statüye kavuşturmuştur. Parlamento, milletvekillerine ve genel olarak seçimle gelen sivil politikacılara ve sivil topluma güvensizlik 12 Eylül cuntasında da zaman zaman kendisini göstermiştir. Bunun tipik bir örneği, 12 Eylül askerî rejiminin MEB'in partiler üstü olması gibi tasarımlara sahip olmasıdır.

27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerine genel olarak bakıldığında askerî rejimler, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında doğrudan yetkili olan kurumları, siyasetin etki alanından olabildiğince uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu durum, askerlerin siyasetçiye ve sivil topluma güvensizliğin açık bir örneğidir. Askerlerin bu tutumu, Türk siyasal yaşamında asker-sivil ilişkilerinin önemli bir açmazı niteliğindedir.

Din öğretimi Türkiye'de 1950-1980 arasında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu süreçte en ilginç olan nokta ise din öğretimi konusunda en önemli gelişmelerin askerlerin yönetime hâkim olduğu dönemde ivme kazanmasıdır. Her zeminde DP iktidarını din istismarıyla suçlayan 27 Mayıs rejimi, katı bir laiklik politikası gütmemekle birlikte, tedricen uygulayacağı politikalarla ezanın Türkçe okunmasını, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılır bir dille Türkçeye çevrilmesini, ibadet dilinin Türkçe olmasını hedeflemiştir. Fakat askeri yönetim bu politikasını uygulama fırsatı bulamamıştır. Bununla birlikte laiklik konusu ve Atatürk devrimlerinin korunması 1961 Anayasası ile dikkatle ele alınmış, din üzerinde devlet kontrolünün daha etkin kılınabilmesi içinse Diyanet İşleri Başkanlığı anayasal bir kurum olarak düzenlenmiştir.

Din öğretimi konusunda en önemli gelişmeler ise 12 Eylül Dönemi'nde yaşanmıştır. Örgün eğitim sistemi içerisinde 1949'dan itibaren isteğe bağlı bir şekilde temel öğretim ve ortaöğretime yayılarak okutula gelen din dersleri, 12 Eylül rejimi tarafından zorunlu hale getirilmiştir. Söz konusu dersin müfredatında ve buna bağlı olarak ders kitaplarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Yeni dönemin ders kitaplarında yer yer Atatürkçülük ile İslam arasında kurulmaya çalışılan sentezin izlerine rastlanır. Laikliğin dinsizlik olmadığı söylemi ve bazı güncel kaygılar üzerine inşa edilen ders konularında, Atatürk'e ve laiklik ilkesine aşırı atıf yapılması, İslam bilgisinin Atatürkçülük ekseninde ve Atatürk'ün bu konudaki çeşitli sözleri esas alınarak iletilmesi, ders konularının daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilmesi, *Atatürkçülüğün dini yönden pekiştirilmesi*'nin amaçlanması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BCA. FK. 030-01, Yer No: 33-198-3, 21. 06. 1961.

BCA. FK. 51V, Yer No: 4-33-29, 28. 06. 1960.

B. Resmi Yayınlar ve Belgeler

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (20.10.1961-19.08.1980)

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi (23.10.1981-06.12.1983)

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara 1963.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972**, Ankara 1967.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1977.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983**, Ankara 1979.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Milli Kültür**, DPT Yayın No: 1920/300, Ankara 1984.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (06.01.1961-04.09.1961)

MBK (Milli Birlik Komitesi), **Okullarda 27 Mayıs**, 27 Mayıs İnkılabını Yayıma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara 1961.

MBK (Milli Birlik Komitesi), **Yassıada Broşürü**, Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul 1960.

MBK, (Milli Birlik Komitesi), **27 Mayıs 1960 ile 31 Mart 1961 Tarihleri Arasında Ele Alınan Hükümet Çalışmaları Özetleri**, MBK Milli İnkılabı Yayma Komisyonu, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1961.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), **Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), **27 Mayıs, Marşlar**, 1961.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), **Hükümet Programı Işığı Altında Eğitim Reformu, 7 Nisan-31 Ağustos 1971**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), **Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Milli Eğitime Ait Direktifleri ve Sözleri**, MEB Yayınları, 1983.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), **Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1998.

MGK (Milli Güvenlik Konseyi) **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Basımevi, Ankara 1981.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (25.10.1961-12.09.1980).

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları (24.06.1960-24.10.1961).

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (12.09.1980-06.12.1983).

Resmi Gazete

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), **Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu**, Dönem: 24, Yasma Yılı: 3, II Cilt, 2012.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), **Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar**, Ankara 1982.

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), **TBMM Albümü 1960-1983**, C 4, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları-TBMM Tutanak Dergisi (25.10.1961-11.09.1980)

TBMM Tutanak Dergisi (24.11.1983-...)

TBMM Zabıt Ceridesi (23.04.1920-25.05.1960)

T.C. Başbakanlık, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söyle ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.

T.C. Başbakanlık, **Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (06.01.1961-03.09.1961)

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Ankara 2010.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, Ankara 2014.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968 Ek Yayın**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1970.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu), **1981 Yükseköğretim Reformu ve İki Yıllık Uygulama Sonuçları**, Ankara 1983.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu), **Kasım 1981-Kasım 1988 Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, Ankara 1988.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu), **Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991**, 1981 Reformu ve Sonuçları, Ankara 1991.

C. Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet

Hayat, Haftalık Mecmua,

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Sözcü, Haftalık Siyasi Dergi,

Tercüman

The Times

Ulus

Vatan

D. Telif ve Tetkik Eserler

Abadan, Nermin U., “Üniversite ve Kamuoyu”, **Cumhuriyet**, 1 Mart 1973, s. 2.

_____, “The Politics of Students and Young Workers in Turkey”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 26, S 1, Mart 1971, ss. 89-111.

_____, “Türk Gençliğin Değer Yargıları ve Siyasi Davranışı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 20, S 1, 1965, ss. 199-221.

Adıvar, A. Adnan, “Üniversite Muhtariyeti”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1955, s. 2.

Ağtaş, Özkan, “Ortanın Solu: İsmet İnönü'den Bülent Ecevit'e”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, C 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 194-221.

Afyoncu, Erhan, Ahmet Önal ve Uğur Demir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

_____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev.: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Akad, Lütfi Ömer, **İşıkla Karanlık Arasında**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Akalın, Şükrü H., “Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu”, Yay. haz. Azize Aktaş Yasa, **V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Dil**, C 1, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, ss. 43-11.

_____, “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 15-53.

Akbaba, Bülent, “1960-1970’lerde Tarih Eğitimi”, **Türkiye’de Tarih Eğitimi**, Ed.: Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, Ankara 2017, ss. 209-242.

Akbal, Oktay, **Yarımlar Hesap Sorar**, Boyut Yayınevi, İstanbul 1986.

_____, “Hiçbir Kitap İmha Edilemez”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1985, s. 2.

_____, “Oku, Oku, Oku” **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1983, s. 2.

_____, “Sağlam’ın Açıklaması...”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1982, s. 2.

_____, “Din ve Ahlak Öğretimi Konusu”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1982, s. 2.

_____, “KTÜ’nün Gerçekçi Uyarısı”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1981, s. 2.

_____, “Parti Ocakları Yerine Halk Ocakları”, **Vatan**, 25 Haziran 1960.

Aksan, Halit, **Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 2. Sınıf**, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul 1966.

_____, **Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 1. Sınıf**, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul 1964.

Aksoy, Ömer Asım, “Özleşme Açısından Anayasamızın Dili”, **Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası**, Yay. haz. Sevgi Özel, Haldun Özen ve Ali Püsküllüoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, ss. 138-149.

Aktaş, Elif, **12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2011.

Akünel, Dünder, “Sarıklı Anayasa”, **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1982, s. 2.

Akyaz, Doğan, “Ordu ve Resmi Atatürkçülük”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 180-192.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö 1000-M.S. 2014**, Pegem Akademi, Ankara 2014.

_____, “Meslekleşmeye Etkisi Açısından Cumhuriyet Dönemi Öğretmen Atamaları”, Yay. haz. Songül Boybeyi, **V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim**, C IV, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, ss. 3-30.

Algan, Necla, “80 Sonrası Türk Sinemasında Estetik ve İdeoloji”, **25. Kare**, S 16, (Temmuz-Eylül 1996), ss. 4-9.

Alpay, Şahin, “YÖK Dosyası” **Cumhuriyet**, 29 Eylül ve 1-2-5 Ekim 1985, s. 10, 8.

Altuğ, Kurtul, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, Koza Yayınları, İstanbul 1976.

_____, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Yedi Gün Yayıncılık, İstanbul 1973.

Altunya, Niyazi, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Din Eğitimi”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 215-222.

Arcayürek, Cüneyt, “Bir Gece Ansızın”, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1985, s. 1, 13.

Aslan, Erdal, 1994. “Devrim Tarihi Ders Kitapları”, Yay. haz. Salih Özbaran, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1994, ss. 295-310.

Aslan, Zehra, “60 Yıl Sonra 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine Bakmak”, (4 bölümlük yazı dizisi), **Independent Türkçe**, 27 Mayıs 2020.

_____, “27 Mayıs 1960 Darbesi’nin Rize’ye Yansımaları”, **Cumhuriyet Döneminde Rize-II (1950-1980) Siyasi Temeller**, Ed. Zehra Aslan ve Mustafa Arıkan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2019, ss. 98-128.

_____, “27 Mayıs Darbesinin Trabzon’da Yansımaları ve DP Trabzon Milletvekillerinin İfadeleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 192, 2011, ss. 139-152.

Atabek, Erdal, “Kayıp Kuşak (Generation X)...”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1997, s. 4.

AYK (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara 2006.

Avcıoğlu, Doğan, **Devrim Üzerine**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971.

Aybars, Ergün, “Türk Devrim Tarihi Dersleri Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir?”, Yay. haz. Salih Özbaran, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 1994, ss. 285-294.

Aydinoğlu, Ergun, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Yayınları, İstanbul 2007.

Aygen, Cemal, “Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri”, **Ankara Üniversitesi SBFD**, C XVII, S I, 1962, ss. 204-287.

Ayiter, Kudret, “Anayasa’nın Özerk Kuruluşları” **Ankara Üniversitesi HFD**, C 25, S 3, 1968, ss. 23-72.

Aydınlar Ocağı, **Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri**, Garanti Matbaası, İstanbul 1973.

Aydınlar Ocağı, **Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri Tebliğleri**, Ankara 9-10 Mayıs 1981, İstanbul 1981.

Aydınlar Ocağı, **Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar**, 14-15 Eylül 1984 Tarihinde İstanbul’da Düzenlenen Seminer, İstanbul 1984.

Aydınlar Ocağı, **Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

Barlas, Mehmet, “YÖK Üzerine”, **Milliyet**, 21 Kasım 1982, s. 1.

Başar, Ahmet Hamdi, “Bir Vatan Vazifesi Karşındayız”, **Sözcü Haftalık Siyasi Dergi**, S 2, (28 Ekim 1960), s. 13.

Başaran, İbrahim Ethem, “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 91-110.

Başgil, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2016.

_____, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul 2014.

Başkut, Cevat Fehmi, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 3”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1, 2.

Batur, Muhsin, **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, 1985.

Bayar, Celal, **Bir Darbenin Anatomisi, Celal Bayar Anlatıyor**, Yay. haz. İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul 1991, 112 s.

Baydar, Oya, **Sıcak Külleri Kaldı**, Can Yayınları, İstanbul 2006.

Belge, Murat, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış” **Birikim Dergisi**, S 12, 1976, ss. 8-16.

Binbaşıoğlu, Cavit, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara 2009.

Bingöl, Yılmaz, “Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF D**, C 59, S 1, 2004, ss. 27-58.

Birand, Mehmet Ali, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

_____, **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul 1984.

Birand, M. Ali, Dündar, Can ve Çaplı, Bülent, **Demirkırat**, Can Yayınları, İstanbul 2016.

_____, **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Birand, M. Ali, Bila, Hikmet ve Akar, Rıdvan, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

Bora, Tanıl ve Can, Kemal, **Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket**, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Bora, Tanıl ve Taşkın, Yüksel, "Sağ Kemalizm" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Bora, Tanıl, **Cereyanlar- Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Bozkurt, Mahmut Esat, Peker, Recep ve Tengireşk, Yusuf Kemal, **1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997.

Bölügiray, Nevzat, **Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)**, Tekin Yayınevi, Ankara 1991.

Bürün, Vecdi (Yay. haz.), **Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal**, Ekicigil Yayınevi, 1960.

Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.

_____, **12 Mart**, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1973.

Cemal, Hasan, "YÖK", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1988, s. 1, 13.

_____, "12 Eylül'ün İlk Göstergeleri", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1980, s. 1, 7.

Copeaux, Etienne, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Coşkun, Esin, **Türk Sinemasında Akım Araştırması**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009.

Cousins, Jane, **Turkey Torture and Political Persecution**, Pluto Press, London 1973.

Cumhuriyet, "İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme", Yazı Dizisi, 15 Temmuz- 23 Ağustos 1960.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

_____, **Türkiye 1968**, İzlem Yayınları, İstanbul 1969.

Çelik, Reis, “70’li, 80’li ve 90’lı Yıllarda Sanatçıların Büyük Bölümü Devletçidir”, **Film Arası Aylık Sinema Dergisi**, **Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı**, Yıl:3, S 25, (Eylül 2012), ss. 72-75.

Çobanoğlu, Ahmet, **12 Eylül’ün Getirdikleri-Götürdükleri ve CHP’nin Serüveni**, Ülkü Basımevi, Konya 1992.

Çotuksöken, Yusuf, “Atatürk’ün Dil Devrimi ve Sonrası”, **Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim**, Ed.: Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayını No:8, Ankara 2007.

Çölaşan, Emin, “Doğramacı İle Tatil Sohbeti”, **Milliyet**, 12 Ağustos 1984, s. 4.

Çubukçu, Aydın, “12 Eylül’ün Kültür Politikası ve Sonuçları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 13, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 838-840.

Daldal, Aslı, **1960 Darbesi ve Türk Sineması’nda Toplumsal Gerçekçilik**, Homer Kitabevi, İstanbul 2005.

Demirel, Tanel, “1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C 9, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 413-450.

UÜ (Uludağ Üniversitesi), **Devlet Başkanı Kenan Evren’in Türk Devleti Adına Anayasa’yı Tanıtma Konuşmaları**, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, C 4, S 1, Ek, 1983.

Diriklik, Salih, “Milli Sinema Otokritiği”, **Milli Gençlik**, Mart 1975.

Divitçioğlu, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

_____, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler**, Elif Yayınları, İstanbul 1966.

Doğan, Hıfzı, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 193-214.

Doğan, Yalçın, “Vergi Yasaları Yeniden Düzenleniyor”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1980, s. 1, 5.

Doğaner, Yasemin, “Yükseköğretimde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Öğretiminde Karşılaşılan Problemler ve Yeni Yaklaşımlar-Hacettepe Üniversitesi Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 21, S 62, 2005, ss. 589-612.

Doğramacı, İhsan, “Bir Soruya Cevap”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1986, s. 2.

Dorsay, Atilla, **12 Eylül Yılları ve Sinemamız**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1995.

_____, **Sinemamızın Umut Yılları, 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989.

_____, “27 Mayıs’ın Uzun Vadede Faydası Olmuştur”, **Film Arası Aylık Sinema Dergisi, Türk Sinemasında Darbeler**, Yıl:3, S 25, Eylül 2012, ss. 18-20.

Dursun, Davut, **Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, İşaret Yayınları, İstanbul 2000.

Ecevit, Bülent, “Ocak, Bucak...” **Ulus**, 5 Temmuz 1960, s. 1, 5.

_____, “Ülkü ve Kültür Birliği’ nedir?”, **Ulus**, 5 Kasım 1960, s. 1, 2.

Erdemir, Sabahat, (Yay. haz.) **Milli Birliğe Doğru**, Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları, Ankara 1961.

Erel, Teoman, “Sakal ve Düzey”, **Milliyet**, 7 Ocak 1983, s. 5.

Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi (Türkiye’de Parti Kavgalarının 2 Cildi)**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.

Erez, Selçuk ve Taner, Demet, (Yay. haz.) **Haldun Taner’in Timsahı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Ergin, Muharrem, **Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

_____, “Türkiye’nin Dil Dâvası”, **SİSAV Türk Dili Semineri 26-27 Aralık 1980**, İstanbul: SİSAV, 1980, s. 26.

_____, **Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri**, Güryay Matbaacılık, İstanbul 1975.

Erim, Nihat, **12 Mart Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

_____, **Günlükler, 1925-1979**, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Erkanlı, Orhan, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

_____, **Anılar...Sorunlar...Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1973.

Erksan, Metin, "Türkiye'de Entelijansiya Yok" **Ve Sinema**, Hil Yayınları, İstanbul 1985, ss.25-26.

Ersan, Vehbi, **1970'lerde Türkiye Solu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Eroğul, Cem, **Anatüzeeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2016.

_____, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1990, ss. 112-151.

_____, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

Erten, A. Bağış, "Türkiye'de 68", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, C 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 834-846,

Esen, Bülent Nuri, "Üniversiteler Kanun Tasarısı Üzerine", **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1971, s. 2.

Esen, Bünyamin, "Dünyada ve Ülkemizde Darbe Filmleri", **Film Arası Aylık Sinema Dergisi**, **Türk Sinemasında Darbeler Özel Sayı**, Yıl:3, S 25, Eylül 2012, ss. 14-16.

Esen, Şükran Kuyucak, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010.

_____, **80'ler Türkiye'sinde Sinema**, Beta Yayınları, İstanbul 2000.

Esin, Numan, **Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları**, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Elevli, Avni, **Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1960.

Evren, Kenan, **Unutulan Gerçekler**, TİSAMAT Basım, Ankara 1995.

_____, a. **Kenan Evren'in Anıları**, C 2, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

_____, b. **Kenan Evren'in Anıları**, C 3, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

_____, c. **Kenan Evren'in Anıları**, C 4, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

Gemalmaz, M. Semih, "12 Eylül Rejimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 14, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 974-998.

Genç, Süleyman, **12 Mart'a Nasıl Gelindi, (Bir Devrin Perde Arkası 1960-71)**, İleri Yayınları, Ankara 1971.

Gevgili, Ali, **Türkiye'de 1971 Rejimi (Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması)**, Milliyet Yayınları, 1973.

Giritli, İsmet, "Öğrenci Hareketleri", **Milliyet**, 18 Mayıs 1970, s. 2.

Gök, Fatma, (Ed.), "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet", **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 1-8.

_____, "Yükseköğretim ve YÖK", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 12, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 461-465.

Güçhan, Gülseren, **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması**, İmge Kitapevi, Ankara 1992.

Gülizar, Jülide, "Türkiye Radyoları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 10, İletişim Yayınları, İstanbul ss. 2738-2747.

Güneş, Turan, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

Güney, Yılmaz, **Siyasal Yazılar**, Güney Yayınları, İstanbul 2000.

Güresin, Ecvet, a. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 18”, **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1960, s. 1, 5.

_____, b. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 15”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1960, s. 1, 5.

_____, c. “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme: 13”, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1960, s. 1, 5.

Gürkan, Celil, **12 Mart'a Beş Kala**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.

Gürsel, Nedim, “Uygarlık ve Çeviri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 320-323.

Gürtaş, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982.

_____, “Türkiye’de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları”, **Milli Eğitim ve Din Eğitimi Tebliğleri 9-10 Mayıs 1981 Ankara**, İstanbul: Aydınlar Ocağı, 1981, ss. 143-152.

Güven, İsmail, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, Ankara 2014.

Güvenç, Bozkurt, Şaylan, Gencay, Tekeli, İlhan ve Turan, Şerafettin, **Türk İslam Sentezi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994.

Hacıkadiroğlu, Vehbi, “Okullarımızda Arapça Öğretimi”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1983, s. 2.

Hale, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev.: Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Hatipoğlu, M. Tahir, **Eylül Üniversitesi**, Selvi Yayınları, Ankara 1990.

Heper, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012.

Hıfzı, Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Hiçdurmaz, Muzaffer, “Türk Sinemasının Gelişimi Sürecinde Sinema Emekçilerinin Örgütlenme Sorunları”, **Yeni İnsan Yeni Sinema**, S 4, 1997, ss. 117-119.

Hilav, Selahattin, “Asya Üretim Tipi Nedir?” **Yön**, 18 Şubat 1966.

Hirsch, Ernest E., **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1998.

Hobsbawm, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, çev.: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 2003.

Huntington, Samuel P., **Asker ve Devlet, Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, çev.: K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, Ankara 2006.

_____, **Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, çev.: Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

İğdemir, Uluğ, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

İnal, Kemal, **Eğitim ve İktidar, Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler**, Ütopya Yayınevi, Ankara 2004.

İnal, Ali Ekrem ve Rakım, Çalapala, **İlkokul 5. Sınıf Tarih Kitabında 27 Mayıs İnkılabı Eki**, Atlas Yayınevi, İstanbul 1960.

İnalçık, Halil, “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl:2, S 5, Kasım, Aralık, Ocak 1998-99, ss. 11-21.

İnan, Nurkut, “YÖK Sonrası Üniversitelerimiz”, **Milliyet**, 18 Ocak 1984, s. 2.

İpekçi, Abdi ve Coşar, Ö. Sami, **İhtilalin İç Yüzü**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

İpekçi, Abdi, “Durum”, **Milliyet**, 13 Nisan, 1971, s. 1.

_____, “Neden AP’nin Özel Bir Sorumluluğu Var?”, **Milliyet**, 2 Kasım 1971, s. 9.

Kabacalı, Alpay, “1980 Sonrası Yayıncılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1462-1465.

_____, **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1992.

_____, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990.

- _____, “Kitap Toplatma”, **Yayın Dünyası**, Haziran 1988, ss. 8-10
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk İslam Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Kapani, Münci, “Üniversitede Güdümlü Bilime Doğru”, **Milliyet**, 6 Şubat 1973, s. 2.
- Kaplan, İsmail, **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Karal, Enver Ziya, **27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu**, MEB Basımevi, İstanbul 1960.
- Karavelioğlu, Kamil, **Bir Devrim İki Darbe, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yayınları, 2007.
- Karpat, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi**, çev.: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, “The Turkish Left”, **Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays**, Brill, Leiden, Boston 2004, ss. 337-352.
- _____, **Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, Varlık Yayınevi, İstanbul 1962.
- Katoğlu, Murat, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C 4, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 417-520.
- Kayalı, Kurtuluş, “Türk Sineması Yeniden mi Yapılanıyor Yoksa Temel Mecrasında Seyretmeye Devam mı Ediyor?” **Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yıllık 1999**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, ss. 135-146.
- Kaynar, Reşat, “Üniversitelerimiz ve Buhran”, **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1964, s. 2.
- Keleş, Ruşen ve Unsal, Artun, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Keleş, Ruşen, “Büyükkent Dışı Üniversiteler”, **Amme İdaresi Dergisi**, C 4, S 1, 1971, ss. 3-30.

Kemal, Yaşar, “İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleriyle Görüşme”, Yazı Dizisi, **Cumhuriyet**, 19-20-25-30 Temmuz ve 2 Ağustos 1960, s. 1,4, 5.

_____, “İstanbul Çocuğunun Gözüyle Anadolu Köyleri”, Yazı Dizisi, **Cumhuriyet**, 15-16-18-21-23-24-27 Şubat 1961 Sayıları, s. 1, 5.

Kırathlı, Metin, “Devletin Eğitim ve Kültür Ödevleri ve Faaliyetleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, C 6, S 1, 1973, ss. 4-42.

Kışlalı, Ahmet Taner, **Öğrenci Ayaklanmaları**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

Kili, Suna, **27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, Boyut Yayınları, İstanbul 1998.

_____, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.

Koçak, Cemil, (Yay. haz.), **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Koçaş, Sadi, **12 Mart Anıları**, May Yayınevi, İstanbul 1978.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013.

Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998.

Korkmaz, Zeynep, “Atatürk ve Dil Devrimi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 54-64.

_____, “Dilde ‘Doğal Gelişme’ ve ‘Devrim’ Açısından Türk Dil Devrimi”, **Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi**, C 4, S 1, 1972, ss. 97-114.

Korkut, Hüseyin, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Üniversite Reformları”, **Milli Eğitim Dergisi**, MEB Yayınlar Dairesi Başkanlığı, S 160, Ankara 2003.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

_____, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 97-112.

Kuran, Aptullah, “Sayılar Kadar Nitelik de Önemlidir”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1987 s. 2.

Kutlar, Onat, “Tarihsel Gelişme Hükmünü Veriyor”, **Ve Sinema**, Hil Yayınları, İstanbul 1985.

Külebi, Cahit, “Olaylar ve Görüşler”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1971, s. 2.

Landau, Jacob M., **Türkiye’de Aşırı Akımlar**, çev.: Erdinç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara 1978.

Levend, Agah Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK Yayınları, Ankara 1960.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Luttwak, Edward, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Yaba Yayınları, Ankara 1996.

Maktav, Hilmi, “Vatan, Millet, Sinema”, **Birikim Dergisi**, S 207, 2006, ss. 71-83.

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Mazıcı, Nurşen, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul 1989.

Moğol, Bilal, “Direnen Üniversite Gençliği”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1968, s. 2.

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Mumcu, Uğur, “Gözlem”, **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1982, ss. 1,11.

_____, “YÖK ve Dernekler”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1982, s. 1, 11.

_____, “Özerklik ve Terör”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1981, s. 1, 8.

- Nadi, Nadir, “Sakın Yapmayın”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1981, s. 1, 7.
- _____, “CHP Başarısı Üstüne”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1973, s. 1, 7.
- _____, “Tuhaf Bir Tasarı”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1961, s. 1, 3.
- _____, “Kültür Dernekleri”, **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1960, s. 1, 3.
- _____, “Tuhaf Gerçekler”, **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1958, s. 1.
- Nasuhoglu, Rauf, “YÖK’ün Kendini Değerlendirişi”, **Cumhuriyet**, 1 Mart 1984, s. 2.
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer (Yay. haz.), **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, (22 Mayıs 1950-20 Kasım 1961), C 2, TBMM Basımevi, Ankara 2013.
- Nişancı, Abdullah, **Milli Eğitim Meselelerimiz**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981.
- _____, “Türk Yükseköğretiminin Dünü ve Bugünü”, **Tercüman**, 6 Ekim 1984.
- Okan, Tuncan, “İkinci Yassıda Filmi”, **Milliyet**, 26 Şubat 1961, s. 3.
- Okçabol, Rıfat, “Cumhuriyet Döneminde Yetişkin Eğitimi”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 249-262.
- _____, “Cumhuriyetin 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 177-192.
- Onaran, Alim Şerif, **Türk Sineması**, C 1, Kitle Yayınları, İstanbul 1994.
- Onoğur, Cemal, **27 Mayıs İnkılâbı: Yurttaşlık Bilgisi-Ortaokul 3. Sınıf Kitabına Ek**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1960.
- Ozankaya, Özer, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 209-191, Sevinç Matbaası, Ankara 1966.
- Özel, Sevgi, Özen, Haldun ve Püsküllüoğlu, Ali (Yay. haz.), **Atatürk’ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

Örs, Birsen, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Özbudun, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

_____, **Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, çev.: Ali Resul Usul, Doğan Kitap, İstanbul 2003.

_____, **The Role of the Military in Recent Turkish Politics**, Center for International Affairs, Harvard University, 1966.

Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2004.

Özdemir, Hikmet, **Ordunun Olağandışı Rolü**, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

_____, **Rejim ve Asker**, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Özen, Haldun, **Entelektüelin Dramı, 12 Eylül’ün Cadı Kazanı**, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

Özgüç, Agah, **Türlerle Sinema Tarihi**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005.

_____, **100 Filimde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.

Özipek, Bekir Berat, “İrtica Nedir?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, C 6, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 236-244.

Özön, Nijat, **Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)**, Bilgi Yayınları, Ankara 1968.

_____, “Yeşilçam 1965: Kırılma Noktası”, **Yeni İnsan Yeni Sinema**, S 4, 2000.

_____, “Türk Sineması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 1878-1907.

_____, **Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları**, C 1-2, Kitle Yayınları, Ankara 1995.

Öztürk, Cemil, **Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, İstanbul 1998.

Parla, Taha, **Türkiye’de Anayasalar**, Metis Yayınları, İstanbul 2016.

Petrov, Grigory, **Beyaz Zambaklar Ülkesinde**, Yason Yayınları, Ankara 2017.

Refiğ, Halit, **Ulusal Sinema Kavgası**, Dergah Yayınları, İstanbul 2009.

Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Savran, Sungur, “Sakal Üzerine”, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1985, s. 2.

Scognamillo, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

Sertel, Yıldız, **Türkiye’de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, Cem Yayınevi, İstanbul 1978.

Seyhan, Dünder, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

_____, “Gölgedeki Adam”, **Milliyet**, 21 Haziran 1966, s. 5.

Sezgin, Fatin, “Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu ve Yabancılaşma Sebepleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C 18, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 80-101.

Soysal, Mümtaz ve Sağlam, Fazıl., “Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 18-54.

Soysal, Mümtaz, “27 Mayıs Olmasaydı Belki Daha İyi Olurdu”, **Nokta Dergisi**, Yıl 3, S 21, 2 Haziran 1985, s. 32.

_____, **100 Soruda Anayasa’nın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1979.

Soysal, Sevgi, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Soysüren, Ali Haydar, **12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Sökmen, Müge Gürsoy, “Türkiye’de Yayıncılık Ortamı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 15, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss. 1466-1470.

Subaşı, Ali, “Mısır Sineması” **Yedinci Sanat**, S 7, Eylül 1973.

Şapolyo, Enver Benhan, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul 1968.

Şavklı, Cengiz, “27 Mayıs 1960 Darbesinin Maraş Yerel Basınındaki Yansımaları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBD**, C 15, 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı, 2018, ss. 135-174.

Şaylan, Gencay, “ Bu ne YÖK bu ne Bilkent”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1988, s. 14.

_____, “Ve 12 Eylül YÖK’ü Yarattı”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1988, s. 1, 14.

_____, “YÖK Akademik Düzeyi Düşürdü”, **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1988, s. 16.

Şengonca, Metin, “Yüksek Öğretimdeki Enflasyon”, **Milliyet**, 5 Ekim 1978, s. 2.

Talimciler, Ahmet, “İdeolojik Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Spor ve Spor Bilimleri”, **Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi**, C 1, S 2, 2006, ss. 35-40.

Tan, Turgut, “Yapısal Dağınıklığın Hukuksal Görünümü”, **Amme İdaresi Dergisi**, C 11, S 2, 1978, ss. 85-105.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

_____, **İki Anayasa 1961-1982**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2013.

Tansel, Selahattin, **27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler**, MEB Yayınevi, İstanbul 1960.

Taşkın, Yüksel, “12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 570-582.

Tatarlı, İbrahim ve Mollof, Rıza, **Hüseyin Rahmi'den Fahir Baykurt'a Marksist Açıdan Türk Romanı**, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul 1969.

Tekeli, İlhan, **Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

_____, “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)” **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)**, Ed.: Tarık Çelik ve İlhan Tekeli, TÜBA Yayınları, Ankara 2009, ss. 55-257.

Tekeli, Şirin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, ss. 1798-1824.

Tekiner, Aylin, **Atatürk Heykelleri, Kült, Estetik, Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Tertemiz, Neşe Işık, “Sekiz Yıllık Zorunlu İlköğretim: Hedefler ve Uygulamalar”, **75 Yılda Eğitim**, Ed.: Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 173-176.

Timur, Taner, **Toplumsal Değişme ve Üniversiteler**, İmge Yayınları, Ankara 2000.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

_____, “Bir Münasebetsizlik Örneği ve Nedeni”, **Milliyet**, 9 Ocak 1983, s. 6.

_____, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Akis Yayınları, Ankara 1971.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2011.

Tosun, Cemal, “Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni ve Din Görevlisi Yetiştirme Alanında Değişme”, Yay. haz. Songül Boybeyi, **V. Türk Kültür Kongresi, Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002): Eğitim**, C IV, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, ss. 85-112.

Tunçay, Mete, “1946 ve Sonrasında Üniversite”, **Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)**, Ed.: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007.

Tunçkanat, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.

Tuna, Işıl, “27 Mayıs 1960 Darbesi’nin Edirne’deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C 16, S 32, 2017, ss. 65-85.

Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.

Tuşalp, Erbil, **Eylül İmparatorluğu**, Bilgi yayınevi, Ankara 1990.

Türkali, Vedat, **Bu Gemi Nereye**, Cem Yayınevi, İstanbul 1985.

Türkeş, A. Ömer, “Romanda 12 Mart Suretleri ve ‘68 Kuşağı””, **Birikim Dergisi**, S 132, (Nisan, 2000), ss. 80-85.

Tütengil, Cavit Orhan, “Erim Hükümeti ve Milli Eğitim Reformu”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1971, s. 2.

Tüzün, M. Rafet, “Bir Panel, Rektörler ve Hiyerarşi”, **Milliyet**, 30 Kasım 1981, s. 2.

Uçakan, Mesut, **Türk Sinemasında İdeoloji**, Düşünce Yayınları, İstanbul 1977.

Ulay, Sıtkı, **27 Mayıs 1960: Harbiye Silah Başına**, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1968.

Under, Hasan, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, C 2, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 138-156.

Ünaydın, Ruşen Eşref, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar**, TDK Yayınları, Ankara 1943.

Ünüvar, Kerem, “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, C 8, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 821-829.

Üskül, M. Zafer, **Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2018.

_____, **Bildirileriyle 1974-1980 Dönemi Sıkıyönetimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

_____, **Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

_____, **Siyaset ve Asker**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

Üzen, İsmet, **27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve Demokrasi Eğitimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 1998.

Vaner, Semih, “Ordu”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul 1990, ss. 259-260.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **12 Eylül Karşı Devrim**, Evrim Yayınları, İstanbul 1989.

_____, “Enver Ziya’dan Anılar”, **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1982, s. 2.

Yalçın, Süleyman, “Türkiye’de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı”, **Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar**, Aydınlar Ocağı Yayını, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, ss. 9-24.

Yavuzcan, Güngör, “Üniversite Reform Tasarısı ve Gerçekler”, **Milliyet**, 30 Ocak 1973, s. 2.

Yılmaz, Murat, “Darbeler ve İslâmcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, C 6, Ed.: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 632-639.

Yörükan, Turhan ve Yörükan, Ayda, **Üniversitede İlim ve Ahlak, Cahit Tanyol ve Sosyoloji**, Yay. haz. Ali Birinci, Vadi Yayınları, Ankara 2003.

Yücel, Hasan Ali, **Türkiye’de Orta Öğretim**, TCKB Yayınları, Ankara 1994.

Yücel, Tahsin, **Dil Devrimi ve Sonuçları**, TDK Yayınları, Ankara 1982.

Zürcher, Erik Jan., **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 568 s.

Zafer, Zeynep, “Rus Yazarı Grigoriy Petrov’un Sürgün Dönemi Eserleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, C 6, S 23, Güz 2009, ss.141-155.

Weiker, Walter F., **1960 Türk İhtilali**, çev.: Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul 1967.

E. Online Kaynaklar

http://unesco.org.tr/dokumanlar/anmakutlama/anma_kutlama.pdf

<http://www.ibttm.gov.tr/TR,84344/prof-dr-fuat-sezgin.html>, 15.01.2017.

<https://istatistik.yok.gov.tr/> 11.06.2017.

DİZİN

A

Adalet Ağaoğlu, 168, 169, 249
Adalet Partisi, 4, 84
Adnan Menderes, 53, 92
Afet İnan, 75
Ahmet Emin Yalman, 80
Ahmet Er, 69
Ahmet Tahtakılıç, 45
Ahmet Yıldız, 14, 15, 68, 283, 296
Albert Malche, 274
Ali Fuad Başgil, 294, 289
Ali İhsan Kalmaz, 23, 64
Alparslan Türkeş, 15, 27, 28, 42, 75
Amil Artus, 24, 30
ANAP, 5, 355, 356
Anavatan Partisi, 5, 241
AP, 4, 84, 109, 113, 118, 121, 122,
124, 126, 145, 147, 151, 165,
173, 175, 207, 234, 301
Atıf Yılmaz, 97, 104, 254
Atilla Karaosmanoğlu, 121
Aydınlar Ocağı, 207, 213, 214, 235,
239, 254, 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 267, 268, 269, 270,
271, 346
Azra Erhat, 156, 163

B

Bedrettin Tuncel, 49, 57, 61, 288
Bülend Ulusu, 179, 237
Bülent Ecevit, 80, 208

C

Can Yücel, 163
Celal Bayar, 92, 93, 284,
Celal Eyiceoğlu, 115
Celil Gürkan, 111
Cemal Gürsel, 4, 5, 10, 15, 25, 26,
30, 42, 56, 57, 61, 62, 64, 71,
75, 99, 233, 292, 293, 295, 308
Cemal Madanoğlu, 11, 111
Cevdet Sunay, 117, 121
CGP, 126, 173, 207
CHP, 4, 19, 63, 70, 75, 81, 82, 83, 84,
86, 113, 117, 122, 124, 144,
147, 151, 152, 155, 157, 173,
175, 195, 200, 212, 228, 234,
276, 277, 278, 279, 280, 281,
294, 311, 313
CKMP, 82, 84
Cumhuriyet Halk Partisi, 4
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi,
84

Ç

Çetin Altan, 163, 168, 169, 171

D

Demirel, 110, 112, 118, 121, 173, 174, 178, 179, 332

Demokrat Parti, 1, 3, 4, 8, 97, 114, 173, 195, 202, 265, 277

Doğan Avcıoğlu, 109, 111, 150, 309,

DP, 4, 5, 8, 11, 12, 16, 19, 21, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 52, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 72, 74, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 200, 212, 226, 232, 233, 234, 266, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 287, 290, 292, 294, 364, 369

Duygu Sağıroğlu, 97, 98, 104

Dündar Seyhan, 9, 14

E

Ecevit, 80, 173, 174, 208, 331, 332, 336

Ekrem Acuner, 111

Emanullah Çelebi, 27, 29

Emin Oktay, 208

EMİNSU, 47

Enver Ziya Karal, 65

Erdal Öz, 163, 168, 169

Erim, 116, 117, 118, 121, 122, 123,

124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 138, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 151, 152, 155, 164, 166, 317, 318, 326

Ersan Özey, 23

Ertem Göreç, 97, 98, 101

Ertuğrul, 94

Et ve Balık Kurumu, 24

Evren, 4, 26, 174, 175, 176, 177, 178, 184, 188, 193, 196, 197, 214, 215, 220, 224, 226, 227, 239, 268, 271, 272, 327, 333, 334, 338, 345, 347, 356

F

Fakir Baykurt, 150, 163

Fahir İz, 41

Fahri Korutürk, 126

Fahri Özdilek, 22, 47, 307

Faruk Gürler, 115, 125, 131

Faruk Oktay, 92

Fatih Gökmen, 58

Fatin Rüştü Zorlu, 92

Fazıl Hüsnü Dağlarca, 163

Fehmi Erol, 25

Fehmi Yavuz, 42, 61

Ferit Melen, 116, 118, 123, 124, 126, 131, 152, 165

Finlandiya, 17, 18

Ford Vakfı, 41

Fuat Sezgin, 294, 297,

Fuat Uzkınay, 91

G

Grigory Petrov, 18

Gürsel, 10, 11, 24, 25, 42, 55, 56, 57,
59, 61, 72, 73, 75, 81, 84, 89,
99, 233, 295

Güven Partisi, 117, 126

H

Haldun Taner, 294, 299

Halit Refiğ, 96, 97, 98, 100, 101,
102, 103, 104, 252

Halkçı Parti, 356

Hasan Sağlam, 185, 186, 187, 189,
193, 199, 213, 215, 221, 272,
338, 342

Haydar Tunçkanat, 16, 29, 68

Hayri Mumcuoğlu, 59

Hürriyet ve Anayasa Bayramı, 25

Hüseyin Nail Kubalı, 278, 280

İ

İbrahim Kafesoğlu, 208, 255

İç Hizmet Kanunu, 3

İhsan Doğramacı, 345, 346, 350,
351, 355, 358

İkinci Cumhuriyet, 30, 31

İnönü, 19, 63, 66, 71, 81, 113, 232

İrfan Solmazer, 15, 58, 68, 288, 290

İsmail Arar, 146, 149

İsmail Rüştü Aksal, 75

İsmet İnönü, 26, 113, 231

K

Kadri Kaplan, 78, 147, 301

Kemal Aygün, 92

Kenan Evren, 4, 6, 174, 175, 176,
177, 179, 183, 214, 223, 225,
226, 237, 240, 261, 268, 333,
334, 336, 339, 345, 347, 356

Komünist Parti, 97

Köy Enstitüleri, 28, 29, 30, 35, 74,
219

Kültür ocakları, 28, 29, 75

L

Leyla Erbil, 249

Lübnan, 13

Lütfi Akad, 97, 104

M

Mahmut Esat Bey (Bozkurt), 206

MBK, 4, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
52, 54, 55, 56, 59, 60, 62, 64,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 90, 91, 108, 287, 288,

- 289, 290, 291, 292, 293, 294,
295, 296, 308, 368
- MBK İnkılabı Yayma ve Tanıtma
Komisyonu Başkanlığı, 83
- Mehmet Ali Aybar, 144
- Mehmet Emin Yurdakul, 64, 203
- Mehmet Özgüneş, 15, 29, 44, 52, 68,
69, 283, 292
- Mehmet Ütük, 64
- Melih Cevdet Anday, 168, 169
- Memduh Tağmaç, 111, 115, 139, 317,
318
- Menderes, 20, 21, 52, 55, 63, 66, 67,
85, 92, 93, 278, 281, 282, 290,
306, 363, 368
- Metin Erksan, 97, 98, 99, 101, 102,
103, 104
- MGK, 174, 175, 176, 179, 180, 182,
184, 186, 188, 190, 191, 196,
217, 218, 224, 240, 242, 336,
337, 338, 339, 347, 348
- MGP, 114, 122, 124, 147
- MHP, 173, 175, 207, 348
- Milli Birlik Komitesi, 5, 10, 13, 32,
33, 54, 55, 65, 127, 233, 285,
287
- Milli Birlik Komitesi Direktifi, 32
- Milli Eğitim Seferberliği, 33, 39, 42,
43, 50, 78
- Milli Güvenlik Konseyi, 26, 174,
175, 244, 335, 336, 337
- Milli Güvenlik Kurulu, 6
- Milli İnkılabı Yayma ve Tanıtma
Komisyonu Başkanlığı, 22
- Milli Nizam Partisi, 114
- Milli Türk Talebe Birliği, 107, 149
- Milliyetçi Demokrasi Partisi, 5
- Milliyetçi Hareket Partisi, 114
- Mithat Cemal Kuntay, 64
- MSP, 173, 175, 207
- Muharrem Ergin, 208, 236, 237,
256, 261, 262, 266, 268
- Muhsin Batur, 110, 115
- Muhsin Ertuğrul, 94
- Muhterem Seral, 77
- Mustafa Kaplan, 15, 29, 42
- Muzaffer Karan, 15, 292
- Muzaffer Özdağ, 15, 53, 55, 75, 292
- N
- Nadir Nadi, 76
- Naim Talu, 116, 126, 140, 165
- Namık Kemal, 17, 203, 255
- Necdet Üruğ, 196, 336, 339, 345
- Nedim Özpolat, 22, 23
- Nejat Tümer, 175
- Nihat Erim, 115, 116, 117, 118, 121,
165
- Niyazi Akşit, 208
- Numan Esin, 13, 15, 69, 74, 78, 283,
292
- Nurettin Ersin, 175, 196, 338, 339

O

Ordu Dâhili Hizmet Kanunu, 2
 Orhan Aldıkaçtı, 216, 238
 Orhan Elmas, 98
 Orhan Erkanlı, 9, 13, 27, 28, 69, 78,
 283, 292, 293
 Orhan Kabibay, 28, 52, 111
 Osman Köksal, 48

Ö

Özal, 180, 360

R

Ratip Berker, 42, 43
 Recep Bey (Peker), 206
 Refik Koraltan, 92
 Refik Tulga, 58

S

Sabahattin Eyüboğlu, 163, 294
 Sadi Koçaş, 121, 150, 166
 Saffet Arıkan, 49
 Sami Küçük, 15, 27, 42, 48, 56, 69,
 72, 75, 78, 165
 Sedat Celasun, 175
 Selâhattin Tansel, 65
 Sezai Okan, 47, 48, 49, 78
 Sıddık Sami Onar, 11, 22, 275, 281,

284, 285, 286, 291

Sıtkı Ulay, 81, 296
 Sökmen Gültekin, 23
 Suat Hayri Ürgüplü, 116, 124
 Suphi Gürsoytrak, 15, 42, 292
 Süleyman Demirel, 112, 118, 121,
 179, 332

Ş

Şahap Tomris, 75, 76
 Şakir Eczacıbaşı, 105
 Şefik Soyuyüce, 78, 44, 53
 Şerif Gören, 106, 250, 251, 253, 254
 Şinasi Orel, 127, 128, 129, 131, 139,
 143, 321

T

Tahsin Şahinkaya, 175, 339
 Talat Aydemir, 1, 14, 25, 109
 Talat Halman, 140, 141
 Tefvik Fikret, 64, 203
 TİP, 114, 147, 313
 Tomris Uyar, 249
 TSK İç Hizmet Kanunu, 2, 3, 112,
 175
 Turan Emeksiz, 22, 23
 Turan Okan, 58
 Turgut Özal, 5, 179
 Turhan Feyzioğlu, 75, 179, 278

Türkeş, 19, 20, 27, 28, 42, 56, 58, 75,
76, 81

Türk-İslam Sentezi, 187, 207, 208,
254, 255, 256, 265, 267, 269,
270, 271, 272, 346

Türkiye Birlik Partisi, 173

Türkiye İşçi Partisi, 97, 147, 312

U

Ulus, 179, 180, 186, 271

Ü

Ülkü Kültür Birliği, 15, 20, 76, 77,
196, 368,

Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı, 55,
77, 79, 80

V

Vatan cephesi, 92

Vedat Türkali, 97

Vehbi Ersü, 27, 72

Y

Yassıada, 22, 67, 85, 92, 93, 102, 294

Yaşar Kemal, 150, 163, 249

Yeni Türkiye Partisi, 4, 84

Yılmaz Güney, 106, 168, 251, 252

Yön, 97, 100, 101, 109, 111, 309, 310,
312

Yusuf Hikmet Bayur, 205, 206

Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), 206

Yücel Çakmaklı, 107

Yüksek Öğretmen Okulu, 38, 39

Z

Zeki Alasya, 253

Zeki Ökten, 250, 253

Dr. Öğretim Üyesi Aziz KILIÇ

1982 yılında Malatya'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada tamamladıktan sonra, 2002 yılında başladığı Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2006 yılında lisans derecesiyle mezun oldu. 2006-2010 yılları arasında aynı üniversitede yüksek lisansını tamamladıktan sonra 2011 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında doktora başladı. 2017 yılında Mustafa Kemal Üniversitesine araştırma görevlisi olarak atandı. 2019 yılında Prof. Dr. M. Vedat Gürbüz danışmanlığında yürüttüğü "Türkiye'de Askerî Darbelerin Eğitim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri (27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. 2021 yılında İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne Dr. Öğretim Üyesi olarak atandı. Halen bu görevinde çalışmalarına devam etmektedir.

Bu kitap temel olarak, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askerî darbeleri sonucunda ortaya çıkan askerî rejimlerin eylemleriyle, oluşturdıkları uzun vadeli politikalarla ve yasal düzenlemeleriyle Türkiye'deki eğitim ve kültür hayatını ne şekilde etkiledikleri sorusuna yoğunlaşmaktadır. Toplumun her kesiminin maruz kaldığı ve çeşitli etkileri günümüzde dahi devam eden bu olağanüstü dönemlerde eğitim sistemi ve Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumlar ilk müdahale edilen ve denetim altına alınmaya çalışılan alanlar arasında olmuştur.

Bahsi geçen darbelerin eğitim ve kültür hayatı üzerindeki doğrudan etkileri, darbeyi gerçekleştiren kadroların tercihlerinin biçimlendirdiği ve belirli bir politikaya göre dizayn edilen yasal düzenlemelerde kendisini daha çok görünür kılar. Eğitim sisteminin yapısını, ideolojisini belirleyen ve sisteme yön veren temel yasa, ilke ve değerler üzerinde söz konusu askerî rejimlerin belirleyiciliği bu durumu açıkça göstermektedir. Ayrıca her üç darbe döneminde ortaya çıkan farklı siyasal kaygılar, çeşitli kararlara dönüşerek eğitim ve kültür politikalarına yansımıştır.

Toplumun kültürel ve sosyal hayatı, kendi doğal mecrasında ve iç dinamiklerin de etkisiyle dönüşüme uğrarken, askerî darbeler de değişim güçlerine eklenerek bu süreci başka bir yöne doğru kaydırabilmişlerdir. Söz konusu darbe dönemlerinde kültürel plan ve programlardan, kültür politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında doğrudan yetkili olan kurumlara yönelik düzenlemeler; askerî rejime muhalif kültür-sanat ürünlerinin suç unsuru sayılması, sanatçının, aydının suçlu gösterilmesi gibi kısır darbeci eylemler toplumun sosyal ve kültürel fonksiyonlarının yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerindeki sıkıyönetim uygulamaları hem toplum hem de birey bazında travmalara yol açmış ve bu durum kültürel hayat pratikleri üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratmıştır.

E-mağaza

ISBN: 978-975-17-5323-6

9 789751 753236

www.atam.gov.tr